

SUOMEN KIRKOT

FINLANDS KYRKOR

*Suomen Muinais-
muistoyhdistyksen
toimesta julkaisseet*

*Utgivna av
Finska Fornminnes-
föreningen genom*

C. A. NORDMAN

NILS CLEVE

TURUN ARKKIHIIPPAKUNTA

II OSA

TOVE RISKÄ

Mynämäen rovastikunta

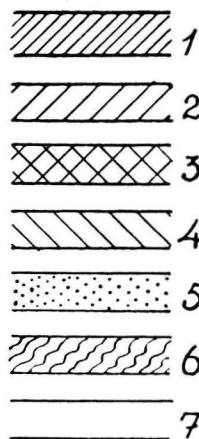
HELSINKI 1961 - K. F. PUROMIEHEN KIRJAPAINO OY

SISÄLLYS

LYHENNYKSET	6
ESIPUHE	7
FÖRETAL	7
MYNÄMÄKI	9
KARJALA	56
Karjalan kylän kirkot	57
Vehmalaisten kirkko	57
Nykyinen kirkko	60
MIETOINEN	71
Hietamäen kirkko	71
Mietoisten kirkko	72
LEMU	91
ASKAINEN	113
MASKU	143
RUSKO	176
VAHTO	202
Kierikkalan kappelikirkko	202
Nykyinen kirkko	203
NOUSIAINEN	215
Santamalan kirkko	216
Nousiaisten kirkko	217
YLÄNE	250
KIRJALLISUUSLUETTELO	268
KUVALUETTELO	271
HENKILÖLUETTELO	278
OIKAISUJA JA LISÄYKSIÄ	286
RÄTTELSER OCH TILLÄGG	287

LYHENNYKSET

FM	<i>Finskt museum, Helsingfors</i>
FMU	<i>Finlands medeltidsurkunder, ks. Hausen</i>
HA	<i>Historiallinen arkisto, Helsinki</i>
IK	<i>Suomen ja Ruotsin intendenttikonttorit</i>
KM	<i>Suomen Kansallismuseo</i>
NM	<i>Finlands Nationalmuseum</i>
REA	<i>Registrum Ecclesiae Aboensis, ks. Hausen</i>
Satak. mus.	<i>Satakunnan museo, Pori</i>
SKS	<i>Suomen kirkkohistoriallinen seura</i>
SLS	<i>Svenska litteratursällskapet i Finland</i>
SM	<i>Suomen museo, Helsinki</i>
SMYA	<i>Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja, Helsinki</i>
SSF	<i>Societas scientiarum Fennica</i>
THM	<i>Turun kaupungin historiallinen museo</i>
TMA	<i>Turun maakunta-arkisto</i>
VA	<i>valtionarkisto</i>
ÅSHM	<i>Åbo stads historiska museum</i>
kal.	<i>kalustoluettelo</i>
pöytäk.	<i>pitäjänkokousten pöytäkirjat</i>
tark.	<i>piispan- tai rovastintarkastuksen pöytäkirjat</i>

KIVIKIRKKOJEN ERI RAKENNUSVAIHEET
ON MERKITY OHEISILLA VIIVOITUK-
SILLA. 1 ON VANHIN, 7 NUORIN. NE
TARHOITTAVAT SUHTEELLISTA EIVÄTKÄ
ABSOLUUTTISTA AJOITUSTA.

STENKYRKORNAS BYGGNADSSKEDEN HA
UTMÄRKTS MED OVANSTÅENDE SKRAF-
FERINGAR. 1 ÄR ÄLDST, 7 YNGST. DE
ANGE RELATIV, ICKE ABSOLUT KRONO-
LOGI.

Holvit ja ikkunat on numeroitu idästä päin. Kuvien mitoissa on korkeus ennen leveyttä, esim. 36×24 cm. Maalauksissa, veistoksissa ja vaakunoissa on oikea ja vasen käsitetty heraldisesti.

Valv och fönster ha numrerats räknat från öster. I bildmåttén står höjd före bredd, t.ex. 36×24 cm. Höger och vänster anges heraldiskt i fråga om tavlor, skulptur och vapen.

Kun Suomen Kirkkojen toinen, Mynämäen rovastikunnan käsittävä osa nyt tulee julkisuuteen, koituu siitä kiitos Valtion Humanistiselle Toimikunnalle, joka on asettanut käytettäväksi sen laatimiseen tarvittavat varat, sekä opetusministeriölle, joka on myöntänyt painattamista varten määrärahan. Suomen Muinaismuistoyhdistyksen ja omasta puolestaan julkaisijat haluavat vilpittömästi kiittää tästä tuesta.

Työ on jatkunut pääasiassa niitä periaatteita noudattaen, jotka on mainittu ensimmäisen osan esipuheessa. Kuitenkin on itsestään selvää, että työn aikana saavutetut kokemukset sekä Suomen Muinaismuistoyhdistyksen johtokunnassa käytyjen neuvottelujen yhteydessä esitetyt näkökannat ovat aiheuttaneet jäsentelyyn eräitä muutoksia. Tärkein näistä lienee se, että kutakin kirkkoa koskevan kuvauksen alkuun on liitetty kirkon nykyistä tilaa kuvaileva lyhyt yleiskatsaus, jotta jäljempänä seuraava esitys kävisi helpommin tajuttavaksi. Kirkkojen kalustoa koskevat selonteot, joissa edellisessä osassa saattoi jossain määrin olla poikkeavuuksia eri kirkkojen kohdalla, on normaalistettu. Erityisen tähdellistä on, että professori E. A. Saarimaa on ottanut tarkastaakseen käsikirjoituksen kieliasun, jonka suhteen ensimmäisen osan ilmestyttyä saatettiin tehdä huomautuksia. Tästä avusta julkaisijat ja kirjoittaja ovat professori Saarimalle suuresti kiitollisuudenvelassa.

Kiitollisuutta tuntien merkittävään myös, että Kansallismuseon virkamiehet poikkeuksetta ovat avustaneet kirjoittajaa tiedonannon ja neuvoin, milloin niitä on tarvittu, sekä että tohtori C.-J. Gardberg ja rouva Margareta Jokinen Turun museosta ynnä rouva Kerttu Rydman Satakunnan museosta ovat antaneet apuaan, milloin on ollut kysymys mainittujen museoiden esineistä. Varsinkin puu-

arkkitehtuuria koskevista kysymyksistä kirjoittaja on saanut keskustella professori Lars Petterssonin kanssa. Professori A. Metzger on hyvän tahtoisesti ottanut suorittaakseen kastemaljojen ja hautakivien kivilajien määrittäksen, ja professori M. Jalava on jo varhemmin Kansallismuseon pyynnöstä määrittänyt museolle kuuluvien veistosten puulajit. Eräissä tapauksissa on myös konservaattori V. Kiljunen suorittanut puulajinmäärittäksiä sekä niin ikään antanut eräiden maalauksien värinkäsittelyä valaisevia tietoja. Kirkkojen mittauspiirustukset ovat tätä kuten edellistekin osaa varten tehneet tai täydentäneet konservaattori Th. Lindquist ja opettaja R. Nyholm. Teosta varten vartavastan otetut valokuvat ovat suurimmaksi osaksi valokuvaaja P.-O. Welinin työtä, kun taas vanhemmat valokuvat vuosien varrelta ovat joko peräisin Kansallismuseon valokuvaamosta tai museon virkamiesten ottamia virkamattoillaan. Tohtori Erik Moltke Tanskan Kansallismuseosta on esittänyt kirjoittajalle mm. Askaisten kirkossa olevia tanskalaisia puuleikkauksia koskevan mielipiteensä, ja Tukholman Sotamuseon johtaja tohtori Heribert Seitz on selvittänyt eräisiin aseisiin liittyviä kysymyksiä. Lopuksi on mainittava, että julkaisijat ja kirjoittaja ovat kokeneet suurta myönteistä mielenkiintoa niiden kirkollisten viranomaisien taholta, joiden valvonnassa olevia pyhäkkoja käsitellään tässä osassa. Kaikesta siitä esitetään lämmin kiitos.

Suomen Kirkkojen seuraava osa tulee käsittämään Turun tuomiorovastikunnan kirkot. On tarkoitus julkaista se niin pian kuin tarvittavat varat saadaan käytettäväksi.

Helsingissä toukokuussa 1961

C. A. Nordman Nils Cleve

FÖRETAL

Då det andra bandet av Finlands Kyrkor, omfattande Virmo prosteri, nu utgives, så kan detta ske tack vare att Statens Humanistiska Kommission ställt medel till förfogande för dess utarbetande och undervisningsministeriet beviljat anslag för tryckningen. På Finska Fornminnesföreningens och egna vägnar framföra utgivarna uttrycken för en uppriktig tacksamhet för dessa understöd.

Arbetet har fortgått i huvudsaklig överensstämmelse med de principer, som ha framlagts i företalet till det första bandet. Det är likväl självfallet, att erfarenheter, som gjorts under arbetets gång, och synpunkter, som anlagts vid diskussioner i Finska Fornminnesföreningens styrelse, ha föranlett vissa förändringar i dispositionen. Viktigast bland dessa torde vara, att i början av de enskilda kyrkoberskrivningarna en kort översikt av kyrkans nuvarande tillstånd införts för att underlätta förståelsen av den följande

framställningen. Redogörelserna för inventarierna i kyrkorna, vilka i det föregående bandet i viss mån kunnat variera från kyrka till kyrka, ha normaliserats. Av synnerlig betydelse är, att professor E. A. Saarimaa åtagit sig den språkliga granskningen av manuskriptet, mot vars språkform i det första bandet anmärkningar kunnat göras. För denna hjälp äro utgivarna och författaren skyldiga professor Saarimaa mycken tack.

Med tacksamhet bör även antecknas, att Nationalmuseums tjänstemän utan undantag bistått författaren med upplysningar och råd i de fall, då sådana varit av nöden, och att dr C.-J. Gardberg och fru Margareta Jokinen vid Åbo Museum och fru Kerttu Rydman vid Satakunta Museum givit sin hjälp i fråga om föremål i deras museer. Speciellt i fråga om träarkitekturen har författaren haft förmånen att få del av professor Lars Petterssons syn-

punkter. Professor A. Metzger har välvilligt företagit bestämelsen av stenarten i dopfuntar och gravstenar, och professor M. Jalava har redan tidigare på Nationalmuseums begäran bestämt träslaget i skulpturer i museets ägo. I vissa fall ha träbestämmelser även utförts av konservator V. Kiljunen, som även givit upplysning rörande färgbehandlingen i ett antal målningar. Uppmättningsritningarna av kyrkorna ha för detta band som för det föregående utförts eller kompletterats av konservator Th. Lindquist och lärare R. Nyholm. De för arbetet nytagna fotografierna äro till största delen fotograf P.-O. Welins verk, medan äldre fotos under årens lopp utförts i Nationalmuseums fotografiateljé eller tagits av museets tjänstemän på deras tjänsteresor. Dr Erik Moltke vid Danmarks National-

museum har delgivit författaren sin åsikt rörande danska träsniderier bl.a. i Villnäs kyrka, och styresmannen för Armémuseum i Stockholm, dr Heribert Seitz, har klarlagt frågor rörande ett antal vapen. Slutligen bör nämnas, att utgivarna och författaren rönt stort tillmötesgående av de kyrkliga myndigheter, vilkas helgedomar behandlas i detta band. För allt detta framföres här en varm tacksägelse. Följande band av Finlands Kyrkor skall omfatta kyrkorna i Åbo domprosteri och är avsett att utkomma, så snart medel för dess utgivande stå till förfogande.

Helsingfors, i maj 1961

C. A. Nordman Nils Cleve

1. MYNÄMÄEN KIRKKO LOUNAASTA. VUOSISADAN VAIHTEEN AIKAINEN VALOKUVA.
Virro kyrka från sydväst. Fotografi från sekelskiftet.

MYNÄMÄKI

LÄHTEITÄ

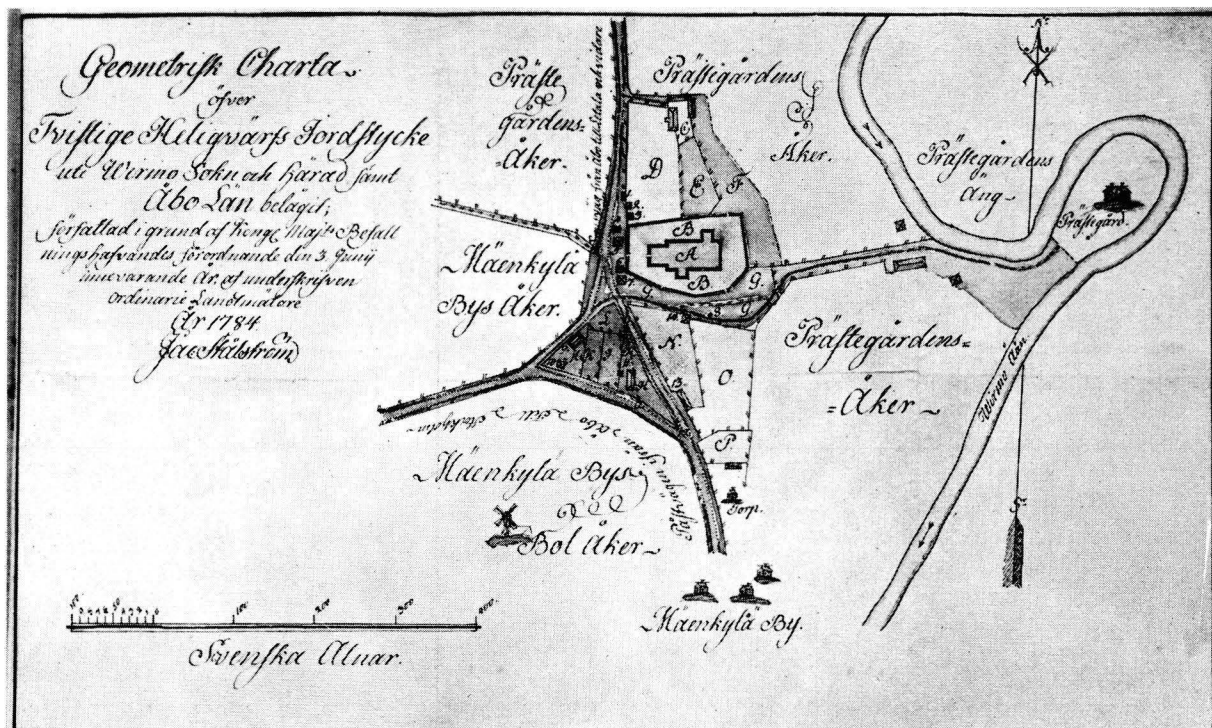
Göran Axel-Nilsson, Dekorativ stenhuggarkonst i yngre vasatid. Lund 1950, s. 75. H. Donner, Heraldisk-kritiska anmärkningar rörande E. Brenners resa i Finland 1670-72. FM XXI 1914. Gregorius Hallenius, Wirmoensis in Finlandia territorii Memorabilia. Aboae 1738. Sten Karling, Holzschnitzerei und Tischlerkunst der Renaissance und des Barocks in Estland. Dorpat 1943, ss. 130 ja 169. I. Kronqvist, Lehterin-kaide vaiko antemensale? SMYA XI, 1934. K. K. Meinander, Porträtt i Finland. Helsingfors 1931, ss. 20-21 ja 26-27. E. A. Saarimaa, Andreas Lizeliuksen suomenkielisiä kirjoituksia I, Mynämäen kirkonkokousten pöytäkirjoja vuosilta 1761-1776. Varsinais-Suomi I, 1917. Juho Sjöros, Muinaisjäännöksiä Mynämäen kihlakunnasta. SMYA VIII, 1887, ss. 105-116. Oskar Ranckenin arvostelu tästä, FM I 1894. A. Tuulise. Om konstförbindelserna Estland-Finland under medeltiden. FM 60 1953, ss. 33-34.

Kirkon arkisto: Kalustoluettelot vv:lta 1628 (Mietoisten kirkon arkistossa), 1784, 1804-77; näihin sisältyvät myös lahjoitusluettelot. Tilit vv:lta 1724-1923. Pitäjänkokousten

pöytäkirjat vv:lta 1742-1814, 1817-19 ja 1856-1922. Lyhyemmät toisinnot vv:lta 1794-1856. Piispantarkastusten pöytäkirjat vv:lta 1692, 1731, 1739, 1755, 1764, 1784, 1811 ja 1856. Rovastintarkastusten pöytäkirjat vv:lta 1804, 1819-97. Penkkijako v:lta 1699.

Kansallismuseon topogr. arkisto: Muinaismuistoyhdistyksen taidehistoriallisen retkikunnan kertomus v:lta 1874, E. Nervanderin v. 1897 tehdyt kalkkimaalauksia koskevat muistiinpanot, Henrik Flemingin hautamonumenttia ja sen korjauksia koskeva vv:en 1890-1915 välinen laaja kirjeenvaihto, A. W. Ranckenin korjausohdotuksesta v. 1926 antama lausunto. R. Palmrothin v. 1959 laatima tutkimuskertomus, Veikko Kiljusen v. 1959 kirjoittama kertomus kirkon maalauksista, Henrik Liliuksen v. 1960 laatima kertomus kirkon tornin perustan tutkimisesta, ym.

Mynämäen pitäjä mainitaan ensimmäisen kerran v. 1309 (nimenä Virmu, FMU 259), kirkko vasta v. 1346 (REA 115). Hallenius tosin mainitsee kirkon omaisuuden luettelon vuodelta 1260

2. MYNÄMÄEN KIRKKO JA SEN YMPÄRISTÖ. ASEMAPIIRROS V:LTÄ 1784.
Virmo kyrka med omgivning. Situationsplan från år 1784.

(ss. 16–17), mutta Hausen (FMU 1340) huomauttaa, että luettelon allekirjoittaneet henkilöt esiintyvät 1400-luvun alkupuolen asiakirjoissa, joten vuosiluku todennäköisesti on luettava 1410 (mcclx) eikä 1260 (mccclx). Kirkko on pyhitetty *Laurentiukselle* ja *Eerikille* (FMU 1517).

Muita kirkonpaikkoja. Perimätieto, jonka mukaan seudun ensimmäinen kirkko olisi ollut Tursunperän Raivonmäellä, on ehkä syntynyt paikalla olevan luonnon muodostaman kiveyksen johdosta (Sjöros). Jo keskiajalla on seudulla ollut toinenkin seurakunta, joka luultavasti käsitti nykyisen pitäjän länsiosan ynnä osan Mietoisten pitäjästä. Sen Laajoen rannalla Hietamäessä sijainnutta kirkkoa kuvataan Mietoisten seurakunnan luvussa (ks. s. 71).

Ei ole tietoa, että Nakkilan Kirkkonummen tai Ristimäen seuduilla olisi ollut kirkkoa.

V. 1908 rakennettiin kirkon länsipuolelle, maantien toiselle puolen, puinen rukoushuone.

Mynämäestä on v. 1865 erotettu Mietoisten kappeli itsenäiseksi kirkkoherrakunnaksi, samoin v. 1906 Karjalan ja siihen jo aikaisemmin liitynyt Vehmalaisten kappeli.

Mynämäen pitäjässä ovat seuraavat tekstissä mainitut suurtilat: Kalleinen, Sunila, Hietämäki. Mietoisiin kuuluvat Tuokila, Kaskinen, Lehtinen, Ravea ja Saari.

KIRKKOTARHA

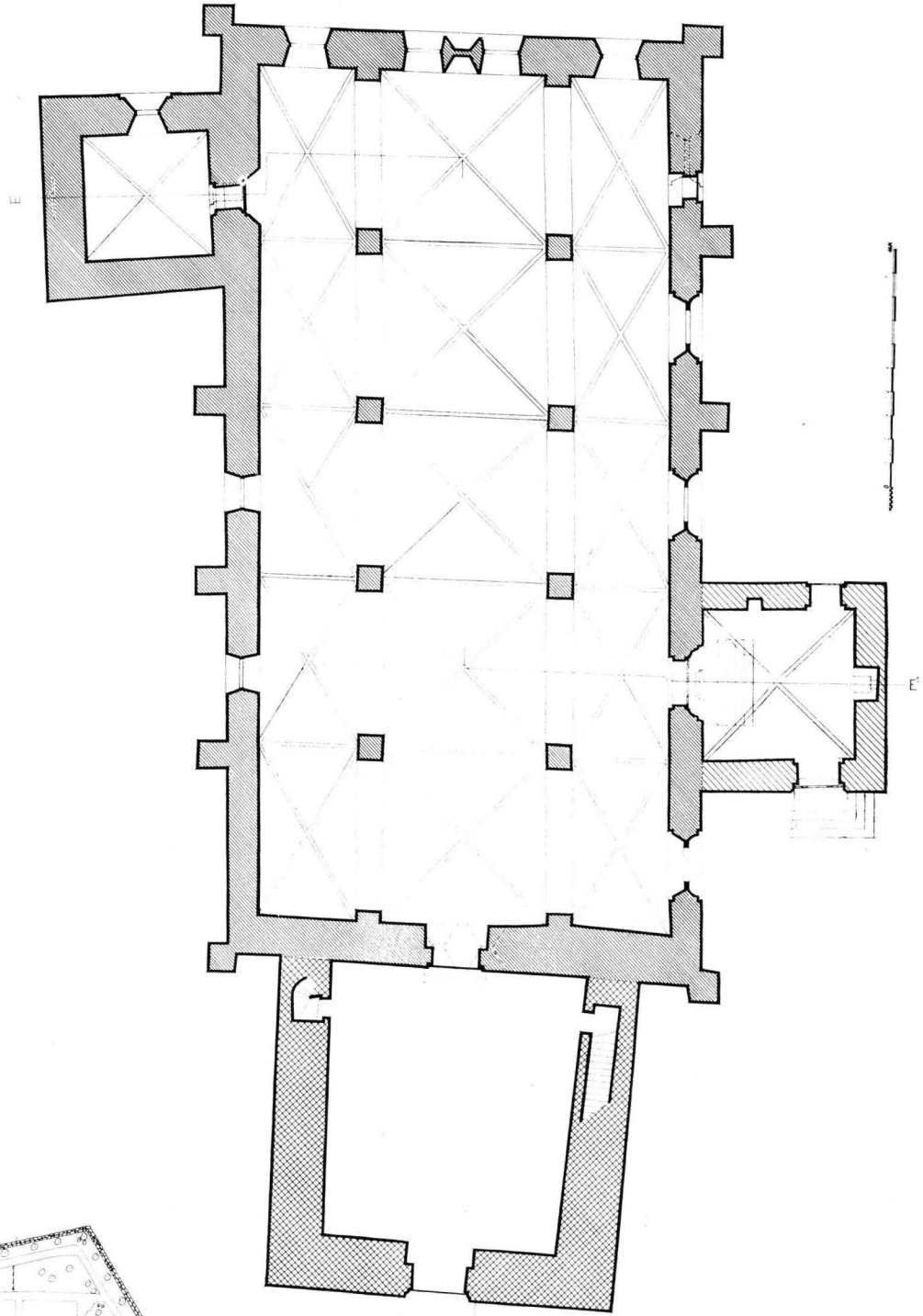
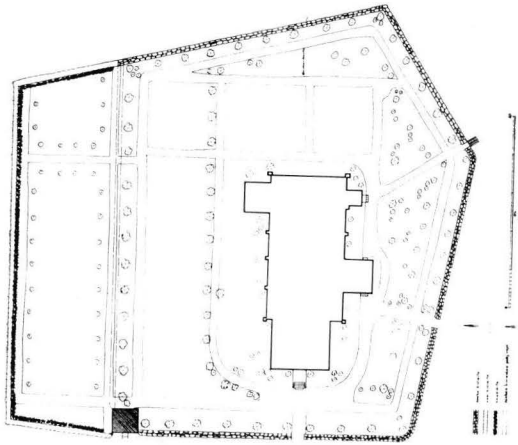
Kirkkotarhaa on laajennettu useaan kertaan, joten kirkko nyt sijaitsee sen eteläosassa (kuvat 1, 2). Sitä ympäröi paikoin miehen korkuinen, harmaakivestä epäsäännöllisesti ladottu aita, joka on laastittu. Suurin osa muurista on peräisin v:ltä 1900, jolloin kirkon pohjoispuolinen alue, jota siihen mennessä tuskin lainkaan oli käytetty, pantiin kuntoon. Aikaisemmin kirkkotarhaa on laajennettu ainakin vv. 1814 ja 1880. 1940-luvulla kirkkotarhaa on uudestaan laajennettu huomattavasti pohjoiseen päin, ja tämän osan ympärillä on säännöllisesti ladottu kiviaita; uuden osan järjestelyn on suunnitellut I. Wirkkala.

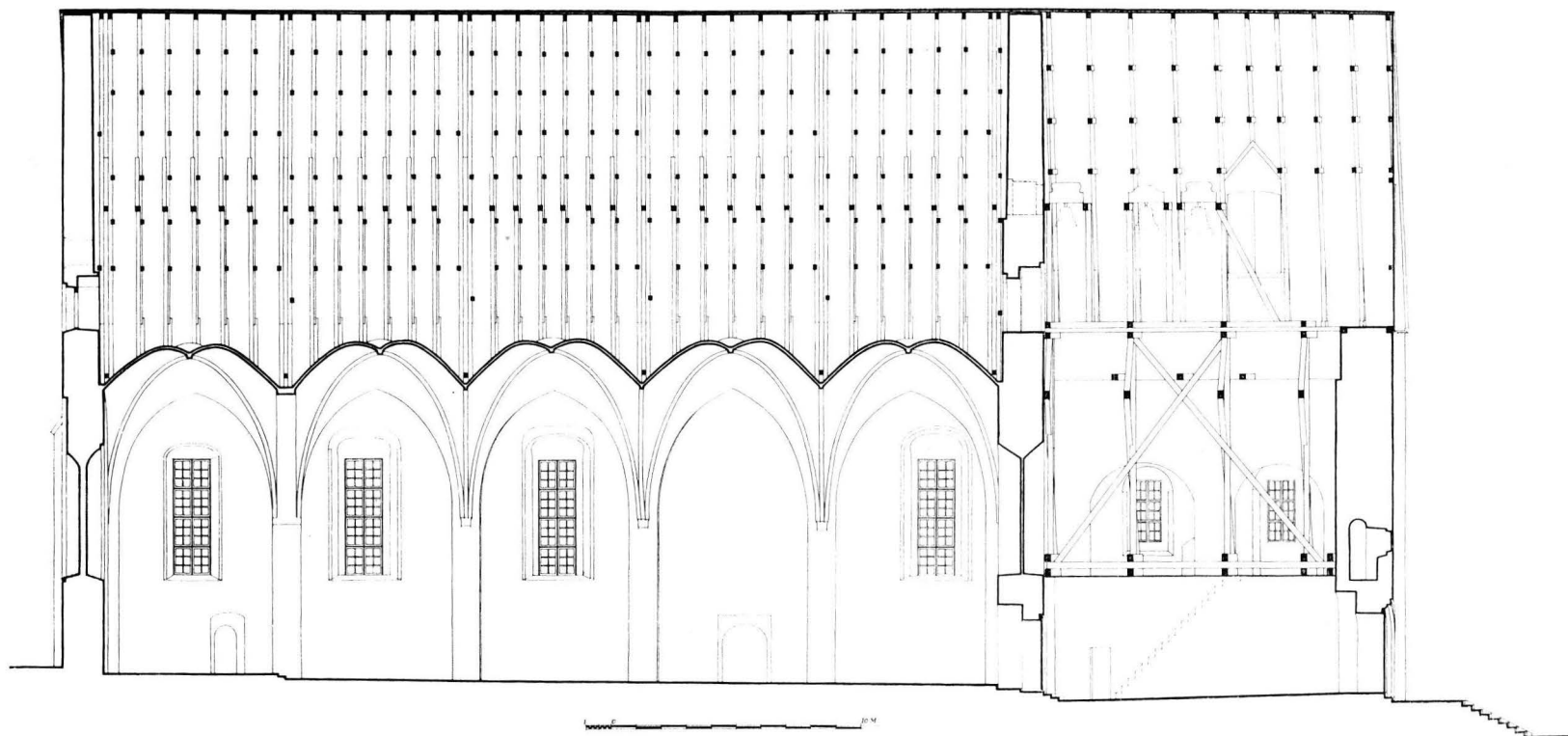
Aidan länsiosassa on porttiauikko, jota nykyään kehystävät betonipilarit. Aidan eteläosan läntisimmän portin matalat, tukevat pilarit on ladottu harmaakivistä, ja itäisimmän portin pilarit ovat hakatuista kivistä. Kaikki nämä tehtiin v. 1900. Ainakin jo v. 1738 aita oli muurattu kivistä (Hallenius) laastia käyttäen (pöytäk. 1761). Tämä muuri purettiin v. 1763; uusi aita katettiin yksilappeisella lautakatolla (pöytäk.). V. 1814 aita taas uusittiin ja katettiin turpeilla.

Halleniuksen kuvauksen mukaan oli kirkkotarhassa neljä porttia, yksi idässä ja lännessä, kaksi

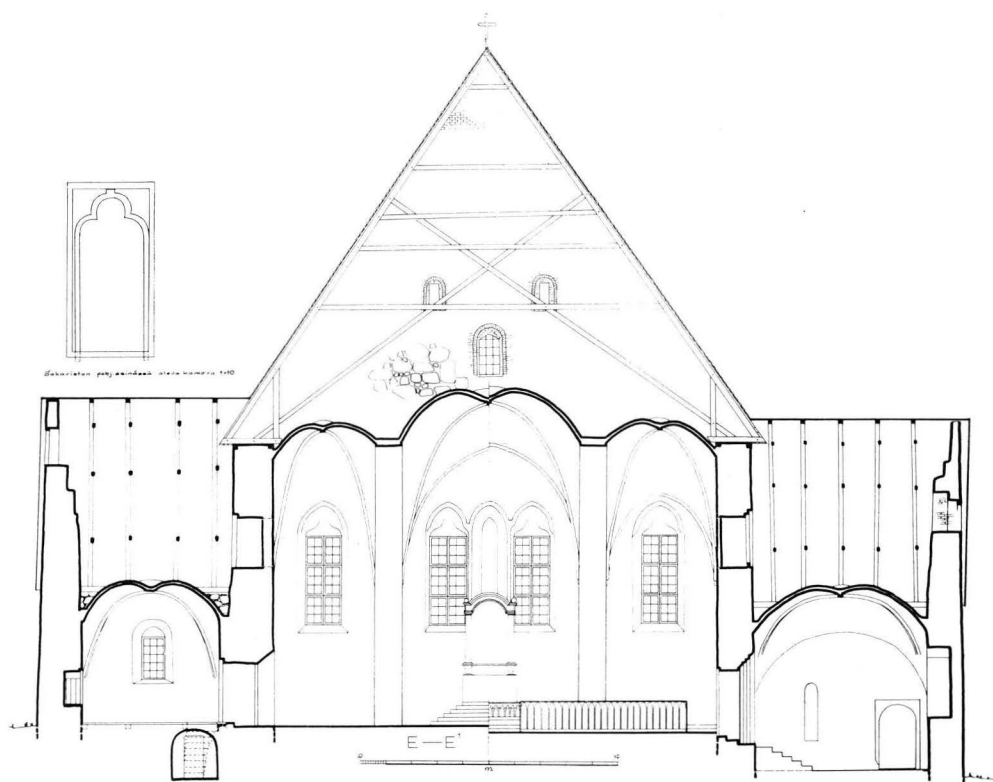
3. ASEMAPIIRROS, 1:2000.
Situationsplan, 1:2000.

4. KIRKON POHJAPIIRROS, 1:300.
Plan av kyrkan, 1:300.

5. KIRKON ETELÄSUUNTAINEN PITKITTÄISLEIKKAUS, 1:300. PIIRUSTUS LAADITTU ENNEN VV. 1959-60 SUORITETTUIJA KORJAUKSIA.
Längdsnitt av kyrkan mot söder, 1:300. Ritningen gjord före ändringarna år 1959-60.

6. KIRKON ITÄSUUNTAINEN POIKITTAISELEIKKAUS, 1:300. PIIRUSTUS LAADITTU ENNEN V. 1959 SUORITETTUA KORJAUSTA, JOLLOIN MM. KUORI-IKKUNA PALAUTETTIIN ALKUPERÄISEEN MUOTOONSAA.

Tvärnsnitt av kyrkan mot öst, 1:300. Ritningen utförd innan ändringen år 1959, då bl.a. korfönstret återfördes till sin ursprungliga form.

etelässä; niissä kaikissa oli porttihuoneet, jotka kuitenkin oli purettu ennen v:ta 1784. Läntisen porttihuoneen oli kirkon aulis suosija Lehtisten omistaja Henrik Fleming uusinut v. 1626 (Hallenius); sen porttiaukon yläpuolella oli tämän muistoksi kivilaatta. Laatta siirrettiin nähtävästi portin purkamisen yhteydessä kirkon tornin oven yläpuolelle. Kivessä on Fleming ja Bååt-sukujen yhdysvaakunat sekä kirjoitus: *Gloria in excelsis Deo* (kunnia Jumalalle korkeudessa). *HCF E AE D 1626*. (E AE D tarkoittaa Henrik Flemingin ensimmäistä puolisoa Ebba Erlandintytär Båatia.)

Kirkkotarhan itäosassa on Aarre Aaltosen v. 1948 tekemä vv. 1939–44 kaatuneiden *muistopatsas*, tornin eteläseinään on sijoitettu saman taiteilijan vv. 1918–19 kaatuneiden muistoksi veistämä *kohokuva*. V. 1761 mainittu vanha *luuhuone* on hävinnyt. Vielä 1920-luvulla oli maantien toisella puolella kirkkoa vastapäätä rivi *kirkkotalleja* ja kirkon vanha aitta. Kirkon luoteispuolella on 1920-luvulla rakennettu *leikkaushuone*.

Kirkkotarhan laajentamisen yhteydessä on tavattu arvokkaita muinaislöytöjä nuoremmalta kansainvaellusajalta.

KIRKKO

Mynämäen keskiaikainen kivikirkko on suora-kaiteen muotoinen, länsitornilliseksi suunniteltu, kolmilavainen pitkäkirkko. Satulakattoiseen runkokuoneeseen liittyy pohjoispuolella, aivan lähellä itäpäätyä runkokuonetta vanhempi satulakattoinen sakaristo, länsipäädyssä runkokuonetta nuorempi ja kapeampi satulakattoinen torninjalka, jonka vesikatto liittyy välittömästi runkokuoneen vesikattoon, sekä eteläpuolella runkokuonetta nuorempi satulakattoinen asehuone. Rakennusaineena on käytetty harmaakiveä paitsi päätykolmioiden ylimpään osaan, aukkojen kehyksiin ja holveihin, joissa on tiiltä.

RUNKOKUONE. Pohjoisseinän ulkopituus on 39,15 m, eteläseinän 39,9 m, seinien korkeus 11 ja 12,75 m (ero johtuu maan kaltevuudesta). Itäpäädyn pituus on 20,5 m ja länsipäädyn 20 m, korkeus 27 ja 27,9 m. Muurin paksuus on 1,45–2,25 m. Erityistä sokkeliä ei ole. Rakennusaineena on käytetty verrattain suurikokoisia kiviä, jotka on pyritty muuraamaan säännöllisiin vaakasuoriin kerroksiin. Runkokuoneen kulmissa on sei-

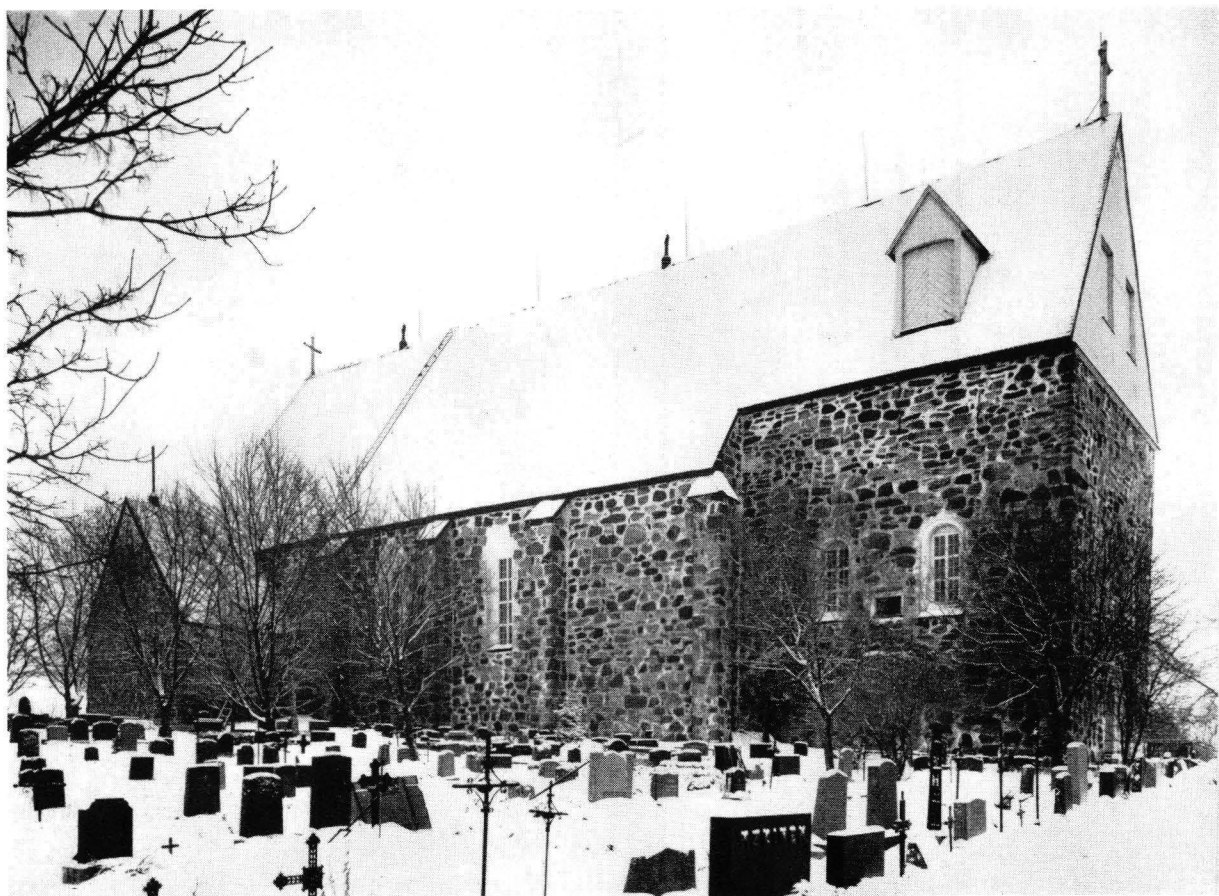
nien kanssa muurausliitteessä olevat alkuperäiset tukipilarit. Sitä paitsi on (alkuperäisiä) tukipilareita kaksi etelä- ja kolme pohjoisseinässä. Niissä on paanutetut viistokatot.

PÄÄTYKOLMIOT ovat koristamattomat; ainoastaan ylinnä on hieman tiiltä (munkkilimitystä; tiilenkoko $27-28 \times 13-14 \times 8-9$ cm). Kummasakin päätykolmiossa on kaksi kapeaa suorapääteistä aukkoa, jotka sisäänpäin laajenevat pyörökaarisiksi komeroiksi; pielissä puominreiät. Näiden alapuolella on isompi pyörökaarinen aukko, jonka ulkopielissä pykälä. Sisäänpäin aukko laajenee komeroksi, jonka pielissä on puominreiät ja saranat. Länsipäädyn aukot peittyvät tornin sisään, itäpäädyn alempaan aukkoon on joskus 1800-luvulla asetettu yläosastaan kaksitaitteinen ikkuna.

VESIKATTO. Katto on paanutettu; pyöreäpäiset paanut on osittain uusittu sekä 1800-luvun loppuvuosikymmeninä että tämän vuosisadan alussa, osittain mäntyisinä, osittain haapaisina. Katto-tuoli uusittiin varmaan v. 1569 tapahtuneen tuli-

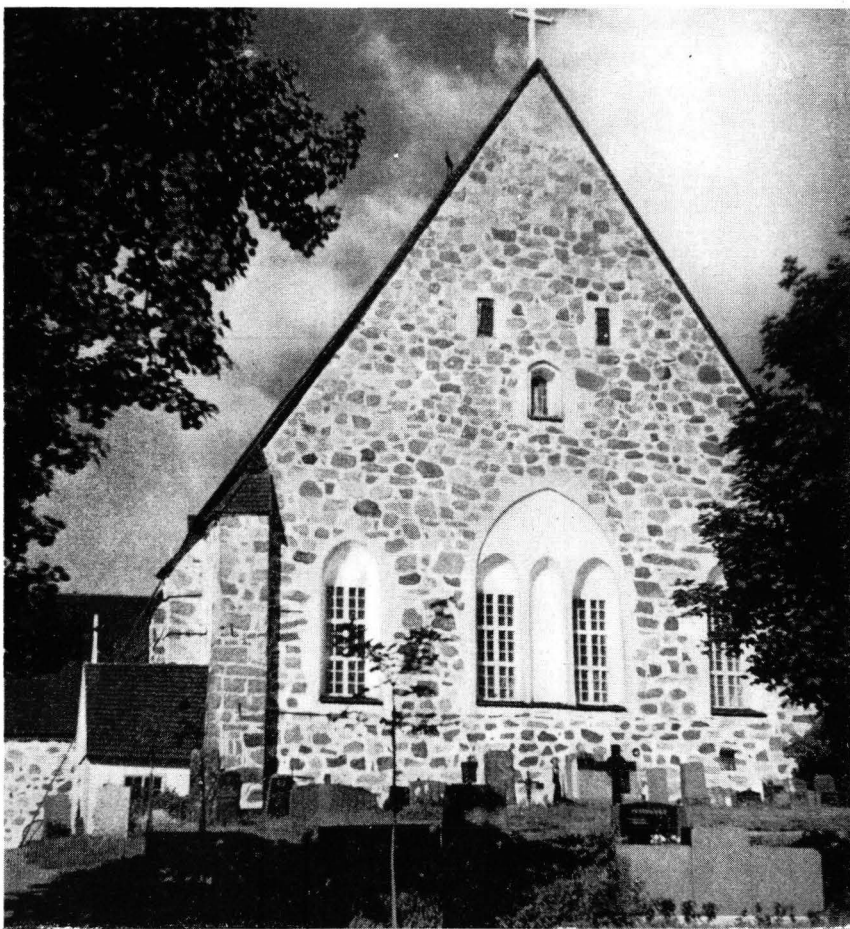
palon jälkeen (ks. Hausen, Bidrag IV, ss. 382-383) sekä uudelleen (osittain?) v. 1748 (tilikirja: »järn att fästa nya korsverket på kyrkan»), ja sitä on myöhemminkin täydennetty ja korjattu. - Katonharjan päissä on ristit.

IKKUNAT. Ikkunoita on uudella ajalla tuntuvasti muutettu ja laajennettu. Kirkon keskiaikaisista kaksoisikkunoista on yksi säilynyt länsipäädyssä, tornin peittämänä. Se näkyy sekä runkokuoneesta urkujen takaa että tornista (kuva 9). Itse kapeat suippokaariset aukot on (1700-luvulla?) muurattu umpeen yhdellä tiilikerroksella; alkuperäiset tuuliraudat ovat säilyneet. Ikkunakomerot ovat suippokaariset ja vinopieliset. - Samannäköisiä ovat olleet eteläseinän ikkunat itäisintä lukuun ottamatta. Niiden aukko on nykyään suorakaiteen muotoinen, epäsäännöllisissä komeroissa näkyy ylinnä kahden suippokaarikomeron ääriiviiva, pielissä on pykälä. Tiilinen keskisauva hakattiin pois v. 1792 (tilit) ja aukkoja laajennettiin jonkin verran.

7. KIRKKO POHJOISPUOLELTA.

Kyrkan från norr.

8. ITÄPÄÄTY. VALOKUVA OTETTU ENNEN V. 1959 SUORITETTUA KORJAUSTA.
Östgaveln. Foto taget före reparationen år 1959.

Kuorissa on keskellä päätyä laajassa rapatussa suippokaarisessa komerossa kolme kapeaa suippokaarista ikkuna-aukkoa (kuvat 8, 17), jotka v. 1959 palautettiin tähän alkuperäiseen muotoonsa; keskimmäinen oli v:sta 1747 lähtien ollut muurattuna umpeen ja sivuaukot samoin kuin itäpäädyn muut ikkunat oli laajennettu v. 1785. Keskiaukon pielen muototiilet olivat vielä säilyneet, ja uuden tiilestä muuratun, vinon vesipenkin alta löytyi melkein vaakasuora harmaakivinen vesipenkki.

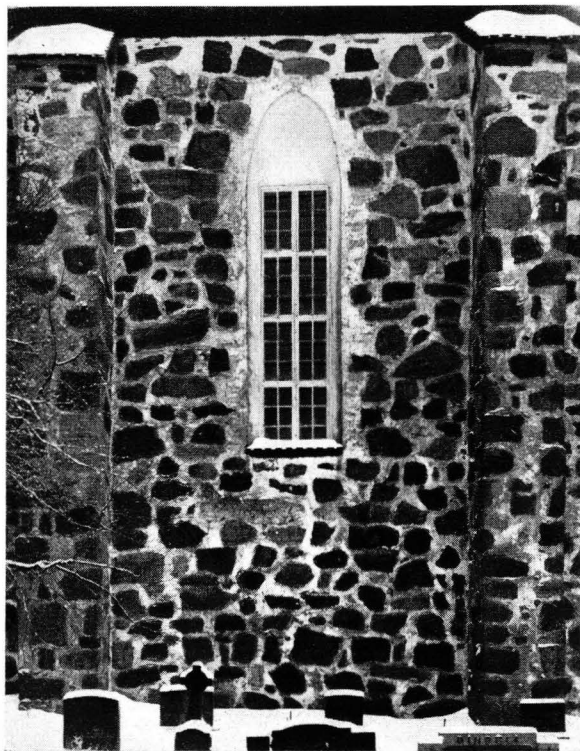
Sivulaivojen itäseinien, eteläseinän itäpään ja pohjoisseinän ikkunat (kuva 10) ovat nähtävästi alkuaan olleet kapeat ja suippokaariset; niissä on nyt suorakaiteen muotoinen aukko, mutta alkuperäinen suippokaari näkyy osittain ulko-, osittain sisäpuolelta. (Luultavasti molemmat pohjoisikkunat ovat alkuperäiset; ne olivat ainakin jo v. 1738 olemassa; ks. Hallenius.) V. 1865 laajennettiin eteläseinän itäisin ikkuna ja kaikki ikkunat tehtiin yhtä korkeiksi; runkokuoneen sisäpuoliset ikkunakomerot pyrittiin saattamaan

säännöllisempään muotoon. Eteläseinän komerot ovat nyt segmenttikaariset. Sivulaivojen itäpäädyn ikkunain sisäkaarta kiertää pyörösauva. Kaikkien ikkunoiden vesipenkit on paanutettu. OVET. Runkokuoneessa on neljä oviaukkoa: torniin johtava ovi, asehuoneeseen johtava pääportaali, papinovi ja sakaristoon johtava ovi. Melkein pyörökaariseen pääportaaliin (kuva 11) liitettävä profilointi on rappauksen peittämä, mutta sakariston samanlaisen portaalin profiilit on v. 1959 paljastettu: sisimpänä pyöristetyt tiilet, sen jälkeen seuraa pyörösauva kahden pienen teräväkulmaisen pykälän välissä, suorakulmainen pykälä, kouru, pykälä, pyörösauva teräväkulmaisine pykälineen, reunassa pyöristetyt tiilet ja portaalia kehystävä pitkittäinen tiilirivi. Runkokuoneen puolella on pääportaalissa suorakaiteen muotoinen komero, jonka pielissä on suorakulmainen pykälä. V. 1783 valmistuneessa pystylautaisessa ovilevyssä on vinoneliöpaneeli ja tyy-piltään keskiaikaiset korkealaatuiset liljalyötteet. - Torniin johtavassa ovela on pyörökaarinen

9. RUNKOHUONEEN LÄNSIPÄÄDYN UMPEEN MUURATTU KAKSOISIKKUNA, JOKA NÄKYY TORNISTA.

Igenmurat parfönster i västgaveln, sett från tornet.

10. ALKUPERÄINEN IKKUNA RUNKOHUONEEN POHJOISSEINÄSSÄ.

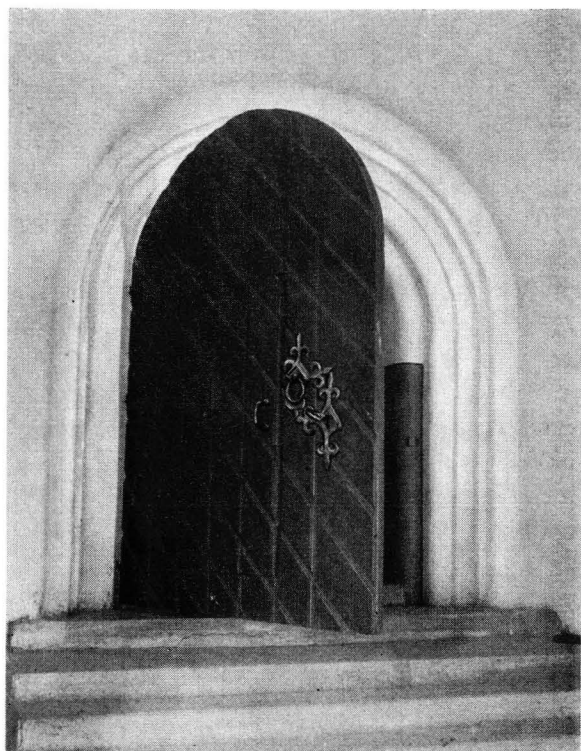
Ursprungligt fönster i långhusets nordvägg.

aukko ja runkokuoneen puolella segmenttikaarinen komero, tornin puolella pieliissä pykälä. V. 1783 tehdyssä ovilevyssä vinoneliöpaneeli.

Papinovi kuorin eteläseinässä on pieni ja pyörökaarinen, ulkopielissä pykälä, sisäpuolella segmenttikaarinen komero. Samanlainen vinoneliöpaneelin ovilevy kuin yllä mainittu. - V. 1897 hankittiin sisäövet.

SISUSTA (kuva 12). Ison, valoisan ja avaran kirkkosalin välikattona on 2×4 pilarin ja kahden seinäpilasterin kannattamat ristiholvit (ks. lähemmin s. 19). Ruskeaksi maalattu laualattia on uusittu v. 1959; kuorissa se on pari askelta ylempänä. Lattian alustan tutkimisen yhteydessä löydettiin kuorista vanhat lattiatiliet (koko $28 \times 28 \times 8$ cm). Runkokuoneeseen tehtiin ilmeisesti lattia jo 1600-luvulla suunnilleen muurien perustuksen ylätasolle (Palmroth), joten muurihautojen kivet olivat siinä näkyvissä. V. 1865 lattia korotettiin.

Seinät ja holvit on valkaistu ja keskiaikaiset kalkkimaalaukset peitetty (ks. s. 24). Pilarit ja sakariston portaali saivat alkuperäisen tiilisen asunsa v. 1959.

11. RUNKOHUONEEN ETELÄPORTAALI ASEHUONEESTA NÄHTYNÄ.

Långhusets sydportal sedd från vapenhuset.

12. KIRKKOSALIN ITÄSUUNTAINEN SISÄKUVA.

Interiör mot öst.

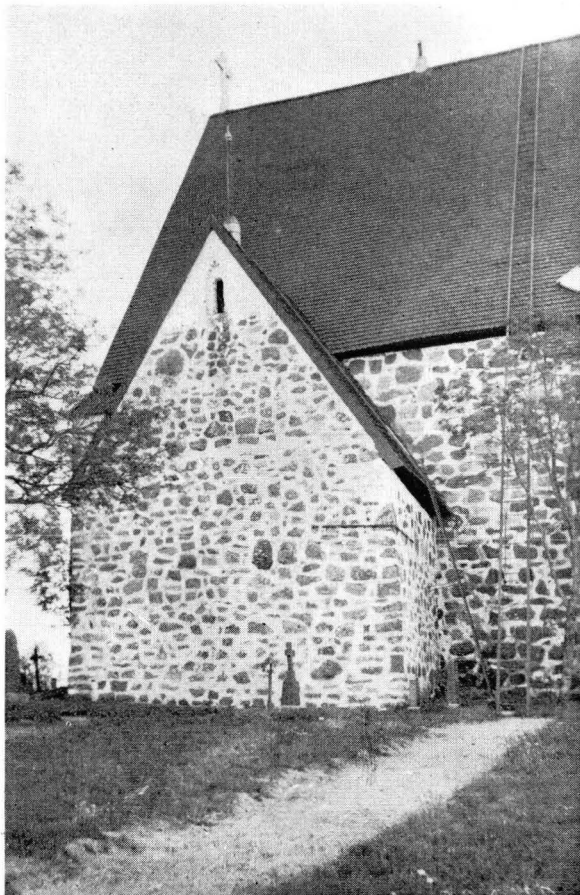
Rakennushistoriaa

VANHIN KIRKKO. Kuten jo sivulla 13 mainittiin, on SAKARISTO (kuva 13) runkokuonetta vanhempi. Sakariston sivuseinien ulkopituus on 9-9,4 m, runkokuoneen muuri mukaan luetuna; päädyn pituus on 8,9 m. Sakariston pohja on vino, eivätkä sen sivuseinät yhdy runkokuoneeseen kohtisuorasti. - Muurien paksuus on 1,5-1,8 m, runkokuonetta vastaan jopa 2,15 m, mutta tämä johtunee runkokuoneen puolella olevasta verhomuurauksesta. Sakaristo on rakennettu verrattain pienikokoisista kivistä, jotka eroavat runkokuoneen materiaalista. Tosin sakariston sivuseinät näyttävät noin 3,80 m:n korkeudelle asti olevan muurausliitteessä runkokuoneen pohjoisseinän kanssa, mutta nähtävästi on ainoastaan sakariston sivuseinien ulkonevia sidekiviä käytetty hyväksi runkokuonetta rakennettaessa; muutama pohjoisempana näkyvää sidekiveä ei ole käytetty. Runkokuonetta rakennettaessa on sakaristoa tuntuvasti korotettu, joten sen yläosa ei ole

runkokuoneen kanssa liitteessä; sakariston pohjoispäädyssä näkyy korotetun osan raja selvästi; tämän rajan kohdalla sekä ylinnä päätykolmiossa esiintyy tiiltä. Päädyn tiiliosassa on yläosaltaan porrastetussa komerossa ullakon pyörökaarinen, muototiilien kehystämä valoaukko. Tiilenkoko 27-28 x 13-14 x 8-9 cm eli sama kuin runkokuoneessa.

Sakariston itäseinässä on alkuaan ollut kapea suippokaarinen ikkuna, jonka aukko nykyään on suorakaiteen muotoinen; komero on laaja ja epäsäännöllisen suippokaarinen, pielissä pykälä. Nykyinen muoto on peräisin v:lta 1865; aikaisemmin ikkunaa on laajennettu v. 1799. - Sakariston vesikatto on paanutettu; kattotuoli uusittiin v. 1895 (pöytäk.).

Sakariston välikattona on matalavaippainen risti-holvi, jonka puolipyöreät ruoteet nousevat ilman konsoleja. Ruodetiili on sama kuin runkokuoneessa, ja holvi on nähtävästi rakennettu sakariston korottamisen yhteydessä. - Pohjoisseinässä on *alttarikomero*, jonka muototiilestä tehty kaari on

13. SAKARISTO. PÄÄDYSSÄ NÄKYVÄ VANHAN MATALAN PÄÄ-
DYN RAJA.

Sakristian. I gaveln synes konturen av en äldre, låg gavel.

14. SAKARISTON ULLAKON ETELÄPÄÄDYN OVIAUKKO, JOKA
ON JOHTANUT RUNKOHUONEEN POHJOISPARVELLE.

Dörren i sakristians sydgavel, mellan sakristivinden och kyrkans norra läktare.

kolmielehdykän muotoinen, länsiseinässä on viere-
tysten kaksi pientä neliömäistä komeroa. Run-
kokuoneeseen johtavassa ovesta on suorakaiteen
muotoinen komero ja pyörökaarinen aukko. Neuvoisten Juha Norrin v. 1764 tekemässä pysty-
lataisessa ovilevyssä on sakariston puolella sulka-
paneeli.

Sakariston alla on viinikellari; 1700-luvulla siinä
oli papinhauta.

V. 1959 suoritettiin kirkossa laajahko korjaus,
jonka yhteydessä tutkittiin sekä sakariston että
runkokuoneen perustaa. Tällöin huomattiin että
runkokuoneessa oli muurien alla peruskiviä
muualla paitsi sakariston kohdalla (ja lännessä,
missä kallio tuli vastaan). Sakaristossa on siis
ollut eteläpääty, ennen kuin runkokuone on
rakennettu. On mahdotonta saada selvää, onko
siinä ollut päätykolmiota, mutta se on todennä-
köistä.

V. 1959 suoritetuissa tutkimuksissa ei löytynyt
varmoja merkkejä siitä, että nykyisen runkokuo-
neen paikalla aikaisemmin olisi ollut (puu)kirkko;
asiasta ei voida tehdä varmoja johtopäätöksiä,
koska puukirkon perustus on voinut hävitä
tiheään suoritettujen haudauksien ja myöhem-
pien korjausten johdosta. Joka tapauksessa tun-
tuu todennäköiseltä, että paikalla jo hyvin var-
hain on ollut kirkko, koska Mynämäen seutu on
ollut vaurasta ja tiheään asuttua eikä muista kir-
konpaikoista kuin Hietämäestä ole säilynyt tie-
toja. Sitä paitsi viittaavat jopa nykyisen runko-
huoneen ja sakariston ulkomuurien alta tutki-
muksissa tavatut haudat vanhemman kirkon ole-
massaoloon. Ehkä puukirkko on sijainnut nykyi-
sen kirkon pohjoispuolella. Puukirkon eteläpuo-
lelle on sitten 1200-luvun jälkipuoliskolla lisätty
harmaakivinen rakennus, jonka rakentamiseen ei
ole ollenkaan käytetty tiiltä ja joka oli tarkoitettu
suunnitellun kirkon sakaristoksi.

RUNKOHUONE RAKENNETAAN. Vuoden 1346 mai-
ninta *apud ecclesiam Wirmo* (Mynämäen kirkon
luona; FMU 295) koskee varmaankin nykyistä
kirkkoa. Sen ajoittaminen vuoden 1300 paik-
keille perustuu mm. ikkunain muotoon, pääty-
kolmioiden tiilikoristelun puuttumiseen ja tiilen-
kokoon sekä pohjaltaan neliömäisiin pilareihin,
jotka sitovat kirkon Turun tuomiokirkon toiseen,
noin v. 1300 päättyneeseen rakennusvaiheeseen
(Kronqvist, Jälkeenjääneitä tutkielmia ss. 46-47).
Pääportaalin profilointi on taas sama kuin jo
1280-luvulla valmistuneen Nousiaisten kirkon
kuori-ikkunoissa. Runkokuoneen lattian alta löy-

tyi v. 1959 rahoja, joista vanhimmat ovat peräisin Maumu Eerikinpojan ja Albreckt Mecklenburgilaisen ajoilta, siis 1300-luvun puolivälistä.

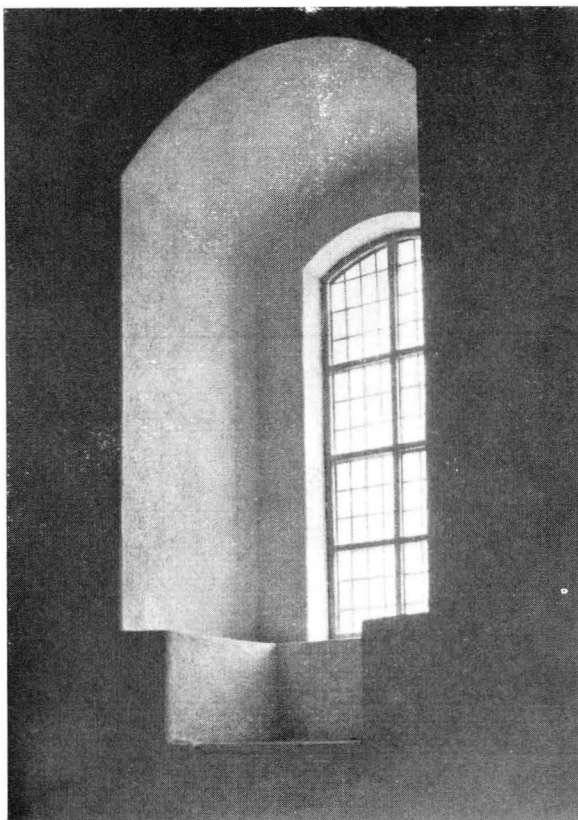
Runkohuonetta rakennettaessa on, kuten edellä mainittiin (s. 17), sakaristo korotettu ja holvattu. Sen etäläpäädyn keskiosa on purettu ja siinä olleen oviaukon tilalle on muurattu komea, melkein pyörökaarinen portaali (kuva 16). Osa sakariston eteläseinää on siis tiiltä tai tiilellä verhoitu (tiilenkoko $29 \times 13,5 \times 8,5$ cm, $? \times 14 \times 9$ cm). Portaali peitettiin v. 1897 kirkon sisärappauksen yhteydessä rappauksella ja profiloinnin pyörösaumat hakattiin pois; v. 1959 se on paljastettu ja täydennetty sekä jätetty tiilenväriseksi. (Profiilit, ks. s. 15.)

Sakariston ullakon etäläpäädyssä on tiiltä ja harmaakiveä; ainakin tiilimuuraus on peräisin runkokuoneen rakentamisesta. Keskellä tiilimuurausta on pyörökaarinen ovi (kuva 14), jonka pielissä on pykälä. Tämä ovi, jonka aukon umpeenmuuraukseen on käytetty 1600- tai 1700-luvun tiiltä (Palmroth), on luultavasti johtanut runkokuoneen kuoriparvesta sakariston ullakolle. Tätä tietä on päästy runkokuoneen ullakolle, joten ei ole ollut pakko rakentaa varsinaisia ullakon portaita. Myöhemmin on pääsy järjestetty tornin ullakon kautta.

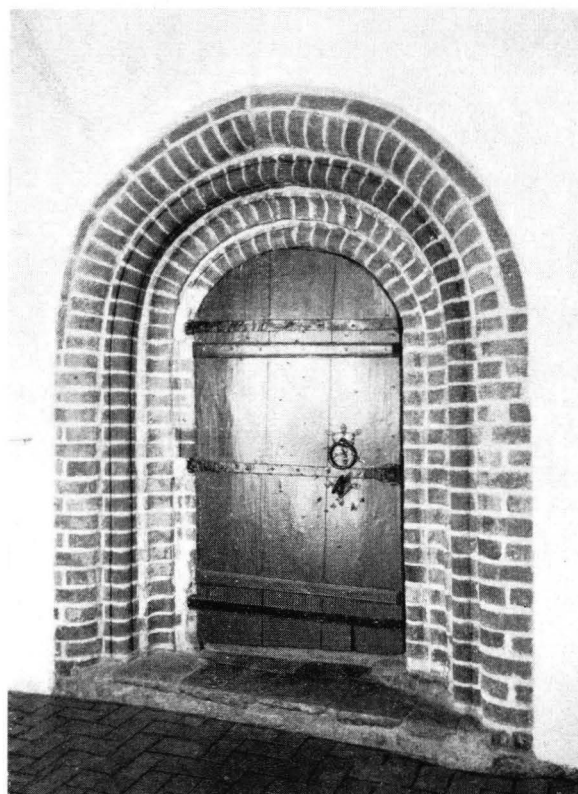
HOLVIT. Mikään ei osoita holvauksen olevan runkokuonetta nuorempi. Tukevat, pohjaltaan neliömäiset pilarit nousevat harmaakiviperustalta ja tämän yläpuolella olevalta kahdelta tiiliaskelmalta (tiilenkoko $27,5 \times 14 \times 9$ cm; pilarien pohja on $1,15 \times 1,20$ m). Pilarien levyiset suipot arkadikaaret nousevat päätyjen kohdalla seinäpilastereilta. Puolipyöreät ruoteet ja samanlaiset suipot vyökaaret nousevat pilarien kapeilta, litteiltä konsoleilta muualla paitsi triumfikaaren kohdalla, missä konsoli on pilarin levyinen; päädyissä ruoteet nousevat suoraan seinistä.

Holveihin on käytetty samaa tiiltä kuin muualla runkokuoneessa. Itäpäädyn seinäpilastereista paljastettiin v. 1959 kapeat pyörökaariset, hieman eri korkeudella sijaitsevat *komerot*, joissa nähtävästi ovat sijainneet keskiaikaiset veistokset (ks. s. 32). Komerot on 1600-luvulla (?) sisältä laastittu ja v. 1897 muurattu umpeen.

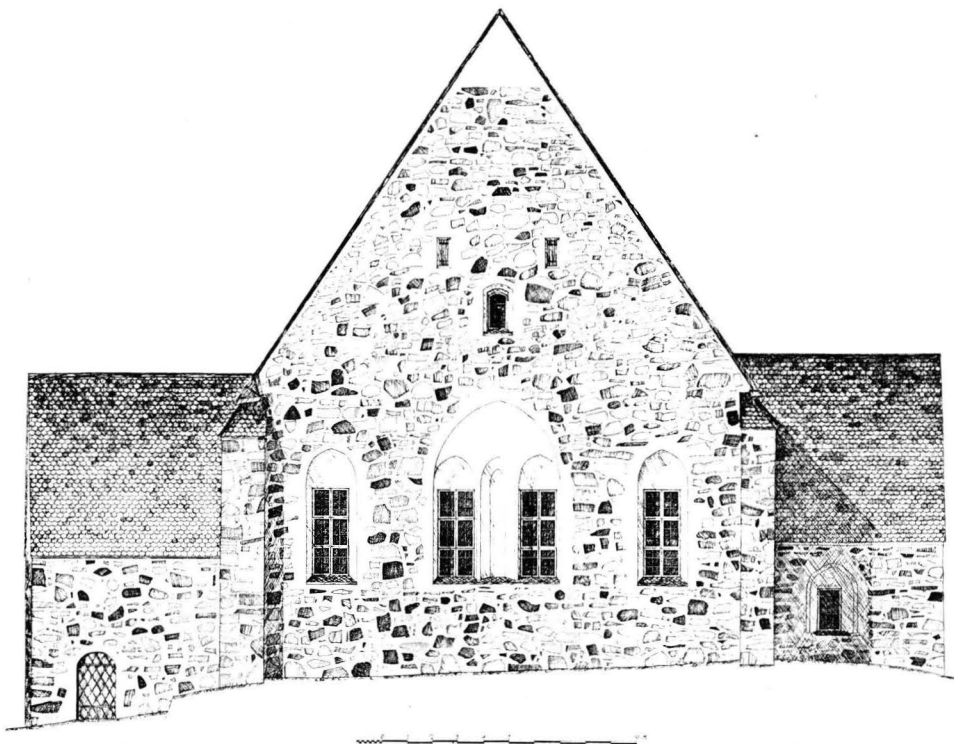
Kuori on Mynämäen kirkossa käsittänyt ainoastaan yhden traveen. Ensimmäisestä pilariparista löydettiin nimittäin v. 1959 noin 2,5 m lattian yläpuolelta kolot, jotka osoittavat triumfikrusifiksin kannatinpuun tai kuorinaidan yläreunan sijainnin.

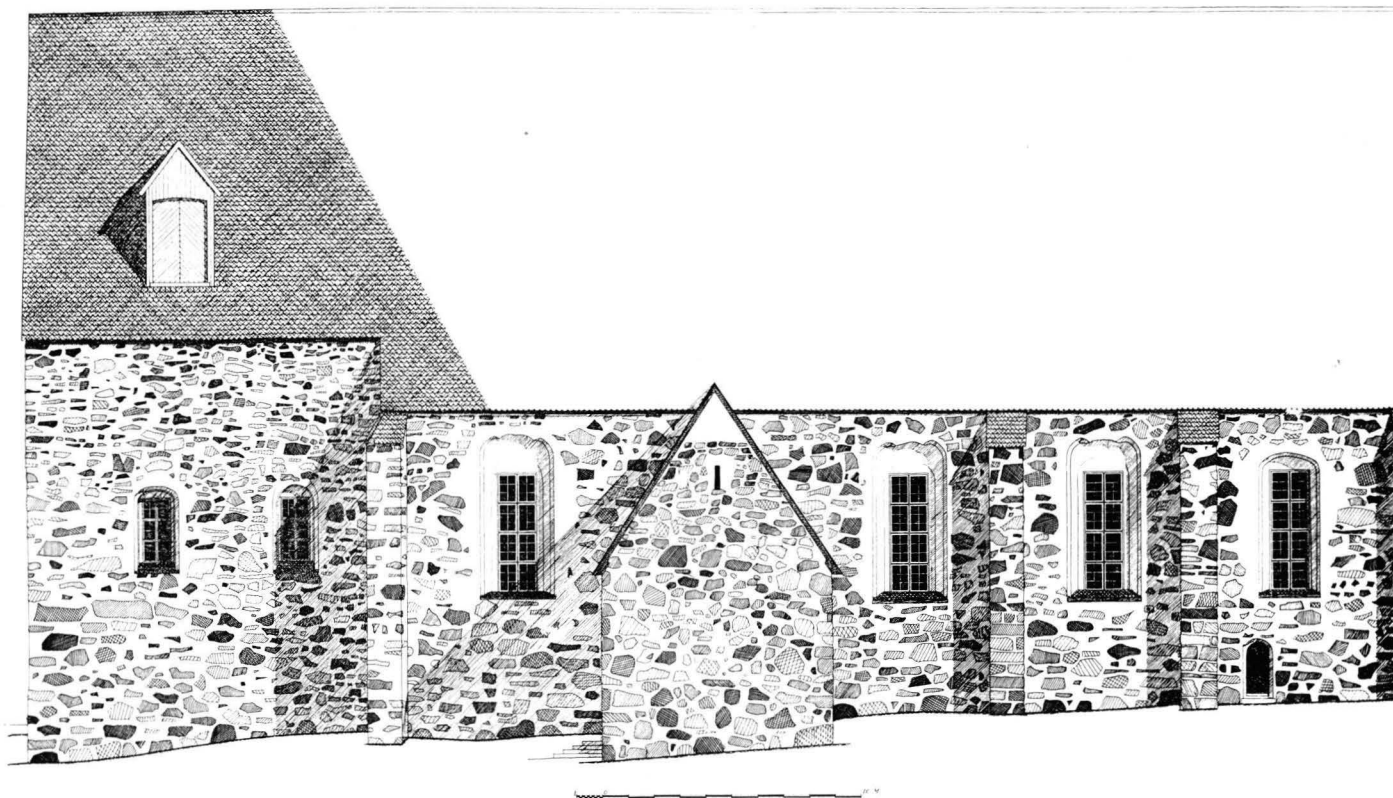
15. ASEHUONEEN IKKUNA.
Fönstret i vapenhuset.

16. RUNKOKUONEESTA SAKARISTOON JOHTAVA PORTAALI.
Portal mellan långhuset och sakristian.

17. KIRKON ITÄSIVU, 1:300. PIIRUSTUS LAADITTU ENNEN V:TA 1959.
Kyrkans östsida, 1:300. Ritningen utförd före år 1959.

18. KIRKKON ETELÄSIVU, 1:300.
Sydfasad, 1:300.

ASEHUONE (näkyv. kuvassa 18). Tutkimuksitta on mahdotonta saada selvää, missä määrin ashuone on muurausliitteessä runkokuoneen kanssa. Sivuseinien ulkopituus on 7,75 m, päädyn leveys 8,90 m. Muurin paksuus 1,25–1,5 m. – Ashuoneen lounaiskulmassa on pieni ulkoneva kulmakivi. Eteläpäädyssä on ylinnä hieman tiilimuurausta (runkokuoneessa esiintyvää tiilenkokoa) sekä kapea harmaakivikehyksinen suorakaiteen muotoinen aukko, joka sisäänpäin laajenee tiilien kehystämäksi pyörökaariseksi komeroksi; pielissä puominreiät. Ainoa ikkuna on eteläseinässä (kuva 15). Segmenttikaarisen aukon pielissä pykälä, ikkunan pohja porrastettu; mahdollisesti ikkunaa on voitu käyttää ulkoisena saarnastuolina. Jo keskiajalla se on muurattu umpeen komeroksi ja se avattiin uudelleen vasta v. 1959.

Sivuseinissä on pyörökaariset läpikäytäväovet, joista läntinen on hieman suurempi; sisäpuolella on ovissa suorakaiteen muotoiset komerot. Saranoista päättäen ovilevyt ovat aikaisemmin sijainneet aukkojen sisätasolla. Pystylautaisissa ovilevyissä on samanlainen vinoneliöpaneeli kuin kirkon muissa ulko-ovissa.

Ashuoneen vesikatto on paanutettu. Välikattona on ristiholvi, jossa korkealta alkavat puolen tiilen ruoteet. Nykyään on ashuoneessa betonilattia ja pääportaaliin johtavat betoniportaat; ensimmäinen lattia laskettiin kivistä vasta v. 1865 (pöytäk.); tällöin mainitaan että ashuoneesta puutui-
tuivat ovet.

Itäseinässä on kapea pyörökaarinen *pyhimyskomero*.

Ashuoneen ullakolla näkyy 1890-luvulla runkokuoneen puolelta umpeen muurattu ovi. Sen suorapäätteisen komeron itäpielessä on pyörösauva ja saranat, aukko on segmenttikaarinen. Ovi on nähtävästi aikoinaan johtanut kirkon parvelle.

Ashuoneen tyyppi ja tiilenkoko sitovat sen 1300-lukuun; mikään ei osoita, että se olisi runkokuonetta myöhemmältä ajalta.

TORNI (kuvat 19–22). Kirkon suunnitellun länsitornin harmaakivinen, runkokuonetta kapeampi torninjalka ei ole runkokuoneen kanssa liitteessä, mutta on silti keskiaikainen. Runkokuoneen länsipäätyyn on suunniteltua tornia varten jätetty rakennettaessa pari ulkonevaa sidekiveä (ks. sisäpuolelta pohjoisseinää ikkunain tasolta). Käsitys, jonka mukaan Henrik Fleming olisi rakennuttanut torninjalan, on osoittautunut vääräksi; mm. ovat sen rakennukseen käytetyt tiilet keskiaikaisia.

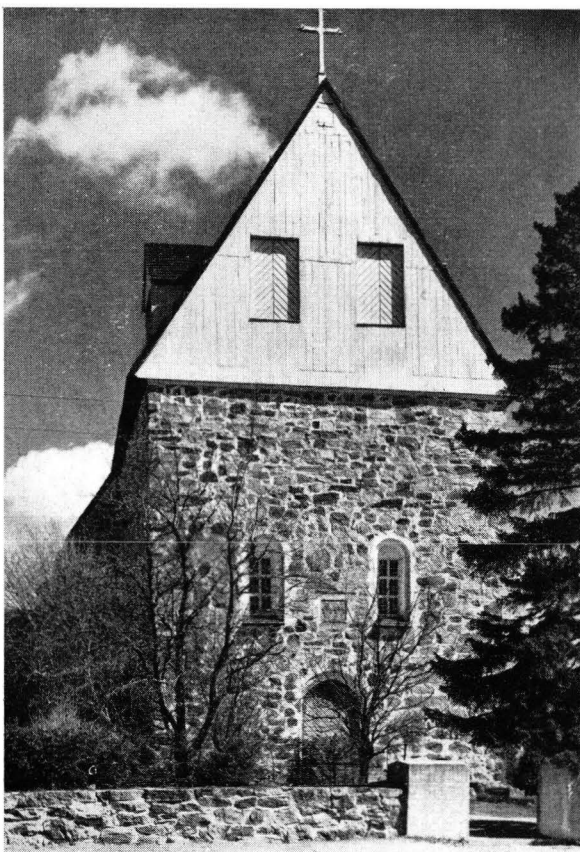
Esikuvana on luultavasti ollut Turun tuomiokirkon länsitorni. Vertauskohtia löytyy Lounais-Suomesta montakin: Vehmaan kirkon torninjalka rakennettiin luultavasti 1300-luvun loppupuolella, Kalannin ja Paraisten kirkoissa kuului länsitorni alkuperäiseen suunnitelmaan jne. Tekee mieli ajoittaa Mynämäen torninjalka 1400-luvulle, jonka kolmannella neljänneksellä samanlaisia ulkoisia saarnastuoleja kuin Mynämäessä (ks. tuonnempaa) esiintyy mm. Kalannin ja Laitilan kirkkojen ashuoneissa. Mainittakoon tässä yhteydessä paaville v. 1418 osoitettu kirje (EMU 1517), jossa anottiin aneita Mynämäen kirkon ylläpitoa varten. Mahdollisesti tornin rakentaminen on sijoitettava jo vuosisadan alkupuoliskolle, mutta osa siihen käytetyistä tiilistä on toisaalta isokoista, myöhäiskeskiaikaista lajia.

Tornin itäseinänä on runkokuoneen länsipääty. Sivuseinien ulkopituus on 14 m. Päädyn leveys on 14,50 m, mutta runkokuoneen kohdalla on leveys 15,10, joten pohja on melkein puolisuunnikkaan muotoinen. Muurin paksuus on 2,46–2,70 m. Tornin korkeus (puiseen päätyyn asti) on 15,5 m. Tornissa on matala ja selvästi erottuva sokkeli (vrt. Laitilan kirkkoon). Muuraustapa ja kivimateriaali poikkeaa runkokuoneessa esiintyvistä.

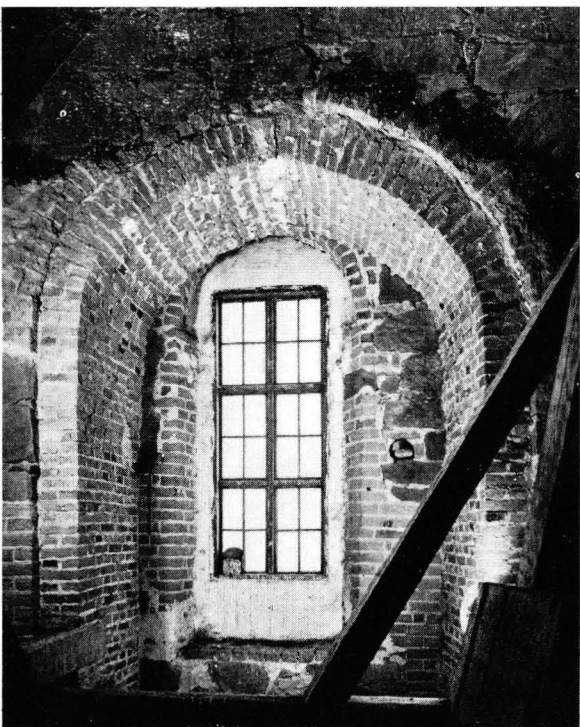
Länsiseinäessä on lievästi suippokaarinen ovi, jonka pielissä on kaksi suorakulmaista pykälää ja pyörösauva sekä pyöristetty sisäreuna. Tiilenkoko on sama kuin runkokuoneessa. Ovilevyssä on vinoneliöpaneeli. Pohjois-, länsi- ja eteläseinässä on kaksi pyörökaarista ääniaukkoa, joiden pielissä on pykälä; näihin on v. 1897 sovitettu suorapäätteiset ikkunat. Ikkunain välissä on pohjois- ja länsiseinäessä suorakaiteen muotoinen, ns. *ulkoi-*
sen saarnastuolin aukko. Pohjoisseinän aukko on suljettu laudoilla, länsiseinän aukkoon on 1700-luvulla sovitettu vaakunakivi (ks. s. 13).

Harmaakivisen torninjalan yläpuolelle kohoaa runkokuoneen kattoon liittyvä paanutettu satulakatto pystylautaisine, valkoiseksi maalattuine päätyineen (joka v. 1777 maalattiin kellerväksi; pöytäk.). Päädyssä on kaksi suorakaiteen muotoista ääniluukkua ja katon lappeissa pienet katolliset ulkonemat ääniluukkuineen. Koko tämä puinen yläosa rakennettiin vv. 1775–78, esikuvana Raisen kirkon länsitorni (pöytäk.). Rakennusmestareina toimivat Neuvoisten Juha Norri ja puuseppä Eerik Grönberg (ks. myös s. 23).

TORNI SISÄLTÄ. Länsioven yläpuolella on seinän sisäpuolella tiilistä muodostettu porrastettu ko-

19. KIRKON LÄNSITORNI, JONKA HARMAAKIVINEN TORNINJALKA ON KESKIAIKAINEN. IKKUNAIN VÄLISSÄ NÄKYVÄ VAAKUNAKIVELLÄ SULJETTU ULKOISEN SAARNASTUOLIN AUKKO. *Kyrkans västtorn, vars gråstensdel är av medeltida ursprung. Mellan fönstren öppning till en yttre predikstol, numera täckt av en vapensten.*

riste. V. 1960 poistettiin tornin alakerroksessa olleet komerot ja kirkkomuseohuone, ja ikkunain alapuolella ollut vaakasuora hirsinen välipohja nostettiin kerrosta ylemmäksi. Näin ollen tornin alakerroksena on nyt korkea, avara hallihuone. (Piirustukset n:o 21 ja 22 on tehty ennen tätä muutosta.)

Tornin koilliskulmassa on pohjoismuurissa kapea pyörökaarinen, tiilikhekyksinen ovi, joka johtaa korkeammalta kohdalta umpeen muurattuihin tiilisiin kierreportaisiin (tiilenkoko sama kuin runkokuoneessa, oviaukon kehyksessä $35 \times 14 \times 8-8,5$ cm). Toiset, kiviset portaat alkavat eteläseinässä olevasta segmenttikaarisesta, tiilikhekyksisestä ovesta (tiilenkoko $34-35 \times 14 \times 8-8,5$ cm, osittain myös $27-28 \times ? \times 7,5-8$ cm), ja nousevat suoraan etelämuurissa. Näitä portaita pääsi ennen v:ta 1960 tornin toiseen kerrokseen. Tämän kerroksen tasolla kulkee portaiden jatkona etelä-, länsi- ja pohjoismuurissa tynnyriholvinen käytävä, jonka ulkoseinänä ovat tornin osittain tiillillä verhotut ulkomuurit ja sisäseinissä on isot pyörökaariset tiilien kehystämät aukot (kuva 20). Käytävä läpäisee paksut tiiliset muuripilarit, joihin kaidepuita varten on jätetty kolot. Tiilenkoko $27-28 \times 13 \times 8-9$ cm länsimuurin keskipilarissa, muissa pilareissa $30 \times 13-13,5 \times 8$ cm; sama koko pyörökaarisissa aukoissa paitsi eteläseinän kaarissa, missä esiintyy myös tiilenkoko $35 \times 14 \times 8$ cm. Tiilet ovat erivärisiä ja peräisin eri poltoista. Ulkomuurien verhotiilet ovat usein isointa kokoa, ja sama tiilenkoko esiintyy myös eteläportaiden yläpäässä, missä on ulkomuurissa segmenttikaarinen, pyöristettyjen muototiilien kehystämä komero.

Etelä-, länsi- ja pohjoisseinien ikkunat sijaitsevat melkein isojen pyörökaariaukkojen keskilinjassa. Länsiseinän keskipilarin takana on aikaisemmin mainittu ulkoisen saarnastuolin aukko (s. 21), joka myöhemmin on muurattu umpeen. Aukon alareunassa on harmaakivilaatta, yläkamanana hirsi, jonka päällä harmaakivilaatta. Umpeenmuuraukseen käytetyt tiilet ovat samaa huonoa laatua ja kokoa kuin runkokuoneen länsipäädyn kaksoisikkunan umpeenmuuraukseen käytetyt tiilet.

20. TORNIN POHJOISSEINÄN LÄNTISIN IKKUNA. ÄÄNIAUKKO ON OSITTAIN MUURATTU UMPEEN JA MUUTETTU IKKUNAKSI. VANKKA TIILIKAARI TEHTIIN 1770-LUVULLA, SEN YLÄPUOLELLA ON KESKIAIKAINEN HOLVINJALKA.

Västfönstret i tornets nordvägg. Ljudöppningen är delvis igenmurad och förvandlad till fönster. Den stadiga tegelbågen murades på 1770-talet, ovanför den ett medeltida valvanfang.

Pohjoisseinän ulkoisen saarnastuolin aukko peit-
tyy nyt pohjoisseinän keskipilarin taakse.

TORNIN HOLVIT. Isojen kaariaukkojen yläosat
muodostavat samalla holvinjalat, mutta näitä
suunniteltuja holveja ei koskaan ole rakennettu.
Holvinjalat on myös koillis- ja kaakkoisnurkissa.
Suunnitelluista holveista olisi nähtävästi tullut
ristiholvit, joita tornin keskelle suunniteltu, raken-
tamatta jäänyt korkea keskipilari olisi kannatta-
nut. Torniin olisi siis suunniteltu avara korkea
halli.

1700-LUVUN TORNITYÖT. Vv. 1738, 1761 ja 1762
hankittiin uudet isot kellot, joita tornin luulta-
vasti v. 1569 sattuneen tulipalon jälkeen rakenne-
tut kellotelineet eivät enää kestäneet. Valitettiin
myös, ettei kellojen ääni tornin mataluuden takia
kuulunut tarpeeksi kauas (pöytäk.). Länsimuuria
vahvistettiin v. 1733 ankkuriraudoilla. Vv. 1754-
55 suoritettiin tornissa vahvistustöitä (johtaja
muurarimestari Collenius). V. 1774 päätettiin
torni korottaa, ja päätöksestä johtuneet laajat työt
suoritettiin vv. 1775-78 kirkon puusepän Eerik
Grönbergin ja Neuvoisten Juha Norrin johdolla;
he lupasivat »rakentaa niin lujasti, että jälki-
maailma voisi rakentaa päälle».

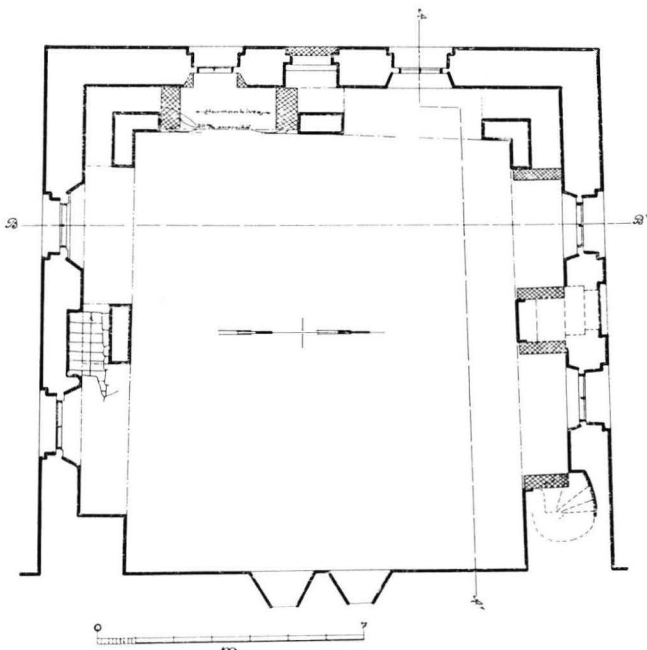
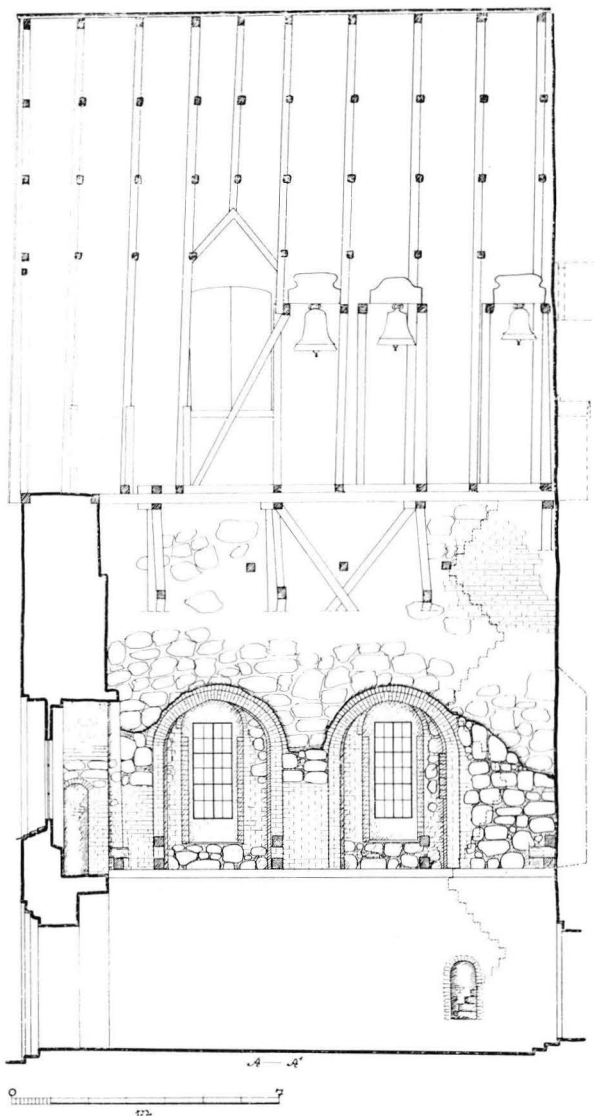
Pohjoisseinään tehtiin vanhojen kaarien alle uudet
tiiliset tukikaaret ja muuripilarit vahvistettiin tiili-
muurauksella (tiilenkoko suunnilleen sama kuin
ulkoisten saarnastuolien umpeenmuuraukseen
käytetyn, 28-29×13,5×6-7 cm, mutta tiili
parempilaatuista). Tiilituet sulkevat muurikäy-
tävän (ks. kuva 22) ja pääsyn pohjoisseinän ulkoi-
seen saarnastuoliin. Koillisnurkan vahvistus sul-
kee tälle tasolle aikaisemmin auenneiden kierre-
portaiden aukon; toisaalta portaat ovat myös jat-
kuneet ylöspäin runkokuoneen länsipäädyn ikku-
naa korkeammalle tasolle ja tornin pohjoismuu-
rissa oleva tiilimuuraus osoittaa, minne ne päät-

21. TORNIN POHJOISSUUNTAINEN PYSTYLEIKKAUS ENNEN
v. 1960 SUORITETTUA MUUTOSTA, 1:200. IKKUNAIN YLÄPUO-
LELLA NÄKYVÄT SUUNNITELTUIEN RISTIHOLVIEN TIILISET HOL-
VINJALAT JA NIIDEN ALLE 1770-LUVULLA MUURATUT TUKI-
KAARET.

*Snitt av tornet mot norr, före ändringarna år 1960; 1:200. Ovan
fönstren synas de planerade kryssvalvens tegelfång och de
stödbågar som uppmurades på 1770-talet.*

22. TORNIN TOISEN KERROKSEN POHJAPIIRROS ENNEN v. 1960
SUORITETTUA MUUTOSTA, 1:200. 1770-LUVUN TIILI- JA
HARMAAKIVIMUURAUKSET SULKEVAT KIERREPORTAAT JA
SEINIÄ PITKIN KULKEVAN KÄYTÄVÄN.

*Plan av tornets andra våning, innan ändringarna år 1960; 1:200.
Tegel- och gråstensmurningar från 1770-talet tillsluta vindel-
trappan och passagen längs väggarna.*

tyvät. – Tornin länsimuurin käytävän eteläisen kaariaukon tukimuuraus on tehty hienosti kiila-
tuista harmaakivistä, joissa on porausreiät, ylinnä
on tiilinen tukikaari.

Nykyinen satulakattoinen ja lautapäättyinen ylä-
osa rakennettiin sen jälkeen, kun muureja oli vah-
vistettu yllä mainittuun tapaan, ja vanhat ääni-
aukot muutettiin ikkunoiksi.

PAPINOVEN ETEINEN poistettiin v. 1959. Se oli hir-
sistä salvottu pieni satulakattoinen rakennus, joka
oli uusittu v. 1909. Ulkolaudoitus oli vaakasuoraa,
katto oli paanutettu, sivuseinissä oli suorapäättei-
set ikkunat. V. 1889 eteinen oli maalattu jäljitte-
lemään harmaakiveä, mutta v:n 1909 ulkoväri oli
harmaa. – Puinen eteinen mainitaan ensimmäisen
kerran v. 1785 (tilit).

Papinoven ulkopuolella on pari kivistä porrasas-
kelmaa; toiseen niistä on hakattu kirjoitus: »4
LHHPs? 28 PQ(Z?) K 1810 K8P1K1882».

MYÖHEMMÄT KORJAUKSET JA RESTAUROINNIT. 1600-
luvulla on, ilmeisesti Henrik Flemingin aloitteesta,
suoritettu kirkon korjauksia. Kuoriin tehtiin tiil-
lilattia, länsipäädyn ikkunat ja parvien ullakon-
ovet muurattiin mahdollisesti jo tähän aikaan
umpeen, ikkunain kaaret rapattiin sisäpuolelta ja
pielet maalattiin tiilimuurausta jäljitellen (ks. s.
25); uusittiin kalkkimaalaukset ja sisustus.

V. 1765 kuoriholvi vaurioitui salamaniskusta, ja
sitä on tämän jälkeen täytynyt usein korjata.

V. 1865 korjattiin kiinteä sisustus arkkitehti N.
Weckmanin piirustusten mukaan (ks. s. 26). Tä-
män yhteydessä runkokuoneen lattiataso koro-
tettiin ja ikkunat pyrittiin yhdenmukaistamaan.
Hankittiin sisäikkunat. V. 1897 suoritettiin arkki-
tehti Helge Ranckenin suunnitelman mukainen
sisärappaus, joka peitti kaikki vanhat maalaukset,
epätasaisuudet ja komerot. Tornin alaosaan teh-
ttiin kaksi lautaista sisäseinää, jotka muodostivat
sen ulko-ovesta runkokuoneen länsiovelle johta-
van keskikäytävän; seinissä oli ikkunat ja ovet; tor-
nin alakerroksen eteläosaan järjestettiin myöhem-
min kirkkomuseo, pohjoisosaan varastokomerot.
V. 1926 nämä sisäseinät maalattiin viheränhar-
maiksi, ovien ja ikkunain kehät punertaviksi, ja
samana vuonna maalattiin runkokuoneen sei-
niin harmahtava öljyväripaneeeli. Suoritettiin kiinteän
sisustuksen restaurointi.

V. 1959 on kiinteän sisustuksen muutoksien yh-
teydessä (ks. s. 26) Muinaistieteellisen toimikun-
nan aloitteesta ja arkkitehti O. Kestilän suunnit-
telman mukaan restauroitu jo aikaisemmin mai-
nittuja yksityiskohtia: kuori-ikkuna palautettiin

alkuperäiseen muotoonsa, sakariston portaali ja
pilarien tiilimuuraus paljastettiin, alttarikomero-
t ja asehuoneen ikkuna avattiin, lattiat uusittiin; tor-
nin puiset sisäseinät poistettiin ja sen välikatto ko-
rotettiin; kirkkoon asennettiin keskuslämmitys-
laitteet.

Kalkkimaalaukset

Mynämäen kirkon keskiaikaiset kalkkimaalauk-
set olivat näkyvissä 1600-luvun puoliväliin asti,
jolloin kirkko valkaistiin sisältä Henrik Flemingin
kustannuksella (v:n 1628 kal. lisäyksineen Mie-
toisten kirkon arkistossa, ks. myös Hallenius).
V. 1897 E. Nervander paljasti maalaukset kirkon
korjaustöiden yhteydessä, mutta peitatti ne taas
niiden alkeellisuuden takia. КМ:ssa säilyneistä kal-
kioista ei enää saa selvää käsitystä kuvista. Kui-
tenkin ilmenee, että kirkossa on ollut maalauksia

23. P. EERIK (?). KALKKIMAALAUUS 1400-LUVUN PUOLIVÄ-
LISTÄ KESKILAIVAN TOISESSA HOLVISSA. KALKIO.

S. Erik (?), kalkmålning från 1400-talet i mitskeppets andra
valv. Kalkering.

kahdelta eri kaudelta. Kaikki kuvat ovat kaksin-kertaisen rappauksen peitossa. V. 1959, kun kirkossa suoritettiin sisäkorjaus, paljastettiin neljä itä- ja länsiseinän pilastereissa olevaa vihkimäristiä ja pilareista hakattiin kaikki rappaus (sekä 1600-luvun maalauksen rippeet, ks. tuonnempaa), joten ne nyt ovat alkuperäisessä tiilenvärisessä asussaan. Itäseinä on kuori-ikkunan molemmin puolin pilasteriin saakka verhottu tiilellä ja myös, viimeistellyistä saumoista päättäen, tarkoitettu nähtäväksi.

1300-LUVUN MAALAUKSET. Näihin kuuluvat sakariston koristelu sekä kaksi runkokuoneesta tavattua henkilömaalausta; maalaukset ovat tyylistä päättäen peräisin 1300-luvun loppupuolelta.

Sakariston koristelu liittyy tyyllisesti läheisesti Nousiaisten kirkon koristeluun. Holvin pohjoisvaipassa on kaksi eläintä vastakkain; suuremman eläimen häntä päättyy kasvikiemuraan (Wennervirta, Kirkkomaalaus s. 53, kuva 25). Etelävaipassa on samanlaisen eläimen takaosa, itäseinässä pari »lohikäärmekiemuraa» (Nervander). Pohjoisseinän komeron ympärille on maalattu torni, oven länsipuolella on geometrisia kuvioita, länsiseinässä henkilökuvan rippeitä. Ruoteissa on värinauhut.

Runkokuoneen kuoriholvin itävaipassa on ollut *Ristiinnaulittu Marian* ja *Johanneksen* välissä; Kristuksella on ristisädekehä ja 1300-luvun tyyppinen lannevaate, käsistä ja kyljestä vuotaa verta. Viidennen holvin länsivaipassa on ollut henkilökuvaa (mahdollisesti naispyhimys).

1400-LUVUN MAALAUKSET. Nämä maalaukset rajoittuvat runkokuoneen holviin ja kaariin. Ornamentiikka liittyy läheisesti Kalannin sakariston maalauksiin (ks. esim. P. Henrik, toisaalta myös esim. toisen holvin länsivaipan kuningaspyhimystä voidaan verrata Nauvon kirkon lasimaalauksiin). Ajoitus olisi näin ollen 1425-1450. Koristelun pääaiheena on ohut lehtikiemura, jonka päätteenä on kolmilehdykkä, ruusuke, rypäleterttu, tammenlehti yms. (SMYA XXXVIII:I, s. 71, kuva 28). Sitä paitsi on ollut heraldisia liljoja (SMYA XXXVIII:I, s. 70, kuva 27) sekä ruoteiden reunoissa puolipyörelynauhut. Ruoteissa on värinauhut tai ruudut. Värit ovat ruskeanpunainen, valkoinen ja musta. - Varsinaiset kuvaesitykset ovat kaikki keskilaivassa, ja ne ovat lehtikiemuroiden ympäröimät. Ne ovat seuraavat:

Toinen holvi, itävaippa. *Neitsyt Maria* polvistuneena *Jeesuslapsen* edessä. Marian pään molemmin puolin on kaksi leijaillevaa enkeliä (kannattavat kruunua?), sommitelmaan kuu-

luu lisäksi kolme polvistunutta henkilöä, joista yksi huntupäinen nainen. Vasemmalle polvistuu pienikokoinen lahjoittaja. Nervanderin mukaan on enkeleitä alkuaan mahdollisesti ollut kuusi.

Länsivaipassa on *Pietari*, *Paavali* ja *Antonius erakko*; kaikilla tavanomaiset tunnusesineet, viimeisellä sitä paitsi apotinsauva (Wennervirta, Kirkkomaalaus s. 56, kuva 28).

Etelävaipassa on *P. Eerik* (?), jolla on valtikka ja valtaomena (kuva 23).

Pohjoisvaipassa on *P. Henrik* polkemassa Lallia jalkojensa alle (SMYA XXXVIII:I, s. 72, kuva 29).

Eteläkaaren länsiosassa on kiemuraan sovitettu *Luukkaan* vertauskuva, pohjoiskaaren länsiosassa *Markuksen* vertauskuva ja itäosassa katkelmallinen *Matteuksen* vertauskuva.

1600-LUVUN MAALAUKSET. Nervander huomasi koehakkauksissaan, että alttariseinässä on ollut maalatut harmaat, punahapsuiset verhot; muut kuorin seinät olivat harmaiksi maalatut. Kuori-ikkunan pielissä oli tiilimuurausta jäljittelevää maalausta. Tämä koristelu liittyyneen Henrik Flemingin kustantamaan kuorin maalaukseen. Altarin eteläpuolella huomattiin v. 1959 ääriiviiva, joka osoittaa Flemingin epitafin sijainnin; koska epitafi on tehty v. 1624 (ks. s. 46), on kuorin maalaus suoritettu tämän vuoden jälkeen. - Ensimmäisen pohjoispilarin eteläsivussa oleva, tiilimuuria muistuttava maalaus ja kolmannen eteläpilarin pohjoissivuun ympyrään maalattu puumerkki kuuluivat mahdollisesti myös 1600-luvun maalauksiin; molemmat ovat hävinneet. Toisessa pohjoispilarissa, missä saarnastuoli ainakin v. 1738 lähtien on sijainnut, löytyi v. 1959 saarnastuolin katoksen takaa katkelmallinen barokkikehys, jossa oli kirjoituksen rippeitä; värit olivat punainen, ruskea ja harmaa. Maalaus poistettiin, koska pilarit oli jätettävä tiilipintaisiksi. Muissa pilareissa mahdollisesti olleista maalauksista ei löytynyt jätteitä, mutta kylläkin merkkejä siitä, että pilareita peittänyt maalaus on 1890-luvulla kovakouraisesti raavittu pois, kun uudelle rappaukselle oli saatava kiinnityspinta.

Lasimaalaukset

V. 1959 tavattiin kuorin lattian alta pieniä jäännöksiä ikkunain lasimaalauksista: vihreitä, punaisia, sinisiä, violetteja ja ruskeita lasinsirpaleita, joissa oli maalauksen jälkiä. Hallenius mainitsee v. 1738, että kirkossa on »jokunen punainen lasiruutu». Joku Elias Brennerin luetteloinnista vaakunoista (ks. s. 50) on saattanut olla ikkunamaalaus.

Kiinteä sisustus

V. 1959 on sisustuksen yksityiskohtia korjattu tai uusittu arkkitehti O. Kestilän piirustusten mukaan ja Muinaistieteellisen toimikunnan valvonnan alaisina. Tätä ennen on sisustuksen laajahko korjaus suoritettu ainakin 1780-90 -luvuilla, jolloin sinisenvihreä väri tuli vallitsevaksi, ja v. 1865 arkkitehti N. Weckmanin v. 1858 päivätyjen piirustusten mukaan; maalaustyöt suorittivat silloin J. Söderman, J. Iljan ja J. Lindqvist. Myös v. 1926 tehtiin kirkossa entistämistöitä.

V. 1893 hankittu uunilämmitys korvattiin v. 1959 keskuslämmityksellä. Sähkövalo on ollut v:sta 1937 lähtien (sähkölampeteissa).

ALTARI, keskiajalta, itäseinän edessä. Jalustana on viisi porrasaskelmaa. V. 1959 hakattiin alttaria peittänyt rappaus pois ja paljastettiin keskiaikainen *alttarikivi*, joka toistaiseksi on ainoa alkuperäisellä paikallaan oleva Suomessa. Balttilaisesta kalkkikivistä tehdyn laatan joka kulmaan on hakattu pieni vihkimäristi (kuva 24), keskelle yksi isompi. Koko 106×202 cm, paksuus 10 cm. Tiilenkoko suunnilleen sama kuin tornissa esiintyvien isokoisten myöhäiskeskiaikaisten tiilien, 33,5-34×15-16×7,5-8 m. - Altтарin sisustasta tavattiin

24. Keskiaikaisen alttarikiven yksityiskohta.
Detalj av medeltida altarsten.

aikuisen ja lapsen pääkallo sekä joukko luunsirpaleita.

Altтарin yläpuolella on nykyään keskiaikainen *alttarikaaپی*, josta lähemmin sivuilla 29-31. Altтарin sivuja peittävät keskiaikaisen *antemensalen* kappaleet (ss. 34-35).

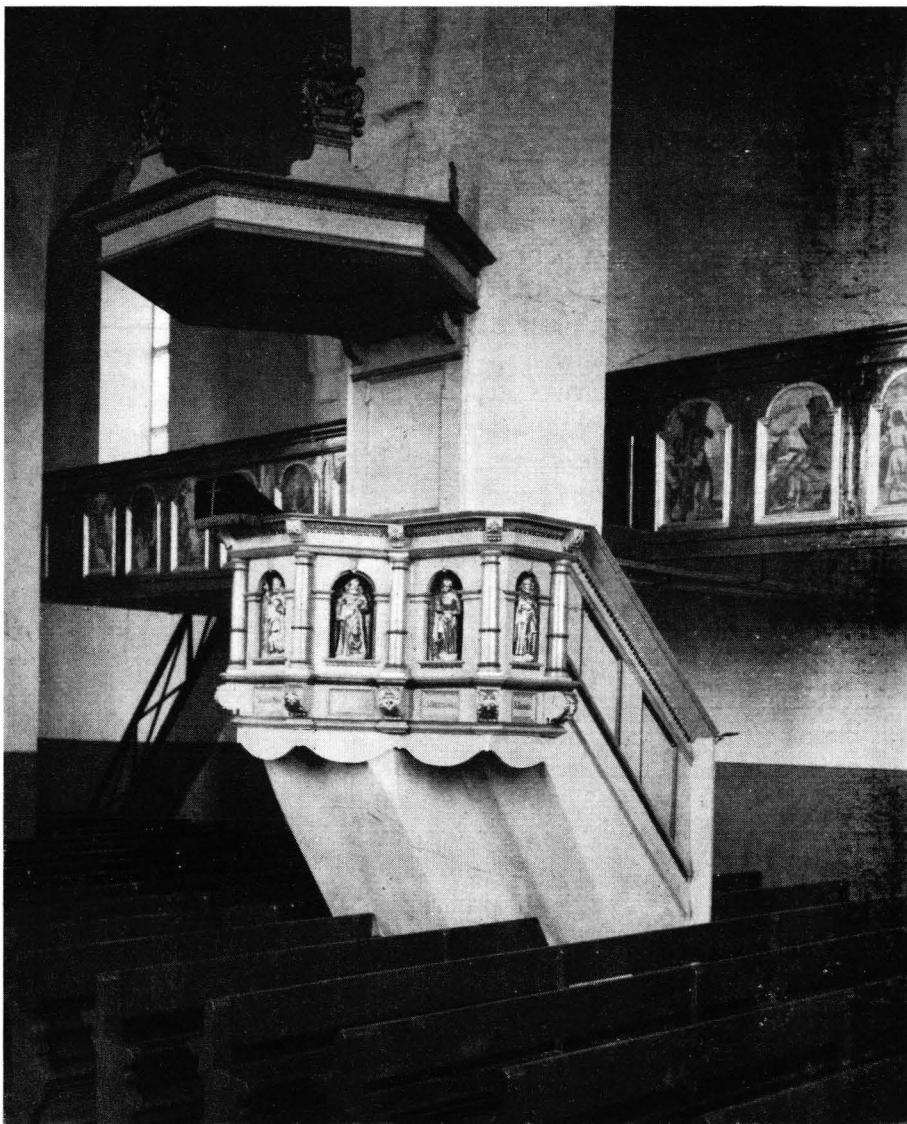
ALTTRIKAIDE, tehty v. 1865. Se on umpinainen, puolipyöreä, koristeena uusgoottilainen kaarisarja. Väri valkoinen.

Edellisen alttarikaitteen oli puuseppä E. Grönberg tehnyt v. 1794 (tilit); se oli neliskulmainen, sorvatut pylväät kannattivat kaidetta, väri sininen. V. 1692 sanotaan alttarikaitteesta, että se oli tehty laudoista vanhalle kiviperustukselle (tark.).

Keskiajalla oli kirkossa ainakin kolme alttaria: Neitsyt Marian, P. Laurentiuksen ja Katariina Aleksandrialaisen alttarit (EMU 2886, Lucia Olavintytären testamentti v:lta 1451). Näistä säilyneet paiset antemensalet on osittain kiinnitetty nykyisen altтарin sivuihin; ne käsitellään keskiaikaisten veistoksien yhteydessä (ss. 34-35).

KUORINAITA poistettiin v. 1790. Se oli uusittu v. 1625, ja kuoriin johti aidan läpi kolme ovea (Hallenius). Aitaan oli maalattu kirjoitus: *Hunc cherum hi viri subscripti suis expensis depingi atq. exornari curarunt: Martinus Rungius, Henricus Hoffmannus, Henricus Gregorii, Carolus Hoffmannus, Thomas Erici, Bartoleus Blasii, Sigfridus Laurentii*. (Tämän kuorin maalauksen ja koristelun suorittivat omalla kustannuksellaan allekirjoittaneet miehet.; Martinus Rungius oli Mynämäen kirkkoherrana ainakin vv. 1624-33, Henrik Gregoriuksenpoika oli kappalaisena vv. 1627-59, Henrik Hoffman oli Maskun kirkkoherrana vv. 1627-66; eräs Barthollus tai Bartholomaeus mainitaan Perniön kappalaisena v:een 1656 saakka; Sigfrid Laurinpoika Bergius, ks. s. 265.)

SAARNASTUOLI (kuva 25), Henrik Flemingin lahjoittama v. 1641 (kal. Mietoisten kirkon arkistossa). Monikulmion muotoinen alkuperäinen runko, v. 1959 uusitut portaat, vanha porraskaide ja ovi, nähtävästi myöhemmin yksinkertaistettu katos ja uusittu jalka. Nykyisellä paikallaan, toisen pohjoispilarin kohdalla, se on ollut ainakin v:sta 1738 lähtien (Hallenius), 1600-luvulla se oli ehkä vastakkaisen pilarin kohdalla (ks. mm. kalkkimaalauksia). Saarnastuoli on valmistunut virolaisen Lüdert Heissmannin työpajassa (Cleve, Karling). Rungon kulmissa on naamioin koristelluilta konsoleilta nousevat sorvatut pylväät, joiden yläpuolella pienet konsolit kannattavat hammaslistalla ja munasauvalla koristettua ylälistaa. Sivujen pyörökaarisiin verrattain syviin komeroihin on sovitettu veistetyt henkilökuvat (kuva 26); alareunassa on niiden alapuolella vastaavat nimet: »St Jacobus», »St Johannes», »Salvator Mundi» (Maailman Vapahtaja), »St Petrus», »St Bartolomäus», »St Andrea». Porraskaitteessa vinoneliöpei-

25. HENRIK FLEMINGIN v. 1641 LAHJOITTAMA SAARNASTUOLI. VIROLAISEN PUUNVEISTÄJÄN LÜDERT HEISSMANIN TYÖPAJASTA.

Predikstol, skänkt år 1641 av Henrik Fleming, arbete från den estniska bildskäraren Lüdert Heissmanns verkstad.

lit ja hammaslista, ovesa kaksi pystypeiliä. Katoksen yläreunassa on hammaslista ja munasauva. Reunan päällä on Bååt, Fleming ja Kurtzel -sukujen vaakunat (tarkoittaen sotaneuvos Henrik Klaunpoika Flemingiä ja hänen puolisojaan Ebba Erlandintytär Båatia ja Sigrid Kurtzelia). Katostaivaassa on kyyhkynen.

Korjauksia: v. 1695 (Hallenius); v. 1790 turkulainen maalari Gabriel Sweidel maalasi saarnastuolin sinerväksi (tilit); v. 1865 maalarimestari J. Lindqvist maalasi sen valkoiseksi; porraskaiteessa näkyy heikosti maalin alta kirjoitus: »Rakettu Wuona 1641/uudest. malattu W. 1865 J. Lindqvistildä». V. 1926 valkoinen väri poistettiin, ja saarnastuo-

lin pääväriksi tuli sama vihertävänharmaa kuin parvien; yksityiskohdissa on harmaata, sinistä, vihreää, mustaa, punaista, oranssia ja kultaa.

PARVET. Nykyään on kirkossa ainoastaan urku-parvi. Sen rakensi puuseppä Eerik Grönberg vv. 1780-81 (tilit), ja se sijaitsi alkuaan runkokuoneen eteläseinässä, mutta siirrettiin ennen v:ta 1850 nykyiselle paikalleen ja laajennettiin sekä v. 1865 urkuja varten että vielä v. 1959 uusia urkuja varten.

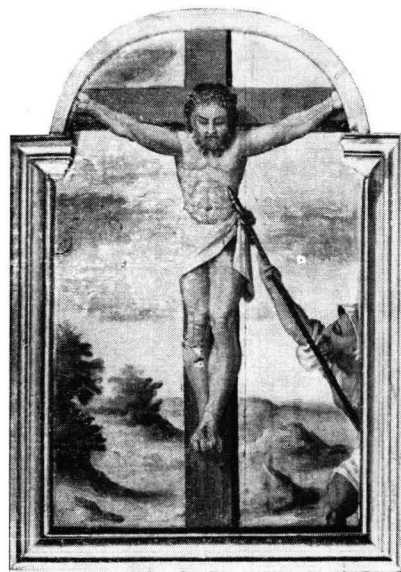
V. 1959 poistettiin pohjoisseinästä Eerik Grönbergin v. 1794 ensimmäisen ja kolmannen pilarin välille rakentama parvi (tilit) ja osa sen peilien kuvista siirrettiin urkuparven rintamukseen. -

Jo v. 1692 oli ollut tarkoitus rakentaa pohjois-parvi (tark).

Vv. 1789 ja 1795 oli turkulainen Gabriel Sweidel maalannut parvet sinerviksi ja koristanut niiden peilit maalauksin (kuva 27). V. 1865 parvet maalattiin valkoisiksi, mikä väri taas poistettiin v. 1926. Pyörökaarissa peileissä oli alkuaan kaksi kuvasarjaa, eteläparvessa apostolisarja ja pohjoisparvessa ihmiskunnan pelastushistoriaa esittävä. Urkuparven nykyinen kuvavalikoima (etelästä pohjoiseen luettuna) on seuraava: 1. Enkelin ilmoitus, 2. Jeesuksen syntymä, 3. Jeesuksen kaste, 4.-15. kärsimyshistoriaa: Getsemane, Juudas ylimmäisen papin luona, Kristuksen vangitseminen, ruoskiminen, orjantappurakruunaus, Ecce Homo, ristinkanto, Kristuksen kaatuminen ristin alla, Simon Kyreneläinen, Kristuksen riisuminen, ristiinnaulitseminen, keihäänpistos, 16. ristiltäotto, 17. piinavälineitä, 18. ylösnousemus, 19. taivaaseen astuminen. - Harmaanvoittoisissa taustoissa on maisemia ja rakennuksia. Kuvien koko on 78 × 46,5 cm. Sarjaan kuuluneet luominen, paratiisista karkottaminen, vedenpaisumus, rikas mies ja

26. SAARNASTUOLIN YKSITYISKOHTA.
Detailj av predikstolen.

27. KEIHÄÄNPISTOS G. SWEIDELIN v. 1795 MAALAAMASTA PARVESTA.

Lansstygnen från en av G. Sweidel år 1795 målade läktare.

Lasarus sekä rikkaan miehen näky helvetissä on poistettu.

1860-luvulla poistetussa eteläparvessa (ja myöhemmin urkuparvessa) olleet kuvat olivat »St Thomas», »St Simon», »St Jakobus Maior», »St Filippus», »St Petrus», »St Paulus», »St Andreas», »St Bartholomaeus», »St Jakobus Minor», »St Matteus». Juho Sjöros mainitsee v. 1887 myös Vahtajan kuvan. Koko 75 × 50 cm.

Ullakko-ovien sijainnista päättäen on runkohuoneessa keskiaikana ollut ainakin kaksi parvea (ks. ss. 19, 21); näistä on säilynyt KESKIAIKAISEN PARVENRINTAMUKSEN KAPPALE (?; kuva 28) 1400-luvun loppupuolelta, tammaa, samantyylinen kuin Taivassalon kirkon keskiaikainen parvenrintamus. Läpikuvioisen koristelun aiheena puu, jonka lehdet pehmeästi taipuivat molemmille sivuille, sekä pystyrimojen yhdistämät ruusukkeet. Koko 94,5 × 28 cm.

URUT, 38-äänikertaiset, Kangasalan urkutehtaan valmistamat v. 1959. Julkisivuna koristeellisesti ryhmitetyt pillit.

Vanhat urut rakensi tehtailija B. A. Thulé v. 1887; niissä oli uusgoottilainen, kolmijakoinen julkisivu, jonka värit olivat valkoinen ja kulta.

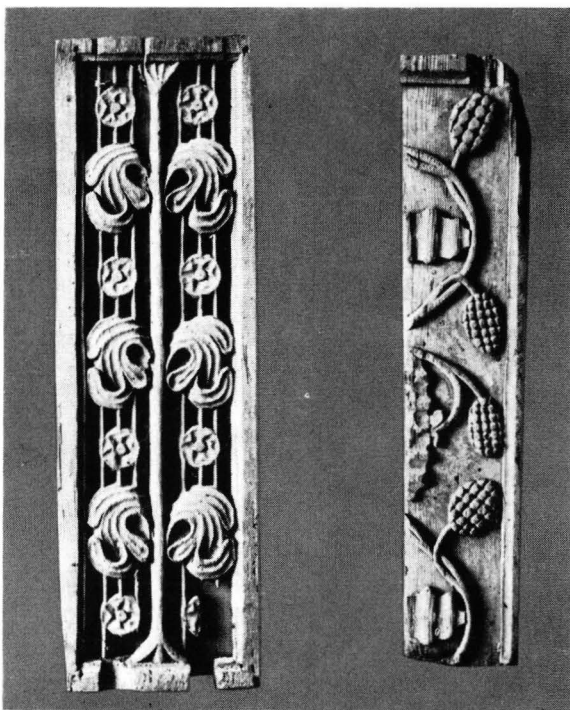
PENKIT, yksinkertaiset, tehty v. 1865. Alkuaan tammenväriset, v. 1926 maalattu vihervänharmaiksi.

Entiset penkit oli suurimmaksi osaksi uusittu 1760-luvulla ja v. 1783 ja osittain sinisiksi maalattu (tilit).

KUORIPENKIN KAPPALE (kuva 28), 1400-luvun loppupuolelta, mäntyä (vrt. Kalannin kirkon kuoripenkkiä). Toiselle puolelle kömpelösti veistetty Paavali edestä nähtynä, toiselle viiniköynnös. Koko 87×17 cm.

Kuorissa oli aikaisemmin sekä piispan että papiston penkit, kaikki luultavasti keskiaikaisia. 1640-luvulla Henrik Fleming lahjoitti kolme uutta kuoripenkkiä »rumien paavillisten karsinain tilalle» (kal. Mietoisten kirkon arkistossa), mutta vielä v. 1738 Hallenius mainitsee kuorissa olevan istuimia, joissa oli vanhaa hienoa veistoskoristelua. V. 1765 poistettiin piispantuolin katos ja seinämä (pöytäk.), jotka olivat peräisin »paavilliselta ajalta», ja v. 1865 myytiin kuorituolien »marttyyrinkuvat». Sören Abildgaard on piirtänyt kuvia penkinpäädyistä v. 1754 (kuva 29). Niissä oli ylinnä tavanomainen ympyrä, jonka koristeena ulkonevat ruusukkeet ja veistetyt vaakunat. Yhdessä penkissä oli nähtävästi vaakunoita päällekkäin, lehtien ja viiniköynnöksien yhdistäminä. (Ks. myös Nils Brocmanin noin v. 1754 kirjoitettua päiväkirjaa; Leinberg, Bidrag till kändedomen af vårt land IV, s. 53.) Vaakunat olivat:

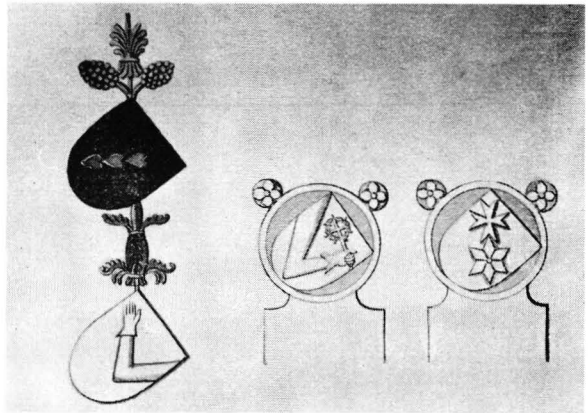
1. Sture; ehkä sama kuin Brenner n:o 51. Brocmanin mukaan keltaiset vesilehvät punaisessa kilvessä. (Sten Sture vanhempi, valtionehoitaja vv. 1470-89.)
2. Tavast; Brenner n:o 55. Hän mainitsee tämän vaakunan esiintyvän kolme kertaa, niistä yksi ehkä Olavi Maununpojan allamainittu vaakuna. (Maunu Tavast, Turun piispa vv. 1412-50, suvun perintötiloja oli Mynämäen Tavastila.)
3. Särkilahtri; Brenner n:o 50. (Maunu Särkilahtri, Turun tuomiorovasti v. 1466 ja piispa vv. 1489-1500.)

28. PARVENRINTAMUKSEN (?) JA KUORIPENKIN OSA 1400-LUVUN LOPPUPUOLELTA.

Fragment av läktarbarriär (?) och korbänk från slutet av 1400-talet.

4. Olavi Maununpojan vaakuna. (Piispa vv. 1452-60.) Brennerin vaakunoiden n:o 49-62 joukossa saattaa olla muitakin juuri kuoripenkkien vaakunoita (ks. s. 51). V. 1753 valmisti puuseppä Granat lukkarinpenkin ja morsiuspenkin; morsiusparit saivat maksusta käyttää piispantuolia (pöytäk.).

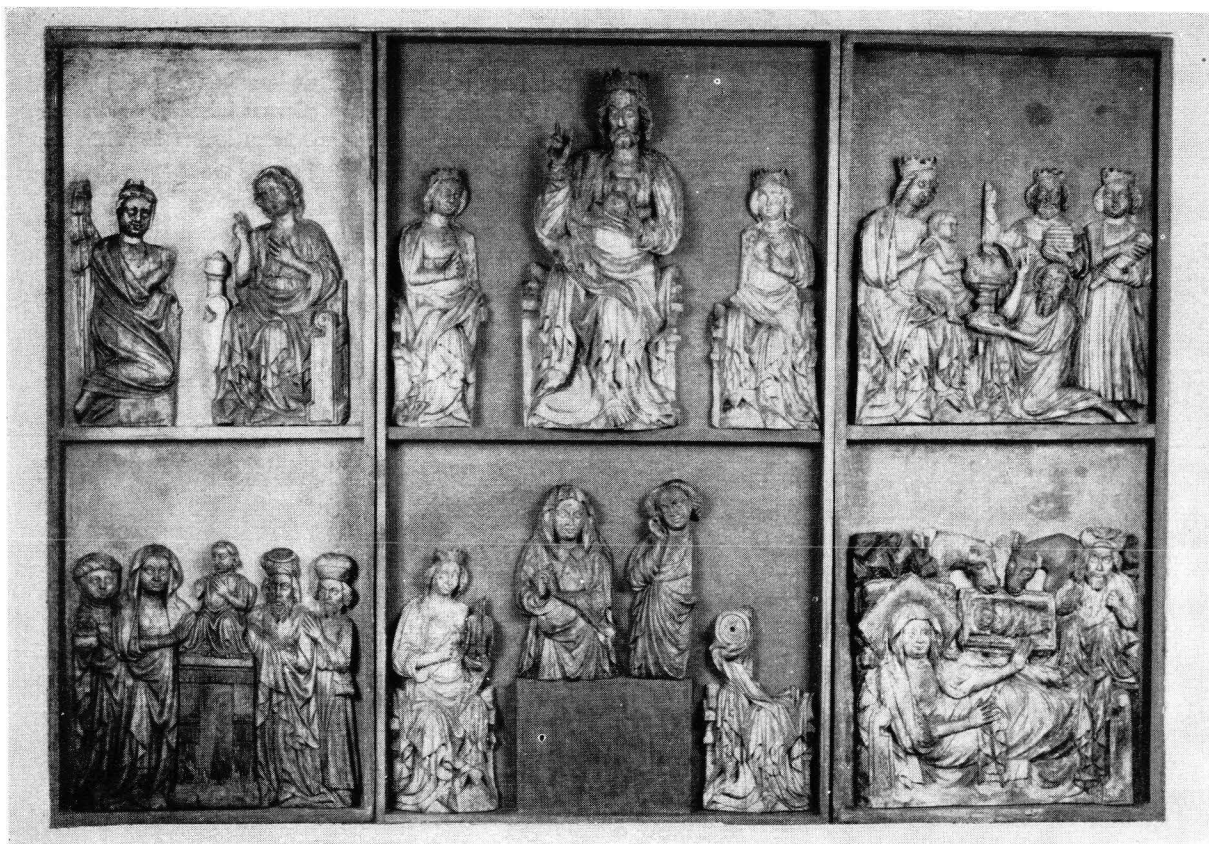
29. SÖREN ABILDGAARDIN V. 1754 TEKEMÄ VESIVÄRILUONNOS 1470-80-LUVUN PENKKIEN PÄÄDYISTÄ.
Akwarellsskiss av Sören Abildgaard 1754, av korbänkgavlar från 1470-80-talet.

Keskiaikaiset veistokset

ALTARIKAAPPI (kuva 30). 1400-luvun alkupuolelta, preussilaista alkuperää, lehmusta (konservaattori Veikko Kiljusen määrittäminen). Pääryhmästä on säilynyt irrallisia, takaa koverrettuja veistoksia, ovista puuttuvat koristeosat. Restauroitu v. 1959 (konservaattori Veikko Kiljunen); veistokset sijoitettu vapaasti alkuperäistä kapeampaan kaappiin.

1. Kaapin keskiosan ylärivissä on ollut Marian kruunausta esittävä ryhmä; tästä on säilynyt Kristuksen kuva. Kruunupäinen istuva figuuri, oikea käsi siunaukseen kohotettu, vasemmassa pallo. Vaippa kulkee leveänä poimukäänteinä polvien yli ja putoaa alas vapaina laskoksina jättäen toisen paljaan jalan näkyviin. Värien jäljet (kankaalle suoritetun savi- ja liitupohjustuksen päällä): ihonväriä, kultaa, punaista, sinistä. Kork. 78 cm.

2-3. Kaapin keskiosan alaryhmänä on mahdollisesti ollut hautaan laskeminen tai Ristiinnaulittu; sommittelusta ovat säilyneet sureva Maria ja Johannes. Molempien jalat sahattu poikki. Huntupäinen Maria, Johanneksen vasen sivu puuttuu, pää nojaa oikeaan käteen, lyhyt kiharatukka, vaippa kerätty poimukerykelmäksi oikean käden

30. ALTARIIKAAPPI RESTAUROINNIN JÄLKEEN. PREUSSILAISTA ALKUPERÄÄ, 1400-LUVUN ALKUPUOLELTA.
Altarskåpet efter restaureringen. Preussiskt arbete från början av 1400-talet.

31. P. MARGAREETA, ALTARIIKAAPIN YKSITYISKOHTA.
S. Margareta, deltalj av altarskåpet.

vara. Värin jäljet: kultaa ja punaista. Kork. 43 ja 44,5 cm.

4-7. Keskusryhmää on ympäröinyt neljä istuvaa naispyhimystä, joista kaksi kääntyy oikealle, kaksi vasemmalle. Yhdeltä puuttuu yläruumis, muut ovat kruunupäisiä, yllä runsaslaskoksiset vaipat; pitkät aaltoilevat hiukset.

4. Vasen sivu ja tunnusmerkki puuttuvat.

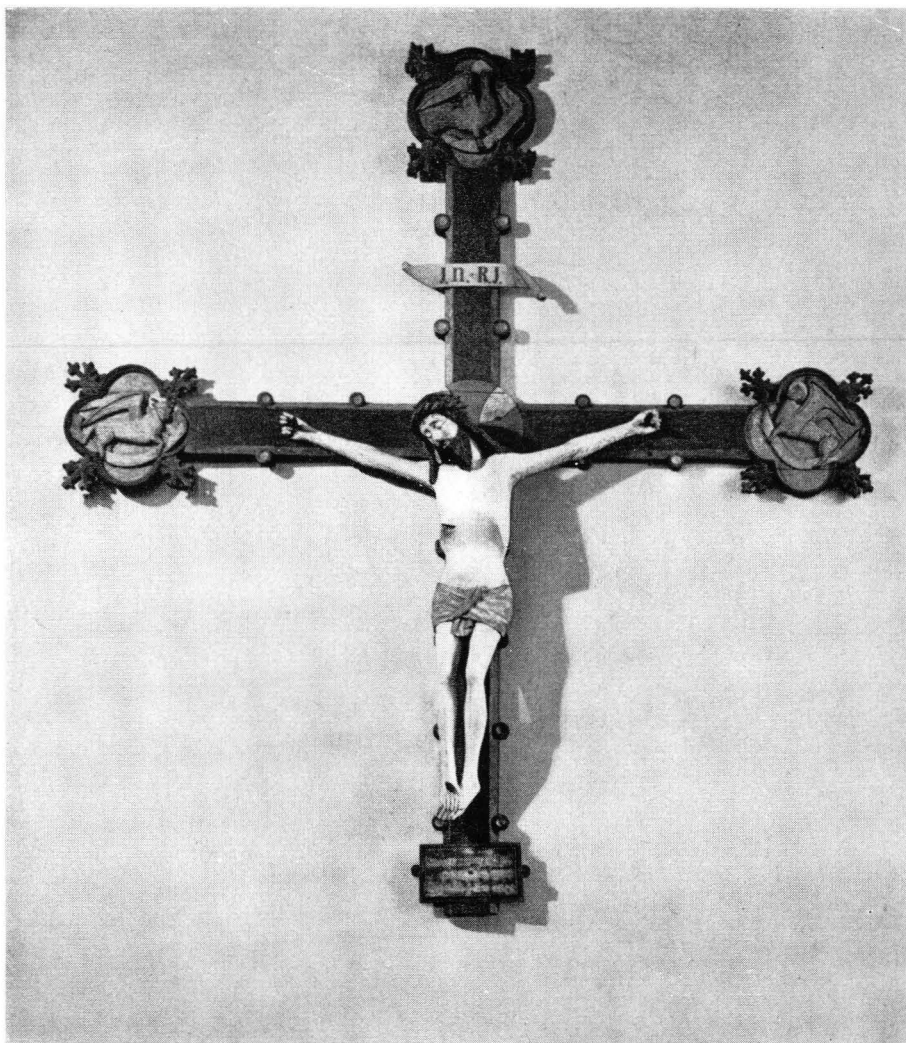
5 (kuva 31). Tunnuskuvana päätön »lohikäärme-lintu», varsinkin preussilaisalueella esiintyvä tyyppi (ks. Clasen, esim. k. 86).

6. Tunnuskuvana torni.

7. Tunnuskuvana umpinainen pyörä (preussilainen piirre, vrt. Clasen, k. 86); vielä v. 1874 katkelma oli ehjä.

Värit: ihonväriä, kultaa, punaista. Kork. 57-58 cm, katkelma 35,5 cm. Nämä ovat neljä »pääneitoa» P. Dorotea, Margareeta, Barbara ja Katariina Aleksandrialainen.

Sivuovet: Kummassakin kaksi kohokuvaesitystä päällekkäin. Oikeassa enkelin ilmoitus Marialle ja Jeesus-lapsi temppelissä, vasemmassa kuninkaiden kumarrus ja Jeesuksen syntymä. Ilmoituskuva on

32. TRIUMFIKRUSIFIKSI. KOTIMAISTA ALKUPERÄÄ, VUODEN 1500 PAIKKEILTA.
Triumfkrucifix av inhemskt ursprung, ca år 1500.

pahoin särkynyt. Temppeleikuvassa lapsi istuu edestä nähtynä alttarilla, yllä laskostettu mekko, oikealla Maria ja uhrilahjaa kantava nainen, vasemmalla Simon ja Joosef. Kumarruskuvassa polvistuu yksi kuningas Marian ja lapsen eteen, toiset, joista toinen osoittaa tähteä, seisovat. Syntymäkuvassa Maria puolittain istuu lyhyessä vuoteessaan, pään takana pari ylhäältä nähtyä tyynyä, aasi ja aasin näköinen härkä nuolevat ylhäältä nähtyä seimeä, jossa on kapalolapsi, vieressä kyyröttää pienikokoinen Joosef. Väriin jäljet: ihonväriä, puvuissa kultaa, seimessä kultaa ja punaista, hevosen peite ruskea. Oven koko 170×74 cm. - Tämä on luultavasti se alttarikaappi, josta Hallenius käyttää nimitystä *pluteus*.

KRUSIFIKSI (kuva 32). Triumfikrusifiksi vuoden 1500 paikkeilta. Kotimaista alkuperää, koivua;

risti havupuuta. V. 1738 veistos oli kuorinaidan keskioven yläpuolella (Hallenius); ensimmäisessä pilariparissa olevat kolot näyttänevät sen kannatuspuun sijainnin. Verrattain alkeellisesti ja jäykästi veistetty Kristus riippuu kuolleena pää oikealle kallistuneena. Pienin aaltokouruin elävöitetty hiukset muodostavat paksun levyn. Paksu kiedottu orjantappurakruunu, kapea edestä sidottu lannevaate. - Tukevan lautaristin reunat ovat viistotut, reunan koristeena pienet pyörylät. INRI-nauha, pään takana ristosädekehä, poikkisahattuun alahaaraan kiinnitetty pelti, jonka vanha ruotsinkielinen teksti on pesty pois. Haarojen päissä on nelilehdykkään sovitettut evankelistain kohokuvat, kulmista ulkonevat krapukukat, alahaaran nelilehdykkä puuttuu. Värit ehkä v:lta 1651, jolloin risti perusteellisesti korjattiin (Hal-

33. PIETÄ. LYYPEKKILÄISTÄ ALKUPERÄÄ, 1430-1440-LUVULTA
Pietà av liibskt ursprung, ca 1430-1440-talet.

lenius); v. 1953 tämän peittäneet uudemmat värikerrostumat poistettiin. Vaalea ihonväri, ruskeat hiukset, vihreä orjantappurakruunu, kullattu lannevaate, jossa sininen vuori, ristissä ruskeaa, vihreää, sinistä ja punaista. Luultavasti on seurattu vanhaa väriasteikkoa. Figuurin kork. 190 cm, ristin kork. 402 cm.

PIETÄ (kuva 33). 1430- tai 1440-luvulta, lyypekkiläistä alkuperää, tammea. Istuva huntupäinen Maria pitää poikittain sylissään Kristuksen ruumista, josta pää ja jalat puuttuvat. Värin liitupohjustus säilynyt. Kork. 80 cm.

NEITSYT MARIA (kuva 34). Vuoden 1500 paikkeilta, kömpelötekoista kotimaista työtä, koivua. Seisovan Marian oikealla käsivarrella pieni alaston Jeesus-lapsi, jonka molemmat kädet ja oikea jalka puuttuvat samoin kuin Marian vasen käsi. Marian päässä rengasreunainen kruunu, hiukset laskevat pitkänä aaltokouruin elävöitettyinä massana, joka takana muodostaa suoran levyn. Värit hävinneet. Kork. 84,5 cm.

P. LAURENTIUS (kuva 35). Kirkon toinen suojeleuspyhimys, noin v:lta 1400, lyypekkiläistä alkuperää, tammea. On v. 1959 restauroitu ja asetettu toiseen niistä komeroista, jotka v. 1959 tavattiin rappauksen alta alttarin etelä- ja pohjoispuolelta; sijoitus on luultavasti alkuperäinen, mutta kaappi puuttuu (Hallenius s. 22). Korkeatasoista työtä. Selästä koverrettu, päässä tappi. Pyhimys seisoo hieman kaartuvassa asennossa, kädet puuttuvat ja jalat ovat vaurioituneet. Lyhyet korkkiruuvikiharat. Dalmatika on kerätty oikean käden varaan muutamaksi pehmeäksi laskokseksi, albassa jokunen syvä laskos. Värit hävinneet. Kork. 99 cm.

P. EERIK (kuva 36). Samaa tekoa kuin edellinen, on nähtävästi sijainnut nykyisellä paikallaan (kaapissa) toisessa alttariseinän komerossa, minne se asetettiin v. 1959 restauroinnin jälkeen. Selästä koverrettu, päässä tappi. Pyhimys seisoo edestä nähtynä, kädet puuttuvat ja jalat ovat vaurioituneet. Kruunu kiharojen päällä, viikset ja kaksihääräinen parta, asepuvussa ruusukesoljen kiinnittävä lantiovyö, ja käsien yli laskeutuva vaippa,

34. NEITSYT MARIA JA LAPSI. KOTIMAISTA ALKUPERÄÄ, MYÖHÄISKESKIAIKAINEN.

Senmedeltida Madonna med barnet, av inhemskt ursprung.

35. KIRKON TOINEN SUOJELUSPYHIMYS LAURENTIUS. LYYPEKKILÄISTÄ ALKUPERÄÄ, VUODEN 1400 PAIKKEILTA.
Kyrkans ena skyddshelgon, Laurentius. Lybeckerarbete, ca 1400.

joka muodostaa runsaat poimukerykelmät. Värit hävinneet, Kork. 100 cm.

P. LAURENTIUS (kuva 37). 1400-luvun jälkipuoliskolta, pohjoissaksalaista tyyliä, koivua. Pyhimys seisoo jäykän suorana, vasemmassa kädessä kirja, toinen tunnusesine puuttuu. Lievästi ja peh-

36. KIRKON TOINEN SUOJELUSPYHIMYS EERIK. LYYPEKKILÄISTÄ ALKUPERÄÄ, VUODEN 1400 PAIKKEILTA.
Kyrkans andra skyddshelgon, Erik den helige. Lybeckerarbete, ca 1400.

meästi poimutettu dalmatika ja alba. Säilyneessä kaapin takalaudassa on ollut maalattu sädekehä. Värit hävinneet. Kork. 103 cm, kaappi 148 cm. PRINSESSA, P. Yrjänän ryhmästä, vuoden 1500 paikkeilta, kotimaista kömpelötekoista työtä, tammea. Epämääräinen polvistumisasento, kädet

puuttuvat, otsatukka ja pitkät rullakiharat, puvussa pillimäiset pystylaskokset ja vyö. Värit hävinneet. Kork. 55 cm.

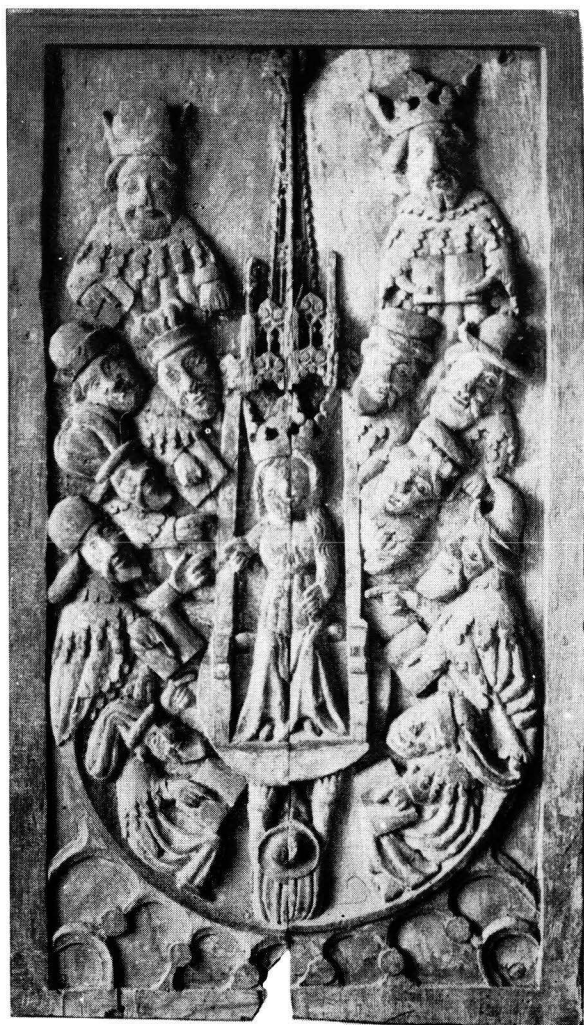
PAAVALI. Kuoripenkkiin veistetty kohokuva 1400-luvun loppupuolelta, ks. s. 29.

ANTEMENSALEN OSIA. Noin 1420-luvulta, kotimaista alkuperää, tammea. Kohokuvat 1-5 P. Laurentiuksen alttarista, 6-8 P. Katariinan alttarista. Restauroitu v. 1959 (konservaattori V. Kiljunen) ja sijoitettu pääalttarin sivuihin.

37. P. LAURENTIUS. POHJOISSAKSALAISTA TYYLIÄ, 1400-LUVUN JÄLKIPUOLISKOLTA.

S. Laurentius. Arbete i nordtysk stil från senare hälften av 1400-talet.

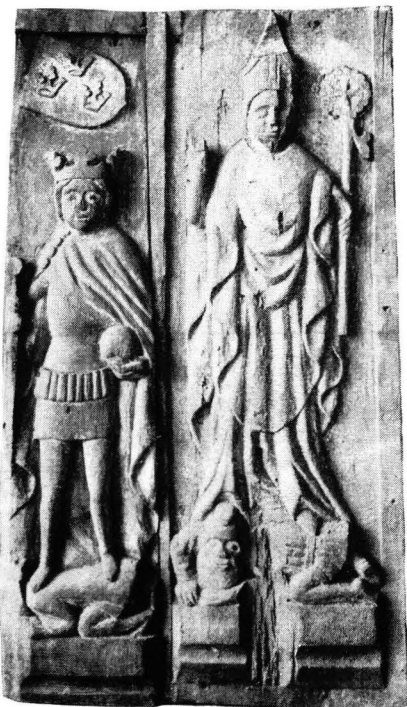
38. KATARIINA ALEKSANDRIALAINEN VÄITTELEE FILOSOFIEN KANSSA. KATARIINAN ALTтарIN ANTEMENSALEN YKSITYISKOHTA, NOIN 1420-LUVULTA.

Katarina av Alexandria disputerar med filosoferna. Detalj från Katarina-altarets antemensale, ca 1420-talet.

1 (kuva 39). P. Eerik, seisoo kyyristyneen pienikokoisen miehen selässä, kasvot parrattomat, toiselta olalta napitettu vaippa, lantioilla vyö, käsissä miekka ja omena, pään yläpuolella Ruotsin vaakuna. Sivuiista haljennut. Kork. 90 cm. Puku noudattaa 1390-luvun tyyliä, ja veistos on mahdollisesti tehty vanhan esikuvan mukaan.

2 (kuva 39). P. Henrik, seisoo pienikokoisen Lallin selässä, piispan asu ja sauva, toinen käsi puuttuu. Koko 90×31,5 cm.

3 (kuva 41). Kohtaus P. Laurentiuksen tarinasta. Keisari Valeriuksen edessä seisoo diakoni seuranaan kerjäläisiä ja raajarikko, keisarin yläpuolella paholainen ja pyhimyksen yläpuolella pilvessä Vapahtaja. Koko 92×50,5 cm.

39. P. EERIK JA P. HENRIK, NOIN 1420-LUVULLA VALMISTUNEESTA P. LAURENTIUKSEN ALTARIN ANTEMENSALESTA.
Erik den helige och S. Henrik på Laurentiusaltarets antemensale från 1420-talet.

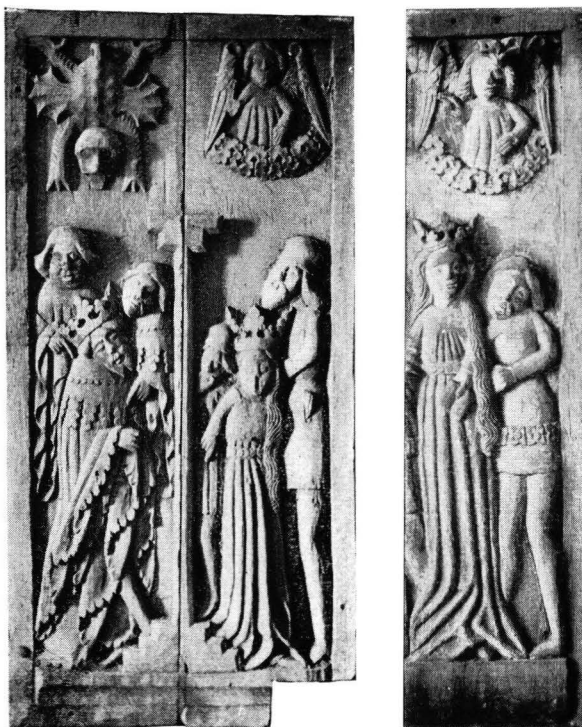
4 (kuva 41). Kohtaus samasta tarinasta, taulun puolikas. Pylvääseen sidottua pyhimystä ruoskitaan, toinen pyöveli ja osa toisen kuulapäisestä ruoskasta näkyvät. Pilvikehä ja osa Vapahtajan sädekehästä. Koko 90×26 cm.

(5). Taidehistoriallinen retkikunta näki v. 1874 vielä kolmannen samaan tarinaan kuuluvan kuvan: pyhimys ripustettuna kehykseen (tai sidottuna parilaan), pari pyöveliä kiduttamassa häntä soihtuin ja pihdein.

6 (kuva 38). Katariina Aleksandrialaisen väittely filosofien kanssa. Pyhimys istuu valtaistuimella, jossa tornimainen koristekatos, ympärillä 13 miestä avattu kirja kädessä; yksi niistä on keisari Maxentius. Koko 92×51 cm.

7 (kuva 40). Kohtaus samasta tarinasta. Pyhimys kieltäytyy uhraamasta epäjumalille. Taulun keskuseksena pylväs, sen vasemmalla puolella keisari kahden asemiehen kanssa ja yläpuolella paholainen, oikealla pyhimys kahden asemiehen välissä, yläpuolella pilvessä enkeli. Kahtia haljenneen taulun koko $94-95 \times 55,4$ cm.

8 (kuva 40). Kohtaus samasta tarinasta, taulun puolikas. Pyhimys seisoo avattu kirja kädessään, ritari tukee häntä käsivarresta, ja toisella puolen

40. KOHTAUKSIA P. KATARIINAN PYHIMYSTARUSTA. ANTEMENSALEN OSIA.
Episoder ur S. Katarinas legend, från antemensalet.

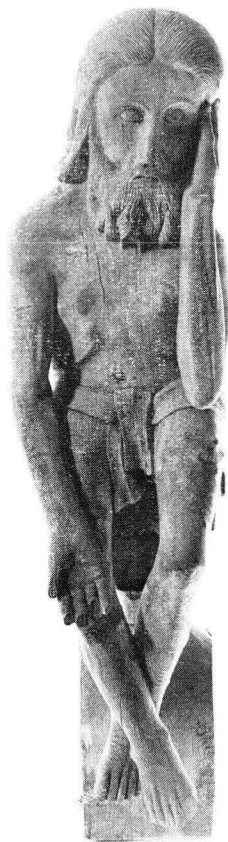

41. KOHTAUKSIA P. LAURENTIUKSEN PYHIMYSTARUSTA ALTARIN ANTEMENSALESTA.
Episoder ur S. Laurentius legend på altarets antemensale.

näkyä osa miehen vartaloa, pilvessä enkeli. Koko $91,5 \times 22,7$ cm.

Antemensalessa on punaisen ja mustan värin jäljet.

VAIVAIKUKKO (kuva 42). Kirkossa on luultavasti aikoinaan ollut myöhäiskeskiaikainen Jobia esittävä kuva. »Mietoisten käsipuolen» Petteri Grönholmin 1880-luvulla uusima vaivaisukko (tilit) on nimittäin selvästi tehty keskiaikaisen mallin mukaan. Job istuu pää vasenta kättä vasten nojaten, lanteilla kapea edestä sidottu vaate, iho täynnä

42. VAIVAIKUKKO 1880-LUVULTA. ESIKUVANA ON NÄHTÄVÄSTI OLLUT KESKIAIKAINEN JOBIA ESITTÄVÄ VEISTOS.

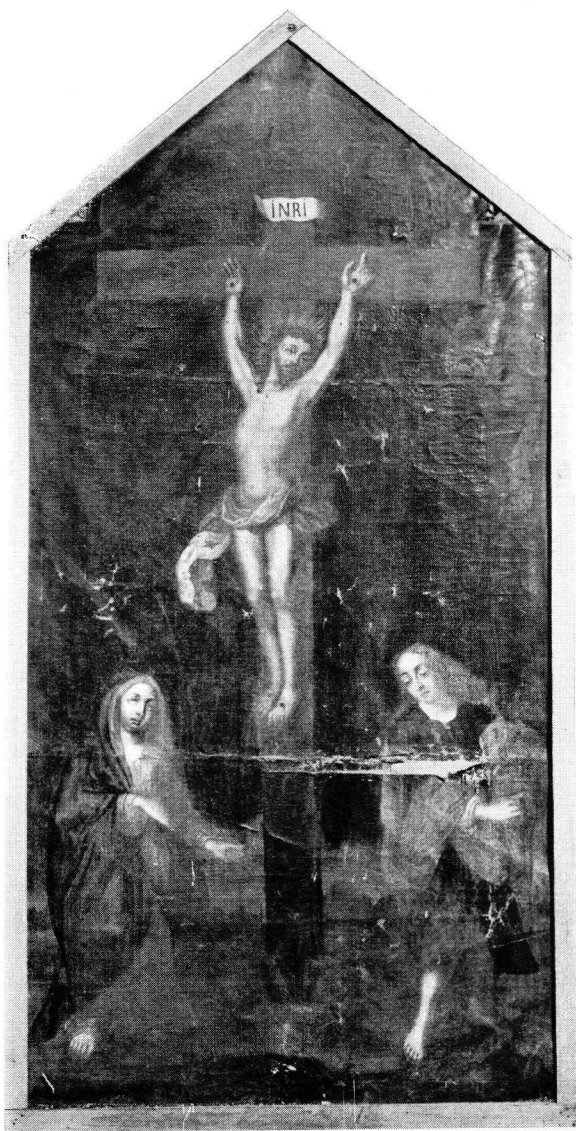
Fattiggubbe från 1880-talet. Som förebild har synbarligen tjänat en medeltida Jobskulptur.

paiseita. Kork. 75 cm. Vaivaisukko, jota on sanottu »Latsarukseksi», oli katoksen alla vaivaistukin päällä Uudenkaupungin tien haarassa lähellä kirkkoa (ks. km:ssa olevaa, v. 1902 päivättyä piirustusta). Vaivaistukki on säilynyt; se on pohjaltaan neliömäinen puinen pilari, jossa on viisi rautavannetta. Jo v. 1784 mainitaan »vaivaistukki Latzaruksen kuvan alla» (»Afmätning och Chartrering af Heligwårfs Jordstycket d. 20 Sept. 1784», jäljennös km:ssa).

KUORITUOLIN OSIA JA PARVENRINTAMUS, ks. ss. 28-29.

Osa keskiaikaisista veistoksista oli vielä v. 1738 kuorissa (Hallenius), osa oli sakaristossa. Taidehist. retkikunta mainitsee v. 1874 vielä koivusta veistetyin miespyhimyksen, joka oli ilman tunnusmerkkejä ja huonossa kunnossa. Tässä yhteydessä mainittakoon myös se kullattu *kruunu*, joka v. 1530 takavarikoitiin Mynämäen kirkosta (FMU 6511); se on varmaan kuulunut johonkin pyhimyksenkuvaan.

Niin ikään pyhimyksenkuvan koristeena on voitu käyttää sitä »seppelettä», jonka Lucia Olavintytär v. 1449 testamenttasi kirkon Marian alttarille (FMU 2818).

43. VANHA ALTARTAITULU. LUULTAVASTI MARGAREETA CAPSIAN MAALAAMA V. 1747.

Äldre altartavla. Troligen målad av Margareta Capsia år 1747.

Taideteokset uudelta ajalta

VANHA ALTARITAUHU (kuva 43), kankaalle tehty signeeraamaton öljymaalaus, luultavasti 1740-luvulta. Tyylistä päättäen Margareeta Capsian tekemä (ks. myös Colliander I, s. 911). Aiheena Ristiinnaulittu Marian ja Johanneksen välissä. Taiteilija on ilmeisesti esikuvanaan käyttänyt jotakin tavallista kuparipiirrosta, vrt. esim. Hausjärven ja Alastaron kirkkojen alttaritauluihin. Koko 225×112 cm. Vuodelta 1747 oleva tilikirjan maininta, jonka mukaan kirkkomaalari Joonas Bergman peri maksun alttaritaulusta, tarkoittaa siis joko että Bergman on maalannut kehystyksen tai että taulu on hankittu hänen välityksellään.

Taulu on ollut sovitettuna turkulaisen puusepän Juha Lindstedtin v. 1747 valmistamaan *kehystykseen* (tilit; kuva 44). Sen yläpuolella ollut krusifiksi on hävinnyt; kehystyksen alaosa näyttää uusitulta. Molemmiin puolin kaksi joonialaismalista pylvästä kannattaa voimakkaasti profiloitua kaariotsikkoa, jonka päällä seisovat uurnat. Pylväät on lievästi marmoroitu, muut värit (v:ltä 1865) valkoinen, kulta ja sininen. Kehystys on ollut esikuvana Miettoisten ja Karjalan kirkkojen alttarikehystyksille.

VANHA ALTARITAUHU (kuva 44). V. 1910 yllä mainittu alttaritaulu korvattiin uudella taululla, joka jäljennettiin Turun Betelin rukoushuoneen alttaritaulusta (pöytä.); tämän esikuvana on ollut saksalaisen L. v. Hoffmannin Kristus Getsemanessa. Kankaalle tehty öljymaalaus, signeeraus: »V. Ylinen 1910 (kopio)». Koko 230×120 cm. Poistettiin v. 1959 alttarista.

KRISTUKSEN KASTE, kankaalle tehty öljymaalaus 1600-luvulta (?). Alkeellinen. Johannes polvistuu joen äyräälle kastamaan vedessä seisovaa Kristusta, pilvessä Pyhän Hengen kyyhkynen. Alareunaan on (1700-luvun kirjaimin) maalattu: »Matth. 3 V 13» ja pari epäselvää kirjainta. Yksinkertaisesti profiloitu kehys. Koko 125×108 cm. Jo v. 1658 oli kuorissa tämänaiheinen taulu (Hallenius).

HENRIK FLEMINGIN EPITAFI, ks. hautausmuistoja.

vielä v. 1874. Hallenius mainitsee myös Kaarle XI:n kuoleman johdosta sekä Sleesian uskonnonvapauden muistoksi kaiverretut kuparipiirroksat.

Kirkolliset astiat

KALKKI, hopeaa. Usklassillistyylinen; jalan koristeena kullatut kohopintaiset enkelinpäät, uurnanmuotoisessa solmussa plastinen lehtiköynnös ja lehtituppi, kellomainen malja sisältä ja laidasta kullattu. Kork. 29,5 cm. Leimat: A. C. Levón, Turku 1800. Siihen kuuluva ÖYLÄTTILAUTANEN on laakea ja päältä kullattu. Halk. 16,6 cm. Samat leimat.

MATKAVÄLINEET (kuva 45), hopeaa. Kalkin uusitussa jalkaosassa leimat: O. R. Lundgren, Turku 1861. Leveäsuinen, sisältä ja laidasta kullatun maljan reunaan on (versaalein) kaiverrettu: »Wirmå Kyrckios sochneboz kalck MDCXLII»; tämä

44. VUOTEEN 1959 ASTI ALTARILLA OLLUT TAUHU JA KEHYSTYS. V. YLISEN V. 1910 MAALAAMA JÄLJENNÖS L. V. HOFFMANNIN ALKUPERÄISESTÄ TAUHUSTA. KEHYSTYS TEHTIIN V. 1747.

Ända till år 1959 tjänade som altartavla en av V. Ylinen år 1910 målade kopia av L. v. Hoffmanns original. Ramverket gjordes år 1747.

HÄVINNEET TAIDETOKSET. V. 1887 poistettiin kirkosta 1600-luvulta peräisin oleva »Ylösousemus» ja yhtä vanha »Lapsia siunaava Kristus» (Hallenius) sekä v. 1854 mainittu »Kristuksen tulo Jerusalemiin» (kal.). Tukholmalaisen kuparipiirtäjän Ambrosius Hedengranin v. 1693 kaivertama riemurun Upsalan kokouksen riemujuhlan muistoksi oli kirkossa

45. HOPEISET MATKAVÄLINEET. O. R. LUNDGREN, TURKU 1861. KALKIN MALJA ON PERÄISIN HENRIK FLEMINGIN V. 1642 LAHJOITTAMASTA KALKISTA.

Sockenbudstyg av silver. O. R. Lundgren, Åbo 1861. Kalkens cuppa härrör från en kalk, som Henrik Fleming skänkte år 1642.

malja kuuluu Henrik Flemingin v. 1642 lahjoittamaan kalkkiin (kal. Mietoisten arkistossa), joka alkuaan oli kokonaan kullattu ja jota korjattiin v. 1726 (Jaakkima Kask, Turku) ja v. 1769. Nykyinen kork. 12,7 cm. Kalkkiin kuuluu laakea, päältä kullattu LAUTANEN. Halk. 8,7 cm. Leimat: O. R. Lundgren, Turku 1861.

MATKAVÄLINEET, hopeaa. Kalkissa pyöreä jalka ja solmu, sisältä kullattu sileä malja. Kork. 11 cm. Leimat: H. J. Törnroth, Turku; vuosikirjain puuttuu; kalustoluetteloista päättäen hankittu 1800-luvun puolivälissä. Sisältä kullattu lautanen. Halk. 6,7 cm. Samat leimat. Matkavälineitä säilytetään puukotelossa.

ÖYLÄTTIRASIA, hopeaa, empiirityylisen sokeriastian mallia. Kellomainen jalka ja uurnan muotoinen varsi kannattaa soikeata, tasapohjaista ja suorasisiä, sisältä kullattua rasiaa, jonka saranakannen nuppina säderisti. Jalan ja rasian reunoissa meistetyt ruusunauhat, kannessa kaiverrettu lehtinauha. Kaiverrus: »Lahjoitettu Seurakunnan Nuorelda Wäeldä Wuonna 1845.» Leimat: O. R. Lundgren, Turku 1845.

LUSIKKA, hopeaa. Leimat: O. R. Lundgren, Turku 1845.

VIINIKANNU, hopeaa. Päärynän muotoinen, sisältä kullattu kupu, profiloitu saranakansi, jonka nuppina paksu kullattu säderisti, kaareva kädensija ja nokka. Kork. 42 cm. Leimat: O. R. Lundgren, Turku 1845.

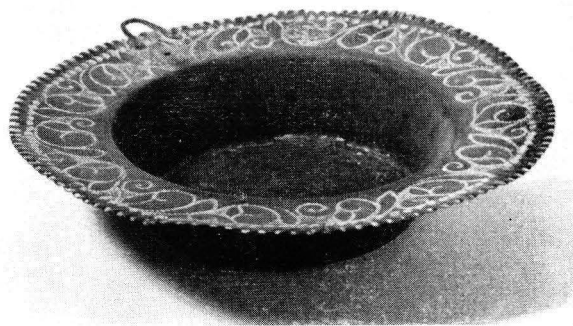
VIINIKANNU, hopeaa. Jalan, kuvun ja kuperan saranakannen koristeena pakotetut pystykupuravyöt, iso kaareva nokka, kulmikkaasti taivutettu kädensija, kannen nuppina risti. Kaiverrus: Raamattu, risti ja palmunoksa sekä kirjoitus »Seurakuntalaisilta lahjoitettu Mynämäen kirkolle 1898». Kork. 44 cm. Leimat: W. Pettersson, Turku 1898. Hankittiin, koska vanha kannu oli tullut liian pieneksi ja viinipulloja oli kauan käytetty alttarilla (pöytäk.).

MATKAVÄLINEET, kolmieleimaista tinaa. Kalkissa korkea kellomainen jalka, pyöreä solmu, matala puolipyöreä malja. Kork. 16 cm. Leimat: D. Rising, Turku 1801. Laakea leimaton lautanen. Halk. 8,3 cm. Puukotelo.

VIINIKANNU, neli-, enkeli- ja ruusuleimaista tinaa. Profiloitu jalka, päärynämäinen kupu, terävästi kaartuva nokka, taaksepäin taivutettu pystyurteinen peukalonripa, kupera kansi. Kork. 37 cm. Leimat: D. Rising, Turku 1800. Talonpoika Eerik Huoli Lepistöstä lahjoittanut varastetun hopeakannun tilalle (kal.).

ÖYLÄTTIRASIA, läkipeltiä. Lieriömäinen, tasapohjainen ja -kantinen. Kork. 10 cm. Ostettu v. 1810 varastetun kuparirasian tilalle.

KASTEVA TI (kuva 46), messinkipeltiä. Pyöreä, laakeareunainen. Laitamaan on rengaspunssella tehty kiemurakoristelu, reuna on pykälöity ja siihen on kiinnitetty silmukka. Halk. 23,5 cm. Ostettu v. 1763; vadissa oli alkuaan kansi (tilit).

46. MESSINKIFELTINEN KASTEVA TI V. 1763. KANSI ON HÄVINNYT.

Dopfat av mässingsplåt, 1763; locket förlorat.

47. VASKINEN MYÖHÄISKESKIAIKAINEN SUITSUTUSASTIA.
Senmedeltida rökelsekar av malm.

SUITSUTUSASTIA (kuva 47), vaskea, myöhäiskeskiaikainen. Puolipallomainen kupu ja kansi, joka on pyöreiden reikien lävistämä, tornimainen päätte. Kork. 15,5 cm.

48. KALKKIKIVINEN KASTEALLAS. KOTIMAISTA ALKUPERÄÄ, 1200-luvulta.
Kalkstensdopfung av inhemskt ursprung från 1200-talet.

HÄVINNEET EHTOOLLISVÄLINEET ja muut astiat. V. 1558 takavarikoitiin Kustaa Vaasan käskystä kirkosta kullattu *monstranssi* ja *risti*, kultaamaton öylättiastia ja kaksi kultaamatonta öljyastiaa. Kirkkoon jätettiin kullattu kalkki ja lautanen, jotka oli lahjoittanut »Hartwig Jeppeson, Johan Benchsons swärf. fundator Eccl. Lethalensis» (Hartikka Jaakonpoika, Juhana Pentinpojan appi, Laitilan kirkon perustaja. Ks. kalustoluetteloa Mietoisten arkistossa; Pohjois-Suomen laamanni Hartikka Jaakonpoika Garp, Laitilan Ison-Hartikka-

lan omistaja, elänyt 1400-luvun jälkipuoliskolla; maininta, että hän olisi ollut jonkun Juhana Pentinpojan appi, on varmaan väärä). Toisen kullatun kalkin lahjoitti Henrik Fleming noin v. 1650; sen jalan päällä oli krusifiksi ja maljassa hänen sekä Sigrid Kurtzelin vaakuna; maljan mainitaan riittäneen »yhdelle pöytävuorolle» (yllä main. kal.; Hallenius). 1620-luvulla mainitaan eräs 1500-luvun loppupuolella tai noin v. 1600 valmistunut kalkki, joka luovutettiin Mietoisten kappelin käyttöön (kal. Mietoisten ark.). V. 1770 teki turkulainen hopeaseppä G. Lydeman uudet ehtoollisvälineet kahdesta vanhasta kalkista ja lautasesta; nämä uudet 92 1/4 luotia painavat astiat varastettiin v. 1799. Viiniä varren oli v. 1638 hankittu tai lahjoitettu pieni kultaamaton hopeakannu, ja v. 1651 Henrik Flemingin perilliset lahjoittivat isomman nürnbergiläisen kannun (kal. Mietoisten ark.). Näistä G. Lydeman teki uuden isomman viinikannun ja lusikan, jotka niin ikään varastettiin v. 1799 (tilit). V. 1727 oli kirkossa hopeoitu kuparinen öylättirasia (tilit), ja v. 1809 ostettiin uusi rasia, joka oli »englantilaista» tinaa; rasiassa oli kaksinkertaiset kannet. V. 1730 ostettiin tinapullo. Hietamäen kirkon hopeat, ks s. 72.

KASTEALLAS (kuva 48), kotimaista (kemiöläistä tai korppoolaista) kristalliinista kalkkikiveä, 1200-luvulta. Varren ja puolipyöreän maljan koristeena vanne. Kork. 70 cm, halk. 76 cm. Asetettiin v. 1959 alttarin pohjoispuolelle, missä se 1700-luvulla oli ollut ristikon ympäröimänä (Hallenius).

Tekstiilit

ALTARIVAATTEET: 1. 1600-luvulta. Vihreänsinisellä pellavapohjalla on kankaaseen riveihin pujoitettu pienet kukkaoksat. Pellavavuori.

2. 1900-luvun puolivälistä. Punaista villakangasta, koristeena leveä kultakaluunaristi ja pienet silkillä kirjutut tähdet.

KASUKAT: 1 (kuva 49). Kangas 1500-luvun loppupuolelta. Vaaleapohjaista vihreää, leikattua samettia, kuvioina vinoneliöihin sovitettut palmetit. Selkäpuolella leveä punainen samettiristi, jonka reunassa kapea kaluuna, kasukan reunoissa kapeat hapsunauhat. Vaalea pellavavuori. Henrik Fleming lahjoittanut v. 1625 (kal. Mietoisten ark; ks. R. Pylkkänen, Säätyläispuku s. 83).

2. (kuva 50). Punaiseen samettikasukkaan on kiinnitetty 1600-luvun hopeabrokadikasukan koristeet (ks. kal. Mietoisten ark.); selkäpuolella on kaluunaristi, jonka Ristiinnaulittu on topattua työtä; hänellä on kultabrokadikankainen lannevaate, ristin juurella on silkillä kirjottu Golgatan vuori ja topattu pääkallo sekä ristikkäiset sääriluut. Ristin yläkulmiin on kultapunoksella kir-

49. HENRIK FLEMINGIN v. 1625 LAHJOITTAMA KASUKKA, JONKA VIHREÄ SAMETTI ON PERÄISIN 1500-LUVULTA.

Mässhake av grön 1500-tals sammet, skänkt av Henrik Fleming 1625.

jottu INRI. Alahaaran sivuilla on kullatusta hopeapellistä leikatut Fleming-suvun vaakuna ja kirjaimet HF sekä Kurtzel-suvun vaakuna ja kirjaimet SK; vuosiluku 1651. Etupuolella kaksi pystykaluunaa. Henrik Flemingin toinen puoliso Sigrid Kurtzel lahjoittanut v. 1651 (kal.). 3. Mustaa samettia. Koristeena leveä ja kapea hopeakaluunareunus, selkäpuolella leveä kaluunaristi, jonka yläpuolelle kirjottu hopealla INRI ja sivuille WM KZ (Wirmo Moderkyrkas?) sekä

vuosiluku 1782, etupuolella Jehovan aurinko. Tumma pellavavuori. Ostettu v. 1782 kauppias J. Bremeriltä Turusta (tilit).

4. Mustaa samettia. Koristeena reunoissa leveät kukkakuvioiset hopeakaluunat, selkäpuolella leveä kaluunaristi, INRI, sivuilla »W.M.K...a» (Wirmo Moderkyrka, Mynämäen emäkirkko), vuosiluku 1823, etupuolella iso Jehovan aurinko. 5. Punaista villakangasta, koristeena kultakaluunaristi, INRI ja vuosiluku 1955. Tekstiilitaiteilija

E. A. Vesimaa suunnitellut ja Suomen Käsityön ystävät valmistanut.

KALKKILIINAT: 1. Valkoista silkkiä. Reunassa hopeahapsut; keskelle kirjottu aurinko on kulunut pois, reunaa kiertää melkein häipynyt kirjoitus: »Gudi Till ähra Gifvit af Soldaterne i Wirmo Socken För de Milda beskyd vid kriget ock Himmelig Fred år 1790.» (Jumalan kunniaksi lahjoittaneet Mynämäen pitäjän sotamiehet kiitokseksi lempeästä suojelusta sodan aikana sekä taivaallisesta rauhasta vuonna 1790.)

2. (kuva 51). Vaaleanpunaista silkkiä. Koristeena pitkät hopeahapsut, hopeapunoksesta tehty aurinko ja silkillä kirjottu kukkiva viiniköynnös. Kulmiin on hopealangalla kirjottu: »År 1800 Gifvit Till Wirmo Kyrka Af G.A.M: och S.E.T:» (V. 1800 lahjoittaneet Mynämäen kirkkoon G.A.M ja S.E.T: kruununvouti G. A. Miltopé, Sunilan omistaja, ja hänen puolisonsa Sara Elisabet.)

3. Punaista samettia. Koristeena leveät hopeahapsut, keskellä kulturalankakehä ja silkillä kirjottu risti, kulmissa kirjatut orjantappuraoksat. »Rouva Wallenius» lahjoittanut v. 1874 (kal.).

KIRJALIINAT: 1. 1800-luvulta. Kanavalle kirjottu risti, ankkuri ja sydän.

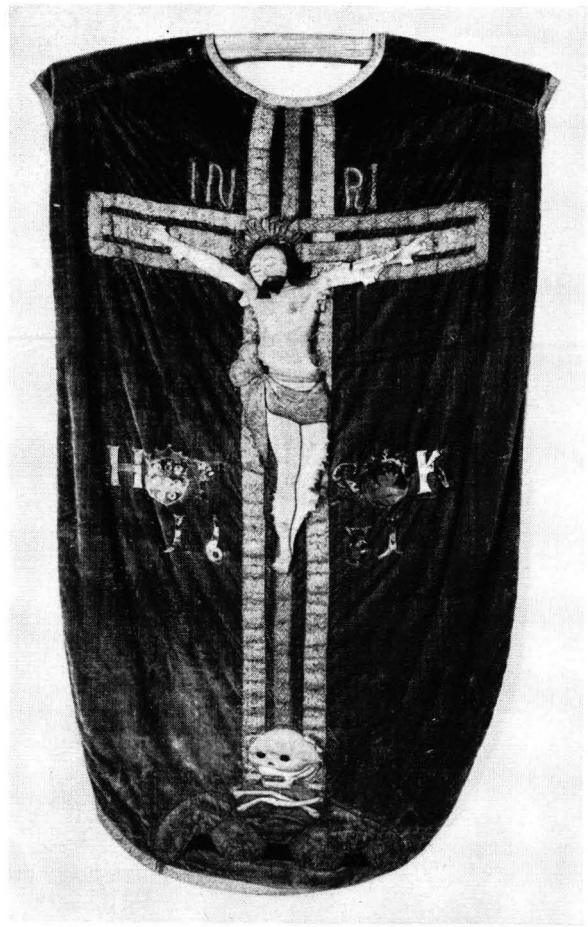
2. 1900-luvulta. Punaista samettia, kultahapsut, kulturalangalla kirjottu risti, ankkuri ja sydän.

HAAVIT: 1 (kuva 52). Päälystetty haalistuneella punaisella sametilla. Koristeena koho-ompeleena hopealla kirjatut pintaa peittävät kiemurat; pohjassa ristikkäiset kaluunat ja vuosiluku 1704, tupsu. Varren profiilirenkaiden koristamassa hopeaputkessa kaiverrus: »Catharina Pihlman». (Hagvinus Pihlman, kirkkoherra vv. 1691-1711.)

2.-3. Päälystetyt mustalla sametilla, koristeena leveät hopeakaluunat ja hapsut, sorvattu puuvarsi. Haavit ostettiin vv. 1726 ja 1750 (tilit), mutta uusittiin v. 1857; niiden hopeatiu'ut myytiin v. 1874. Kirkossa on vielä tallella pieni tinainen kello ja tiuku.

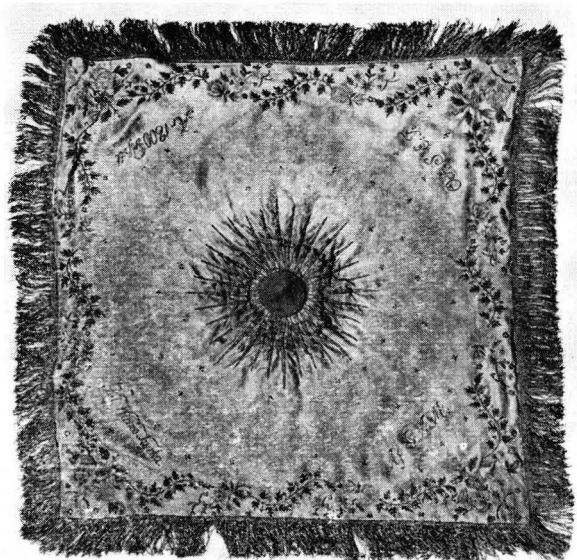
PAARIVAATE, mustaa villakangasta. Valkoinen kangasristi ja maalattu kirjoitus: »Lahjoitettu Ylis Pukkilan Entisiltä Haltioilta Sofia Eufrosyne ja Juho Birkmanilta 18 4/5 86.»

HÄVINNEET TEKSTIILIT. V. 1449 Lucia Olavintytär Skelge ja hänen puolisonsa Henrik Klaunpoika Diekn testamenttasivat alttarivaatteita kirkon pääalttareihin (FMU 2817, 2818). Vielä 1700-luvulla oli tallella keskiaikaiseen messuasuiin kuuluvat stoolat (kal.). V. 1628 mainitaan kolme piispankaapua, kolme vanhaa kasukkaa ja vanha dalmatika, kaikki nähtävästi keskiaikaisia (kal. Mietoisten ark.). Henrik Fle-

50. PUNAINEN SAMETTIKASUKKA. SIIHEN ON OMMELTU HENRIK FLEMINGIN PERILLISTEN V. 1651 LAHJOITTAMAN KASUKAN KORISTEET.

Mässshake av röd sammet. Prydnaderna härröra från en mässshake, skänkt av Henrik Flemings arvingar 1651.

51. VAALEANPUNAINEN SILKKINEN KALKKILIINA, JONKA G. A. MILTOPÉ JA HÄNEN PUOLISONSA LAHJOITTIVAT V. 1800. *Ljusröd kalkduk av siden, skänkt år 1800 av G. A. Miltopé och hans hustru.*

52. SAMETTIHAAVI V:LTÄ 1704.
Sammetshäv från år 1704.

mingin perilliset lahjoittivat v. 1651 punaisen hopeakoristeisen alttarivaatteen, jossa oli hopeasta leikatut hänen ja Sigrid Kurtzelin nimikirjaimet (kal. Mietoisten ark; tämä varastettiin v. 1808), ison kallisarvoisen kalkkiliinan ja useita liinoja ja messupaitoja. V. 1758 hankittiin punainen alttarivaate, jossa oli valkoiset kaluunat ja hopeakoristeet, jotka turkulainen kauppias H. H. Wittfooth oli toimittanut tehtäviksi hyvin vanhan hopeabrokadisen alttarivaatteen hopeista (pöytäk.). V. 1854 mainitaan musta alttarivaate. Suurin osa vanhoista tekstiileistä poistettiin kirkosta v. 1894.

Valaisimet

VASKISET PALLOKRUUNUT: 1790-luvulla tehtiin kahdesta vanhasta kruunusta yksi (kal.) ja 1800-luvulla on kruunuja taas »uudistettu» (tilit), joten niiden alkuperäisistä muodoista on osittain vaikeata saada selvää.

1. 2×8 kynttilänhaaraa, joiden välissä koriste-kiemurat. Alakehä ja koristekiemurat ovat 1600-luvulta; haarojen koristeena plastiset lehdet ja delfiininpäät, pyöreät talivadit, uurnamaiset kynttilänpesät. Ylähaarat ovat 1800-luvulta; niiden koristeena on aivan pienet leijonan- ja kotkanpää sekä litteät heijastuskukat. Rungon yläpäässä plastinen kotka siivet levällään. Nupilliseen palloon on kaiverrettu Fleming ja Soop -sukujen vaakunat (kuva 53), vastakkaiselle puolelle: »A. Ahlman». (Amiraalikunnan kapteeni Klaus

Hermaninpoika Fleming, Lehtisten omistaja vv. 1617-69, hänen puolisonsa Ebba Soop; vaskiseppä Aug. Ahlman asui Mynämäessä v. 1899 ja on luultavasti suorittanut korjauksen. Hallenius mainitsee kruunussa alkuaan olleen kahdeksan kynttilänhaaraa.)

2. 1600-luvun tyyppiä. 2×6 kynttilänhaaraa, pyöreät talivadit ja pulleat kynttilänpesät. Rungon yläpäässä plastinen lintu siivet levällään, alapäässä litteähkö nupillinen pallo, jonka koristeena rengasprofiilit ja läpikuviainen koristelevy; pallo osittain uusittu.

3. 3×8 kynttilänhaaraa, joiden koristeina aivan pienet leijonan- ja kotkanpää; ylin haarakehä osittain koottu toisen kruunun osista. Haaroissa on litteät heijastuskukat, pyöreät talivadit ja uurnamaiset kynttilänpesät. Rungon yläpäässä alaston figuuri keihäs kädessä, alapäässä sileä nupillinen pallo. Turkulainen keltavalaja J. Wikström valmistanut v. 1832 (tilit).

4 (kuva 54). Edellisen mallinen; pallon nuppi on hyvin iso ja profiloitu, rungon yläpäässä oleva figuuri puuttuu. Palloon kaiverrettu: »Iohan Wikström 1832.»

KRISTALLIKRUUNU, 1700-luvulta, barokkityylinen. Kuusi vaskista kynttilänhaaraa, isot kristallitammenlehden, ruusukkeen, pystykärjen ja sau-

53. VASKIKRUUNUUN KAIVERRETUT KLAUS HERMANINPOIKA FLEMINGIN JA EBBA SOOPIN VAAKUNAT.

I en målmkrona ingraverade vapen för Klas Hermansson Fleming och Ebba Soop.

van muotoiset. Rungossa puhalletut päärynämäiset pallot ja kärki. Ostettu v. 1793 kenraalimajuri, vapaaherra A. Leijonhjelmin kuolinpesästä Saaren kartanosta 20 taalarilla.

54. VASKINEN KYNTTILÄKRUUNU. J. WIKSTRÖM, TURKU 1832.
Ljuskrona av malm. J. Wikström, Åbo 1832.

55. PAKOTETTU MESSINKIPELTINEN LAMPETTI, 1600-LUVUN
LOPPUPUOLELTA.
Lampett av driven mässingsplåt, slutet av 1600-talet.

PUISET PALLOKRUUNUT: 1. 3×6 rautaista kynttilänhaaraa, puusta sorvatut talivadit ja rungosta ulkonevat sorvatut koristeosat. Maalattu keltaiseksi.

2-3. Nelihaaraisia, edellisen kaltaiset mutta pienemmät.

4. 3×8 puista kynttilänhaaraa, sorvatut talivadit, rungon yläpäässä lintu. Hankittu noin vv. 1800-1810 (kal.).

LAMPETIT: 1 (kuva 55). Pakotettua messinkipeltiä, 1600-luvun loppupuolelta. Yläreunastaan kaareva suorakaiteen muotoinen, hieman kovero kilpi, päätteenä simpukka. Pakotettujen kupurojen koristama talivati. Kork. 30 cm.

2. Pakotettua messinkipeltiä, 1700-luvun alkupuolelta. Soikean alakilven koristeena keskikupuran ympärillä pyöreät kupurat ja kukkaryhmät, yläkilvessä sydämen muotoinen kupura ja kukkaoksa. Kork. 65 cm. Luultavasti korjattu v. 1739 (tilit).

3-17. Läkipeltiä, 1800-luvulta. Suorakaiteen muotoinen suomukuviainen kilpi, jossa puoli-pyöreä auringon koristama päätte. Kork. 35 cm. KYNTTILÄNJALAT: 1-2 (kuva 56). Pari, kolmelle maista tinaa. Pyöreä jalka, kierrevarren alapäässä reunoista alaspäin kupertuva anturalevy. Jalassa kaiverrus (versaalein): »Anno 1664. Den 24 Decemb: är. förährat. aff Lecttis» (V. 1664 24. 12. lahjoitettu Lehtisistä); palmunlehtien kehystämä

56. TINAINEN KYNTTILÄNJALKA. G. KLUGE, TURKU NOIN 1664.
Ljusstake av tenn. G. Kluge, Åbo ca 1664.

kruunattu monogrammi CsF. Kork. 28 cm. Leimat: G. Kluge, Turku; vuosikirjain puuttuu. Edellä mainittu Klaus Hermaninpoika Fleming lahjoittanut.

57. HENRIK FLEMINGIN JA EBBA ERLANDINTYTÄR BÅÅTIN HIEKKAKIVINEN
HAUTAPATSAS V:LTÄ 1632.

Henrik Flemings och Ebba Erlandsdotter Bååts gravmonument av sandsten, från år 1632.

3-4. Pari, pakotettua hopeapeltiä, barokkityyliset. Pullukkajalan koristeena suuret pakotetut kukat, pakotetun lehtikiemuran koristaman kierrevarren alapäässä aaltoilevaksi painettu, pakottaen koristettu anturalevy, erillinen talivadillinen kynttilänpesä. Kork. 31 cm. Leimaton. Luultavasti ostettu v. 1724 (tilit).

5. Pakotettua messinkipeltiä, 1700-luvun alkupuolelta, barokkityylinen. Pullukkajalassa pakotetut kukat ja pyörylät, jotka toistuvat kierrevarren anturalevyssä, erillinen talivadillinen kynttilänpesä. Kork. 20,5 cm.

6-7. Pari, vaskea, 1700-luvun loppupuolelta, rokokootyylliset. Kellomaisen jalan koristeena nauharuusukkeet ja kiemuroiden ympäröimät simpukat, balusterivarren koristeena simpukat ja lehdet. Kork. 24,5 cm.

8-9. Pari, pleteeriä, 1800-luvun loppupuolelta, kolmihaaraiset. Kellomainen jalka, uurna päättyvä varsi ja irrallinen haaraosa. Kork. 46 cm. Venäläinen leima: МС.Д. Saatu kirkkoon vv. 1860-90.

LYHTY, puinen. Kannessa kierretty rautainen kädensija, yksi kynttilänpesä. Mainitaan v. 1784 (kal.).

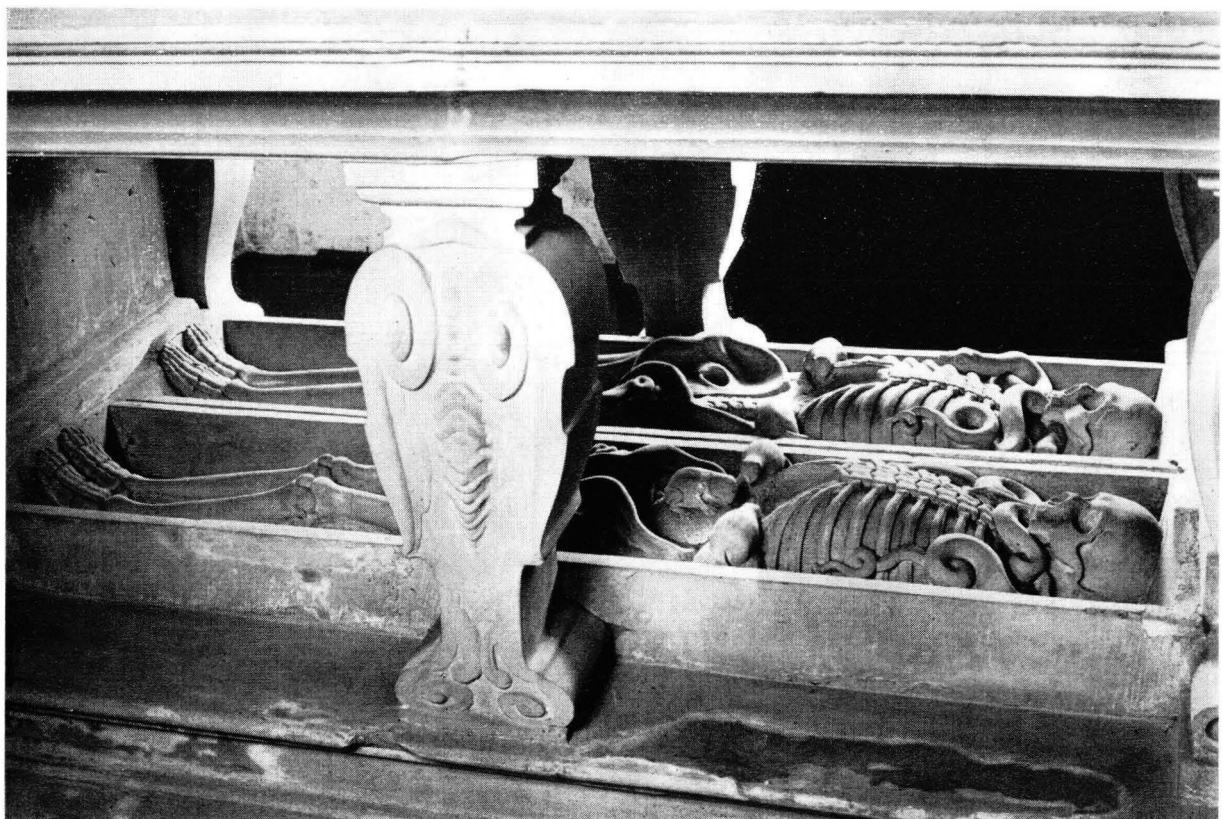
HÄVINNEET VALAISIMET. 1600-luvun alkupuolella mainitaan pieni, alkuaan kuusihaarainen messinkikruunu (kal. Mietoisten ark.), joka on 1700-luvulla siirretty Mietoisten kirkkoon. V. 1651 Henrik Flemingin perilliset lahjoittivat yhdeksähaaraisen kruunun (kal. Mietoisten ark.). V. 1738 mainitaan kolme vanhaa rautakruunua (Hallenius: *vetusti operis*, vanhaa työtä; keskiaikaiset?). Papinpenkin seinäkynttelikkö on hävinnyt (Hallenius) samoin kuin sotamiesten lahjoittamat posliinikynttilänjalat (kal. 1804) ja 1800-luvun puolivälissä mainitut peltiset kynttilänjalat.

Hautausmuistot

HENRIK FLEMINGIN HAUTAPATSAS (kuva 57) on kirkon arvokkain nähtävyys. Se sijaitsee nyt etelälaivan itäpäässä (pohjois-eteläsuunnassa), jonne se v. 1865 siirrettiin alkuperäiseltä paikaltaan alttarin eteläpuolelta (missä on lattian alla tiili-perustus); sen ympärillä ollut aita hävitettiin jo

58. HENRIK FLEMING JA EBBA BÅÅT. HAUTAPATSAAN YKSITYISKOHTA.
Henrik Fleming och Ebba Bååt. Detalj av gravmonumentet.

59. HAUTAPATSAAN ALAOSA: ROTAT JA KÄÄRMEET NAKERTAVAT LUURANKOJA.
Nedre delen av gravmonumentet: råttor och ormar bland de dödas ben.

1700-luvun loppupuolella kirkon ahtauden takia. Hautapatsas on vaaleanharmaata, luultavasti Saksasta (Westfalenista tai Saksista?) peräisin olevaa liituhiekkakiveä; tekijä on mahdollisesti joku Ruotsissa työskennelleen alankomaalaisen Aris Claeszonin piiriin kuuluva veistäjä (Göran Axel-Nilsson, s. 75). Sen on teettänyt Henrik Fleming v. 1632 ensimmäisen puolisonsa Ebba Erlandintyttären kuoleman jälkeen.

Kuusi balusterimaista jalkaa, päätylevyt ja neljä polvistuvaa karyatidia kannattavat laattoa, jonka päälle on kuvattu Henrik Fleming ja Ebba Erlandintytär makaavassa asennossa (kuva 58), Henrik Flemingillä on asepuku, johon kuuluva kypärä on hänen vieressään, ja Ebba Erlandintytärellä tyylielty pitkähuntuinen suruasu; laatan alapuolella on kaksi luurankoa, joita rotat ja käärmeet nakertavat (kuva 59). Laatan päissä on koristepäädty, joihin on sovitettu alabasterikohokuvat (Ristiinnaulittu, hautaan laskeminen, ylösnousemus ja taivaaseen astuminen); mainittakoon tässä yhteydessä että Merimaskun kirkossa v. 1871 oli hautaanlaskemista esittävän levyn kipsikopio, jonka kääntöpuoleen oli kaiverrettu: AMF/CCB/IMS/BHD/A° 1623 (pitäisi olla 1632; Taidehist. retkik.). Päätyjen molemmin puolin on irralliset istuvaa, surevaa puttoa esittävät veistokset.

Eteläpäädyssä on sisä- ja ulkopuolella kirjoitus: »Hinrich Flemings vaterliche Ahnen» (Henrik Flemingin isänpuoleiset esivanhemmat) ja sukuvaakunat kohokuvina: sisäpuolella Fleming ja Hand, ulkopuolella Lydeke, Thun, Filpus Iivarinpojan suvun vaakuna, Drake, vanhemman Kurki-suvun ja vanhemman Stenbock-suvun vaakuna. Pohjoispäädyssä on kirjoitus: »Hinrich Flemings mvterliche Ahnen» (Henrik Flemingin äidinpuoleiset esivanhemmat); sisäpuolella on Diekn ja Kurki, ulkopuolella Horn, Stålmarm, Balk, Garp, Frille -sukujen ja vanhemman Kurki-suvun vaakuna. Jos vertaa vaakunoita Henrik Flemingin arkussa oleviin (ks. s. 50), huomaa, että isän puolella on Finkenberg korvattu vanhemman Kurki-suvun vaakunalla, joka ilmeisesti on lainattu vanhemmasta sukupolvesta.

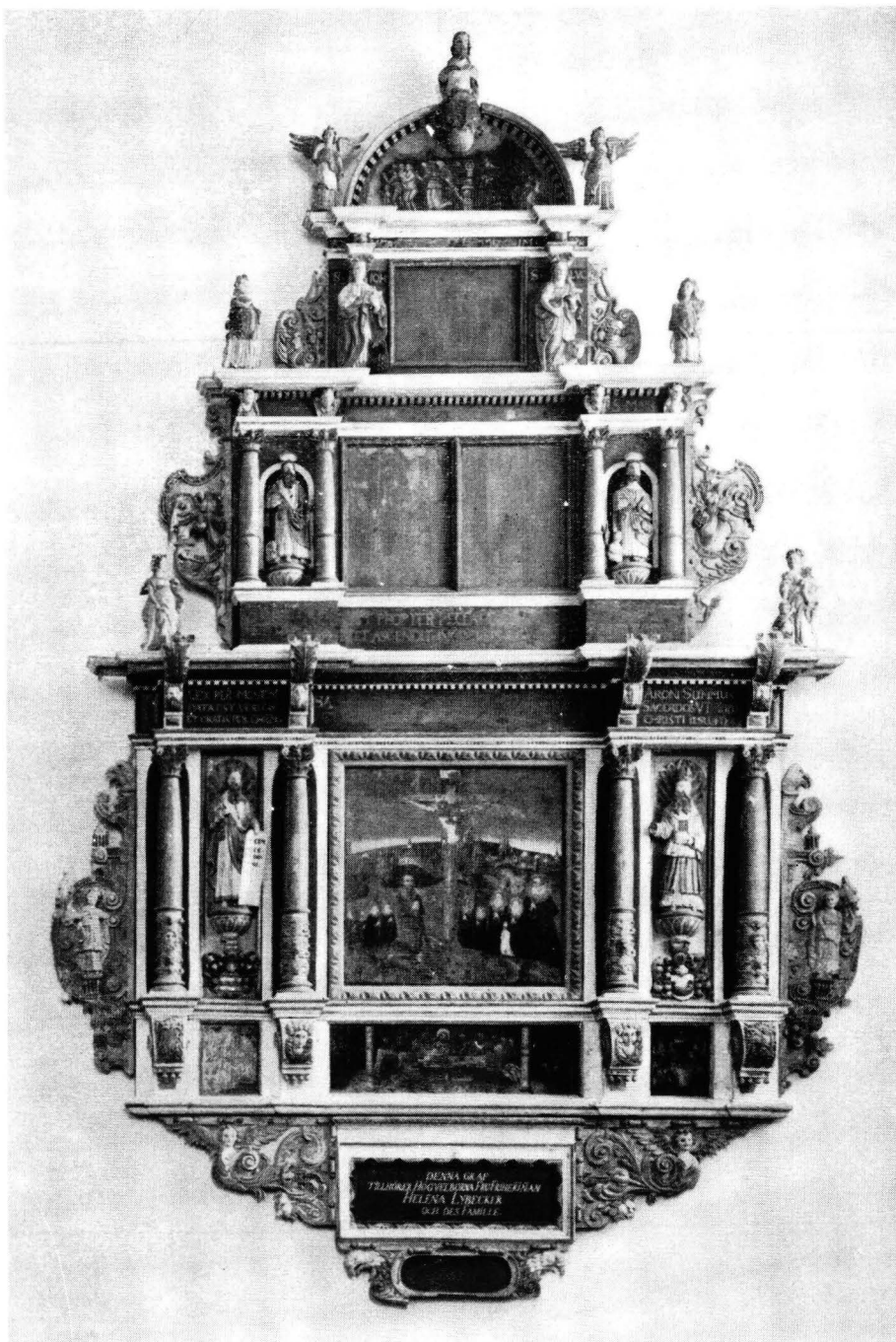
Hautapatsaan alaosan umpipäädyissä on (versaalein) kirjoitukset: *Universa vanitas est omnis homo vivens. Omnia fui et nihil prodest, redit in nihilum quod ante nihil fuit Anno 1632* (Kokonansa turhuutta on jokainen elävä ihminen. Kaikkea olen ollut eikä mikään hyödytä, tyhjiyteen palaa mikä ennen oli tyhjää. Vuonna 1632); toisessa päässä saksankielisen hautausvirren säkeistö: »So

fahr ich hin zu Iesu Christ, mein Arm thv ich avs strechen. So schlafe ich ein vnd ruhe ein, kein Mensch kan mich avfweckē. Den Iesvs Christvs Gottes Sohn, Der wird die Himmels-thvr avfthvn, vns fvhrn zvm ewigen Liben. Amen. O Homo Memento Mori.» (Virren »Kun tullut on jo aikani» viides säkeistö: Niin lähdén Jeesuksen luo, ojennan käteni. Niin vaivun uneen ja lepoon, kukaan ihminen ei voi minua herättää. Sillä Jeesus Kristus, Jumalan poika, hän aukaisee taivaan portin, vie meidät ikuisen elämään. Oi ihminen, muista kuolemaa.)

Hautapatsaan laatan koko 157×266 cm, kork. yhteensä 244 cm.

Puusta veistetty EPITAFI (kuva 60) on riippunut alttarin eteläpuolella (ks. kalkkimaalaukset s. 25); se restauroitiin v. 1959 ja ripustettiin kirkon pohjoisseinään. Epitafi muodostaa yhdessä hautapatsaan kanssa vertauskuvan kuolevaisen ja pelastetun kristityn kohtalosta. Kääntöpuolella olevan epäselvän lyijykynäsigneerauksen mukaan sen tekijä on Tallinnassa toiminut veistäjä Tobias Heintze: »Anno 1624 ist dieses Taffel auf gesetz von einem Meister von Reval Tobias Heintz von ... gross ... aus» sekä »Hans gregonsson auf ... her Obersten .. diener» (V. 1624 on tämän taulun pystyttänyt tallinnalainen mestari Tobias Heintze ... Hannu Gregoriuksenpoika ... herra everstin ... palvelija).

Komea, kolmikerroksinen, jäsennelty barokkityylisin poppeliveistoksin ja maalauksin koristettu muistotaulu. Korinttilaisten kapiteelien sekä naamioiden ja lyöteornamentiikan koristamat pylväät kannattavat poikittaispalkistoja, joihin on maalattu kirjoitukset, pylväiden väliin on sijoitettu tammilaudoille temperavärein tehtyt maalaukset ja päihin plastiset figuurit. Keskuskuva (kuva 61): Henrik Fleming perheineen polvillaan krusifiksin juurella; Fleming on asepuvussa, neljällä pojalla on musta puku, ristin toisella puolella Ebba Erlandintytär neljän mustapukuisen tyttären ja valkopukuisen, ristillä merkityn pienokaisen kanssa, kaikilla on leveä pitsi-kaulus ja kultavitjat. Ristin juurella on Fleming-suvun vaakuna. Taustalla häämöttää Jerusalem, maastossa kiemurtelevalla tiellä liikkuu ratsastajia ja asemiehiä. Kuvapinta 93×92 cm. Kehyksenä munasauva. Kummallekin puolelle on pylväiden väliin sijoitettu veistetyt Mooseksen ja Aaronin kuvat, joiden alapuolella Fleming ja Bååt -sukujen vaakunat. Mooseksen lain tauluissa versaali-

60. PUUSTA VEISTETTY JA MAALATTU HENRIK FLEMINGIN EPITAFI. PUUNVEISTÄJÄ TOBIAS HEINTZE, TALLINNA V. 1624.

Henrik Flemings skulpterade och målade epitafium. Bildsnidaren Tobias Heintze, Reval år 1624.

kirjoitus: *De cem pre ce-pta Do mi ni ect* (Nämä ovat Herran kymmenen käskyä). Figuurien yläpuolella: *Lex per Mosen data est Veritas et Gratia per Chr̄m* ja *Aron Summus sacerdos . . . iran Christi Jesu* (Laki on annettu Mooseksen kautta, totuus ja armo on tullut Kristuksen kautta; Aaron ylim-

mäinen pappi . . .). Flemingin kuvan yläpuolella ollut kirjoitus on kulunut pois. – Epitafin alareunassa enkelinpäiden ja naamioiden koristamien konsolien välisissä pinnoissa kuvattuna kuningasten kumarrus (kuva 63), chtoollisen asettaminen ja paimenten kumarrus.

61. EPITAFIN MAALAUUS: HENRIK FLEMING JA EBBA BÅÅT LAPSIENSA KANSSA RISTIN JUURELLA.
Målning på epitafiet: Henrik Fleming och Ebba Bååt samt deras barn vid korsets fot.

Toisen kerroksen keskellä olevista kahdesta taulusta on väri karissut pois (toisessa on mahdollisesti ollut Kristuksen kuolleista nouseminen); sivupylväiden välissä on veistetyt Markuksen ja Matteuksen kuvat nimikirjoituksineen, keskikuvan yläpuolella versaalein kirjoitus: (*crucifix*)us ja alapuolella: *Est propter peccata (nostra) et ascendit in coelum* (Ristiinnaulittu syntiemme takia ja astui ylös taivaaseen). Kolmannen kerroksen keskikuvan väri on karissut pois, kummallakin puolella veistetyt evankelistat Johannes ja Luukas

nimikirjoituksineen; ylä- ja alareunan kirjoitukset ovat kuluneet, mutta Hallenius mainitsee toisen olleen: *A mortuis resurrectio ad iudicium* (kuolleista nouseminen tuomittavaksi); tämä tarkoitti nähtävästi epitafin pyörökaariotsikkoon maalattua viimeistä tuomiota esittävää kuvaa. Otsikon päätteenä on veistetty Vapahtaja maailman tuomarina kahden pasuunaa puhaltavan enkelin välissä.

Eri kerroksia jäsentevien poikkipalkistojen päissä on veistetyt vertauskuvalliset figuurit:

Rakkaus, Usko, Viisaus ja tuntematon figuuri (Toivo?). Kerroksien sivuilla on lyöte-, hedelmä- ja lehtikuvioiset »siivet», alimman kerroksen siivissä veistetyt figuurit. Linnunpäiden, lehtien ja enkelinpäiden koristaman alalaudan soikeaan keskuslevyyn on myöhemmin versaalein maalattu: »Denna graf tillhörer högvelborna fru frihēriñan Helena Lybecker och des familie» (Tämä hauta kuuluu jalosukuiselle vapaaherrattarelle Helena Lybeckerille ja hänen perheellensä; Helena Lybecker oli Tuokilan omistajan Karl Bleckert Lybeckerin leski, ks. s. 88). Värit: alakerroksen pohjaväri valkoinen, yläkerroksen punaisenruskea, listoissa valkoista, mustaa, sinistä, vihreää, keltaista ja punaista, yksityiskohdissa kultausta. Kork. yhteensä 540 cm, leveys 360 cm.

FLEMING-SUVUN HAUTAHOLVIIN pääsee kuorin lattiasa olevan kalkkikivilaatan sulkemien portaiden kautta. Tässä hautakivessä on nostorengaat ja kulunut (versaali)kirjoitus: »Esaie XXVI (20). Gack bort mit folck (in?) uti en ka/mer och sliut dören ige(n) effter tigh fordol tig ett litet ognblece så len ge wredhen gan(g?) er off wer» (Jes. 26: 20). Alempana: »Den Eingang zu des Hern Oberst ten Hinrich Fleming sein Begrebnis» (Herra eversti Henrik Flemingin haudan sisäänkäytävä).

Hallenius kertoo v. 1738, että hautakammiossa on monivärinen puinen aita tai ristikko, jonka sisäpuolella ovat Henrik Flemingin ja hänen molempien puolisojensa arkut. Aita on myöhemmin

62. HENRIK FLEMINGIN RUUMISARKKU FLEMINGIN HAUTAHOLVISSA.

Henrik Flemings kista i det flemingska gravvalvet.

63. EPITAFIN MAALAUUS: KUNINGASTEN KUMARRUS.

Målning på epitafiet: konungarnas tillbedjan.

poistettu, koska Lybecker-suku käytti hautakammiota 1700- ja 1800-luvulla, ja vanhimmat arkut on työnnetty kammion sisimpään osaan; ne ovat pahoin vaurioituneet. Jokunen sorvattu puola voi olla aidasta peräisin. - 1800-luvun loppupuolelta lähtien oli haudan sisäänkäytävä uuden lattian peittämä, mutta se avattiin v. 1959, jolloin arkut tutkittiin. Ne ovat seuraavat:

1. Henrik Flemingin arkku (kuva 62). Kaksinkertainen hyvin laho tammiarkku on päällystetty kuparipellillä. Arkussa näkyy ryöstön jälkiä. Jäljellä oli jäännöksiä mustasta samettipuvusta, samettikengät, valkoiset pellavakankaaiset kalvosimet ja valkoiset sukat.

Arkku on maalattu mustaksi. Kanteen on maalattu iso kultaristi ja arkun pitkittäissuuntainen (versaali)teksti (Tim. 2:4): »Iagh hafwer kempat en god kamp iagh hafwer fulbordat lopet behållit trona, mig är förwarat rättfärdighetenes krona. Hwilken Herren mig gifwa skal den rättfärdige domaren. 2 Tim. 4.» Toisella puolella Job. 19:25-27: »Iagh weet at min för losare lefwer och Han skal på sistone up wackia migh af iorden ne och iagh sedan med tesso mine hwd omkläd warda, och mit kiöt fåå se Gudh, min ögon skola skoda honom och ingen annan. Iob. 19.» Arkun päähän on maalattu Fleming-suvun vaakuna ja sen yläpuolelle Ihs sekä *Henrich Fleming Natus A^o 1584 Die 15 August* (Henrik Fleming, syntynyt v. 1584 elokuun 15 päivänä); jalkopäähän pääkallo sekä teksti: *Obiit Anno 1650 Die 7 Novemb* (kuoli v. 1650 marraskuun 7 pnä).

Arkun sivuihin on kullalla maalattu pyörökaarisarja, johon on sovitettu kirjavin värein maalatut suvun vaakunat. Ne ovat arkun oikealla puolella Henrik Flemingin isänpuoleiset vaakunat: 1. Fleming, 2. Filpus Iivarinpojan suvun vaakuna, 3. Lydeke, 4. kilvessä kolme lintua, siis nähtävästi Finkenberg, 5. Hand, 6. tässä pitäisi olla Stenbock, mutta tämä vaakuna on siirretty sarjan loppuun, joten siis seuraavat Thun, 7. Drake ja 8. Stenbock.

Arkun vasemmalla puolella Henrik Flemingin äidinpuoleiset esivaakunat: 1. Horn, 2. Diekn, 3:nnen pitäisi olla Frille, mutta tähän paikkaan on maalattu Balk-suvun vaakuna, joka mahdollisesti kuuluu paikkaan n:o 6 (v. 1485 k. Kristiina Jaakobintytär Garpin puoliso oli muuan Olavi, mikä etunimi on Balk-suvussa yleinen, ja tämä on ainoa aukko esivaakunain sarjassa), 4. Frille, 5. Stålarin, pitäisi olla Garp, joka on paikalla n:o 6, 7. Kurki, 8. vanhemman Kurki-suvun vaakuna.

2-3. Lähinnä Flemingin arkkua on kaksi isoa tammiaarkkua; ne ovat niin pahasti vaurioituneet, että niistä on vaikeaa saada käsitystä. Ne ovat nähtävästi Ebba Erlandintytär Bååtin ja Sigrid Kurtzelin arkut. Toinen on ollut tasakantinen, toisessa on lyijyiset helat ja kädensijat.

4. Iso tammiaarkku. Päässä metallilevyyn maalattu teksti: »Här förvaras Den förgängeliga Delen af Hofjunkaren och Friherren Blechard Lybecker. Född den 7 Majj år 1724 Död 15 Julii 1781.» (Tässä säilytetään hovijunkkari ja vapaaherra Blechard Lybeckerin katoavaista osaa. Syntynyt toukokuun 7 p:nä v. 1724, kuollut heinäkuun 15 p:nä 1781.) 5. Musta profiloitu koristamaton arkku. Kirjoitus: »Här inne hvilar Friherrinnan Anna Ren: von Knorring född Lybecker. Död å Wartsala i Haliko sochn den 16 Nov: 1799.» (Tässä lepää vapaaherratar Anna Renata v. Knorring o.s. Lybecker. Kuollut Halikon pitäjän Vartsalassa marraskuun 16 p:nä 1799.) Jalkopäässä Hes. 37:12:n sanat.

6. Musta, metallitähdillä koristettu arkku. Teksti: »Här hvilar Hel: Marg: Hising. Enka efter framlidne Hof Junkeren Baron Bleckert Lybecker. Hon var född d. 23 Maji 1736 och dog den 28 Julii 1804.» (Tässä lepää Helena Margareeta Hising, edesmenneen hovijunkkarin, paroni Bleckert Lybeckerin leski. Hän oli syntynyt toukokuun 23 p:nä 1736 ja kuoli heinäkuun 28 p:nä 1804.) Filipp. 1:21 ja Job. 19:25.

7. Edellisen kaltainen. Teksti: »Här hvilar Friherrinnan Christina Marg. Lybecker Född Blum. Född d. 23 Sept. 1772 Död d. 8 Maji 1807.» (Tässä lepää vapaaherratar Kristiina Margareeta Lybecker os. Blum. Syntynyt syyskuun 23 p:nä 1772, kuollut toukokuun 8 p:nä 1807.) 1 Moos. 25:22 ja Sam. 3:18. Jalkopäässä Job 14:1-2, kannessa Filipp. 2:3 ja 2 Tim. 4:8.

8. Musta, metallitähdillä koristettu lapsenarkku. Teksti: »Albert Magnus Lybecker född den 30 Maji 1809 Död d. 19 aprili 1812.» (Albert Magnus Lybecker syntynyt toukokuun 30 p:nä 1809, kuollut huhtikuun 19 p:nä 1812.) Pari virrensäettä.

9. Musta, metallitähdillä koristettu arkku. Teksti: »Här hvilar F. D. Lieutenanten i Kongl: Svensk Tjenst Friherre Christlieb Lybecker. Född den 13 December 1772 Död d. 24 September 1814.» (Tässä lepää entinen luutnantti Ruotsin kuninkaan palveluksessa, vapaaherra Kristlieb Lybecker. Syntynyt joulukuun 13 p:nä 1772, kuollut syyskuun 24 p:nä 1814.) Jalkopäässä pellistä leikattu pääkallo.

10. Musta, metallitähdillä koristettu lapsenarkku. Teksti:

»Här Hvilar Georg Edmund Lybecker. Född d. 29 November 1810, Död den 27 December 1814.» (Tässä lepää Georg Edmund Lybecker. Syntynyt marraskuun 29 p:nä 1810, kuollut joulukuun 27 p:nä 1814.) Jalkopäässä pari virrensäettä.

11. Musta arkku. Job 19:25.

12. Edellisen kaltainen. Dan. 12:13.

Paitsi lueteltuja arkkuja kammiossa on ainakin kaksi isoa tammiaarkkua sekä kymmenen pientä tammesta tehtyä lapsenarkkua.

Hallenius mainitsee v. 1738 »kuorin kryptassa» vielä olevan vaakunoita, lippuja ja Flemingin asepuvun; luultavasti hän kuitenkin tarkoittaa kirkon kuoria.

MUUT MUURIHAUDAT. V. 1764 on kirkonkirjaan laadittu luettelo, josta ilmenee että kirkossa oli 16 muurihautaa, Flemingien hautakammio mukaan luettuna. Kirkkoa tutkittaessa v. 1959 näistä kuitenkin löytyi ainoastaan 13, muut on ehkä hävitetty aikaisempien lattiankorjauksien yhteydessä. Luettelo on seuraava:

1. Lehtisten (Flemingin) aidattu hauta alttarin eteläpuolella.
2. Papinoven itäpuolella saman aidan sisällä v. 1678 kuolleen kirkkoherran Eerik Justanderin hauta (ei löytynyt v. 1959). Tämän yläpuolelle on luultavasti ollut ripustettuna muistotaulu (Melander n:o 753).

3. Sunilan holvattu hauta alttarin pohjoispuolella (uloim-pana runkokuoneen koilliskulmassa); sen lattianpäällinen aita on hävinnyt. Halleniuksen mukaan siinä oli vuosiluku 1659 ja sisäänkäytävässä kirjaimet C. C. E. F.

4. Kirkon omistama lautakatteinen hauta lähellä sakariston ovea.

5. Edellistä vastapäätä; myös kirkon omistama (Sunilan haudan eteläpuolella).

6. Kirkkoherra Haqvinius Pihlmanin hauta alttarin kaakkoispuolella. Kalkkikivisessä *hautakivessä* on nostorenkait ja pahoin kulunut kirjoitus. Arkuissa kirjoitukset: *Prepositus et pastor Wir moensium Mag: Hacvin Pihlman natus A^o 1648 den 17 oct:b: Denatus A...* (Rovasti ja mynämäkeläisten kirkkoherra maisteri Hakvin Pihlman, syntynyt v. 1648 lokakuun 17 p:nä, kuollut v. . .); *Uxor eius Christina Wal steniae Nata A^o 1652 den 13 Janu: Denata...* (Hänen vaimonsa Kristiina Walstenia, syntynyt v. 1652 tammikuun 13 p:nä, kuollut . . .).

7. Kirkkoherra Lauri Sackliniuksen lautakatteinen hauta kuorissa piispanpenkin edessä (edellä mainitun haudan eteläpuolella).

8. Kalleisten lautakatteinen hauta piispanpenkin kohdalla ja

9. Hietamäen hauta kuorissa ison käytävän päässä. Nämä kaksi yhdistettiin v:n 1764 jälkeen, jolloin ne osti nimismies Kaarle Rödlin.

10. Lepistön ratsutilan lautakatteinen hauta kuorinoven ulkopuolella.

11. Awolin-suvun hauta naisten puolella kuorin ja saarnastuolin välissä (ei löytynyt).

12. Mustilan Juha Grönholmin v. 1742 piispa Daniel Jusleniukselta ostama hauta ja sen vieressä

13. Daniel Juslenius vanhemman hauta: molemmat pohjoisseinän kohdalla sakariston oven eteläpuolella. Jusleniuk-

sen hautaan on haudattu ainakin hänen puolisonsa ja lapsensa.

14. Suojoen Henttulan hauta keskellä kirkkoa miesten puolella ja

15. Sairisten Hannulan hauta (edellisen länsipuolella).

16. V. 1764 täytetty sakariston hauta.

VAAKUNAT. 1. Fleming-suvun puinen vaakuna; kypäränpeite leikattu pellistä, varteen on sidottu surunauhat. Vaakunaan kuulunut miekka on hävinnyt ja samoin kaksi isoa mustaa lippua ja 14 pientä lippua, joihin oli kirjoitettu tai maalattu Henrik Flemingin esivaakunat (Hallenius).

2. Gyllenflög-suvun rustobarokkityyliin veistetty puinen vaakuna. Kirjoitus (goottilaisin kirjaimin): »Konglig Maj.tz sampt Sveriges Rikes trotienare och Welbesteller Mayor ved o.t(?) Kong: Ammiralitetet... och welborne Johan Hansson... och... år 1669 den 2 Martii och Gud honom med alla Christtrogna een frögdefull upståndelse förläne.» (Kuninkaallisen majesteetin ja Ruotsin valtakunnan uskottu palvelija ja kuninkaallisen amiraalikunnan täysikuntoinen majuri... ja jalosukuinen Juhana Hannunpoika... ja... v. 1669 maaliskuun 2 pnä ja Jumala hänelle ynnä kaikille kristinuskovaisille riemullisen ylösnousemuksen suokoon; majuri ja valtiopäivämies Juhana Hannunpoika Gyllenflög, Sunilan ja Hietamäen omistaja.)

3 (kuva 64). Gyllenflög-suvun puinen vaakuna; kypäränpeite on 1600-luvun loppupuolen naturalistista akanttia. Kirjoitus (goottilaisin kirjaimin): »... Carl Gyllenflög Herre till Ketomacke (!) Sunila född hijt till Wärden d 24 Majj 1631 och sal. i herra nom afled d 20 Juni 1698.» (... Kaarle Gyllenflög, Hietamäen ja Sunilan herra, syntynyt tähän maailmaan toukokuun 24 pnä 1631 ja kuoli autuaasti Herrassa kesäkuun 20 pnä 1698; luutnantti Kaarle Juhananpoika Gyllenflög, edellisen poika.)

Elias Brennerin piirustuksista päättäen on kirkossa vielä ollut muita vaakunoita; osa mainittiin kuorituolien yhteydessä (s. 29), osa on saattanut kuulua kalkki- tai lasimaalauksiin.

Brenner n:o 49. Tott (Eerik Akselinpoika Tott, valtionhoitaja mm. vv. 1466-67, Turun linnan päällikkö vv. 1450-81).

50. Särkilahti (kuoripenkki).

51. Sture (kuoripenkki); toinen Sture-suvun vaakuna saattaisi tarkoittaa Eerik Akselinpojan puolisoa Elin Sturea.

52. Bitz (Konrad Bitz, Turun piispa vv. 1460-89; kuoripenkki?).

53. Kyle tai Teet (?).

54. Crona.

55. Tavast; esiintyy kolme kertaa, ainakin yksi kuoripenkeissä, toinen on ehkä tarkoittanut Olavi Maununpoikaa.

64. KAARLE GYLLENFLÖGIN HAUTAUSVAAKUNA V:LTÄ 1698.
Karl Gyllenflögs begravningsvapen från år 1698.

56. Lepaan suku (Kaarina Björnintytär oli naimisissa Pentti Görtzhagenin kanssa ja omisti Mynämäen Tursunperän, k. noin v. 1580).

57. Posse (Knut Posse, valtioneuvos ja linnanpäällikkö, k. v. 1500 ja haudattiin Turkuun).

58. Vaakuna, jossa on kirjaimet N ja M päällekkäin kirjoitettuina; esiintyy kolme kertaa. (Todennäköisesti Maunu Niilonpoika Särkilahti, vrt. esim. C. A. Nordman, Åbosilver från medeltiden, s. 75. Kronqvist on olettanut, FM 1940 s. 90, että kirjaimet tarkoittaisivat kaniikkia ja arkkiidiaakonia Niilo Mullea, joka viimeisen kerran mainitaan asiakirjoissa v. 1457.)

59. Mahdollisesti vielä v. 1584 eläneen Tuomas Olavinpoika Starekin hautakivessä ollut vaakuna.

60. Hietamäen suku (Matti Markuksenpoika, k. noin v. 1580).

61. Gröpe eli Kröpelin (edellisen puoliso Valborg).

62. Pietari Ragvaldinpojan vaakuna (?; Turun tuomiokirkon dekaani, elossa vielä 1560-luvulla).

Hallenius mainitsee kuorissa lisäksi olleen »erilaisia muistotauluja»; näistä mainittakoon J. Ulrichin v. 1645 sepittämä Turussa painettu »Ylistysruno» (Melander n:o 206, ks. myös Mietoinen, s. 71).

ASEPUKU (kuva 65). Henrik Flemingin hautajais-
haarniska, nykyään KM n:o 1544. Melkein täy-
dellinen messinkinen, umpikypärällä varustettu
ratsuväen asepuku; päättäen yksityiskohdista al-
kuperäiset säärivarukset (huolimatta siitä, että tä-
hän asepukutyyppiin ei yleensä kuulu säärivaruk-
sia). A. A. v. Stiernmanin julkaisemassa »Minnes-
märken i Finlands kyrkor» -teoksessa se mainitaan
kuorin seinässä riippuvana.

Kellot

1. Koristeena ylinnä vastakkaiset leveät lambre-
kiinimaiset kukka- ja lehtikuvioiset nauhat, reu-
nassa nauha, jossa kukkakiemurat ja akantinleh-
det vaihtelevat. Kyljessä kahden enkelinpään vä-
lissä kirjoitus: SILLOIN OLI MYNÄMÄESÄ KIRCKO-
HERRA I A PROVAST MAG:AND:LIZELIUS:CAPPALAINEN
MICH:LUNDELIN APULAINEN AND:FORSELIUS. Vas-
takkaisella puolella P. Laurentiuksen kuva ja kie-
murakehässä kirjoitus: MYNÄMÄEN MUISTETTAWAN/
ASUIAMET ARMAHIMMAT/KOSKA KUULETTA KUMI-
NAN/KYLIESTÄNI KIRCKAHIMMAN, / RIENDÄKÄHÄT
RIEMUISESTI/PIHAISELLE PYHÄMMÄISEN/AUTUUT-
TANNE OPPIMAHAN/SANAN SAARNASTA SULOISEN.
Reunassa: WALETTU WASTUUDESTA w:1761. G.
MEYER. Halk. 134 cm. (Andreas Lizelius, Mynä-
mäen rovasti ja kirkkoherra v:sta 1760 kuole-
maansa asti v:een 1795, Mikael Lundelin, apulais-
pappi v. 1740, kappalainen 1757-82, A. Forselius,
apulaispappi Vehmalaisissa vv. 1758-79; G. Meyer
nuorempi, tukholmalainen kellonvalaja, mestari
v. 1723, k. v. 1784.)

Tämä kello oli haljennut kahdesti, vv. 1617 ja
1664, jolloin se uusittiin (Hallenius). Sen kyljessä
oli uusimisen jälkeen P. Laurentiuksen kuva ja
kirjoitus: »Henrich Fleming Fru Ebba Erlands
dotter Bååt. Holmiae me fundebat Johannes
Meijer anno 1664.» (Henrik Fleming, rouva Ebba
Erlandintytär Bååt. Tukholmassa minut valoi
Johannes Meijer v. 1664; nähtävästi oli v:n 1617
kirjoitusta säilytetty uudessa kellossa päättäen
vuosiluvuista, sillä Ebba Erlandintytär kuoli
v. 1630 ja Henrik Fleming 1650. Joh. Meyer,
Tukholmassa toimiva kuninkaallinen tykinva-
laja, mestari noin v. 1655, k.v. 1679.)

2. Koristeena ylinnä vastakkaiset leveät kukkanau-
hat, reunassa laakeriseppeleen kehystämät lyyrat.
Kirjoitus: UUESTA VALETTU WUONNA MDCCCLII:
SILLOIN OLI KIRKOHERRA MYNÄMÄESÄ PROVAS-

65. HENRIK FLEMINGIN HAUTAJAISHAARNISKA. KM.
Henrik Flemings begravningsharnesk. KM.

TI A:I:RÖNNBÄCK JA KAPPALAINEN EMÄKIRKOLLA
G:IERNBORG; vastakkaisella puolella: TEE SINULLES
HOPIASTA KAXI TORVEA:NIILLÄ KUTSUAXES SEURA-
KUNDAA KOKOON IV. MOS. KIRJ. X:V.2. SUOM. WIR-
SIKIRJ. N°. 68.V.10. YKS PÄIVÄ PAREMPI HUONEES-
SA HERRANI KUIN KAIKKI MAAILMAN ILO, KUIN
NOPIAST POIES KIMMO, MÄ OVES VARTIANA TAH-
TOISIN OLLA AINA. Halk. 110 cm. (A. I. Rönn-
bäck, kirkkoherra v:sta 1819 kuolemaansa saak-
ka v:een 1856, G. Jernberg, kappalainen vv. 1841-
57.)

Alkuperäisen keskikellon oli valmistanut Erik Näsman, ja siinä oli latinalainen kirjoitus, joka ilmaisi työn tapahtuneen »(nykyisen) kirkkoheran maisteri Laurentius Sackliniuksen, kappalaisen herra Gustavus Pachaleniuksen ja apulaisen Sim. Forseliuksen aikana.» (Hallenius. E. Näsman toimi Tukholmassa kellonvalajana vv. 1717-39, myöhemmin myös Turussa, k. v. 1742. L. Sacklinius, kirkkoherra v:sta 1721 - vaikka nimitettiin virkaan jo v. 1712 - kuolemaansa asti v:een 1750, G. Packalenius, kappalainen vv. 1720-39, S. Forselius, apulaispappi v. 1722, kappalainen vv. 1739-57.) Kellon uusi v. 1805 tukholmalainen kellonvalaja C. F. Grönwall (1794-1814, k. v. 1815).

3. Ylinnä vastakkaiset, reunassa yksi palmettinauha. Kyljessä enkelinpäiden välissä kirjoitus: SILLOIN OLI PROVASTI IA KIRCKOHERRA MAG:ANDR: LIZELIUS FÖRSAMLINGENS STÅNDSPERSONER KRONO-BEFALLNINGSMAN HERR CARL RÖDLIN KRONO LÄNS-MAN IOH:AVOLIN (Seurakunnan säätyläiset kruunun käskynhaltija herra Kaarle Rödlin, kruununnimismies Juhana Avolin); vastakkaisella puolella enkelinpään alapuolella kehässä: PSALM 100. V. 4. MENGÄT HERRAN PORTTIIN KIITOXELLA HÄNEN ESIHUONEISIINSA WEISULLA:KIITTÄKÄT HÄNDÄ IA IULISTAKAT HÄNEN NIMENSÄ. MYNÄMÄEN KIRKON KELLO WALETTU STOCKHOLMISA WUONNA 1762 G. MEYER. Halk. 83 cm.

Tähän kelloon käytettiin kaksi vanhaa pientä kelloa, joista toinen oli tuotu Hietamäen kappelista ja toista aikaisemmin käytetty ns. yksityisenä kuolinkellona; se oli nähtävästi myös alkuaan Hietämäestä (Hallenius; pöytäk.).

4. Valurautakello 1800-luvulta, koristeena yksinkertaiset profiilit; kirjoitukseton. Halk. 75 cm.

V. 1471 Mynämäen kirkkoa varten valettiin Turussa isokello (REA 627). V. 1578 kirkko sai kymmenysavustuksen kellon ostamiseksi, koska tulipalo oli hävittänyt entisen (Pirinen, Kirkkoreduktio s. 57).

Sekalaista

KIRKKOLAIVA, kaksikantinen linjalaiva; runko maalattu punaiseksi ja harmaanvihreäksi, hopeoidut tykit, luukut ja takila. Kauppalaivan kapteeni Strömberg lahjoittanut noin v. 1820 (kal.).

KAAPPIKELLO, rokokootyylinen. Pääteenä simpukkakuvio. Värät: alkuaan sininen ja kulta, nykyään valkoinen ja kulta. Seurakunta ostanut ennen v:ta 1781 (tilit).

NUMEROTAULUT: 1-2. 1850- ja 1870-luvulta (tilit), soikeat, yksinkertaiset kullatut kehykset.

3. Hankittu v. 1954. Kork. 180 cm.

MISSALE ABOENSE, nykyään Helsingin yliopiston kirjastossa. (Ks. T. Haapanen, Verzeichnung der mittelalt. Handschriftsfragm., s. xxxiv.) Ostettu v. 1505 (FMU 5167).

LIPPUTANGOT: 1. Ratsuväen lippuun kuulunut, keskiaikaisen peitsen malli. - 2. Yksinkertainen, mustaksi maalattu.

SURUSAUVAT: kaksi kappaletta. Pit. 170 cm. Vaapaaherratar Helena Lybecker lahjoittanut v. 1784 (kal.).

VAATEKOUKKU, puinen. Veistetty vuosiluku 1753, riippuva punainen koristerengas. Kork. 38 cm.

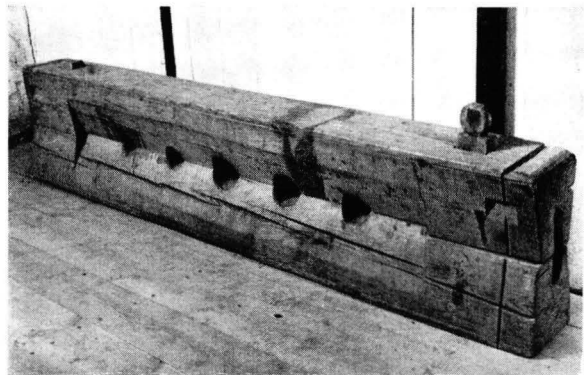
KOLEHTIVAKKA, kuparia. Puista vakkaa jäljittelevä lieriömäinen, tasakantinen astia, koristeena kaksi pakotettua vannetta, kannessa rahareikä, sarana ja kaksi lukkoa. Yksinkertainen kaareva kahteen pieneen korvaan kiinnitetty kädensija. Kylkeen on punssattu kirjoitus: »Anno 1769 D. 28 Jan. Kiörkwärd. Sim. MIN:son». Messinkilukossa leima $\frac{A}{ABO}$ (kahdesti). Kork. 13 cm, halk. 17,5 cm.

KOLEHTIARKKU, suorasiivinen ja tasakantinen, vahvasti raudoitettu. Kannessa kaksi rahasuppi-
loa, raudoissa vuosiluku 1785; korjattu v. 1890 ja maalattu tammenväriksi. Pohja 57 × 98 cm, kork. 53 cm.

SAKARISTON KALUSTOON kuuluu mm. 1700-luvulla tehty kaappi, jonka ovissa on peilit, sekä renessanssimallinen talonpoikaistuoli 1800-luvun alkupuolelta.

KIVINEN AURINKOKELLO, mustaa vuolukiveä. Kirjoitus: »ANNO 1740». Koko 27 × 25 cm. On sijainnut puisella, portailla varustetulla jalustalla (tilit). HÄPEÄPENKKI, kolmiaskelmäinen.

JALKAPUU (kuva 66), viisireikäinen. Veistetty vuosiluku 1753. Pit. 250 cm. Tämä hankittiin raken-

66. JALKAPUU v:ltä 1753.
Fotstock från 1753.

nummestari Valerius Nikulan v. 1725 tekemän jalkapuun tilalle (tilit).

RUKOUSTORVI, nykyään KM n:o 2979:27; ei kuulu irtamistoon, mutta tulkoon silti kirkollisena esi-
neenä mainituksi. Tuohikierteinen puutorvi, pit.
91 cm. Tällä Haapaisten kylän asukkaat kutsut-
tiin kotihartauteen (ks. Valonen, Rukoustorvi).

1800-luvun loppupuolella poistettiin kirkosta mm. rippi-
kellot, tuntilasi, unilukkarin ruoko yms.

Tiivistelmä

1. 1200-luvulla oli luultavasti nykyisen kirkon paikalla tai pohjoispuolella (?) puukirkko, jonka eteläpuolelle (?) vuosisadan jälkipuolella lisättiin harmaakivinen rakennus, nykyinen sakaristo.
2. Vuoden 1300 paikkeilla rakennettiin nykyinen P. Laurentiukselle ja P. Eerikille pyhitetty kirkko ja sakaristo korotettiin. Runkohuoneen holvit ovat alkuperäiset; sakaristo holvattiin. Suippokaariset kapeat ikkunat, osittain sijoitetut kahden tai kolmen ryhmiin, profiloitu eteläportaali ja sakariston ovi, pääsy ullakolle parvien ja sakariston (sekä asehuoneen?) ullakonovien kautta. Asehuone kuulunee rakennussuunnitelmaan; se on ainakin 1300-luvulta peräisin. Läpikäytävä-
ovet, ristiholvi, jossa on puolen kiven ruode. Kalustosta on säilynyt alttarikivi ja kasteallas.
3. 1300-luvun loppupuolella kirkko koristettiin kalkkimaalauksilla.
4. Jo alusta asti suunniteltu torni rakennettiin 1400-luvulla, luultavasti sen jälkipuoliskolla; torniin suunnitellut ristiholvit eivät valmistuneet. Kalkkimaalaukskoristelua täydennettiin, kiinteä sisustus hankittiin. 1400-luvun kalustosta on säilynyt alttarikaappi, antemensaleja, muita vestoksia, suitsutusastia.
5. 1600-luvulla suoritettiin kirkossa uusi maalaukskoristelu ja osa sisustuksesta uusittiin. Korjaukset ja kirkkotarhan porttien teon kustansi Henrik Fleming.
6. Vv. 1775-78 torni vahvistettiin ja korotettiin. Ikkunoita muutettiin useaan otteeseen; sisustus uusittiin. - Jo v. 1738 oli kirkkotarhassa kivistä muurattu aita.
7. V. 1865 uusi sisustuksen korjaus N. Weckmanin piirustusten mukaan; ikkunat yhdenmukaistettiin. V. 1897 Helge Ranckenin suunnittelema sisärappaus ja tornin väliseinien rakentaminen. Kirkkotarhan aidan valtaosa on peräisin v. 1900 suoritetusta laajennuksesta.

8. Vuodesta 1926 alkaen restaurointitöitä, joista merkittävimmät arkkitehti O. Kestilän suunnitelman mukaan Muinaistieteellisen toimikunnan valvonnan alaisina vv. 1959-60 suoritettut.

REFERAT

I. På 1200-talet fanns troligen på nuvarande Virmo (fi. Mynämäki) kyrkas plats eller möjligen norr om denna en träkyrka, till vilken vid århundradets slut fogades en låg gråstensbyggnad, den nuvarande sakristian.

II. Den nuvarande, åt S. Laurentius och S. Erik helgade treskeppiga stenkyrkan härstammar från ca 1300; i anslutning till dess uppförande har sakristian höjts och dess valv slagits. I sakristia och långhus kryssvalv med halvrunda ribbor; i långhuset vila valven på fyrsidiga pelare. Profiletrade portaler i sydvägg och sakristia, smala spetsbågiga fönster, av vilka korfönstret tredelat och väst- samt sydväggens fönster kopplade; två nordfönster; tillträde till vinden via läktare och sakristie- (samt vapenhus-) vind. Vapenhuset uppföres möjligen samtidigt som långhuset. Kryssvalv med halvstensribba, genomgångsdörrar. Inventarier: tegelaltare, inhemsk kalkstensdopfont.

III. Kyrkan prydes under senare delen av 1300-talet med primitiva kalkmålningar med symbolisk innebörd samt (i korvalvets östkappa) en kalvariegrupp.

IV. Inemot mitten av 1400-talet torde det redan ursprungligen planerade västtornet ha påbörjats. Dess planerade, av en mittpelare burna kryssvalv blev dock aldrig byggt. I tornets väst- och nordvägg finnas öppningar för yttre predikstolar.

Vid samma tid har kyrkan pryts med nya kalkmålningar och ny inredning anskaffats.

Inventarier från 1400-talet: altarskåp, preussiskt arbete från århundradets förra del, S. Laurentius och S. Erik, kyrkans skyddshelgon, lübeckarbeten från ca 1400 (senare åter placerade på sina ursprungliga platser i nischer på ömse sidor om huvudaltaret), skulpterade antemensalen från Laurentius- och Katarina-altaren ca 1420, pietà, lübeckarbete från 1430- eller 1440-talet. Från senare delen av århundradet härstammar ännu en skulptur föreställande S. Laurentius i nordtysk stil, och inemot år 1500 torde ha förfärdigats såväl triumfkrucifixet, som en madonnabild och en S. Göransgrupp. En på slutet av 1800-talet förfärdigad fattigubbe avbildar synbarligen en senmedeltida Jobfigur. Från den fasta inredningen härstammar ett fragment av ett läktarskrank (?) och en bänkgavel. Ett antal av Brenner avbildade vapensköldar ha funnits på bänkar och glasmålningar (?). En i Åbo gjuten klocka omtalas 1471.

År 1558 uppräknas nattvardskärl, monstrans, oblatask, kors, krismekar och en krona, vilka alla beslagtogs. Under början av följande sekel finnas i kyrkan ännu kvar tre »gamla» korkåpor, tre mässhakar och tre dalmatikor samt stolar.

V. Under 1600-talet prydes koret och pelarna på Henrik Flemings försorg med nya kalkmålningar (senare förstörda). Samma donator låter uppföra portbyggnader av sten och skänker ett antal inventarier.

Bland 1600-talets inventarier lägger man främst märke till en predikstol, förfärdigad av Lüdert Heissmann 1641 samt

Henrik Flemings skulpterade träepitafium, utfört av Tobias Heintze 1624 och den flemingska sandstensarkofagen från ca 1631-32. Flemings med kopparplåt beklädda, målningsprydda kista finnes i korets gravvalv. Övriga inventarier: mässhake av grön skuren sammet med rött kors 1625, broderat kors från brokadmässhake 1651, blomligt altarkläde av linne, två delvis senare omarbetade malmkronor, mäs-singslampett från århundradets slut, tennstakar av G. Kluge, Åbo 1664, rikt ornerade silverstakar ca 1700, Henrik Flemings begravningsrustning, vapen.

Bland försvunnet lösöre kunna nämnas målning föreställande uppståndelsen, en vinkanna från år 1638 och en i Nürnberg förfärdigad vinkanna, skänkt 1651, rött guldgalonerat antependium 1651 och en av J. Meyer år 1664 gjuten klocka med en bild av kyrkans skyddshelgon S. Laurentius. - Den med tre dörrar försedda korbalken från ca 1620 avlägsnas på 1790-talet.

VI. År 1738 omtalas att kyrkogården omgives av stenmur med brädtak.

Västtornet förstärkes vid århundradets mitt och påhöjes på 1770-talet, varvid de yttre predikstolarna tillslutas. År 1747 igenmuras det mellersta korfönstret och år 1792 utvidgas andra fönster. På 1780- och 1790-talet kompletteras och uppmålas kyrkans fasta inredning: korbalken avlägsnas och nya läktare byggas och målas av åbomästaren G. Sweidel.

Inventarier: altartavla av Margareta Capsia, föreställande den Korsfäste, med barockramverk, oljemålning framställande Kristi dop (ramen dock äldre), dopfat av mässing 1762, diverse textilier, en år 1793 inköpt äldre kristallkrona, drivna mäs-singslampetter och stakar, mäs-singsljusstakar i rokokostil, klockor av G. Meyer 1761 och 1762, solur, kollektskrin, fotstock 1753, hatthängare, skåp, pre-

staver etc. Bland försvunnet lösöre må nämnas av G. Lyde-man år 1770 förfärdigade nattvardskärl och vinkanna, ett rött antependium med vita galoner och silverornament samt en av E. Näsman år 1738 gjuten klocka, vilken senare omgjutits.

VII. År 1865 företages enligt N. Weckmans förslag en omfattande reparation av interiören; nytt golv lägges och den fasta inredningen förnyas delvis i nygotisk stil. Fönstren förenhetligas. År 1897-98 undersökas kyrkans kalkmålningar, varefter väggarna rappas. I tornets bottenvåning byggas förvaringsrum enligt förslag av H. Rancken. Inventarier från 1800-talet: orgel av A. Thulé 1887, nattvardskärl av A. Levón, Åbo 1800, oblatask och vinkanna, O. R. Lundgren, Åbo 1845 och sockenbudstyg av samma mästare 1861, vinkanna av W. Pettersson, Åbo 1898, sockenbudstyg av tenn, D. Rising, Åbo 1801, textilier, malmkrona av J. Wikström, Åbo 1832, träkronor, ryska pläterstakar, kyrkskepp 1820, klockor, siffertavlor etc.

VIII. Från och med år 1926 utföras flere restaureringsarbeten i kyrkan; inredningen målas i blågrått.

År 1959-60 utföras omfattande arbeten enligt plan av O. Kestilä och under Arkeologiska kommissionens övervakning. Nytt golv lägges, varvid Flemings murgrav undersökes, korfönster, vapenhusfönster och sakristieportal återförs till sin ursprungliga form, rappningen avlägsnas från pelare och pilastrar. Den skymmande nordläktaren avlägsnas och västläktaren utvidgas för ny orgel. Samtidigt installeras centralvärme. Tornets museiutrymmen och förrådsrum avlägsnas och dess mellantak höjes, så att en rymlig ingångshall uppstår. Tornets takkonstruktion förnyas. Större delen av föremålen från kyrkomuseet uppställas på nytt inne i kyrkan.

Kyrkogårdens stenmur härrör till största delen från år 1900.

1. G. T. CHIEWITZIN PIIRUSTUSTEN MUKAAN V. 1869 RAKENNETTU KARJALAN KIRKKO KAAKOSTA.
Den enligt G. T. Chiewitz' ritningar år 1869 uppförda kyrkan i Karjala, från sydost.

KARJALA

LÄHTEITÄ

Gregorius Hallenius, Wirmoensis in Finlandia territorii Memorabilia. Aboae 1738. *Juho Sjöros*, Muinaismuistoja Mynämäen kihlakunnasta. SMYA VIII, 1887, ss. 115–132. *Pertti Virtaranta*, Antti Lizeliuksen suomenkielisiä kirjoituksia III. »Tiedustuskirja». Satakunta, Kotiseutututkimuksia XII, Vammala 1946.

Kirkon arkisto: Vehmalaisten kappelin kalustoluettelot vv:lta 1784, 1798, 1804–05, 1811, 1820, 1831 ja Karjalan kappelin vv:lta 1874 ja 1892. Vehmalaisten kappelin tilit vv:lta 1769–1869, Karjalan vv:lta 1797–1892. Vehmalaisissa vv. 1783–88, 1793–94, 1811, 1818, 1858, 1863, 1865 ja Karjalassa vv. 1881–93 pidettyjen pitäjänkokousten pöytäkirjat. Vehmalaisten ja Karjalan kappelin välisiä kirkollisia olosuhteita koskevat pöytäkirjat ja muut asiakirjat vv:lta 1735–1772 (sisältyvät A. Lizeliuksen »Tiedustuskirjaan»).

Mynämäen kirkon arkisto: Tilit vv:lta 1724–1802. Pitäjänkokousten pöytäkirjat vv:lta 1758–85, 1786–1872, 1794–1856. Vv:en 1768–71 pöytäkirjat esittävät laajasti kappelilais-

ten pyrkimyksiä oman papin saamiseksi ja emäseurakuntalaisten kielteiset vastaukset. Piispantarkastusten pöytäkirjat vv:lta 1692, 1731, 1811. Penkkijako v:lta 1759. Kirja, joka sisältää lausuntoja ja pappilantarkastuksia ym.; tähän sisältyvät kunink. majesteetin vv. 1771 ja 1795 antamat lausunnot, jotka koskevat kappelilaisten anomuksia oman kappelilaisen saamiseksi.

Kansallismuseon topogr. arkisto: R. Pylkkäsen inventointikertomus v:lta 1945 ym.

Valtionarkisto: mikrofilmikopiot Turun ja Porin läänin maaherran kunink. majesteetille 1770–90 -lukuilla lähettämistä kirjelmistä.

Nykyinen Karjalan seurakunta on muodostettu kahdesta Mynämäen kappelista, Karjalasta ja Vehmalaisista, jotka yhdistettiin v. 1860. V. 1906 Karjalan kappeli päätettiin erottaa itsenäiseksi kirkkoherrakunnaksi.

Vanhat kirkkojen paikat. Ensimmäinen saarnahuone oli perimätiedon mukaan aikomus rakentaa

Suojoen ns. Kirkkonummelle; tähän paikkaan kerätyt hirret vietiin kuitenkin *Karjalan* kylään, josta tuli ns. Mynämäen Korvenkulman kirkonkylä. Tämä tapahtui 1600-luvun puolivälissä (Lizelius). V. 1771 Karjalan asukkaiden käskettiin käydä Vehmalaisten kirkossa ja heidän oma kirkkonsa suljettiin, mutta v. 1797 Karjalan kyläläisten onnistui saada kirkolleen kappelinoikeudet. Toinen vanha kirkonpaikka on *Vehmalaisten* kylässä, jonne v. 1738 päätettiin perustaa saarnahuonekunta. Ns. Betelin kirkon valmistuttua v. 1769 saarnahuonekunta sai kappelin oikeudet, mutta ne lakkautettiin v. 1860.

Karjalan kylän kirkot

Karjalan ensimmäisestä, 1600-luvun puolivälissä rakennetusta puukirkosta ei ole säilynyt tietoja. Rovasti Justanderin (1667-78) luvalla oli tänne jo haudattukin (tark. 1692). V. 1731 kirkko uusittiin, mikä tuli maksamaan 107 hopeataalaria. V. 1762 sen alle tehtiin kellari (Mynämäen ark. pöytäk.). Kirkossa oli 11 penkkiriviä (v:lta 1759 oleva penkkijako jäljennetty maaherran kirjelmiin v. 1797).

Jo vuosisadan loppupuolella tämä kirkko oli hyvin ränsistynyt, ja saatuaan kappelinoikeudet v. 1797 seurakuntalaiset anoivat Tukholman intendenttikonttorilta uuden kirkon piirustuksia (kuva 2). Ne oli laatinut S. J. v. Engeström ja varmistanut J.W. Piper v. 1800. Kirkko valmistui v. 1801; rakennusmestariksi oli otettu Juha Höckert (tilit). Kirkko oli piirustuksista päättäen uusklassillinen länsitornillinen puukirkko, jonka runkokuoneen itäpää oli kolmitaitteinen ja katto siinä aumattu, katonharjan itäpäässä risti, kylkiäisinä vastapäätä toisiaan runkokuonetta matalampi sakaristo ja asehuone, länsipäässä runkokuonetta kapeampi pohjaltaan neliömäinen torni, jonka varsinainen seinäosa ulottui runkokuoneen vesikaton harjan yläpuolelle, sen päätteenä neliömäinen, kulmista viistottu kellohuone, jossa oli pyramidikatto ja risti. Kirkko oli laudoilla vuorattu ja punamullalla maalattu. Suorapäätteiset ovet ja ikkunat, tornissa pöyrökaariset ääniluukut sekä pyöreät aukot (kelloa varten?); profiloidut räystäslisat.

Kirkko purettiin 1860-luvulla; sen kelvollisia aineita on luultavasti käytetty Karppisten kylään rakennettuun kirkkoon (s. 60).

Kappelin kirkkotarhaa laajennettiin v. 1833, ki-

viaita uusittiin osittain 1930-luvulla; eteläosa on vanha ja eräaseen kiveen hakattu »K:KA W 1833.» Itse kirkon paikalle rakennettiin v. 1931 rukoushuone.

RUKOUSHUONE

V. 1931 rakennettu rukoushuone (kuva 3) on vihitty kirkoksi. Se on hirsistä salvottu suorakaiteen muotoinen satulakattoinen rakennus. Rukoushuoneen seinissä on saumalistoilla varustettu pystylauditus, jossa on nikkarintyyliä koristeellisia yksityiskohtia. Räystästä kannattavat konsolit, katto on pellistä, seinät on maalattu vaalean harmaiksi.

Sivuseinissä on neljä, päädyissä kaksi isoa suorapäätteistä ikkunaa, länsipäädyssä sitä paitsi kaksi pöyrökaari-ikkunaa ja päätykolmiossa sekä katon lappeista ulkonevien katosten alapuolella pienet ullakkoikkunat. Peltikatoksen suojaama ovi on länsipäädyssä.

Rukoushuoneessa on iso kirkkosali, jossa on ponttilautainen, keskeltä pöyrökaarinen välikatto. Länsipäässä on eteinen, tarjoiluhuone ja sakaristo. Näiden yläpuolella on parvi.

Seinät ovat hirsistä ja maalaamattomat. Lautalattia on ruskeaksi maalattu. Välikatto ja samoin parvenrintamus valkoinen, siinä vihreät listat.

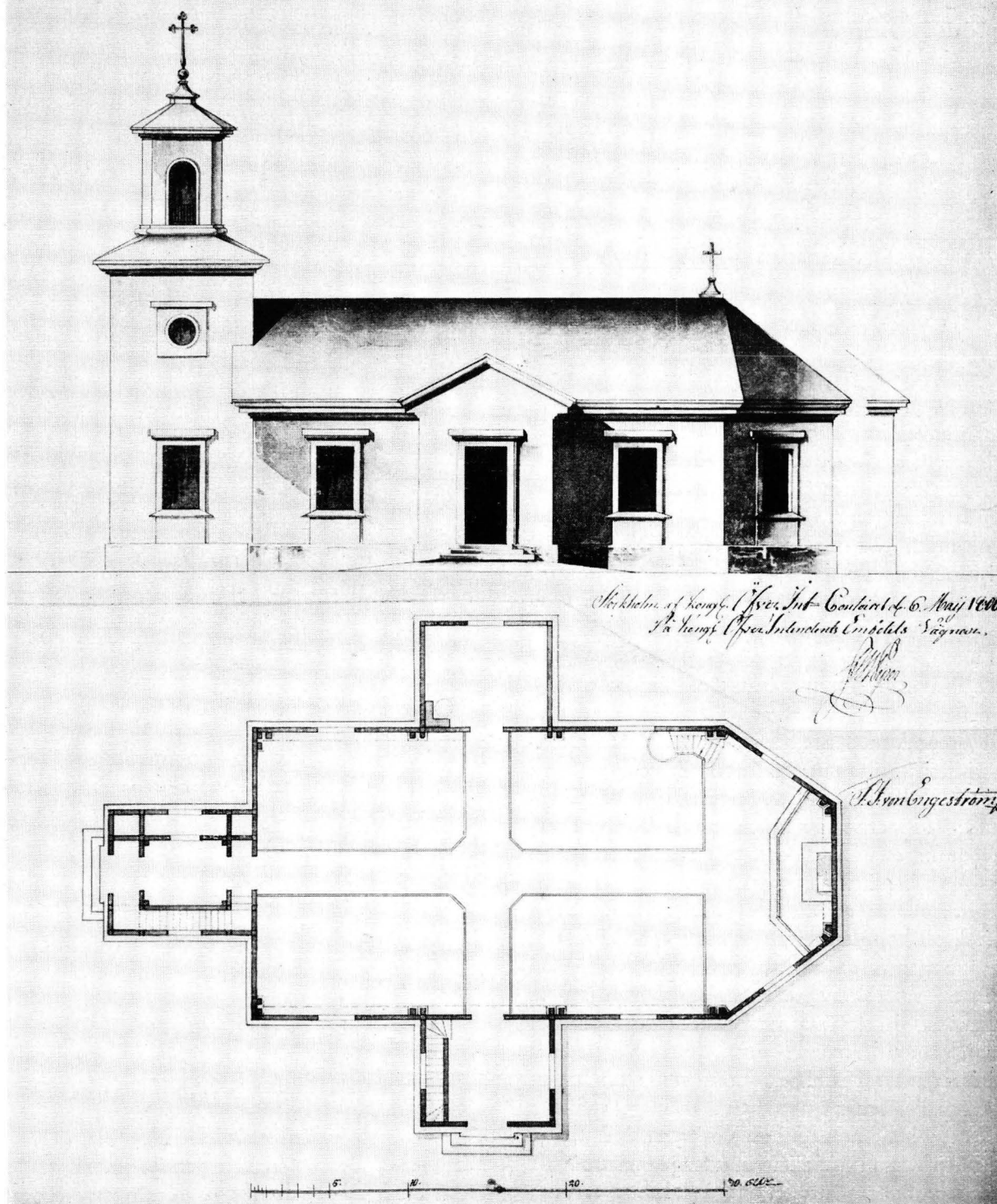
SISUSTUKSEEN kuuluu pieni puinen *alttari*, jonka yläpuolella alkeellinen *alttaritaulu*, signeeraus Armas Mikola -47. Aiheena on mietiskelevä Vapahtaja. Ristikon kannattama *alttarikaide* on suorakaiteen muotoinen, väri valkoinen. Altтарin pohjoispuolella on yksinkertainen nelisivuinen valkoiseksi maalattu *saarnastuoli*. Urkuparvella on *urkuharmoni*; penkit ovat yksinkertaiset. Uuni-lämmitys, sähkövalo.

Punainen verkainen *alttarivaate*, jonka koristeena kultakaluunaristi.

Vehmalaisten kirkko

Vehmalaisten kylässä on vielä näkyvissä v. 1769 rakennetun Betelin kirkon perusta (kuvat 4, 5). Honkilahden kappelikirkkoa oli käytetty esikuvana (tilit). Kirkko oli puinen pitkäkirkko, johon kylkiäisinä liittyivät vastapäätä toinen toistaan olevat pieni sakaristo ja asehuone. Runkokuoneen pituus oli 23 kyynärää 4 tuumaa, leveys 14,5 kyynärää, korkeus 7,25 kyynärää, sakariston pohja 5,5×5,75 kyynärää (Colliander). Vesikatto oli

Design till Karjala. Capell Kyrka af Träd i Åbo och Bjärneborgs Län.

2. S. J. v. ENGSTRÖMIN TEKEMÄT KARJALAN KIRKON PIIRUSTUKSET V:LTÄ 1800.
S. J. v. Engeströms ritning till Karjala kyrka år 1800.

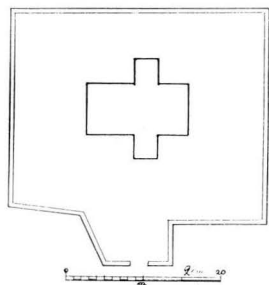

3. RUKOUSHUONE KARJALAN VANHAN KIRKON PAIKALLA.
Platsen för Karjala gamla kyrka, där ett bön hus uppförts.

4. ENTISEN VEHMALAISTEN KAPPELIN KIRKKOTARHA.
Det forna kapellets kyrkogård i Vehmalais.

paanutettu. Alkuaan kirkossa oli viisi ikkunaa sekä päädyissä pyöreät ikkunat; v. 1783 suljettiin kuoriseinän ikkuna uuden alttaritaulun hankkimisen takia ja sivuille avattiin kaksi uutta ikkunaa. Kirkko oli ulkoa maalattu punamullalla (tilit).

5. VEHMALAISTEN KAPPELIKIRKON ASEMAPIIRROS, 1:1000.
Situationsplan av Vehmalaish kapellkyrka, 1:1000.

Sisustuksesta on säilynyt tieto, että saarnastuoli oli siniseksi maalattu; penkkirivejä oli kymmenen. V. 1784 rakennettiin parvi ja v. 1817 poistettiin kuorinaita (Mynämäen ark. pöytä.). Kirkon eteläpuolelle rakennettiin 1770-luvulla TAPULI joka uusittiin v. 1820. Pohjaltaan se oli $4,4 \times 4,4$ kyynärää, korkeus (ilman kivijalkaa) 22 kyynärää; seinissä oli laudoitus. Tapulin pohjakerros muodosti läpikäytävän kirkkotarhaan; lännessä oli toinen porttiauikko, johon v. 1784 rakennettiin puinen porttihuone. Sekä tapulia että porttihuonetta käytettiin hautauksiin (pöytä.). Vehmalaisten kirkon pientä kirkkotarhaa ympäröi vielä nykyäänkin v. 1811 ladottu kiviaita. Kirkko purettiin 1860-luvulla, ja sen kelvollisia aineita käytettiin uuteen, Karppisten kylään rakennettuun kirkkoon.

Nykyinen kirkko

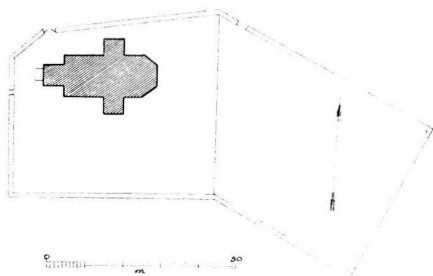
KIRKKOTARHA

Kuten mainittu (s. 56) Karjalan ja Vehmalaisten kappelit yhdistettiin v. 1860 ja päätettiin rakentaa yhteinen kirkko Karppisten kylään. Tämän v. 1869 valmistuneen kirkon ympärillä on kirkkotarha (kuva 6), jonka länsiosaa ympäröi 1870-luvulla rakennettu harmaakiviaita. Kirkkotarha on 1920-luvulla laajennettu melkein kaksinkertaiseksi kaakkoon päin, ja uudenkin osan ympärillä on kiviaita.

Porttiauikkoja on lännessä, pohjoisessa sekä uuden osan luoteiskulmassa.

Hautakappeleita ei ole. Kirkon itäpuolella on J. Vikaisen suunnittelema vv. 1939-44 kaatuneiden punagraniittinen *muistopatsas*.

Tapulia ei ole; kellot ovat kirkon länsitornissa.

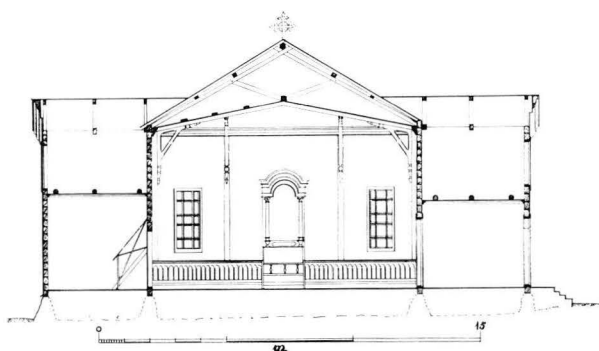
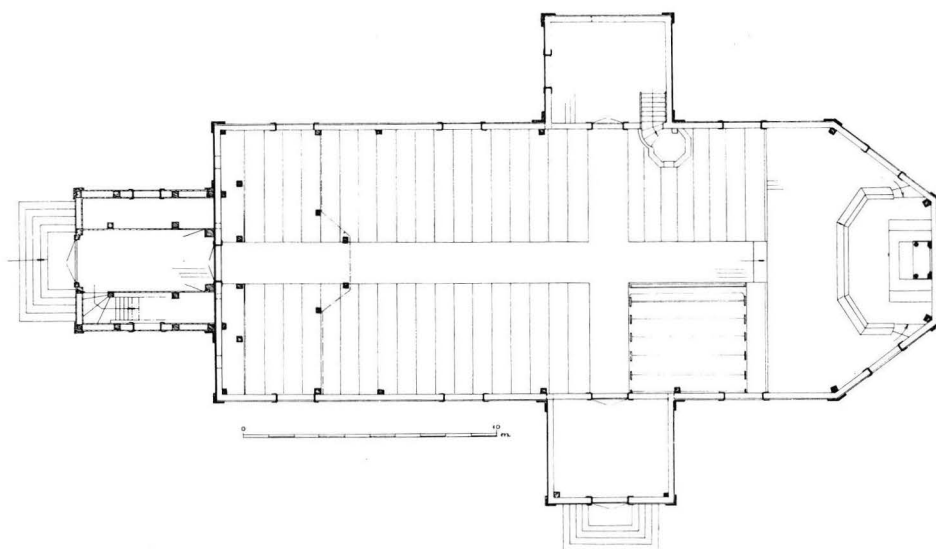
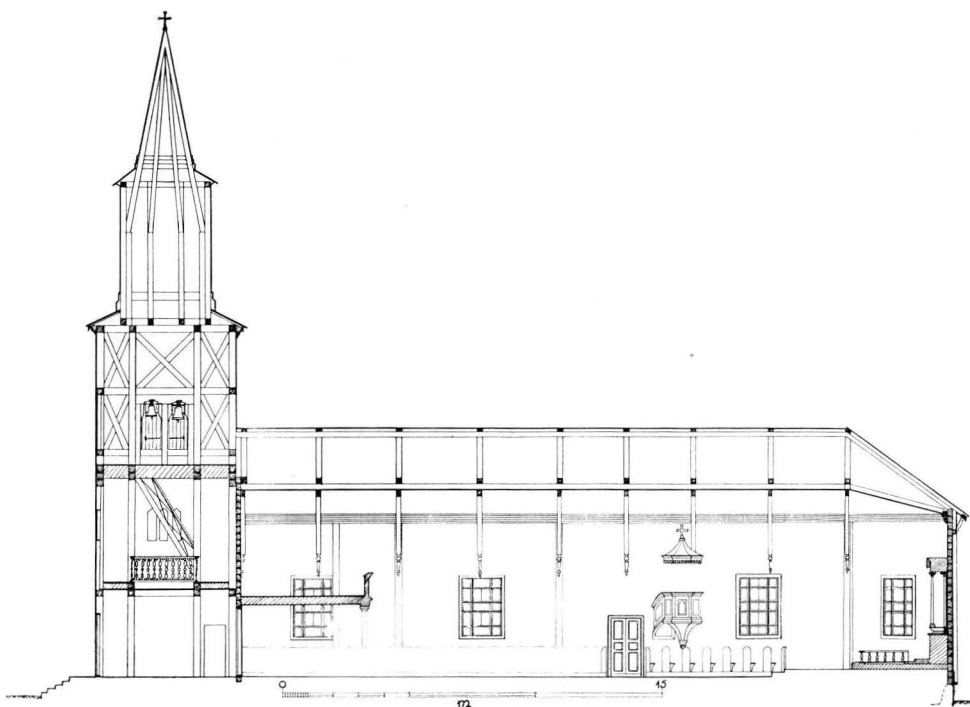
6. KARJALAN KIRKON ASEMAPIIRROS, 1:2000.
Situationsplan av Karjala kyrka, 1:2000.

KIRKKO

Karjalan kirkko (kuvat 1, 7-9) on rakennettu v. 1869 arkkitehti G. T. Chiewitzin v. 1862 laatimien piirustusten mukaan. Ilmeisesti on v. 1801 rakennettu Karjalan kylän kirkko pääpiirteiltään ollut uuden kirkon esikuvana. Rakennustöitä johti uuskaupunkilainen muurarimestari David Lönnroth. Kirkko on uusgoottilainen länsitornillinen, puinen pitkäkirkko, jonka itäpää on kolmitaitteinen ja katto idässä aumattu, vastakkaisina kylkiäisinä ovat runkokuonetta matalammat ja kapeammat sakaristo ja asehuone.

Ulkopituus on (tornia lukuun ottamatta) 28,70 m, leveys 11 m; sivuseinien korkeus 6,90 m ja päätyjen korkeus 10,60 m. Sakariston pohja on $4,50 \times 5,10$ m, asehuoneen pohja $4,20 \times 5$ m, molempien päätyjen korkeus 8,30 m.

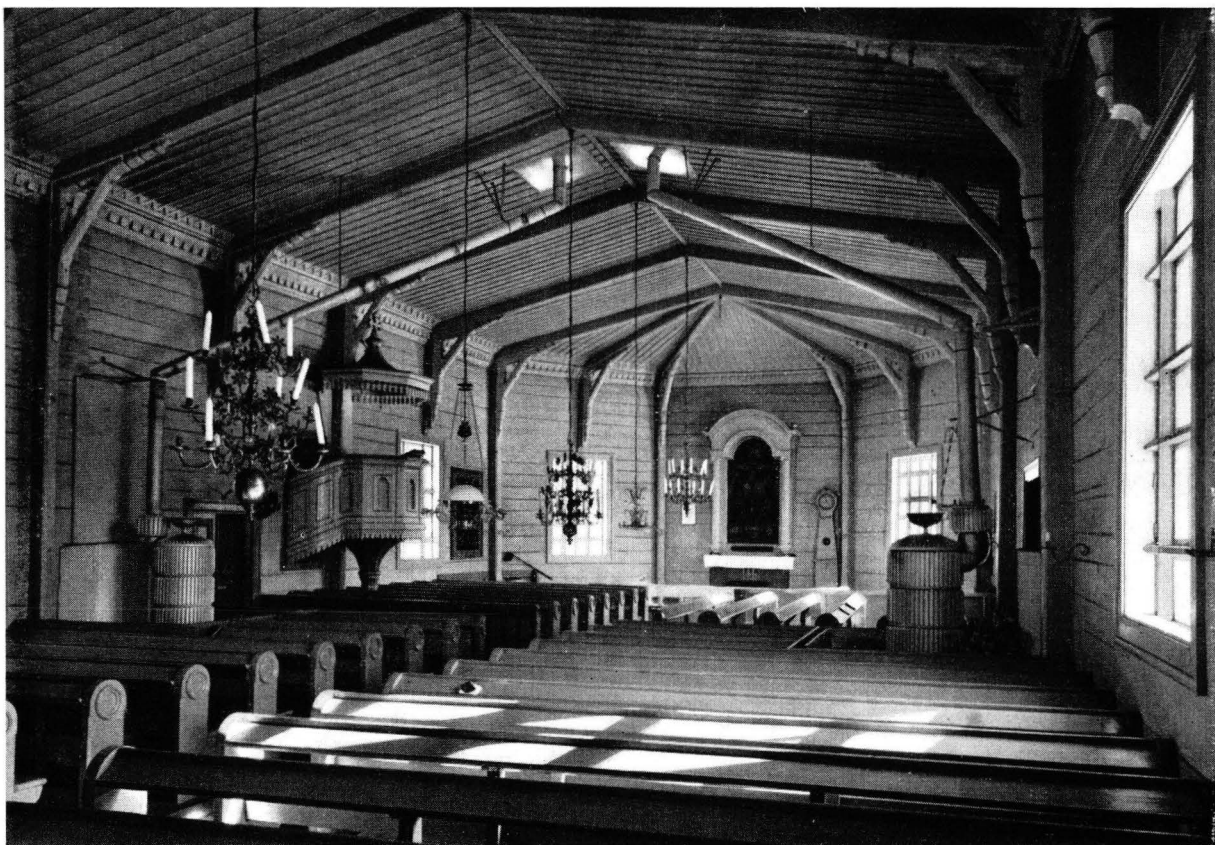
Kirkko on salvottu lyhytnurkalle hirsistä, jotka nähtävästi osittain ovat peräisin puretuista Karjalan ja Vehmalaisten kirkkoista. Hirsiseinät on ulkoa laudoitettu. Seiniä jäsentelevät nurkkien ja seinien yksinkertaiset lautapilasterit (joiden ytimenä ovat seinien johtopuut) ja vaakasuora lista ikkunain alareunan tasalla; tämän listan alapuolella on pystylauditus, jonka saumalistat listan alapuolella päättyvät koristeelliseen kaarinauhaan. Vaakasuoran listan yläpuolella on ulkolauditus vaakasuora.

7. KIRKON POHJOISSUUNTAINEN PITKITTÄISLEIKKAUS, 1:300.
Längdsnitt av kyrkan mot norr 1:300.

8. KIRKON POHJAPIIRROS, 1:300.
Plan av kyrkan, 1:300.

9. KIRKON ITÄSUUNTAINEN POIKKITTÄISLEIKKAUS, 1:300.
Tvärsnitt av kyrkan mot öst, 1:300.

10. KIRKKOSALIN ITÄSUUNTAINEN SISÄKUVA.

Interiör mot öst.

VESIKATTO on loiva satulakatto, jonka ulkonevaa räystästä kannattavat koristeelliset konsolit. V. 1931 katto peitettiin tiilellä; alkuaan siinä olivat päällystysaineena päreet. Päädyissä on ristit.

Vesikatto on rakennettu kattotuolien varaan; näitä tukevat välikaton päällä olevasta alemmasta kurkihirrestä alkavat lyhyet vinotuet. Varsinaista ullakkotilaa ei synny.

Ulkoväri oli alkuaan kellervän ruskea. Nykyään kirkko on maalattu valkoiseksi.

IKKUNAT ovat isot ja suorakaiteen muotoiset; kehan yläpuolella on hammastuksen ja krapuristin koristama lista. Sakariston ja ashuoneen päädyissä on sitä paitsi yläpäästä kaksitaitteiset pienet kaksoisikkunat.

OVET. Kirkkoon pääsee tornin ja ashuoneen kautta; tervatuissa ulko-ovissa on ruutupaneeli. SISUSTA (kuva 10). Runkohuoneen sisäpuolelta hirsiseinät ovat laudoittamattomat. Tämä uusgoottilaisesta tyylistä poikkeava piirre on luultavasti aiheutunut taloudellisista syistä, ja siitä johtuu ilmeinen ristiriita vanhaan kansanomaiseen tapaan käsiteltyjen tukevien seinien ja uusgoottilaiseen tyyliin tehdyn, kevyeltä vaikuttavan katon vä-

lillä. Loivaa, ponttilaudoilla ja saumalistoilla paneloitua taitekattoa kannattaa seinäpilasterien ja konsolien sekä niistä elimellisesti jatkuvien kattokehysten muodostama ranko, joten on pyritty saamaan aikaan tavallaan sama kevyt ja avara vaikutus kuin mm. ajalle ominaisissa rautarankoisissa lasikattoisissa näyttelyhalleissa.

Koristeellisina yksityiskohtina ovat veistetyt, pilastereihin ja konsoleihin liittyvät vinotuet sekä räystäslista, jossa on hammastusta sekä lautakaton saumalistojen jatkoksi muodostettu sahaviiva.

Lautalattia on ruskeaksi maalattu. Seinien ja katon väriitys uusittiin v. 1955. Runkohuoneen seinät ja katto ovat vaalean harmaat, ovet vihertävän harmaat, ashuoneen seinät kellervät. Alkuaan seinät oli maalattu vaaleanpunaisella vesivärillä (kal.) ja katto valkaistu.

TORNI. Länsipäässä on pohjaltaan neliömäinen, runkokuonetta kapeampi kaksinivelinen torni, jonka varsinaisen seinäosa ulottuu runkokuuoneen katonharjan yläpuolelle. Tornin pohja on 5,5×5,5 m, sen korkeus (risteineen) 28 m. Tämän torninjalan loivalta katolta kohoaa pohjaltaan neliömäinen yläniveli, jonka päätteenä on pellillä ka-

tettu torninhuippu risteineen. Tornissa on piirurankoiset lautaseinät, joiden pystypuut nousevat alushirsiltä ja ovat välipohjan tasalla sekä räystään alapuolella piirukehyksen sitomat. Seinät on tehty pystylaudoina, mutta niiden ulkolaudoitus seuraa alakerroksessa runkokuoneen mallia; yläkerroksessa on koristelistan yläpuolella pystylaudointi ja ylänivessä vaakasuora laudoitus. Räystäiden alapuolella on konsolit ja sahatut koristelistat.

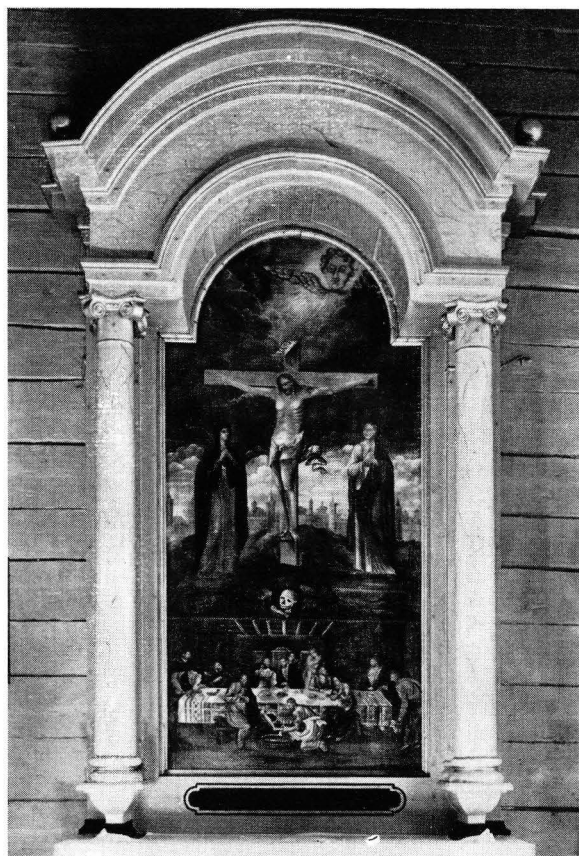
Tornin sivuseinissä on suorapäätteiset ikkunat, joissa on samanlainen ylälista kuin runkokuoneen ikkunoissa, ja näiden yläpuolella kolme pientä kaksitaitteista ikkunaa. Kellot eivät ole tornin ylänivessä, vaan itse torninjalan yläkerroksessa, jonka länsi- ja sivuseinissä on suorakaiteen muotoiset ääniaukot ja näissä koristeelliset pariluukut. Samantyylinen koristelu liittyy ylänivelen valeluukkuihin. Itse pellitetyssä huipussa on pienet katokselliset valoaukot. Tornin länsiseinässä on suorapäätteinen ulko-ovi.

Kiinteä sisustus

V. 1869 rakennettuun kirkkoon hankittiin kohtaan valmistuttua kiinteä uusgoottilainen sisustus, mutta käytettiin vanhaa irtaimistoa. Väritys uusittiin v. 1955. Kirkossa on *uunilämmitys* ja *sähkövalo* (kruunuissa).

ALTARI, puuta, tehty v. 1869.

ALTARITAUHU (kuva 11), kaksiosainen kankaalle tehty öljymaalaus, luultavasti 1700-luvulta ja peräisin Karjalan kylän vanhasta kirkosta. Aiheena alaosassa jalkojenpesu (kuva 12): pitkän pöydän ympärille ryhmittyneet opetuslapset katsovat etualalla tapahtuvaa pesutoimitusta, pöydällä on kaunis, päistä kuvioitu liina; pyörökaarissa yläosassa Ristiinnaulittu Marian ja Johanneksen välissä, ristin juurella Golgatan vuori, taustana Jerusalem, taivaalla enkelinpää. Tummat värisävyt. Kapea kullattu kehys. Koko 265 x 126 cm. *Alttarikyhystys* on samaa mallia kuin Mietoisten kirkossa (ja aikaisemmin Mynämäen kirkossa): joonialaismalliset pylväät ja pilasterit kannattavat kaariotsikkoa, jossa on voimakkaat listat. (Vehmalaisten kirkkoon tehtiin alttarikyhystys v. 1777; tilit.) Taulun alapuolella olevaan mustaan peiliin on kullalla maalattu: »Jumalalle kunniaksi: ja kirkolle kaunistukseksi, Luckari M. Rosenlöf: ja Ca: M:P. ja M: C: P: Suojoen Hentu: ovat toimittaneet tämän alttaritaulun vuona 18 17/7 29». Tämä tarkoittanee taulun korjaamista; ainakin

11. ALTARITAUHU, LUULTAVASTI 1700-LUVULTA.
Altartavla, troligen från 1700-talet.

enkelinpää on maalattu 1800-luvulla. (Vrt. v:n 1830 tilejä, jotka mainitsevat maalarina H. Granbohmia.) Kehystyksen värit vaaleanvihreä marmorointi ja kulta.

ALTARIKAIDE, uusittu v. 1931. Sorvatut pylväät kannattavat kaidetta. Väri valkoinen.

SAARNASTUOLI, tehty v. 1869. Jalallinen monikulmion muotoinen runko, sakaristosta alkavat portaat, joissa kaide, ja katos. Yksinkertainen; sivujen koristeena listojen kehystämät pyörökaariset komerot, porraskaiteessa vinoneliöpeilit, alareu-

12. ALTARITAUHUN YKSITYISKOHTA.
Detalj av altartavlans.

nassa sahattu lista, katoksen alareunassa sahatut »ripsut» ja päätteenä risti. Värit valkoinen ja kulta. URKUPARVI runkokuoneen länsipäässä, rakennettu v. 1869. Kuuden pylvään kannattama, keskeltä ulkoneva. Rintamuksen koristeena suippokaarisarja ja hammaslista. Väri valkoinen.

URUT, yhdeksänäänikertaiset, rakentanut naantalilainen K. G. Wickström v. 1894. Uusgoottilaisen julkisivun keskus kohoaa kolmeksi suippokaareksi ja sivut pyörökaariksi. Värit valkoinen ja kulta. Ennen näitä urkuja käytettiin Karjalan vanhan kappelikirkon viisi ja puoli-äänikertaisia urkuja, jotka oli rakentanut raumalainen C. G. Rindell v. 1864 (tilit).

PENKIT, tehty v. 1869. Yksinkertaiset; rintamuksen koristeena pyörökaariset peilit. Väri vihertävän harmaa.

Taideteokset

Lukuun ottamatta alttaritaulua kaikki taideteokset ovat hävinneet. V. 1784 oli Vehmalaisissa paitsi alttaritaulua kuusi pientä taulua; v. 1798 oli kaksi kankaalle maalattua taulua, joista toinen luultavasti oli v. 1831 mainittu »Viimeinen tuomio» (kal.).

13. HOPEINEN EHTOOLLISKALKKI. C. F. BORGSTRÖM, TURKU 1803.

Nattvardskalk av silver. C. F. Borgström, Åbo 1803.

14. HOPEINEN EHTOOLLISKALKKI. J. JANKES, TURKU 1827.
Nattvardskalk av silver. J. Jankes, Åbo 1827.

Kirkolliset astiat

KALKKI (kuva 13), hopeaa. Reunasta profiloitu, kellomainen jalka, särmikäs päärynämäinen solmu, iso sisältä ja laidasta kullattu malja, johon on kaiverrettu: »Karjalan Cappelin Nuoren Wäen lahjoitus, Iumalalle Kunniaksi 1802». Kork. 29 cm. Leimat: C. F. Borgström, Turku 1803. Tähän kuuluu päältä kullattu ÖYLÄTTILAUTANEN. Sama kaiverrus ja leimat. Halk. 15,4 cm.

KALKKI (kuva 14), hopeaa. Jalan profiilissa ja uurnamaisen solmun alaosassa syvennetty, mustaksi hapetettu lehtinauha. Hyvin iso, sisältä ja laidasta kullattu malja, johon on kaiverrettu: »Wehman, Kappelin, Kirkon, Kalkki, Aastia, Wirmå, Den: 2: Iuni: 1827». Kork. 24,5 cm, Leimat: J. Jankes, Turku 1827. Tähän kuuluu ÖYLÄTTILAUTANEN, jossa on kapea vinoreuna. Pohjaan kaiverrettu: »4 1/4 Lod». Halk. 12,4 cm. Samat leimat.

MATKAVÄLINEET Vehmalaisten kirkosta, hopeaa. Kalkissa kellomainen jalka, pallomainen solmu ja

kellomainen malja. Kork. 12 cm. Laakea lautanen, halk. 6,5 cm. Leimat: O. R. Lundgren, Turku 1853.

MATKAKALKKI (kuva 16) Vehmalaisten kirkosta, hopeaa, nykyään THM n:o 6393. Pikarin mallinen. Neliömäisestä, pystysyrjästä lovetusta jalustalevystä nouseva jalka, suppilomaisen maljan koristeena punssatut nauhat. Kork. 10,3 cm. Leimat: L. Häggström, Rauma; vuosikirjain puuttuu.

ÖYLÄTTILAUTANEN, uushopeaa, päältä kullattu, Halk. 16,5 cm. Leimat: Kultahamara, Turku.

VIINIKANNU (kuva 15), hopeaa. Pyöreä jalka, munamainen kupu, leveä kaula ja kupera kansi. Jalkan pystysyrjässä, kuvussa ja kaulassa meistetyt lehti- ja viiniköynnökset, kuvun alapuolella lehdykätuppi, kannessa plastiset viinipuunlehdet ja rypäleet sekä risti. Jalkaan kaiverrettu: KK (Karjalan kirkko). Kork. 36 cm. Leimat: B. T. Thuresson, Turku 1853.

VIINIKANNU, uushopeaa, 1800-luvun loppupuolelta. Koristeena meistetyt lehtinauhut, kannessa plastinen karitsa. Kylkeen kaiverrettu risti, Raamattu ja palmunoksat. Kork. 48 cm. Leimat: NS (nysilver), Tukholma.

KALKKI (kuva 17), Vehmalaisten kirkosta, nelileimaista tinaa. Kellomaisen jalan kahdessa profiilissa helminauhat, yläosa pystyurteinen. Varen keskiosa levenee pallomaisesti, iso tasapohjainen ja suorasisuinen malja. Kork. 29 cm. Leimat: D. Rising, Turku 1797.

ÖYLÄTTILAUTANEN, nelileimaista tinaa. Vadin muotoinen. Halk. 14,5 cm. Leimat: D. Rising, Turku 1801. — Nämä ehtoollisvälineet lahjoitti noin v. 1805 Kalelan Kleemolan talollinen Heikki Matinpoika (kal.), koska vanhat, E. Ståhlfortin v. 1771 valmistamat oli varastettu v. 1804.

MATKAVÄLINEET, Vehmalaisten kirkosta, neli-, ruusu- ja enkelileimaista tinaa. Kalkin korkea, katkaistun kartion muotoinen jalka toimii öylättirasiana, malja on puolipyöreä. Kork. 14 cm, lautasen halk. 8 cm. Leimat: J. G. Almqvist, Turku 1812.

ÖYLÄTTIRASIA, Karjalan kylän kirkosta, neli- ja enkelileimaista tinaa. Rokokoootyylisen sokerias-tian mallinen. Neljä lehtijalkaa kannattaa pyöreää kupua, jossa on läpikuvioiset lehtimäiset kädensi-

16. MATKAKALKKINA KÄYTETTY HOPEAPIKARI 1800-LUVUN ALKUPUOLELTA. L. HÄGGSTRÖM, RAUMA. THM.

Silverbägare från början av 1800-talet, använd som sockenbuds-kalk. L. Häggström, Raumo, ÅHM.

15. HOPEINEN VIINIKANNU. B. T. THURESSON, TURKU 1853.
Vinkanna av silver. B. T. Thuresson, Åbo 1853.

17. TINAINEN MATKAKALKKI 1790-LUVULTA. D. RISING, TURKU.
Sockenbudskalk av tenn från 1790-talet. D. Rising, Åbo.

jat. Kannessa profiloitu nuppi. Kork. 14 cm. Leimat: D. Rising, Turku 1796.

VIINIKANNU, Vehmalaisten kirkosta, tinaa. Päärynän muotoinen kupu, matala kansi, johon on upotettu Kustaa IV Aadolfin mitali, pallomainen peukalonripa. Kork. 29 cm. Leimat: 1799; mestarin ja kaupungin leimat puuttuvat.

VIINIPULLO, Vehmalaisten kirkosta, kolmileimais-tinaa. Ruuvikannellinen suorasivuinen taskupullo. Kork. 18,5 cm. Leimat: A. Rönnbäck, Turku 1772.

KASTEMALJA, 1900-luvulta. Punaiseksi maalattu lasimalja valkoisessa puutelineessä; kuorissa.

Noin v. 1800 Vehmalaisten kirkkoon hankittu messinkinen, kirjan muotoinen öylättirasia on hävinnyt (kal.).

Tekstiilit

ALTARIVAATTEET: 1. (kuva 18) Vehmalaisten kirkosta (vrt. kal. v. 1784 »västgötatäcke»); raidallista raanukudontaa, reunaan ommeltu vuosiluku 1735. Värät haalistunutta kellervää, ruskeaa, vihreää ja valkoista.

2. Vehmalaisten kirkosta. Punaista villakangasta, koristeena kolme pystyä pellavanauhaa sekä nauhakirjaimet ja -vuosiluku: IIPM 1777. Juha Juhanpoika Marko lahjoittanut (kal.).

3. Karmininpunaista villakudontaa, kuvioina pienet ristit, koristeena kultakaluunaristi. Tekstiilitaiteilija E. A. Vesimaa suunnitellut, Suomen Käsityön Ystävät valmistanut v. 1956.

KASUKAT: 1. 1600-luvulta. Punaista silkkiä, johon on pujotettu pienet hopea- ja silkkikukat. Selkäpuolella leveä punainen samettiristi. Pellavavuori. Paikattu etupuolelta painetulla, kukkakuvioisella pellavakankaalla.

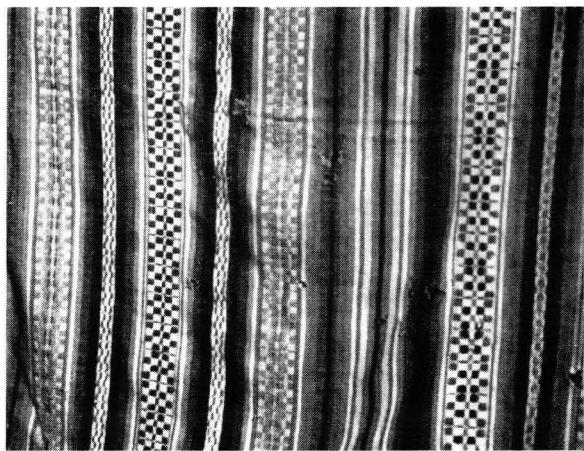
2 (kuva 19). 1700-luvulta. Keltapohjaista maa-lattua kiinalaista silkkiä, jonka kuvioina mm. isot pionit. Selkäpuolella leveä punainen samettiristi, reunuksena kultakaluunanauha. Pellavavuori.

3. Mustaa samettia, koristeena hopeakaluunareunus ja selkäpuolella leveä hopeakaluunaristi, INRI, kirjaimet WK (Vehmalaisten kirkko) ja vuosiluku 1805. Pastori P. Sonck lahjoittanut (kal.; maist. Pietari Sonck oli Mietoisten kappalaisena v:sta 1759 kuolemaansa asti v:een 1776).

4. Mustaa samettia, koristeena kaksinkertaiset hopeakaluunareunukset, selkäpuolella leveä kultakaluunaristi, kirjaimet KK (Karjalan kirkko) ja vuosiluku 1826.

5. Mustaa samettia. Selkäpuolella kullalla ja palje-teilla kirjottu leveä risti, jonka keskuksessa orjantappurakruunu, etupuolella ympyrässä Kristuksen monogrammi. Seurakunnan Martat lahjoittaneet v. 1938.

KALKKILIINAT: 1. 1800-luvulta. Punaista silkkiä, reunassa painettu lehtinauha.

18. ALTARIVAATE V:LTÄ 1735. KANGAS ON RAIDALLISTA RAANUKUDONTAA.

Antependium från år 1735; sk. opphämta - teknik.

19. KASUKKA 1700-LUVULTA. KANGAS ON MAALATTUA KII-NALAISTA SILKKIÄ.

Mässhake från 1700-talet av målade kinesiska sidan.

2-5. Neljä yksinkertaista ruudullista silkkiliinaa, 1800-luvulta. Yksi niistä musta-keltaruudullinen, mainitaan jo v. 1805 (kal.).

6. Mustaa samettia, pyöreä. Koristeena silkillä kirjoitetut harmaat ja punaiset lehdet sekä päiväys 4/6 1922.

HAAVIT: 1. 1700-luvulta (?). Tasapohjainen lie-riömäinen, kovitettu koppa, päällystetty mustalla sametilla, koristeena ristikkäiset hopeakaluunat. Sorvatussa mustassa varressa rautaputki.

2. Päällystetty mustalla sametilla, koristeena ristikkäiset hopeakaluunat, hapsut sekä kirjoitus: »Weh Mal Ka Peli A^o 18 12». Sorvatussa mustassa varressa rautaputki. Seurakunnan poikamiehet lahjoittaneet (kal.).

RYIJY, 1900-luvulta.

HÄVINNEET TEKSTIILIT. Vielä R. Pylkkäsen inventoinnissa 1945 oli kirkossa pellavaraanuihin vinoruutukuviainen ku-donnainen, jonka värit olivat krapinpunainen, vihreä, keltai-nen ja harmaanvihreä.

Valaisimet

VASKISET PALLOKRUUNUT: 1. 3×6 kynttilän-haaraa, joiden välissä kiemuravartiset litteät hei-jastuskukat. Pyöreät talivadit, uurnamaiset kynt-tilänpesät. Rungon yläpäässä plastinen kaksois-kotka, ison pallon keskellä jatkos. Kaiverrus: »Tämän kruunun on lahjoittanut talonisäntä Gus-taf Johan poika Pikala ja hänen vaimonsa Anna-liisa Jaakon tytär vuonna 1858.»

2. Karjalan kylän kirkosta, 1820-luvulta (?). 3×8 kynttilänhaaraa, joissa litteät heijastusku-kat. Rungon yläpäässä plastinen kaksoiskotka, pallossa iso profiloitu nuppi. Ostettu v. 1840.

3. Vehmalaisten kirkosta, 1820-luvulta (kal.). 2×6 kynttilänhaaraa, muuten edellisen kaltainen.

KRISTALLIKRUUNUT: 1. Empiirityylinen, 1800-luvun alkupuolelta. Vannetta kannattaa kolme kierteistä messinkinauhaa. Kuusi kynttilänhaaraa.

2. Vuoden 1900 paikkeilta. Ohuesta kärrynpyö-rävanteesta lähtee viisi kulmikkaasti taivutettua kynttilänhaaraa, runkoa kiertää messinkinauha.

PUISET PALLOKRUUNUT (luultavasti kaikki Veh-malaisten kirkosta): 1. 1700-luvulta (?). 2×6 rautalangasta taivutettua kynttilänhaaraa, puiset talivadit, puusta sorvattu runko, jonka yläpäässä sälepallo, alapäässä iso nupillinen pallo. Värit keltainen, vihreä, punainen ja valkoinen.

2. 2×6 rautalangasta taivutettua kynttilänhaa-raa. Rungon yläpäässä peltinen sälepallo, alapäässä nupillinen pallo. Puuosat pronssattu.

3. Kuusi rautalangasta taivutettua kynttilänhaa-raa. Rungon alapäässä nupillinen pallo. Värit si-ninen ja punainen.

ÖLJYLAMPPU, vaskea, jugendtyylinen. Lasikupua ja säiliötä kannattavat kolme vaskikaarta muodos-tavat samalla kolmihaaraisten kynttelikköjen var-ret.

SEINÄKYNTTELİKÖT: 1-2. Luultavasti Karjalan ky-län kirkosta. Pari, takorautaa, 1800-luvulta. Kol-mihaaraiset. S:n muotoinen seinähaara, josta läh-tee taaksepäin kaartuvat sivuhaarat. Talivatien pystyreuna aaltoilevaksi painettu. Värit sinervän-harmaa ja punainen. Seinäulkonema 30 cm.

KYNTTILÄNJALAT: 1. Luultavasti Karjalan kylän kirkosta. Vaskea, 1600-luvun tyyppiä, kaksihaa-rainen. Pyöreä laakea jalka, balusterivarsi, läpi-kuvioinen haaraosa. Laakeat pyöreät talivadit ja uurnamaiset kynttilänpesät. Kork. 30,5 cm.

2. Vehmalaisten kirkosta, vaskea, 1820-luvulta (kal.; vrt. vaskikruunuihin), kolmihaarainen. Le-veä profiloitu, pyöreä jalka, ohut balusterivarsi,

jonka yläpäässä kynttilänpesä, kaksi kiemurahaa. Kork. 38,5 cm.

3-4. Vehmalaisten kirkosta. Pari, pakotettua messinkipeltiä, 1700-luvun alkupuolelta, barokkityyliset. Kulmikas jalustalevy ja pullukkajalka, kierrevarsi, jonka alapäässä kulmikas anturalevy. Jalassa ja anturalevyssä on pakotetut pyörylät ja kukkaryhmät. Kork. 25 cm.

20. TINAINEN KYNTTILÄNJALKA 1600-LUVUN LOPPUPUOLELTA.
ERLAND PENTINPOIKA STÅHLFOT, TURKU.
*Tennstake från slutet av 1600-talet. Erland Bengtsson Ståhl-
fot, Åbo.*

5 (kuva 20). Kolmileimaista tinaa, 1600-luvun joppupuolelta, barokkityylinen. Kупера pyöreä lalka, kierrevarsi, jonka alapäässä pieni kupera anturalevy, irrallinen talivadillinen kynttilänpesä. Kork. 18,5 cm. Leimat: Erland Pentinpoika Ståhlfof, Turku; vuosikirjain puuttuu.

6-7 (kuva 21). Vehmalaisten kirkosta. Pari, nelileimaista tinaa, myöhäisbarokkityyliset. Kulmista lovetun neliön muotoinen, profiloitu jalka, profiloitu, kulmista uurteinen varsi ja kynttilänpesä. Jalan alle raaputettu kirjaimet HB. Kork. 18 cm. Leimat: H. G. Pschorn, Tukholma 1738. Luutnantti Rohr lahjoittanut ennen v:ta 1784 (kal.).

8. Vehmalaisten kirkosta, kolmileimaista tinaa. Yksinkertainen; kynttilänpesä nousee suoraan kellomaisesta jalasta. Koristeena pistekuvioidut nauhat. Kork. 11,5 cm. Leimat: J. G. Almqvist, Turku 1813. Seurakunnan poikamiehet lahjoittaneet (kal.).

9. Vehmalaisten kirkosta. Edellisen kaltainen, kork. 9 cm. Samat leimat.

10-11. Pari, puuta, 1800-luvulta. Yksinkertaiset, maalattu vihreiksi. Kork. 10 cm.

LYHTY, Vehmalaisten kirkosta, puuta ja lasia. Neliömäinen pohja, suorat sivut, loivan pyramidin muotoinen kansi. Kork. noin 50 cm. Heikki Juhanoika Heiska lahjoittanut ennen v:ta 1831 (kal.).

21. TINAINEN KYNTTILÄNJALKA. H. G. PSCHORN, TUKHOLMA
1738.
Tennstake. H. G. Pschorn, Stockholm 1738.

HÄVINNEET VALAISIMET. Vielä v. 1945 kirkossa tallella olleet puiset kynttilänjalat, joista yksi, balusterin muotoinen ja kristallikoristeinen, oli tehty vuoden 1800 paikkeilla, ovat myöhemmin hävinneet.

Kellot

1. Ylinnä kaksi, reunassa yksi palmettinauha. Kirjoitus: WUONNA 1806 KUNINGAS GUSTAF IV ADOLPHIN HALLITUXEN 14na WALLETTIIN. SILLOIN OLI MAG. IACOB FRIDRIC GADOLIN PROVASTI JA KIRKKOHERRA MYNÄMÄESÄ JA MATHIAS ANTELL KAPPA-LAINEN KARJALASA. WALAMINEN TOIMITETTIIN STOCKHOLMISA C. F. GRÖNVALLILDA. Vastakkaisella puolella: KOSKAS KUULET KRISTITTY KELLON KORJASTI KAIKUVAN, SYDÄMES SIVIÄSTI SOVITA SAARNAN SANOJA SULOISII: OPIX OMAXES OMISTAMAAN, KUNNIAT KORKEIMMALL KONDAMAAN. KUULTUAS KUOLLEISTA KUMISEVAN, MUISTELE MUKA MAJAAS MUL DAN MYÖS MULKATTAVAN. Halk. 64 cm. (J. F.

Gadolin, Mynämäen kirkkoherra vv. 1797-1816, M. Antell, Karjalan kappalainen vv. 1801-1818; C. F. Grönvall, ks. s. 53.)

2. Ylinnä kaksi, reunassa yksi palmettinauha. Siivekkäiden enkelinpäiden välissä kirjoitus: DÅ HER ANDREAS LISELIUS WAR PASTOR OCH PROBST ÖFWER WEHMALIS CAPEL BLEF IAG TILL FÖRSAMBLINGENS TIENST GUTEN AF IOH: IAC: MÅRTENSON I STOCKHOLM 1785 (Kun herra Andreas Lizelius oli Vehmalaisten kappelin kirkkoherrana ja ro-vastina, minut valoi seurakunnan palvelukseen J. J. Mårtenson Tukholmassa 1785). Halk. 55 cm. (A. Lizelius, ks. s. 52; J. J. Mårtenson tuli kellon-valajamestariksi Tukholmaan v. 1759, k. v. 1792.)

V. 1872 myytiin kaksi vanhaa kelloa. (Mynämäen ark.; pöytäk.) Toinen oli rikkiäinen; se oli joko se kello, jota varten 1690-luvulla kerättiin varoja (Mynämäen ark.; tark.), tai v. 1820 Tukholmasta Vehmalaisiin hankittu kello (kal.). Toinen kello myytiin Laitilan Untamalaan (ks. Suomen Kirkot I, s. 250); sen oli v. 1731 Erik Näsman valanut Karjalan kylän kirkkoa varten. V. 1772 mainitaan Männäisten rautaruukista hankitun rautainen kello (tilit).

Sekalaista

KIRKKOLAIVA, uusi 1600-luvun fregatin jäljennös. Pit. noin 100 cm.

KAAPPIKELLO, 1800-luvulta. Yksinkertaista suorasi-vuista mallia, päätteenä aurinko. Värit harmaa ja kulta. Laitilan pitäjän Katinhännän, Kaivolän ja Palojoen kyläläiset lahjoittaneet (kal.).

NUMEROTAULUT: 1-2. 1800-luvulta. Yksinkertaiset, soikeat. Valkoinen kultareunuksinen kehys. Kork. 88 cm.

RIPPIKELLO, yksinkertainen. Halk. 19 cm. Laajoen nuoriso lahjoittanut v. 1818 (pöytäk.).

KUKKAMALJAKKOPARI, uushopeaa ja Riihimäen lasia. Jalkaan kaiverrettu: »Säästöpankilta 17. 6. 56.» Leimat: Kultakeskus, Hämeenlinna.

ŠATULLIPEILI, 1800-luvulta, biedermeiertyylinen. Petsattua koivua, yksinkertainen. Kork. 20,5 cm. ARKUT: 1. Yksinkertainen, suorasi-vuinen ja tasakantinen, raudoitettu. Kannessa rahareikä. Maalattu ruskeaksi. Pohja 60 × 98 cm, kork. 48 cm. 2. Edellisen kaltainen, rahareiätön. Pohja 42 × 68 cm, kork. 37 cm.

SAKARISTON KALUSTOON kuuluu mm. 1700-luvun kaappi, jonka parioven koristeena peilit, sekä kaksi renessanssimallista talonpoikaistuolia.

MULTALAPIO. Taottu lapa, sorvattu, vihreäksi maalattu varsi.

Hävinneet ovat mm. Karjalan kylän kirkkoon v. 1725 ostettu *tuntilasi*, lukkari A. Ahlmanin ennen v. 1784 Vehmalaisten kirkkoon lahjoittama messinkinen *riippikello*, kaikki vanhat *jalkapuut*, *häpeäpenkit*, *paarit* ym.

Tiivistelmä

1. Karjalan kylään rakennettiin ennen vuotta 1640 puukirkko, joka uusittiin v. 1731. Kalustosta on säilynyt alttaritaulu 1700-luvulta (?), kynttilänjalka ja kello.

2. Vehmalaisten kylään rakennettiin v. 1769 puinen kirkko, jossa oli vastakkaiset kylkiäiset, ja 1770-luvulla tapuli. Kirkkotarhaa ympäröi harmaakivinen aita. - Kalustosta on säilynyt chtoollisvälineitä, tekstiilejä ja kello.

3. Karjalan kylään rakennettiin uusi kirkko v. 1801 Intendenttikonttorin arkkitehdin S. J. v. Engeströmin piirustusten mukaan: uusklassillinen länsitornillinen pitkäkirkko, runkokuoneen itäpää kolmitaitteinen. Kirkkotarhaa ympäröi harmaakivinen aita. Kirkko purettiin 1860-luvulla.

4. Kappelit yhdistettiin v. 1860, ja v. 1869 rakennettiin G. T. Chiewitzin piirustusten mukaan uusi kirkko Karppisten kylään. Uutta kirkkotarhaa ympäröi harmaakiviäita. Vanhojen kirkkojen kalustosta osa on käytössä nykyisessä kirkossa. 5. V. 1931 tehtiin uusi vesikatto tiilestä. V. 1955 uusittiin sisustuksen värit.

REFERAT

I. Vid mitten av 1600-talet grundas Karjala som predikogäll under Virmo modersocken. I Karjala by uppföres en träkyrka, vilken förnyas år 1731 och förses med sakristia. Av den nuvarande kyrkans inventarier härstamma med säkerhet altartavlan (från 1700-talet?), dess efter Virmo kyrkas altartavla kopierade ramverk, och en tvågrenad 1600-tals malmstake från denna gamla kyrka. En av Erik Näsman år 1731 gjuten klocka befinner sig nu i Untamala kyrka i Letala socken. — På kyrkans plats finnes nu ett år 1931 byggt bönhus.

II. År 1769 uppföres i Vehmalais by det sk. Bethels kapell: en tornlös rektangulär träkyrka, vars vapenhus och sakristia ligga mitt emot varandra. Klockstapel uppföres på 1770-talet. Inredningen har i huvudsak gått förlorad; man vet att predikstolen var mörkblå och att den år 1783 anskaffade altartavlan framställde nattvarden och korsfästelsen. Korbalk och läktare omtalas. Av den nuvarande kyrkans nattvardskärl ha följande tillhört Bethels kapell: sockenbudskalk, L. Häggström, Raumo ca 1809, nattvardskalk, J. Jan-kes, Åbo 1827, tennkalk, D. Rising, Åbo 1797, sockenbuds-

tyg av tenn, J. G. Almqvist, Åbo 1812, tennkanna 1799, tennflaska, A. Rönnbäck, Åbo 1772. Av textilier må nämnas altarkläde från 1735 i opphämtrateknik, rött yllean tependium 1777 och svart sammetsmässshake 1805 mm. Bland belysningsredskapen härstamma från kapellet en 1820-tals malmkrona, träkronor, tennstakar av H. G. Pschorn, Stockholm 1738 och J. G. Almqvist, Åbo 1813. Dessutom finnes en klocka av J. J. Mårtensson från 1785. Övriga 1600- och 1700-tals inventarier, vilkas proveniens är oklar: mässshake av silverbrocherad röd damast från 1600-talet, 1700-tals mässshake av gult målat kinesiskt siden, tennstake av Erland Ståhlfort, Åbo, slutet av 1600-talet, skåp och kistor.

III. År 1801 uppföres ny träkyrka i Karjala by enligt Intendentkontorets ritning signerad av S. J. v. Engeström. Enligt ritningarna bör kyrkan ha varit en nyklassisk långkyrka med tresidigt avslutad kordel, västtorn och rektangulära fönster. Gravgården omges med kallmur av gråsten. Inventarier: nattvardskärl av C. F. Borgström, Åbo 1802, sockenbudstyg, O. R. Lundgren, Åbo 1856, tennkalk, J. G. Almqvist, Åbo 1812, svart mässshake 1823, enkla kalk-

dukar, malmkronor, kristallkrona i empirestil och ljusstakar, klocka av C. F. Grönwall 1806, skriftklocka från 1818 samt väggur och möbler mm. Av dessa härstamma möjligen tennkalken och några ljusstakar från Bethels kapell.

IV. År 1860 sammanslås de två kapellen till ett kapellgäll. En gemensam träkyrka uppföres år 1869 i Karppis by enligt ritning av G. T. Chiewitz, daterad 1862. Delvis torde Karjala kyrkas material ha använts då den nya kyrkan byggdes, och förebilden för Chiewitz' kyrka synes även ha varit Karjala kyrka, även om formspråket undergått en radikal förändring. Kyrkan är en träkyrka i nygotisk stil med västtorn, tresidigt avslutad kordel samt liten sakristia och vapenhus. Den var ursprungligen försedd med pärttak och den liggande brädfodringen var gulmålad, men är nu vit. Ett lågt sadelformat inne-tak uppbäres av väggpilastrar och konsoler vilka omedelbart övergå i takets bärande bågar. Fast inredning av samma ålder som kyrkan, orgel av K. G. Wickström 1894.

V. År 1931 täckes skurtaket med tegel. År 1955 ny innermålning.

LÄHTEITÄ

Gregorius Hallenius, Wirmoensis in Finlandia territorii Memorabilia I. Aboae 1738. *H. Klemetti*, Suomalaisia kirkonrakentajia 1600- ja 1700-luvuilla. Porvoo 1927, s. 123. *E. A. Saarimaa*, Andreas Lizeliuksen suomenkielisiä kirjoituksia I, Mynämäen kirkonkokousten pöytäkirjoja vuosilta 1761-1776. Varsinais-Suomi I, 1917. *Juho Sjöros*, Muinaismuistoja Mynämäen kihlakunnasta. SMYA VIII, 1887, ss. 111-113.

Kirkon arkisto: Kalustoluettelot vv:lta 1728 (tilikirjassa 1726-54), 1762, 1798; vv:lta 1804 ja 1825-26 (sisältyvät vv:en 1784-1891 pöytäkirjoihin); 1800-luvun puolivälistä v:een 1911. Tilit vv:lta 1726-1909. Viinikassan tilit vv:lta 1873-1909. Pitäjänkokousten pöytäkirjat vv:lta 1784-1825, 1856-1910. Penkkijaot vv:lta 1680-90 (epätäydellinen ja ilman päiväystä), 1724, 1744.

Mynämäen kirkon arkisto: Kalustoluettelo v:lta 1628. Pitäjänkokousten pöytäkirjat vv:lta 1761, 1764, 1769, 1819, 1824, 1829. Piispantarkastusten pöytäkirjat vv:lta 1731, 1764, 1811. Rovastintarkastusten pöytäkirjat vv:lta 1804, 1819-36, 1874, 1892, 1897.

Kansallismuseon topogr. arkisto: Muinaismuistoyhdistyksen taidehistoriallisen retkikunnan kertomus v:lta 1874, A. Europaeuksen ja I. Kronqvistin Hietamäessä vv. 1918 ja 1924 suoritetuista kaivauksista laatimat kertomukset, kirkkotarhan laajentamista koskeva kirjeenvaihto v:lta 1928, sähkövaloa koskeva kirjeenvaihto v:lta 1938, R. Pylkkäsen inventointikertomus v:lta 1945 ym.

Mietoisten seurakunta perustettiin v. 1641 Mynämäen kappeliksi; asiaa ajoi Lehtisten omistaja Henrik Fleming, joka myös rakennutti kirkon. Muistona tästä on sekä Mietoisten että Mynämäen kirkoissa aikaisemmin ollut kehystettynä inkeriläisen papin Johan Ulrichin v. 1645 sepittämä, Turussa painettu »Ylistysruno» (Läf-Dicht; ks. Toini Melander, n:o 206. Vrt. myös L. Wernervirta, Eräs 1600-luvun suurmies ja lahjoittaja. Juhlajulkaisu toimitusjohtaja Alvar Renqvistin täyttäessä kuusikymmentä vuotta, H:ki 1928). Mietoinen erotettiin itsenäiseksi kirkkoherrakunnaksi v. 1865, mikä päätös toteutettiin v. 1886.

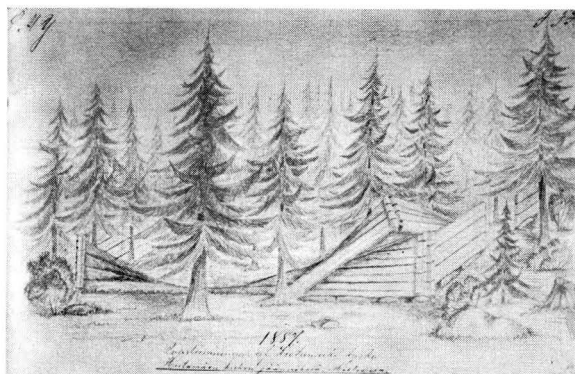
Muita kirkonpaikkoja. Pyheen kylässä oli vielä viime vuosisadan loppupuolella ns. »Pyhän Henrikin lato», joka tarun mukaan olisi ollut seudun vanhin kirkko (Sjöros). Se oli siirretty paikalle Mynämäenlahden rannalla olevasta Pyhästärannasta, jossa P. Henrik lähetysmatkallaan olisi astunut maihin; latoa hän olisi käyttänyt saarnahuoneena. Hirsistä salvotun ladon pitkänurkkatyyppiä

(ks. SM II, s. 51 ja SMYA VIII, s. 122) on Lounais-Suomessa käytetty 1400-luvulta saakka, joten siihen ei voi ajoitusta perustaa; ristiretkien ajalta lato ei ole voinut olla peräisin. Ladossa oli sileiksi palhotut hirret; kaksilovisen pitkänurkan hirrenpäät olivat veistetyt kuusikulmaisiksi. Jo keskiajalla on seudulla kuitenkin ollut kirkko Laajoen rannalla *Hietamäessä*; seurakunta käsitti luultavasti suurin piirtein Mynämäen länsiosan (Rinne, P. Henrik s. 126).

Mietoisten pitäjään kuuluvat seuraavat tekstissä mainitut suurtilat: Lehtinen, Saari, Tuokila, Kaskinen, Ravea.

Hietamäen kirkko

P. Jaakobille pyhitetty Hietamäen kappelikirkko mainitaan vasta v. 1558, jolloin Hietämäki oli Mynämäen kappeli (K. G. Leinberg, s. 20). Mietoisten kirkon valmistuttua v. 1643 Hietamäen kirkkoa käytettiin yhä vähemmän, ja kappeli lakkautettiin virallisesti v. 1702, viimeinen hautaus oli v. 1731. V. 1731 pidetyn piispantarkastuksen pöytäkirja antaa Hietämäestä niukat tiedot. Hirsistä salvottu kirkko oli jo silloin aivan ränsistynyt eikä sitä koskaan ollut rakennettu-kaan »täydelliseksi». Kirkosta on piirros v:lta 1887 (SMYA VIII s. 113; ks. kuva 1). Se oli pitkänurkalle salvottu rakennus, jonka pohja oli 9×13 m; hirret olivat palhotut; katto oli paanutettu. Vv. 1918 ja 1924 suoritettiin paikalla kaivaus; löydöt ovat ihmisluita, 1500 ja 1600 -lukujen

1. P. JAAKOBIN KIRKON JÄÄNNÖKSET HIETAMÄELLÄ. PIIRUSTUS V:LTA 1887.

Ruinerna av Sankt Jakobs kyrka i Hietämäki. Ritning från år 1887.

rahoja sekä muutamia helmiä (KM n:o 7467: 1-8). Kirkon ympärillä olleesta, noin 24×29 m laajasta kirkkotarhasta on jälkinä kuoppia ja muutama aidan kivi. Nykyään on kirkon paikalla muistomerkki.

Hietamäen kirkon niukka KALUSTO joutui 1700-luvun alkupuolella osittain Mynämäen, osittain ehkä Mietoisten kirkon käyttöön.

Mietoisten kirkossa olevat keskiaikaiset *krusifiksit* (ks. s. 79) ovat mahdollisesti peräisin Hietamäestä. V:n 1558 takavarikoinnissa jätettiin Hietamäen kirkkoon hopeiset *ehtoollisvälineet*, jotka myöhemmin luultavasti joutuivat Mynämäen emäkirkkoon. 1600-luvun loppupuolella Helena Sölflerarm (naimisissa Kaarle Gyllenflögin kans-

sa, joka oli vv. 1670-98 Hietamäen ja Sunilan omistajana) lahjoitti Hietamäen kappelille kultaamattomat ehtoollisvälineet, jotka hän ennen kappelin lakkauttamista otti takaisin ja panttasi; nähtävästi ainakin kalkki saatiin emäkirkkoon (tark. 1731). 1200-luvun tyyppiä oleva, kotimaisesta kalkkikivestä tehty Mietoisten kirkon *kasteallas* on todennäköisesti peräisin Hietamäen kirkosta (s. 83).

V. 1731 pidetyn piispantarkastuksen pöytäkirja mainitsee kappelissa olleen vanhan kuluneen *alttarivaatteen* (joka vietiin emäkirkkoon) sekä *haavin*. Molemmat pienet *kellot* joutuivat emäkirkkoon ja ne on myöhemmin käytetty uusien kellojen valmistamiseen (ks. s. 88).

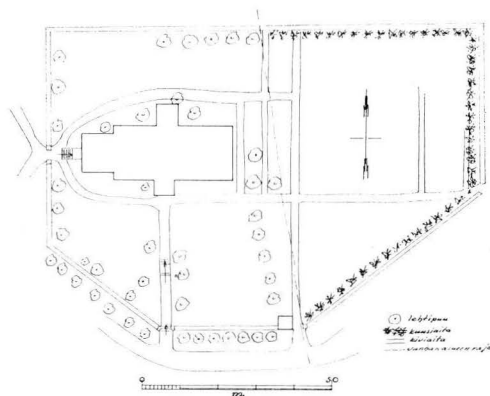
Mietoisten kirkko

KIRKKOTARHA

Mietoisten kirkkotarha on huomattavien laajenuksien tulos, ja kirkko sijaitsee nykyään sen länsiosassa (kuva 2). Sitä ympäröi harmaakivistä ladottu aita, jossa on kolme porttia: lännessä kirkon länsioven kohdalla, etelässä, mistä tie kulkee suoraan parin pengermän kautta kirkon eteläovelle, sekä kaakkoispuolella, jossa aidan uusin osa liittyy vanhaan aitaan. Portteja kehystävät tukevat betonipilarit, joiden pyramidikatot ovat peitetyt tiilellä; pilarien koristeena on tienpuoleisessa sivussa risti. Pilarit ja valurautaportit hankittiin v. 1908. Aidan itäosassa on pieni pilariton porttiaukko. Kirkkotarhan länsiosassa on ollut v:sta 1830 lähtien jalopuita ja itäosaa kiertää kuusiaita.

Kirkkotarha oli alkuaan hirsiaidan ympäröimä (Hallenius). Porttiaukko oli lännessä, etelässä ja pienempi pohjoisessa. V. 1829 kirkkotarhaa laajennettiin ja sen ympärille rakennettiin kiviaita; tämän muistona on irtonaisessa vanhassa porttikivessä kirjoitus: »1 R 2 R 1829». Kirkkotarhaa laajennettiin vielä kolmesti 1800-luvulla sekä v. 1908 ja viimeksi huomattavasti itään päin v. 1928.

Eteläportista kirkkoon johtavan tien molemmin puolin ovat vv. 1939-44 kaatuneiden haudat. Länsiportin ulkopuolella on v. 1927 Maunu Tavastin muistoksi pystytetty *muistopatsas*.

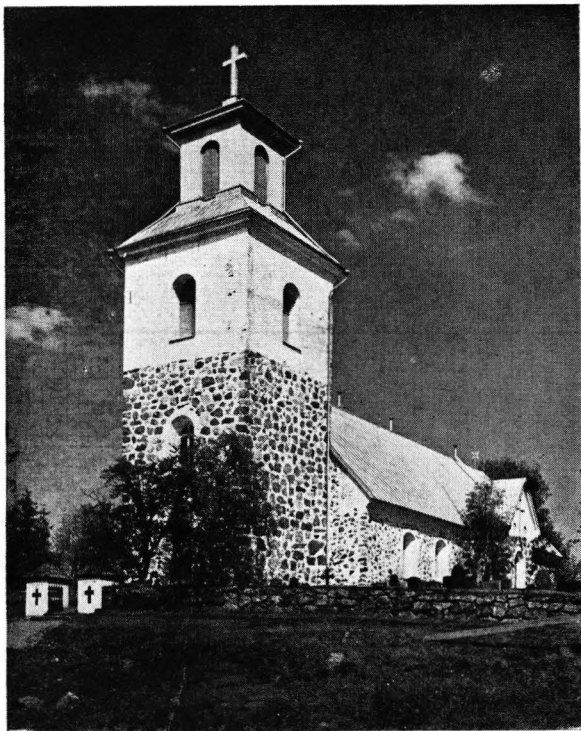
2. ASEMAPIIRROS, 1:2000.
Situationsplan, 1:2000.

V. 1930 on kirkkotarhan kaakkoisportin kohdalle rakennettu tiilinen, uusklassillistyylinen *ruumishuone*, jossa on tiilikatto.

Kirkon länsipuolella on ollut rivi *kirkkotalleja* (pöytäk. mm. 1892). V. 1908 poistettiin puinen pitäjäntupa ja aitta.

TAPULI

Varsinaista tapulia ei enää ole; kellot on siirretty kirkon länsitorniin. Vuoteen 1819 saakka tapuli sijaitsi kirkkotarhan pohjoisportin ulkopuolella. Tämä puinen tapuli oli nähtävästi rakennettu jo

3. KIRKKO LOUNAASTA.
Kyrkan från sydväst.

1600-luvulla tai 1700-luvun alkupuolella, koska se jo 1730-luvulla oli korjauksen tarpeessa (tilit). V. 1754 se laudoitettiin ja punamullattiin. 1790-luvulla se oli jo hyvin ränsistynyt (tilit 1793).

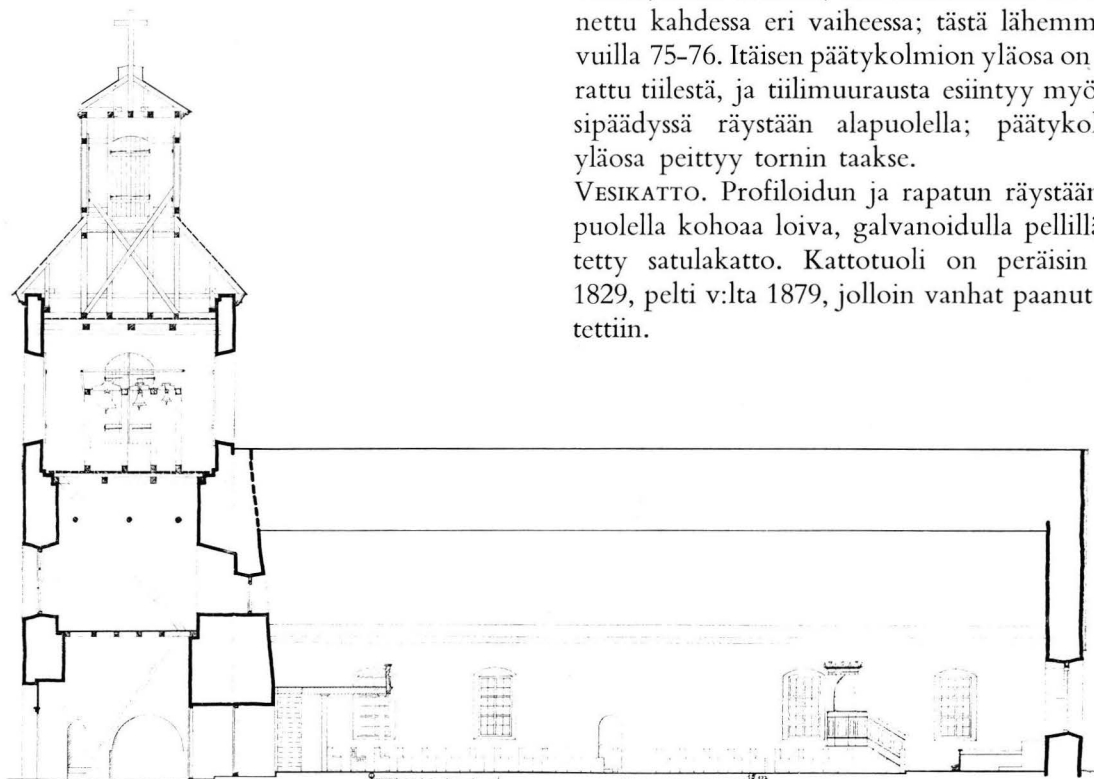
KIRKKO

Mietoisten kivikirkko (kuvat 3, 5-7) on suorakaiteen muotoinen yksilaivainen pitkäkirkko, jonka vanhin, 1600-luvulta peräisin oleva osa on runkokuoneen länsiosa; länsipäässä oleva torni on runkokuonetta nuorempi. Satulakattoiseen runkokuoneeseen liittyy pohjoispuolella runkokuonetta nuorempi, satulakattoinen sakaristo ja tätä vastapäätä eteläpuolella niin ikään runkokuonetta nuorempi satulakattoinen asehuone. Rakenusaineena on käytetty harmaakiveä paitsi tornin yläkerrokseen ja muuriaukkojen kehyksiin, joissa on tiiltä.

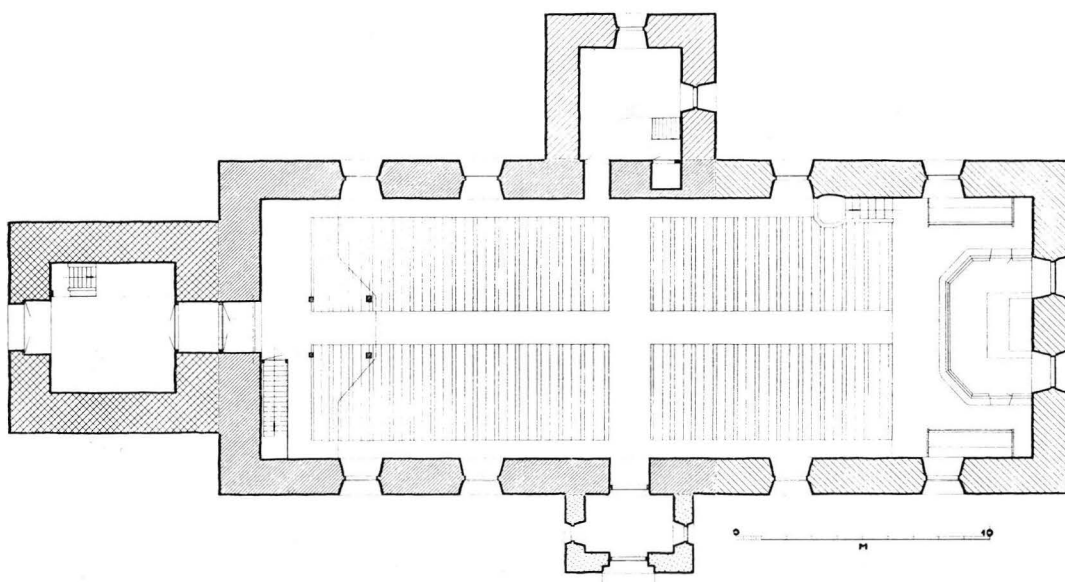
RUNKOKUONE. Sivuseinien ulkopituus on 33,75 m, päätyjen leveys 13,25 m. Runkokuoneen korkeus on 5,75 m, päätyjen korkeus 13,25 m. Levey-

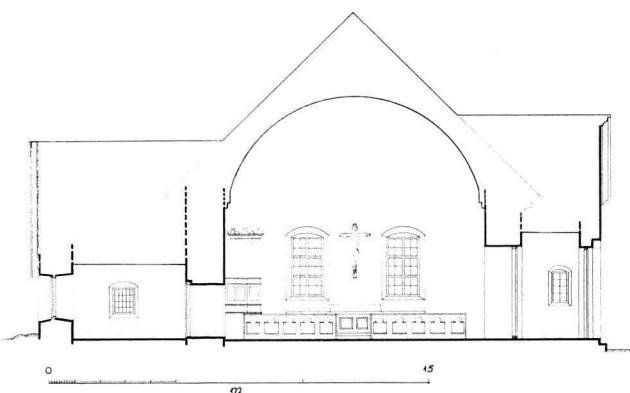
4. KIRKKOSALIN ITÄSUUNTAINEN SISÄKUVA.
Interiör mot öst.

5. RUNKOHUONEEN POHJOISSUUNTAINEN PITKITTÄISLEIKKAUS, 1:300.
Längdsnitt mot norr av långhuset, 1:300.

6. KIRKON POHJAPIIRROS, 1:300.
Plan av kyrkan, 1:300.

7. RUNKOHUONEEN ITÄSUUNTAINEN POIKITTAISLEIKKAUS,
1:300.

Tvårsnitt av kyrkan mot öst, 1:300.

IKKUNAT. Ikkunain muoto on peräisin v:lta 1829. Niissä on segmenttikaarinen komero ja suorakaiteen muotoinen aukko, vesipenkit ovat peitetyt galvanoidulla pellillä. Tornin toisesta kerroksesta näkyy pienempi alkuperäinen ikkuna. **OVET.** Runkohuoneessa on kolme ovea, torniin, asehuoneeseen ja sakaristoon johtavat. Niiden pyörökaarinen muoto on peräisin v. 1911 suoritettusta korjauksesta (ks. s. 77).

SISUSTA (kuva 4). Kirkkosalin yleisvaikutus on v. 1911 suoritetun korjauksen tulos; tyyli on hillittyä jugendtyyliä. Välikattona on ponttilautainen tynnyriholvi, joka on valkaistu ja maalattujen poikittaisten kaavionauhojen jäsentelämä. Sileiksi rapatut seinät on maalattu alaosaltaan kellerviksi ja punatäpläisiksi, yläosaltaan valkoisiksi. Alttariseinä ikkunoinen on käsitelty yhtenäisenä pintana, jossa kristillisin symbolein kuvioitu leveä pyörökaari kehystää sinistä, kultatähtien koristamaa keskustaa. Ikkunakaariin ja pieliin on maalattu kaaviokukkia. - Runkohuoneessa on v. 1911 tehty lautalattia.

Rakennushistoriaa

VANHIN KIRKKO. Kirkko rakennettiin v. 1643 Henrik Flemingin kustannuksella. 1800-luvun puolivälissä siinä vielä oli tallella mustaan silkki-lippuun maalattu Fleming-suvun vaakuna ja kirjoitus: »H. F. Soli Deo Gloria. Anno 1643 är detta Capellet af Nyo med H. Henrich Flemmings till Lektis, Fagernäs, Issenteliste, Wademoisa och Läy i Lifland Herres, egen bekostnad opbygdt och innantill alt förfärdigadt.» (kal.; Henrik Fle-

ming. Jumalalle yksin kunnia. Tämän kappelin on vuonna 1643 omalla kustannuksellaan rakentanut ja kokonaan sisustanut Lehtisten, Fagernäs, Liivinmaan Isenhofin, Vademoisten ja Lajusten herra Henrik Flemming).

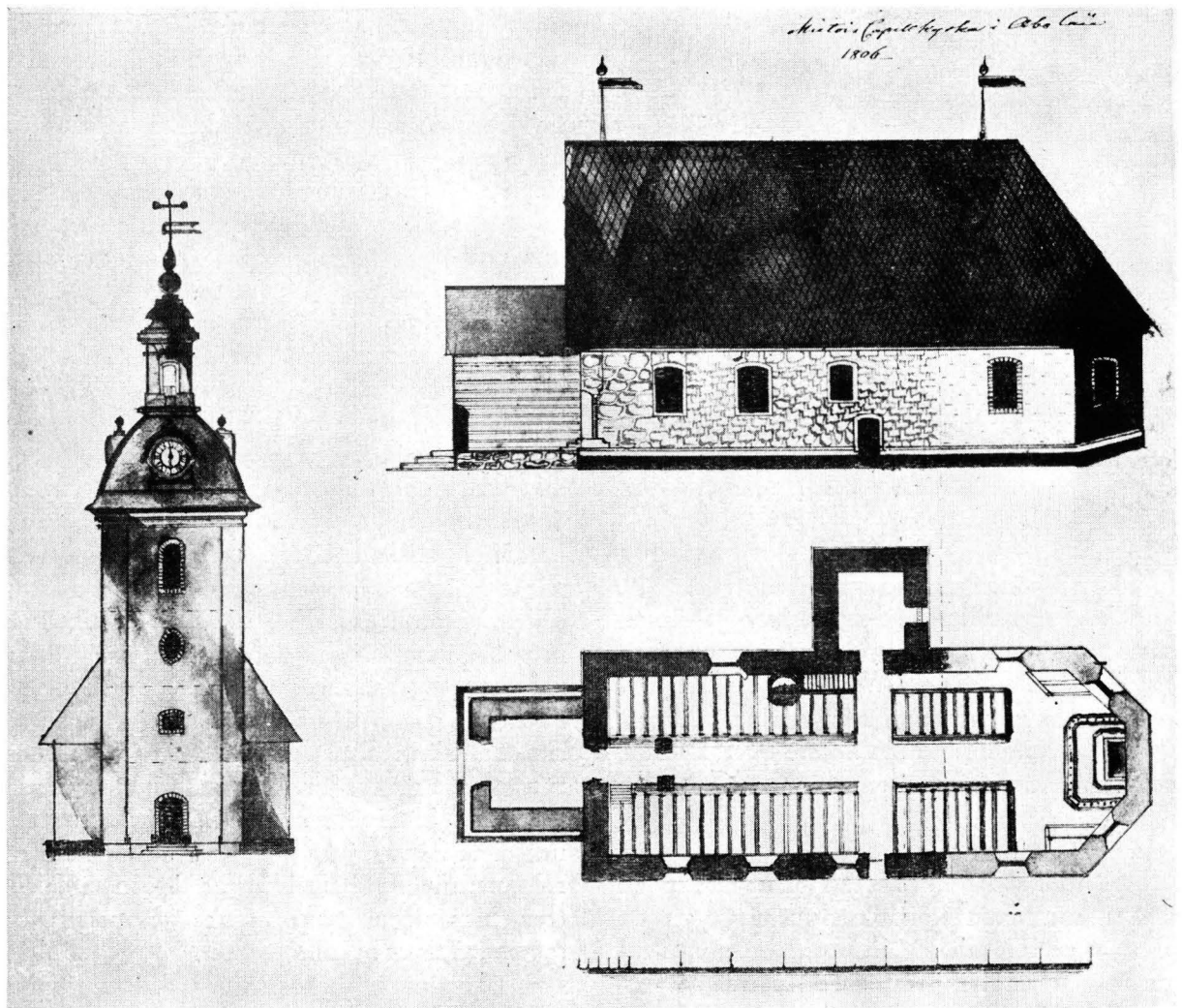
Vanha kirkko muodostaa runkohuoneen länsiosan. Sen kivimateriaali eroaa selvästi itäosan materiaalista, se on pienempää ja limitys epäsäännöllistä kaikkialla paitsi kulmissa.

Vanhan kirkon muodosta saa käsityksen turkulaisen muurarimestarin Jaakko Grandellin v. 1806 laatimasta laajennussuunnitelmasta (kuva 8); pöytäkirjat vv:lta 1804-05 ja kalustoluettelo v:lta 1826 kertovat yksityiskohtia myöten kirkosta. Se oli rakennettu harmaakivestä keskiaikaiseen tyyliin. Suorakaiteen muotoisen runkohuoneen pohja oli 22×35 kyynärää, päädyt 23 kyynärän ja sivuseinät 11 kyynärän korkuiset, Jyrkkä satulakatto oli paanutettu. Länsipäädyssä liittyi runkohuoneeseen hirsistä kivijalalle salvottu eteinen. Ikkunat, joita oli eteläseinässä kolme, pohjoisseinässä luultavasti yksi, länsipäädyssä yksi ja itäseinässä ainakin kaksi, olivat segmenttikaariset; eteläseinän papinoven yläpuolella ollut ikkuna muita pienempi. Länsipäädyssä on säilynyt alkuperäinen pieni ikkuna, joka näkyy tornin toisesta kerroksesta: siinä on keskiaikaiseen tapaan suorakaiteen muotoinen aukko, jonka yläpuolella on segmenttikaarinen tiilimuuraus.

Runkohuoneessa oli vaakasuora, lautainen välikatto, joka v. 1765 uuden parven rakentamisen yhteydessä muutettiin tynnyriholviksi. Kuorissa oli kivinen lattia.

SAKARISTO RAKENNETAAN. V. 1724 liitettiin kirkon pohjoisseinän itäpäähän sakaristo, jonka alle v. 1734 tehtiin kellari (tilit). Sakaristo on rakennettu pienistä harmaakivistä, muutamissa päätykivissä näkyy porausreikiä. Sivuseinien pituus on 5,75 m, korkeus 2,30 m, päädyn leveys 6,80, korkeus 7,75 m. Itäseinissä on v. 1911 laajennettu, rautaristikolla varustettu segmenttikaarinen ikkuna, pohjoisikkuna on peräisin samalta vuodelta. Sakariston vesikatto on v. 1879 katettu galvanoidulla pellillä. Vaakasuora lautainen välikatto korotettiin v. 1911.

LAAJENNUSSUUNNITELMAT. 1800-luvun alkupuolella oli vanha tapuli rappeutunut ja kirkko käynyt altaaksi. Suunniteltiin sekä tornia että kirkon pidentämistä. Suunnitelmia on ollut neljä. Rakennusmestariammattikunnan vanhin Antti Söderman laati v. 1805 piirustuksen ja kustannusarvion, joka ei ole säilynyt. Edellä mainittu

8. JAAKKO GRANDELLIN EHDOTUS MIETOISTEN KIRKON LAAJENTAMISEKSI v. 1806.
Jakob Grandells förslag till utvidgning av Mietois kyrka år 1806.

Jaakko Grandellin ehdotus on päivätty v. 1806, ja Tukholman Intendenttikonttorin piirustukset ovat vuosilta 1805 ja 1806.

Grandellin ehdotuksen mukaan kirkkoa olisi ollut pidennettävä itään päin; kuori olisi ollut kolmitaitteinen, kulmaseinät viistot. Länsipäähän hän ehdotti rakennettavaksi korkean kaksinivelisen, nelikerroksisen tornin (kuva 8), joka piirustuksen mukaan päättyy barokkityyliseen kaareva-pintaiseen kattoon ja korkeaan lyhtyyn. Grandell on nähtävästi saanut vaikutteita A. V. Edelcrantzin Naantalın kirkontornia varten tekemästä, v. 1783 päiväystä ehdotuksesta.

IK:n ensimmäinen piirustus on signeeraamaton. Se käsittää mm. kolmitaitteisen kuorin, jossa on viistot kulmaseinät, sekä uusklassillisen kaksinivelisen tornin, jossa on suoralapaiset katot ja lyhty. IK:n toisessa, A. V. Edelcrantzin signeeraamassa

piirustuksessa (kuva 9) on suorapäätteinen kuori ja hieman yksinkertaisempi torni. Kaikissa ehdotuksissa on vanha, korkea paanukatto säilytetty; tornin varsinainen seinäosa ulottuu runkokuoneen katonharjan tasalle.

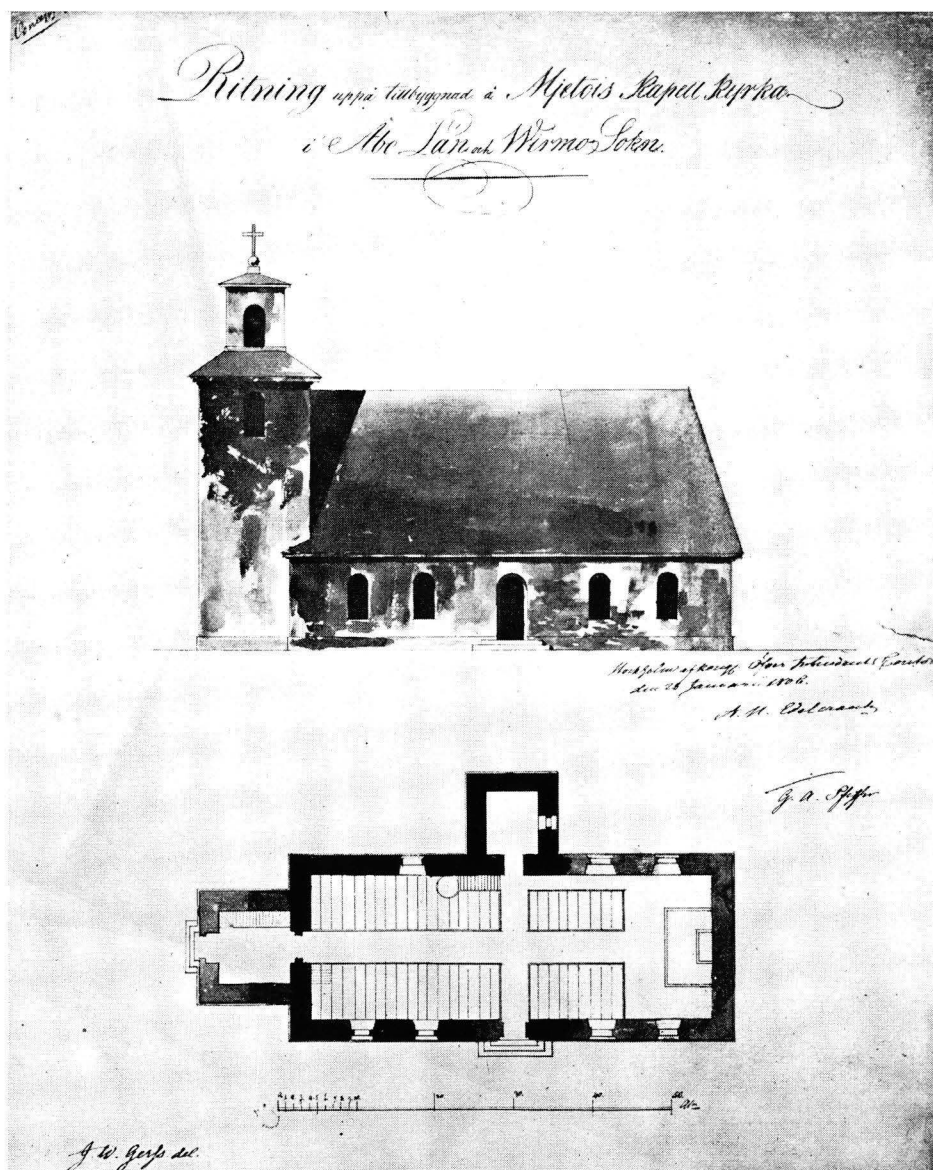
TORNI RAKENNETAAN. Vv. 1818-19 rakennettiin länsitorni suunnilleen Edelcrantzin piirustusten mukaan (kal., tilit, pöytäk.). Töitä johti turkulainen muurariammattikunnan vanhin Matti Lukander; Juha Ståhlstedt Toroisista valmisti tiilet. Pohjaltaan neliömäisen, runkokuonetta kapeamman tornin kaksi alinta kerrosta muurattiin harmaakivestä, ja ne ulottuvat runkokuoneen nykyisen katonharjan tasalle. Tornissa on heikosti erottuva sokkeli. Lännessä on pyörökaarinen ovi, jonka yläpuolella on vuosiluvut 1643 ja 1819. Oven yläpuolella on iso pyörökaarinen ikkuna, ja itseinsään jätettiin samanlainen pyörö-

kaarinen aukko, josta näkyy runkokuoneen ikkuna.

Tornin pohjanivelen yläosa muurattiin tiilestä ja rapattiin. Sen seinissä on isot pyörökaariset ääniaukot ja niissä pystylautaiset luukut. Loivan suoralappeisen, v. 1879 galvanoidulla pellillä peitetyn katon päältä kohoaa pohjaltaan neliömäinen, pystylautainen lyhty, jonka seinissä on pyörökaariset luukut. Sen pellillä peitetty pyramidikatto päättyy ristiin. - Lyhty on maalattu valkoiseksi. RUNKOHUONETTA PIDENNETÄÄN. Loput suunnitelmasta toteutettiin vasta v. 1829. Kirkkoa pidennettiin itään päin, korkea vesikatto alennettiin, ja itäpäädyn ylin osa muurattiin tiilestä; teh-

tiin räystäslista. Töitä johtivat muurarimestari Ekström, puuseppä Liljendal ja kirvesmies Enkvist (tilit).

Kirkon vanha, pieni eteläovi siirrettiin hieman länteen päin ikkunan alapuolelle ja laajennettiin kirkon toiseksi pääoveksi; muoto oli segmentti-kaarinen. Oven yläpuolella ollut ikkuna muurattiin umpeen, mutta ääriveriivat jäivät näkyviin ja keskelle jätettiin pieni neliön muotoinen aukko; tämä on suljettu vasta v. 1911. Ikkunat laajennettiin ja tehtiin samankokoisiksi. Lautainen tynnyriholvi maalattiin indigonsiniseksi; kruunujen kiinnityskohtiin maalattiin isot keltaiset ruusukkeet (uusittu v. 1883).

9. A. V. EDELCRANTZIN LAAJENTAMISEHDOTUS V:LTÄ 1806.
A. V. Edelcrantz' utvidgningsprojekt från år 1806.

ASEHUONE JA V. 1911 SUORITETTU KORJAUS. V. 1910 kirkko päätettiin perusteellisesti korjata arkkitehti I. Launiksens ehdotuksen mukaan; tätä on yksityiskohdin käsittely v:n 1910 pöytäkirjoissa.

Runkohuoneen eteläpuolelle rakennettiin vastapäätä sakaristoa pieni, satulakattoinen asehuone, jonka pohja on $3,20 \times 5,10$ m, päädyn korkeus 7,75 m. Sen seinät on tehty harmaakivestä, päätykolmio tiilestä; rapatun pinnan koristeena on ristikomero ja kaksi ympyräkomeroa. Eteläseinässä on korkea pöyrykaarinen ovi, jonka pielissä on suorakulmainen pykälä; sivuseinissä pieni pöyrykaarinen ikkuna.

Runkohuoneen seinät rapattiin sisäpuolelta siileiksi, ja leveälautainen tynnyriholvi uusittiin kapeista ponttilaudoista. Eteläseinässä siihen asti näkynyt vanha umpeen muuratun ikkunan komero täytettiin ja neliömäinen valoaukko muurattiin umpeen. Lattiat uusittiin.

Sakariston välikatto korotettiin ja päätyyn tehtiin ikkuna; itäseinän ikkuna laajennettiin.

Kirkkoon tehtiin sisäikkunat ja uudet ovet. Korjaukseen kuului myös uusi, jugendtyylinen sisämaalaus ja uusi kiinteä sisustus.

Lasimaalaukset

V. 1911 suunniteltiin kuori-ikkunoihin lasimosaiikit, jotka valmisti taiteilija Carl Slotte. Signeeraus »C. Slotte Helsingfors». Aiheena on Jumalan silmä ja Pyhän Hengen kyyhkynen.

Kiinteä sisustus

V. 1911 I. Launiksens suunnitelman mukaan osittain uusitun sisustuksen yleissävy on hillittyä jugendtyyliä. Vaalea tammenväri on vuodelta 1930. V. 1896 hankittiin kirkkoon *kaminat*. *Sähkövalo* on vuodelta 1939 (vanhoissa kruunuissa).

ALTTARI, uusittu v. 1911, puusta; vanha alttari oli nykyistä hieman lyhyempi. Vanhan alttaritaulun ja sen kehystyksen tilalle Launis suunnitteli alttariseinälle kipsisen KRUSIFIKSIN, jonka yläpuolelle seinään maalatussa nauhassa on kohopintainen kirjoitus: »Katso Jumalan Karitsa».

ALTTARIKAIDE, tehty v. 1911, kulmista viistotun suorakaiteen muotoinen, koristeena yksinkertaiset peilit. Värit valkoinen ja kulta.

Vanha v. 1828 rakennettu alttarikaide oli suorakaiteen muotoinen ja sorvattujen puolain kannattama.

KUORINAITA, jossa oli kauniit maalatut koristeet, mainitaan v. 1738 (Hallenius); sen oven molemmin puolin oli tolpat. Aita poistettiin v. 1829.

SAARNASTUOLI. Monikulmion muotoinen runko, jonka jalka v. 1911 korvattiin muuratulla alustalla, portaat, joissa kaide, ja katos. Sen on rakentanut v. 1750 puuseppä J. Lindstedt ja maalannut v. 1751 turkulainen kirkkomaalari Joonas Bergman (tilit). Yksinkertaisessa, vaakasuorien listojen jäsenitelemässä rungossa ja porraskaiteessa on suorakaiteen (ja vinoneliön) muotoiset peilit, joihin on maalattu Vapahtajan, evankelistain ja

10. JOONAS BERGMANIN V. 1751 MAALAAMA APOSTOLI V. 1750 VALMISTUNEESSA SAARNASTUOLISSA.

Apostel, målade år 1751 av Jonas Bergman på predikstolen från år 1750.

apostolien kuvia (kuva 10); yläpuolella kirjoitukset: »S. Marcus. ev», »S. Matheus. ev», »Jesus Christus», »S. Lugas. ev» »S. Johannes. ev», »S. Petrus.», »S. Jagobus.», »S. Andreas.» ja »S. Paulus.» V. 1911 saarnastuolin runko ja porraskaide maalattiin tammenvärisiksi; sitä ennen runko oli ollut siniseksi maalattu ja alareunassa oli ollut rokokookiemuroita (Taidehist. retkik.). Kahdeksankulmaisessa katoksessa sitä vastoin alkuperäiset värit ovat säilyneet. Sen sisäreunassa on signeeraus: »Jonas Bergman Pingcit A^o 1751». Katoksessa on profiloitu ylälistä, kulmissa sorvatut nupit ja sivujen sekä ylä- että alapuolella läpikuvioiset koristelevyt. Värit: tummanpunertava marmorointi, tiilenpunainen, harmaa ja sininen; katostaivaan peileihin on maalattu säteilevä tähti sekä yksinkertaiset simpukka- ja sauva-aiheiset kuviot. Taivaasta riippuu kullattu kyyhkynen.

URKUPARVI kirkon länsipäässä on rakennettu v. 1900, laajennettu ja maalattu v. 1911. Rintamuk- sen koristeena yksinkertaiset peilit, värit valkoi- nen ja kulta.

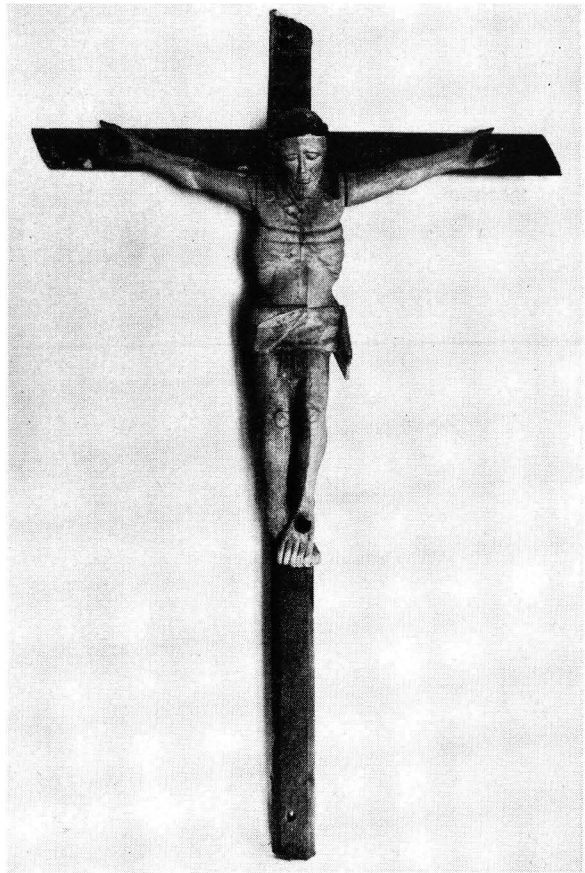
Aikaisemmin kirkon länsipäässä oli kaksi päällekkäistä par- vea, joista alempi oli rakennettu noin v. 1724 (v:n 1724 penkkijako mainitsee sen). Sen peilien maalaukset, jotka myös Hallenius mainitsee, esittivät Aadamia ja Eevaa, syn- tiinlankeemusta, paratiisin vartijaa sekä lukuisia vertausku- via (kal.). Yläparvi oli rakennettu v. 1766 (tilit).

URUT, 12-äänikertaiset (yksi äänikerta lisätty v. 1930), naantalilainen K. G. Wickström raken- tanut v. 1900. Uusgoottilainen julkisivu, värit valkoinen ja kulta.

VANHAT URUT sijaitsivat yläparvella; niiden jul- kisivun yläosa on tornissa tallella. Sen peiliin on maalattu kirjoitus: »Seurakunnan Wapachtoisella Kustannuksella rakensi C. G. Rindell Toimitti ja maalasi Carl Grönholm Tässä siassa käytetty en- simäinen kerta Pääsiäis päivänä W. 1860.» Julkisi- vun päätteenä on peili, johon on sovitettu kan- kaalle tehty harppuja soittavaa Davidia esittävä öljymaalaus, jonka alapuolella kirjoitus: »Walmis on minun sydämeni weisaman ja kiittämään Ps. 57:8.»

PENKIT, tehty v. 1911, yksinkertaiset ja tammenväriset. Etumaisen penkkirintamuksen koristeena pyörökaariset peilit, päädyissä tyylitelty ristiku- vio.

Aikaisemmat yksinkertaiset penkit oli rakennettu v. 1768 (tilit); ne olivat alkuaan maalaamattomat.

11. KRUSIFIKSI. KOTIMAISTA ALKUPERÄÄ, MYÖHÄISKESKI- AIKAINEN.

Senmedeltida krucifix av inhemskt ursprung.

Keskiaikaiset veistokset

KRUSIFIKSI vuoden 1500 paikkeilta, kotimaista al- kuperää, koivua. Risti puuttuu. Laiha vartalo, lui- sevat teräväpolviset jalat naulattu yhdellä puunau- lalla, kapea lannevaate. Kaksihaarainen parta. Värit (uudelta ajalta): hiukset ja orjantappura- kruunu maalattu harmaaksi. Kork. 42 cm.

KRUSIFIKSI (kuva 11), melkein edellisen kaltainen ja luultavasti samanikäinen, koivua. Alkeellinen; rintakehä työntyy voimakkaasti ulos, hiukset kä- sitelty levymäisenä massana, litteä orjantappura- kruunu. Ristin ylä- ja sivuhaarat sahattu vinopää- teisiksi, INRI-nauha hävinnyt. Värit(uudelta ajalta); figuuri valkoinen, hiukset harmaat, risti mustan- harmaa. Ristin kork. 157 cm, figuurin kork. 81 cm.

Keskiaikaiset veistokset on mahdollisesti tuotu Hietamäen keskiaikaisesta kirkosta (s. 72). Halle- nius mainitsee v. 1738 krusifiksin, joka on kuori- aidan yläpuolella. Molemmat ristit riippuivat myöhemmin alttaritaulun yläpuolella.

12. VANHA ALTARITAU LU 1700-LUVUN PUOLIVÄLISTÄ.
Äldre altartavla från mitten av 1700-talet.

Taideteokset uudelta ajalta

VANHA ALTARITAU LU KEHYKSINEEN (tornissa). Kankaalle tehty öljymaalaus, jonka aiheena Ristiinnaulittu Marian ja Johanneksen välissä, ristin juurella pääkallo ja sääriluut, taustalla Jerusalem. Ristiinnaulittu on jäljennetty jostakin kuparipiirrokselta (vrt. esim. Auran kirkon vanhaan alttaritauluun). Koko 175 × 102 cm.

Kehystys on samanlainen kuin v. 1749 Mynämäen emäkirkkoon hankittu ja myös Karjalan kirkossa

oleva. Parittain asetetut joonialaiset pylväät kannattavat voimakkaasti profiloitua kaariotsikkoa. Taulun yläpuolelle muodostuu puoliympyrän muotoinen ala, johon on maalattu Jehovan aurinko. Värit tummanpunainen ja kulta. Hallenius mainitsee v. 1738 taulun, jonka aiheena oli »Ristiinnaulittu ja pari pyhimystä»; hän tarkoittaa ehkä tätä taulua. V. 1773 mainittu »vanha alttaritaulu» (kal.), jonka aiheena oli »maailman vapah-taja», oli pienikokoinen; se oli 1800-luvulla hävinnyt kalustoluetteloista.

KOLME EVANKELISTAIN PUOLIVARTALOKUVAA, kan-
kaalle tehtyjä öljymaalauksia. Kuvia sanotaan jo
v. 1773 vanhoiksi (kal.). Neljäs kuva hävisi 1800-
luvun loppupuolella.

1. Markus. Kirjoitus: »D. Marcus Evang/list».Py-
himys istuu pöydän ääressä, jolla on kirjoja ja
kello, sivulla näkyy leijonan pää, taustalla kirja-
hylly. Kirkkaat värit. Yksinkertainen, ruskeaksi
maalattu kehys. Koko 95×85 cm.

2. Luukas. Kirjoitus: *Sancte tibi vitulus/Luca in-
cunabula/Christi bene describis/Bethlem jamque
Domum.* (Sinulle, pyhä Luukas, vasikka, kuvaillet
hyvin Kristuksen lapsuutta, Betlehemiä ja per-
hettä. - Vasikka eli härkä, Luukkaan symboli.).
Luukkaan edessä pöydällä avattu kirja, jossa on
teksti: »ich glaube an Gott dem Vatter almechti-
gen» (uskon Jumalaan, kaikkivaltiaaseen isään).
Sivulla härän pää. Värit ja koko samat kuin edel-
lisessä. Uusi, sisäreunasta kullattu kehys.

3. Johannes. Pöydällä avattu kirja, jossa teksti:
»Im Anfanch war Das Wort Vnd das Wort war
Bi Gott» (alussa oli Sana, ja Sana oli Jumalan ty-
könä). Taustalla verho ja kotka. Värit, kehys ja
koko kuten edellisessä.

Hävinneen Matteuksen kuvan kirjoitus oli: *Divo Homi.../
Mattheo adstare/videtur verbum (factum?)/hominem Christ.../
nam docet atq/Deum* (Taidehist. retkik.; Jumalallisesta mie-
hestä Matteuksesta tuntuu siltä, että ihmiseksi tullut sana
ja Jumala Kristuksessa ovat yhtä... hänen opettaessaan
ja.?). Pöydässä olevan kirjan kannessa: »Du Betlehem/Auf
der Sol mir» (Sinä Betlehem, jossa minulle...?).

KRUSIFIKSI, 1800-luvulta, kotimaista alkuperää
(vrt. esim. v. 1830 tehtyyn Pomarkun kirkon
krusifiksiin, jonka oli valmistanut torppari Juha
Grankulla), koivua. Alkeellinen, jäykkä figuuri,
orjantappurakruunu tehty pellistä. Öljyvärit: iho
vaaleanpunainen, mustat hiukset ja parta, sininen
lannevaate. Yksinkertainen risti, johon on mustalle
pohjalle maalattu INRI-levy. Kork. 178 cm. Kan-
sakoulunopettaja K. F. Wahlman lahjoittanut v.
1886 (kal.).

Altaritaulun alapuolella oli v. 1874 (Taidehist. retkik.)
kaksi kuparitaulua, joihin oli kaiverrettu Jumalan kymmen-
nen käskyä. Ne mainitaan jo v. 1773 (kal.).

T. 9

13. KALKIN POHJAAN KAIVERRETTU PUUMERKKI SEKÄ SEN
REUNASSA OLEVA LEIMA.

Bomärke, inrstat i kalkens botten, samt stämpel på dess kant.

Kirkolliset astiat

KALKKI (kuva 14), hopeaa, kullattu, nykyään KM
n:o 4309:1. Vuoden 1600 paikkeilta, luultavasti
pohjoismaista alkuperää. Alkuaan kultaamaton
kalkki kullattiin kokonaan v. 1745 (turkulainen
hopeaseppä D. Hall, ks. tilit), samassa tilaisuudessa
maljaa suurennettiin, minkä asiakirjojen merkin-
töjen lisäksi myös sen poikkisauma osoittaa.

Kartiomaisen jalan pystysyrjään on meistetty leh-
tinauha, jalkaan on kaiverrettu renessanssityylinen
lehtikoristelu, joka muodostaa kuusilehdykän,
jalan päälle on kiinnitetty plastinen Ristiinnauli-
tun kuva. Ohuessa kuusikulmaisessa varressa ren-
gasprofiilit. Solmun kyhmyissä nelilehtiset plas-
tiset kukat, joiden välissä pallot, kyhmyjen ylä-
ja alapuolella goottilaiset lävistekuviot. Malja ko-
hoaa kömpelösti kaiverretusta pystytupesta, jonka
kärjissä on kolmilehtiset lehdykät. Kalkin poh-

14. HOPEINEN KULLATTU EHTOOLLISKALKKI, SAATU MYNÄ-
MÄEN EMÄKIRKOSTA. POHJOISMAISTA ALKUPERÄÄ, VUODEN
1600 PAIKKEILTA. KM.

Förgylld silverkalk, ursprungligen från moderkyrkan i Virmo.
Nordiskt arbete, ca 1600. NM.

jaan on kaiverrettu »41 Lot» sekä puumerkki, jalan reunassa on leima, jossa puumerkki (kuva 13). Kork. 20,8 cm. Kalkki oli alkuaan ollut emäkirkossa (ks. Mynämäen arkistoa, kal. v. 1628). Tähän kalkkiin kuuluu vielä kirkossa oleva ÖYLÄTTILAUTANEN, joka korjattiin ja kullattiin v. 1745 samalla kun kalkki. Leimaton. Halk. 16,2 cm. KALKKI, hopeaa. Kellomainen, reunasta profiloitu jalka, päärynän muotoinen solmu, suorasivuinen, sisältä kullattu malja. Jalassa kaiverrus: »Mietoisten kirkon oma 1830». Kork. 26,7 cm. Leimat: W. Pettersson, Turku 1880. Pettersson on nähtävästi vain laajentanut kalkin; v:n 1830 tilit mainitsevat »kalk af Ros i Åbo». (A. G. Roos, mestari vv. 1810-38.)

KALKKI, hopeaa. Kannellinen malja, solmussa ja maljassa meistetyt viinipuunlehtinauhat. Kork. 23 cm. Leimat: Yrjö Saarnio, Turku 1939. Maanvilj. Väinö Pohjala ja hänen puolisonsa Aleksandra lahjoittaneet v. 1939. Kalkkiin kuuluu ÖYLÄTTILAUTANEN, joka on sisältä kullattu. Reunassa meistetty viinipuunlehtinauha. Halk. 17 cm.

15. HOPEINEN MATKAKALKKI. H. MEIJER, TURKU; 1600-LUVUN LOPPUPUOLELTA. KM.
Seckenbudskalk av silver. H. Meijer, Åbo; slutet av 1600-talet. NM.

16. PEHTORI A. LINDGRENIN 1800-LUVUN PUOLIVÄLISSÄ LAHJOITTAMA, ÖYLÄTTIRASIANA KÄYTETTY HOPEINEN SOKERIAS-TIA, JONKA HÄN OLI SAANUT SUOMEN TALOUSSEURALTA TUNNUSTUKSEKSI SIITÄ, ETTÄ HÄN OLI TUONUT SILKINVILJELYN SUOMEEN.

Silversockersskål från mitten av 1800-talet, använd som oblatask och skänkt till kyrkan av inspektör A. Lindgren, vilken fått den av Finska Hushållningssällskapet som erkänsla för att han infört silkesodlingen i Finland.

Ehtoollisvälineiden kanssa käytetään 200 hopeista PIKARIA. Leimat: Kultala Oy. Helsinki 1939. MATKAKALKKI (kuva 15), hopeaa, nykyään KM n:o 4309:2. Laakea jalka, ylöspäin kapeneva varsi, jossa solmun asemesta on poikkisauma, puolipyöreä malja. Kork. 8,3 cm. Leimat: H. Meijer (turkulainen mestari vv. 1678-1716); kaupungin- ja vuosileima puuttuvat.

MATKAVÄLINEET, hopeaa. Kalkissa profiloitu jalka, litteän solmun koristeena meistetty lehtinauha, ison maljan reuna ja sisusta kullattu. Kork. 11 cm. Öylättilautanen on päältä kullattu. Sen kääntöpuoleen on kaiverrettu: »Till Mietoiskyrkan af E-R». Halk. 7,3 cm. Leimat: G. Brummer, Turku (mestari vv. 1821-35); vuosileima puuttuu. Pastori Engelbrekt Rancken (Mietoisten kappalaisena vv. 1820-62) lahjoittanut. Matkavälineiden kanssa käytetään pientä hopeista ÖYLÄTTIRASIAA. Leimat: Osuusliike Kultaseppä, Turku 1914.

ÖYLÄTTIRASIA (kuva 16), hopeaa. Uusrokokoo-

tyylisen, korkeajalkaisen sokeriastian muotoinen. Jalan pystysyrjässä meistetty palmettinauha, varressa lehdykkäkaulus, aaltoreunaisessa maljassa leijonannaamioista lähtevät kädensijat, korkean, kuperan kannen päätteessä pallo ja plastinen silk-

17. TINAINEN ÖYLÄTTIRASIA. D. RISING, TURKU 1788.
Oblatask av tenn. D. Rising, Åbo 1788.

kiperhonen. Maljaan on kiinnitetty kaksi levyä, joihin on kaiverrettu: »Kejserliga Finska Hushållning Sällskapet till Anders Lindgren» ja »För Silkes afvelns införande i Finland. (Keisarillinen Suomen Talousseura Anders Lindgrenille, Silkinviljelyn Suomeen tuomisesta). Kork. noin 20 cm. Leimat: O. R. Lundgren, Turku (mestari vv. 1821-82); vuosileima puuttuu. Lahjoittaja oli kirjoituksen mainitsema A. Lindgren, jota päiväämätön kalustoluettelo (ennen v:ta 1874) kutsuu pehtoriksi.

LUSIKKA, hopeaa. Lapiomainen pesä, sileä varsi. Pit. 9,5 cm. Leimat: O. R. Lundgren. Turku 1850.

VIINIKANNU, hopeaa. Iso päärynän muotoinen, profiloitu kupu, kädensijassa palmettimainen peukalonripa, kuperassa kannessa nokanpeitin, nupina kullattu säderisti. Kork. 42 cm. Leimat: O. R. Lundgren, Turku 1872.

VIINIKANNU, uushopeaa, hankittu vuoden 1900 paikkeilla (kal.). Jalan reunassa meistetty pystykupuravyöhyke, iso päärynän muotoinen kupu, kannessa sama koristelu kuin jalassa, kannen nupina risti. Kylkeen kaiverrettu Raamattu, palmunoksa ja risti, etupuoleen kirjoitus: »Mietoisten kirkon oma.» Kork. 47 cm.

ÖYLÄTTIRASIA (kuva 17), neli- ja enkelileimaista tinaa. Sokeriastian muotoinen. Neljä pientä lehtijalkaa kannattaa pyöreää, reunasta profiloitua kupua, jonka kyljissä on kaksi lehtimäistä korvaa. Kannessa profiloitu nuppi. Halk. 12,2 cm, kork. 14 cm. Leimat: D. Rising, Turku 1788. Neiti Helena Kristiina Jägerhorn Lehtisten kartanosta lahjoittanut (kal.; H. K. Jägerhorn, s. 1792, k. 1849 Yläneellä, majuri Reinh. E. Jägerhornin tytär).

VIINIKANNU, nelileimaista tinaa, nykyään KM n:o 4309:3. Profiloitu jalka, korkeakaulainen, päärynän muotoinen kupu, kupera kansi, palmettimainen peukalonripa. Kork. 29 cm. Leimat: Turku, tekijänleima epäselvä, vuosileima puuttuu. Helena Kristiina Jägerhorn lahjoittanut.

HÄVINNEISTÄ EHTOOLLISVÄLINEISTÄ ja astioista mainittakoon messinkinen öylättirasia (kal. 1762), tinaiset viinipullot (kal. 1784), messinkinen kastemalja (kal. 1728) ja tinamalja (tilit 1749).

KASTEALLAS (kuva 18), kristalliinista, kotimaista alkuperää olevaa kalkkikiveä, luultavasti 1200-luvulta, nykyään KM n:o 1860. Lieriömäinen, pyöreältä jalkalevyltä kohoava varsi, jonka päät-

18. KASTEALLAS KOTIMAISESTA KALKKIKIVESTÄ, 1200-LUVULTA. KM.
Dopfunn från 1200-talet, av inhemsk kalksten. NM.

teenä vanne, jalan päällä pyöreä levy, iso puoli-pallomainen malja, jonka reunassa uurre; reunasta puuttuu pala. Kork. 88 cm, halk. 78 cm. Hietmäen keskiaikaisesta kirkosta?

19. KASUKKA, TEHTY PUNAISESTA PELLAVAPOHJAISESTA SAMETISTA. 1500-LUVUN LOPPUPUOLELTA. KM.
Mässhake av röd sammet på linnebotten, från slutet av 1500-talet.
NM.

Tekstiilit

ALTARIVAATTEET: 1 (kuva 20). Mustaa verkaa, koristeena hopeapitsistä sommitellut kukat; hopeakirjonta: »E. A. S. Ü 1797». Päissä valkoiset hapsut. Talollinen Eerik Antinpoika Uhlu lahjoittanut v. 1797 (kal.); koristeet (»yhdeksän luotia jäljitelyä hopeapitsiä») oli Rantalan vanha torppari Matti Juhannoika lahjoittanut v. 1784. 2. Punaista verkaa. Kirjottu vuosiluku 1829, valkoiset hapsut.

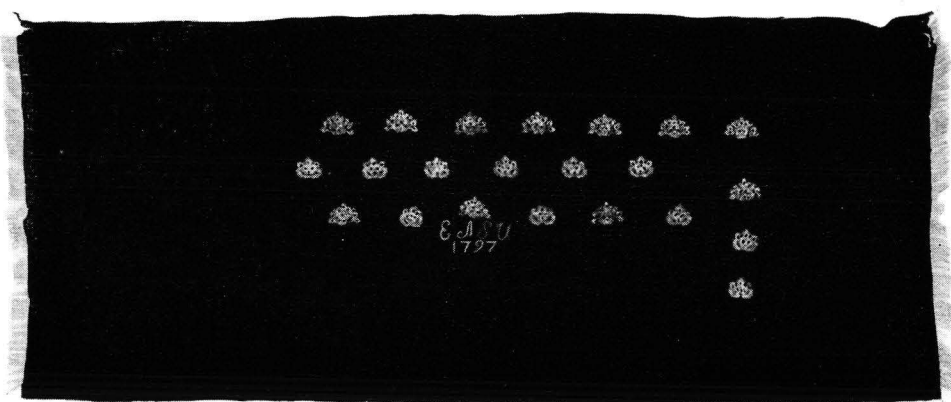
3. Punaista plyysiä. Keltaisella silkillä kirjottu risti, keltaiset silkkihapsut. I. Launoksen suunnittelema v. 1911.

KASUKAT: 1 (kuva 19). Nykyään KM n:o 4309:4. Kangas 1500-luvun lopulta: punainen sametti luonnonvärillä pellavapohjalla muodostaa vinoruudukon, jonka ruutuihin on sovitettu kukkakuviot. Risti on 1500-luvun samettia, jossa punaiset kiemurat mustalla pohjalla. Vaalea pellavavuori. (Ks. Pylkkänen, Säätyläispuku s. 81.)

2. Punaista samettia, luultavasti ostettu v. 1751 (tilit). Koristeena selkäpuolella kultakaluunaristi, etupuolella silkkikankainen Jehovan aurinko. Punertava pellavavuori.

3. Mustaa samettia, selkäpuolella viiniköynnöskuvioinen hopeakaluunaristi sekä hopeapunoksella kirjottu INRI, MK (Mietoisten kirkko) 1797. Etupuolella hopeapunoksesta tehty Jehovan aurinko. Musta pellavavuori. Majuri Reinh. E. Jägerhorn hankkinut Tukholmasta (tilit).

KALKKILIINAT: 1. Vaaleanpunaista silkkiä, reunassa hopeapitsi, kulmissa tupsut. Koristeena hopealla kirjottuja kukkia, hopeakaluunaristi, paljetein ommeltu vuosiluku 1803 ja kirjaimet M. M.

20. EERIK ANTINPOIKA AHLUN V. 1797 LAHJOITTAMA MUSTA
VERKAINEN ALTARIVAATE.
Antependium, skänkt av Erik Andersson Uhlu år 1797.

S. Perämies Mikko Matinpoika Mettala lahjoittanut v. 1804 (kal.).

2. Mustaa samettia, reunassa hopeapitsi, kulmissa hopeatupsut. Koristeena hopeapunoksesta tehty palmunoksat, hopeakaluunaristi, vuosiluku 1832. Satiinivuori. Pastori E. Rancken (ks. s. 88) lahjoittanut (kal.).

3. Punaista silkkiä, hankittu v. 1914. Reunassa keltaiset silkkihapsut. Kultalangoin kirjottu risti ja silkillä kirjoitetut ohdakkeet. Valkoinen silkki-vuori.

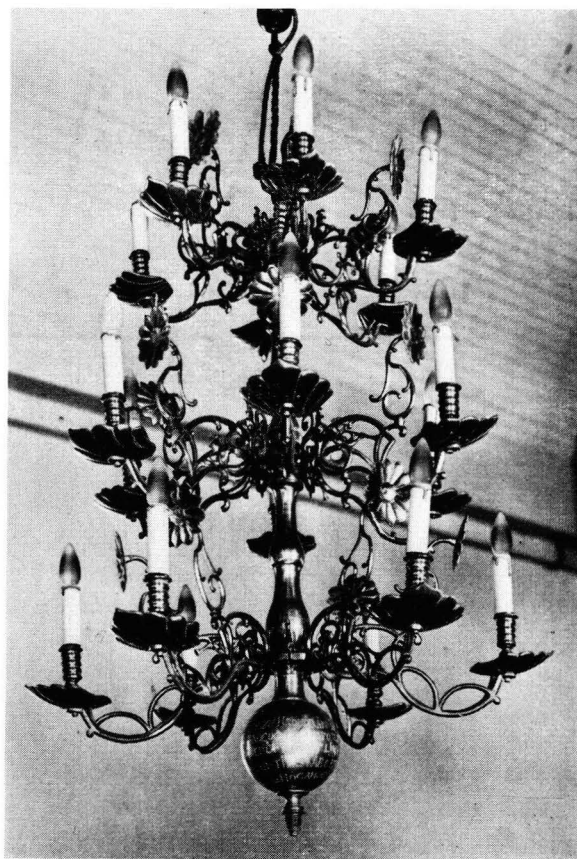
4. Punaista silkikudosta, 1900-luvun puolivälistä. Silkillä kirjottu kyyhkynen, kullalla tähtiä ja ristejä.

KIRJALIINAT: 1-2. Punaista plyysiä, keltaiset hapsut. Hankittu v. 1911.

VYÖ, mustaa verkkaa, punainen vuori, valkoinen reunanauha. Neiti M. Engström lahjoittanut v. 1818 (kal.).

HAAVIT: 1. Uudestaan päällystetty v. 1838 punaisella sametilla. Reunassa kultahapsut, kultanyöristä tehty vuosiluku 1790. Mustan sorvatus varren hopeisesta varsiputkesta riippuvaan hopealevyyn on kaiverrettu: »Denna Håf är förärd af os Krigsmen, till deña Mietois församlings Kapell wid Krigets Slut anno 1790» (Tämän haavin me sotamiehet olemme lahjoittaneet tämän Mietoisten seurakunnan kappeliin sodan päätyttyä v. 1790), kääntöpuoleen: »Store Gud du Som af din milda Nåd hafver oss med Liwet af Krigets Faror til Wårt hem förhielpit, Wi Låfwe ok Take dig Låfwer Herren alt fålk Haleloia af I. L.» (Suuri Jumala, sinä joka lempeän armosi tähden olet auttanut meidät pääsemään sodan vaaroista elävinä kotiin, me ylistämme ja kiitämme Sinua. Kiitäkää Herraä kaikki kansa, Halleluja. I. L:ltä.) 2. Uusittu ja päällystetty mustalla sametilla. Koristeena ristikkäiset hopeakaluunat. Vihreästä sorvatusta varresta riippuvaan hopealevyyn kaiverrettu: »Förärt af Församlingens Ungdom år 1800» (seurakunnan nuorison lahjoittama v. 1800), kääntöpuoleen: »genom E. E. S. Ruonkalio» (E. E:npoika Ruonakallion toimesta).

HÄVINNEET TEKSTIILIT. Kalustoluettelossa v. 1728 oli vihreästä taftista ja kultapitsistä sommiteltu alttarivaate sekä alttarikaiteen »tapetti». V. 1874 oli käytössä olevan alttarivaatteen alla toinen keltaisesta silkistä ja brokadista tehty vaate sekä vielä tämän alla raidallinen villavaate (raanu?). V. 1728 mainitaan raidallinen silkkikasukka (kal.). Kalkkiliinoja oli kolme: punainen hopeakoristeinen liina, valkoinen liina, jonka oli lahjoittanut Matti lisakinpoika Hiippavuori, ja vihreällä kirjottu liina. Kappalaisen Leisteniuksen

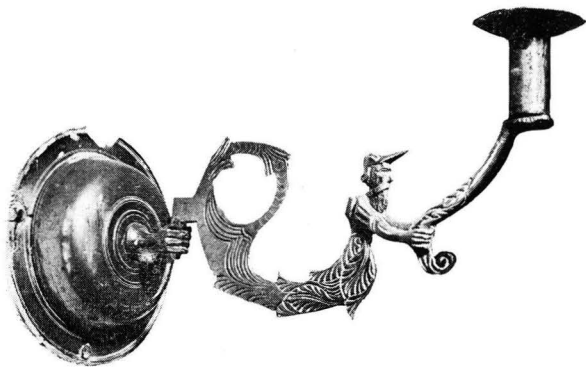
21. VASKIKRUUNU. I. C. REISS, TURKU 1760. KELTAVALAJA A. HÖGANDER ON V. 1843 LISÄNNYT YHDEN HAARAKEHÄN JA LUULTAVASTI HEIJASTUSKUKAT.

Malmkrona. I. C. Reiss, Åbo 1760. Gelbgjutare A. Högander har år 1843 utökat den med ett varv ljusarmar och troligen reflex-blommorna.

(ks. s. 88) tytär oli lahjoittanut vihreän, hopealla kirjoitetun haavin, ja luettelo mainitsee myös toisen, vanhemman haavin. V. 1762 lajoitti Kaarlesten Juha Tuomaanpoika sinisen kalkkiliinan (kal.), ja v. 1804 oli »rouva Granbom» lahjoittanut reunaraidoilla koristetun liinan (kal.).

Valaisimet

VASKISET PALLOKRUUNUT: 1. 3×8 kynttilänhaaraa, simpukan muotoiset talivadit ja lieriömäiset kynttilänpesät, litteät heijastuskukat. Haarojen välissä on torvea puhaltaviin figureihin päättyvät koristekiemurat. Hoikka runko, pallossa käpymäisesti poikkiiurteinen nuppi ja kirjoitus: »Güd til ära och kiörkian til prydnat kiopt til Mietois capel; för 200.60:d - betingat af vice Past: Mag: Adam Gerhard Sacklinius och förfärdigat - I Åbo af Mester I. C. Reiss A:1756» (Jumalan kunniaksi ja kirkon kaunistukseksi ostettu Mietoisten

22. VASKINEN SEINÄKYNTTELIKKÖ 1600-LUVULTA.
Malmijusarm från 1600-talet.

kappeliin 200:60 taalarin hinnalla; sijaistorin Maisteri Adam Gerhard Sackliniuksen tilaama ja mestari I. C. Reissin valmistama Turussa v. 1756). Epäselvä leima: RSS (?). (A. G. Sacklinius, Mietoisten kappalainen vv. 1750-59; I. C. Reiss toimi Turussa keltavalajana 1700-luvun puolivälissä.)

2. (kuva 21). 3 × 6 kynttilänhaaraa, poikkiuurteiset kynttilänpesät, muuten edellisen kaltainen. Kaiverrus: »Denne Cronan är kiöpt år 1760 Güdi till: ähra och Mietois Capell kyrckian till prydnad: för trehundrade dahler Kopparmynt: I: C: Reiss» (Tämä kruunu on ostettu v. 1760 Jumalan kunniaksi ja Mietoisten kappelikirkon kaunistukseksi kolmensadan kuparitaalarin hinnalla. I. C. Reiss). Vastakkaisella puolella (versaalein): »Desse 2^{ne} Kronor äro åp: putsade och ånyo förlängde med ett hvarf ljus: armar till i Åbo 1843. Af A: Högander.» (Nämä kaksi kruunua on A. Högander Turussa v. 1843 puhdistanut ja uudestaan pidentänyt yhdellä haarakehällä.)

Ainakin kruunu n:o 1:n valmistukseen käytettiin jo v. 1728 mainitun kruunun osia (kal., tilit).

3. 3 × 8 kynttilänhaaraa, joiden koristeina aivan pienet leijonan- ja kotkanpäät. Pyöreät talivadit, uurnamaiset kynttilänpesät, levymäiset heijastuskukat. Rungon yläpäässä keihäs kädessä seisova miesfiguuri. Iso nupillinen pallo. Ostettu v. 1832 (tilit); tyylistä päättäen turkulaisen keltavalajan J. Wikströmin valmistama.

MESSINKIKRUUNU, 1900-luvun alkupuolelta. Pieni ja siro, neljä kynttilänhaaraa.

KRISTALLIKRUUNUT: 1. Barokkityylinen, 1700-luvulta. Kuusi vaskista kynttilänhaaraa, rungossa isot puhalletut päärynän muotoiset lasipallot, riipuksina hiotut tammenlehden ja palmetin muotoiset kristallit, puristetut tähdet ja ruusukkeet

sekä pienet puhalletut päärynämäiset pallot. Saatu kirkkoon vasta 1800-luvulla (kal.).

2. 1880-luvulta, koottu eri kruunuihin kuuluneista kristalleista. Neljä kiemuramaista kynttilänhaaraa, joissa kussakin kolme kynttilänpesää. Kaukurlan Kauppilan entinen isäntä J. Lythman lahjoittanut v. 1885.

LYHTY, 1800-luvulta. Lautapohjainen ja -kantininen, mustaksi maalattu.

SEINÄKYNTTELIKKÖ (kuva 22), valettu vaskesta, 1600-luvulta; kynttilänpesä ehkä uusittu. Seinäkupurasta ulkoneva käsi pitää kynttilänhaaraa,

23. RATSUTILALLISEN JUHA JUHANPOJAN 1700-LUVUN PUOLIVÄLISÄ LAHJOITTAMA PAKOTETTU MESSINKIPELTINEN LAMPETTI.

Driven lampett av mässingsplåt, skänkt av rusthållaren Johan Johansson vid mitten av 1700-talet.

joka on muovailtu kiemurapyrstöiseksi miesfiguuriksi. Seinäulkonema 32 cm. Mainitaan v. 1728 (kal.).

LAMPETIT: 1-2 (kuva 23). Messinkipelistä pakotettu pari, 1700-luvulta. Soikea keskikupura, laitamassa neljä kupuraa ja tulppaanit, talivadissa kupurat. Kork. 30,5 cm. Kaulakon Lassilan ratsutilallinen Juha Juhanpoika lahjoittanut 1700-luvun puolivälissä (kal.).

3-6. Kaksi messinkipelistä pakotettua paria, jugendtyyliset. Pitkänomainen, kahdeksankulmai-

nen kilpi, emaloitu valkoinen ristikoriste, kaksi kynttilänsijaa, joiden talivadeista riippuu pallo ketjun päässä. Suomalainen Seura lahjoittanut v. 1911.

KYNTTILÄNJALAT: 1 (kuva 24). Vaskea, 1600-luvun tyyppiä, nelihaarainen. Laakea, kohoreunainen jalka, kahden balusterin muodostama varsi, jonka päätteenä balusterikärki. Kaksi S:n muotoista kynttilänhaaraa, joissa kummassakin kaksi kynttilänsijaa, pyöreät talivadit, kulumikkaat renkaan päältä nousevat kynttilänpesät. Kork. 43 cm. Mainitaan v. 1728 (kal.).

2 (kuva 25). Barokkityylinen, vuoden 1700 paikkeilta. Jalka pakotettua kullattua kuparipeltiä, varsi pakotettua messinkipeltiä. Pullukkajalassa on harvinaisen kaunista pakotuskoristelua: nauhakie-muroihin sovitettut hedelmäryhmät, sirot kukkakiemurat punssatulla pohjalla. Kierrevarsi on yksinkertaisempaa tekoa, samoin irrallinen kynttilänpesä, jonka talivadissa ja varren anturalevyssä on pakotetut akantinkiemurat. Kork. 35 cm. Vanhat kalustoluettelot eivät mainitse tätä kynttilänjalkaa; se on luultavasti sama, jonka lukkari J. Jordwall lahjoitti 1810-luvulla (kal.).

3-4. Pronssista valettu, kullattu pari, 1880-luvulta. Nelihaaraiset. Koristeina simpukat ja kasviaiheet sekä talivadeista riippuvat kristallit. Kork. 38 cm. Hankittiin kirkkoon v. 1884.

HÄVINNEET VALAISIMET. V. 1826 mainitaan vanha, nelihaarainen rautakruunu (kal.), 1750-luvulla ja v. 1830 ostettiin puukruunut, joista muutama osa vielä on tallella (tilit). 1700-luvun puolivälissä lahjoitti »Mietoisten Kehtu» (?) messinkisen lampetin (kal.), ja 1700-luvulla lahjoittivat sotilaat Kaarle Alleen ja Matti Svenskberg tinaiset kynttilänjalat (kal. 1826). 1800-luvun yksinkertaiset läkkiset lampetit ja kynttilänjalat ovat niin ikään hävinneet.

24. VASKINEN KYNTTILÄNJALKA 1600-LUVULTA.
Malmstake från 1600-talet.

25. MESSINKI- JA KUPARIPELLISTÄ TEHTY KYNTTILÄNJALKA
VUODEN 1700 PAIKKEILTA.

Ljusstake av mässings- och kopparplåt, ca 1700.

Hautausmuistot

1700-luvulla oli kirkossa useita muurihautoja, mm. mainitaan kuorissa oleva Lehtisten hauta (tilit 1733). V. 1799 lopetettiin kirkkoon hautaaminen (pöytä.).

Hautausvaakunoita ei ole säilynyt. Hallenius mainitsee v. 1738 Fleming-suvun vaakunan, jossa oli kirjoitus: »H:F:Til Lehtis etc.» sekä kirjaimet CHSIH, vuosiluku 1643 ym. Tämä oli mahdollisesti sama vaakuna joka mainittiin jo sivulla 75.

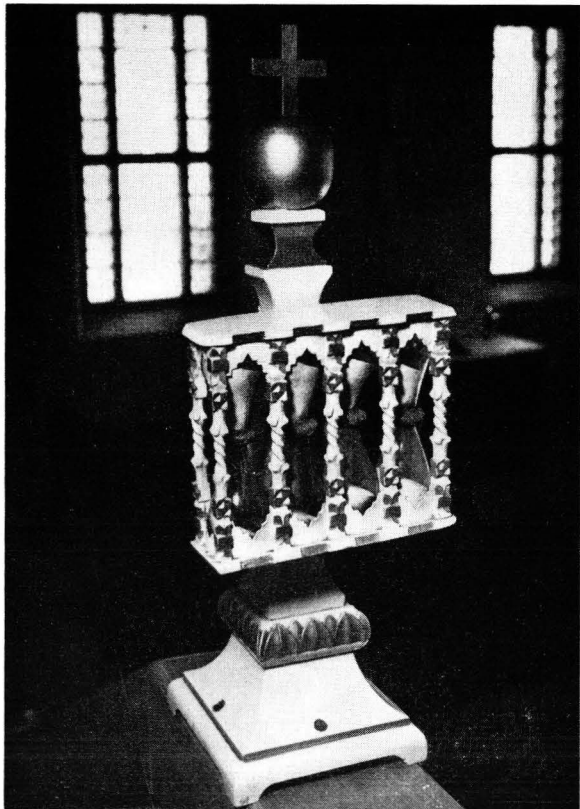
Kellot

1. Ylinnä kaksi kukkakuvioista nauhaa, reunassa lehtinauha. Kiemurakehässä kirjoitus: HERRAN TYKÖ TULKAT KAUKA/TE KUIN OLET LIITOSANS/HÄNEN PORTINS KIITOKSELLA/KAIKKI KANSAT KULKEKAAN. Vastakkaisella puolella soikeassa kehässä: OSTETTU WUANNA 1824 VASTUUDESTA WALETTU

TUKHOLMISSA VUANNA 1857 JOH. A. BECKMANILDA
Halk. 78 cm.

V. 1824 ostetun kellon kirjoituksena oli sama virrensäkeistö sekä: »Ostettu vuoñä 1824 Mietoisten Seurakunnan yhtäiselle kustannuksella. Silloin oli provasti A. S. Rönnbäck kirkkoherra Mynämäessä ja Engelbrecht Rancken kappalainen Mietoissa. Valettu Stockholmissa Gerhard Hornerilla.» Kello oli nykyistä hieman pienempi. (kal.; A. S. Rönnbäck, Mynämäen kirkkoherrana vv. 1819-56, E. Rancken, Mietoisten kappalaisena vv. 1820-62; Gerhard Horner toimi Tukholmassa kellonvalajana, tuli mestariksi v. 1787, k.v. 1824.)

2. Ylinnä kaksi, reunassa yksi akanttialmettinauha. Kyljessä Jehovan aurinko ja enkelinpäiden välissä kirjoitus: NUVARANDE PROBST: MAGIST. ANDERS LIZELIUS CAPELLANEN MAGIST. IOHAN ARENIUS. GIUTEN I ÅBO ÅR 1792 AF N. THUNSTRÖM. (Nykyinen rovasti maisteri Andreas Lizelius, kappalainen maisteri Juhana Arenius. N. Thunströmin valama Turussa v. 1792.) Vastakkaisella puolella kiemurakehässä: HÖGVÄLBORNA FRIHERRINNAN FRU HELENA MARGARETA LYBECKER FÖDD HISING. SÅSOM CAPELLETS PATRONESSA (Jalosukuisen vapaaherrattaren, rouva Helena Margareeta Lybecke-

26. V. 1773 LAHJOITETTU TUNTILASI; TELINE UUSITTU V. 1819.
År 1773 skänkt timglas; ställningen förnyad år 1819.

rin ollessa kappelin suojelija). Halk. 60 cm. (A. Lizelius, ks. s. 52, J. Arenius, Mietoisten kappalaisena vv. 1777-1807, sijaispastorina vv. 1808-17; Margareeta Helena Hising, vapaaherra Kaarle Bleckert Lybeckerin leski, puolisonsa kuoleman jälkeen Yläneenkartanon omistaja vv. 1781-1804). Tämä kello korvasi hieman pienemmän kellon, jonka Turun maaherra, Tuokilan omistaja vapaaherra Lauritsa Creutz ja hänen puolisonsa Ebba Maria Fleming olivat hankkineet v. 1681 (Hallenius).

3. Ylinnä kaksi, reunassa yksi akanttialmettinauha. Kyljessä naisfiguuri, vastakkaisella puolella kahden naisfiguurin välissä kirjoitus: ÅHR 1741 ANDRA GÅNGEN OM GUTEN I ÅBO OCH FÖRÖKT MED 2 LISP: WICHT. DA WARANDE PAST: OCH PRAEP. MAG: LARS ZACKLINIUS SACELL: IACOB LEISTENIUS FÖRFÄRDIGAT AF E. NÄSMAN. (V. 1741 toistamiseen valettu Turussa ja kahden leiviskän paino lisätty. Maisteri Lauri Sackliniuksen silloin ollessa pastoriina ja rovastina ja Jaakob Leisteniuksen ollessa kappalaisena. E. Näsmanin valmistama). Halk. 40 cm. (L. H. Sacklinius, ks. s. 53, J. Leistenius, Mietoisten kappalaisena vv. 1716-49; E. Näsman ks. s. 53.)

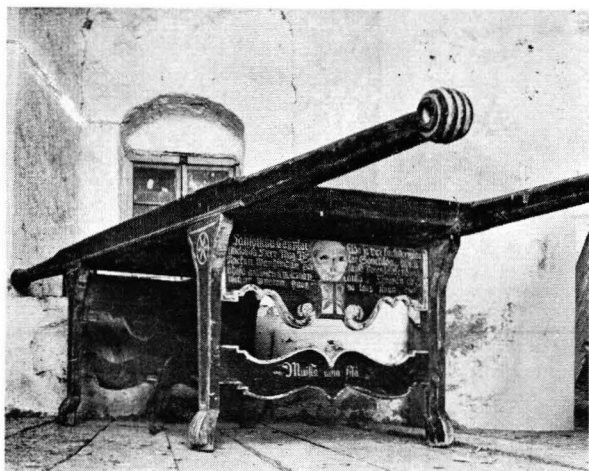
Tämä kello korvasi pienen yllä mainitun Ebba Maria Flemingin toimesta v. 1674 hankitun ja v. 1734 uusitun kellon (Hallenius).

Sekalaista

TUNTILASI (kuva 26), saarnastuolissa. Nelilasinen; uusklassillistyylinen, lehtinauhan koristama teline, joka päättyy palloon ja ristiin, kopassa koristeellisesti veistetyt pienat. Värit valkoinen ja kulta. Telineen kork. 63,5 cm. Uuskaupunkilainen porvari Eskola lahjoittanut v. 1773, teline uusittu v. 1819 (kal.).

KAAPPIKELLO, rokokoomallinen, 1800-luvun puolivälistä. Kellotaulussa signeeraus »Joh. Könni Ilmola». Värit valkoinen ja kulta. Alaosaan on mustalla maalattu kirjoitus: »Lahjoitti Mietoisten kirkolle tuomari F. M. Hästesko.» (Joh. Könni, s.v. 1798, k.v. 1865, Ilmajoen Ala-Könnin isäntä, joka laajensi suvun kotiteollisuuden tehdasliikkeeksi; F.M. Hästesko, kihlakunnan tuomari, Tuokilan omistaja vv. 1848-62.)

NUMEROTAULUT: 1. Vuoden 1800 paikkeilta. Musta, kapean kulturalistan kehystämä, ylälista sahattu kaarrokkeille ja maalattu valkoiseksi.

27. KAPPA LAISEN PIETARI SONCKIN NOIN 1760-LUVULLA VANHIMMAN POIKANSA MUISTOKSI LAHJOITTAMAT PAARIT. Bår, skänkt ca 1760 av kaplanen Petrus Sonck till minne om hans äldsta son.

2-3. Pari, jugendtyylisiä, hankittu v. 1911.

KIRJOITUSRASIA, peltiä, vuoden 1800 paikkeilta. Neljä pientä rengasjalkaa kannattaa suorasivuista, suorakaiteen muotoista rasiaa, jonka profiloidussa saranakannessa on messinkilangasta tehty kädensija. Pohja 9×17 cm, kork. 7,5 cm.

KUKKAMALJAKKOPARI 1900-luvun puolivälistä, tinaa.

KOLEHTILIPAS, suorasivuinen ja tasakantinen, rahareikä ja pieni messinkilukko. Pohja 13,5×21,5 cm, kork. 12 cm.

VAIVAISTUKKI, raudoitettu.

SAKARISTON KALUSTO uusittiin v. 1911. Yksinkertainen, maalattu tammenväriiseksi.

HÄPEÄPENKKI, kolmiaskelmainen, mustaksi tarvattu.

PAARIT: 1 (kuva 27). Kämpäläjalkoja yhdistävät reunoista profiloiduiksi sahatut poikkilaudat, joihin on mustalle pohjalle maalattu valkoiset kirjoitukset; kömpelönä kohokuvana pääkallo ja tuntilasi. Kirjoitukset: »Lahjoitettu Cappalaiselta ja vicekirckoherralta Mietoissa herr. Mag. Pie:tar Sonckilda, hänen rackan wanhimban Poi:ansa Poieslähdendän ohesa ajallisen Cuoleman kautta. Tänäpäni oli minun wuoron, huome:na taas sinun», »Muista aina sitä»; vastakkaisessa päässä: »HERRA pela:sta minun Caikesta Pahasta teosta. ja autta hänen Taiwal:liseen wal:dacundaansa. 2. Tim. 4 v. 18». Pit. 355 cm. (P. Sonck, Mietoisten kappalaisena vv. 1759-76.)

2-3. Yksinkertaiset paarit, tehdyt noin vv. 1804-11 ja v. 1830 (kal.).

MERKINANTOKELLO, tornissa. Matti Simonpoika Uhlu lahjoittanut vuoden 1820 paikkeilla (kal.).

V. 1847 poistettiin jalkapuu ja v. 1900 vanhat huonekalut yms. V. 1728 mainittu rippikello oli jo aikaisemmin hävinnyt kalustoluetteloista. Turun linnan pommituksessa hävinnyt rukoustorvi (THM n:o 4807) ei kuulunut kirkon irtaimistoon, mutta tulkoon silti kirkollisena esineenä tässä mainituksi; sillä oli kyläläisiä kutsuttu kotihartauden piitoon. (Vrt. N. Valonen, Rukoustorvi.)

Tiivistelmä

1. Jo keskiajalla oli seudulla kirkko, Hietamäen P. Jaakobin kirkko, jonka ikää ei tunneta; kappeli lakkautettiin virallisesti vasta v. 1702 ja puinen kirkko jätettiin lahoamaan; mahdollisesti ovat Mietoisten kirkon keskiaikainen kasteallas ja muutama krusifiksi peräisin Hietamäen kirkosta; kellot vietiin Mynämäen emäkirkkoon.

2. V. 1643 rakennettiin harmaakivinen pitkäkirkko keskiaikaisen mallin mukaan; sakaristoa tai asehuonetta ei ollut, lännessä puuteinen. Eteläseinässä pieni papinovi, erikokoiset segmenttikääriseiset ikkunat, joissa luultavasti suorakaiteen muotoinen aukko. Vaakasuora välikatto, länsiparvi. Kalustosta mainittakoon emäkirkosta tuotu 1500-luvun kalkki, kasukka, muuan kynttelikkö ja kynttilänjalka.

3. V. 1724 rakennettiin sakaristo. V. 1765 välikatto muutettiin lautaiseksi tynnyriholviksi ja länsiparven yläpuolelle rakennettiin toinen parvi. Vuosisadan puolivälistä ovat peräisin saarnastuoli ja uusi alttaritaulu, pari kruunua ja kasukka; osa valaisimista ja matkakalkki ovat vuosisadan alusta. - Kirkkotarhaa ympäröi hirsistä salvottu aita, tapuli oli puinen.

4. Vv. 1805-06 pohdittiin kirkon laajennussuunnitelmia. V. 1819 rakennettiin Tukholman IK:n v. 1806 päivätyjen, A. V. Edelcrantzin signeeraamien piirustusten mukaan usklassillinen länsitorni ja v. 1829 kirkkoa jatkettiin itään päin melkein toisen verran. Papinovi muutettiin pääoveksi, ikkunat laajennettiin. - V. 1879 kattoa alennettiin ja se päällystettiin galvanoidulla pellillä.

5. V. 1911 suoritettiin perinpohjainen korjaus I. Launiksén suunnitelman mukaan. Eteläoven eteen rakennettiin asehuone, sisäseinät rapattiin sileiksi ja koko sisustus uusittiin hillittyyn jugendtyyliin.

REFERAT

I. Under medeltiden fanns inom nuvarande Mietois (fi. Mietoinen) socken i Hietämäki en åt Sankt Jacob helgad liten träkyrka; dess ålder är okänd. År 1558 omtalas kyrkan som kapell under Virmo; kapellet nedlades år 1702. Troligen härstamma dopfunten (1200-tal?) och tvenne enkla krucifix i senmedeltida stil i Mietois kyrka från Hietämäki. Dess små klockor övertogs av Virmo moderkyrka.

II. Mietois församling grundas som kapell under Virmo år 1641 och år 1643 uppföres på Henrik Klasson Flemings initiativ en liten kyrka av gråsten i medeltida stil med högt spåntak. Sakristia och vapenhus saknas. I sydväggen och västgaveln segmentbågiga dörrar, fönstren, av vilka ett i nordväggen, likaledes segmentbågiga. Ett litet ursprungligt fönster har bevarats i västgaveln bakom det senare tillbyggda tornet. Innertaket plant.

Inventarier: Från Virmo kyrka har erhållits en uppsättning nattvardskärl, nordiskt arbete från slutet av 1500-talet eller ca 1600. Av övriga inventarier ha bevarats sockenbudstyg av Hans Meijer, Åbo, från århundradets senare hälft, en mässhake av röd sammet på linnebotten från slutet av 1500-talet, en ljusarm av malm och en fyrgrenad malmstake. Bland förkommet lösöre kunna nämnas ett dopfat av mässing, en på altarkransen brukad »tapet» och tvenne (senare omgjutna) klockor.

III. Sakristia uppföres år 1724. År 1738 omtalas brädfodrad och rödstruken stapel. Kyrkogården omgives på 1700-talet av timrad balk med enkla portar. - År 1765 förses kyrkan med ett tunnvalv av trä samtidigt som en ny västläktare bygges ovanför den låga äldre läktaren, vars balustrad pryds med målningar ur frälsningshistorien. År 1738 har en »skönt bemålad» korbalk omtalats. En predikstol bygges år 1750 av snickaren Lindstedt och prydes med apostlamålningar av Jonas Bergman från Åbo.

Inventarier: Före år 1738 anskaffad altartavla med korsfästelsen, vars ramverk i barockstil efterbildar altarpupp-satsen i moderkyrkan. Tre evangelistbilder i olja på duk, med tysk och latinsk text, troligen från tidigt 1700-tal (en fjärde har gått förlorad). Av nattvardskärl må nämnas oblatask av D. Rising, Åbo 1788, av textilier svarta och röda galonerade sammetsmässhakar från 1752 och senare, altarduk av svart kläde med blommor av silverspets från 1797 och röd sammetsbåv med silverholk från 1790. Till

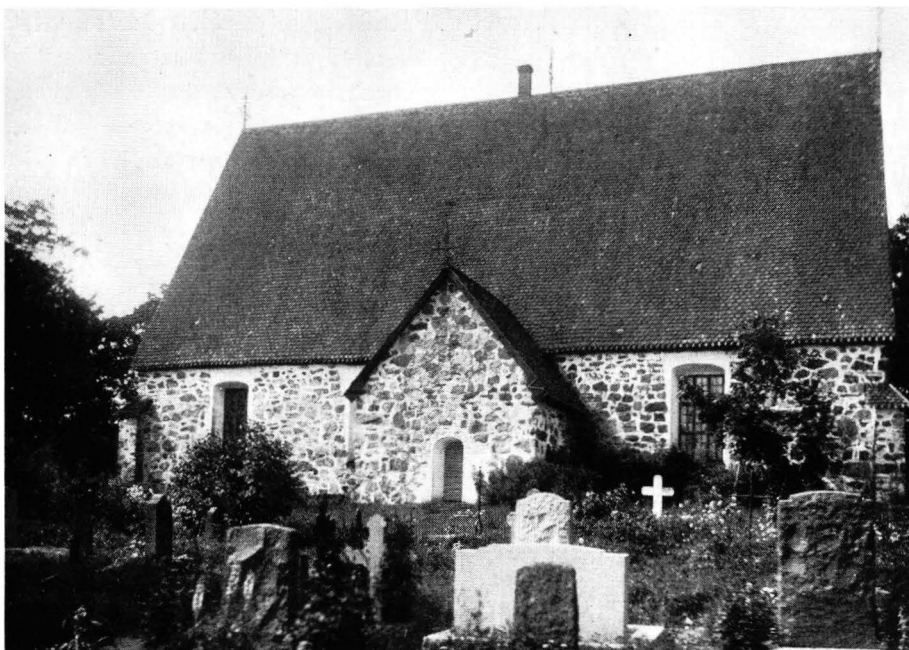
armaturen höra malmkronor av I. C. Reiss i Åbo 1756 och 1760 (senare något omarbetade), fragment av träkronor och lampetter samt ljusstake i senbarockstil av driven koppar- och mässingsplåt. Klockorna ha gjutits av E. Näsmän 1741 och N. Thunström 1792; timglas och bår från 1773. Bland försvunnet lösöre kunna nämnas en år 1728 omtalad mässhake av randigt siden, ett antependium av grön taft med guldspetsar från före 1728 och en äldre grön kollektbåv.

IV. Från åren 1805-06 härstamma ett utvidgningsförslag av murarmästaren i Åbo Jakob Grandell och två förslag av Intendentkontoret; de omfatta en förlängning av kyrkan österut samt ett västtorn. Arbetet utföres år 1818-19 (tornet) och 1829 (under ledning av murarmästare Ekström, snickare Liljendal samt timmermansmästare Enkvist) i stort sett enligt IK:s senare, av A. V. Edelcrantz signerade ritning. Tornet uppföres av gråsten och tegel med pyramidtak. Alla fönster utvidgas betydligt och den tidigare prästdörren blir sydväggens nya huvudingång. Taket sänkes år 1879 och täckes med galvaniserad plåt och östgaveln ommuras delvis av tegel. - År 1829 omges kyrkogården med kallmur av gråsten.

Bland 1800-talets inventarier må nämnas orgel av C. G. Rindell 1860, träkrucifix från 1886, nattvardskalk av W. Pettersson, Åbo 1880, oblataskrin av O. R. Lundgren i Åbo (ursprungligen pris för silkesavelns införande i Finland), sockenbudstyg av G. Brummer, Åbo ca 1830 och vinkanna av O. R. Lundgren 1872. I. C. Reiss' malmkronor omarbetas av A. Högander 1843. Till armaturen höra ytterligare en malmkrona från 1832, ett par kristallkronor, av vilka den ena i barockstil, och förgyllda altarkandelabrar av brons från 1885. En klocka gjutes av J. A. Beckman 1857.

V. År 1911 utföres i kyrkan en större reparation efter förslag av I. Launis. Vapenhus uppföres. Innerväggarna slät-rappas och målas och tunnvalvet förnyas av smala spontade bräder samt bemålas med schablonband. Altarväggen utsmyckas med gipskrucifix och korfönstren förses med glasmosaiker av C. Slotte. Inredningen omarbetas i jugendstil. Predikstolen målas i ekfärg (och förenklas?). Nya textilier, lampetter av mässing, nummertavlor mm. anskaffas. Senare har kyrkan erhållit modernt nattvards-silver utan större intresse.

År 1908 och 1928 har gravgården avsevärt utvidgats.

1. KIRKKO ETELÄSTÄ. VALOKUVA V:LTÄ 1929, JOLLOIN VESIKATTO VIELÄ OLI PAANUTETTU.
Kyrkan från söder. Fotografi från år 1929, då skurtaket ännu var spånat.

LEMU

LÄHTEITÄ

H. Donner, Heraldisk-kritiska anmärkningar rörande E. Brenners resa i Finland 1670-72. FM XXI 1914. I. *Kronqvist*, Lemun ja Ruskon kirkot. SM XL 1933. *Juho Sjöros*, Muinaismuistoja Mynämäen kihlakunnasta. SMYA VIII, 1887, ss. 134-138.

Kirkon arkisto (siirretty Turun Maakunta-arkistoon): Kalustoluettelot v:lta 1637 (sidottu keskiaikaiseen pergamenttiin, johon on kirjoitettu nuotteja lauluteksteineen), vv:lta 1682-83, 1731, 1769, 1809, 1836-1914. Tilitt v:lta 1639-1731, 1734-1900. Pitäjänkokousten pöytäkirjat vv:lta 1748-67, 1769-98, 1802-21, 1833-81. Vv. 1755, 1769, 1784, 1811 pidettyjen piispantarkastusten pöytäkirjat. Vv. 1748-49, 1795, 1802, 1804, 1825, 1836, 1856, 1874, 1881, 1892, 1897 pidettyjen rovastintarkastusten pöytäkirjat. Penkkijako v:lta 1741. - Intendenttikonttorin 22. 12. 1785 päivätyt tapulin piirustukset ja kustannusarvio.

Kansallismuseon topogr. arkisto: Muinaismuistoyhdistyksen taidehistoriallisen rettikunnan kertomus v:lta 1874, I. *Kronqvistin* muistiinpanot v:lta 1926, v. 1931 suoritettua kirkon korjausta koskevat muistiinpanot ja työselitykset, v. 1939 laadittu C. O. Nordmanin kertomus sakariston pohjasta, R. Pylkkäsen inventointikertomus v:lta 1945, Nils Cleven v. 1948 laatima tarkastuskertomus, kirkon tiilikattoa koskeva kirjeenvaihto ja ins. A. Fritzénin katonrakennusehdotus vv:lta 1949-50, Veikko Kiljusen v. 1958 laatima kirkon seinämaalauksien puhdistusta koskeva kertomus ym.

Valtionarkisto: mikrofilmikopiot Turun ja Porin läänin maa-herrojen kunink. majesteetille lähettämistä kirjelmistä; mm. 17. 1. 1807.

J. Rinteen mukaan (Pyhä Henrik, s. 44) Lemun seurakunta olisi kuulunut Nousiaisten P. Marian seurakunnan toiseen osaan, mikä mainitaan »Santamalan ja Lemun» pitäjänä v. 1380 (REA 247); mahdollisesti tarkoitetaan mainitussa asiakirjassa kuitenkin kahta eri pitäjää. Rinne nojaa Halleniuksen esitykseen (Wirmoensis territorii Memorabilia). Joka tapauksessa seurakunta on itsenäistynyt ennen vuotta 1404. Lemuun kuului jo 1500-luvulla siitä myöhemmin erotettu Askaisten kappeli.

Lemun kirkko on pyhitetty *P. Olaville* (Hallenius 1741).

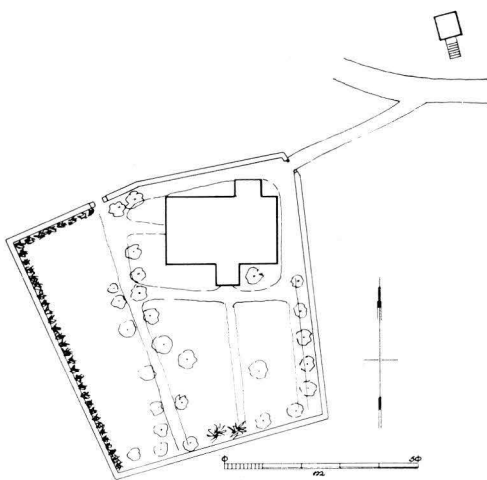
Muita kirkonpaikkoja kuin se, missä Lemun nykyinen kirkko sijaitsee, ei pitäjässä tunneta. Toijolan kylään on 1800-luvulla rakennettu *rukoushuone*.

Lemun pitäjässä ovat seuraavat tekstissä mainitut suurtilat: Tenhola, Monnoinen, Nynäinen.

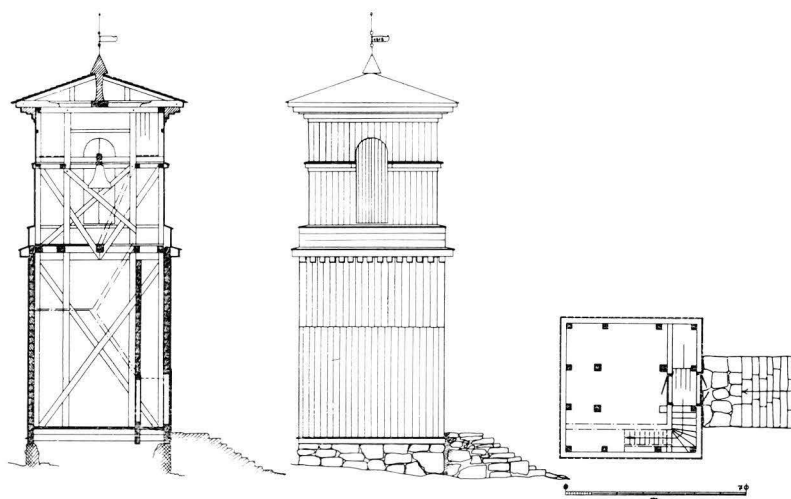
KIRKKOTARHA

Kirkkotarhaa on useaan kertaan laajennettu, joten kirkko nyt sijaitsee sen koilliskulmassa (kuva 2). Sitä ympäröi harmaakivistä ladottu aita, jonka koilliskulmassa ja pohjoisosassa on porttiaukot. Näitä kehystävät betonipilarit, joissa on peltiset pyramidikatokset. Kirkkotarhaa koristavat jalopuustutukset, jotka osittain näyttävät vanhan kirkkotarhan rajoja.

1600-luvulla aita oli salvottu hirsistä ja katettu laudoilla (kal. v. 1681, tark. v. 1825). V. 1650 rakennettiin hirsinen porttihuone (tilit), ja v. 1734 puisia porttihuoneita oli kaksi. Läntinen purettiin ennen vuotta 1836. Koillinen, suurempi, uusittiin

2. ASEMAPIIRROS, 1:2000.
Situationsplan, 1:2000.

3. TAPULIN ITÄSUUNTAINEN PYSTYLEIKKAUS, LÄNSISIVU JA POHJAPIIRROS, 1:300.
Snitt av stapeln mot öst, stapeln västsidan och plan, 1:300.

v. 1821 ja se oli vielä 1920-luvulla olemassa. Se oli salvottu hirsistä ja laudoitettu; alkuperäisen punamultauksen korvasi keltainen öljyväre, sisäseinät oli v. 1871 maalattu valkoisiksi ja pirskoteltu mustalla (pöytäk.). - Vanha rappeutunut hirsiaita purettiin noin v. 1813 (tark.) ja korvattiin »asetusten mukaisesti» ladotulla harmaakiviäidalla. 1820-luvulta lähtien on kirkkotarhaan istutettu jalopuita. Seuraavat laajennukset on suoritettu v. 1848, 1870-luvulla ja v. 1928.

Tässä yhteydessä mainittakoon, että seurakuntalaiset v. 1811 piispantarkastuksessa kertoivat kirkkotarhan aikaisemmin olleen hyvinkin paljon laajempi, mutta sitä »pitkät ajat sitten» ainakin kaksi kertaa pienennetyn. Erotettu maa oli ensin ollut lukkarin käytössä ja myöhemmin joutunut Toijolan ratsutilan omistukseen.

Hautakappeleita ei ole. V. 1926 paljastettiin I. Kronqvistin johdolla kirkkotarhan entisessä lounaiskulmassa Järäisten kartanon vanha *muurihauta*, jonka maanpäällinen osa oli hävinnyt. Hautaa oli käytetty vv. 1793-1810.

Kirkon länsipuolella on vv. 1939-44 kaatuneiden muistoksi pystytetty iso *graniittiristi*.

V. 1856 rakennettu *ruumishuone* on kirkon pohjoispuolella aidan erottamana kirkkotarhasta. V. 1812 mainitaan laudoilla katettu *luuhuone*, joka nyt on hävinnyt.

V. 1858 rakennettiin tapulin ja kirkon välille *pitäjänmakasiini*, jota on 1900-luvulla korjattu arkkitehti I. Wirkkalan suunnitelman mukaisesti ja tämän jälkeen käytetty museona. Se on pystylaudoituksella vuorattu ja punamullattu hir-

sirakennus. - V. 1771 mainitaan kaksi vanhaa *kymmenysaittaa* (tilit); ne uusittiin v. 1800, mutta ovat myöhemmin hävinneet.

TAPULI

Tapuli rakennettiin v. 1812 kirkkotarhan koillispuolella olevalle kalliolle 28. 2. 1798 päivätyjen Tukholman Intendenttikonttorin piirustusten mukaan (pöytä:t 1798, jotka myös sisältävät Mikael Piimäsen kustannusarvion). Rakennusmestariksi otettiin turkulainen kirvesmies J. Grönberg. Kattopaanut hankittiin Paattisten kappelista.

Tapuli (kuvat 3, 4) on puinen uusklassillinen, kaksಿನivelinen rakennus. Korkea pohjakerros on salvottu hirsistä lyhytnurkalle ja ulkoa pystylaudoituksella vuorattu. Tämän päältä kohoaa suorasi-vuinen pystylautainen, pohjaltaan neliömäinen kellohuone, jossa on voimakas profiloitu räystäs sekä matala pyramidikatto; ylinnä on viiri.

Tapulissa on sitä jäsentelevät vaakasuorat profiloituneet listat sekä pohjakerroksen että kellohuoneen yläosassa; pohjakerroksen listan koristeena on sen alapuolella pisarat.

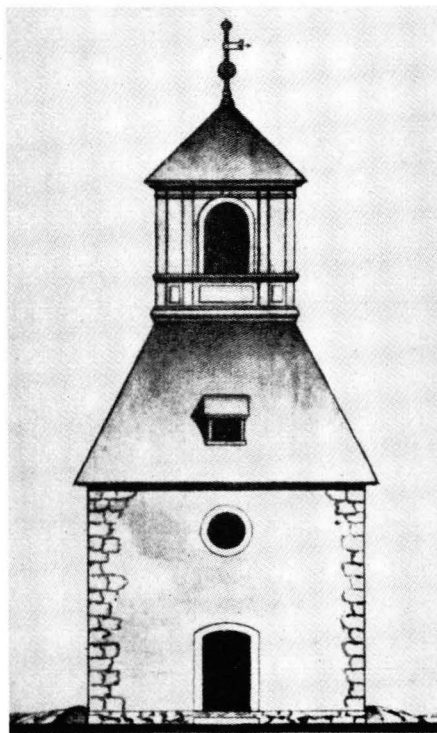
Suorakaiteen muotoiset pystylautaiset pariovet, joille johtavat v. 1832 rakennetut kiviportaat, pyörökaarisissa ääniaukoissa pystylautaiset pariluukut. V. 1881 uusittu ulkolaudoitus on punamullattu, luukut ja ovi maalattu mustaksi, räystäslista ja pisarat keltaiset. Katto peitettiin alkuaan paanuilla, mutta nämä korvattiin v. 1950 tiilillä ja räystäät päällystettiin kuparipellillä.

TAPULIN EDELTÄJÄT. V. 1637 oli kirkonkello riippunut tapulissaan jo 60 vuotta (kal.). Tämä puutapuli uusittiin v. 1662 uuden kellon hankkimisen yhteydessä (tilit); työ kesti kahdeksan kuukautta. Jo v. 1699 tapuli oli taas perusteellisesti korjattava ja v. 1735 rakennettiin uusi tapuli »hirsistä ja laudoista»; rakennusmestari oli koroisin Killaisista (tilit). V. 1737 tapuli punamullattiin. Myös tämä tapuli oli niin heikko, että se v. 1769 oli »kukistumaisillaan» (tark.). »Tapuliasia» venyi pitkäksi. C. F. Schröderiltä tilattiin 1780-luvun alkupuolella kivisen tapulin piirustukset (ks. Klemetti, *Kirkonrakentajia I*, s. 139). Tästä olisi tullut verrattain yksinkertainen uusklassillistyylinen kaksininivelinen rakennus, jonka korkean pohjakerroksen kulmissa oli rustiikkaa; verrattain korkean suoralapaisen paanukaton päältä kohoaa neliömäinen kellohuone pyramidikattoineen ja viireineen (kuva 5). V. 1785 muurarimestari Arelin laati tähän tapuliin kustannusarvion. V. 1787 tuli IK:sta uudet piirustukset (kuva 6), jotka suurin piirtein olivat Schröderin ehdotuksen muunnelma: pohjakerroksen katto oli muutettu matalammaksi ja kellohuoneen pyramidikatto oli saanut kaarevat pinnat, yksityiskohtia oli muutettu. Kivitapuli olisi kuitenkin tullut seurakunnalle ylivoimaisen kalliiksi, koska kappeliseurakuntalaiset kieltäytyivät osallistumasta kustannuksiin (maaherran kirjelmät, pöytäk.).

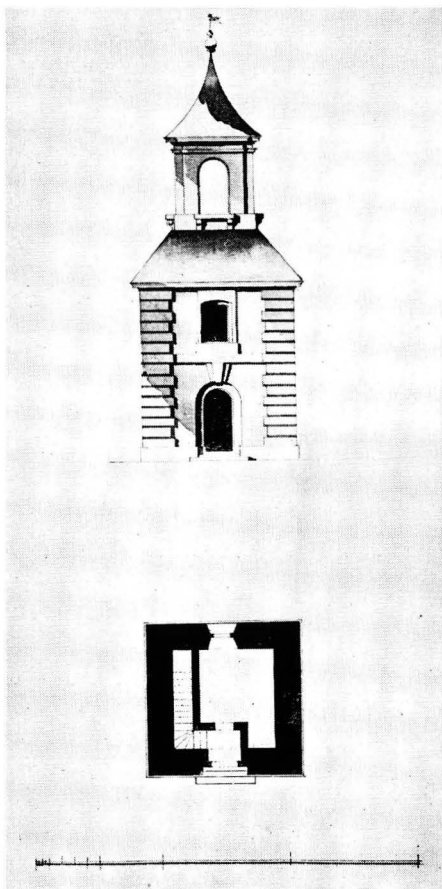
4. TUKHOLMAN INTENDENTTIKONTTORIN v. 1798 PÄIVÄTYJEN PIIRUSTUSTEN MUKAAN RAKENNETTU TAPULI. VALOKUVA V:LTÄ 1927.

Stapeln, byggd enligt ritning från Intendentkontoret i Stockholm 1798. Fotografi från 1927.

5. C. F. SCHRÖDERIN TAPULIEHDOTUS 1780-LUVUN ALKUPUOLELTA.

C. F. Schröders stapelförslag från början av 1780-talet.

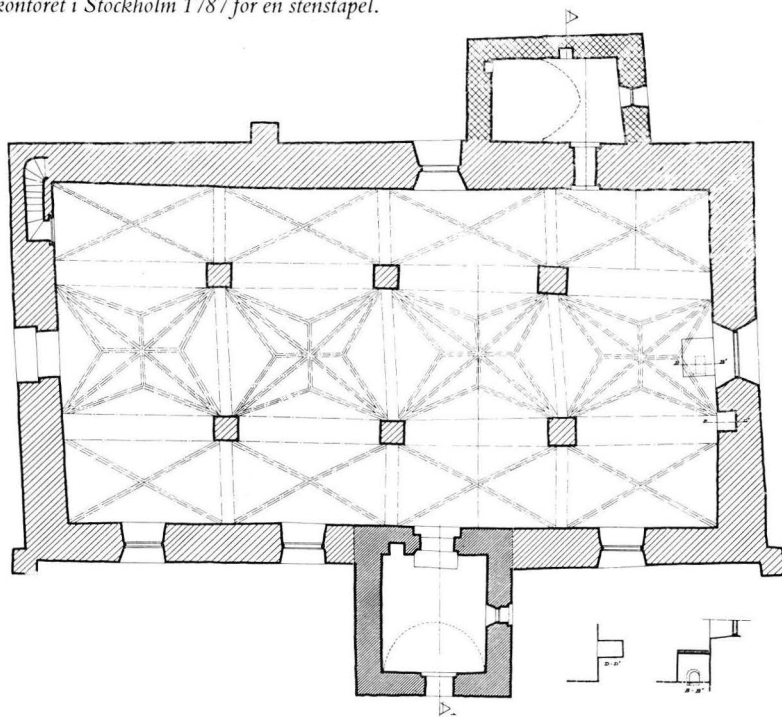

6. TUKHOLMAN INTENDENTTIKONTTORIN V. 1787 PÄIVÄTTY
KIVITAPULIA KOSKEVA EDHOTUS.
Ritning från intendentkontoret i Stockholm 1787 för en stenstapel.

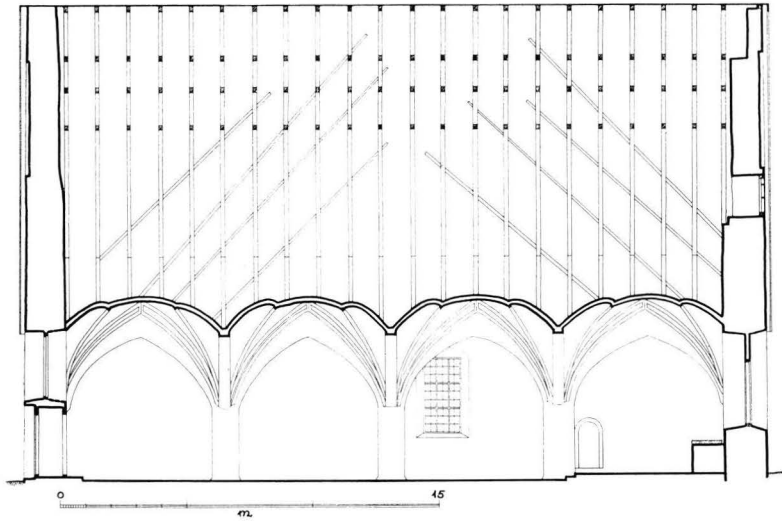
KIRKKO

Lemun keskiaikainen kivikirkko (kuvat 1, 7-9) on suorakaiteen muotoinen kolmilaivainen pitkäkirkko. Satulakattoiseen runkokuoneeseen liittyy pohjoispuolella, lähellä pohjoisseinän itäpäätä, runkokuonetta nuorempi viistokattoinen sakaristo ja eteläpuolella, hieman runkokuoneen keskiviivasta itään, runkokuonetta vanhempi, satulakattoinen ashuone. Rakennusaineena on käytetty harmaakiveä paitsi päätykoristeissa, holveissa, muuriaukoissa ja muutamassa kulman korjauksessa, joissa on tiiltä.

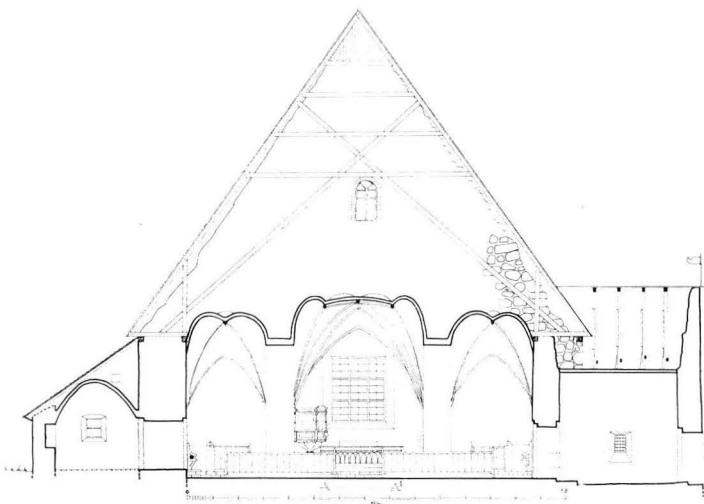
RUNKOKUONE. Sokkelia ei ole. Runkokuone on huomattavan vino, pohjakaava melkein vino-neliön muotoinen. Sivuseinien ulkopituus on 29,5 m, korkeus 5,70-6 m, päätyjen leveys 16,75 ja 17 m, korkeus 18,35 m. Muurien paksuus 1,6-2 m. Runkokuone on rakennettu verrattain epäsäännöllisistä harmaakivistä, eikä ole onnistuttu muodostamaan tasaisia kerroksia; varsinkin itäseinän pohjoisosa on epäsäännöllinen (ks. tuonnempaa s. 98). Muurien kanssa muurausliitteessä olevia tukipilareita on kaakkois- ja lounaiskulmassa sekä pohjoisseinässä, ikkunan länsipuolella; viimeksi mainitun yläpuolella olevat sidekivet osoittavat, että pilaria on suunniteltu nykyistä

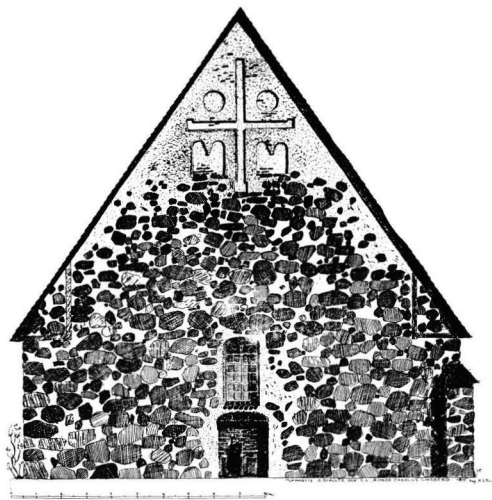
7. KIRKON POHJAPIIRROS, 1:300.
Plan av kyrkan, 1:300.

8. RUNKOHUONEEN POHJOISSUUNTAINEN PITKITTÄISLEIKKAUS, 1:300.
Längdsnitt av långhuset mot nord, 1:300.

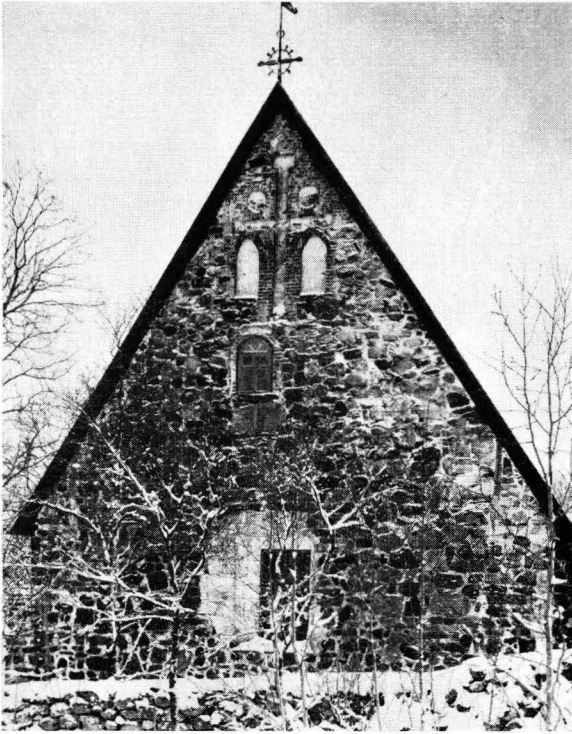
9. KIRKON ITÄSUUNTAINEN POIKITTÄISLEIKKAUS, 1:300.
Tvärnsnitt av kyrkan mot öst, 1:300.

10. KIRKON LÄNSIPÄÄTY, 1:300.
Kyrkans västgavel, 1:300.

korkeammaksi. Koilliskulmassa oleva sidekivi osoittaa, että tähänkin on ollut aikomus rakentaa tukipilari. Samaan kulmaan on v. 1741 tehty tiilikorjauksia (tiilenkoko $30 \times 14 \times 7$ cm; korjaukseen on siis käytetty keskiaikaista tiiltä). PÄÄTYKOLMIOISSA on tiilikoristelua: länsipäädysssä on päätekijänä tasahaarainen ristikomero, jonka alapäässä on pieni neliömäinen komero, sivuhaarojen päät on ylöspäin taivutettu. Haarojen väliin on sijoitettu kaksi pyörökaarista kaksoiskomeroa ja kaksi pyörökomeroa (vrt. Ruskon kirkkoa). Itäpäädyssä (kuva 11) on latinalainen ristikomero ja haarojen väliin on sijoitettu kaksi suippokaarikomeroa ja kaksi pyörökomeroa.

Ristin alapuolelle on epäsymmetrisesti sijoitettu ullakon pyörökaarinen ikkuna, jonka yläpuolella olevaan puulevyyn on maalattu kirjoitus; siitä erottuu sana *gloria* (kunnia). Päätyjen ullakonpuoleinen seinä on kokonaan harmaakiveä. VESIKATTO. V. 1950 peitettiin katto tiilellä aikaisemman paanutuksen sijasta, jolloin kattotuoli suureksi osaksi uusittiin insinööri A. D. Fritzénin suunnitelman mukaisesti, varsinkin kitapuut ja vinotuet on vahvistettu. Jo 1700-luvulla näyttää alkuperäinen kattotuoli olleen horjuva (ks. mm. vv:en 1701 ja 1739 tilejä). – V. 1950 hankituissa viireissä on vuosiluvut 1380, 1450 ja 1959 (ne tarkoittavat seurakunnan ensimmäistä asiakirja-

11. ITÄPÄÄTTY. KUORI-IKKUNAN ETELÄPUOLELLA NÄKYVÄT
ALKUPERÄISEN IKKUNAN ÄÄRIVIIVAT.
*Östgaveln. Söder om korfönstret synes konturen av ett ursprung-
ligt fönster.*

12. ASEHUONEEN JA RUNKOHUONEEN YHTYMÄKOHTA. ASE-
HUONE (VASEMMALLA) ON RUNKOHUONETTA VANHEMPI.
*Fogen mellan vapenhus och långhus. Vapenhuset (till vänster)
är äldre än långhuset.*

mainintaa, kirkon rakentamista ja tiilikaton tekemistä). Vanhoja viirejä säilytetään kirkon muuseossa; niissä olevat vuosiluvut 1810 ja 1834 tarkoittavat paanutuksen uusimista, niin ikään muuseossa säilytettyjen tuulilautojen vuosiluku 1850.

IKKUNAT. Kaikki ikkunat on tuntuvasti laajennettu v. 1860, jolloin ne varustettiin puupienoil-la. Kaikissa paitsi kuori-ikkunassa on segmenttikaarinen aukko. Kuori-ikkuna siirrettiin v. 1778 keskelle itäseinää, koska se aikaisemmin oli sijainnut aivan epäsymmetrisesti (ks. lähemmin s. 98). Vanhan ikkunan alareuna oli nykyistä metrin verran korkeammalla ja kaari oli suippo, profiilissa kaksi suorakulmaista pykälää. – Pohjoisseinään tehtiin vasta v. 1709 »nousiaislaisen everstinrouvan Elisabeth Burghausenin» lahjoittamilla varoilla pieni korkealla sijaitseva ikkuna. (Luultavasti tarkoitetaan vapaaherra Kustaa Rehbin-derin, Nyynäisten omistajan, tyttärtä Anna Elisabetia.) Ennen v:ta 1860 tapahtunutta laajentamista kaikki ikkunat olivat »pienet, erikokoiset ja muodottomat» (tark.). – V. 1822 esitetty suunnitelma avata pohjoisseinään lisää ikkunoita raukesi tyhjiin.

OVET. Nykyään on runkokuoneessa neljä ovi-
aukkoa: länsipäädyssä, asehuoneeseen ja sakari-
toon johtavat sekä ullakon portaiden ovi. V. 1860
muutettiin länsipäädyn ja asehuoneeseen johtava
ovi ulospäin avautuviksi ja laajennettiin; nykyi-
nen muoto segmenttikaarinen. Asehuoneen oven
runkokuoneenpuoleisissa pielissä on kuitenkin
keskiaikaiset tiilet ja pystysuora pykälä. Etelä-
seinän itäpäässä ollut pieni papinovi sulatettiin
v. 1860 laajennettuun ikkunaan ja sen puuteinen
poistettiin.

SISUSTA (kuva 13). Runkokuoneen sisusta vaikut-
taa matalalta ja pimeältä. 2×3 tukevaa tiilipila-
ria kannattaa matalalta alkavia holveja, jotka
kaikissa laivoissa ovat melkein yhtä korkeat.
Keskilaivassa on tähtiholvit, sivulaivoissa kapeat
ristiholvit (ks. s. 98).

Käytävissä on v. 1931 laskettu punainen tiili-
lattia ja penkkikortteleissa samana vuonna beto-
niperustalle vanhoista laudoista tehty lattia; kuo-
rin lattia on pari askelta ylempänä. Ensimmäi-
nen puulattia koko kirkkoon tehtiin vasta v. 1816,
jolloin kirkkohaudat tyhjennettiin. V. 1778 oli
käytävät laskettu tiilistä.

Keskiaikaisia kalkkimaalauksia ei ole kirkosta
löydetty, mutta siinä on muutama 1600-luvun
maalauk (ks. s. 99). Seinät ja holvit on valkaistu

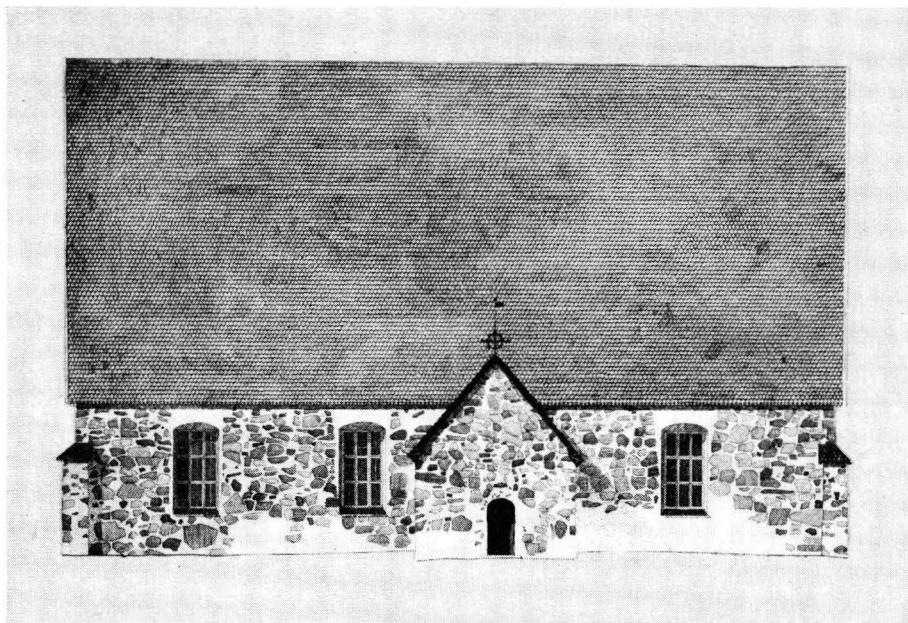
13. KIRKKOSALIN ITÄSUUNTAINEN SISÄKUVA.
Interiör mot öst.

viimeistään v. 1958, jolloin 1800-luvun loppupuolen tumma öljyväripaneeli poistettiin. Valkaiseminen mainitaan ensimmäisen kerran v. 1642 (Mikko Juva s. 20).

Rakennushistoriaa

VANHIN KIRKKO. Kuten jo mainittiin (s. 94), kirkon ASEHUONE on runkokuonetta vanhempi; tämä käy selvästi ilmi rakennusosien liittymäkoh-

dan saumoista (kuva 12). Sen sivuseinien ulkopituus (runkokuoneen muuri mukaan luettuna) on 6,9 m, päädyn leveys 6,25 m, muurin paksuus 1,10–1,20 m. Asehuoneen länsiseinässä on pari esiinpistävää kiveä, mahdollisesti tarkoitettut sidekiviksi asehuoneen eteläpuolelle rakennettavaa kirkkoa varten. Asehuoneeseen johtaa eteläseinässä oleva, v. 1860 laajennettu segmenttikäärinen ovi. Itäseinässä on pieni neliön muotoinen sisäänpäin laajeneva ikkuna, jonka ulkopieliissä pykälä. Asehuoneen välikattona on kaunisraken- teinen, poikittaisleikkaukseltaan puoliympyrän

14. KIRKKO ASEHUONEINEEN ETELÄSTÄ, 1:300.
Kyrka och vapenhus från söder, 1:300.

muotoinen, pohjois-eteläsuuntainen tynnyriholvi. Lattia on tiilistä; ensimmäinen lattia mainitaan v. 1848. Pohjoisseinässä on runkokuoneeseen johtavan oven länsipuolella pieni *komero*. - Holvin ja ikkunanpielien tiilenkoko, $27-28 \times 13-14 \times 9,5$ cm, eroaa muualla kirkossa esiintyvistä. Kaikista näistä yksityiskohdista päättäen nykyinen asehuone on kuulunut *sakaristona* perimätiedonkin tuntemaan *puukirkkoon*, joka on sijainnut välittömästi sen eteläpuolella. Tämän kirkon kalustosta onkin säilynyt krusifiksi noin vv:lta 1250-75 (ks. s. 102). Puukirkon sakaristo on rakennettu myöhäisintään v. 1300. Sen kattotuoli uusittiin kokonaan v. 1746 (tilit).

RUNKOHUONE RAKENNETAAN. Sakariston pohjoispuolelle rakennettu runkokuone on kaikesta päättäen kauttaaltaan peräisin 1400-luvun keskivaiheilta. Alkuperäisen kuori-ikkunan pielissä ja sakariston pohjoisseinän puhkaistun oven pielissä sekä päädyissä on sama tiilenkoko, $29-30 \times 14 \times 8-9$ cm. Kuten mainittiin (s. 96), sijaitsi kuori-ikkuna aikaisemmin epäsymmetrisesti, runkokuoneen keskiviivan eteläpuolella, ja itäseinän ullakon ikkuna on vanhan kuori-ikkunan yläpuolella. Tämä johtunee siitä, että runkokuone alkuaan oli suunniteltu nykyistä kapeammaksi. Rakentaminen on aloitettu itäseinästä, mutta länsiseinä on sitten muurattu itäseinää leveämmäksi. Kuori-ikkunan pohjoispuolella näkyikin ulkopuolella seinässä selvä rako, vaikka on koe-

tettu saada seinän pohjoinen »lisä» liitetyksi huomaamatta muuhun seinään.

Tässä 1400-luvun puolivälissä valmistuneessa runkokuoneessa oli tukipilarit ja papinovi, pohjoisseinässä ei ollut ikkunaa, pääsy *ullakolle* oli järjestetty länsimuuriin rakennettujen *harmaakiviportaiden* kautta. Itäseinässä oli kuori-ikkunan eteläpuolella metrin korkeudella sijaitseva, 80×40 cm:n suuruinen *komero*.

HOLVIT. Pilarien pohja on noin $1,10 \times 1,20-1,25$ m. Tiilenkoko, $30 \times 14 \times 7-8$ cm, eroaa hieman muuriaukkoihin ja päätyihin käytettyjen tiilien koosta; holveihin on suurimmaksi osaksi käytetty erikoista holvitiiltä, jonka koko on $27 \times 16 \times 7$ cm. Seinissä holvit nojautuvat niitä varten rakennettaessa jätettyihin holvinjalkoihin. Tiilenkoon eroavaisuudesta huolimatta holvit siis näyttävät samanikäisiltä kuin runkokuone ja kuuluvat ainakin alkuperäiseen rakennusohjelmaan. Kaikki kaaret ovat suipot, arkadikaaret pilarien levyiset ja poikittaisleikkaukseltaan suorakulmaiset, niin ikään suorakulmaiset vyökaaret ovat kapeammat. Ruoteiden leikkaus on viisitahtkoinen. Ruoteet yhtyvät näköjään päatekiveen, joka kuitenkin on paksun rappauksen peittämä; ullakon puolella näkyy yhdessä holvissa esiinpiستävä harmaakivinen päatekivi. Holvityyppi on, kuten päätykoristelukin, peräisin 1450-60 -luvuilta (Kronqvist, main. teos s. 60). Runkokuoneen valmistuttua on sen eteläpuolella ole-

vaan sakaristoon puhkaistu ovi ja sakaristo on muutettu asehuoneeksi.

SAKARISTO. Viimeisenä on valmistunut runkokuoneen pohjoispuolella oleva nykyinen pieni sakaristo (SM XL 1933, s. 49, kuva 7). Se on epäsäännöllisen suorakaiteen muotoinen ja huolimattomasti rakennettu, osoittaen varojen puutetta tai kiirettä. Sivuseinien pituus 4,25 ja 4,55, päädyn pituus 7, mutta leveys runkokuoneen muurin kohdalla 7,40 m. Sakaristossa on loiva viistokatto. Rakennus ei ole runkokuoneen kanssa muurausliitteessä, vaan selvästi sitä nuorempi, mutta silti keskiaikainen; 1640-luvun tilikirjoissa se mainitaan jo »vanhana». Itäseinässä on v. 1778 laajennettu ja aukaistavaksi tehty, segmenttikäärinen ikkuna, jonka sijassa aikaisemmin oli pieni valoaukko (pöytäk.); tämän yläpuolella on saka-

riston ullakon neliömäinen valoaukko. Tiilenkoko $30 \times 14,5 \times 7-8$ cm eli sama kuin runkokuoneen pilareissa. Välikattona on suippokaarta tavoitteleva epäsäännöllinen länsi-itä-suuntainen tynnyriholvi. Lautalattian alla on kivetty maa, jossa ei ole hautoja. Koillisnurkassa on kiveys, jossa on sekä uuden ajan tiiltä että laastia, mahdollisesti jonkin uunin perustaa. 1890-luvulla uuni on kuitenkin sijainnut sakariston lounaisnurkassa. Kellaria ei ole. - Sakariston pohjoisseinässä on 40×40 cm:n laajuinen *komero*, länsiseinässä 50×50 cm:n laajuinen. Runkokuoneeseen johtavassa ovesta on iso harmaakivinen portasaskelma, pielissä pystysuora pykälä. Runkokuoneen puolella on pellillä päällystetty, mustaksi maalattu ovi.

MYÖHEMMÄT KORJAUKSET. Paitsi edellä tekstissä mainittuja korjauksia ja muutoksia on kirkon sisusta perusteellisesti korjattu v. 1895, jolloin runkokuoneeseen tehtiin uusi lattia ja seinät ja holvit valkaistiin, sekä v. 1931: länsiovien sisäpuolelle rakennettiin tuulikaappi, lattia laskettiin uudestaan sementtipohjalle.

Kalkkimaalaukset

1. V. 1619 maalattu vaakuna länsiseinässä, ks. s. 109.

2 (kuva 15). Keskimmaisessä pohjoispilarissa, missä saarnastuoli aikaisemmin on sijainnut, on Lutherin ja Pyhän Hengen kuvat. Luther seisoo edestäpäin nähtynä, puvussa pystysuorat laskokset. Värit ja luultavasti ajoitus sama kuin äsken mainitun vaakunan.

V. 1948 konservaattori V. Kiljunen puhdisti nämä maalaukset ja havaitsi tämän työn yhteydessä myös asehuoneen itäseinässä värinjäitteitä.

Lasimaalaukset

Elias Brenner kuvaa (Gamble Monumenter) kolme vaakunaa Lemun kirkosta, jotka ilmeisesti ovat lasimaalauksia (kuva 16). Kilvet ovat teräväkärkisiä, 1300-luvun tyyppiä (joka kuitenkin esiintyy myös 1400-luvulla).

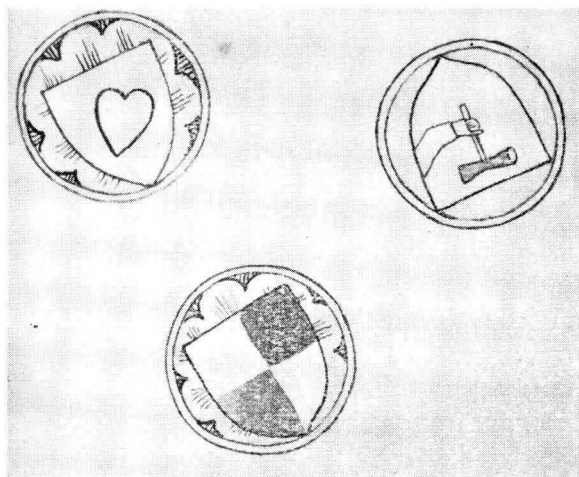
1. Tott-suvun vaakuna, kenttä valko-punainen. (Tarkoittaa luultavasti v. 1481 kuollutta Eerik Akselinpoika Tottia.)

15. LUULTAVASTI 1600-LUVUN ALKUPUOLELLA MAALATTU LUTHERIN JA PYHÄN HENGEN KUVA SAARNASTUOLIN ENTISEN PAIKAN YLÄPUOLELLA.

Kalkmålning av Luther med den Helige Ande ovanom predikstolens ursprungliga plats. Troligen början av 1600-talet.

2. Kilven kentässä sydän vastapalkittain.
3. Kilvessä esiintyöntyvä, hihallinen käsivarsi pidellen iskuun kohotettua vasaraa.

16. ELIAS BRENNERIN KUVAAMAT KESKIAIKAISET LASIMAA-
LAUKSET: TOTT-SUVUN VAAKUNA JA KAHDEN TUNTEMATTO-
MAN SUVUN VAAKUNAT.

*Medeltida glasmålningar avbildade av Elias Brenner: vapen för
släkten Tott samt för två okända släkter.*

Kiinteä sisustus

V. 1816 pienennettiin kuori, joka aikaisemmin oli käsittänyt kaksi traveeta, yhdeksi, kuorinaita poistettiin; saarnastuoli siirrettiin nykyiselle paikalleen.

Kirkon sisustus uusittiin osittain 1800-luvun loppupuolella, muutamat yksityiskohdat v. 1931 ja 1940-luvulla. V:sta 1892 lähtien *uunilämmitys*, v:sta 1941 *sähkövalo* (sähkölampeteissa).

ALTARI, muurattu uudestaan keskiaikaisista tiilistä v. 1752 (tilit). Eteläsivussa pyörökaarinen *komero* ja länsireunassa kynte. Neljän itäisimmän pilarin kohdalla on saattanut olla alttareita (Kronqvist; huomattakoon kuitenkin että pilarien alaosaa v. 1812 korjattiin, mistä Kronqvistin havaitsemat epäsäännöllisyydet saattavat johtua). Altтарin yläpuolella on nykyään keskiaikainen *krusifiksi* (ks. s. 103).

ALTARIKIVI (kuva 17), nykyään KM n:o 3187:64. Ns. portatile- eli kannettavan altтарin levy balttilaisesta kalkkikivestä. Kulmiin ja keskelle hakattu ristit. Koko 24,5×28 cm, paksuus 3,5 cm. Tarkemmat löytötiedot puuttuvat.

ALTARIKAIDE, uusgootilaistyylinen, tehty v. 1875. Kaidetta kannattaa suippokaarisarja. Alku-

peräinen väri valkoinen, v:sta 1931 lähtien vihreä. Altarikaiteen on rakentanut Mietoisista ko-
toisin oleva puuseppä G. Grönroos; esikuvana oli Raisen kirkon alttarikaide (pöytäk.).

Vanha alttarikaide oli rakennettu v. 1816; se oli nykyistä huomattavasti pienempi. V. 1820 turkulainen maalari J. J. Palmroos maalasi sen vaaleansiniseksi.

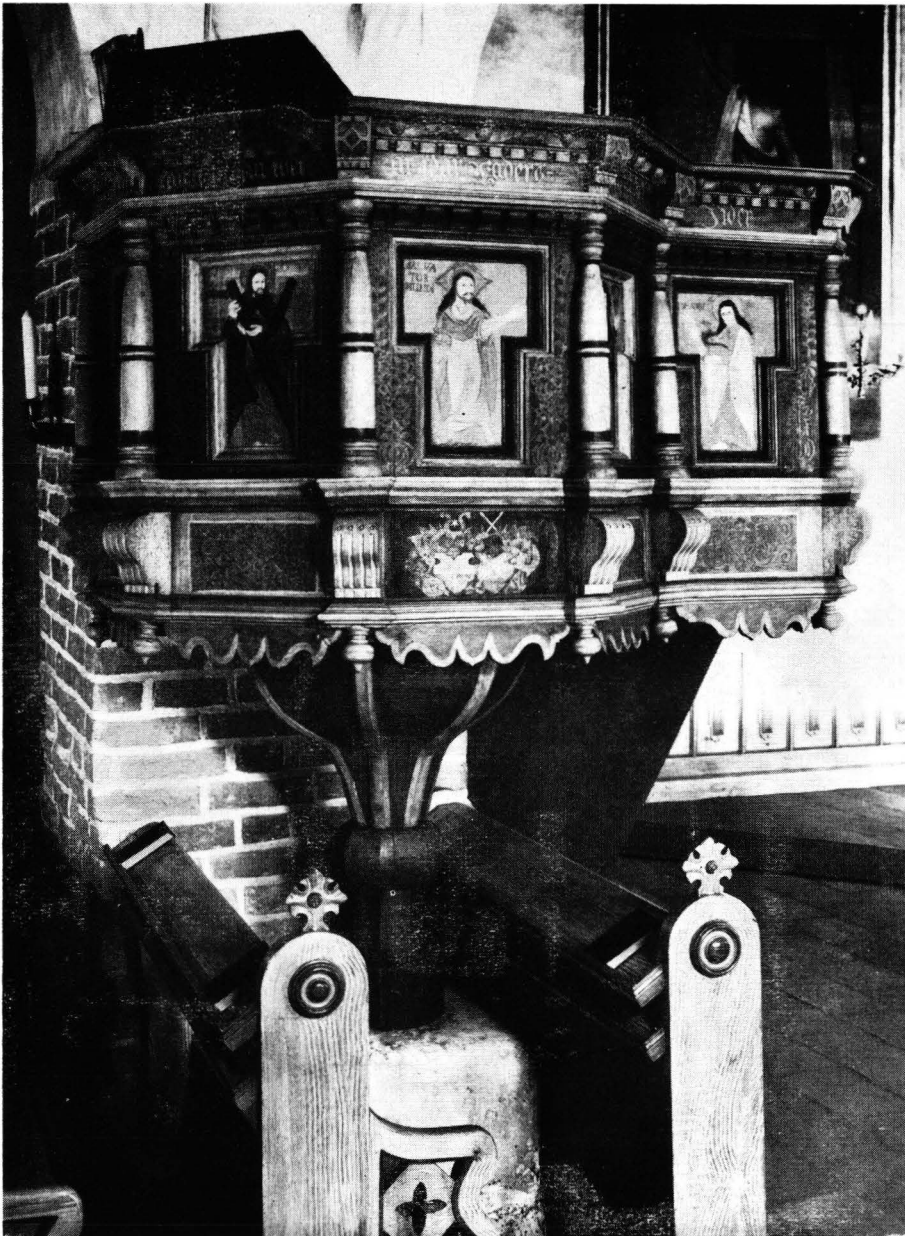
KUORINAITA rajoitti ennen v:ta 1816 nykyistä laajemman kuorin (tark. 1811 ja 1825).

SAARNASTUOLI (kuva 18), tehty v. 1644. Kalkin muotoinen jalka, monikulmion muotoinen runko sekä portaattikaiteineen; ovesta on tallella hammaslistan koristama kehys. Saarnastuolin on teettänyt Lauri Maununpoika Stjernkors (Tenholan ja Maskun Ohensaaren omistaja, k. v. 1658), joka samalla kustansi seinien kalkitsemisen.

Rungon sivut ovat poikkilistojen jäsentelemät, molemmat alalistat ovat polvekkeiset. Kulmissa on konsolien välissä yksinkertaiset rengasprofiiliset pylväät. Yläreunassa hammaslista ja munasauva, alareunassa sahatut koristelevyyt ja sorvatus nupit. Sivuissa on T:n muotoiset peilit, joihin on maalattu alkeellisesti Kristuksen ja apostolien kuvat ynnä kirjoitukset »S. Petrus», »S. Andre», »Salvator Mundi», »S. Iacobus», »S. Iohannes», »S. Philippus»; näillä on tavanomaiset tunnus-esineet. Johanneksen kalkista nousee käärmeenpää. - Porraskaiteen vinoneliöpeileihin on maalattu epämääräiset ruusukkeet. Ylälistan ala-

17. KESKIAIKAISEN PORTATILE-ALTтарIN LEVY. KM.
Skiva från medeltida portatile-altare. NM.

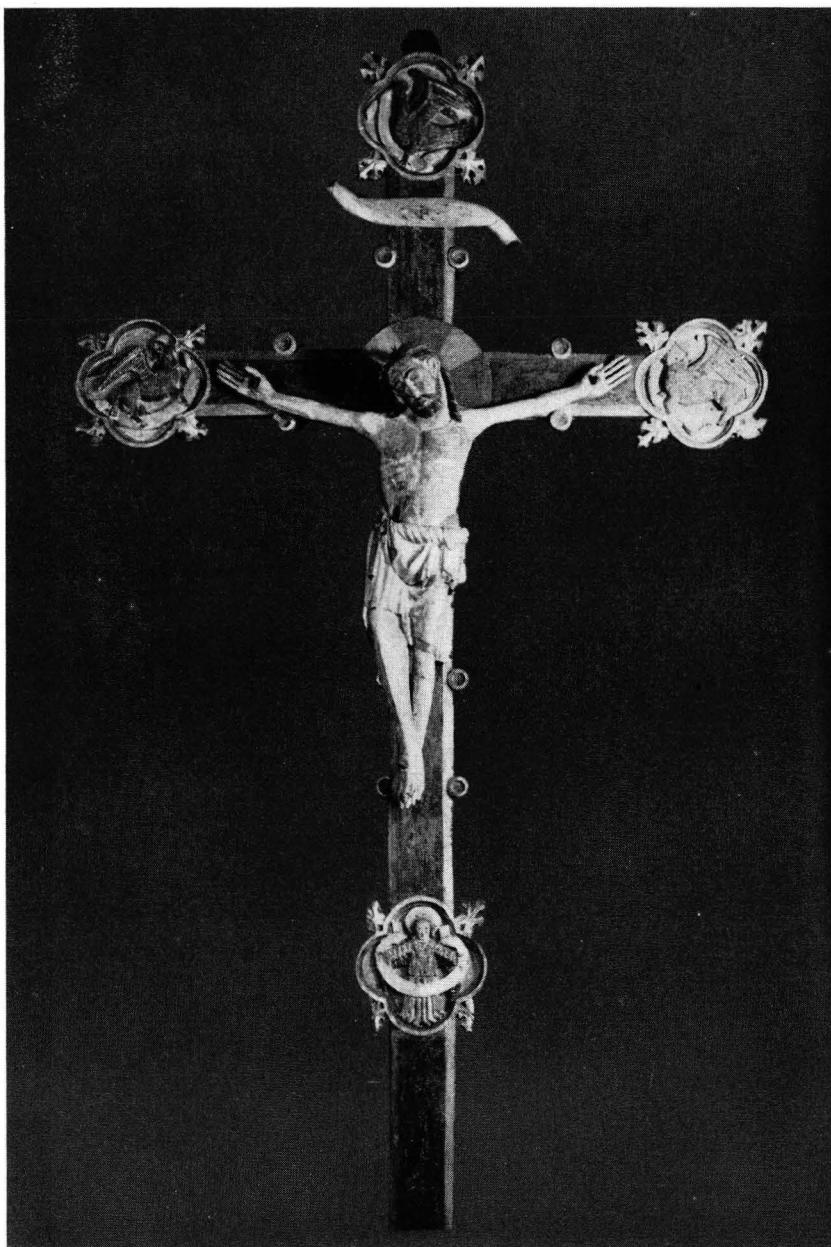
18. LAURI MAUNUNPOIKA STJERNKORSIN V. 1644 LAHJOITTAMA SAARNASTUOLI.
Predikstol, skänkt år 1644 av Lars Månsson Stjernkors.

puolella kiertää Matt. 10:20:n sanat: »Thet ären icke I som talen uthan thet är idar Faders ande som talar I ider. Matth. 10.» Alalistojen välisissä kentissä on laakareliefikuviot, paitsi kahdessa kentässä; toiseen näistä on maalattu kirjoitus: »Thenne predikstolen, Gwdhi till ähra: haffwer Edel och Wällbördigh Larss Mogusson (ehkä väärin restauroitu) till Tenhola och Odensaar medh sijn bekostnadt låtit uppsettia och måla Anno 1644» (Tämän saarnastuolin on Jumalan kunniaksi jalo- ja vapaasukuinen Lauri Maununpoika, Tenholan ja Ohensaaren omistaja, omalla

kustannuksellaan rakennuttanut ja maalauttanut v. 1644), toiseen Lauri Maununpojan ja hänen puolisonsa, Hietamäen sukua olevan Elisabet Matintyttären vaakunat.

V. 1821 saarnastuoli oli maalattu vaaleansiniseksi, 1910-luvulla taas valkoiseksi. Värit: vihreä, punainen, keltainen, sininen, oranssi, valkoinen ja musta.

Saarnastuolin alkuperäiset värit restauroi v. 1938 Muinaistieteellinen toimikunta (tait. O. Niemi, työn kustansi Tenholan omistaja H. Grunér). V:sta 1816 saarnastuoli on ollut nykyisellä pai-

19. TRIUMFIKRUSIFIKSI. POHJOISMAISTA ALKUPERÄÄ, TEHTY NOIN VV. 1250-75; RISTI 1400- LUVULTA.
Triumfkrucifix. Nordiskt arbete, ca 1250-75.

kallaan itäisimmän pohjoispilarin vieressä; sitä ennen se sijaitsi keskimmäisen pohjoispilarin kohdalla; pöytäk. v. 1816).

URKUPARVI keskilaivan länsipäässä, uusittu entistä laajemmaksi v. 1948 arkkitehti Elsi Borgin piirustusten mukaan; tyylin ja värityksen esikuvana oli saarnastuoli. Vanhempi parvi oli rakennettu v. 1897 urkuja varten; sen rintamuksen koristeena olivat sorvatut pylväät.

URUT, 12-äänikertaiset, Kangasalan urkutehtaan rakentamat v. 1947. Julkisivuna koristeellisesti ryhmitetyt pillit.

VANHAT URUT oli lahtelainen A. Jurva rakentanut v. 1897; ne olivat 10-äänikertaiset. Yksinkertaisen, uusgoottilaisen julkisivun osia on vielä tallella. Värit: valkoinen, sininen ja kulta.

PENKIT, tehty v. 1895. Yksinkertaiset, uusgoottilaiset, päätyjen päätteenä krapukukka. Tammenväriä.

V. 1820 oli vanhat penkit uusittu ovettomiksi ja maalattu vaalean sinisiksi (tark., tilit). Vanhat ovelliset penkit oli tehty v. 1640 (kal.).

Keskiaikaiset veistokset

KRUSIFIKSI (kuva 19), vv:lta 1250–75, ruotsalaista tekoa saksilaiseen tyyliin, tammea. Itse risti on honkaa ja tehty 1400-luvulla. Kristus on esitetty kuolleena, pää oikealle kallistuneena. Verrattain pitkä kaksiliepeinen, oikealta sidottu lannevaate jättää oikean polven paljaaksi. Levysädekehä, INRI-nauha. Etukulmista viistotun lautaristin haarojen päissä on nelilehdykät, joihin on sovitettu evankelistain vertauskuvia esittäneet kohokuvat ovat hävinneet. Värijätteitä: kasvoissa veripisaroita, hiukset ja parta harmaanmustat. Kork. noin 300 cm.

KRUSIFIKSI (kuva 21), noin vuosilta 1450–1475, kotimaista alkuperää, koivua, risti honkaa. Kristus on esitetty kuolleena, voimakkaasti esiin-työntyvästä rintakehästä pistävät kylkiluut esiin,

polvet ovat koukussa. Kapea edestä kääritty lannevaate. Lautaristissä sädekehä, suorakaiteen muotoinen INRI-nauha, haarojen päissä vinoneliömäiset levyt, joiden sivuissa krapukukat; evankelistain vertauskuvia esittäneet kohokuvat ovat hävinneet. Värijätteitä: kasvoissa veripisaroita, hiukset ja parta harmaanmustat. Kork. noin 300 cm.

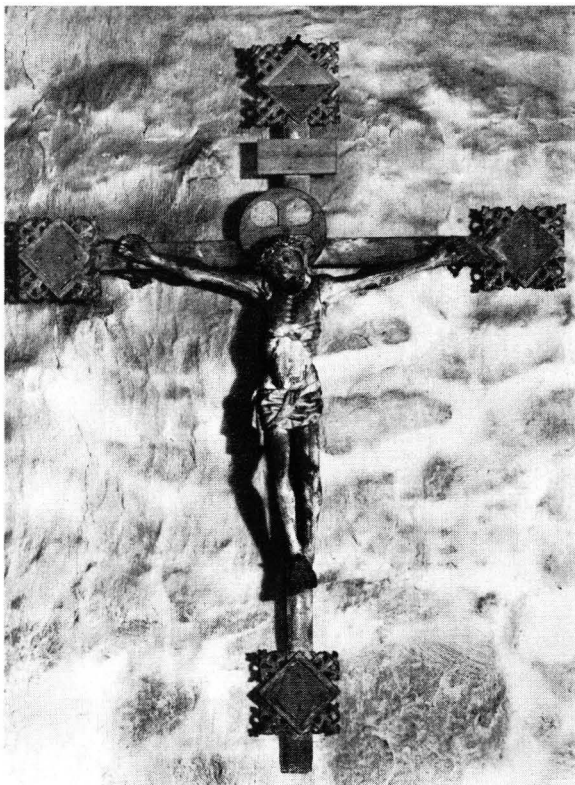
ALTARIKAAPPI (kuva 20), vuoden 1500 paikkeilta, luultavasti kotimaista alkuperää. Kaappiin on asetettu rinnakkain kolme profiloitujen pystyseinien erottamaa henkilöä. Keskellä on Neitsyt Maria, joka oikealla käsivarrellaan kantaa alastonta Jeesus-lasta ja vasemmalla kädellään ojentaa lapselle omenan. Kruunun sakarat puuttuvat. Värit: hiukset keltaiset, vaippa sininen, sen vuori kullattu.

Oikealla puolella P. Olavi vasemmassa kädesään valtakunnan omena, oikeassa olleen kirveen osa on säilynyt kirkkomuseossa. Värit: vaaleat

20. ALTARIKAAPPI. KOTIMAISTA ALKUPERÄÄ (?), TEHTY VUODEN 1500 PAIKKEILLA. NEITSYT MARIA JA JEEBUS-LAPSI PYHÄN OLAVIN JA KATARIINA ALEKSANDRIALAISEN VÄLISSÄ.

Altarskåp av inhemskt (?) ursprung, ca 1500. Jungfru Maria med Jesusbarnet mellan S. Olof och Katarina av Alexandria.

21. KRUSIFIKSI. KOTIMAISTA ALKUPERÄÄ, TEHTY NOIN
vv. 1450-75.
Krucifix av inhemskt ursprung, ca 1450-75.

hiukset ja parta, kullattu sinivuorinen vaippa, harmahtava mekko, punaiset kengät. Vasemmalla kruunupäinen Katariina Aleksandrialainen, jonka vasemmassa kädessä kirja ja oikeassa miekan kahva. Värit: keltaiset hiukset, kullattu sinivuorinen vaippa, mustien kaaviurusukkeiden koristama punainen mekko. – Kaapin yläreunassa kolme kölikaaren muotoista koristekatosta, joissa läpikuvioista ruusustoa. Kullattuun takalautaan on maalattu sininen vinoruutuinen pintakoristelu, alinna keltainen ja punainen pystyjen aaltoviivojen muodostama vyöhyke. Jälkiä hävinneistä sädekehistä. Kaapin koko 140×150 cm.

Alttarikaappi poistettiin alttarista v. 1820, koska »sitä oli kauan katsottu häveten ja tyytymättömyyttä osoittaen» (pöytäk.).

P. YRJÄNÄ, vuoden 1500 paikkeilta, kotimaista alkuperää. Ryhmään kuuluu asepuikainen, avopäinen ritari, jolla on pitkä keihäs, takajaloillaan seisova ratsu ja selällään makaava haavoittunut lohikäärme. Yrjänän käsivarret ja lohikäärmeen eturaajat puuttuvat. Ryhmä oli vielä v. 1809 kuorinaidan päällä (kal.).

V. 1769 mainittu kolmas krusifiksi on hävinnyt (tark.).

Taideteokset uudelta ajalta

ALTARITAUHU, nykyään pohjoisseinässä. Kankaalle tehty öljymaalaus, jonka professori A. v. Becker on maalannut v. 1880 (pöytäk.). Aiheena ylösnousemus: Kristus astuu esiin luolamaisesta hautakammioista, jonka vieressä polvistuva enkel, etualalla kaksi sotilasta. Leveä kullattu kehys, jonka pilasterien kannattaman otsikon alapuolella kirjoitus: »Minä elän ja te myös elätte.» (Joh. 14:19.) Lev. 180 cm.

Aihe oli seurakunnan valitsema, ja taulu tuli maksamaan 2000 markkaa, ristiinnaulitsemista esittävä sen sijaan olisi tullut puolta halvemmaksi (pöytäk.).

VANHA ALTARITAUHU, kuorin pohjoisseinässä. Kankaalle tehty öljymaalaus, jossa on epäselvä signeeraus. Aiheena Ristiinnaulittu sekä Maria ja Johannes. Taulun on v. 1820 maalannut Turun maalariammattikunnan vanhin Österberg, lahjoittajat olivat ratsutilalliset Martti Jaakonpoika ja Matti Antinpoika (kal.). Koko 190×140 cm.

KRISTUS GETSEMANESSA, kankaalle tehty öljymaalaus, alkeellinen ja nykyään hyvin rikkiäinen. Muutamit talonpojat lahjoittaneet v. 1824 (kal.).

1800-luvun alkupuolella mainitaan neljä Kristuksen lap-suutta esittävää taulua (kal.).

Kirkolliset astiat

KALKKI (kuva 22), hopeaa. Rokokootyylinen, kierreharjanteiseksi pakotettu kellomainen jalka, päärynän muotoinen solmu, iso reunasta ja sisältä kullattu malja. Kork. 26 cm. Leimat: J. Lexell, Turku 1759. Tähän kuuluu ÖYLÄTTILAUTANEN, joka on päältä kullattu, halk. 13,5 cm. Näiden ehtoollisvälineiden valmistukseen käytettiin kaksi vanhaa ehtoollisvälinettä (tilit).

MATKAVÄLINEET, hopeaa. Kalkissa päärynän muotoinen solmu, kaiverrus: »Lämun Emä Kjrko 1849». Kork. 17 cm. Lautasessa sama kaiverrus. Leimat: O. R. Lundgren, Turku; vuosikirjain puuttuu. Näiden kanssa käytetään ÖYLÄTTIRASIAA, jonka reunassa helminauha; kannessa kaiverrus: »Lemun seurakunta 1939.» Leimat: Kultateollisuus Oy. Matkavälineet ovat nahkapäällysteisessä, painetuin kultapalmetein koristetussa puukotelossa.

22. HOPEINEN EHTOOLLISKALKKI. J. LEXELL, TURKU V. 1759.
Nattvardskalk av silver. J. Lexell, Åbo 1759.

ÖYLÄTTILAUTANEN, hopeaa. Halk. 6 cm. Vuosi-
leima 1846 tai 1847.

VIINIKANNU, hopeaa. Korkea päärynän muotoi-
nen kupu, kaareva nokka, kuperan kannen päät-
teenä risti. Kork. 39 cm. Leimat: O. R. Lund-
gren, Turku 1865. Aivan samanlainen kannu
mm. Askaisten, Mietoisten ja Mynämäen kir-
kossa.

23. MESSINKIPELTINEN, HOPEOITU ÖYLÄTTIRASIA 1700-LUVUN
ALKUPUOLELTA.
Oblatask av försilvrad mässingsplåt, från början av 1700-talet.

ÖYLÄTTIRASIA (kuva 23), hopeoitua messinkiä,
myöhäisbarokkityylinen, 1700-luvun alkupuo-
lelta. Neljä pientä nuppijalkaa kannattaa soikeaa
suorasivuista rasiaa, kansi profiloituen kupertuva.
Pit. 17,2 cm. kork. 9,5 cm.

HÄVINNEET EHTOOLLISVÄLINEET ja muut astiat. Arwidsson
luettelee Kustaa Vaasan v. 1558 takavarikoimat astiat, jotka
olivat kullattu hopeinen *monstranssi*, kullattu kuparinen
monstranssi, kullattu hopeinen *risti* ja kultaamaton *öylättiastia*.
Kirkkoon jätettiin kullattu hopeinen kalkki lautasineen sekä
mahdollisesti jo v. 1554 mainittu kolmas kullattu hopeinen
monstranssi. V. 1637 valmisti turkulainen hopeaseppä
Knuut kullatun kalkin ja lautasen (kal.), ja 1650-luvulla oli
kirkossa myös pienet hopeiset ehtoollisvälineet. V. 1676
kalkki varastettiin ja Turusta hankittiin uusi (kal.). V. 1696
turkulainen hopeaseppä Hannu Meijer korjasi jotakin kalk-
kia (tilit). V. 1744 mainitaan tinaiset matkavälineet (tilit),
jotka turkulainen E. Ståhlfort uusi v. 1760 (tilit); v. 1745 lah-
joitettiin kirkkoon vanhojen tinapullojen ja tuoppien lisäksi
kaiverrettu kristallinen »kredenssi» (kal.) ja v. 1756 ostettiin
alttarikannu (tilit). V. 1817 tehtiin vanhan kasukan hopea-
koristeista pienet matkavälineet. V. 1892 vanha viinikannu
oli tullut liian pieneksi ja »viinipulloja viljeltiin alttarilla
hartautta loukkaavalla tavalla» (tark.).

KASTEALLAS (kuva 24), valkoista kristalliinista,
kotimaista (kemiöläistä tai korppoolaista?) alku-

24. KASTEALLAS, KOTIMAISTA KALKKIKIVEÄ, TEHTY 1200-
LUVULLA.
Dopfunt av inhemsk kalksten. 1200-talet.

perää olevaa kalkkikiveä, luultavasti 1200-luvulta. Erillinen kartiomainen jalka, vanteen koristama varsi ja pyöreäpohjainen, suorasivuinen malja. Kork. 104 cm, maljan halk. 77 cm. Vielä v. 1874 kasteallas oli vanhalla paikallaan kirkon länsipäässä (Taidehist. retkik.), mutta sitä oli käytetty kannellisena säästölippaana (kal.). Sen yhteydessä aikaisemmin käytetty, v. 1728 mainittu Tukholmasta hankittu tinattu messinkinen KASTEVATI on hävinnyt.

Tekstiilit

ALTARIVAATTEET: 1 (kuva 25). Tummanpunaista samettia, 1500-1600 -luvulta. Kuviona on kankaan pinnan peittävä, symmetriseksi tyyli-telty kukka-aihe. Kangasta on käytetty ylös-alaisin. Vaatteeseen on ommeltu iso 1600-luvun kultapitsistä tehty risti. Tummanpunainen pel-lavavuori.

2. Punaista samettia, 1890-luvulta.

3. Mustaa samettia, 1890-luvulta. Reunassa hopeahapsut.

4. Punaista villaista kuvakudontaa, 1900-luvun puolivälistä. Ristikuviointia, keskelle on kirjottu iso Kristuksen monogrammi, alfa ja omega.

KASUKAT: 1. Mustaa samettia. Selkäpuolella leveä hopeakaluunaristi, INRI ja vuosiluku 1816, etupuolella poisratkotun Jehovan auringon jäl-

jet. Ostettu Tukholmasta 240 riikintaalarin hinnalla (tilit).

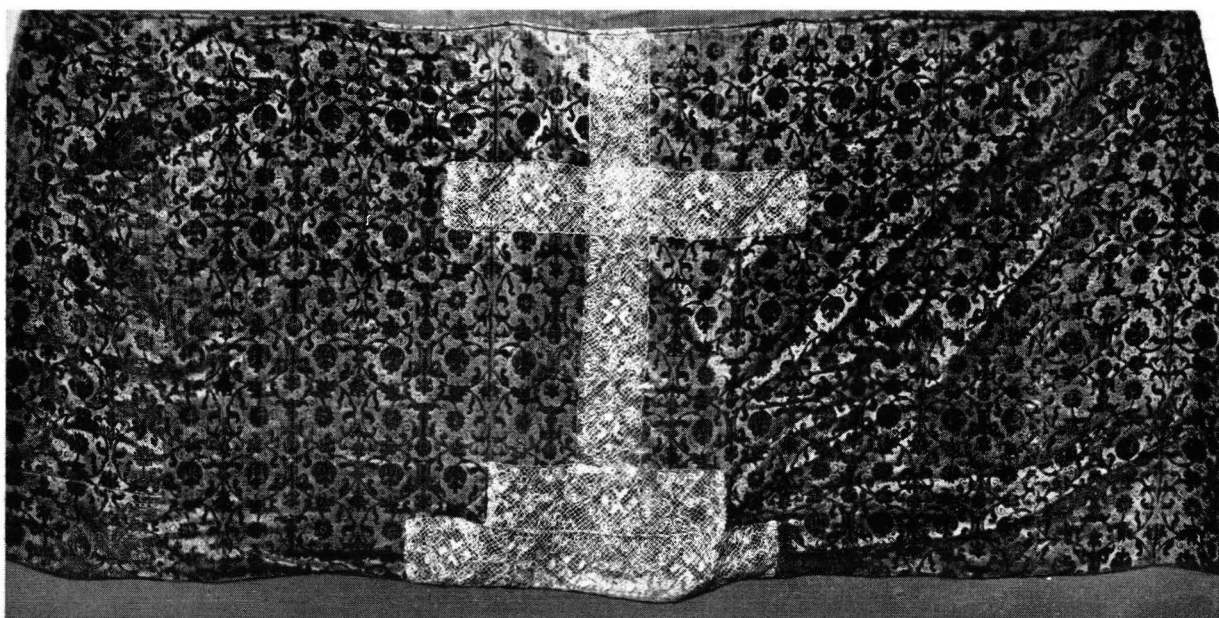
2. Mustaa samettia, edellä mainitun kaltainen. Vuosiluku 1821, etupuolella iso hopeakudoksinen Jehovan aurinko. - Tämä kasukka oli alkuaan vihreä, mutta värjättiin v. 1800 mustaksi; hopeakaluunat korvaavat aikaisemman valkoisen satiinikoristelun.

KALKKILIINAT: 1. Sinistä raidallista silkkiä, reunassa kultapitsi. Koristeena silkillä kirjoitetut kukanoksat, kalkki ja karitsa sekä kirjoitus: »i:u: Ao 1:7:7:6:». Sininen silkkivuori. Rovasti Iisak Ullnerus (Lemun kirkkoherrana vv. 1768-93) lahjoittanut.

2. Valkoista silkkiä, ehkä tehty kirjoitusta peitteen kulmasta. Rokokootyylinen kulta- ja silk-kikirjonta kiertää leveänä reunuksena kahta sivua, aiheena voluuteista nousevat kukat. Kulmaan kultalangoin kirjottu: *I. Ross oconom Direct. Reg. Donavit 1° Ian 1796. Soli Deo Gloria.* (I. Ross, kuninkaallinen taloustirehtööri, lahjoitti tam-mikuun 1 p:nä 1796.) Reunassa kapea kultapitsi. Paikattu vihreäpohjaisella kukkakuvioisella silkkinauhalla. (Professori I. Ross, Monnoisten kartanon omistaja vv. 1778-83.)

3. Valkoista silkkiä. Reunassa paksut silkkipunos-hapsut, koristeena petit-point-pistoin kirjottu Jehovan aurinko ja kiemurakuviot. Monnoisten Hästeskon neidit lahjoittaneet v. 1834 (kal.).

KIRJALIINA, punaista samettia, kultahapsut. Alt-

25. ALTARIVAATE 1500-1600 -LUVUN TUMMANPUNAISTA SAMETTIA. KULTAPITSINEN RISTI ON 1600-LUVULTA.
Antependium av mörkröd sammet från 1500-1600-talet. Korset av 1600-talsguldspets.

tarin kirjalauta on päällystetty punaisella same-
tilla.

HAAVIT: 1. Päällystetty punaisella plyysillä. Ko-
risteena mustat silkkinauhat ja kirjaimet IB CK,
pohjassa kello. Ratsutilallisen leski Katariina
Krook Isosta-Toijolasta lahjoittanut 1740-luvulla
(kal.).

2. Päällystetty mustalla sametilla. Koristeena le-
veät ristikkäiset hopeakaluunat, reunassa lankahapsut. Mustan sorvatus varren hopeiseen put-
keen kaiverrettu: »A.I.S. 1775» ja siitä riippuvaan
levyyn: »Lemun Kirkon 1847». Antti Juhanpoika
Peinikkalan Ylitalosta lahjoittanut v. 1775 (kal.),
uusittu Turussa v. 1847.

3. Päällystetty mustalla sametilla. Koristeena ho-
peakaluunat, reunassa lankahapsut, pohjassa tup-
su. Hopeoidusta putkesta riippuvaan levyyn kai-
verrettu: »Lemun kirkkoon 1874.» Ostettu v. 1781
(tilit), uusittu v. 1874.

HÄVINNEET TEKSTIILIT: V. 1554 oli kirkossa neljä kasukkaa
(yksi damastia, kolme »seether»-kangasta) sekä kuorikaapu,
kaksi alttarivaatetta ja kolme messupaitaa (Arwidsson).
V. 1637 mainitaan vihreä kulunut samettikasukka ja vanha
punaisesta ja sinisestä sametista tehty alttarivaate sekä vanha
»tapett av Flamesk» (gobeliini, kal.). V. 1662 lahjoitti
muuan Jussi Matinpoika vihreän samettikasukan, joka v.
1771 värjättiin valtiossurun takia mustaksi (kal.), v. 1688
kornetti Juhana Stjernkors Ervolasta punavalkoisen silkkinen
alttarivaatteen ja seuraavana vuonna Nyynäisten käskyn-
haltija Matti Matinpoika puolisoineen kukkakuvioisen atlas-
kankaisen kasukan (kal.). V. 1707 everstinrouva Elisabet
Burghausen (ks. s. 96) lahjoitti ruskean kukkajuovikkaan alt-
tarivaatteen ja kasukan samasta kankaasta, v. 1746 aikaisem-
min mainittu Katariina Krook antoi puna-valkoraitaisen
alttarivaatteen ja v. 1777 Tenholan kaupanpitäjä J. G.
Synnerberg ja hänen puolisonsa Margareeta Gustava Stadia
punaisen samettialtarivaatteen ja tyynyn; v. 1821 hankitiin
kirkkoon punainen hapsuilla koristettu vaate (kal.).
Vanha valkoinen ataksinen alttarivaate myytiin noin v.
1844, samaten punainen samettihaavi (kal.).

Valaisimet

VASKIKRUUNU (kuva 26), vuoden 1600 paikkeil-
ta. Viisi, alkuaan kuusi kynttilänhaaraa, joissa lit-
teät, viivakoristeiset alakiemurat ja solmun mo-
lemmin puolin plastiset lehdet. Pyöreät, osittain
uusitut talivadit, pulleat kynttilänpesät. Profiloit-
dun rungon yläpäässä plastinen leijona, alapäässä
leijonanpää, jonka suusta riippunut rengas on
hävinnyt. Mainitaan ensimmäisen kerran vasta
v. 1769 (kal.).

26. VASKIKRUUNU NOIN VUODEN 1600 PAIKKEILTA.
Malmkrona, ca 1600.

VASKISET PALLOKRUUNUT: 1. 2×6 kynttilänhaa-
raa, pyöreät talivadit, alahaaroissa kulmikkaat
kynttilänpesät pystyrenkaiden päällä. Lyhyen
rungan yläpäässä kaksoiskotka, verrattain litteän
pallon alapuolella lehdykkätuppi. Kaiverretut
kiemurat ja kirjoitus: »År 1678 uuf. årlig. och.
förståndige fordom befall ngs man. Nynäs Matis
Matie är förärat dena crona Guds. H. nampn til.
ära. och. församling til. up. bygels.» (V. 1678 on
rehellinen ja ymmärtäväinen entinen Nyynäis-
ten käskynhaltija Matti Matinpoika lahjoittanut
tämän kruunun Jumalan pyhän nimen kunniaksi
ja seurakunnan mielen ylennykseksi). Puumerkki:

2. Kuusi ohutta kynttilänhaaraa, pyöreät taliva-
dit ja uurnamaiset kynttilänpesät. Ison pallon
nuppi profiloitu. Kruunusta on hävinnyt koris-
tekiemurakehä ja kruunu on ehkä osittain uusittu.
Tenholan omistaja Juhana Stjernkors (k. n. v.
1690) lahjoittanut v. 1688 (kal.).

3. Pienessä hennossa kruunussa on neljä alahaa-
raa heijastuskukkineen ja kolme ylähaaraa. Pyö-
reät talivadit, lieriömäiset kynttilänpesät. Run-
gon yläpäässä rengasta pitävä putto, pallon ala-
osa profiloitu. Simo Vilu lahjoittanut v. 1814
(kal.).

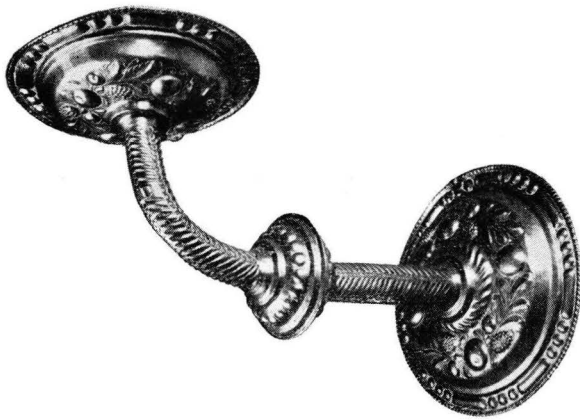
4. 3×8 kynttilänhaaraa, joiden koristeena aivan
pienet leijonan- ja kotkanpäät. Litteät heijastus-

kukat, pyöreät talivadit, uurnamaiset kynttilänpesät. Isoon nupilliseen palloon kaiverrettu: »Förfärdigadt År 1835.» (Valmistettu v. 1835.) Turkulainen keltavalaja, ammattikunnan vanhin J. Wikström valmistanut (tilit).

KRISTALLIKRUUNUT: 1. Iso, empiirityylinen. Levästä messinkivanteesta lähtee 12 kynttilänhaaraa. Ostettu v. 1838 yllä mainitulta J. Wikströmilta (tilit).

2. Edellistä pienempi, empiirityylinen. Messinkivanteesta lähtee viisi haaraa, ylävanteesta riippuu lasihelmiä. Vanteen koristeena valetut ruusukkeet. Lahjoitettu kirkkoon v. 1879.

PUUKRUUNU, 1700-luvulta, jäljittelee vaskista pallokruunua. 3×6 kynttilänhaaraa, joiden koristeena vapaasti kieppuva puinen rengas. Maalattu vihreäksi. Korjattu v. 1874.

27. PAKOTETTU MESSINKIPELTINEN SEINÄKYNTTELIKKÖ. MAHDOLLISESTI LAHJOITETTU V. 1683.

Ljusarm av driven mässingsplåt. Möjligen skänkt år 1683.

SEINÄKYNTTELIKÖT: 1 (kuva 27). 1600-luvun loppupuolelta, pakotettu messinkipelistä. Seinäkupuran koristeena helminauha ja hedelmäryhmät, talivadissa toistuu pienoiskoossa sama koristelu. Vinouurteiden koristamassa varressa pyörylöiden koristama solmu. Seinäulkonema 42 cm. Mahdollisesti se kynttelikkö, jonka kirkonisäntä Matti Heikinpoika lahjoitti v. 1683 (kal.).

2. Hopeoitua messinkiä, kaksahaarainen. Neliömäinen seinäkilpi, jonka käärmeenpäähän päättyvästä kiemurahaarasta haaraantuu kaksi samanaista sivuhaaraa. Seinäkilpeen kaiverrettu: »Förfärdigadt hos älderman Palmgren Åbo de 21 Nov. 1815» (Tehty ammattikunnan vanhimman Palmgrenin luona Turussa marraskuun 11 päivänä 1815), varren päähän kiinnitettyyn, aurin-

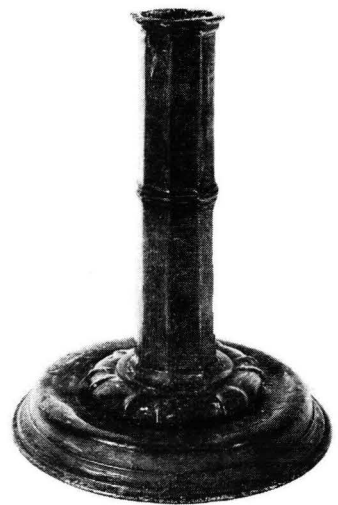

28. VASKINEN KYNTTILÄNJALKA. 1600-LUVULTA.

Ljusstake av malm. 1600-talet.

gon muotoiseen levyyn: »M.I.S. från Miaisby och Lemasokn år 1815». Juha Matinpoika Miiäistä lahjoittanut (kal.).

KYNTTILÄNJALAT: 1 (kuva 28). Vaskea, 1600-luvulta, kolmihaarainen. Laakea jalka, profiloitu varsi, litteä, delfiinien koristama haaraosa, pyöreät talivadit. Kynttilänpesistä on yksi nähtävästi kuulunut kruunuun n:o 1, muut ovat lieriömäiset. Kork. 31 cm.

29. TINAINEN KYNTTILÄNJALKA. PENTTI KRISTERINPOIKA STÅHLSTRÖM, TURKU V. 1701.

Ljusstake av tenn. Bengt Kristersson Ståhlström, Åbo 1701.

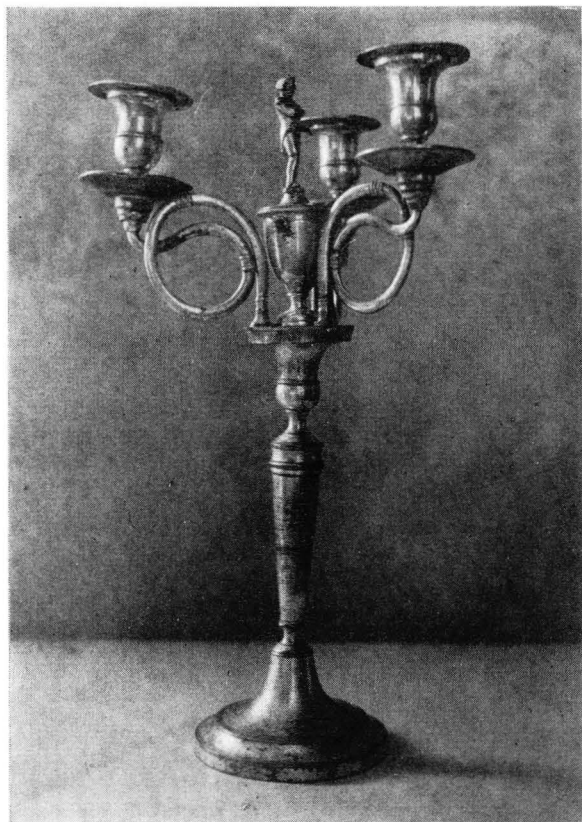
2-4 (kuva 29). Kolme kappaletta, tinaa, 1600-luvun tyyppiä. Leveä pyöreä jalka, kulmikkaan varren alaosassa pystyharjanteiden koristama »antura». Kork. 22 cm. Leimat: Pentti Kristerinpoika Ståhlström, Turku 1701.

5-6. Kolmihaaraiset yksinkertaiset messinkiset kynttilänjalat, 1800-luvun alkupuolelta. Kaiverus: »Förärad till Lemo Moderkyrka år 1837» (lahjoitettu Lemun emäkirkkoon v. 1837). Jaloihin kuuluu niistimet ja tarjotin.

7-8 (kuva 30). Pleteeriä, 1800-luvun alkupuolelta, kolmihaaraiset. Irrallisessa haaraosassa kolme kierukkahaaraa, keskellä uurnan päällä seisova Napoleonin kuva. Kaiverus: »Förärad till Lemo Moderkyrka År 1857». Kork. 40,5 cm.

Hautausmuistot

V. 1749 pidetyn rovastintarkastuksen pöytäkirjassa mainitaan kirkossa olevan Tenholan muurihauta sekä Toijolan ratsutilallisen lesken Kata-

30. KYNTTILÄNJALKA PLETEERISTÄ, 1800-LUVUN ALKUPUOLELTA.

Ljusstake av pläter från början av 1800-talet.

31. KALKKIMAALAU: MAUNU KUSTANPOIKA STJERNKORSIN HAUTAUSSVAAKUNA V:LTÄ 1619.

Kalkmålning: begravningsvapen för Måns Gustavsson Stjernkors år 1619.

riina Krookin muurihauta. 1780-luvulla kirkkoon tuskin enää on haudattu (pöytäkirja).

SEINÄMAALAU (kuva 31) etelälaivan länsiseinässä. Stjernkors-suvun vaakuna, jossa on kirjaimet MGS ja vuosiluku ANNO: 1619. Sama kuin Brennerin luettelossa n:o 43. (Maunu Kustaanpoika Stjernkors, Tenholan omistaja, k. v. 1619).

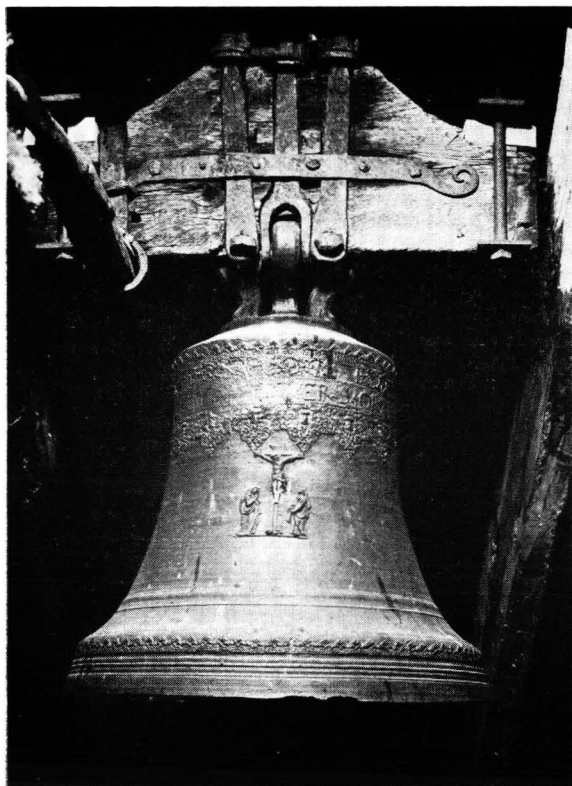
VAAKUNAT: 1. Stjernkors-suvun vaakuna, 1600-luvun alkupuolen tyyppiä. Pellistä leikattu kypäränpeite. Vaakunaan kuulunut miekka on hävinnyt (Taidehist. retkik.). Luultavasti peräisin edellä mainitun Maunu Kustanpojan hautajaisista.

2. Nykyään KM n:o 3187:66. Fleming-suvun vaakuna 1600-luvun loppupuolelta. Kypäränpeite puuttuu. (Suku omisti Lemun kappelissa Askaisissa Louhisaaren kartanon.)

Brennerin piirustuksissa on vielä kirkossa olleet, seuraaville henkilöille kuuluneet vaakunat:

33. Maunu Fleming, kamariherra, k. ennen v:ta 1581 (kaksi kappaletta) ja
34. Elin Torstenintytär, hänen puolisonsa (kaksi kappaletta).
35. Grabbe, kirjaimet A:E.
36. Drake af Hagelsrum, vuosiluku 1570, ehkä Arvid Drake (ks. kuitenkin Donner, s. 75, jonka tulkinnan mukaan kyseessä olisi Gertrud Håkanintytär Hand).
37. Hebla Eerikintytär Stålarin, Arvid Draken puoliso (ks. kuitenkin Donner, joka tulkitsee tämän Eerik Arvidinpoika Stålarin vaakunaksi, jolloin n:o 35 olisi tarkoittanut tämän puolisoa Beata Grabbea).
38. Slang (?).
39. Märta Stenintytär Ille, k. v. 1582, ja
40. hänen puolisonsa Kustaa Gödikinpoika Fincke, joka v. 1566 haudattiin Kemiön kirkkoon.
41. Sigrid Niilontytär Bielke, k. v. 1634; hänen isänsä oli Nyynäisten omistaja 1500-luvun loppupuolella.
42. Edellisen puoliso Åke Tott, valtaneuvos ja sotamarsalkka, haudattu v. 1640 Turkuun.

Vielä v. 1874 kirkossa olleet *muistotaulut* (Taidehist. retkik.) ovat hävinneet. Ne olivat latinankielinen Ericus Henricin muistotaulu (ks. Strandberg, Åbo stifts herdaminne I, s. 141; Eerik Henrikinpoika oli Lemun kirkkoherrana vv:na 1620-36) ja ruotsinkielinen Ericus Linneliuksen muistotaulu (Linnelius oli Lemun kirkkoherrana vv:na 1730-37).

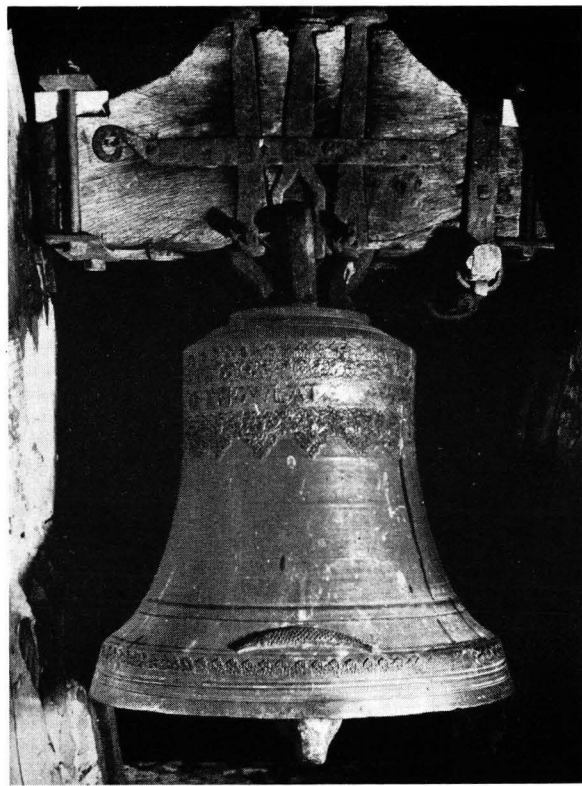
32. TUKHOLMASSA TOIMINEEN KELLONVALAJAN JÖRAN PUTENSENIN LESKEN NOIN VV. 1661-63 VALAMA KELLO.
Klocka, gjuten av Jöran Putensens änka i Stockholm ca 1661-63.

Kellot

1. Ylinnä kaksi lambrekiininauhaa, reunassa palmettinauha. Kapeassa kiemurakehässä kirjoitus: PAPPAS IUHA ALINI MUISTOKS KUSTANS EEME IA KALLU KELLO UDESTAVALAMISE ÅNYO OMGJUTEN HOS K. G. BERGHOLZ & Co STOCKHOLM 1920. Vastakkaisella puolella Saarnaaja 4:17:n sanat: BEWARA DIN FOT NÄR DU GÅR TIL GUDS HUS OCH KOM TIL AT HÖRA. PRED:BOK. IV. C. XVII., sekä: DÅ ISAC ULNERUS VAR KYRKOHERDE BLEF DENNA KLOCKA OMGJUTEN AF JOHAN JACOB MÅRTENSON I STOCKHOLM 1782. (Kun Iisak Ulnerus oli kirkkoherana valoi Johan Jacob Mårtensson tämän kellon uudestaan Tukholmassa v. 1782.) Halk. 96 cm. (I. Ulnerus, Lemun kirkkoherrana vv. 1768-93; J. J. Mårtensson, kellonvalaja Tukholmassa, mestari v. 1759, k. v. 1792.)

Tämä oli alkuaan se kello, joka v. 1637 oli jo 60 vuotta riippunut tapulissa (kal.).

2 (kuvat 32, 33). Ylinnä kahden lambrekiininauhan välissä kirjoitus: F . . ER JORANPVTEENS ENKA LAT . . G . . T . . (hyvin epäselvä). Kyljessä Ristiinnaulittu Marian ja Johanneksen välissä, vastakkaisella

33. EDELLISEN KUVAN KELLO TOISELTA PUOLELTA NÄHTYNÄ.
REUNASSA HAUEN KUVA.
Klockan på föregående bild sedd från andra sidan. I kanten bilden av en gädda.

puolella reunassa hauki. Alareunassa kapea koristenauha. Halk. 60 cm. (Tukholmalainen kellonvalaja Jöran Putensen k.v. 1660, hänen leskensä jatkoi ammattia.)

Tämä on v. 1666 mainittu »uusi kello» (tilit).

Sekalaista

TUNTILASI, saarnastuolissa, nelilasin. Messingistä pakotettu koppa; ohuet kierrepiepat yhdistävät pohjia, joiden koristeena putot, aarnikotkat ja lehtikiemurat. Kork. 24 cm. Ostettu Tukholmasta v. 1734 vanhemman tuntilasin tilalle, joka korjattiin jo v. 1698; ratsutilallisen leski Katarina Krook lahjoittanut (kal.).

KIRKKOLAIVA, ruumishuoneessa, hyvin huonossa kunnossa. Linjalaiva, jonka takila on sortunut. Värit vaaleansininen ja keltainen. Pit. 47 cm.

KAAPPIKELLO, 1800-luvun loppupuolelta. Suorasivuinen, pystyurteinen alaosa, ylöspäin kapeeneva yläosa. Värit: valkoinen ja kulta. Maanviljelijä Petter Wikström lahjoittanut v. 1878.

NUMEROTAULUT. Kaksi kappaletta; soikeissa, yksinkertaisissa kehyksissä ylinnä sahattu koriste-pääte. Mustaksi maalatut. Tehty v. 1836 (? , kal.). RIIPIKELLO, kiinnitetty saarnastuoliin. Halk. 11,5 cm. Mainitaan jo v. 1731 (kal.).

KIRJOITUSTELINE, kolmieleimaista tinaa, 1800-luvun alkupuolelta. Neljä käpäläjalkaa kannattaa levyä, jossa on kynälokerot ja sijat mustepulloa ja hiekkarasiaa varten. Leimat: J. Lindblad, Turku; vuosileima puuttuu.

LIPPUTANKO, keskiaikaisen peitsen muotoinen, poikittaisleikkaus monikulmio, koristeena nau-lankannat.

SAKARISTON KALUSTO, biedermeiertyylinen, tehty v. 1844 (kal.). Maalattu sinervän harmaaksi.

PÖYTÄ, mahdollisesti tehty v. 1769 (tilit). Hoikat sorvatut, pienen yhdistämät balusterijalat.

PAARIT: 1. Käpäläjalkoja yhdistävät reunoista profiloituksi sahattut poikkilaudat, joihin valkoisella on maalattu kirjaimet MM ja GT sekä vuosiluku Anno 1778; vastakkaiseen päähän TS ja HM. Ylemmän poikkilaudan koristeena veistetty pääkallo ja tuntilasi.

2. Edellisten näköinen, ilman kirjoitusta. Päätylauteihin maalattu vihreät reunaviirut. Hankittu v. 1737 (tilit).

V. 1844 myytiin suuri määrä vanhoja esineitä (kal.), mm. *aurinkokellon* kivi v:lta 1765 ja *jalkapuu* v:lta 1745. V. 1694 hankittiin *polvistumisjakkara*, miltä pappi luki synnintun-nustuksen (tilit).

Tiivistelmä

1. Ennen vuotta 1300 on nykyisen kirkon eteläpuolella sijainnut puukirkko, jonka yksityiskoh-tia ei tunneta. Tähän liitettiin vuoden 1300 paik-keilla tynnyriholvinen harmaakivinen sakaristo; rakennussuunnitelmaan lienee kuulunut kivinen runkokuuone. Kalustoa: 1250-1270 -luvuilta peräi-sin oleva krusifiksi, kivinen kasteallas.

2. Nykyinen kivikirkko, P. Olavin nimikko, ra-kennettiin sakariston pohjoispuolelle noin 1450-1460 -luvuilla; sakaristosta muodostui uuden kir-kon ashuuone. Runkokuuonetta suunniteltiin ny-kyistä kapeammaksi.

3. Kirkko holvattiin.

4. Matala, viistokattoinen ja tynnyriholvinen sa-karisto rakennettiin runkokuuoneen pohjoispuo-elle. Uuden valmistuneen kirkon kalustosta mai-nittakoon komerollinen tiilialttari, krusifiksi, alt-tarikaappi ja P. Yrjänää esittävä veistos, kalkki-kivinen portatile-alttari. 1500-luvulla mainitut ho-peat ja tekstiilit ovat hävinneet samoin kuin myös lasimaalausvaakunat. - Ainakin vuosisadan loppu-puolella oli tapuli ja kello.

5. Kirkon 1600-luvun sisustuksesta mainittakoon v. 1619 suoritettut kalkkimaalaukset ja saarnas-tuoli; irtaimistosta on säilynyt kasukka, valaisi-mia ja vaakunoita sekä kello. - V. 1662 rakennet-tiin uusi tapuli. Kirkkotarhaa ympäröi salvottu aita, jossa puiset porttihuoneet.

6. Kirkon ikkunoiden muotoa ja lukumäärää muutettiin osittain 1700-luvulla. Suuri osa kalus-tosta on peräisin tältä vuosisadalta. - V. 1734 ra-kennettiin uusi tapuli.

7. Vv. 1816-20 kirkon sisustus uusittiin, v. 1860 ikkunat yhdenmukaistettiin ja 1890-luvulla si-sustus toistamiseen uusittiin. - Tukholman IK:n v. 1798 laatimien piirustusten mukaan rakennet-tiin v. 1812 uusklassillinen puutapuli.

8. Sisäkorjaus v. 1931. Paanukatto korvattiin v. 1950 tiilikatolla. Seinät valkaistiin v. 1958.

REFERAT

I. Möjligen har Lemo (fi.Lemu) hört till Nousis, men var före år 1404 självständig församling.

Före år 1300 torde strax söder om den nuvarande kyrkan ha legat en träkyrka, vars detaljer och form äro okända. Inventarier: krucifix från 1250-75, nordiskt arbete i sachsisk stil; dopfunt av inhemsk kalksten.

II. Till träkyrkan fogas (ca 1300?) en sakristia av sten med

tunnvalv och litet fönster i östväggen. Bindstenar i sakristians vägg tyda på att en stenkyrka planerats.

II. Den nuvarande, åt S. Olof helgade gråstenskyrkan uppföres norr om sakristian troligen ca 1450-60. Träkyrkan rives troligen först efter att stenkyrkan fullbordats, och sakristian blir den nya kyrkans vapenhus. - Kyrkan bygges något bredare än planerat (jfr korfönstrets ursprungliga läge). Prästdörr; nordfönster saknas.

IV. Kyrkan välves (troligen så fort långhusets väggar blivit färdiga) i tre skepp; i mittskeppet låga breda stjärnvalv, i sidoskeppen kryssvalv, alla med smala firsidiga gördelbågar och femkantsribba.

V. Senare uppföres den låga, illa byggda och med tunnvalv övertäckta sakristian. - 1400-talsinventarier: tegelaltare med nisch (möjligen ha även vid de fyra östligaste pelarna funnits altaren), inhemskt krucifix från århundradets mitt, något senare altarskåp och S. Göransgrupp, skiva av kalksten för portalt-altare.

Bland försvunna inventarier kunna nämnas vapen (glas-målningar och korstolsprydnader?), år 1554 och -58 omtalade nattvardskärl, tre förgyllda monstranser, oblatask med krucifix, altarkors, mässhakar av damast och »seether», korkåpa och antependier.

VI. På 1500-talet bygges klockstapel av trä. En klocka omtalas; ett antal vapensköldar har försvunnit.

VII. År 1662 uppföres en ny trästapel. Kyrkogården är vid denna tid omgiven av timrad balk med två våkenhus av trä, av vilka det ena senare brädfodras och rödmyllas. Kyrkogården säges ursprungligen ha varit mycket stor, men har »för långa tider sedan» (biskopsvis. 1784) förminskats åtminstone två gånger. Från år 1619 härröra ett kalkmålrat vapen och en kalkmålning ovanför predikstolen vid andra pelaren, föreställande Luther och den Helige Ande. Koret omfattade vid denna tid två traveer.

Inventarier: predikstol, skänkt år 1644 av Lars Månsson Stjernkors, antependium av mönstrad röd sammet med kors av guldspets, malmkronor från 1678 och 1688 samt en äldre malmkrona med plastiskt lejonhuvud, tregrenad malmstake, drivna ljusstakar av mässing från 1683 (?), begravningsvapen, klocka, gjuten av Jöran Putensons änka före 1664.

Av försvunna inventarier må nämnas nattvardstyg av Knut guldsmed, Åbo 1637 jämte övriga silverkärl, en år 1637 omtalad sliten grön mässhake av sammet, antependium av blå och röd sammet samt en gammal »tapett av Flammesk», en år 1689 antecknad mässhake av blommig atlas och ett antependium från samma tid av rött och vitt siden, begravningsvapen.

VIII. År 1709 upptages ett fönster i nordväggen. Korfönstret flyttas till långhusets mittaxel år 1778 och sakristian erhåller ett segmentbågigt fönster. År 1768 höjes koret och förses tio år senare med tegelgolv. - År 1734 uppföres ny

klockstapel, vilken brädfodras och rödmyllas. Redan på 1780-talet gör sig behovet av en ny stapel gällande och förslag av C. F. Schröder och IK i Stockholm inhämtas. Inventarier från 1700-talet: oblataskrin av förgylld mässing i senbarockstil från början av seklet, kalkduk av blårandigt siden 1776 och vitt siden med rik brodyr 1796, håv av röd plysch med svarta sidenband och klocka ca 1740, nattvardstyg av J. Lexell, Åbo 1759, träkrona, tennstakar av Bengt Kristersson Stålström från 1701, klocka av J. J. Mårtensson 1782, timglas 1734, skrifteklocka före 1731, bårar 1737 och 1788, bord med balusterben 1769 (?).

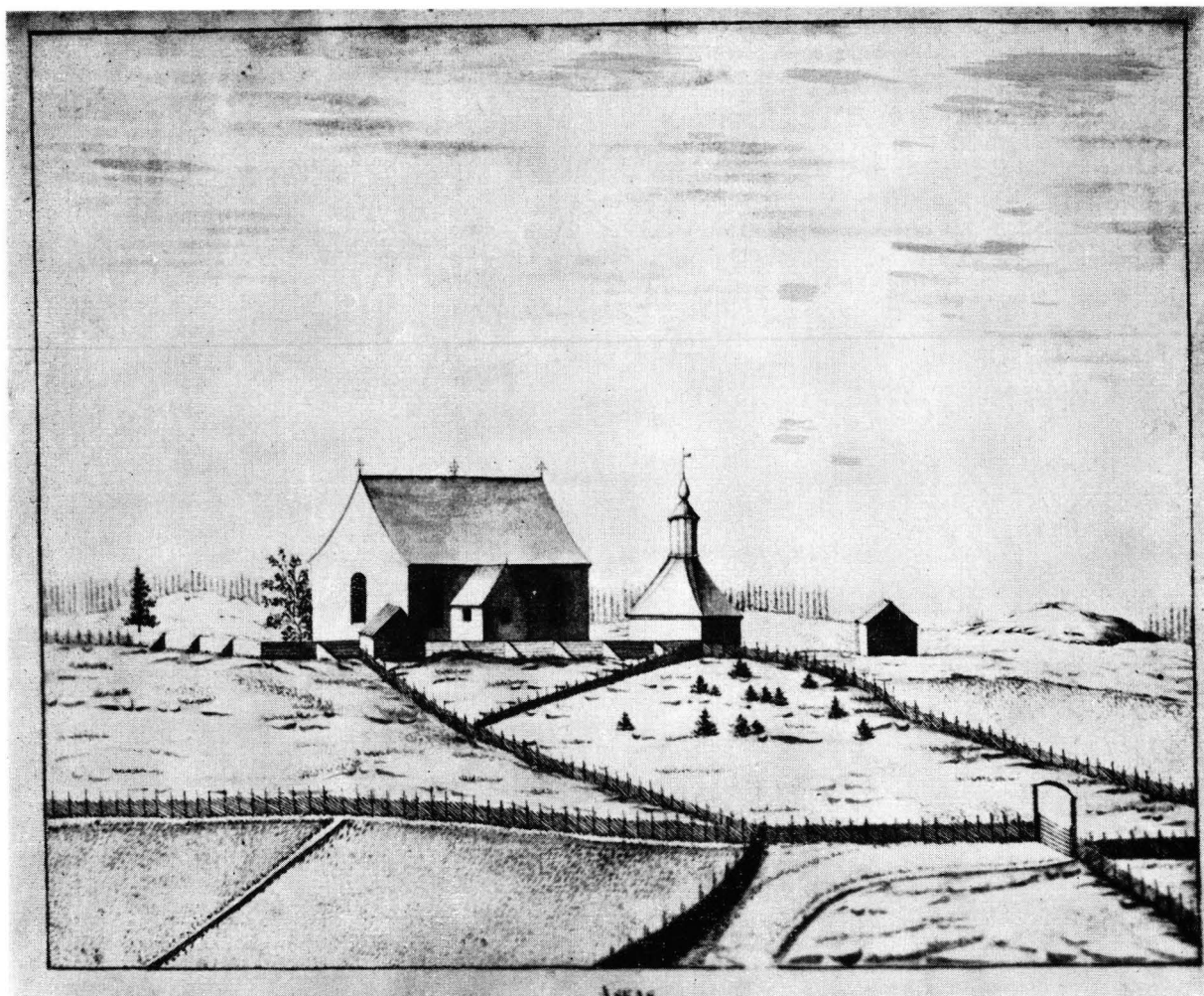
Försvunna eller försålda äro en mässhake och ett antependium av brunt siden med blomränder anskaffade år 1707, vit- och rödrandigt antependium från år 1746 samt ett rött sammetsantependium med tillhörande dyna från 1777. En kristallkanna omtalas 1745. Timstock, fotstock etc. ha senare sålts.

IX. År 1812 uppföres enligt IK:s ritning från år 1798 en enkel klassicistisk klockstapel av trä utanför kyrkogården, vilken vid samma tid omges med kallmur av sten samt prydes med planteringar; ett porthus rives. År 1816 tömmas kyrkogravnarna och hela kyrkan får fast trägolv, korbalken avlägsnas och predikstolen flyttas till första pelaren. Den nyanskaffade altarkransen målas ljusblå år 1820 och bänkarna förnyas samt målas i samma färg. Samma år anskaffas en altartavla av målaråldermannen i Åbo Österberg, framställande korsfästelsen.

Övriga 1800-tals inventarier: enkel oljemålning med Gethsemane från 1824, mässhakar av svart sammet från 1816 och 1821, kalkduk av vitt siden med broderi i pétit-point 1834, malmkrona av J. Wikström, Åbo 1835, och kristallkrona av samma mästare 1838, malm- och plåterstakar från århundradets mitt, tvågrenad väggkandelaber av försilvrad mässing av Palmgren, Åbo 1815, år 1844 inköpta möbler i biedermeierstil, skrivtyg av tenn, J. Lindblad, Åbo, enkla nummertavlor anskaffade 1836 (?). Två uppsättningar sockenbudsilver från år 1816-17 ha försvunnit.

X. År 1860 utvidgas alla fönster utom korfönstret och erhålla enhetlig segmentbågig form. Kyrkogården utvidgas år 1848 och på 1870-talet. På 1890-talet företages en större reparation av kyrkans inredning, varvid ugnseldning installeras. Bänkarna och altarkransen förnyas och år 1897 uppföres läktare för en orgel av A. Jurva. Inventarier: altartavla av A. v. Becker framställande uppståndelsen från 1870-talet, vinkanna av O. Lundgren, Åbo 1865, sammetsantependier från 1890-talet, liten kristallkrona i empirestil från 1879, väggur 1878.

XI. Portbyggnaden av trä rives och kyrkogården utvidgas åter på 1930-talet. År 1931 utföres en grundligare restaurering. En ny läktare bygges år 1948 för en orgel, framställd av Kangasala orgelfabrik. År 1948-1950 täckas taken med brända tegel.

1. ASKAISTEN KIRKKO. C. P. HÄLLSTRÖMIN TUSSILAVEERAUS V:LTÄ 1793.
Villnäs kyrka. Tuschlavering av. C. P. Hällström år 1793.

ASKAINEN

LÄHTEITÄ

Gregorius Hallenius, Wirmoensis in Finlandia territorii Memorabilia II. Aboae 1741. *Juho Sjöros*, Muinaismuistoja Myllymäen kihlakunnasta. SMYA VIII, 1887, ss. 137–140.

Kirkon arkisto: Kalustoluettelot vv:lta 1811, 1819 ja 1825 (tilikirjoissa), vv:lta 1828–1904. Tilit vv:lta 1739–1858, 1860–1910. Viinikassan tilit vv:lta 1837–1910. Pitäjänkokousten pöytäkirjat vv:lta 1887–1908. Rovastintarkastusten pöytäkirjat vv:lta 1892–97. Aug. Tholanderin v. 1859 allekirjoittama työsopimus altaritaulun maalaamisesta.

Lemun kirkon arkisto: Pitäjänkokousten pöytäkirjat vv:lta 1748–67, 1778–98, 1802–48 (usein epävarmaa, mistä kirkosta on kysymys). Piispan- ja rovastintarkastusten pöytäkirjat vv:lta 1755 ja 1795, joihin sisältyvät Askaisten penkkijaot, vv:lta 1802–97.

Kansallismuseon topogr. arkisto: Muinaismuistoyhdistyksen taidehistoriallisen retkikunnan kertomus v:lta 1874, A. W. Ranckenin lausunnot kirkon korjauksesta v:lta 1937 ja kirkon hautausvaakunoista, R. Pylkkäsen inventoimiskertomus v:lta 1945, K. Mikanderin kertomus v. 1955 suoritetusta kirkonpaikkojen inventoinnista ym.

Askaisten seurakunta on kuulunut kappelina Lemmuun. Se mainitaan ensimmäisen kerran v. 1592 (Strandberg, Herdaminne I, s. 143), mutta on luultavasti vanhempi (ks. esim. kirkonkelloja, s. 139). Vasta v. 1910 Askainen erotettiin omaksi kirkkoherrakunnaksi.

Kansanomainen perimätieto väittää *vanhoja kirkonpaikkoja* olleen Karvatin Mattilan talon alu-

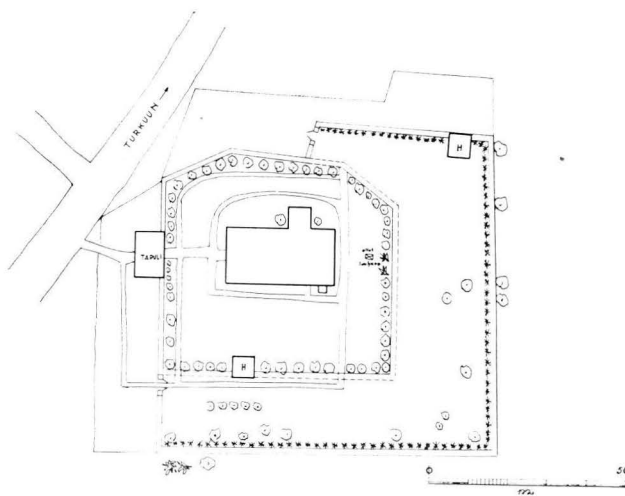
eella, missä on holvattu kivikellari, Louhisaaren temppelinmäellä, Askaisten mäellä sekä vasta-
päästä nykyistä kirkkoa olevalla kummulla (Mi-
kander).

Askaisten pitäjässä ovat seuraavat tekstin mainitse-
mat suurtilat: Louhisaari, Autuinen, Ahtinen, Hannula, Lempisaari
ja Pukkila.

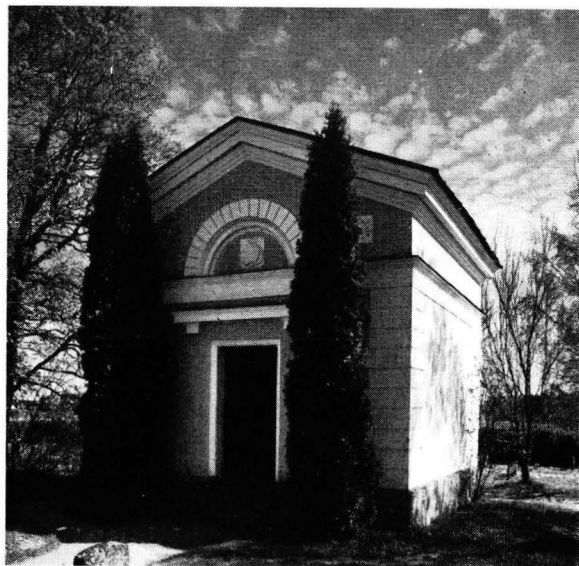
KIRKKOTARHA

Kirkkotarha on hyvin huomattavien, 1900-lu-
vulla tehtyjen laajennuksien tulos; kirkko sijait-
see nykyään sen luoteisosassa (kuva 2). Vanhan
kirkkotarhan rajoja osoittavat 1800-luvun alku-
puolella istutetut lehtipuut. Sitä ympäröi matala
harmaakiviaita, jonka luoteis- ja länsiosa on
osittain peräisin vuodelta 1823. Tähän aidan-
osaan liittyy tapuli, jonka alakerros on pääsisään-
käytävänä kirkkotarhaan. Toinen porttiauukko on
länsiaidan eteläosassa ja kolmas pohjoisessa, missä
uusi aita yhtyy vanhaan. Portteja kehystävät tii-
liset pilarit.

1700-luvulla aita oli salvottu hirsistä (ks. C. P.
Hällströmin v. 1793 tekemää laveerausta, kuva
1). V. 1823 kirkkotarhaa jonkin verran laajen-
nettiin ja rakennettiin ensimmäinen kiviaita.
Paitsi tapulia oli aidan eteläosassa kaksi pientä
porttiauukkoa Louhisaaren hautakappelin molem-
min puolin paikalla, missä aikaisemmin oli ollut
puinen porttihuone («Wockenhus», tilit ja pöytä-
k. ennen v:tä 1823). Kreivitär Vendla Sofia Man-
nerheim kustansi jalopuuistutuksia. V. 1902 las-
kettiin kirkon ja tapulin välinen käytävä kivillä.

2. ASEMAPIIRROS, 1:2000.
Situationsplan, 1:2000.

3. V. 1823 RAKENNETTU MANNERHEIM-SUVUN HAUTAKAPPELI.
Släkten Mannerheims år 1823 byggda gravkapell.

HAUTAKAPPELI (kuva 3). Vanhan kirkkotarhan
eteläosassa on v. 1823 rakennettu Mannerheim-
suvun hautakappeli. (Suku omisti Louhisaaren
kartanon vv. 1795–1903.) Kappeli on uusklassilli-
nen, pohjaltaan neliömäinen tiilirakennus, jossa
on loiva, voimakkaalta räystäältä kohoava mus-
talla pellillä päällystetty satulakatto. Seinää jäsen-
telee katon alapuolella vaakasuora lista. Raken-
nus on keltaiseksi rapattu, kulmarustiikki, listat
ja muut yksityiskohdat valkoiset, pohjoispää-
dyssä on ovi ja listan yläpuolella puoliympyrä-
komeroon sovitettu sukuvaakuna.

Kirkkotarhan koillisosassa on *ruumishuone*, joka
siirrettiin sinne v. 1890 ja myöhemmin on uusittu
sementtitiilestä. Vanhan, v. 1750 rakennetun pui-
sen ruumishuoneen perusta näkyy kirkon itäpuo-
lella. Kirkkotarhan eteläosassa on J. Vikaisen
suunnittelema vv. 1939–44 kaatuneiden *muisto-
patsas*.

TAPULI

Tapuli, joka samalla on kirkkotarhan porttihu-
oneena, on kirkon länsipuolella (kuvat 4–6). Hal-
lenius mainitsee v. 1741, että tapuli oli »hyvin
elegantti». Tapulin tiilinen pohjakerros on ra-
kennettu aivan samaan tyyliin kuin itse kirkko
(ks. esim. holveja), ja tekee mieli uskoa, että se
on peräisin 1600-luvulta. Kuitenkin vuosien
1772–79 tilien muistiinpanot tapulin rakentami-

4. V. 1779 RAKENNETTU TAPULI, JOKA MYÖS ON SISÄÄNKÄYTTÄVÄNÄ KIRKKOTARHAAN.

AINAKIN YLÄOSA MIKAEL PIIMÄSEN RAKENTAMA.

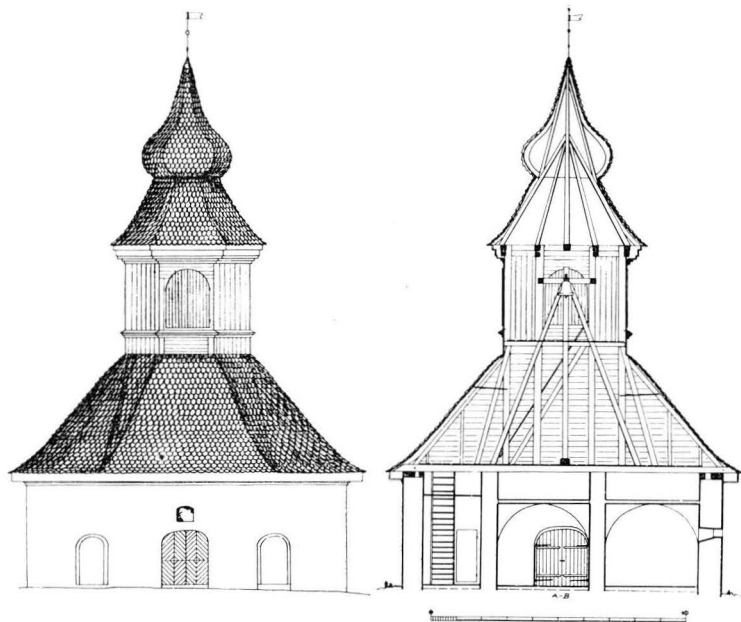
Den år 1779 byggda stapeln, som även utgör ingång till kyrkogården.

Ätminstone övre delen byggd av Mikael Piimänen.

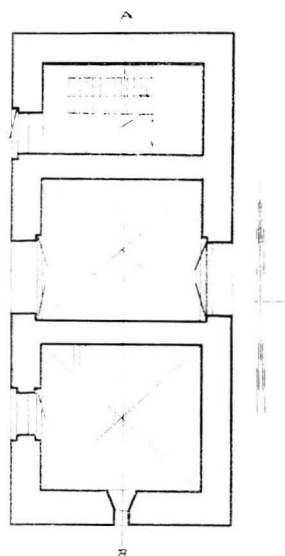
sesta sisältävät mainintoja kuten »till murmästaren 200: - för grundmurens anläggande under tilämnade nya kläckstapeln» (muurarimestarille 200: - perusmuurin tekemisestä suunnitellun uuden kellotapulin alle). Täytyy siis olettaa että tapuli kokonaisuudessaan on näin myöhään rakennettu; kirkon muotokieltä on nähtävästi koetettu seurata.

Tapulia ryhdyttiin rakentamaan v. 1772 ja se valmistui v. 1779 (tilit). Ainakin sen puisen yläosan rakennusmestarina oli Mikael Piimänen; muurarimestarin nimeä ei mainita.

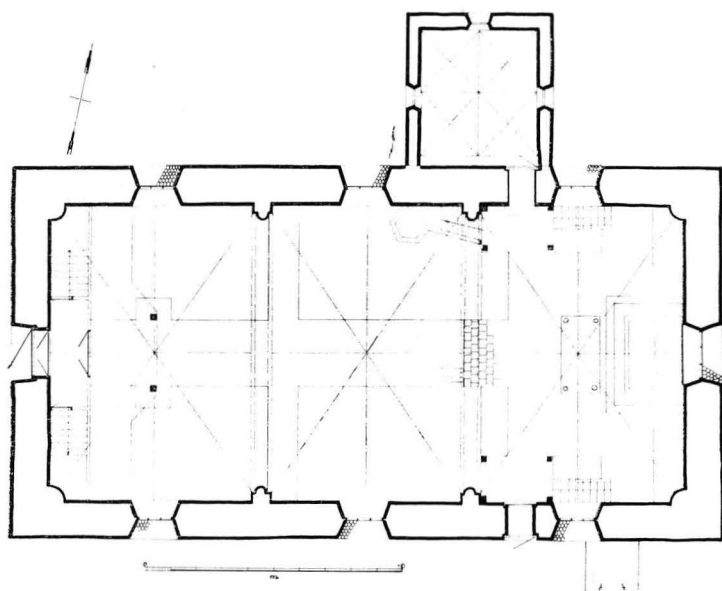
Askaisten tapuli on kaksinivelinen. Se käsittää tiilisen, pohjaltaan suorakaiteen muotoisen pohjakerroksen ja pystylautaisen kahdeksankulmaisen kellohuoneen. Pohjakerroksen päällä on voimakas räystäslista ja paanutettu katto, jonka pinnat ovat lievästi kaartuvia; katto on länsi- ja itäpuolella taitettu. Ison kellohuoneen päällä on profiloitu räystäs ja paanutettu pyramidikatto, jonka pinnat kaartuvat samalla tavalla kuin pohjakerroksen kattopinnat; ylinnä on iso paanutettu sipuli ja viiri, jossa vuosiluku 1779. - Paanut ovat pyöreäpäiset.

5. TAPULIN LÄNSISIVU JA ITÄSUUNTAINEN PYSTYLEIKKAUS, 1:300.
Stapelns västsida och snitt mot öst, 1:300.

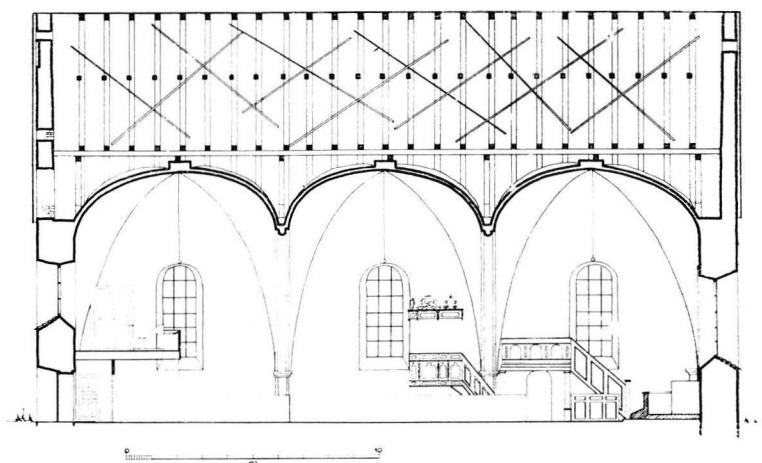
6. TAPULIN POHJAPIIRROS, 1:300.
Plan av stapeln, 1:300.

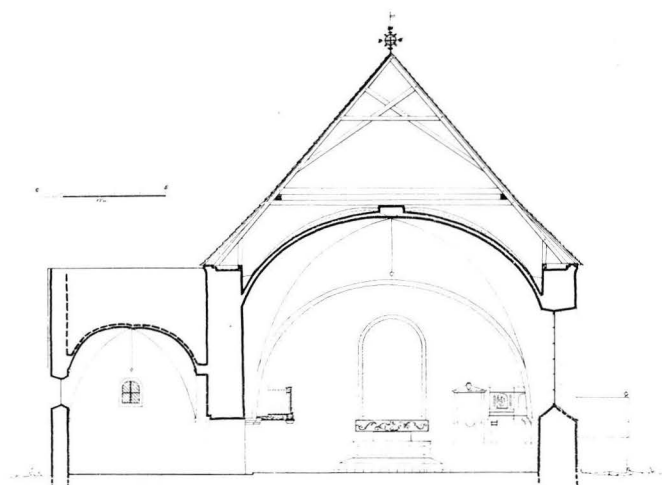
7. KIRKON POHJAPIIRROS, 1:300.
Plan av kyrkan, 1:300.

Tiilinen pohjakerros on väliseinien jakama kolmeen huoneeseen. Keskellä on länsi-itä-suuntainen läpikäytävä, johon johtavat matalan segmentti-kaariset ovet; sisäpielissä pykälä. Länsiseinässä on pääoven molemmin puolin pienemmät pyörö-kaariset ovet, jotka johtavat sivuhuoneisiin; pohjoisoven ulkopielissä ja eteläoven sekä ulko- että sisäpielissä pykälät. Eteläoven pystylautaisessa levyssä on vinoneliöpaneeli, muissa ruutupaneeli. Läpikäytävän ja eteläisen huoneen välikatot ovat

laakeita ristiholveja, joissa ruoteiden asemesta holvien vaippojen väliset terävät taitekohdat on korostettu. Pohjoisessa huoneessa on varastosäiliö ja tapulin portaat, eteläisessä toinen säilytystila. Länsiseinän keskioven yläpuolella on segmentti-kaarinen komero (vaakunakiveä varten?). Kellohuoneessa on neljä pyörökaarista ääniluukua. Se on punamullattu samoin kuin molemmat räystäslisat; paanukatot ja luukut ovat mustiksi tervatut, viiri on kullattu.

8. RUNKOHUONEEN POHJOISSUUNTAINEN PITKITTÄISLEIKKAUS, 1:300.
Längdsnitt av långhuset mot nord, 1:300.

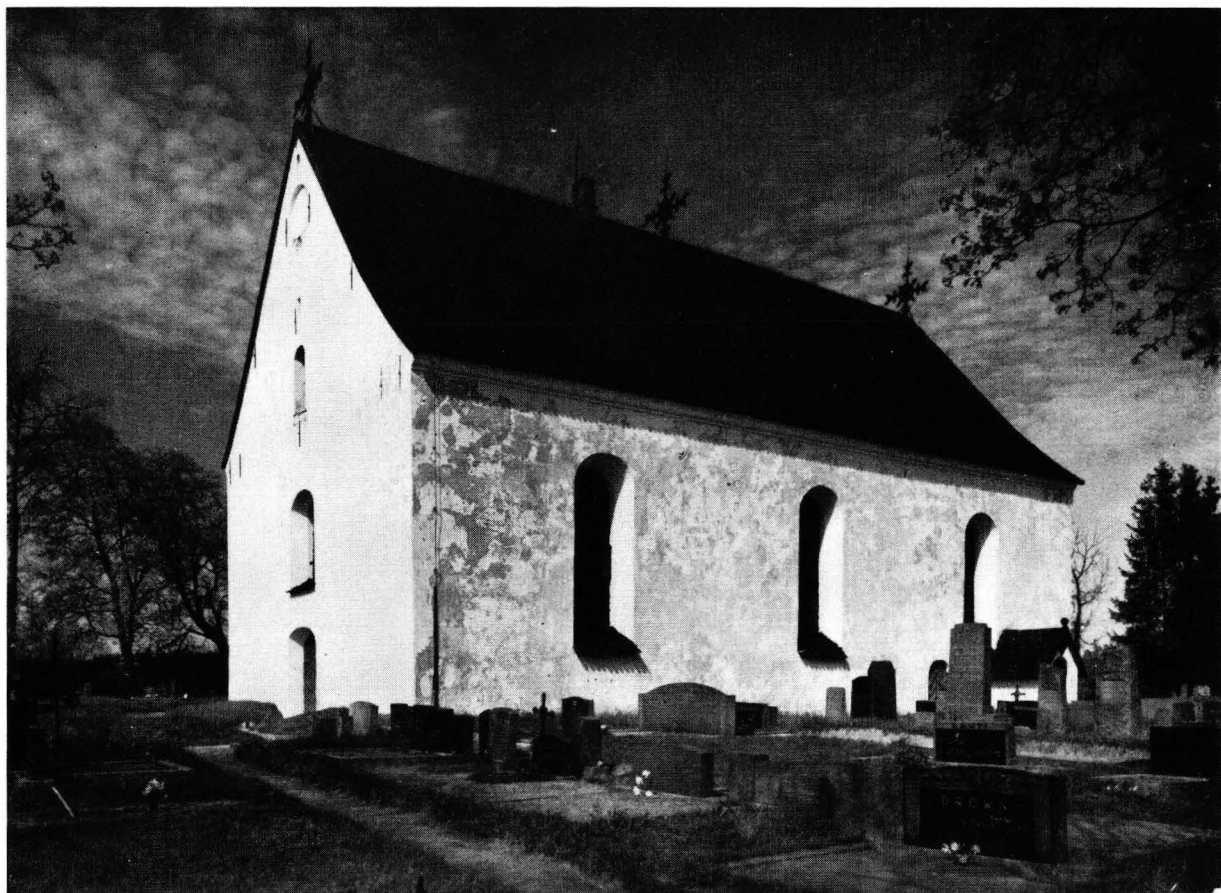
9. KIRKON ITÄSUUNTAINEN POIKITTÄISLEIKKAUS, 1:300.
Tvärnsnitt av kyrkan mot öster, 1:300.

Sisäkatossa on kellojen yläpuolella kirjoitus: »Anno 1779 Tämän Cappelin Seurakunnan Nuoret miehet owatt ostannett tähän kellotapulin kaxi knuppia ja flaggun jotka maxawatt 300 Dr. Michael Pijmänen Byggmestari Strandell Th. Avandell (?)». Yhden luukun pielessä on merkintä »TS 1779». (Tuomas Strandell oli kirkonisännöitsijä.)

KIRKKO

Askaisten nykyinen kirkko valmistui todennäköisesti v. 1653, eikä, kuten Hallenius mainitsee, v. 1664. Vanhimmassa, nykyään hävinneessä kirkonkirjassa »Willnäs Kiörkebok» (kal.) oli mai-

ninta, että kirkko valmistui kivistä (»blef kompletterad af sten») v. 1653. Edellinen, ainakin jo 1500-luvulla samassa paikassa tai vastapäätä nykyistä kirkkoa olevalla kummalla sijainnut *pui-nen kirkko* oli näihin aikoihin aivan ränsistynyt (Hallenius). Sen ikää ei tunneta; mainittakoon että toinen kirkonkello on keskiaikaista tyyppiä ja toinen valmistunut v. 1548 (s. 139). - Perimätieto, jonka mukaan Louhisaaren omistaja kenraalikuvernööri Herman Fleming (s. 124) olisi rakennuttanut nykyisen kirkon, tuntuu siis todennäköiseltä. Kirkko on yksilaivainen pitkäkirkko. Suorakaiteen muotoiseen runkhuoneeseen liittyy pohjoispuolella, lähellä itäpäätä sakaristo, joka luultavasti on yhtä vanha kuin runkhuone. Eteläpuolella on lähellä itäpäätä pieni eteinen, josta

10. V. 1653 VALMISTUNUT KIRKKO LOUNAASTA.
Den år 1653 färdigbyggda kyrkan från sydväst.

pääsee kuorin lattian alla olevaan Carpelan-suvun hautaholviin. Vesikatto on sekä runkokuoneessa että sakaristossa ns. *hollantilainen katto*, jonka lappeet kaartuvat lievästi räystäään kohdalla; eteisessä on satulakatto. Kirkon rakennusaineena on käytetty tiiltä paitsi seinien perusmuuriin ja täytteeksi, missä on harmaakiveä. Kirkko on rapattu ja maalattu kellervän valkoiseksi v. 1937; entinen väri oli hieman tummempi okran keltainen.

RUNKOHUONE. Sivuseinän ulkopituus on 27,4 m (eteläseinä 20 cm pitempi), korkeus 8,1 m. Päätyjen leveys 14,5 m, korkeus 16,25 m. Muurin paksuus on 1,5 m. Erityistä sokkeliä ei ole. Molempien päätyjen yläosassa on runsaasti ankkurirautoja. Katonräystäässä on profiloitu räystääslista. **PÄÄTYKOLMIOT.** Läntisen päätykolmion yksinkertainen koristelu käsittää pyörökomeron, jonka yläpuolella on pieni pyöreä aukko. Itäpäädyssä on pyörökomeron asemesta iso ristikomero, jonka haarat päättyvät pyörökomeroihin, ylinnä on pieni pyöreä aukko.

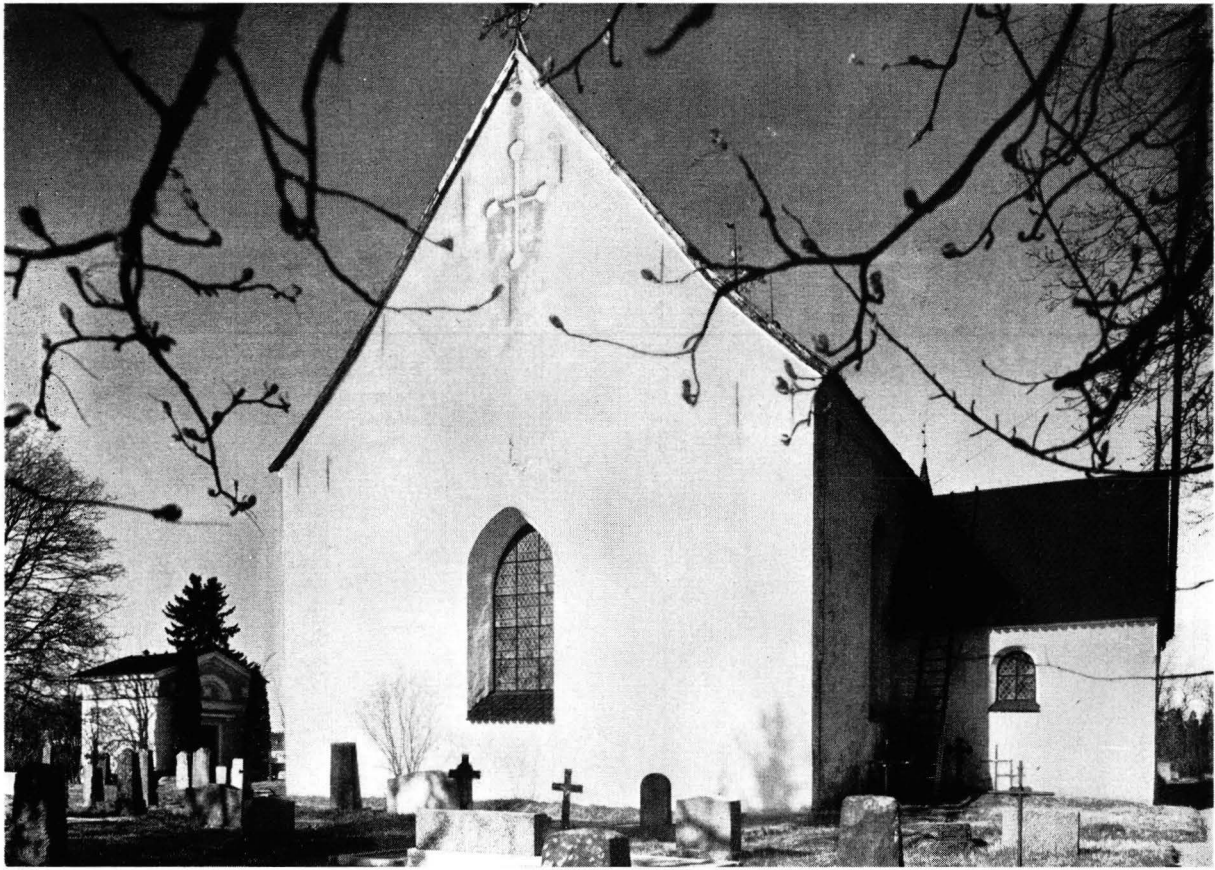
VESIKATTO. Katto on paanutettu pyöreäpäisillä paanuilla ja tummaksi tervattu; v. 1755 se puna-

mullattiin ja tervattiin (pöytäk.). Katon harjalla on kolme isoa koristeellista ristiviiriä. Kierteisten rautojen kannattamat puiset vesikourut poistettiin v. 1895.

Päättäen tilikirjoista kattotuoli on luultavasti alkuperäinen, mutta korjattu v. 1897. Se on tavallista tyyppiä, mutta vinotuet alkavat korkealta, ja katonlappen taitekohdan tukena on alimman kitapuun ja harvojen pukkien varassa lepäävä pitkittäinen hirsi.

IKKUNAT. Runkokuoneen sivuseinissä on isot pyörökaariset ikkunat, länsipäädyssä on samanlainen, pienempi ikkuna ja ylinnä pyörökaarinen, luukulla suljettu aukko; kuori-ikkuna on suippokaarinen. Ikkunoissa on nähtävästi alkuperäinen jaotelu (sivuseinien ikkunoissa 18-, kuori-ikkunassa 15-ruutuiset puitteet), ja pienet vinoneliön muotoiset, lyijypienaiset ruudut. Vesipenkit on paanutettu. Sisäikkunat ovat uudet.

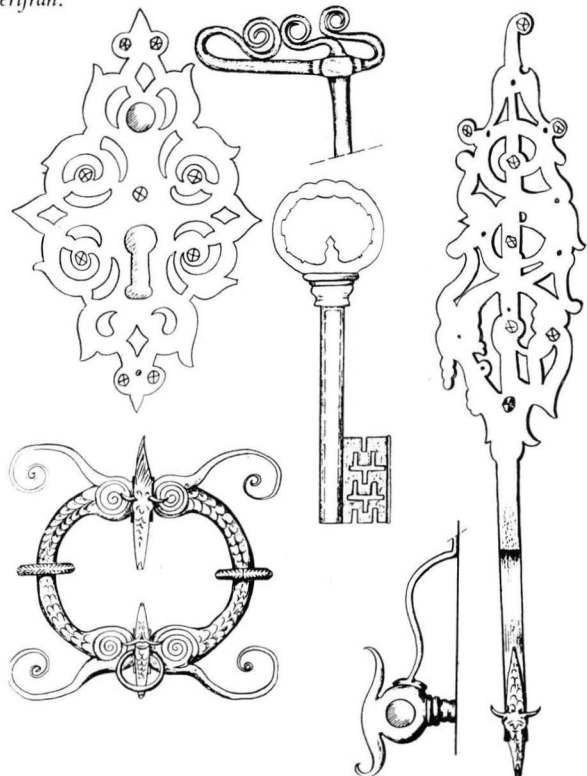
OVET. Runkokuoneessa on kolme ovea: länsipäädyssä, eteläseinässä ja pohjoisseinässä (sakaristoon johtava). Ulko-ovet tehtiin v. 1898 ulospäin avautuviksi ja hankittiin sisäovet. V. 1937 kor-

11. KIRKKO IDÄSTÄ
Kyrkan sedd österifrån.

vattiin ovilevyjen sininen väri ruskealla. Länsipäädyn pääoven komero on segmenttikaarinen ja oviaukko pyörökaarinen. Pystylautaisessa ovilevyssä on vinoneliöpaneeli, jonka pinta on koristettu suurilla naulankannoilla. Lyötteet ja avaimet ovat 1600-luvulta (kuva 12). Eteläseinän itäpäässä on pieni pyörökaarinen papinovi, jonka pielissä on pykälä. Myös tämän oven levyssä on koristeellinen vinoneliöpaneeli.

SISUSTA (kuva 13). Avara ja ilmava, hienostunut työtä oleva kirkkosali teräväharjaisine holveineen on 1500-luvun perintöä ja heijastaa ylhäisön makusuuntaa. Välikattona on kolme seinä- ja nurkkapilastereilta kohoavaa kahdeksanjakoista holvia. Lautalattia maalattiin v. 1937 ruskeaksi; kuorissa on tiililattia, jossa on pari hautakiveä (s. 134). Tiilet uusittiin osittain v. 1851 (tilit). Länsipäässä on v. 1937 tehty poikkiseinä, jonka takana ovat parven portaat. Seinät ja holvit on valkaistu. HOLVIT. Holveja kannattavat lyhyet seinä- ja nurkkapilasterit sekä kaksi leveän pyörökaarista vyökaarta. Pilastereissa on poikkilistan muotoinen kapeiteeli; nurkkapilasterien varren vaakasuora leik-

12. KIRKON PÄÄOVEN LYÖTTEET JA AVAIMET.
Huvuddörrens beslag och nycklar.

13. KIRKKOSALIN ITÄSUUNTAINEN SISÄKUVA.

Interiör mot öst.

kaus on neljännesympyrä, seinäpilasterien varsisissa on keskellä ulkoneva tukeva pyörösauva, joka jatkuu vyökaaressa. Ruoteita ei ole, vaan holvivaippojen taitekohdat on teräviksi korostettu. Länsi-itä- ja pohjois-etelä-suuntaiset taitekohdat alkavat pieniltä konsoleilta.

Runkohuoneen pohjoispuolella oleva SAKARISTO kuulune alkuperäiseen rakennussuunnitelmaan ja tuntuu olevan yhtä vanha kuin runkokuuone. Sivuseinien pituus on 6 m, päädyn leveys 5,75. Muurin paksuus on 60 cm. Sakariston hollantilainen, paanutettu vesikatto nousee runkokuuoneen räystäään tasalle. Päätykolmiossa on pyörökomero. Seinissä on kolme pientä, rautaristikolla varustettua pyörökaarista ikkunaa, joissa on samanlaiset ruudut kuin runkokuuoneen ikkunoissa.

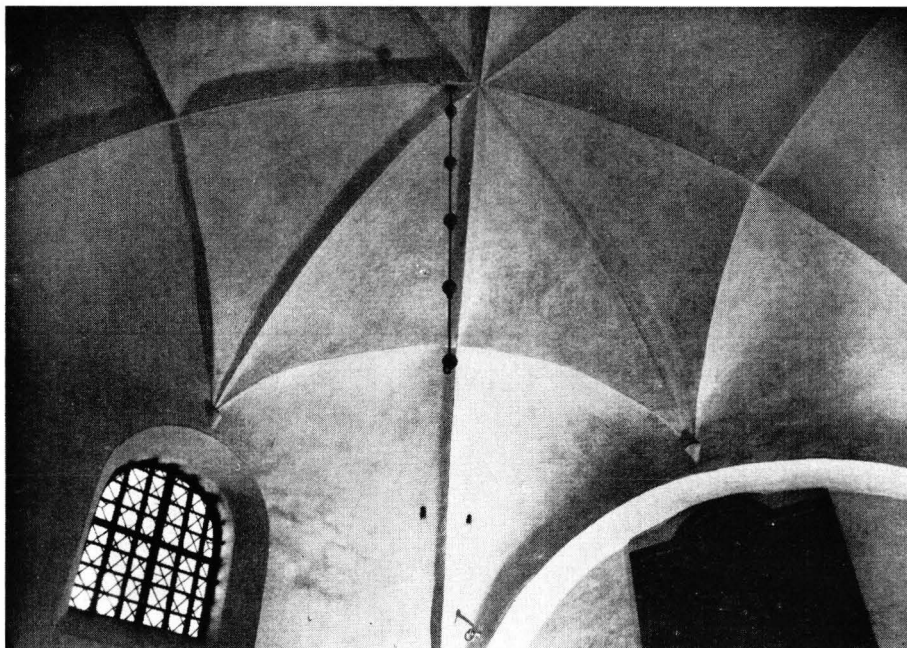
Välikattona on kahdeksanjakoinen holvi, jonka poikkiharjat muodostavat tähtiholviksi (kuva 14). Holvivaippojen terävät taitekohdat alkavat profiloiduilta nurkkakonsoleilta ja ikkunoiden ja oven yläpuolella olevilta yksinkertaisilta konsoleilta. Runkokuuoneeseen johtaa segmenttikaari-

nen ovi, jonka lyötteen ovat peräisin v:lta 1772 (tilit).

Sakariston lattiassa on ollut kaksi luukkua, joista toinen johti v. 1758 vanhasta papinhaudasta muodostettuun *kellariin* ja toinen muurihaudaan. Alkuaan tiilinen lattia peitettiin 1800-luvulla laudoilla ja vielä myöhemmin betonilla.

ETEINEN. Runkokuuoneen eteläseinään liittyvä hautakammioon johtava eteinen on aivan pieni. Rakennusaineena on kuten kirkon muissa osissa tiili; satulakatto on paanutettu. Eteläseinän oven yläpuolella on pellistä leikattu Carpelan-suvun vaakuna ja tunnuslause »Tala litet Giöra Mera» (Puhua vähän, toimia enemmän) sekä pistein hakeattuna »1806 C. E. C.» (ks. hautausmuistoja, s. 135).

MYÖHEMMÄT KORJAUKSET. V. 1937 suoritettiin kirkossa perusteellinen korjaus, osittain Muinaistieteellisen toimikunnan (A. W. Ranckenin) ehdotuksen mukaan. Kirkko maalattiin ulkoa, sen länsipäähän rakennettiin tuulikaappi, kiinteä sisustus korjattiin ja sen värit uusittiin, ovet ja lattia maalattiin ruskeaksi ym. Ks. kiinteää sisustusta.

14. KIRKON HOLVEISSA ON RUOTEIDEN ASEMESTA TERÄVÄT TAITEKOHDAT.
KUVASSA NÄKYVÄ SAKARISTON TÄHTIHOLVI.
Valven har skarpa åser i st. f. ribbor. På bilden sakristians stjärnvalv.

Lasimaalaukset

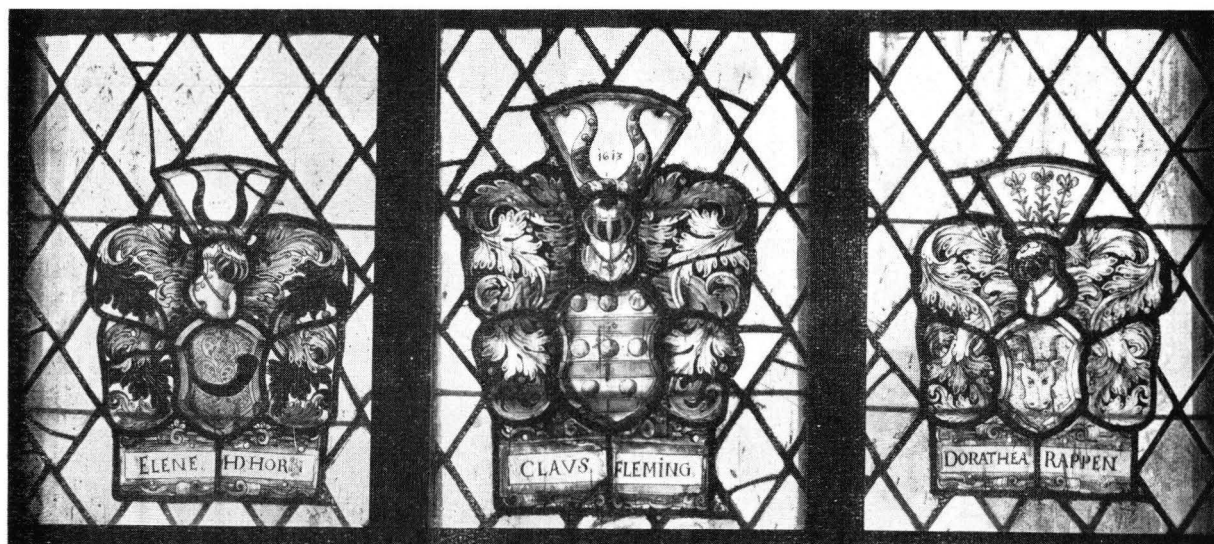
Runkohuoneen eteläseinän läntisimpään ikkunaan on sovitettu kolme lasimaalausvaakunaa, jotka mahdollisesti on siirretty tänne vanhasta kirkosta (kuva 15).

1. Horn-suvun vaakuna, kilvessä musta sarvi keltaisessa kentässä, kypäränpeite keltainen ja sininen.

Alinna on renessanssikehyksessä (versaali)kirjoitus: »Elene,, HD,, Horn» (H ja D yhteen kirjoitettuina), kypärän sarvien välissä vuosiluku 1613.

2. Fleming-suvun vaakuna, kilvessä siniset kuulat ja keltaiset hirret, kypäränpeite keltainen ja valkoinen, (versaali)kirjoitus: »Clavs,, Fleming,,», vuosiluku 1613.

3. Kilvessä valkoinen häränpää sinisessä (?) ken-

15. V:LTÄ 1613 PERÄISIN OLEVAT LASIMAALAUKSET: ELIN HORNIN, KLAUS FLEMINGIN JA DOROTEA V. RAPPENIN VAAKUNAT.
Glasmålningar från år 1613: Elin Horns, Klas Flemings och Dorotea v. Rappens vapen.

16. ALTARI JA AUGUST THOLANDERIN V. 1859 MAALAAMA ALTARTITAUULU.
Altaret med altartavla av August Tholander 1859.

tässä, kypäränpeite keltainen ja sininen, (versaali-) kirjoitus: »Doratheia Rappen».

(Käskynhaltija Klaus Hermaninpoika Fleming, Mynämäen Lehtisten omistaja, k.v. 1616. Hänen puolisonsa olivat Elin Henrikintytär Horn ja Dorotea v. Rappen.)

Kuorin pohjoisikkunassa on viisi pyöreää ruutua, joissa on vaakunamaalauksien rippeitä. Fleming-suvun vaakuna on ainoa selvä.

Kiinteä sisustus

Kirkon kiinteä sisustus on suurimmaksi osaksi alkuperäinen, 1600-luvulta. V. 1770 kirkkomalari Joonas Bergman suoritti kirkossa maalaus-

töitä (tilit); mm. hän maalasi kuorinaidan ja alttarikaiteen sekä ovet. Kun kirkossa v. 1937 suoritettiin restaurointi, seurakunta Muinaistieteellisen toimikunnan tietämättä petsautti sisustuksen tummanruskeaksi, mikä väri siis korvaa entisen sinisen ja kirjavan värin ja luonnollisen puun värin. – Kirkossa on ollut vuodesta 1897 lähtien *kamiinat* ja vuodesta 1949 alkaen *sähkövalo* (seinälamput ja yhdessä kruunussa).

ALTARI, muurattu tiilestä kalkkikivialustalle. Pohjoissivussa on pyörökaarinen komero. Puulevy.

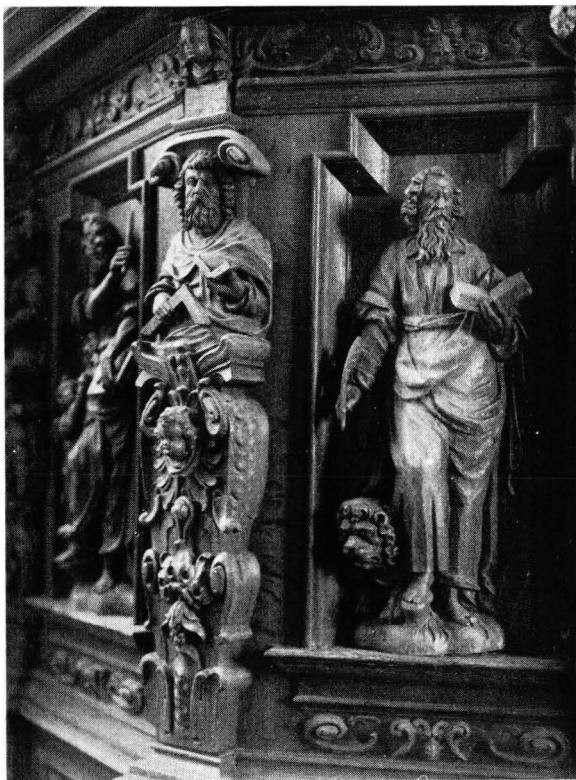
ALTARTITAUULU, seinässä alttarin yläpuolella (kuva 16). Kankaalle tehty öljymaalaus, signeeraus »AT:r 1859». (Tukholmassa toiminut August Tholander; pöytäkirjojen mukaan taulu valmistui Turussa.) Aiheena Vapahtaja Getsemanessa; taulu

on jäljennetty Carlo Dolcin maalauksesta. Kullattun pyörökaarisen kehyksen päätteessä Jumalan silmä, alapuolella erillinen kullattu kiemurakoriste. Kehys on tilikirjan mukaan C. Engströmin tekemä. Senaattori L. G. v. Haartman lahjoittanut. (Lempisaaren omistaja vv. 1824-59.)

ALTARIKAIDE, kuulunee alkuperäiseen sisustukseen. Suorakaiteen muotoinen, koristeena peilit ja hammaslista. Värit v:lta 1937: punertavan ruskea, keltareunuksiset valkoiset peilit marmoroitu sinisellä. Polvistumisreunus on v. 1937 päällystetty harmaalla villakankaalla.

KUORINAITA poistettiin 1800-luvun loppupuolella, puolista tehty yläosa jo v. 1858 (pöytä.). Aidan osia säilytetään tapulissa (kuva 17). Pari ovien alaosan koristeena ovat neliösakaraiset peilit, yläosassa sorvatut puolat. Joonas Bergmanin väritys: tummanvihreä, keltainen, punaisella marmoroitu vaaleanvihreä; oven päällyspuussa maalattu rokokootyylinen simpukkakuvio. Kuorinaidasta on myös tallella pitkä vihreäksi maalattu lista, jossa on hammaslista ja munasauva.

SAARNASTUOLI, 1640-luvulta (kuvat 18, 20). Jalka, monikulmion muotoinen runko, portaat joissa kaiteet ja ovi, sekä katos. Fil.toht. Erik Moltken mukaan saarnastuolin on valmistanut flensburgilainen Claus Gabriel (opiskeli Kööpenhaminassa, toimi Flensburgissa v:een 1648, jonka jälkeen oli

18. SAARNASTUOLIN YKSITYISKOHTA: KULMASSA APOSTOLI TUOMAS JA PEILISSÄ EVANKELISTA MARKUS.

Detalj av predikstolen: i hörnet aposteln Tomas och i spegeln evangelisten Markus.

17. VANHAN KUORINAIDAN OVI.

Det gamla korskrankets dörr.

19. HERRASVÄEN PARVI, JONKA MAALAUSKORISTELU ON PERÄISIN 1760-LUVULTA.

Herrskapsläktare. Dess målade dekor härrör från 1760-talet.

20. SAARNASTUOLI 1640-LUVULTA. CLAUS GABRIEL, FLENSBURG.
Predikstol från 1640-talet. Claus Gabriel, Flensburg.

hovipuuseppänä Fredensborgin linnassa). Saarnastuoli on veistetty tammesta rehevään barokkityyliin. Jalka on kalkin muotoinen; rungon ylälistaa kannattavat rungon kulmissa olevat apostolihermit, joiden yläpuolella enkelinpääkoristeiset konsolit. Sivujen yläkulmista lovetuihin peileihin on asetettu Vapahtajan ja evankelistain kuvat. Ylä- ja alalistassa rustokoristelua, alakulmissa naamiot ja enkelinpäät, alareunassa barokkikartussit. Porraskaiteessa on sileät vinoneliön muotoiset peilit, portissa sileät peilit, sen päällyspuussa rustokoristelua. - Katoksen kulmissa olevat rypäletertun ja enkelinpään koristamat konsolit kannattavat voimakasta listaa, jonka päältä nousevat komeat barokkikartussit. Kahteen näistä on veistetty Fle-

ming ja Rosladin -sukujen vaakunat. (Herman Fleming, Louhisaaren omistaja, k. v. 1673, solmi avioliiton Kristiina Rosladinin kanssa v. 1645.) Alkuaan puun värinen saarnastuoli petsattiin v. 1937 tumman ruskeaksi.

HERRASVÄEN PARVET (kuva 19) ovat kuorin kummallakin sivulla. Niissä on neljän pilarin kannattama runko ja kaideportaot; ovia säilytetään tapulissa. Rintamuksen koristeena pyörökaariset peilit ja niiden väliset kapeat pystysyvennykset; parven alareunassa on voimakas profiloitu lista, yläreunassa munasauva. Värit: sininen marmorointi, harmaa ja kulta; pilarit on v. 1937 maalattu ruskeiksi. Eteläparven keskipeiliin on kullalla maalattu Fleming-suvun vaakuna, pohjoispar-

veen Reh binder-suvun vaakuna, muihin peileihin lippu-, soitin- ym. asetelmia. Vaakunat tarkoittavat Louhisaaren, Hannulan ja Lempisaaren vv. 1766-89 omistanutta Herman Flemingiä ja hänen puolisoaan (v:sta 1759) Anna Reh binderiä. Vaakunat on siis maalattu noin 1760-luvulla; parvien tarkkaa ikää ei tunneta. Kirkonkokousten pöytäkirjoista päättäen ne on mahdollisesti tehty 1750-luvulla. V. 1682 ei kuorissa vielä ollut parvia (penkkijako). Tyylistä päättäen tekee mieli olettaa, että 1750-luvulla vanhat 1600-luvun loppupuolella rakennetut herrasväen penkit on nostettu pilareille ja muutettu parviksi.

Parvien yläpuolelle on kuorin seiniin maalattu punaiset verhoasetelmat.

URKUPARVI, kirkon länsipäässä, tehty v. 1899 urkuja varten. Rintamuksen koristeena yksinkertaiset peilit. Värät ruskea ja valkoinen.

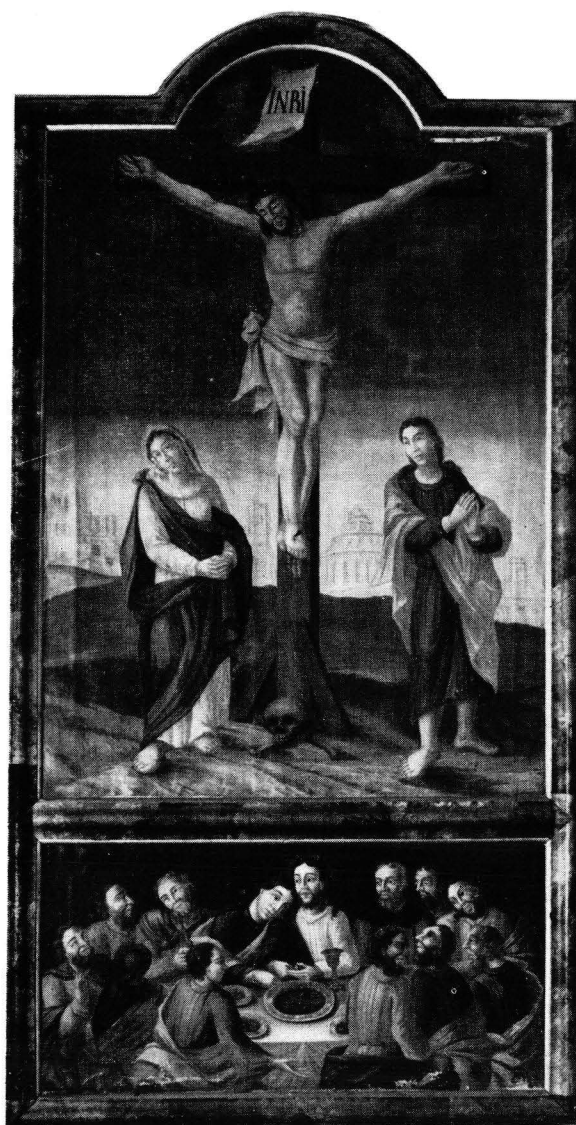
URUT, seitsenäänikertaiset, on rakentanut v. 1899 naantalilainen K. G. Wickström. Uusgoottilainen kolmiosainen, fiaalien, krapuristien ja lyyran koristama julkisivu. Värät valkoinen ja kulta.

PENKIT kuulunevat alkuperäiseen sisustukseen, mutta niitä on osittain uusittu 1790-luvulla (pöytäk.) ja v. 1937, jolloin ne maalattiin ruskeiksi. Kuoripenkkejä (kuva 21) on alttarin molemmin

21. KUORIN PENKKEJÄ. NIIDEN YLÄPUOLELLA VILHELM CARPELANIN MUISTOKIVI V:LTÄ 1788.
Korbänkar. Ovan dessa minnessten över Vilhelm Carpelan 1788.

puolin sekä herrasväen parvien edessä; v. 1793 tehdyn penkkijaon mukaan olivat alttarin molemmilla puolilla olevat penkit papin- ja morsiuspenkki. – Penkkien rintamuksen koristeena on yläpäässä kaksisakaraiset, pyörökaariset peilit, joiden kaarta kiertää palmikkonauha, sekä peilien väliset ylöspäin levenevät pilasterit. Kuorin eteläosassa olevan penkin rintamuksen koristeluun kuuluvat neliömäiset peilit ja hammaslista ym.; penkin rakensi luultavasti lautamies Simo Vilu v. 1779 (penkkijako). Alttarin pohjoispuolella olevan penkin rintamuksessa on suurin piirtein sama koristelu kuin herrasväen parvissa. Vanhaa väriä on säilynyt ovellisten etupenkkien takalau-doissa: vihreä reuna, keltaisen listan reunustamat

22. JOONAS BERGMANIN v. 1749 MAALAAMA ALTARITAU-
lu. *Altartavla av Jonas Bergman 1749.*

valkoisenharmaat, punaisella marmoroidut peilit (vrt. kuorinaidan ovi).

Taideteokset

VANHA ALTARITAU-
LU (kuva 22), kaksiosainen, kankaalle tehty öljymaalaus. Signeeraus: »Jonas Bergman Pingxit 1749.» Alaosan aiheena ehtoollisen asettaminen, yläosassa Ristiinnaulittu Marian ja Johanneksen välissä, taustana Jerusalem. Sini-seksi marmoroitu kehys on ylhäältä pyörökaari-nen, sisäreunassa kullattu lista. Koko 265 × 134 cm. Eversti Klaus Fleming (Louhisaaren omistaja vv. 1738–66) lahjoittanut (kal.).

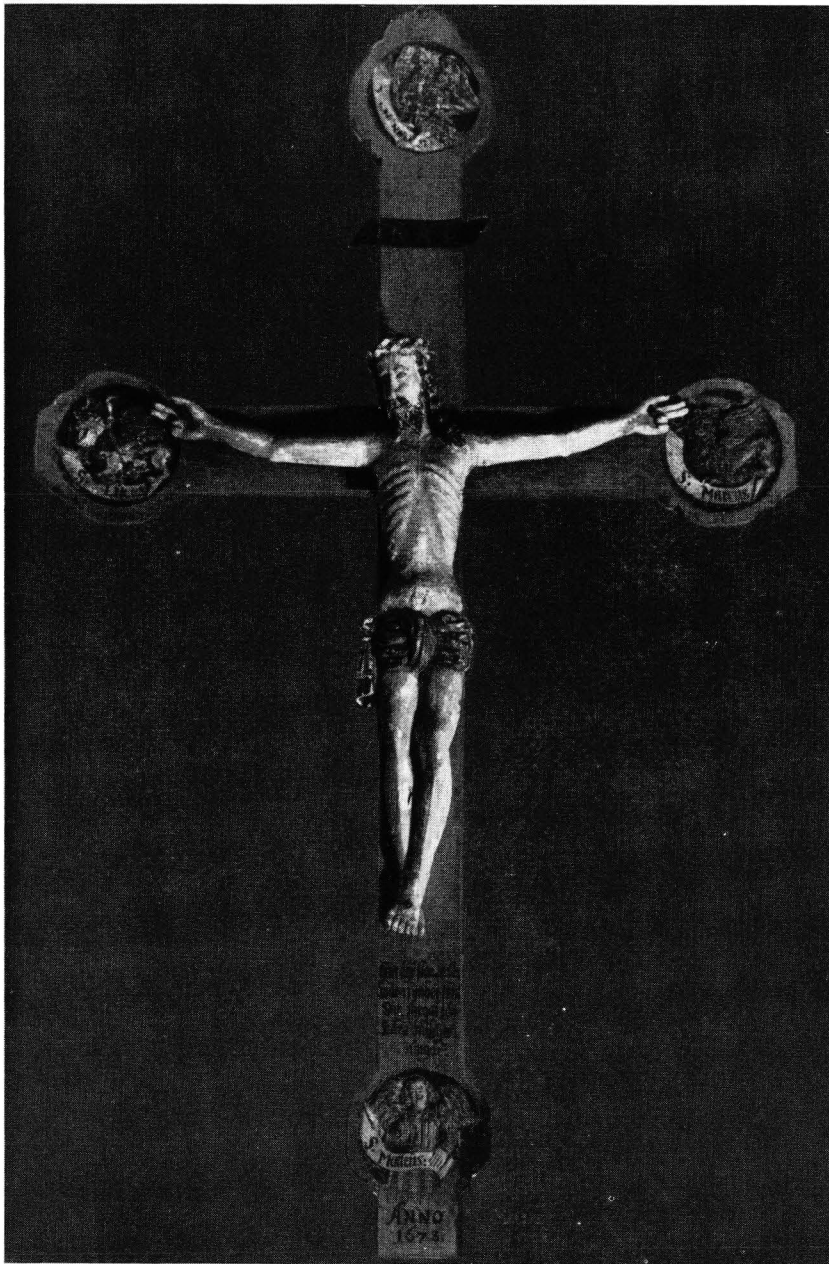
KRUSIFIKSI (kuva 23). Iso triumfikrusifiksi keski-aikaista mallia, mutta peräisin 1670-luvulta; tyylistä päättäen (ks. esim. Kristuksen ja enkelin kasvoja) turkulaisen kuvanveistäjän Matti Reimanin tekoa. Laiha ja luiseva Kristus riippuu rauhalli-sena ja pää pystyssä; pitkä kiharatukka ja kaksiihaarainen parta. Kapea poimutettu lannevaate oi-kealta sidottu, päässä on piikikäs, kiedottu orjan-tappurakruunu. Lautaristin päissä on degeneroituneet nelilehdykät, joihin on veistetty kohokuvina evankelistain vertauskuvat nimikirjoituksineen. Kapea INRI-nauha. Värit: ihonväriä, hiukset ja parta mustanruskeat, lannevaate keltainen ja sini-nen, risti keltainen. Ristin alahaaraan on mustalla maalattu kirjoitus: »Han är slagen för Wåra syn-der skul Och sargat för Wåra missger: ningar: Anno 1678.» (Jes. 53:5.) Kork. noin 250 cm Kru-sifiksi oli alkuaan kuorinaidan yläpuolella.

KRUSIFIKSI, ebenpuuta ja hopeaa, 1700-luvulta. Figuurin alapuolella pääkallo ja ristikkäiset sääri-luut. Ristiin kiinnitettyyn hopealevyyn on kai-verrettu: »Gifvit till Willnäs Kyrckja dh:1 De-cember 1792 af Friedric von Knorring och Anna Regnata Lybecker »(Lahjoittaneet Askaisten kirk-koon joulukuun 1. p. 1792 Friedric von Knorring ja Anna Regnata Lybecker). Kork. 32,5 cm. (Fr. v. Knorring, Louhisaaren omistaja vv. 1791–93.)

HÄVINNEET TAIDETOKSET: Kahta v. 1793 kalustoluettelossa mainittua vanhaa alttaritaulua ei enää ole kirkossa; kysessä on nähtävästi ollut kaksiosainen taulu, jonka yläosan aihee-na ristiltä ottaminen, alaosan ehtoollisen asettaminen.

Kirkolliset astiat

KALKKI, hopeaa. Kellomaisen jalan alaosaan on pakotettu rokokooharjanteet, varressa on kullattu

23. KUORINAIDAN YLÄPUOLELLA OLLUT KRUSIFIKSI V:LTÄ 1678.

Krucifiks från 1678, tidigare ovanför korsranket.

päärynän muotoinen solmu, iso suorasivuinen malja on laidasta ja sisältä kullattu. Jalan alapuolelle on kaiverrettu: »Herman Fleming Til Wilnes 1778». Kork. 26,5 cm. Leimat: A. Törnqvist, Turku; vuosileima epäselvä. Kalkkiin on käytetty kaksi vanhaa kalkkia ja lautasta.

ÖYLÄTTILAUTANEN, hopeaa, päältä kullattu. Alapuolet kaiverrus: »Förärd Til Willnäs Kapell Kyrka af Rusth: Johan Jöranson och Hen-ric Johanson Lembois samt Nämn-demannen Johan Andersson Pietilä År 1796 12 7/8 lod: Bestäld af

Kyrckowärden Thom: Strandell» (Ratsutilallinen Juha Yrjönpoika ja Henrik Juhanpoika Lempoinen sekä lautamies Juha Antinpoika Pietilä lahjoittaneet Askaisten kappelikirkkoon v. 1796. 12 7/8 luotia. Kirkonisännöitsijä Tuomas Strandell tilannut). Halk. 16,5 cm. Leimat: S. G. Lydeman, Turku 1796.

MATKAVÄLINEET (kuva 24), hopeaa. Kalkissa on uusi kömpelö balusterijalka, jossa leimat: H. I. Törnroth, Turku 1851. Laidasta ja sisältä kullattua alkuperäistä maljaa kiertää kaiverrus: »Anna.

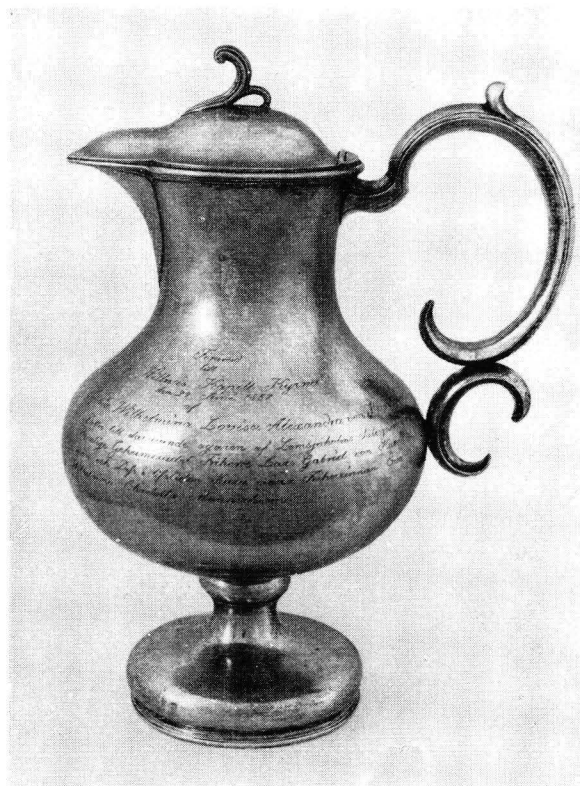

24. HOPEISET MATKAVÄLINEET V:LTÄ 1680; KALKIN JALKA ON UUSITTU V. 1851.
Sockenbudskärl från 1680; kalkens fot förnyad 1851.

Ericks. dotter. Migrandria: Olof. Pavlsson Tvfw. A° 1680». Kork. 12 cm. Kalkkiin kuuluva laakea lautanen on päältä kullattu; laitamaa kiertää sama kirjoitus. Halk. 9,5 cm. (Olavi Paavalinpoika Tuuva, kalustoluettelon mukaan manttaalin komissaari.)

ÖYLÄTTIRASIA, hopeaa. Neljä pallojalkaa kannattaa tasapohjaista ja suorasisuista rasiaa, jossa on tasapäällinen saranakansi. Kannen reunaan on kaiverrettu lehtinauha ja sen keskelle kirjoitus: »Willnäs Kapell Kôrka Tillhörig. Förfärdigad År 1830. 18 1/4 lod.» (Askaisten kappelikirkon oma. Tehty v. 1830. 18 1/4 luotia.) Pohja 8,3 × 12,7 cm, kork. 7 cm. Leimat: G B (?), mahdollisesti valmistanut turkulainen G. Brummer.

LUSIKKA, hopeaa, kullattu. Lapiomainen pesä, sielä varsi. Kaiverrus: »Vilnäs kyrka 1 1/8». Pit. 11,6 cm. Leimat: H. I. Törnroth, Turku; vuosileima epäselvä, viinikassan tilin mukaan ostettu v. 1851. VIINIKANNU (kuva 25), hopeaa. Pyöreä pullukka-jalka, varressa vanne, päärynämäinen kupu, kiemuran muotoinen kädensija, kannessa kiemuranuppi. Kaiverrus: »Förärad till Willnäs Kapell Kyrka den 24 Juni 1857 af Sophia Wilhelmina Lovisa Alexandra von Haartman, Dotter till dåvarande ägaren af Lemsjöholms Sätessgård, Werkelige Geheimerådet Friherre Lars Gabriel von Haartman och Dess i listiden Kära maka

25. HOPEINEN VIINIKANNU. J. G. ETtinger, TURKU 1857.
Vinkanna av silver. J. G. Ettinger, Åbo 1857.

Friherrinnan Eva Wilhelmina Charlotta Mannerheim.» (Askaisten kappelikirkkoon 24. 6. 1857 lahjoittanut S.W.L.A.v. Haartman, Lempisaaren säterin silloisen omistajan, todellisen salaneuvoksen ja vapaaherran L. G. v. Haartmanin ja hänen rakkaan edesmenneen puolisonsa vapaaherratar E. W. Ch. Mannerheimin tytär.) Kork. 28 cm. Leimat: J. G. Ettinger, Turku 1857.

VIINIKANNU, hopeaa. Kellomainen jalka, suuri päärynämäinen kupu, kupera kansi. Kolme kullattua profiilirengasta. Kork. 42 cm. Leimat: O. R. Lundgren, Turku 1867. Kreivi C. R. Mannerheim (Louhisaaren omistaja vv. 1863-81) lahjoittanut; hän sai tilalle vanhan, jo v. 1804 mainitun hopeakannun (viinikassan tilit).

KALKKI (kuva 26), nelileimaista tinaa. Kellomaisessa jalassa kierteiset rokokooharjanteet, uurnan muotoinen solmu, suorasi vuinen iso malja. Kork. 28 cm. Leimat: D. Rising, Turku 1786. Kalkkiin kuuluu laakea lautanen; halk. 17,7 cm, leimaton. Pastori H. G. Hällsten (Askaisten kappalainen vv. 1768-94) lahjoittanut.

ÖYLÄTTIRASIA, neli- ja enkelileimaista tinaa. Sokeriastian muotoinen. Neljä pientä lehtijalkaa kannattaa pyöreää kupua, jossa on kaksi lehtimäistä kädensijaa. Kannessa profiloitu nuppi, Kork. 14 cm, halk. 12,5 cm. Leimat: D. Rising, Turku 1788. Yllä mainittu pastori Hällsten lahjoittanut; Mietoisten kirkossa on samanlainen rasia (s. 83).

HÄVINNEET KIRKOLLISET ASTIAT: Vielä Riitta Pylkkäsen inventoinnissa, v. 1945, oli tallella rikkinäinen Mariebergin fajanssista tehty *kastemalja* noin 1760-luvulta. Pyöreässä maljassa oli pieni nokka ja korva, lasitteen alla olevalla sinisellä oli pohjaan maalattu kukka ja reunaan kolme lehtioksaa. Halk. 18 cm. Merkintä:

W
W
B

Tekstiilit

ALTARIVAATTEET: 1 (kuva 27). Koottu kahden eri kankaan kaistoista: 1600-luvun ja 1700-luvun pujottamalla kuvioitua (broseerattua) silkkiä. 1600-luvun kankaassa on hopeakukat, 1700-luvun kankaassa kiinalaistyylliset eriväriset kukat lohenpunaishalla pohjalla. Yläosassa hopeapitsi ja hapsut, keskelle kirjottu kirjaimet E. C. V. ja vuosiluku 1737. (Elisabet Kristiina Wellingk, jonka isä oli Ahtisten omistaja asessori G. M. Wellingk.) - Kir-

26. TINAINEN EHTOOLLISKALKKI. DANIEL RISING, TURKU 1786.
Nattvardskalk av tenn. Daniel Rising, Åbo 1786.

jaimien yläpuolelle on vaatteeseen kiinnitetty kaksi kulta- ja hopeapunoksesta tehtyä Krumme ja Tott -sukujen vaakunaa. Ne kuuluvat mahdollisesti johonkin vanhemman vaatteiden sukuvaakunasarjaan; ainoa tunnettu yhteys näiden sukujen välillä oli 1500-luvulla, jolloin Klemet Pentinpoika Hogenskildin ja Anna Hannuntytär Tottin tytär Anna oli naimisissa Jaakko Krummen kanssa. - Vaaleanpunainen pellavavuori. Samasta kankaasta tehty *kirjatyyny* on hävinnyt.

2. Haalistunutta punaista samettia, reunassa hapsut. Seurakunnan nuorisolahti lahjoittanut 1800-luvun alkuvuosina (kal.).

3. Mustaa samettia, koristeena hopeakaluunaristi ja kaksi pystyraita. Kreivi C. E. Mannerheim (Louhisaaren omistaja) lahjoittanut v. 1829 (kal.).

4. Musta villakankainen kuvakudos, jonka kuvioina pienet harmaat ja punaiset ristit. Keskelle kirjottu Pyhän Hengen kyyhkynen ristitaustalle. Taiteilija Hulda Potila sommitellut ja kutonut v. 1937. KIRJALAUTA on päällystetty samalla kankaalla.

27. ELISABET KRISTIINA WELLINGKIN V. 1737 LAHJOITTAMA ALTARIVAATE,
KOOTTU KAHDEN SILKKIKANKAAN KAISTOISTA.
*Antependium, hopsytt av remsor av två sidentyger. Skänkt av
Elisabeth Kristina Wellingk 1737.*

ALTARILIINAT: 1. Harmahtavaa, mustalla ja hopealla hienosti ruudutettua villakudosta, reunassa hopeahapsut. Hulda Potilan valmistama v. 1937.
2. Ohutta harmaata, ristikuvioista tākānākudosta. Hulda Potilan valmistama v. 1937.

KASUKAT: 1 (kuva 29). 1600-luvun keltapohjaista, punakukkaista samettia, jonka kuvioina riveihin järjestetyt kukkaoksat. Selkäpuolella hopeakaluunaristi ja valkosiesta kankaasta ommeltu vuosiluku 1633, reunassa hopeakaluuna.

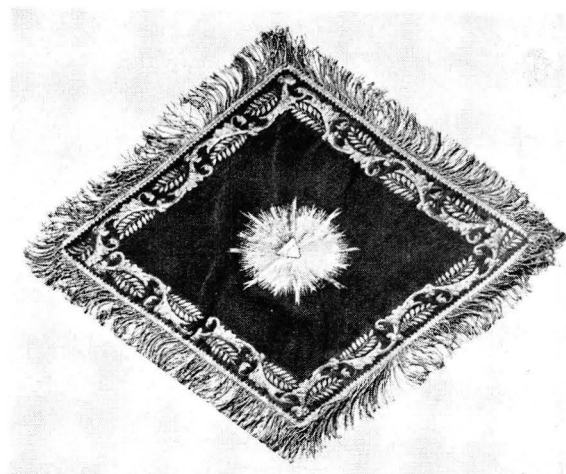
2. Samaa pujottamalla kuvioitua 1700-luvun silkkiä kuin alttarivaate n:o 1. Selkäpuolelle on ommeltu samasta 1600-luvun hopeabrokadista kuin alttarivaatteessa leveä risti, jota reunustaa kapea hopeapitsi. Etupuolella on samasta kankaasta pienempi risti. Vaaleanpunainen pellavavuori. Elisabet Kristiina Wellingk lahjoittanut v. 1737 (kal.).

3. Mustaa samettia, reunassa hopeakaluuna. Selkäpuolella iso hopeakaluunaristi, INRI ja vuosiluku 1817, etupuolella iso Jehovan aurinko. Ostettu Tukholmasta 240 taalarin hinnalla, valmistanut Anna Elisabet Nyblom. (Lemun kirkon kal.)

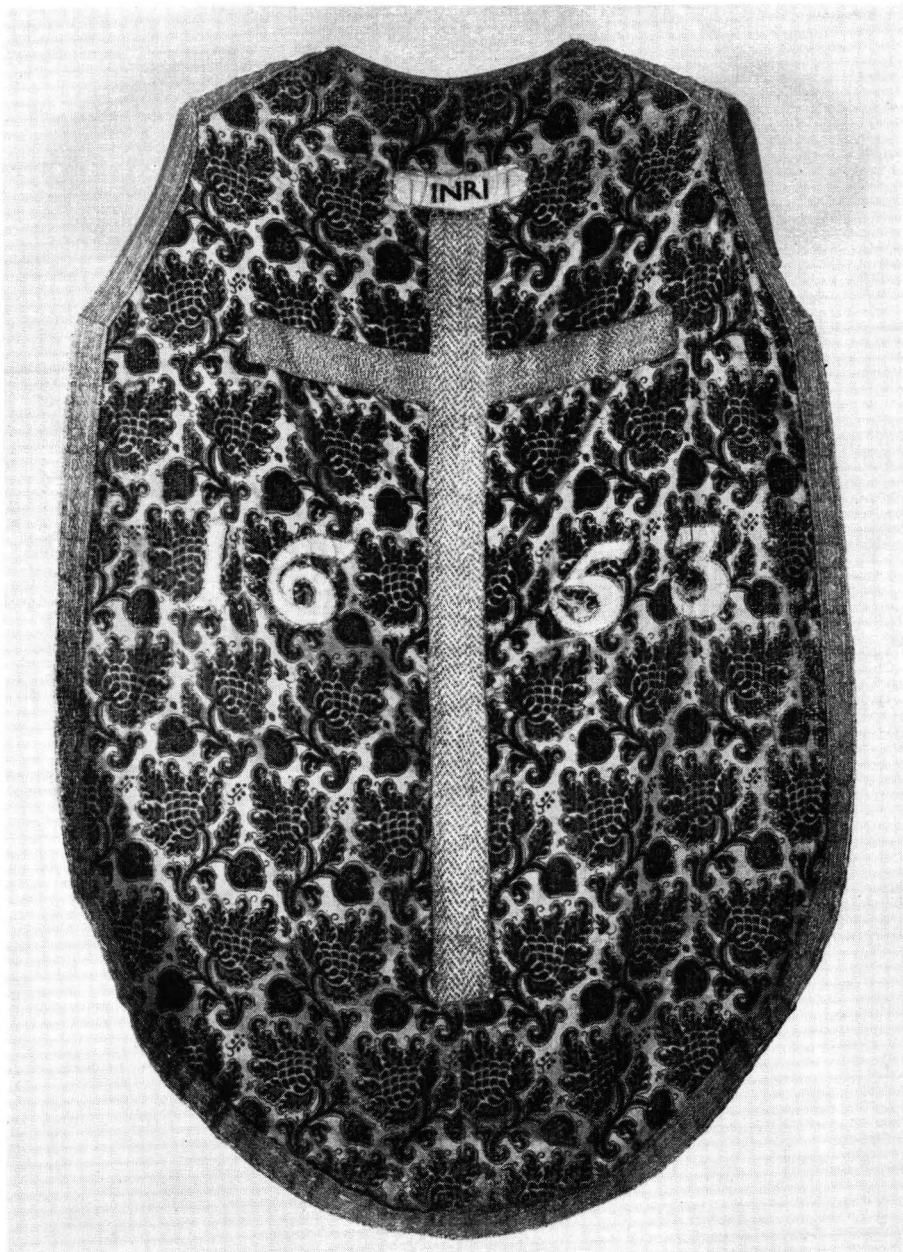
4. Mustaa samettia, kaksinkertaiset hopeakaluu-

nanauhat. Selkäpuolella iso kaluunaristi, jonka keskuksena orjantappurakruunu, INRI. Etupuolella iso Jehovan aurinko. Hankittu v. 1851 (viinikassan tilit).

KALKKILIINAT: 1. Valkoista hopearaitaista silkkiä, reunassa hopeapitsi. Vapaaherratar Sofia Albertina Carpelan (ks.s. 137) lahjoittanut (kal.).

28. SINIPUNAINEN KALKKILIINA V:LTÄ 1824, OMMELTU
PÉTIT-POINT -PISTOIN.
Violett kalkduk från 1824, sydd i pétit-point.

29. V. 1653 KELTAPOHJAISESTA PUNAISESTA SAMETISTA OMMELTU KASUKKA.
Mässhake av röd sammet på gul botten, 1653.

2. Vaaleaa puuvillakangasta. Villalangalla kirjoit-
 tut kukat ja kirjoitus: »M. L. V. 1818» (M. L.
 Vassbom; kal.).

3 (kuva 28). Ommeltu kanavalle pétit-point -pis-
 toin. Sinipunainen pohja, keskellä keltainen Jeho-
 van aurinko, reunassa akantin- ja palmunlehtikie-
 mura; hapsut. Hovineiti Vilhelmiina Mannerheim
 lahjoittanut v. 1824 (kal.; kreivi C. E. Manner-
 heimin tytär, myöh. L. G. v. Haartmanin puoliso).

4. Punaista samettia. Keskellä kultapunoksesta ja
 paljeteista sommiteltu Jehovan aurinko, kulmissa

palmunoksat, reunassa kultanyöri ja kierukkanau-
 hat. Kihlakunnan tuomari G. A. Lemberg (Puk-
 kilan omistaja vv. 1808-52) lahjoittanut noin v.
 1850 (kal.).

KIRJATYÖNY. Haalistunutta puuvillakangasta. Ko-
 risteena hopeakaluunareunus, paperikukkia ja
 kultapaperista tehty vuosiluku 1829. Vilun ky-
 lästä kotoisin olevat talontyttäret Maija Juhanty-
 tär ja Eeva Juhantytär lahjoittaneet (kal.).

KIRJALUUNAT: 1. Punaista samettia. Hopeakaluu-
 nareunus, vuosiluku 1818.

2. Mustaa samettia, hopeakaluunat. Rouva Bina Lemberg (yllä mainitun tuomari G. A. Lembergin puoliso) lahjoittanut.

3. Mustaa samettia. Kirjottu Kristuksen monogrammi, hapsut. Hulda Potila sommitellut v. 1937.

HAAVIT: 1. Päälystetty mustalla sametilla, koristeena leveät ristikkäiset hopeakaluunat, hopeatupsu ja vuosiluku 1804. Mustassa sorvatussa varressa hopeinen putki. Lukkari Tuomas Strandell ja ratsutilallinen Henrik Juhanpoika Lempoinen lahjoittaneet.

2. Edellisen kaltainen. Reunassa hopeahapsut, vuosiluku 1851. Hopeisessa varsiputkessa saranan varassa riippuva levy. Varren päässä luunuppi.

3. Edellisen kaltainen mutta nupiton. Nämä molemmat haavit on uusittu v. 1851 vanhoista haaveista (tilit).

4. Lieriömäinen nahkapussi. Vihreäksi maalatun sileän varren profiloitu kädensija punaiseksi maalattu.

KASTEMEKKO, kuulunut Mannerheim-suvulle. Elsie Mannerheim lahjoittanut kirkkoon v. 1955.

RYIJY, noin 1940-luvulta. Käytetään mattona alttarin edessä aikaisemmin käytetyn lampaannahan sijasta (kal.).

30. V. 1684 OSTETTU VASKIKRUUNU.
Malmkrona, köpt år 1684.

31. PRONSSISTA VALETTU, KULLATTU SEINÄKYNTTELIIKKÖ,
NOIN 1780-LUVULTA.

Gjuten förgylld bronsapplik, ca 1780-talet.

HÄVINNEET TEKSTIILIT: V:n 1811 kalustoluettelossa luettelaa vanha kultapitsillä koristettu alttarivaate, punainen taftinen alttarivaate ja raidallinen alttarivaate. V. 1782 lahjoitettiin kirkkoon punainen hopeakaluunakoristeinen samettihaavi.

Valaisimet

VASKISET PALLOKRUUNUT: 1 (kuva 30). 3×6 kynttilänhaaraa, joissa on pystyt kasvimaiset koristeet, 12-lehdykän muotoiset talivadit ja pulleat kynttilänpesät. Haarojen väleissä heijastuskukkia kannattavat koristehaarat. Rungon yläpäässä plastinen lintu siivet levällään, isossa pallossa koristeellinen nuppi. Ostettu v. 1684 (kal.).

2. 2×8 kynttilänhaaraa, simpukan muotoiset talivadit ja lieriömäiset kynttilänpesät. Haarojen väleissä heijastuskukat. Palloon kaiverrettu: »Wilnäs Kyrcka A^o 1733».

3. V. 1928 tehty 1600-luvun mallisen kruunun jäljennös. Kaiverrus suomeksi ja ruotsiksi: »Edesmenneiden sukupolvien muistoksi, tunnettujen ja tuntemattomien, jotka täällä elivät ja raivasivat

32. PAKOTETTU HOPEOITU KUPARIPELTINEN LAMPETTI 1600-LUVUN LOPPUPUOLELTA.

Driven försilvrad lampett av kopparplåt, från slutet av 1600-talet.

maan, lahjoitti Askaisten kirkolle ratsuväen kenraali, vapaaherra Gustaf Mannerheim Anno 1928.» PELTIKRUUNU, uusrokokoityylinen, kullattu. Kahdeksan akantinlehtihaaraa, joissa kussakin kaksi kynttilänpesää, talivadeista riippuu kristalleja. Talollisen leski Sofia Juhantytär Meritalo Livoluodolta lahjoittanut v. 1864 (kal.). Kaksi ÖLJYLAMPPIA 1880-luvulta, uruissa. SEINÄKYNTTELİKÖT: 1-3 (kuva 31). Kolme kappaletta, valettua kullattua pronssia, noin 1780-luvulta, uusklassillistyyllisiä. Seinässä palavaan uurna-
naan päättyvä konsoli, josta lähtee kaksi haaraa. Kork. 46 cm. Leskikreivitär Wendla Sofia Mannerheim lahjoittanut v. 1862.

4. Valettua pronssia, noin 1780-luvulta, yksinkertaista tekoa. Auringon muotoiseen levyyn on kiinnitetty palavaan uurna-
naan päättyvä konsoli, josta lähtee kaksi haaraa. Kork. 32 cm. Toivaisten Ylitalon ratsutilallisen leski Ulla Simontytär lahjoittanut v. 1864.

5-6. Pari, valettua kullattua pronssia, 1700-luvun loppupuolelta. Pullea pystyurteinen seinäkupura, jonka päätteenä liekki, alinna käpy; kolme kiemurahaaraa. Kork. 55 cm. L. G. v. Haartmanin perilliset lahjoittaneet v. 1864.

7-12. Rautaiset yksinkertaiset kynttilänhaarat herrasväen parvissa lienevät kuuluneet niihin alusta asti.

LAMPETIT: 1-6 (kuva 32). Hopeoitua kuparipeltiä, vuoden 1700 paikkeilta. Rehevä barokkityylinen, pakotettu kukka-aiheinen koristelu, sekä ala- että yläkilvessä aaltoileva reuna. Kilven keskellä on soikea koverre, johon on pakotettu kuvaesityksiä: ruukkua kantava nainen puun alla, kaksi rakennuksen päällä istuvaa koiraa, puun alla seisova henkilö, katettu pöytä ja luuttu, pöllö ja pyörö-

33. V. 1699 LAHJOITETTU PAKOTETTU MESSINKIPELTINEN LAMPETTI.

Driven lampett av mässingsplåt, skänkt år 1699.

34. PUINEN KULLATTU ROKOKOOTYYLINEN KYNTTILÄNJALKA. LISÄHAARAT JA KYNTTILÄNPESÄT ON MYÖHEMMIN TEHTY.

Förgylld träljusstake i rokokostil; senare tillfogade ytterarmar samt ljushållare.

temppeli ym. Yläkilvessä on nelilehdykkäko-
verre. Kork. 78 cm. Lampetit on v. 1918 kova-
kouraisesti korjattu kiinnittämällä kilvet messin-
kinastoin paksuihin puulevyihin.

7. (kuva 33). Pakotettua messinkipeltiä. Soikean
alakilven sileään keskikupuraan kaiverrettu:
»Henrich: Hörman; Brigitta: Soderbergh: Anno
1699.» Laitamassa on pakotetut kukat ja seppeli-
den koristamat ihmisenpää. Yläkilvessä iso sydän-
kupura. Kaksi kynttilänhaaraa, kahdeksanleh-
dykän muotoiset talivadit. Kork. 87,5 cm. Sama
Henrik Hörman on lahjoittanut v. 1696 lampetin
ja v. 1710 tinakannun Lokalahden kirkkoon.

KYNTTILÄNJALAT: 1-2. Pari, kolmileimaista tinaa,
1600-luvulta. Iso pyöreä pullukkajalka, kierre-
varren alapäässä anturalevy. Jalkaan on (versaa-
lein) kaiverrettu: »Carol Carplan Maria von Qvic-
kelberg Anno 1675.» (Kaarle Carpelan, 1648-
1720, Maskun ja Vehmaan kihlakunnan tuomari,
Ahtisten ja Maskun Ohensaaren kartanoiden omis-
taja; hänen puolisonsa Maria v. Qvickelberg, k.v.
1693.) Kork. 28,5 cm. Leimat: G. Kluge, Turku;
vuosikirjain puuttuu.

3-4. Pari, kolmileimaista tinaa, 1600-luvulta. Iso
pullukkajalka, kierrevarren alapäässä litteäkhö
vanne. Kork. 25,5 cm. Leimat: Erland Pentin-
poika Ståhlfo; Turun kaupungin leima ja vuosi-
kirjain puuttuvat.

5-6. Pari nelihaaraista valurautaista kynttelikköä,
1800-luvulta. Antikisoivaa tyyliä. Kork. 40 cm.

Puutarhuri P. Jonsson Ruotsista lahjoittanut v.
1874 (kal.).

7 (kuva 34). Kullattua puuta, yhdeksänhaarai-
nen, rokokootyylinen, 1760-luvulta (?). Kolmi-
jalkaisesta akantinlehtien koristamasta jalustasta
lähtee kaksi vaakasuoraa, akantinlehtistä sommi-
teltua haaraa, joihin (myöhemmin ?) on sovitettu
viisi yksinkertaista kynttilänpesää; haarojen päi-
hin on liitetty ulkonevat yksinkertaiset lisähaarat,
joissa kummassakin kaksi kynttilänpesää. Kork.
21 cm, lev. 92 cm. Autuisten vuokraaja Rörvik
lahjoittanut ennen v:ta 1811 (kal.).

Hautausmuistot

Rovastintarkastuksen pöytäkirja v:lta 1752 (Le-
mun kirkon ark.) luettelee Askaisten kirkon *muu-
rihaudat*. Sakariston alla oli kaksi, joista toinen,
papiinhauta, v. 1758 muutettiin kellariksi. »Ta-
kana kirkossa» oli naisten puolella muurihauta, ja
kuorin alla on Fleming ja Carpelan -sukujen risti-
holveilla katetut muurihaudat. Carpelanien hau-
taholviin johtaa ulkoa pieni eteinen ja sen päällä
on lattiassa iso nostorenkailla varustettu *kivi*;
koko 213 × 164 cm.

Kuorin seinän ulkopuolelle on kiinnitetty kaksi
peltistä MUISTOTAULUA, joiden kuluneet tekstit
tarkoittavat v. 1805 kuollutta laamannia Joh.

Ad. Lagerborgia ja v. 1789 kuollutta pastoria H. G. Hällsteniä sekä hänen puolisoaan Helena Kristiina Hedeeniä.

Carpelan-suvun MUISTOTAULU on kuorin itäseinässä (kuva 21). Se on punaista kiveä ja siihen on hakattu seuraava kirjoitus (versaalein): »Här / förvaras stoftet / utaf konungens högtbetrodde mann / general lieutenanten / och commendeuren af kongl. Svärds Ordens stora korss / högvälborne herr Wilhelm Carpelan / friherre till Oden-sari Könikala mm / Född på Åland och Grelsby kungsgård d 6 april 1700. Död ogift i Åbo stad d. 3 iulii 1788 / Tient nitisk 54 år / varit öfverste för Österbotns reg^{te} i 10 år / och för Västerbotns reg^{te} uti 13 år. / Bevistadt norska kriget år 1718 / så som fendrick vid Lifgardet / pommerska fälttågen såsom general major. / Å dagalagt / kunskap drift rådighet mannamod / Upfyllt dess ordens vahlpråk / Tala litet göra mera. / Lefvat god christen rättskaffens medborgare / hedrat sitt minne / genom öm vårdnad om fattige / omsorg för anhörige / i och efter lifstiden. / Vetat att dyrka Gud genom försonings blodet / Gått döden frimodigt till mötes / Åtnjuter de rättfärdigas lön / i den eviga härligheten. - Till tacksamt äreminne uprest af thes afledne / broders ryttmästaren Maximilian Carpelans fyra söner friherre Carl Ephraim Öfverste lieutenant RSO / friherre Simon Wilhelm landshöfdinge RSO / herr Axel Maximilian fendrick / friherre Iohan Fredrick generalmajor och landshöfding RSO.» (Tässä säilytetään kuninkaan korkeasti uskotun miehen, kenraaliluutnantin ja kuninkaallisen Miekkaritariston suurristin komentajan, korkean vapaasukuisen herran Vilhelm Carpelanin, Ohensaaren, Köönikkälän ym. herran tomua. Syntynyt Ahvenanmaalla Grelsbyn kuninkaankartanossa huh-tikuun 6. pñä 1700. Kuollut naimatonna Turun kaupungissa heinäkuun 3. pñä 1788. Palvellut uutterasti 54 vuotta. Ollut Pohjanmaan rykmentin everstinä 10 vuotta ja Västerbottenin rykmentin everstinä 13 vuotta. Ottanut osaa Norjan sotaan v. 1718 henkikaartin vänrikkinä, Pommerin sotaretkeen kenraalimajurina. Osoittanut tietoa, toimeliaisuutta, neuvokkuutta, miehuutta. Täyttänyt ritarikuntansa tunnuslauseen: Puhua vähän, toimia enemmän. Elänyt hyvänä kristittynä, kunnon kansalaisena. Tuottanut kunniaa muistollensa pitämällä hellää huolta köyhistä, huolehtimalla sukulaisistaan sekä elämässään että sen jälkeen. Osannut palvella Jumalaa sovintoveren kautta. Käynyt rohkeasti kuolemaan. Nauttii vanhurs-

kaiden palkkaa ikuisessa kirkkaudessa. - Kiitolliseksi kunnioituksen muistomeriksi pystyttäneet hänen edesmenneen veljensä ratsumestari Maximilian Carpelanin neljä poikaa, vapaaherra Kaarle Efraim everstiluutnantti, Miekkaritariston ritari, vapaaherra Simo Vilhelm maaherra, Miekkaritariston ritari, herra Aksel Maximilian vänrikki, vapaaherra Juhana Fredrik kenraalimajuri ja maaherra, Miekkaritariston ritari.) Taulun päätteenä ovat sukuvaakuna ja miekkaritariston ritarimerkki.

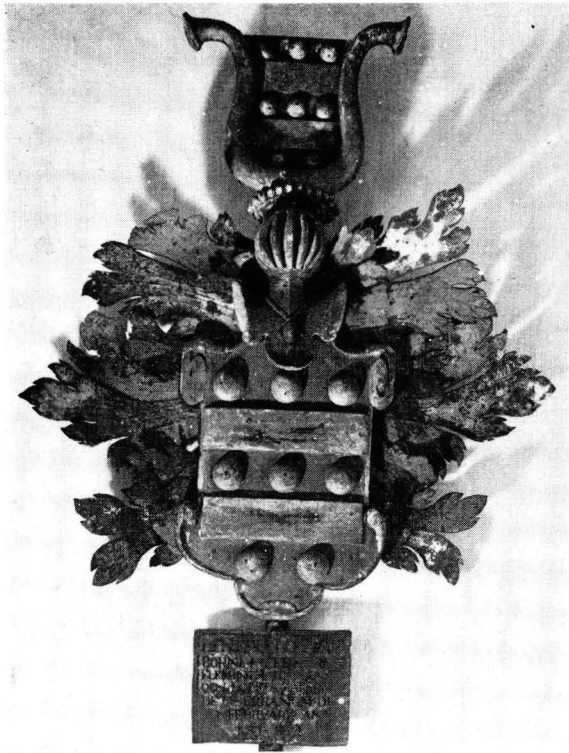

35. KLAUS FLEMINGIN JA JOHANNA KRISTIINA V. LIEWENIN HAUTAKIVI FLEMING-SUVUN HAUTAHOLVIN PÄÄLLÄ.

Klas Flemings och Johanna Kristina v. Liewens gravsten ovanför det flemingska gravvalvet.

FLEMING-SUVUN HOLVISSA olevien arkkujen nimi-laattojen kirjoitukset luetellaan SMYA VIII:ssa, s. 139. Ne ovat seuraavat:

»Löjtmanten vid Lifdragonerna till häst, Carl Gustaf Fleming Hermansson, friherre till Libelitz, herre till Willnäs och Gennarby, f. på Limingö gård i Nyland 24/3 1662 d. i Stockholm 15/11 1687.» (Henkirakuunain luutnantti Kaarle Kustaa Hermaninpoika Fleming, Liperin vapaaherra, Louhisaaren ja Gennarbyn herra, s. Limingon kartanossa Uudellamaalla 24. 3. 1662, k. Tukholmassa 15. 11. 1687.) »Högvälborna jungfru Gertrud Fleming, boren frijherre dotter af Libelitz, jungfru till Wilnäs, Hermanzaar och

35. HERMAN FLEMINGIN HATAUSVAAKUNA V:LTÄ 1652.
Herman Flemings begravningsvapen 1652.

Hathö, född på Åbo slott 13/10 1665, afsombnade i her-
ranom 8/11 1673.» (Korkean vapaasukuinen neitsyt Gertrud
Fleming, synnyltään Liperin vapaaherran tytär, Louhi-
saaren, Hermansaaren ja Hätön neitsyt, s. Turun linnassa
13. 10. 1665, nukkui Herrassa 8. 11. 1673.)

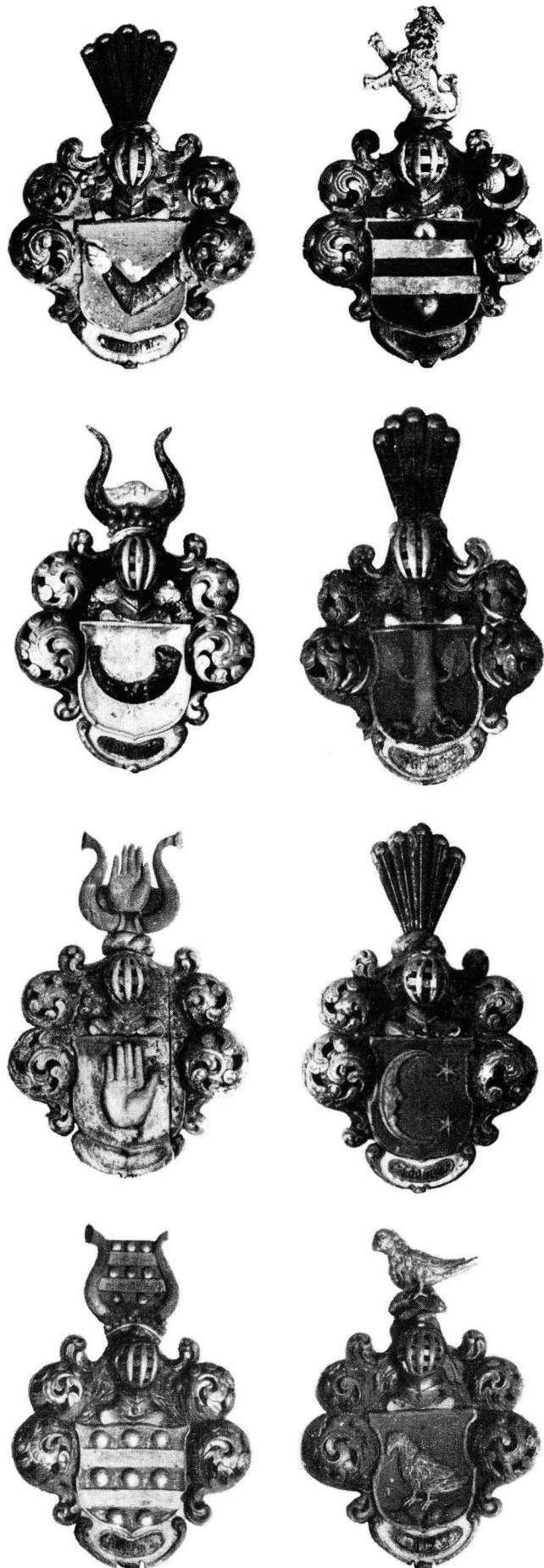
»Kongl. M:stäts troman, öfversten o. riddaren af K. Svärds-
orden Claes Fleming f. 1685, död 15/7 1766.» (Kuninkaal-
lisen majesteetin uskottu mies, eversti ja kuninkaallisen
Miekkaritariston ritari Klaus Fleming, s. 1685, k. 15. 7.
1766.)

»Öfverstelöjtnanten R. I. Jägerhorns efterlemnade enkefru
Hedvig Eleonora von Willebrand född 1723, död 1795.»
(Everstiluutnantti R. I. Jägerhornin jälkeenjäänyt leskirou-
va Hedvig Eleonora v. Willebrand, s. 1723, k. 1795.)

»Friherre Herman Fleming, herre till Willnäs, Lemsjöholm,
actis, autis, Kijas(?) m.m., son af baron och öfversten
Claes Fleming f. 16/2 1732, d. 14/3. 1789.» (Vapaaherra
Herman Fleming, Louhisaaren, Lempisaaren, Ahtisten,
Autuisten, Kiiaisten ym. herra, paroni ja eversti Klaus
Fleming poika, s. 16. 2. 1732, k. 14. 3. 1789.)

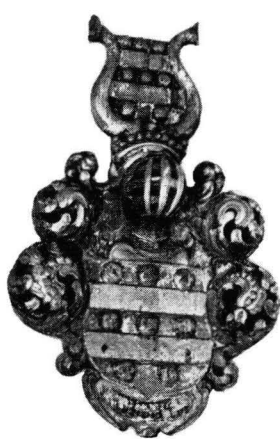
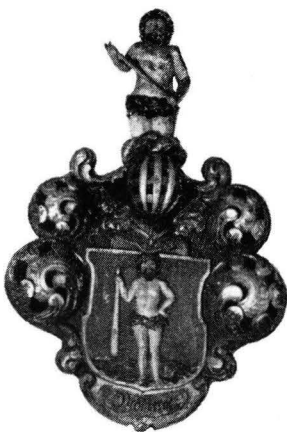
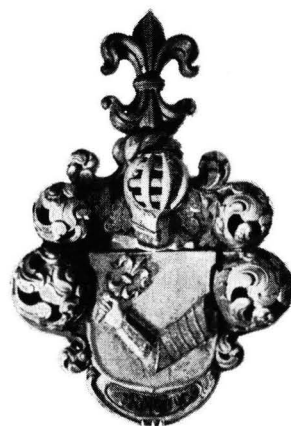
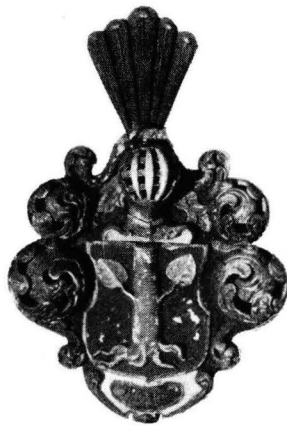
»Baron Herman Flemings maka Grefvinnan Sara Maria
Gyllenborg f. 27 Maj 1733 d. den 13 Augusti 1757.» (Pa-
roni Herman Flemings puoliso kreivitär Saara Maria
Gyllenborg, s. toukokuun 27 pñä 1733, k. elokuun 13
pñä 1757.)

37. PIETARI FLEMINGIN ISÄNPUOLEISET SUKUVAAKUNAT.
Fäderne anvapen för Per Fleming.

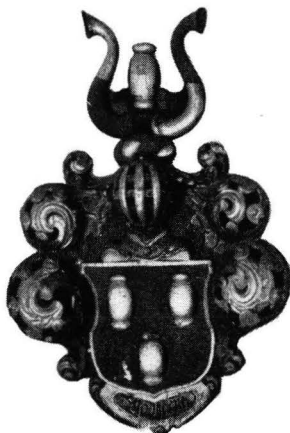
38. SAARENMAAN KÄSKYNHALTIJAN PIETARI FLEMINGIN HAUTAUSSVAAKUNA V:LTÄ 1674.
Begravningsvapen för guvernören på Öland, Per Fleming, 1674.

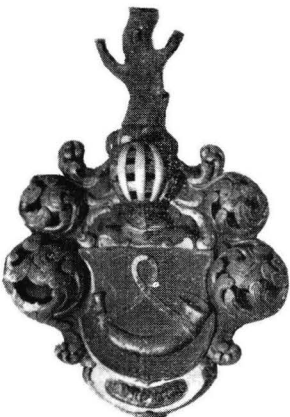
»Baron Herman Fleming till Willnäs och Lemsjöholm m.m. tredje fru, enkefru friherrinnan Sophia Albertina Carpelan f. 27/12 1753, gift 16/3 1777, död 14/12 1789.» (Paroni Herman Flemingin, Louhisaaren ja Lempisaaren ym. omistajan, kolmas puoliso, leskirouva vapaaherratar Sofia Albertina Carpelan, s. 27. 12. 1753, sominut avioliiton 16. 3. 1777, k. 14. 12. 1789.)

»Härads höfdingskan Johanna Elisabeth Lagerborg, född friherrinna Fleming, f. 31/7 1757, d. 25/3 1784.» (Tuomarinrouva Johanna Elisabeth Lagerborg, o. s. vapaaherratar Fleming, s. 31. 7. 1757, k. 25. 3. 1784.)

»Friherre Claes Flemings k. maka högvälborna fru friherrinnan Ulrica Sophia Jägerhorn f. 15/12 1758, död 22/11 1791.» (Vapaaherra Klaus Flemingin rakas puoliso, korkean vapaasukuinen rouva vapaaherratar Ulrika Sofia Jägerhorn, s. 15. 12. 1758, k. 22. 11. 1791.)

Holvin päällä on HAUTAKIVI (kuva 35) punertavasta hiekkakivistä. Koristeena kehykseen sovitettu Fleming ja Liewen -sukujen yhdysvaakuna kruunun alapuolella, kehyksen päissä tunti-lasi ja ristikkäiset sääriluut sekä pääkallo ja lepakonsiivet, kiven ulkokulmissa palmetit ja kiemurat sekä nostorenkait. Koko 264×154 cm. (Klaus

39. PIETARI FLEMINGIN ÄIDINPUOLEISET SUKUVAAKUNAT.
Moderne avvapen för Per Fleming.

40. VAPAAHERRA KAARLE KUSTAA FLEMINGIN HAUTAUSVAAKUNA V:LTÄ 1687.

Begravningsvapen för friherre Karl Gustav Fleming 1687.

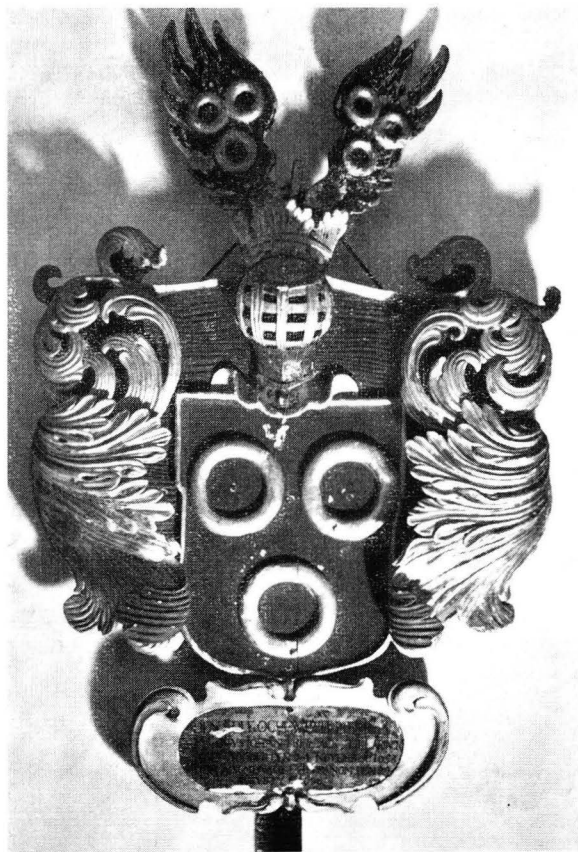
Fleming, Louhisaaren ja Ahtisten omistaja, k. v. 1766, hänen puolisonsa Johanna Kristiina v. Liewen, k. v. 1743.)

VAAKUNAT: 1 (kuva 36). Fleming-suvun vaakuna. Kypäränpeite leikattu pellistä ja maalattu punaisella ja kullalla. Nimilevyssä kirjoitus (versaalein): »Den edle och frijborne Heer(man) Fleming til (H)anula och Bolsta afsomnade i Herranom den (6?) Febrvary anno 1652.» (Jalo ja vapaasukuinen Herman Fleming, Hannulan ja Bolstan herra, nukkui Herrassa helmikuun 6 pnä v. 1652.)

2 (kuvat 37-39). Fleming-suvun vaakuna. Puusta veistetty kypäränpeite on 1670-luvun rustobarrokkityylistä, degeneroitunutta akanttia, joka ryhmittyy neljään palloon, värit punainen ja kulta. Nimilevyssä kirjoitus: »Hans Kong.¹ Majj.¹² Till Swerige, Fordom Troo Man och Gouverneur öfwer Provincien Össell Sampt Ståthållare på Arentzburg Slott och Präident i Lant rätten der sama städes nu mera Sal^{ig} Hoos Gudh Den Hög Edle och Wehlborne Herre Herr Peer Flemmin Till Hanula, Gieddeholm Roo och Bolstad född Ao 1629 den 5 septēb(ris) afsomnade på Össel Ao 1674.» (Ruotsin kuninkaallisen ma-

jesteetin entinen uskottu mies ja Saarenmaan maakunnan kuvernööri sekä Kuresaaren linnan päällikkö sekä samassa paikassa maoikeuden presidentti, nyttemmin autuaana Herrassa, korkean jalo- ja vapaasukuinen herra Pietari Fleming, Hannulan, Gäddeholmin, Roon ja Bolstadin herra, s. v. 1629 syyskuun 5 pnä, kuoli Saarenmaalla v. 1674.) Tähän vaakunaan kuuluu täydellinen, 16 pientä vaakunaa käsittävä sukuvaakunasarja, jonka nykyinen järjestys kirjossa osittain on väärä. Vaakunat ovat isän puolelta: 1. Fleming, 2. Lydeke, 3. Hand, 4. Thun, 5. Horn, 6. Frille, 7. Stålbarm, 8. Kurki; äidin puolelta: 1. Stubbe, 2. Frille, 3. Boije, 4. Blåfield, 5. Wildeman, 6. Fleming, 7. Frille, 8. Ille.

3 (kuva 40). Fleming-suvun isokokoinen vapaaherrallinen vaakuna. Puusta veistetty kypäränpeite on 1600-luvun loppupuolen vapaata naturalistista akanttia; värit kulta, punainen ja sininen. Kirjoitus: »Kong. Mayjts. wählbestälte Lieutenannt under Dess Liif Regemente till Häst, Salig Högvälborne Herr H. Carl Gustaf Fleming Hermansson Frij Herre, Herre till Willnäs och Gän-

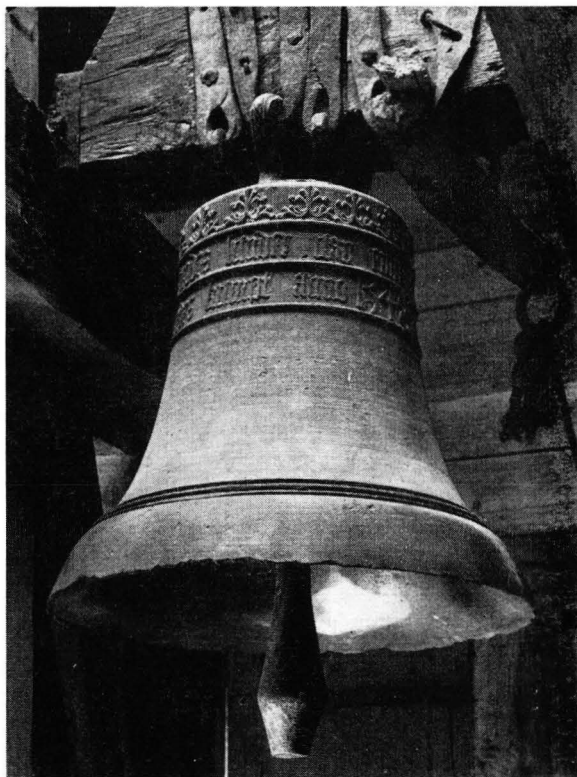

41. MAUNU JUHANA FREYTAGIN HAUTAUSVAAKUNA V:LTÄ 1668.

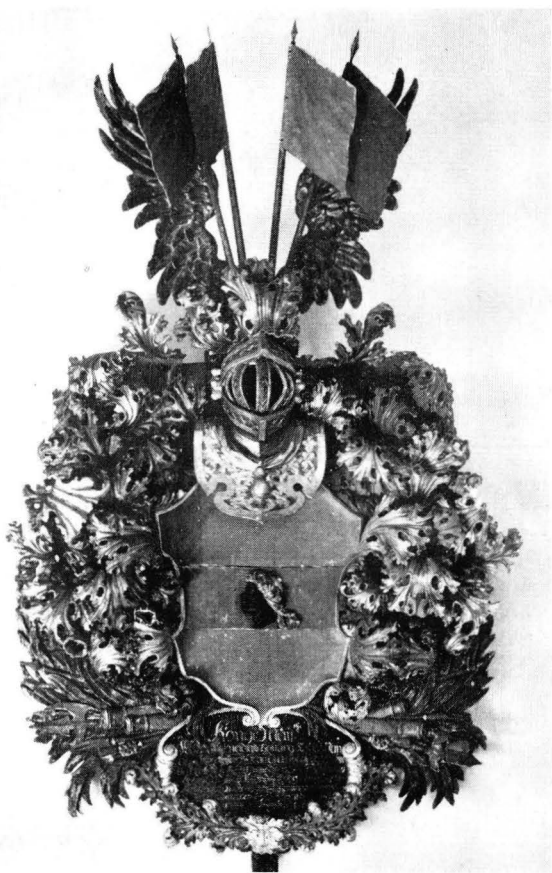
Begravningsvapen för Magnus Johan Freytag 1668.

narby. Är Född på Tynningö Gård i Upland den 24 Martii Anno 1662 och Sahligen i Herranom affsomnad i Stockholm den 15 Novembris 1687.» (Kuninkaallisen majesteetin henkirkunarykmentin täysikuntainen luutnantti, edesmennyt korkean vapaasukuinen herra Kaarle Kustaa Hermaninpoika Fleming, Louhisaaren ja Gennarbyn herra. On syntynyt Tynningsön kartanossa Uplannissa maaliskuun 24 pñä v. 1662 ja autuaasti Herrassa kuollut Tukholmassa marraskuun 15 pñä 1687).

4 (kuva 41). Freytag-suvun vaakuna. Kypäränpiteen akantti on verrattain naturalistinen, ylinnä se jo ryhmittyy palloiksi, kilven sivuilla kaksi isoa lehteä kääntyy sisäänpäin kehystäen sitä. Nimilevyssä kirjoitus (versaalein): »Den edle och welb: Herre Magnvs Iohan Freytack, til Larinck Hoff. Födder den 24 Novemb:A^o 1653 och afsomnade i Herranom den 29 Avgvstij A^o 1668.» (Jalo ja vapaasukuinen herra Maunu Juhana Freytag, Loringhofenin herra, s. marraskuun 24 pñä v. 1653 ja nukkunut Herrassa elokuun 29 pñä v. 1668.)

43. TALLINNASSA V. 1548 VALETTU KELLO.
Klocka, gjuten i Reval år 1548.

42. EVERSTI KRISTIAN V. STEFKENIN HAUTAUSVAAKUNA V.LTA 1695.
Begravningsvapen för överste Kristian v. Stefken 1695.

5 (kuva 42). Stefken-suvun isokokoinen vaakuna. Kypäränpiteen akanttilehdistö on vielä vapaammin käsitelty kuin n:o 3:ssa, värit kulta ja punainen. Kirjoitus: »Kongl. Majj^{tz} Vår Allernådigste Konungs Troo Man och Öfwerste för Biörneborgs infanteri Regement, Den edle och Wählborne Herre Christian von Stefken. Är Hiit till Wårlden födder i Hamborgh Stadh år 1621 den 22 Juni. Afsomnader i Herranom d. 8 December 1695 i Finlandh på gården hwitzbofiedh.» (Kuninkaallisen majesteetin, kaikkein armollisimman kuninkaamme uskottu mies ja Porin jalkaväkirykmentin eversti, jalo ja vapaasukuinen herra Kristian von Stefken. On syntynyt tähän maailmaan Hampurin kaupungissa v. 1621 kesäkuun 22 pñä. Kuollut Herrassa joulukuun 8 pñä 1695 Suomessa Ahlaisten kartanossa. – »Ahlaisten kartano» oli luultavasti Ahlaissa sijaitseva Malminkartano, jonka Kristian v. Stefken omisti vv. 1694–95.)

Kellot

1. Mahdollisesti keskiaikainen; ainoana koristeena profiilirenkaat ja kannikkeessa kuusen muo-

toiset kuviot. Halk. 61 cm. Perimätiedon mukaan Louhisaaren kartanon lahja (kal.).

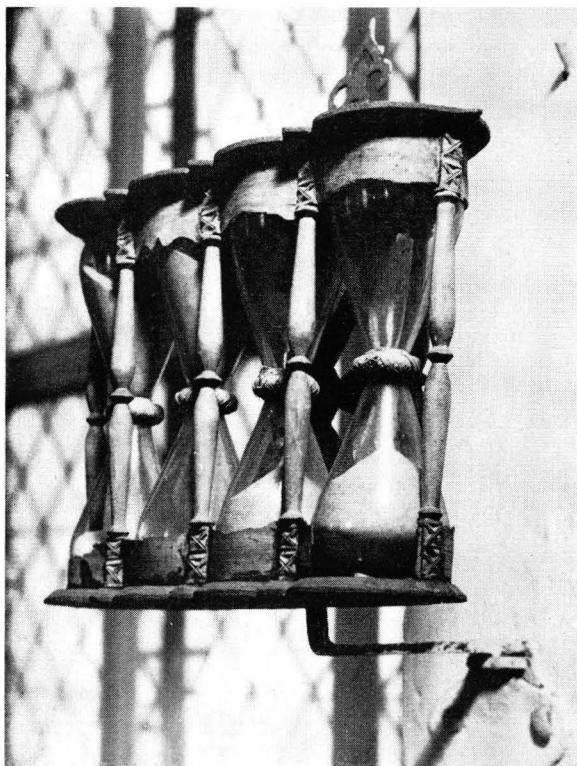
2. 1500-luvulta (?). Ylinnä koristenauha, jossa on kiemuroihin sovitettut karhut ja aarnikotkat, reunan koristenauhassa kiemuroihin sovitettut kukat. Halk. 59 cm. Perimätiedon mukaan Louhisaaren kartanon lahja (kal.).

3 (kuva 43). Ylinnä palmettinauha ja kahdessa rivissä kiertävä minuskelikirjoitus: »de mensche lebet nicht allene des brodes Sonder van einem itliken wurde dat van den munde gades kumpt anno 1548.» (Ihminen ei elä ainoastaan leivästä, vaan jokaisesta sanasta, joka Jumalan suusta lähtee.) Valajan puumerkki (ks. alh.) on melkein sama, jota käyttivät Tallinnassa 1500-luvun jälkipuoliskolla toimivat Hartman-nimiset kellonvalajat. Halk. 44 cm. Perimätiedon mukaan seurakunta-laisten lahja (kal.).

✓

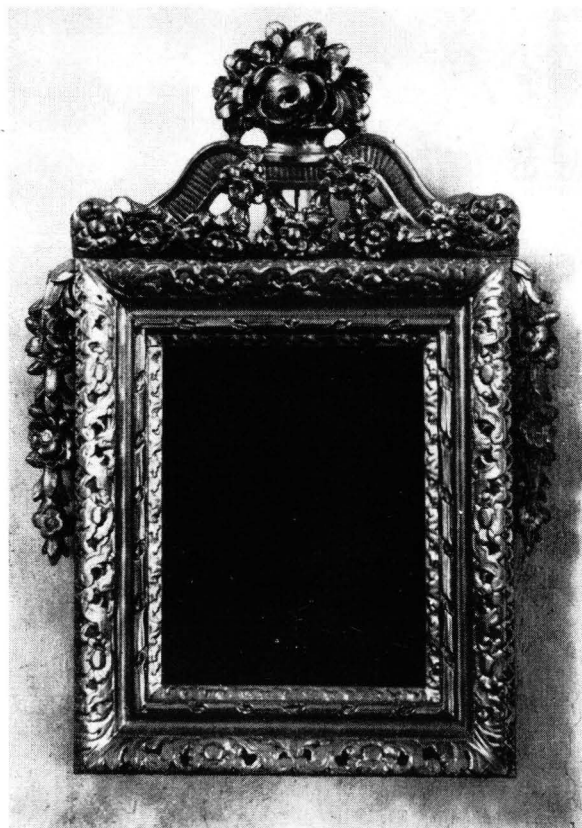
Sekalaista

TUNTILASI (kuva 44), nelilasinen, yksinkertaista tekoa. Tammesta veistettyjen pohjalautojen reu-

44. OLAVI PAAVALINPOIKA TUUVAN V. 1680 LAHJOITTAMA TUNTILASI.

Timglas, skänkt av Olof Paulsson Tuva år 1680.

45. NUMEROTAULU. SEN BAROKKITYYLINEN KEHYS ON LUULTAVASTI ALKUAAN KUULUNUT PEILIIN.

Nummertavla. Dess barockram härstammar troligen ursprungligen från en spegel.

noja sahattu koristeellisiksi, niitä yhdistävät sorvatut pienat. Kristuksen monogrammin muotoinen takalauta on kiinnitetty seinään rautatangolla, joka ylhäällä päättyy läpikuivoiseen koristeeseen. Kopan kork. 20 cm. Manttaalin komissaari Olavi Paavalinpoika Tuuva lahjoittanut v. 1680 (kal.).

MORSIUSKRUUNUN TELINE, takorautaa, aikaisemmin morsiuspenkkiin kiinnitetty. Korkea rautavarsi, jonka koristeena rautalankakierukat, päättyy koristeelliseen levyyn, johon on maalattu: »anno 1680». Punainen väri. Kork. 74 cm.

KAAPPIKELLO, empiirityylinen. Kellotaulussa signeeraus: »O. E. Fock Åbo». Koristeena palmetteista ja ruusukkeista sommitellut listat, ylinnä iso uurna. Värit punaisenruskea, harmaa ja kulta. Seurakunnan nuoriso lahjoittanut v. 1829 (kal.). (O. E. Fock, Turun kaupungin tunnetuin kelloseppä 1830 ja 1840 -luvuilla, k. v. 1857.)

NUMEROTAULUT: 1 (kuva 45). Vuoden 1700 paikkeilta, barokkityylinen. Sen kullattu kehys on luultavasti alkuaan kuulunut peiliin. Profiloidun,

suorakaiteen muotoisen kehyksen koristeena leh-
tinauha, kierretty sauva ja kasvikiemura, päät-
teenä on voluuttien kannattama kukkakori, josta
riippuvat kukkaköynnökset. Kork. päätteinen
85 cm. Mainitaan ensimmäisen kerran v. 1811
(kal.) »kirkon suojelusherran» lahjoittamaksi, siis
saatu Louhisaaresta.

2. Suorakaiteen muotoinen, maalattu vaalean-
vihreäksi, reunassa kapea musta lista. Koko
68×50 cm. Ratsutilallinen Joosef Lempoinen
lahjoittanut v. 1865 (kal.).

RIPPIKELLO, vaskea, yksinkertainen. Halk. 9 cm.
Kaksi SURUSAUVA. Pit. 173 cm. Vapaaherra Her-
man Fleming lahjoittanut v. 1784, uusitut v. 1817.
VAATENAULAKKO. Yläpäästä profiloidussa lau-
dassa poikkilauta, jossa kummallakin puolella
kolme puukoukku. Lataan on veistetty vuosi-
luku 1771. Väri musta. Kork. 140 cm.

ARKUT: 1. Suorasivuinen ja tasakantinen, pelli-
tetty ja raudoitettu. Kannessa kaksi rahareikää,
päissä nostorengas. Värit vihreä ja punainen.
Pohja 58×72 cm, kork. 57 cm. Tehty v. 1759
(tilit).

2. Suorasivuinen ja tasakantinen, pellitetty. Värit
harmaa ja musta. Pohja 64×102 cm, kork. 70
cm. Tehty v. 1824 (tilit).

3. Karkeatekoinen, tehty paksuista lankuista, kan-
si yhdestä laudasta. Yksinkertaiset raudat, maa-
laamaton. Pohja 46×154 cm, kork. 47 cm.

SAKARISTON KALUSTOON kuuluu kaksi isoa kaap-
pia, joista toinen on 1700-luvulta ja varustettu
koristeellisella avainkilvellä, kaksi renessanssi-
mallista talonpoikaistuolia v:lta 1816 (tilit) ja
kaksi biedermeiertuolia, joissa lyyran muotoiset
selkälaudat, v:lta 1847 (tilit). Väri harmaa.

PÖYTÄ (kuva 46). Iso pukkijalkainen pöytä 1600-
luvun keskimailta, jalat lehtipuuta, levy honkaa
(mahdollisesti uusittu); jalkojen alapäitä yhdistä-
neet pitkittäiset laudat puuttuvat. Luultavasti ul-
komaista alkuperää. Kumpaankin päähän veistetty
symmetrinen lehtikiemurakuvio. Värit ruskea
ja musta, jäljitellen ebenpuukoristeisia hollanti-
laisia huonekaluja. Levy 115×132 cm, kork. 98
cm. Mainitaan ensimmäisen kerran v. 1793; Lou-
hisaaren kartanon lahja (kal.).

PENKKI, saarnastuolissa. Selustassa sorvatut pie-
nat, yläkulmissa sorvatut nupit. Selkäpuoleen
maalattu: »Waken och beder att I icke fallen
uthi Frestel(se) Anden ähr willog men kiöttet
är swagt. Mat. 26 (:41) Anno 1696.» Maalattu
uudestaan punaisenruskeaksi. Pit. 108 cm, kork.
86 cm.

POLVISTUMISJAKKARA. Reunalaidat syrjistä sahat-
tu pitsimäisiksi. Maalattu punaisenruskeaksi. Pit.
57 cm, kork. 37 cm. Hankittu v. 1770 (tilit).

V. 1793 lueteltuja sakariston kalustoa, häpeäpenkkiä, unilukka-
rin ruokoja, aurinkokelloja, v. 1816 uusittua jalkapuuta ym.
ei enää ole kirkossa.

46. 1600-LUVUN PUOLIMAISTA PERÄISIN OLEVA PÖYTÄ.
Bord från medlet av 1600-talet.

Tiivistelmä

1. Ainakin 1500-luvulla oli Askaisissa puinen kirkko. Sen kalustosta on säilynyt kolme kelloa ja (mahdollisesti) kolme lasimaalausvaakunaa.
2. Nykyinen kirkko valmistui tiilestä v. 1653: pitkäkirkko ynnä sakaristo, hollantilainen katto, kahdeksanjakoiset ruoteettomat holvit. Alkuperäisen kirkkotarhan rajoja osoittavat lehtipuut. Aita oli salvottu hirsistä. Suurin osa kirkon kiinteästä sisustuksesta on peräisin 1600-luvulta.
3. Tapuli rakennettiin vv. 1772-79; pohjakerros muurattiin tiilestä. Ainakin puisen yläosan rakennusmestarina oli Mikael Piimänen.
4. V. 1823 rakennettiin kirkkotarhan ympärille kiviaita.
5. V. 1937 perusteellinen korjaus osittain Muinaistieteellisen toimikunnan (A. W. Ranckenin) ehdotuksen mukaan.

REFERAT

I. Villnäs (fi. Askainen) omtalas som kapell under Lemo år 1592. Traditionen nämner flere äldre kyrkoplatser inom socknen. Den tidigare (trä)kyrkans utseende är icke känt. Inventarier: klocka av medeltida typ, två klockor från 1500-talet, den ena gjuten i Reval 1548, glasmålningsvapen från år 1613.

II. På Herman Flemings initiativ uppföres år 1653 en tegelkyrka, förmodligen på eller invid den plats där den äldre träkyrkan var belägen. Den rektangulära kyrkan har högt holländskt tak, rundbågiga fönsteröppningar och 8-delade ribblösa valv, vilka uppbäras av låga väggpilastrar. På kyrkans norra sida uppföres en sakristia. - Kyrkogården, vars gamla gränser nu utmärkas av senare planteringar, omgives med timrad stockbalk.

En stor del av den fasta inredningen är lika gammal som kyrkan. Den omfattar ett altare av tegel på stenpostament, med träskiva och sidonisch, altarkrans (senare målad brun med blåmarmorerade speglar), skulpterad predikstol av Flensborgaren Claus Gabriel från 1640-talet samt bänkar; en korbalk med svarvade stolpar avlägsnades på 1800-talet, men dess spegel prydda dörr med stora gångjärnsbeslag har bevarats. Herrskapsläktarna äro troligen ursprungligen korbänkar från 1600-talets slut.

Av lösöre må nämnas ett inhemskt krucifix från år 1678, sockenbudssilver från 1680, mässhake av skuren röd och gul sammet från 1653, malmkrona 1684, försilvrade drivna

kopparlampetter med pastorala motiv, driven mässingslamm 1699, tennstakar av G. Kluge, Åbo, 1675 och Erland Ståhlfort, Åbo. Vidare märkas ett flertal skulpterade begravningsvapen, bland vilka ett vapen över Per Fleming 1674 med komplett anvapenserie. Ytterligare kunna nämnas ett timglas 1680, brudkroneställning, vilken varit fäst vid den år 1680 anskaffade brudbänken, en bänk från 1696 och ett stort bockbord.

En tudelad altartavla framställande Nattvarden och Korsfästelsen har senare avlägsnats.

III. År 1772-79 bygges stapeln, åtminstone dess övre parti under ledning av Mikael Piimänen, varvid man synbarligen strävat till att följa kyrkobyggnadens stil. På 1760-talet inredas de äldre korbänkarna till herrskapsläktare och erhålla sin nuvarande målning; korbalk och bänkar målas år 1770 i grönt och gult, speglarna med röd marmorering på grå botten.

Inventarier från 1700-talet: altartavla av Jonas Bergman 1749, framställande korsfästelsen, silverkrucifix 1792, nattvardskalk av A. Törnqvist, Åbo 1778 och patén av S. G. Lydeman, Åbo 1796, nattvardstyg av tenn av D. Rising, Åbo 1786, och oblatask av samma mästare, 1788. Bland textilierna lägger man märke till en mässhake från 1737 av kinesiskt(?) siden med brokadkors från 1600-talet och ett antependium av samma tygslag. Av armaturen härrör en malmkrona från år 1733, medan tre uppsättningar appliker från århundradets slut ha skänkts till kyrkan under 1800-talet; en 9-armad ljusstake av trä i rokokostil. Ytterligare finnas gravstenar från år 1766 och 1788, siffertavla med skulpterad barockram, knäfallspall, hatthängare, skåp, kistor mm. En dopskål av Marieberg-fajans från 1760-talet, ett antal äldre möbler, fotstock, skampall, timstock etc. ha försvunnit.

IV. År 1823 omgives kyrkogården med kallmur av gråsten och vid samma tid uppföres släkten Mannerheims nyklassicistiska gravkapell.

Under århundradets senare del avlägsnas korbalken och år 1899 anskaffas en av K. G. Wickström byggd orgel, för vilken en läktare uppföres. Inventarier: altartavla framställande Getsemane, A. Tholander, 1859, oblatask, G. Brummer (?), Åbo 1830, vinkannor av J. G. Ettinger, Åbo 1857 och O. R. Lundgren, Åbo 1867, ett antal mässhakar och altarskrudar i svart, hävar etc; krona i nyrokostil 1864, skåpklecka av O. E. Fock, Åbo 1829, sakristians möbler i bondrenässans från 1816, kistor, prestaver mm.

V. Under 1900-talet har kyrkogården utvidgats mot norr och öster och försetts med enkla portar. Kyrkans ockergula ytterfärg har förnyats (något ljusare än förr) år 1937 och samma år utfördes en restaurering av inredningen, delvis enligt förslag av Arkeologiska kommissionen (A. W. Rancken). Dock betsades inredningens ursprungligen omålade partier i mörkbrunt.

Bland inventarier från 1900-talet kunna främst nämnas av Hulda Potila komponerade textilier.

1. MASKUN KIRKKO JA TAPULI LUOTEESTA.
Masku kyrka och stapel från nordväst.

MASKU

LÄHTEITÄ

E. Aspelin, Suomalaisia kalkkeja II. SMYA VIII, 1887, s. 198. *Sama*, Keskiaikainen ompeluteos Maskun kirkossa. SMYA IV, 1879, ss. 177-179. *K. Killinen*, Kiinteitä muinaisjäännöksiä Maskun kihlakunnassa. SMYA III, 1878, ss. 96-100. *C. A. Nordman*, Laurencius Arnbernis gåva. FM XXXV 1928, s. 68. *Sama*, Naantalin nunnien käsitöitä. Muistojulkaisu Naantalin 500-vuotisjuhlaan 1943.

Kirkon arkisto (siirretty Turun Maakunta-arkistoon): Kalustoluettelot vv:lta 1667-1755, 1784, 1834 ja 1859; näihin sisältyvät luettelot lahjoituksista. Tilit vv:lta 1653-1865. Pitäjänkokousten pöytäkirjat vv:lta 1767-1855. Penkkijaot vv:lta 1663 ja 1668.

Kansallismuseon topogr. arkisto: Muinaismuistoyhdistyksen taidehistoriallisen retkikunnan kertomus v:lta 1874, A. Tavaststjernan kalkkimaalauksia koskevat muistiinpanot vv:lta 1914-15, I. Kronqvistin inventoimiskertomus v:lta 1933 ym. *Valtionarkisto*: Mikrofilmikopiot Turun ja Porin läänin

maaherrojen kunink. majesteetille lähettämistä kirjelmistä (6. 9. 1785).

Turun Maakunta-arkisto: Selitys Maskun kirkon nähtävyyksistä, päivätty v. 1752 ja lähetetty Turun tuomiokapitulille. TMA F IV 13.

Masku mainitaan jo v. 1232 (REA 8) ja nimenomaan seurakuntana v. 1234 (REA 10). Sen *Johannes Kastajalle* vihitty kirkko esiintyy asiakirjoissa vasta v. 1376 (REA 233); myöhemmin kerrotaan kirkkoa myös kutsutun *P. Ursulan* kirkoksi (Neovius 1898, Mikko Juva, s. 54). Seurakunta kuului varhaisimpiin kirkollisesti järjestettyihin alueisiin. - Maskuun kuului anneksina v. 1900 (1907) itsenäiseksi erotettu Rusko ja kappelina v. 1893 erotettu Vahto. Pitäjässä ei ole muita tunnettuja *kirkonpaikkoja* paitsi Karinkylän Ison-talon kohdalla sijainneen, Naantalin luostaria

edeltäneen luostarin kirkon tai kappelin paikka, jota ei ole tutkittu. Välittömästi Maskun kirkon itäpuolella on 1100-luvulta peräisin oleva Humikkalan kalmisto.

Seuraavat tekstin mainitsevat suurtilat sijaitsevat Maskun pitäjässä: Kankainen, Ohensaari.

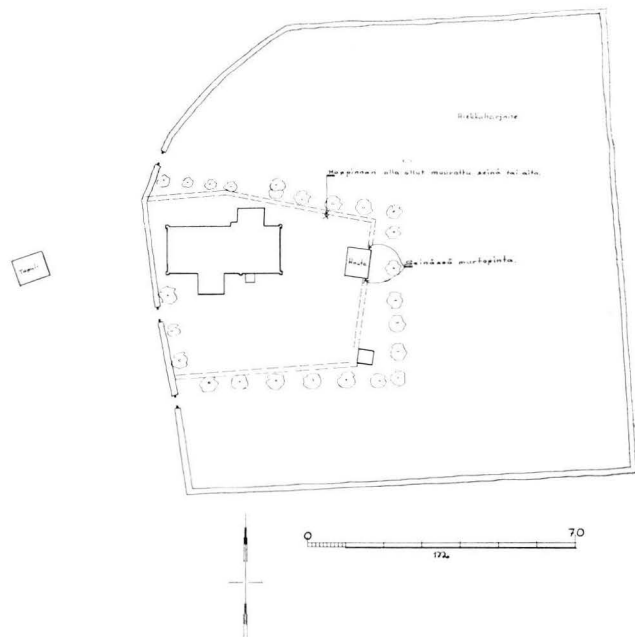
KIRKKOTARHA

Nykyinen kirkkotarha (kuva 2) on hyvin huomattavien laajennuksien tulos; alkuperäisen, välittömästi kirkon ympärillä olleen pienen kirkkotarhan rajoja osoittavat jalopuuistutukset sekä kirkon koillispuolelta tavattu muurin perusta. Vv. 1848–49 laajennettiin kirkkotarhaa pohjoiseen ja itään, 1900-luvun alussa etelään ja vielä myöhemmin sekä pohjoiseen että itään. Lännessä sen rajana on maantie.

Kirkkotarhaa ympäröi harmaakiviatia paitsi koillisessa. Aidan länsiosassa on kolme porttiauukkoa, joissa betonipilarit pellillä katettuine pyramidikattoineen.

Vielä 1700-luvun loppupuolella oli kirkkotarhan aita muurattu laastia käyttäen ja katettu laudoilla (pöytäk. 1773). Tämä hyvin ränsistynyt muuri purettiin v. 1804 ja uusittiin kivistä ilman laastia; uusi aita katettiin turpeilla. Nähtävästi lopetettiin näihin aikoihin kirkkoon hautaaminen, mistä sopimus oli tehty jo v. 1785 (maaherran kirj.). Vanhan muurin länsiosassa ollut porttihuone, jonka viereen v. 1767 asetettiin vaivastukki, poistettiin v. 1804. Kun v. 1811 puhutaan pienen eteisen (våkenhus) maalauksesta (tilit), on ehkä kyseessä toinen porttihuone.

HAUTAKAPPELI: 1. Kirkon itäpuolella sijaitseva Kankaisten kappeli on liittynyt kirkkotarhan vanhaan muuriin, minkä todistavat sen sivuseinien murtopinnat. Perimätiedon mukaan sen on rakennuttanut Kustaa Eevertinpoika Horn (vapaaehtoinen ja kenraalikuvernööri, Kankaisten omistaja vv. 1647–66). Jo v. 1755 se oli aivan rappeutunut. Vanhin sen holvissa sijaitsevan ruumisarkun nimilevy on v:lta 1795. Kappeli on yksinkertainen, pohjaltaan neliömäinen rakennus, jonka kivimateriaalina on virolainen kalkkikivi, harmaakivi ja tiili. Pyramidikatto on katettu päreillä. Seinät ovat olleet keltaisiksi maalatut. Länsiseinässä on segmenttikaarinen ovi. – Hautakappelin kalkkikivisessä lattiassa on hautaholvin aukon päällä iso, nostorenkaila varustettu kivilaatta. – Nykyään kappelia käytetään varastosuojana.

2. ASEMAPIIRROS, 1:2000.
Situationsplan, 1:2000.

2. Juvan ratsutilan eli Lohman-suvun hautakappeli on vanhan kirkkotarhan kaakkoiskulmassa. V. 1803 se mainitaan aivan ränsistyneenä, mutta sitä on myöhemmin uusittu. Kappeli on pohjaltaan neliömäinen, hirsistä pitkille nurkille salvottu rakennus, jossa on vaakasuora ulkolaudoitus. Profiloitu räystääs, päätyjen räystäissä hammaskoristelua. Satulakatto on katettu huovalla. Länsiseinässä olevan oven yläpuolella on levyyn maalattu kirjoitus: »Viimeiseen päivään asti / Lewätkööt makiasti / Nukkuneet Herrassa. / Suo Jeesus rauhas heille / Ja luja toivo meille / Yhdistyy Taiwassa.»

Kirkon itäpuolella on I. Wirkkalan suunnitelma vv. 1939–44 kaatuneiden *hautapaikka* ja saman taiteilijan piirtämä v. 1949 pystytetty Hemming Maskulaisen *muistopatsas*.

V. 1755 salvottu uusi *luuhuone* ja v. 1756 mainittu *kymmenysaita* ovat hävinneet (tilit).

TAPULI

Kirkosta länteen maantien toisella puolella on tapuli (kuvat 1, 3). Se on kolminivelinen rakennus, jonka harmaakivinen pohjakerros on todennäköisesti keskiaikainen. Tämän korkean, jyrkkälappeisen, katoksellisilla valoaukoilla varustetun

ja paanutetun katon päältä kohoaa neliömäinen, vaakasuoraan laudoitettu kellohuone, jossa on pyörökaariset pariluukut ja paanutettu pyramidikatto. Ylinnä on kahdeksankulmainen lyhty ja huippu. Alkuaan punamullatut puukerrokset on nykyään maalattu valkoisiksi, kattopaanut ovat pyöreäpäiset.

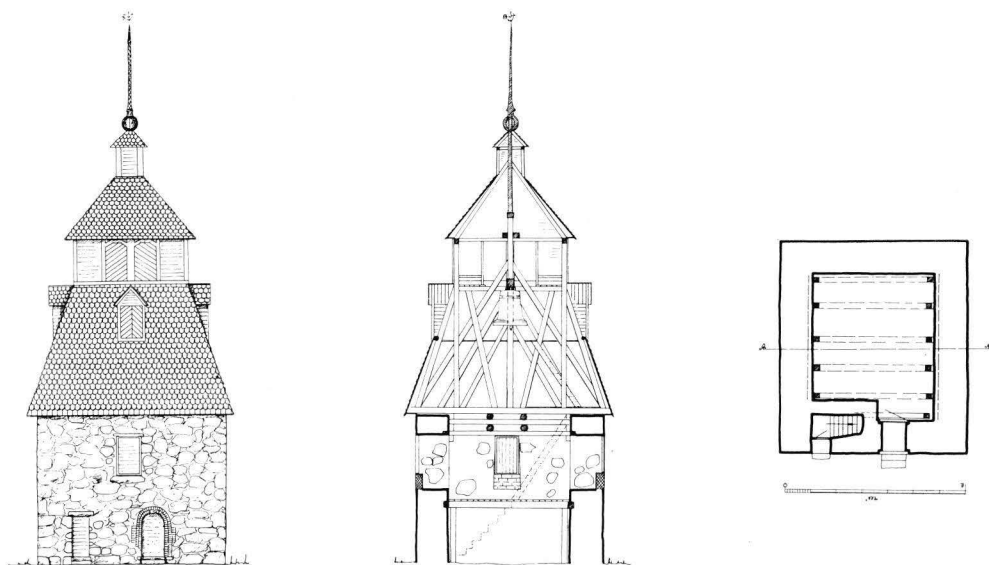
Pohjakerroksen itäseinässä on kaksi ovea; suorakaiteen muotoinen johtaa tiiliportaisiin (tiilenkoko $30 \times 13,5 \times 8,5$ cm), jotka yläkerroksessa jatkuvat puisina, toinen, pyörökaarinen ja tiili-kehyksinen (sama keskiaikainen tiilenkoko) johtaa tornihuoneeseen, jota aikaisemmin on käytetty ruumishuoneena ja joka nyt on puuliiterinä. Lounaiskulmassa on kulmakivi, jossa on porausreikä, mutta tapulin nurkka näyttää sortuneen ja sitä on todettavasti 1700-luvulla usein korjattu (tilit). Pohjoisseinässä on havaittavissa kaksi eri työtapaa. - Itäseinässä on suorakaiteen muotoinen ikkuna ja muissa seinissä myöhemmin alaosaltaan umpeen muuratut aukot.

Tapulin välipohjassa on viisi hirsikerrosta, ja tähän välipohjaan nojaavat kellohuoneen ja kellopukin pystypuut; vinotuet nousevat ulkoseiniltä. Tapuli mainitaan ensimmäisen kerran v. 1670, jolloin sen puuosat korjattiin (tilit).

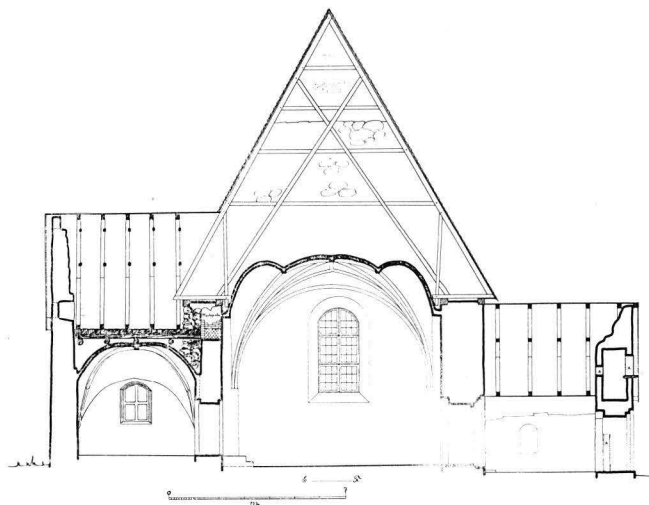
KIRKKO

Maskun keskiaikainen kivikirkko (kuvat 4-6) on suorakaiteen muotoinen yksilaivainen pitkäkirkko. Satulakattoiseen runkokuoneeseen liittyy pohjoispuolella lähellä itäpäätyä satulakattoinen, runkokuonetta vanhempi sakaristo ja eteläpuolella, runkokuoneen keskiviivasta länteen, satulakattoinen, runkokuonetta nuorempi asehuone. Eteläseinän papinoven edessä on lisäksi puuteinen. Rakennusaineena on käytetty harmaakiveä, paitsi päätykoristeissa, holveissa ja muurinaukoissa, joissa on tiiltä.

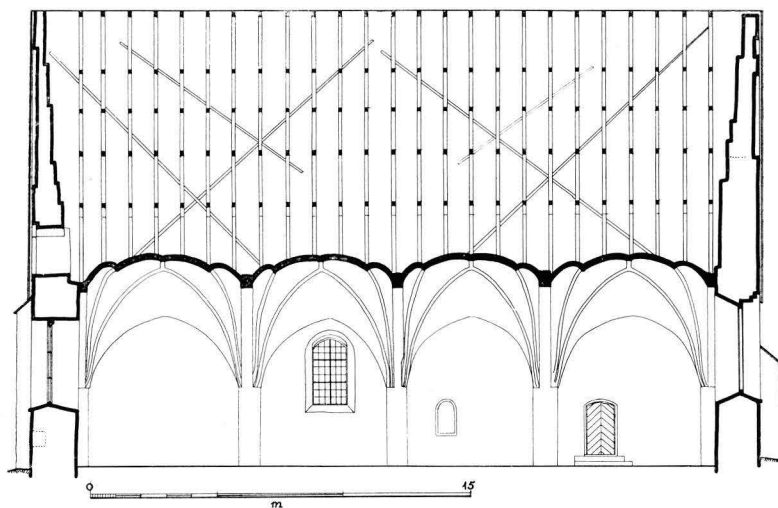
RUNKOHUONE. Erityistä sokkeliä ei ole. Sivuseinien ulkopituus on 28,8-29,4 m, korkeus 6,6-6,9 m; päätyjen leveys 12 m, korkeus 18 m. Muurien paksuus 1,80-2 m. Runkokuoneen kaikissa kulmissa on tukipilarit, joista ainakin kaakoinen on runkokuoneen kanssa muurausliitteessä. Tukipilareissa on paanuiset viistokatot. Pohjoisseinässä on sakariston länsipuolella pystysuora muurinulkonema, joka tukee muurinsisäisten ullakon portaiden johdosta heikkoa muuria. PÄÄTYKOLMIOIDEN yläosa on muurattu tiilestä (tiilenkoko $29 \times 13,5 \times 9-9,5$ cm). Länsipäädyn koristelussa on päätekijänä tasahaarainen ristiko-

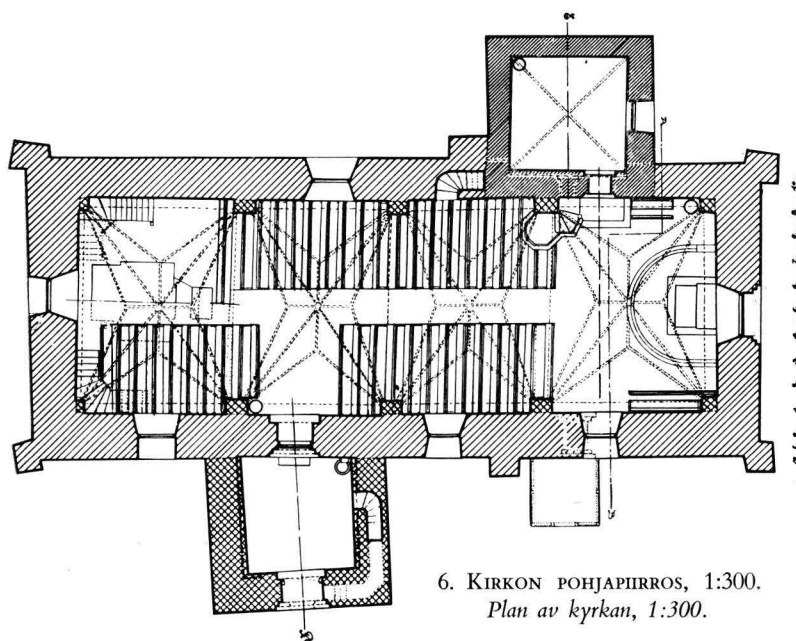
3. TAPULIN ITÄSIVU, LÄNSISUUNTAINEN PYSTYLEIKKAUS JA POHJAPIIRROS, 1:300.
Stapelns östside, snitt mot väst och plan, 1:300.

4. KIRKON ITÄSUUNTAINEN POIKITTÄISLEIKKAUS, 1:300.
Tvärnitt mot öst av kyrkan, 1:300.

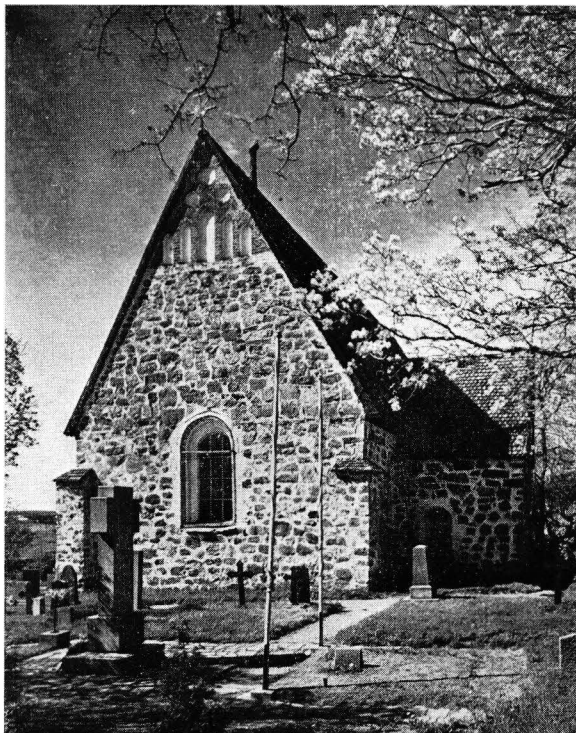
5. RUNKOHUONEEN PÖHJOISSUUNTAINEN PITKITTÄISLEIKKAUS, 1:300.
Längdsnitt av långhuset mot norr, 1:300.

6. KIRKON PÖHJAPIIRROS, 1:300.
Plan av kyrkan, 1:300.

mero, joka nousee pyörökomerosta; muiden haarojen päissä on poikkisakarit. Alinna on keskeltä katkaistu nauhakomero ja ristin molemmiin puolin kaksi suippokaarikomeroa. Tiilien käyttö jatkuu alaspäin ullakon ikkunalle asti sekä päädyn ulko- että sisäpuolelta. Itäpäädyn (kuva 7) tiiliosa alkaa korkeammalta kuin länsipäädyn. Sen koristelu käsittää suippokaarisarjan, joka keskustassa on korkein ja jonka keskimmainen komero on muita leveämpi, sekä kolme pyörökomeroa.

VESIKATTO on katettu paanuilla. V. 1837 puuseppä Kaarle Cajander kattoi koko katon uusilla haapapaanuilla. Paanut, joita myöhemmin ainakin osittain on uusittu, ovat päistään pyöristetyt, ja kaksi vaakasuoraa, suorakulmaisista paanuista muodostettua riviä jakaa katonlappeet kolmeen vyöhykkeeseen. Kattotuoli uusittiin vv. 1795-97 (tilit); se oli jo kauan ollut hyvin laho ja usein korjattu (mm. vv. 1747 ja 1759; tilit ja pöytä.). IKKUNAT. Kaikki ikkunat paitsi kuori-ikkunaa ja pohjoisseinän ikkunaa on muutettu ja laajennettu v. 1848. Ne ovat pyörökaarisia ja valoaukko on suorakaiteen muotoinen, länsiseinän ikkunassa on matala segmenttikaari. Tämä alkuaan hyvin ka-

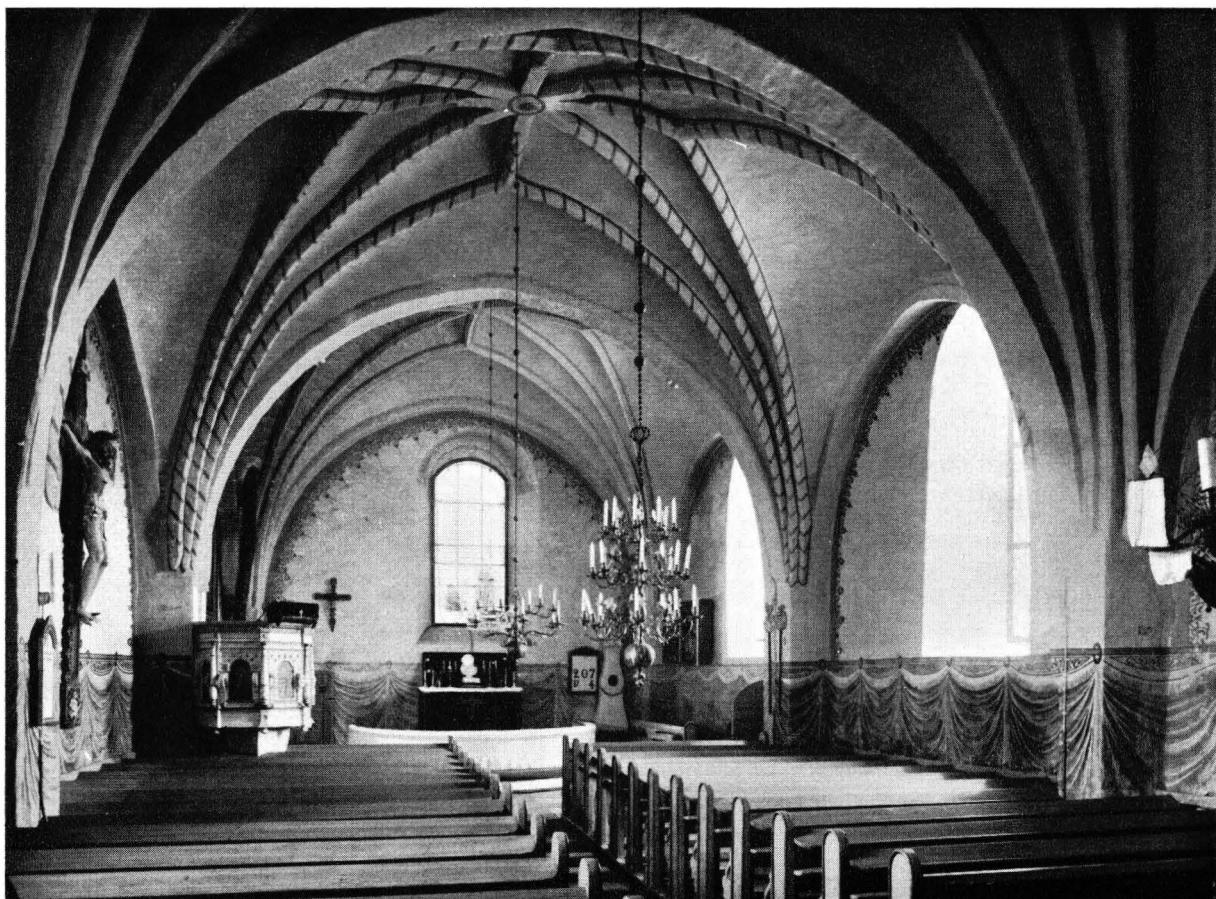
8. KIRKKO IDÄSTÄ.
Kyrkan sedd österifrån.

7. PAPINOVI V. 1695 HANKITTUINE LYÖTTEINEEN.
Prästdörren med beslag från år 1695.

pea ikkuna laajennettiin ensimmäisen kerran v. 1740 uuden parven rakentamisen yhteydessä. Sen yläpuolella on ullakon pyörökaarinen ikkunaukko. - Kuori-ikkunan keskikohta on hieman kirkon keskiviivasta etelään. Valoaukko on segmenttikaarinen, ulkopielissä on kaksi suorakulmaista pykälää. V. 1796 maksettiin kuori-ikkunan »muutoksesta» 44 taalaria. - Pohjoisseinän leveä segmenttikaarinen ikkuna puhkaistiin vasta v. 1827; työn suoritti muurarimestari Matti Ahlberg (tilit).

OVET. Runkohuoneessa on neljä oviaukkoa: eteläseinässä asehuoneeseen johtava pääovi sekä seinän itäosassa pieni puuteiseen johtava papinovi, sakariston ovi ja ullakon portaiden ovi. Pääoven aukko on suippokaarinen; sen rappauksen peittämässä asehuoneen puoleisessa profiloinnissa näkyy nyt vain kolme suorakulmaista pykälää. Runkohuoneen puolella on segmenttikaarinen ovikomero. Ovilevy on ulkopuolelta pystylautainen, sisäpuolella on vinoneliöpaneeli 1600- tai 1700-luvulta. - Papinovessa on pyörökaarinen aukko, jonka sekä ulko- että sisäpielissä on kaksi suorakulmaista pykälää. Ulko-ovi on uusi, mutta sisäovessa (kuva 7) on vinoneliöpaneeli ja v. 1695 hankitut lyötteet (tilit).

9. KIRKKOSALIN ITÄSUUNTAINEN SISÄKUVA.
Interiör mot öst.

SISUSTA (kuva 9). Runkohuone on yksilaivainen ja neljän seinäpilasterin ja kilpikaarien kannattaman tähtiholvin kattama; nämä käsitellään yksityiskohtaisemmin sivulla 150. Kalkkikivestä laskettu lattia on kuorissa täydennetty betonilaatoilla. Kirkon yleissävyyyn vaikuttaa v. 1916 entistetty 1600-luvun maalauskoristelu, joka kiertää seinien alaosaa ja kilpikaarien ääriviivoja (ks. s. 151).

Rakennushistoriaa

VANHIN KIRKKO. Kuten edellä mainittiin (s. 145), on SAKARISTO runkokuonetta vanhempi; tämä käy selvästi ilmi rakennusosien liittymäkohtien saumoista: sakariston sivuseinät tunkeutuvat runkokuoneen pohjoismuuriin eivätkä ole muurausliitteessä tämän kanssa. Sakaristo on suhteellisen korkea, eikä sen päädyssä ole mitään tiilikoristelua. Sivuseinien ulkopituus (runkokuoneen muuri mukaan luettuna) on 6,60 m, päädyn leveys 6,80 m. Muurin paksuus 0,75–1,10 m.

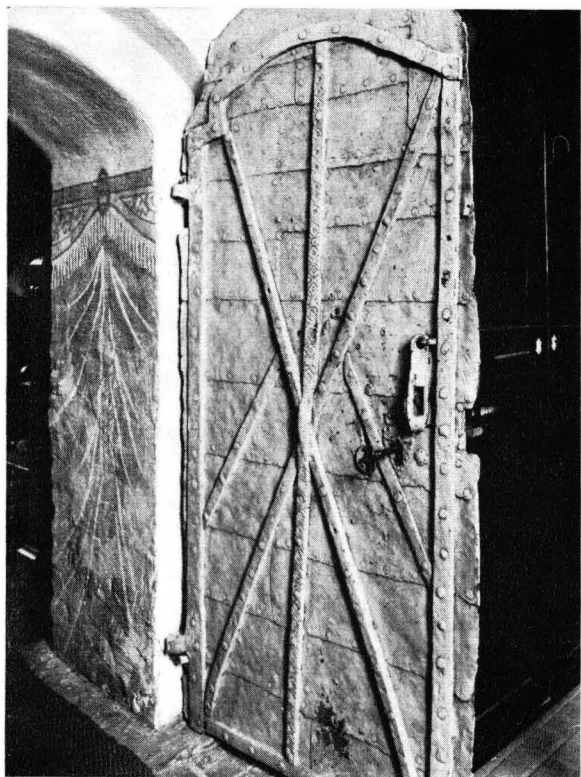
Lähinnä sakariston räystästä on käytetty tiiltä; sivuseinien ja päädyn yläosan kivimateriaali on isompaa laatua kuin seinien alaosan, ja välittömästi tiiliosan alapuolella näkyy parissa kivessä porauksen reikiä. Ylin osa onkin muurattu v. 1780, jolloin sakaristo korotettiin. Samaan aikaan muurattiin umpeen sen pohjoispäädyssä ollut kaipa, suorakaiteen muotoinen valoaukko, joka nyt näkyy ainoastaan ullakon puolelta.

Sakariston itäseinässä on segmenttikaarinen ikkuna, jonka sisäpielissä kaksi suorakulmaista pykälää. Ikkuna on alkuaan ollut suhteellisen iso, mutta sitä pienennettiin 1600-luvun loppupuolella useiden murtovarkauksien takia ja laajennettiin taas (alkuperäistä suuremmaksi?) joko v. 1827 tai 1848. Sakariston vesikatto on katettu paanuilla. Katto-tuoli uusittiin korotuksen yhteydessä v. 1780, mutta siihen on luultavasti voitu käyttää entisen kattotuolin materiaalia, koska tämä oli kokonaan uusittu v. 1747 (tilit).

Sakariston välikattona on ristiholvi, jonka matalalta alkavat puolen tiilen ruoteet ovat alhaalta

viistotut. Eteläseinässä holvi nojaa laajaan kilpi-kaareen. Mikään muu ei osoita että holvi olisi sakaristoa nuorempi. Kirkkoon johtava ovi on segmenttikaarinen, sakariston puolella on pielissä suorakulmainen pykälä, kirkon puolella pielet on viistottu. Sisäovi (kuva 10) on rautapeltinen ja tehty Turussa v. 1695 (tilit); siinä on pitäjänsepän takomat helat ja lukko, jossa on vuosiluku 1681, kirkon puoleisessa ovilevyssä on vinoruutupaneeli. - Lattia oli alkuaan tiiltä ja kiveä, mutta tehtiin v. 1826 puusta ja korotettiin, samalla kun lattian alla olleet muurihaudat täytettiin. Hautojen muuttamista kellariksi oli pohdittu 1750-luvulta alkaen (pöytäk.). V. 1882 tehtiin uusi tiililattia.

Sakariston ullakolla on havaittavissa, että sen eteläpääty on suurimmaksi osaksi purettu, luultavasti runkokuoneen rakentamisen yhteydessä. Päädyn alimmassa osassa näkyy vielä osittain umpeen muurattu tiilikehyksinen oviaukko (tiilenkoko $28 \times 12 \times 8-9$ cm), jonka alareuna on sakariston holvin yläpuolella, mutta joka osittain peittyy ullakon harvinaisen tukevan kaksinkertaisen hirsilattian taakse. Sakaristossa on nähtävästi holvin päällä alkuaan ollut laualattia, ja ovi on johtanut alkuperäiseen puukirkkoon (kuoripar-

10. SAKARISTON RAUTAPELTINEN OVI, TEHTY TURUSSA V.1695.
Sakristians plåtbeslagna dörr, gjord i Åbo år 1695.

velle?). Vankka hirsilattia rakennettiin v. 1780, koska varkaat olivat päässeet sakaristoon ullakon kautta murtautumalla holvin läpi (tilit, pöytäk.); oven umpeen muuraus on peräisin samalta ajalta. Ks. lähemmin kirkon poikittaisleikkausta.

Sakariston rakennustapa, sen puolen kiven ruoheet ja tiilenkäytön niukkuus sekä ullakon eteläpäädyn oviaukko yhdistävät sen siihen sakaristoryhmään, jonka Kronqvist (Jälkeenjääneitä tutkielmia, ss. 18-19) ajoittaa noin 1290-luvulle tai 1300:n paikkeille. Kun ottaa huomioon, että Masku mainitaan seurakuntana jo 1200-luvulla (ks. s. 143), voimme olettaa että silloin jo paikalla oli puukirkko, johon sakaristo liitettiin.

RUNKOKUONE RAKENNETAAN. Ikäero sakariston ja runkokuoneen välillä on tuskin suuri. Runkokuonetta rakennettaessa on sakariston eteläpääty purettu. Koska sakariston etelämuuri oli runkokuoneen pohjoisseinää ohuempi, on ullakolle rakennettu täydennysmuuri sakariston sekä itä- että länsiseinän päälle ja osittain myös sen holvinjalokojen päälle. Tämä täydennysmuuri on keskeltä katkaistu, jottei holvin päälle syntyisi liian suurta painoa.

Tässä luultavasti jo 1300-luvun alkupuolella valmistuneessa runkokuoneessa oli ajalle tyypilliset *tukipilarit* (ks. Kronqvist, main. teos s. 49). Välikaton muodosta ei ole tietoa. Asehuoneen pohjoisseinässä näkyvä sidekivi osoittaa, että myös asehuone kuului suunnitelmaan. - Pääsy ullakolle järjestettiin pohjoismuurin *ullakonportaiden* avulla; niihin johtaa pohjoisseinässä penkkien yläreunan tasalla oleva ovi, jonka aukkoa on v. 1760 muutettu (tilit). Portaavat ovat harmaakiviset ja kääntyvät muurissa itään päin. - Pohjoisseinässä ei ollut ikkunaa. Eteläseinän pääovessa on mahdollisesti ollut *kalkkikivinen portaali*: asehuoneen ulko-oven pieliin ja ulkoiseen saarnastuoliin (ks. s. 150) on näet käytetty ilmeisesti portaalista peräisin olevia, 30 cm:n levyisiä kalkkikivenpaloja; kivi on balttilaista lajia. Profiili on toiselta puolelta viistoreunainen, toiselta pykälöity (kuva 11).

Kirkossa olevien alttarien lisäksi on luultavasti länsipäädyn ulkopuolella ollut ohikulkijoita varten alttari: ikkunan eteläreunan alapuolella on pieni suorakaiteen muotoinen *komero* (koko $58-65 \times 56-62$ cm, syvyys 25-48 cm).

HOLVIT JA PÄÄDYT on rakennettu aikaisintaan 1400-luvun puolivälissä, luultavasti jonkin verran myöhemmin (ks. mm. Kronqvist, Lemun ja Ruskon kirkot ss. 57-60). Niitä varten ei ole, kuten kirkoissa myöhemmin on tavallista, runko-

11. ASEHUONEEN ULKO-OVEN AUKKO. SEN PIELISSÄ NÄKYVÄT ENTISEN
KALKKIKIVIPIORTAALIN KATKELMAT.

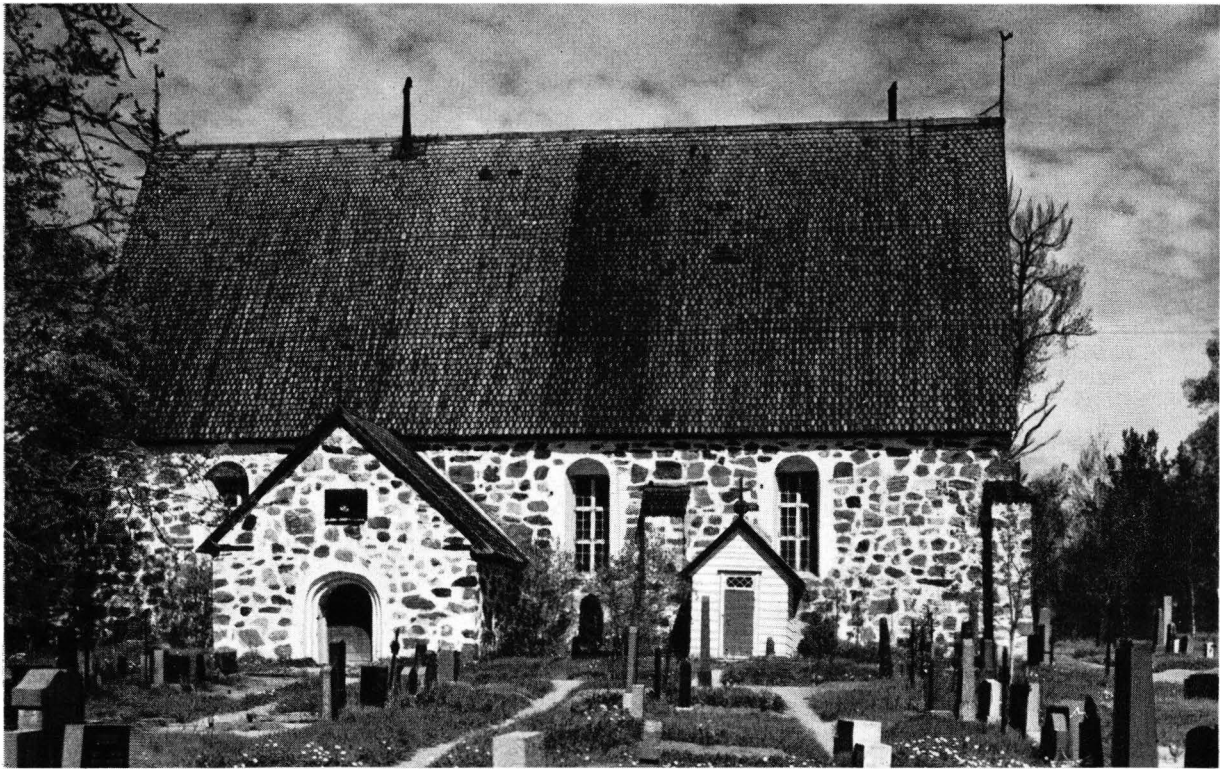
Vapenhusets yttre dörröppning. I karmarna delar av äldre kalkstensportal.

huoneen seiniä rakennettaessa jätetty holvinjaljoja, vaan niitä kannattavat sekundääriset seinäpilasterit ja niiden välissä olevat suippokaariset kilpikaaret. Sileät vyökaaret ovat pilastereita kapeammat ja ruoteet viisitahkoiset. Holveihin on käytetty holvitiiltä (koko $27 \times 13 \times 7$ cm). Niitä ei ole onnistuttu sovittamaan muurinaukkoihin nähden aivan säännöllisesti runkokuoneeseen, joten ikkunoiden ja ovien keskikohta ei ole vastaavan traveen keskiakselissa, itäisin ja läntisin travee ovat keskitraveita leveämmät.

ASEHUONE (kuva 12) on runkokuonetta nuorempi, mikä näkyy rakennusosien yhtymäkohtien

saumoista: asehuoneen sivuseinät eivät ole muurausliitteessä runkokuoneen etelämuurin kanssa; runkokuoneen etelämuuriin jätettyä sidekiveä ei ole käytetty. Pohjakaava on vino eikä sivuseinän ja runkokuoneen muodostama kulma ole 90° . Länsiseinän pituus on 6,30 m, itäseinän pituus 6 m. Päädyn pituus on 7,20 m. Muurin paksuus on 1,20 m. Eteläseinässä on pyörökaarinen ovi, jonka ulkopielissä on kaksi, sisäpielissä yksi suorakulmainen pykälä. Noin 140–150 cm:n korkeuteen asti on pieliin käytetty edellä mainittuja kalkkikiven paloja (s. 149).

Vesikatto on paanutettu. Sen kattotuoli on uusittu

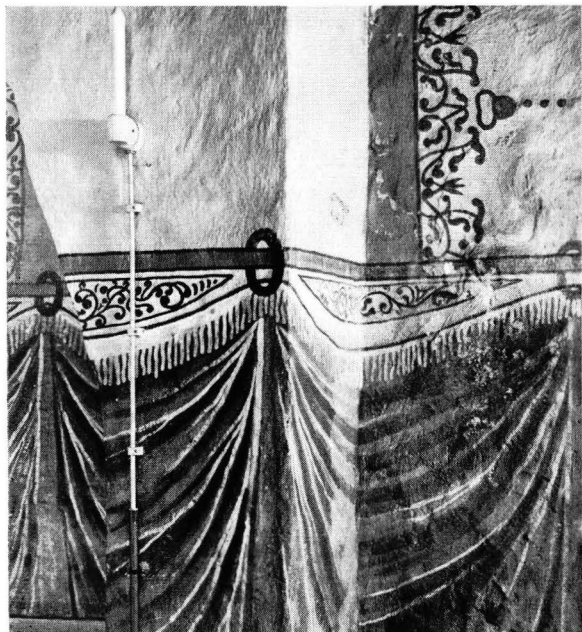

12. KIRKKO ETELÄSTÄ. ASEHUONEEN PÄÄDYSSÄ NÄKYY LAUDOILLA SULJETTU ULKOISEN SAARNASTUOLIN AUKKO.
Kyrkan från söder. I vapenhusgaveln den yttre predikstolens brädtäckta öppning.

v. 1748 (tilit). Asehuone on suunniteltu tynnyriholviseksi päättäen seinien vaakasuorista pykälästä, mutta holvia ei ole koskaan rakennettu. Nykyään asehuoneessa on lautakatto. Lattia oli 1600-luvulla puinen (tilit), mutta se peitettiin 1700-luvulla kalkkikivilevyillä. - Itäseinässä on pyörökaarinen ovi, joka johtaa itä- ja eteläseinissä kulkeviin *ulkoisen saarnastuolin* portaisiin; portaat ovat harmaakiviset. Tämä eteläseinässä sijaitseva saarnastuoli on pienen huoneen muotoinen ja avautuu toisaalta ulospäin suorakaiteen muotoisen, nykyään laudoilla suljetun aukon kautta, toisaalta asehuoneen ullakolle. Ulkoaukon alareunana on harmaakivilaatta, mutta sisäaukon kehukseen on käytetty kaksi palaa edellä mainitusta kalkkikiviportaalista, ja saarnastuolin sivuseinissä on kummassakin kolme samanlaista palaa. Kattoon on käytetty runkokuoneen holvitiiliä. Pieni puinen ETEINEN papinoven edessä uusittiin vv. 1851-52. Siinä on vaakasuora ulkolaudoitus. Kattopalkkiin on piirretty: »18 3/9 52 IK.»

Kalkkimaalaukset

Kirkon kalkkimaalaukset tutkittiin ja entistettiin v. 1915 arkkitehti A. Tavaststjernan johdolla.

13. SEINÄMAALAUUS 1600-LUVUN ALKUPUOLELTA.
Väggmålning från början av 1600-talet.

Tyylikäs 1600-luvun koristelu (kuva 13) on nykyään kirkolle leimaa antavana.

Seinien alaosa kiertää maalattu, eri traveissa vuorotellen harmaa ja punainen hapsukoristeinen

verholaskostelu, joka »riippuu» maalatun keltaisen tangon ja renkaiden varassa. Musta ja punainen kiemurakoristelu täyttää tangon ja verhon väliset alat sekä kiertää kilpikaarien alareunaa. Toisessa traveessa oli ruoteissa luultavasti myöhempi punainen nauhakoristelu, jota täydennettiin. Keski-aikaisista maalauksista on säilynyt ainoastaan vihkimäristi pohjoisseinässä, toisessa traveessa.

POISTETUT MAALAUKSET. Keski-aikaisista, suoraan rappauksen päälle maalatuista kuvista oli havaittavissa ainoastaan, paitsi yllä mainittua vihkimäristä, hajanaisia, punaisella piirrettyjä henkilökuvan katkelmia.

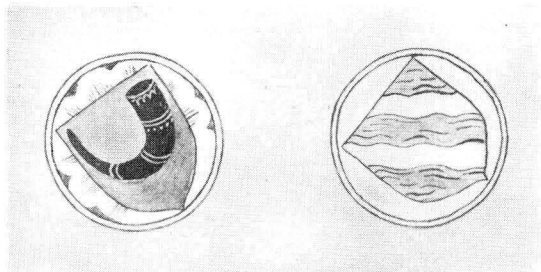
Pohjoisseinässä oli näitä myöhemmällä kaudella maalattu harmaa vaakasuora koristelu, jonka alapuolella näkyi keltaista väriä ja yläpuolella jonkin kehystyksen katkelma. Entistetyin koristelun päällä oli luultavasti myös 1600-luvulla maalattu, hyvin alkeellinen punainen, kilpikaaria kiertävä koristelu, jonka muodostivat toisiansa leikkaavat puoliympyrät ja ristipäiset täpläviivat. Tässä vaiheessa oli pilasterit maalattu punaisiksi.

Nuorin maalaukserostuma oli turkulaisen kirkkomaalarin J. Tillénin maalaama v. 1779 (tilit). Luettelo näistä maalauksista sisältyy Taidehist. retkikunnan kertomukseen, ja ne näkyvät epäselyvästi km:n arkistossa olevissa vanhoissa valokuvissa. Holviin oli maalattu pilviä ja hyvin alkeellisia serafinpäitä, yksi kuhunkin holvinkupuun. Muut kuvat olivat jousta, pasuunaa, palmunoksaa jne. kannattavia enkeleitä, pari rintakuvaa, joista toinen alaston ja toinen rokokootyylin mukaan pukeutunut naishenkilö, sekä edestäpäin kuvattu lentävä lintu. Värit olivat punainen, keltainen, sinervä ja sinisenvihertävä, ruskea, harmaa ja valkoinen. Samanaikainen oli ehkä kuori-ikkunan ympärille maalattu vihreä verho, jossa oli keltaiset hapsut ja nyörit, sekä seinien mustanharmaa marmorointi.

Kirkon ikkunoita ja ovia on ulkopuolelta kiertänyt kolmen cm:n levyinen punainen nauha.

Lasimaalaukset

Kuori-ikkunan lasimaalaus, jonka aiheena on enkelien ilmestyminen paimenille, korvaa nykyään alttaritaulun. Sen on sommitellut tukholmalainen

14. ELIAS BRENNERIN KUVAAMAT KIRKON IKKUNOISSA OLLEET LASIMAALAUKSET: HORN JA FREESE -SUKUJEN VAAKUNAT. Elias Brenners ritning av vapenbilder i kyrkans fönster: vapen för släkterna Horn och Freese.

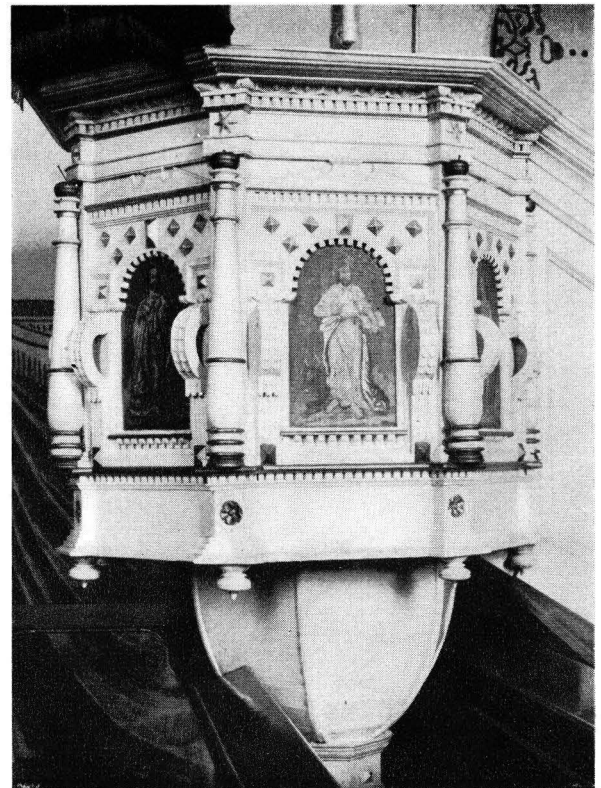
taiteilija Willy Baer. Kankaisten omistaja vapaa-herra Fredrik Aminoff lahjoittanut v. 1916 puolisonsa Esterin (o.s. Grunér) muistoksi.

Brenner kuvaa kaksi *lasimaalausvaakunaa* (kuva 14; Gamble Monumenter): Horn-suvun vaakuna (musta kuvio, punainen kenttä) ja turkulaisen Freesen porvarisuvun vaakuna (kolme hopeista aaltokoroista hirttä sinisessä kentässä; tarkoittanee Henrik Freeseä, joka oli Turun tuomiorovasti-na vv. 1460–65?).

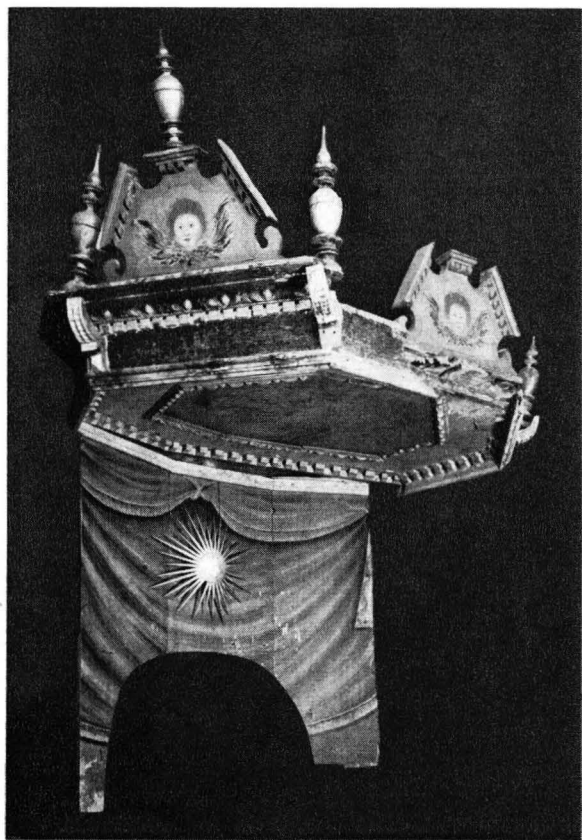
Kiinteä sisustus

Kirkon sisustusta on uusittu ainakin 1600-luvun puolivälissä ja osittain vv. 1740 ja 1779 (tilit). V. 1883 suoritettiin uusi sisäkorjaus, jolloin suurin osa kiinteästä sisustuksesta uusittiin. V. 1895 hankitut *rimauunit* uusittiin 1930-luvulla, jolloin myös kirkkoon asennettiin *sähkövalo* (sähkölam-petit).

ALTARI, puusta, tehty v. 1883. Sen paikalla oli aikaisemmin keskiaikainen (?), eteläisivusta avonainen tiilialttari, jonka päällä puulevy (Taidehist. retkik.). Alttaritaulun sijassa on nykyään alttarilla kipsinen *Kristuksen pää*. Esikuntakapteeni A. W. Fredensköld lahjoittanut v. 1831 (kal.; Kankaisten omistaja vv. 1832–36.).

15. V. 1642 RAKENNETTU SAARNASTUOLI. Predikstol, byggd år 1642.

16. KIRKON VARASTOSSA SÄILYNYT SAARNASTUOLIN VANHA KATOS.

Predikstolens gamla ljudhimmel i kyrkans magasin.

ALTARIKAIDE, tehty v. 1883. Pyöreä, uusgoottilaistyylinen, toisiaan leikkaavat suippokaaret kannattavat kaidetta. Värit valkoinen ja kulta.

Edellinen alttarikaide oli tehty v. 1778 (tilit); siinä oli peilit ja hammaslista (Taidehist. retkik.).

KUORINAITA mainitaan v. 1657 (tilit) ja oli vielä v. 1803 paikallaan (kal.). Siinä oli ovi, sorvatut puolot, ja siihen oli kiinnitetty krusifiksi.

SAARNASTUOLI (kuva 15), tehty v. 1642. Kalkin muotoinen jalka, monikulmion muotoinen runko, v. 1883 uusitut portaat, joissa kaide, ja katos, jota nykyään säilytetään kirkon varastosuojassa. Rungon kulmissa on ala- ja ylälistan polvekkeiden välissä sorvatut, rengasprofiiliset pylväät, alakulmissa sorvatut nupit. Listojen koristeina on hammaslistat ja munasauvat. Sivuissa on pyörökaarisen peilin molemmin puolin suomukoristeiset kaaripilasterit ja yläpuolella timanttikoristelu; peileihin on maalattu Vapahtaja ja evankelistat. Kirjaulaudan alapuolelle on kiinnitetty pellistä leikatut kirjaimet ja vuosiluku: »INRI A 642».

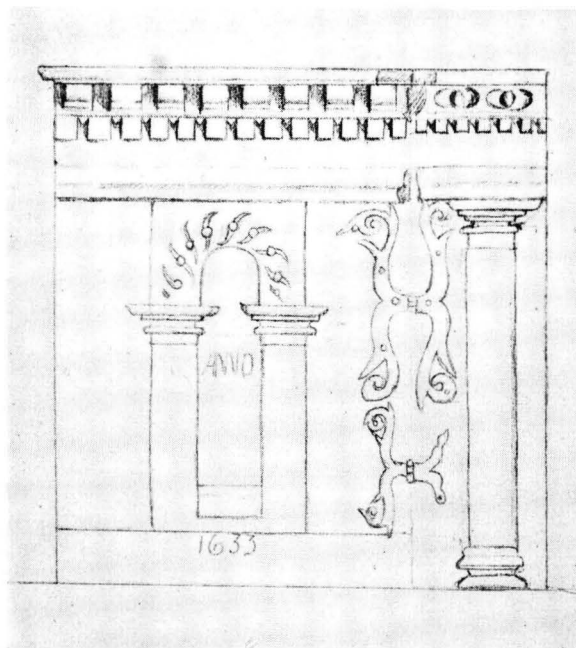
Katoksen (kuva 16) kulmissa olevat kaarikonsolit kannattavat ylälistaa, jolta nousevat barokkityylisten taitepäätyjen muotoiset koristelevyt ja sor-

vatut nupit. Taustalevynä on sinisellä värillä maalattu vaate, jonka keskelle on kiinnitetty aurinko. Luultavasti 1700-luvulla suoritettu maalaus on vielä katoksessa säilynyt: sinistä marmorointia, yksityiskohdissa kultaa, koristelevyissä vihreätä ja punaista sekä niiden keskelle maalatut enkelinpäät. Saarnastuolin runko oli aikaisemmin siniseksi marmoroitu (kal.), v. 1883 se maalattiin valkoiseksi.

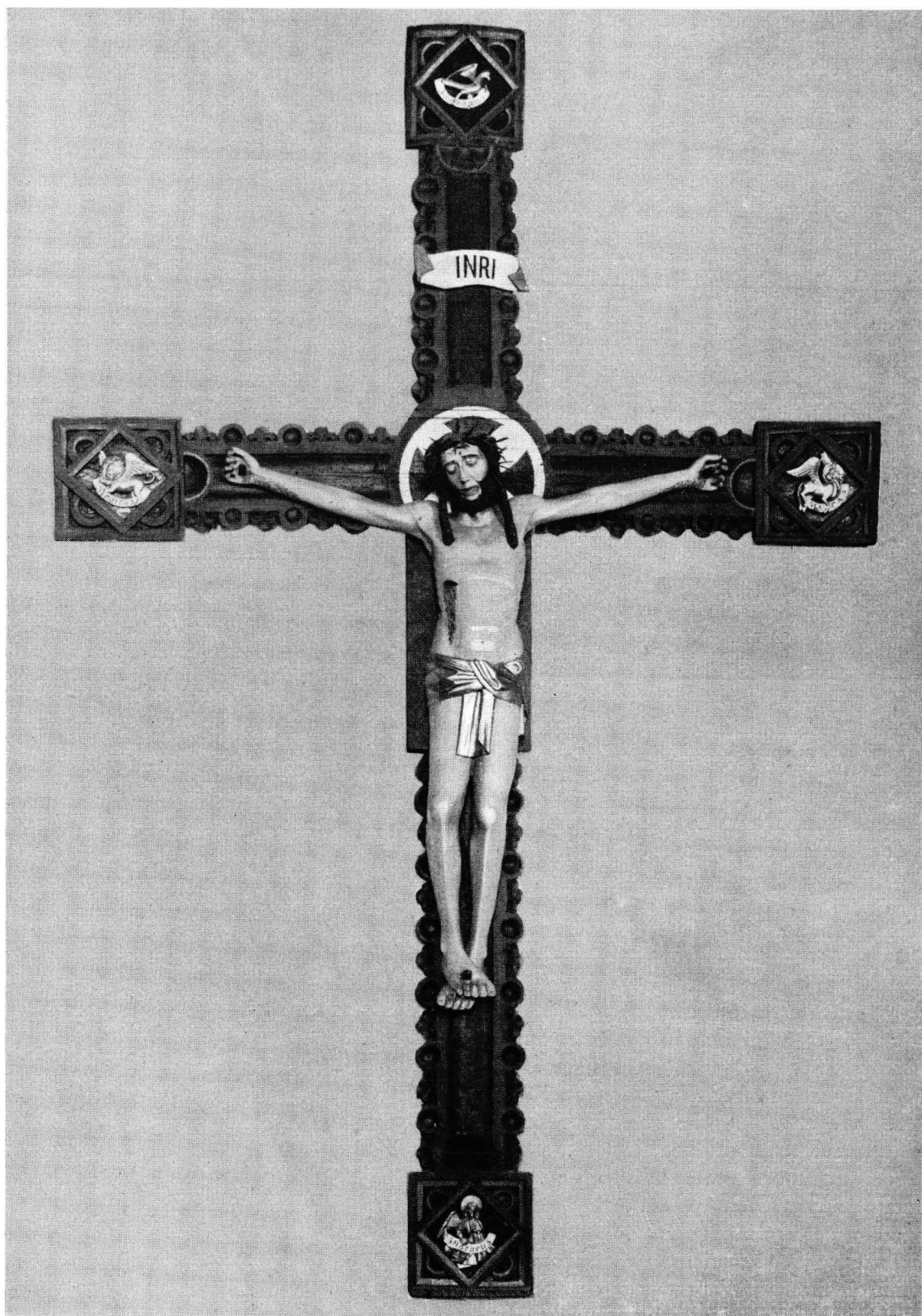
URKUPARVI, kirkon länsipäässä, tehty v. 1883 vanhan parven tilalle. Rintamuksen koristeena yksinkertaiset peilit. Väri valkoinen.

Jo v. 1657 oli kuorin pohjoispuolella parvi, ja toinen kirkon länsipäässä (penkkijaot). Kuoriparvea sanottiin v. 1740 »pieneksi lauluparveksi» (tilit) eikä sitä silloin enää käytetty. Läntinen parvi uusittiin vv. 1739–40 (tilit). V. 1779 molemmat parvet korjattiin ja maalari J. Tillén maalasi ne (tilit). Länsiparven koristeena oli hammaslista, kullatut pilasterit ja peilit, joiden kuvat kirjoituksineen Taidehist. retkik. luettelee: »D. M. Luthrus» (v. 1874 tehdyn piirustuksen mukaan alkeellista tekoa; Luther kantaa tarjotinta, jolla luultavasti Raamattu, postilla ja katkismus, taustana maisema), »S. Paulus», »S. Mathias», »Juda Iskhariot», »S. Judas Lebbeus» (pitää olla Taddeus), »S. Simon», »S. Jacobus Major», »S. Thomas» ja »S. Matheus». Kuoriparvessa oli pyörökaariset peilit, joiden välissä pystyt syvennykset, yläreunassa hammaslista. Kuvat olivat: »S. Bartholomeus», »S. Philippus», »S. Johannes Minor», »S. Andreas», »S. Petrus». Viimeksi mainitun nimen alapuolella kirjoitus: »Målat af Johan Tilen år 1779.» (Juha Tillénin maalaama v. 1779.) Kuoriparvi poistettiin v. 1883.

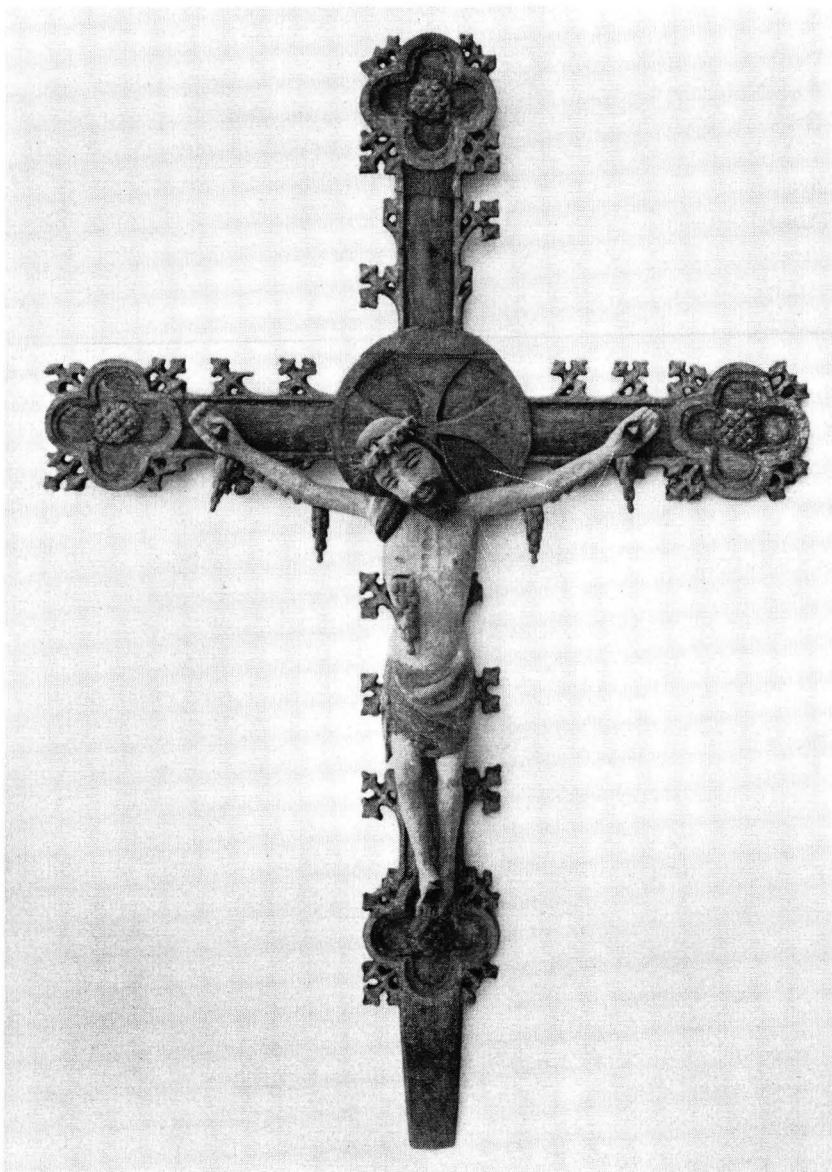
URUT, kahdeksanäänikertaiset, on uuskaupunkilainen urkujenrakentaja J. A. Zachariassen raken-

17. PENKIN PÄÄTY JA OVI VILTA 1633.
Bänkgavel och -dörr från år 1633.

18. TRIUMFIKRUSIFIKSI. KOTIMAISTA ALKUPERÄÄ, MYÖHÄISKESKIAIKAINEN.
Senmedeltida triumfkrucifix av inhemskt ursprung.

19. ALTÄRIKRUSIFIKSI (?). KOTIMAISTA ALKUPERÄÄ, TEHTY 1400-LUVUN ALKUPUOLELLA.
Altarkrucifix (?). Inhemskt arbete från början av 1400-talet.

tanut v. 1885. Uusgoottilainen, kolmijakoinen julkisivu, jonka yläreunan koristeena kiemurat. Värit valkoinen ja kulta.

PENKIT, tehty v. 1883. Yksinkertaiset, tammenväriset. Eturintamuksessa toistuu urkuparven koristelu.

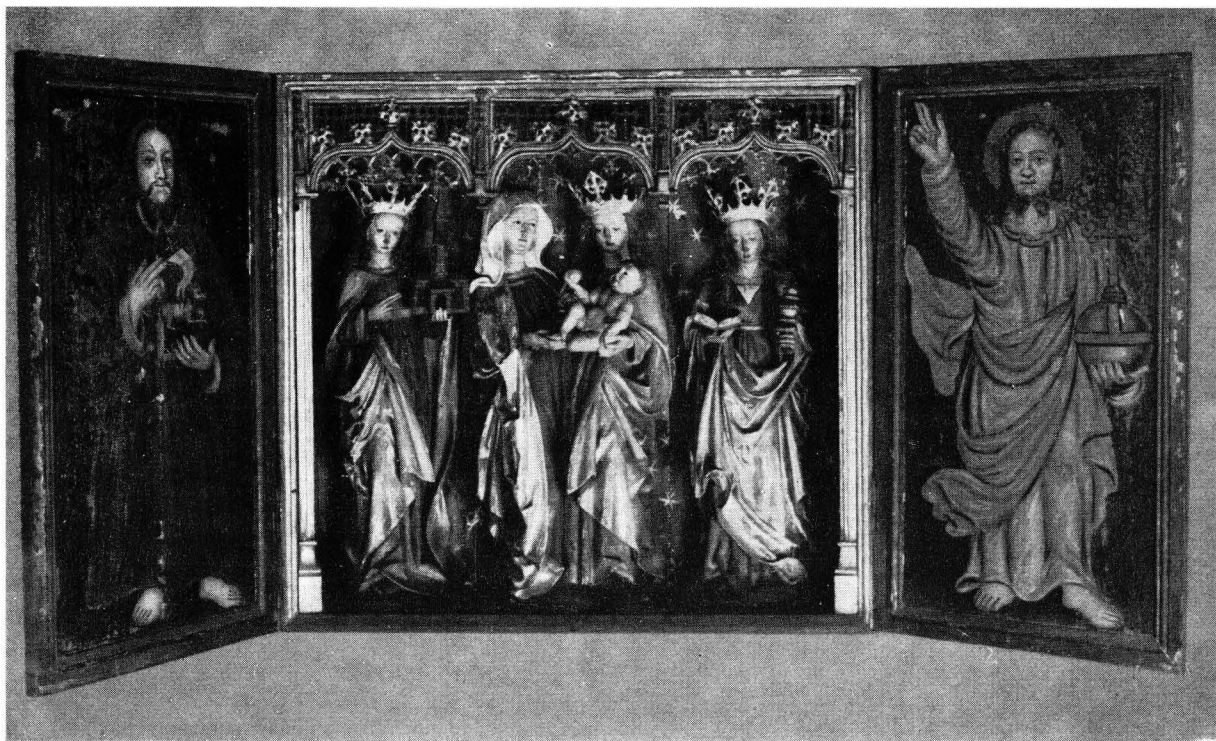
Entiset penkit olivat suurimmaksi osaksi 1600-luvulta (Taidelist. retkik; vrt. myös tilit) ja ne oli 1700-luvulla (v. 1779?) maalattu sinisiksi. Koristeena hammaslistat ja muutamassa penkinpäädyssä pilasterit. Vielä v. 1884 oli jäljellä kaksi penkinovea. Toisen (kuva 17) koristeena oli pari hammaslistaa sekä kapea pyörökaarinen peili pilasterien välissä, veistetty vuosiluku ANNO 1633, komeat, teerenpyrstön muotoiset saranaraudat. Toisessa oli pyörökaarisen peilin reunassa palmikkonauha; kirjoitus »ANNO 1635».

Keskiaikaiset veistokset

KRUSIFIKSI (kuva 18). Iso triumfikrusifiksi, 1400-luvun loppupuolelta, kotimaista alkuperää. Jäykässä, suorassa asennossa riippuva Kristus on esitetty kuolleen, anatomia verrattain luonnollisesti käsitelty. Pitkäpiikkinen orjantappurakruunu, kapea kierretty lannevaate. Ison lautaristin reunoja pitkin (paitsi ruumiin takana) on uurre (ristin tyyppi siis sama kuin esim. Ruskon kirkon krusifiksi, ks. s. 188), jonka ulkopuolella olevan listan koristeena vuorottelevat pyörylät ja kolmi-lehdykät; pään takana on ristin pyöreään keskusta- maalattu sädekehä, haarojen päissä neliön

muotoiset levyt, joihin on vinoneliön muotoisiin kehyksiin sovitettu evankelistain vertauskuvat kirjoitusnauhoineen, ylähaaraan on kiinnitetty INRI-nauha. Maalattu v. 1905. Kork. noin 300 cm. KRUSIFIKSI (kuva 19). Pieni alttarin- tai kulkuekrusifiksi 1400-luvun alkupuolelta, kotimaista alkuperää. Risti tammea, figuuri koivua. Alkeellisesti veistetty, suhteeton Ristiinnaulittu on esitetty kuolleena tai kärsivänä, pää syvään oikealle kallistuneena. Orjantappurakruunu, oikealta sidottu lannevaate, rintahaavassa ja käsivarsissa suuret hyytyneet veripisararat. Ristissä pään takana hyvin iso sädekehä, haarojen reunoja pitkin uurre ja ulkonevat krapukukat, päissä nelilehdykät, joiden keskustassa viinirypäleet; alahaara on ollut upotettuna jalustaan tai kantotankoon. Värityksessä kaksi eri kerrostumaa: alkuaan ihonväriä, hiukset ruskeat, lannevaate kultainen ja sininen, orjantappurakruunu vihreä ja punainen risti vihreä, sädekehä mahdollisesti sininen, reunat punaiset, nelilehdykät siniset ja kultaiset. Mahdollisesti v. 1709, jolloin turkulainen kirkkomaalari Lauri Myra työskenteli kirkossa (ks. s. 161), on värit uusittu: lannevaate, sädekehä ja nelilehdykät vihreät. - Ristin kork. 100 cm, figuurin kork. 45cm. Taiteilija O. Niemi restauroinut v. 1949.

ALTARIKAAPPI (kuva 20). Veistokset vuoden 1500 paikkeilta, luultavasti sleesiaisen veistäjän Meister von Giessmannsdorfin koulukuntaa (ks. H. Braune und E. Wiese, n:ot 136-138); lehmusta (V. Kiljusen määritelmä). Itse kaappi veistoksia hieman vanhempaa tyyliä, mutta luultavasti samanaikainen; tammea. Kaapissa seisovat vierekkäin P. Anna »itse kolmantena» ja kaksi naispyhimystä, kolmen kölikaaren muotoisen koristekatoksen alapuolella. P. Anna ja Neitsyt Maria kannattavat yhdessä alastonta, omenalla leikkivää Jeesus-lastaa. Oikealla on P. Gertrud kirkkoineen ja vasemmalla tuntematon naispyhimys kirja kädessä; toinen tunnusmerkki on hävinnyt. (Mm. O. A. Nygrenin julkaisema tieto, jonka mukaan tämä esine olisi öylättiastia, on väärä; »astia» on 1600-1700 -luvulle kuuluva sorvattu nuppi. Ks. Nygren, Helgonen i Finlands medeltidskonst s. 166.) Kaikilla paitsi Annalla on kruunu ja pitkät kiharat, syvästi laskostettu vaippa ja ruumiinmukainen, vyön koossa pitämä puku. Harvinaisen hyvin säilyneet värit; hallitsevina ovat kulta ja sininen. Kaapin takalautaan on (1700-luvulla?) maalattu tähdet. - Altarikaapin ovien sisäpuolelle on maalattu Vapahtaja ja Johannes Kastaja karitsoineen, ovien ulkopuolella on yhtä alkeel-

20. ALTARIKAAPPI. SLEESIALAISTA ALKUPERÄÄ, VUODEN 1500 PAIKKEILTA. LUULTAVASTI MEISTER VON GIESSMANNSDORFIN KOULUKUNTA. OVIEN MAALAUKSET ON TEHTY UUDELLA AJALLA.

Altarskåp. Schlesiskt arbete, ca 1500. Troligen Meister von Giessmannsdorfs skola. Dörrarnas målningar från nyare tid.

21. KIRKON SUOJELUSPYHIMYS JOHANNES KASTAJA. POHJOISMAISTA ALKUPERÄÄ, TEHTY 1200-LUVUN LOPPUPUOLELLA. *Kyrkans skyddshelgon, Johannes Döparen. Nordiskt arbete från slutet av 1200-talet.*

linen Kristusta Getsemanessa esittävä kuva. Nämä maalaukset ovat valmistuneet 1600- tai 1700-luvulla.

JOHANNES KASTAJA (kuva 21). Kirkon nimikkopyhimys, 1200-luvun loppupuolelta, pohjoismaista alkuperää, lehtipuuta. Takaa koverrettu. Hyvin rikkiäinen. Pyhimys on kuvattu seisovana,

edestä nähtynä, avojalkaisena, käsissään (joista toinen puuttuu) karitsa korkeareunaisessa vadissa. Kuorikaavun tapainen vaippa. Värit hävinneet. Kork. 152 cm.

Taideteokset uudelta ajalta

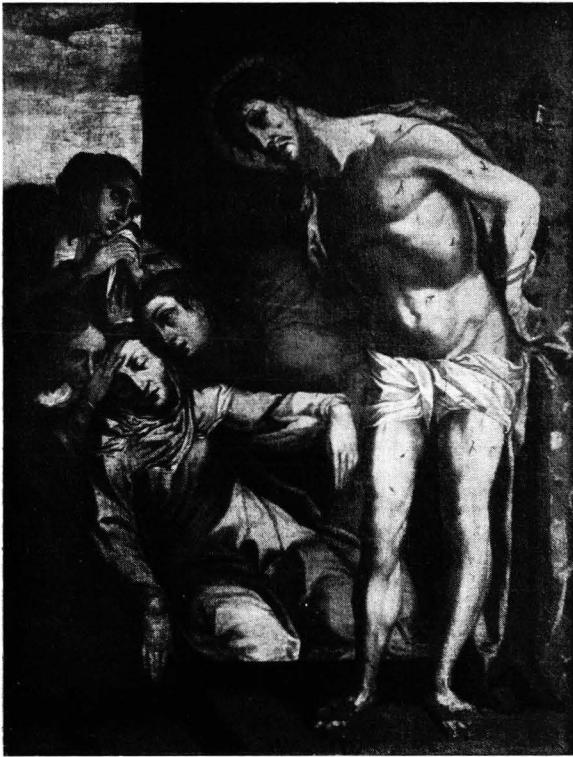
RISTIINNAULITSEMINEN (kuva 22), nykyään KM n:o 4451:2, kankaalle tehty öljymaalauk. Signeerausta ei ole, mutta alareunassa on tuntematon vaakuna, jossa kolme tykinluotia sekä vuosiluku 1624. Sommittelu myöhäiskeskiajalta peritty. Ristien ympärillä on suuri väkijoukko ja sotilaita, etualalla Neitsyt Maria Johanneksen ja Maria Magdaleenan syliin vaipuneena sekä muut pyhät naiset, taustassa vuoren penkereellä väkijoukko. Musta kehys. Koko 100 × 86 cm.

22. RISTIINNAULITSEMINEN. ÖLJYMAALAU 1624. KM. *Korsfästelsen. Oljemålning från år 1624. NM.*

KÄRSIVÄ KRISTUS (kuva 23), nykyään KM n:o 4451:3, kankaalle tehty öljymaalauk 1600-luvulta. Aiheena pylvääseen sidottu Kristus ja vaimojen syliin vaipuva Neitsyt Maria; luultavasti aiheita kahdesta eri kuparipiirroksesta. Musta kehys. Koko 112 × 92 cm.

EPÄILEVÄ TUOMAS, nykyään KM n:o 4451:4, kankaalle tehty öljymaalauk 1600-luvulta. Tuomas koettelee sormellaan Kristuksen kylkihaavaa kah-

23. KÄRSIVÄ VAPAHTAJA. ÖLJYMAALAUUS 1600-LUVULTA. KM.
Den lidande Frälsaren. Oljemålning från 1600-talet. NM.

24. KIRKKOHERRA HENRIK HOFFMANIN VOTIIVIKAAPPI. KM.
Kyrkoherde Henrik Hoffmans votivskåp. NM.

den apostolin läsnä ollessa; hyvin tumma värisävy. Musta kehys. Koko 102 × 132 cm.

VOTIIVITÄULU (kuvat 24, 25), nykyään KM n:o 4451: 1 (kirkossa on siitä jäljennös), 1600-luvulta. Luultavasti turkulainen Jaakkima Neiman maalanut (ks. Meinander, Porträtt i Finland I, ss. 27-28 ja 47-48). Barokkityylinen kaappi, jonka sivuilla enkelinpääkoristeisilta konsoleilta nousevat pylväät kannattavat niin ikään enkelinpääkoristeista, polvekkeista ylälistaa; rustobarokkityylisen otsikon kehään on maalattu: *Soli Deo Gloria* (Jumalalle yksin kunnia). Kaapin sivuilla ja alareunassa rustobarokkityyliset koristeosat. Oven sisäpuolella on Henrik Hoffmanin muotokuva, jonka taustana vihreä verho; merkintä »AE.S.53 1652» (aetatis suae 53, 53 vuoden ikäisenä). Henrik Hoffman, raamatunsuomennoskomitean jäsen ja Maskun kirkkoherra vv. 1627-66). Muotokuvan alapuolelle on kehään maalattu: *Mors tua Christe mihi Vita est Victoria regnum* (Kuolemasi, Kristus, on minulle elämä, valtakuntasi voitto). Oven ulkopuolella on Henrik Hoffmanin puolison, v. 1650 kuolleen Hebla Gallen muotokuva, jonka taustaverhon vieressä merkintä: »AE.S.52 1640» ja muotokuvan alapuolella: *Te*

25. KAAPIN OVEN PINNOISSA OVAT KIRKKOHERRA HENRIK HOFFMANIN JA HÄNEN PUOLISONS HEBLA GALLEN MUOTOKUVAT; NE ON LUULTAVASTI JAAKKIMA NEIMAN MAALANUT VUOSINA 1652 JA 1640.

På skåpets dörren finnas porträtt av kyrkoherde Henrik Hoffman och hans hustru Hebla Galle, troligen målade av Jochim Neiman år 1652 och 1640.

26. KAAPPIIN SOVITETTU »RIEMURUNO» UPSALAN KOKOUKSEN RIEMUJUHLAN MUISTOKSI. KAIVERTAJA AMBROSIVS HEDENGRAN, TUKHOLMA 1693. OVIEN SISÄPINTOIHIN ON LAURI MYRA V. 1698 MAALANNUT KAARLE XI:N JA ULRIIKA ELEONORAN MUOTOKUVAT. *Skåp med »Frödgekväde» till minne av Upsala mötes jubileum. Stucket av Ambrosius Hedengran, Stockholm 1693. På dörrarnas insidor har Lars Myra år 1698 målat porträtt av Karl XI och Ulrika Eleonora.*

tenet aula nitens Nos lacrymosa dies (Sinun osanasi on loistava sali, meidän kyynleinen päivä; vaikka Hebla Gallen muotokuva on maalattu hänen vielä eläessään, on siis tämä kirjoitus lisätty hänen kuolemansa jälkeen). - Värät: valkoinen, punainen, vihreä, ruskea ja keltainen, pylvääät punaisiksi marmoroidut. Muotokuvien koko 66×27 cm, kaapin kork. 152 cm. Henrik Hoffmanin muurihauta sijaitsi kuorin edessä (ks. s. 171).

KAAPPI (kuva 26), joka sisältää tukholmalaisen kuparipiirtäjän Ambrosius Hedengranin Upsalan kokouksen johdosta v. 1693 vietetyn riemujuhlan muistoksi kaivertaman »Riemurunon». Yksinkertaisen kaapin ovien sisäpuolelle on turkulainen kirkkomaalari mestari Lauri Myra (toimi vv. 1691-1712) maalannut Kaarle XI:n ja Ulrika Eleonora vanhemman muotokuvat maalattuihin barokkisoikioihin. Koko 111×89 cm. Kuvat ovat valmistuneet (tai maksettiin) v. 1698; kaapin valmisti puuseppä Wirman (tilit).

Hedengranin Sleesian uskonvapauden muistoksi v. 1707 kaivertama *kuparipiirros* on myös kirkossa, mutta kaksi v. 1703 ostettua piirrosta ovat hävinneet (tilit; ne olivat Kaarle XI:n hautajaisten ja Narvan taistelun muistoksi valmistetut).

VIIMEINEN TUOMIO, kankaalle tehty hyvin alkeellinen öljymaalauk. Alareunassa kirjoitus: »Jumalan Kunniaksi ja Maskun Kirkon Kaunistukseksi On Tämä Taulu Kirkon Kassalla Ostettu Turusta ANNO 1708.» Tumma yksinkertainen kehys. Koko 178×169 cm. Turkulainen mestari Lauri Myra maalannut (tilit).

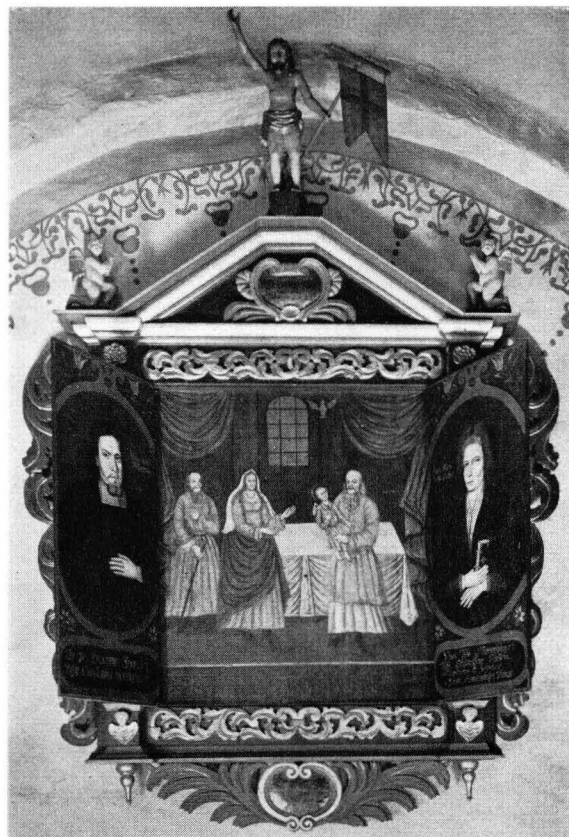
VOTIIVITAU (kuvat 27, 28). Barokkityylisen kaapin sivuissa olevat, viiniköynnösten kiertämät pylvääät kannattavat polvekkeista ylälistaa, jonka päädyn muotoisen otsikon yläpuolella seisovaa ylösnoussutta Kristusta polvistuvat enkelit palvovat. Kaapin sivuissa on akantinkiemuroita ja alareunassa kirjoituskehä palmunlehvien välissä. Veistoskoristelun hallitsevat värät ovat violetti, vihreä ja kulta. - Simo Vaccenius (Mas-

27. KIRKKOHERRA SIMO VACCENIUksen JA HÄNEN PUOLISONSa REGINA REUTERIN v. 1709 TEETTÄMÄ VOTIIVIKAAPPI. SEN ON MAHDOLLISeSTI VEISTÄNYT KUSTAA HAGNER, KUVAT ON MAALANNUT LAURI MYRA.

Kyrkoherden Simon Vaccenius' och hans hustru Regina Reuters votivskåp 1709. Möjligen skuret av Gustav Hagner; målade av Lars Myra.

kun kirkkoherra vv. 1699-1739) ja hänen puolisonsa Regina Reuter ovat lahjoittaneet kaapin. Kuvaesitykset onkin valittu kirkkoherran etunimen mukaan. Ovien ulkopuolelle on kuvattu Luukk. 23: 26: Kristuksen sortuessa ristin alle sotilaat siirtävät sen Simon Kyreneläisen hartioille; kuvan alla on ko. raamatunkohdan latinankielinen teksti. Sisäpuolella on kuvattuna Luukk. 5: 27-29: Simeon siunaa temppelissä Jeesus-lastä, kuvan alla raamatunkohdan latinankielinen teksti. Samalla veistokset ja kuvat muodostavat tiivistetyn sovitushistorian, joka käsittää Vapahtajan syntymisen (kaapin sisäpuolinen kuva), kuoleman (ristin kantaminen kaapin ulkopuolella), ylösnousemuksen (otsikon päätteenä) sekä paluun (otsikkoon on sovitettu kehään kirjoitus, jossa Ilmestyskirjan 22: 20:n sanoin rukoillaan Jeesusta tulemaan: *Veni Domine Jesus*, tule, Herra Jeesus). Lahjoittaja toivoo sovitustyön koi-

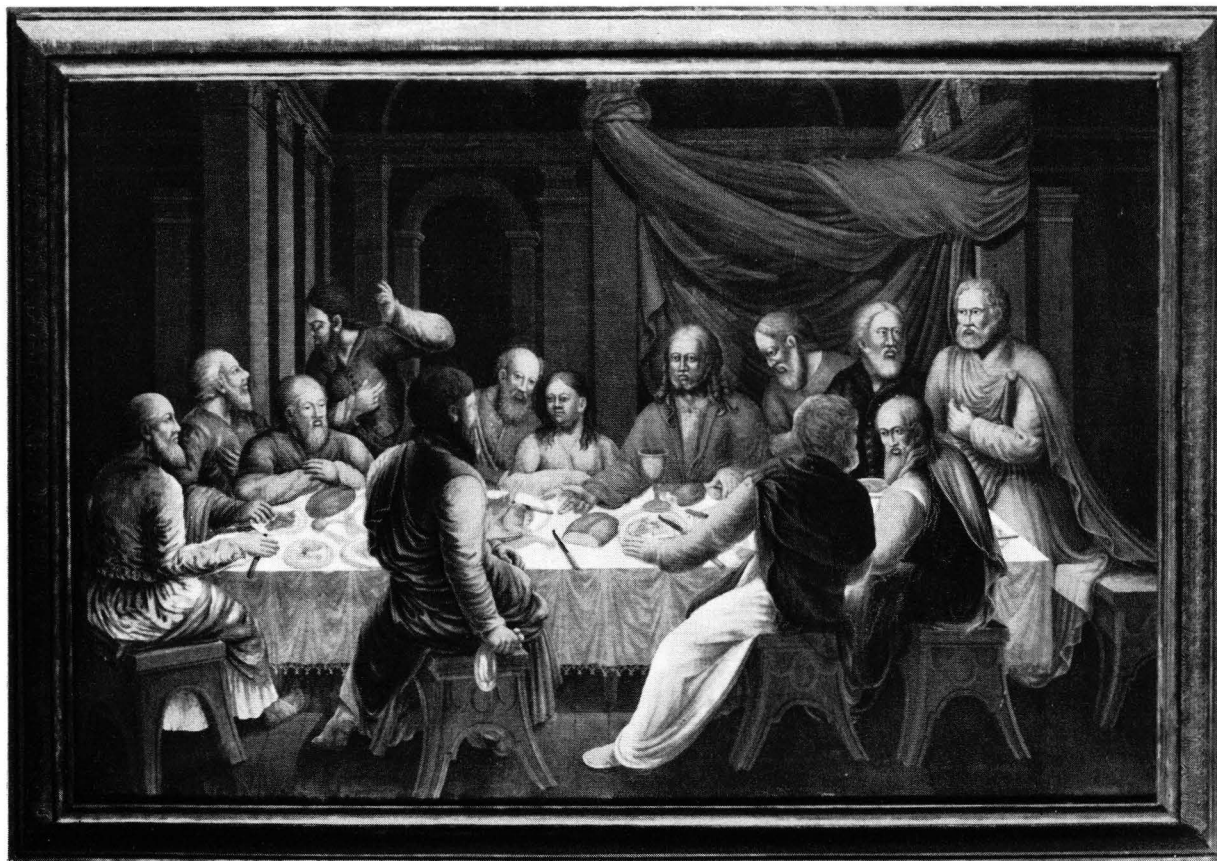
28. VOTIIVIKAAPIN OVIEsI SÄPINNOISSA OVAT SIMO VACCENIUksen JA REGINA REUTERIN MUOTOKUVAT.

Simon Vaccenius' och Regina Reuters porträtt äro målade på insidan av votivskåpets dörrar.

tuvan hänellekin hyväksi: kaapin alareunassa on kirjoituskehässä Matt. 25: 21: *Euge serve bonus intra in Gaudium Domini tui quod sperant Simon Vaccenius Pastor Regina Reuter Coniunx Anno 1709* (Hyvä palvelija, mene herrasi iloon, jota toivovat Simo Vaccenius, pastori, ja Regina Reuter, hänen puolisonsa).

Kaapin ovien sisäpuolella ovat lahjoittajien muotokuvat maalatuissa barokkisoikioissa. Oikealla Vaccenius papinpuvussa; kirjoitus *Natus 1665 Pictus 1709* (syntynyt 1665, maalattu 1709) sekä alapuolella latinankielisenä Ps. 31: 1. Vasemmalla Regina Reuter Raamattu kädessään; kirjoitus *Nata 1652, Picta 1709* ja 1. Roomalaiskirjeen 14: 8:n muunnelma: *Vivo tibi Moriorque Tibi, Dulcissime Jesu, Mortuus et Vivus sum maneamque Tuus* (Elän sinulle ja kuolen sinulle, rakkain Jeesus, kuolleena ja elävänä olen sinun omasi ja aina pysyn). Kaapin kork. noin 300 cm, lev. 170 cm.

Tyylistä päättäen jo aikaisemmin mainittu turkulainen mestari Lauri Myra on maalannut ku-

29. EHTOOLLISEN ASETTAMINEN. EERIK LINDSTRÖMIN MAALAAMA VV. 1837-39.
Nattvarden. Erik Lindström, 1837-39.

vat. Meinander toistaa (Porträtt i Finland I, s. 30) Nervanderin olettamuksen, että taiteilija on ollut Mikael Corelius; Myra, joka v. 1709 oleskeli Maskussa ja teki kirkossa niihin aikoihin erinäisiä maalaustöitä (tilit), on tekijänä todennäköisempi. Kehyksen on Nervanderin mukaan veistänyt Kustaa Hagner (toimi Turun akatemian piirtäjänä vv. 1694-1712), mikä on hyvin todennäköistä (vrt. esim. Sääksmäen kirkon alttarikeshystyksen enkeleitä).

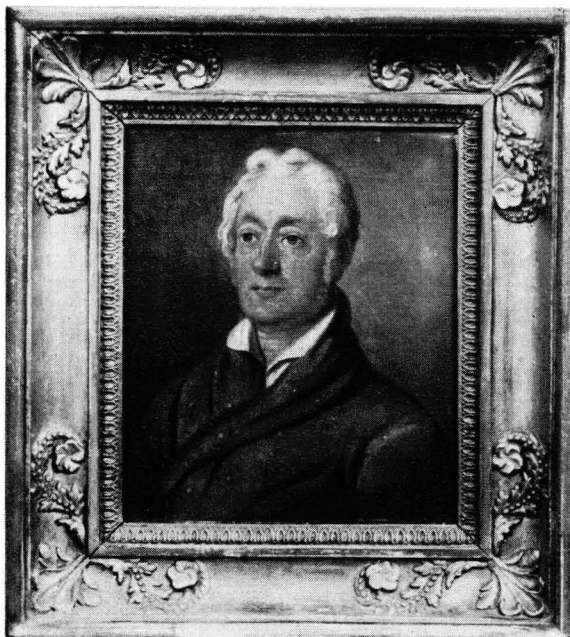
KRISTUKSEN SYNTYMÄ JA TAIVAASEEN ASTUMINEN (kuva 30), kankaalle tehdyt öljymaalaukset. Tyylistä päättäen turkulainen kirkkomaalari Joonas Bergman maalannut; taulut ripustettiin alttarin molemmin puolin. Kullattujen kehyksien otsikona säteilevä tähti sekä ristikkäiset palmunlehvät ja kruunu, alareunassa rokokootyylliseen kehykseen maalattu: »Tämän Kirkon caunistuxex on cunniallisen Talonpoica Kuritullan Kyläsä ja Linnanvaltan talosa Matts Jacobin poica lahjoittanut Tämän Taulun. Syndynyt Wuona 1711 ja cuoli 1764.» Koko 133×97 cm.

EHTOOLLISEN ASETTAMINEN (kuva 29), kankaalle tehty öljymaalaukset. Kääntöpuolella on turkulaisen maalarimestarin Eerik Lindströmin suomenkielinen signeeraus ja vuosiluvut 1837-39 (Kronqvistin inventoimiskertomus, taulu on niin korkealla pohjoisseinässä että signeerausta ei pääse näkemään). Tumma kehys. Koko 143×208 cm. MUOTOKUVA (kuva 31), kankaalle tehty öljymaalaukset. Signeeraus kääntöpuolella: »Florus Toll född 17 5/3 94 död 18 9/12 44. Porträterad 7/9 1844 af (J.) Blackstadius.» (Florus Toll, s. 5. 3. 1794, k. 19. 12. 1844. Kuvannut J. Blackstadius 7. 9. 1844.) Kiharatukkaisen, vanhahkon miehen rintakuva, pukuna punakukkainen aamutakki. Kullattu kehys. Koko 22,5×18,5 cm. (F. Toll, Kankaisten kartanon omistaja vv. 1836-44.) KRUSIFIKSI, 1800-luvulta, puuta ja valkometallia. Kork. noin 30 cm. Mainitaan v. 1834 (kal.).

HÄVINNEET TAIDETEOKSET: V. 1690 myytiin kirkosta P. Nikolauksen kuva (mahdollisesti sotasaalis; tilit). Alttaritauluna käytettiin v:een 1700 saakka aikaisemmin esiteltä

30. KRISTUKSEN TAIVAASEEN ASTUMINEN. JOONAS BERGMANIN
MAALAAMA VUODEN 1760 PAIKKEILLA.
Kristi Himmelsfärd. Jonas Bergman, ca 1760.

keskiaikaista alttarikaappia. V. 1704 sai Lauri Myra maksun Ehtoollisen maalaamisesta ja vielä kerran alttaritaulusta; se saattaisi olla sama taulu, joka nyt on Vahdon kirkossa. Uusi alttaritaulu hankittiin v. 1795, mutta varkaat rikkoiivat sen v. 1801 (pöytäk.). V. 1803 mainitaan ovellinen alttaritaulu, jossa oli seitsemän kuvaa, ehtoollinen, ylinnä pieni risti ja lammis. Tämä poistettiin v. 1837, kun hankittiin Lindströmin ehtoollistaulu. V. 1708 hankittu, Myran maalaama Mooses-aiheinen taulu on hävinnyt 1890-luvulla. Aleksanteri I:tä esittävä kipsiveistos, jonka kauppias N. Kingelin oli lahjoittanut v. 1851, siirrettiin v. 1883 kansakouluun.

Kirkolliset astiat

KALKKI (kuva 32), hopeaa, kullattu. Jalka ja varsi ovat keskiaikaista työtä 1300-luvun puolivälistä, tukholmalaista alkuperää, suhteettoman iso malja tehty joko v. 1703 (joka vuosiluku on raaputettu jalan alle) tai v. 1755 (jolloin tilikirjan mukaan turkulainen Niilo Enberg peri maksun kalkin maljan laajentamisesta).

Jalkaa kiertää majuskelikirjoitus: *De: vera: vite: fert: hoc: vas: pocula: vite* (totisesta viinipuusta tämä malja tarjoaa elämän juomaa). Kirjoituksen sisäpuolella muodostaa yksinkertainen kaiverrus-koristelu kahdeksanlehdyn; jalkaan on kiinnitetty plastinen krusifiksi. Litteähkön solmun kyhmyissä on kirjaimet IHESUS ja risti; kirjainten taustana ollut emali(?) on hävinnyt. Kyhmyjen väleihin muodostuu läpikuvioiset suippokaarikuviot. Kalkin nykyinen kork. 23 cm, jalan kork. 13 cm. - Kalkkiin kuuluu ÖYLÄTTILAUTANEN (kuva 33), jonka laitamaa kiertää kirjoitus: *Hostia. sacra. IHC. anime. fit. hic. optimus. es(us)* ja risti (Kristus valmistaa pyhästä hostiasta sielulle parhaimman ravinnon). Keskelle on kaiverrettu ympyrään ja kuusilehdykkään sovitettu, voitonlippua kantava karitsa. Halk. 14 cm.

PIKARIT, hopeaa, 150 kpl. Leimat: Y. Salmela, Turku 1955.

ÖYLÄTTILAUTANEN, hopeaa, uusrokoomallinen. Pohjassa kaiverrus: »Maskun kirkko 1932.» Halk. 12 cm. Leimat A. S. (?), Turku 1932.

MATKAVÄLINEET, hopeaa. Yksinkertaisen kalkin kork. 12,5 cm, lautasen halk. 7 cm. Leimat: A. Grönroos; Turun kaupungin leima ja vuosi-

31. HOVIOIKEUDENNEUVOS FLORUS TOLLIN MUOTOKUVA
V:LTÄ 1844, MAALANNUT J. BLACKSTADIUS.
Hovrättsrådet Florus Tolls porträtt. J. Blackstadius, 1844.

kirjain puuttuvat, tilikirjan mukaan välineet on hankittu v. 1836. Niiden kanssa käytetään pientä leimaamatonta rasiaa.

MATKAKALKKI, hopeaa. Yksinkertaisen kalkin jalkaan on piirretty: »1 3/4 lod». Kork. 13 cm. Leimat: H. I. Törnroth, Turku 1839.

ÖYLÄTTIRASIA, hopeaa. Uusklassillisen, jalallisen sokeriastian muotoinen. Jalusta neliömäisen le-
vyn muotoinen, jalan koristeena pystyuurteet ja punottu nauha, maljan pohjassa lehtikiehkura ja kyljissä koristenuhat. Kulmikkaat korvat. Kor-
keassa, kaartuen kapenevassa kannessa pystyuur-
teita ja lehtinuppi. Kork. 23 cm. Leimat: A. Le-
von, Turku 1785.

LUSIKKA, hopeaa. Iso ruokalusikka, jonka var-
teen on kaiverrettu »Masku». Leimat: W. Pet-
tersson, Turku; vuosikirjain puuttuu. Tilikirjan
mukaan lusikka on hankittu v. 1826 ostetun
tilalle.

VIINIKANNU, hopeaa, sisältä kullattu. Rokokoo-
tyylinen. Profiloitu pullukkajalka, pullean kuvun
alaosassa kierteiset harjannepakotukset, kuperan
kannen nuppina säderisti. Kylkeen on kaiver-
rettu: Denna Kommunion kannan är förstorad år
1858 från den gamla, förärad af Carolus Carpelan
och Maria Qvickelberg Anno 1683 med tillsats
af tvenne ljusstakar förärade af Maria Sölvver-
hjelm anno 1667 till Masku kyrka» (Tämä ehtool-
liskannu on v. 1858 laajennettu vanhasta, jonka
ovat lahjoittaneet Kaarle Carpelan ja Maria
Qvickelberg v. 1683; tämän lisäksi on käytetty
kaksi kynttilänjalkaa, jotka Maria Sölvverhjelm
on lahjoittanut Maskun kirkkoon v. 1667). Kork.
44 cm. Leimat: O. R. Lundgren; Turun leima ja
vuosikirjain puuttuvat. (Kaarle Carpelan, kihla-
kunnan tuomari, Ohensaaren kartanon omistaja
vv. 1688-93; vanhan kannun paino oli 64 luotia.
Maria Silfverhjelm eli Sölvverhjelm, Kustaa
Eevertinpoika Hornin kolmas puoliso, k. v. 1712.)
VIINIKANNU, hopeaa, sisältä kullattu. Tehty edel-
lisen mallin mukaan. Kaiverrus: »Maskun kir-
kon oma 1874.» Leimat: W. Pettersson; Turun
leima ja vuosikirjain puuttuvat.

ÖYLÄTTIRASIA (kuva 34), kuparia. Neljä kaare-
vaa jalkaa kannattaa suorasivuista, saranakantista
lipasta, johon on sahaviivoin kaiverrettu hyvin
alkeellinen koristelu. Etupuolella on vuosiluku
1766, jonka alapuolella alttari kalkkeineen ja kan-
nuineen, takapuolella on ristiinnaulitsemisryhmä,
sivuilla kasvikuviot. Pohja 7×9,5 cm, kork.
12 cm. Rasia ostettiin v. 1766 varusmestari Mikael
Stenströmltä hopeakoristeisen puisen(?) rasian

32. HOPEINEN EHTOOLLISKALKKI, JONKA JALKA ON TEHTY
1300-LUVUN PUOLIVÄLISSÄ.
Nattvardskalk av silver. Foten från mitten av 1300-talet.

33. KESKIAIKAISEEN KALKKIIN KUULUVA ÖYLÄTTILAUTANEN.
Den medeltida kalkens patén.

tilalle, jonka nimismies J. Nyholm oli lahjoittanut v. 1695 (kal.).

PYHÄINJÄÄNNÖSRISTI (kuva 35), kullattua kuparia, luultavasti 1400-luvulta. Jalka (tai varren alaos) puuttuu, varressa on pystyurteinen solmu. Ristin haarat päättyvät kolmilehdykkään, niihin on kaiverrettu varjostetulle taustalle evankelis-

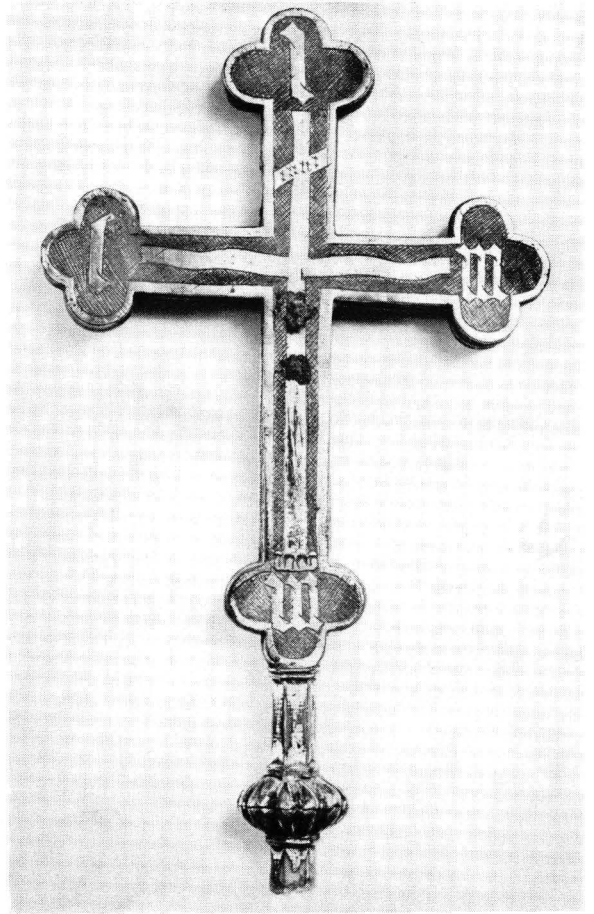

34. KUPARINEN ÖYLÄTTIRASIA. LAHJOITETTU V. 1766.
Oblatask av koppar, skänkt år 1766.

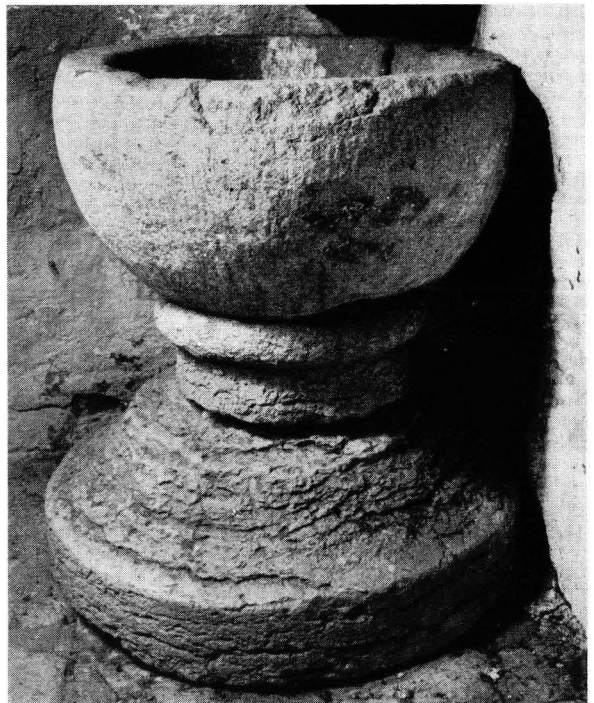
tain etukirjaimet minuskelikirjaimin. Samalla tekniikalla on ristiin kaiverrettu kapea nauhamainen risti ja vino INRI-nauha. Nauharistissä on lyijynläiskää, nähtävästi nykyään hävinnyt Ristiinnaulittu on ollut lyijyllä kiinnitetty. Ontto sisus on jaettu lokeroihin, joiden kannet puuttuvat. Kork. 29,5 cm.

HÄVINNEET EHTOOLLISVÄLINEET ja muut astiat: Kustaa Vaasan kirkkoastioiden takavarikoinnin yhteydessä saatiin Maskun kirkosta hopeinen öylättiastia ja kaksi öljyastiaa sekä kullattu hopeamonstranssi. Kirkkoon jätettiin edellä mainittu ehtoollisvälineet sekä toiset, pienemmät, jotka oli takavarikoitu Naantalin kirkosta; nämä häviävät kalustoluettelosta jo v. 1667. Tinaisista matkavälineistä mainittakoon 1690-luvun välineet, joihin kuului myös pullo, v. 1739 hankittu kalkki, jonka pohjaan voitiin ruuvata pullo sekä v. 1822 hankittu, messinkirenkailla koristettu kalkki (tilit). 1660-luvulla mainitaan tinainen öylättirasia (kal.). V. 1681 hankittiin kirkkoon 36 luotia painava pieni hopeinen viinikannu (tilit).

36. Keskiaikainen kasteallas. Jalka on virolaista, malja kotimaista kalkkikiveä.
Medeltida dopfunt. Foten av baltisk, cuppan av inhemsk kalksten.

35. KUPARINEN, KULLATTU PYHÄINJÄÄNNÖSRISTI 1400-LUVULTA.
Förgyllt kopparrelikvarium från 1400-talet.

KASTEALLAS (kuva 36). Malja on kristalliinista, kottimaista (kemiöläistä tai korppoolaista?) alkupe-
 rää olevaa mangaanipitoista kalkkikiveä, jalka ja
 varsi virolaista (tai mahdollisesti öölantilaista?)
 kalkkikiveä; keskiaikainen. Pyöreä jalka ja varsi
 ovat eri kappaleita; varren alapää puuttuu, ylä-
 pään koristeena vanne. Nykyinen kork. 72 cm,
 maljan halk. 72 cm. - Tämän altaan yhteydessä
 on käytetty posliinista kastemaljaa (kal. vuoden
 1796 jälkeen).

Tekstiilit

ALTARIVAATTEET: 1 (kuva 37). Altarivaate tai
 teltta, nykyään KM n:o 1223:1, luultavasti Naan-
 talin nunnien työtä 1400-luvun puolivälistä. Al-
 kuaan 3 x 4 yhteen ommeltua ruutua, joiden sivu
 69 cm, nykyään katkelmallinen. Ruudut ovat
 vuorotellen mustaa ja sinervän vihreää sarkaa.
 Näistä kankaista on leikattu renkaat, eläimet ja
 lehdet, jotka taas on ommeltu kangasruutuihin,
 mutta musta vihreään ja vihreä mustaan. Saumoja
 peittävät kapeat nahkakaistaleet. Jokaisen ruudun
 koristelun muodostaa lausekehän ympäröimä
 eläin (saksanhirvi, yksisarvinen, aarnikotka tai
 riikinkukko), jonka ruumis on kirjottu valkoisella
 langalla, kulmissa on lehdet. Päällikeompeleksi
 on valmistettu valkoiset kirjaimet, eläinten sor-

kat sekä punaisia ja valkoisia kukkia ja lehtiä.
 Saksanhirven lausekehässä on teksti: »Help ihe-
 su(s) help ihesus maria son» (auta Jeesus, auta
 Jeesus, Marian poika), muita eläimiä kiertää
 lause: *Ave maria gracia plena dominus decum* (Terve
 Maria armoitettu, Herra kanssasi). Kirjaimet ovat
 myöhäisgoottilaisia majuskeleita. Vaatteen alku-
 peräinen koko vähintään 207 x 276 cm, nykyi-
 nen koko 105 x 270 cm.

2 (kuva 38). Nykyään KM n:o 54095, 1700-luvun
 alkupuolelta, Lyonin kiinalaisaiheista silkkiä. Val-
 mistettu viidestä kankaan levyisestä kaistasta ja
 hopeakaluunan erottamasta yläosasta. Alkuaan
 luultavasti vaaleanpunaisella atlas pohjalla on sil-
 killä ja hopealangalla pujotetut kuviot: suuri mal-
 jakosta nouseva kukka ja kukkakiemuroihin sovi-
 tetut pagodit. Kangasta on käytetty ylösalaisin.
 Musta pellavavuori. Alkuaan oli vaatteessa kir-
 joitus: »D.C. 1732». Kirkkoherran puoliso Regina
 Reuter lahjoittanut v. 1732 poikansa, varatuomari
 Daniel Cythraeuksen muistoksi (kal.). Lah-
 jaan kuului samasta kankaasta tehty alttariliina.

3. Sinistä villakangasta, reunustettu kirjotulla pel-
 lavakankaalla. Vuosiluku 1819.

4. Mustaa verkkaa, alareunassa hopeakaluuna. Os-
 tettu v. 1858 (kal.).

5. Tummanpunaista samettia. Koristeena kulta-
 brokadinauhasta tehty risti, kirjaimet IHS, vuosi-
 luku 1932 sekä kaksi Aminoff-suvun kirjottua

37. ALTARIVAATE (?) VILLAMOSAIKKIOMPELUSTA. LUULTAVASTI NAANTALIN NUNNIEN
 TYÖTÄ 1400-LUVUN PUOLIVÄLISTÄ. KM.

Antependium (?) av ylle mosaik. Troligen klosterarbete från Nädendal; medlet av 1400-talet. NM.

38. ALTARIVAATE, KIINALAISKUVIOISTA RANSKALAISTA SILKKIÄ. LAHJOITETTU v. 1732. KM.
Antependium av franskt sidentyg med ornament i kinesisk stil. Skänkt år 1732. NM.

vaakunaa. Kankaisten kartanon omistaja vapaa-herra Claes Aminoff lahjoittanut v. 1932.

6. Valkoista kudontaa, koristeena kultakaluunari-risti. Suomen Käsityön Ystävät valmistanut v. 1959.

KASUKAT: 1. Sinipunaista samettia. Reunassa koristenauha, selkäpuolella brokadinauhasta ommeltu risti. Mainitaan v. 1784 (kal.).

2. Mustaa samettia. Koristeena leveät hopeakaluunat. Selkäpuolella risti, INRI ja vuosiluku 1825, etupuoletta Jehovan aurinko.

3. Edellisen kaltainen, vuosiluku 1840.

4. Valkoista kudontaa, Suomen Käsityön Ystävien nk. »Valkoinen ruusu»-mallia. Tekstiilitaiteilija Marjatta Wikman sommitellut, Suomen Käsityön Ystävät valmistanut v. 1959.

KALKKILIINAT: 1. Mustaa samettia, koristeena hopeabrokadireunus, kaluunari-risti ja hopeahapsut. Mahdollisesti hankittu v. 1847 (kal.).

2. Tummanviolettiä, täplikästä silkkiä. Koristee-

na hopealla kirjottu risti ja hopeahapsut. Hankittu v. 1859 tai vuoden 1870 paikkeilla.

KIRJALIINAT: 1. Sinistä samettia, koristeena hopeakaluunari-risti ja -reunus.

2. Harmaata silkkiä. Koristelu ommeltu lasihelmistä; reunanauhat, vaaleat hapsut. Kuviona keuhään sovitettu kukkakori ja nauharuusukskeet. Margareta Helena Fredensköld lahjoittanut v. 1795. (Margareta Fredensköld, Turun hovioikeuden presidentin C. A. Hallenbergin puoliso; isä omisti Kankaisten kartanon.)

HAAVIT: 1. Päällystetty mustalla sametilla. Koristeena ristikkäiset hopeakaluunat, hapsut ja tupsu. Kirjottu vuosiluku 1848.

2. Edellisen kaltainen, uusittu v. 1854. Hankittu kirkkoon v. 1760; haavi oli musta ja varustettu kellolla ja messinkisellä varsiputkella (kal.).

PAARIVAATTEET: 1. Mustaa verkkaa, valkoiset pel-lavahapsut, vuosiluku 1827.

2. Edellisen kaltainen, luultavasti hankittu v. 1870.

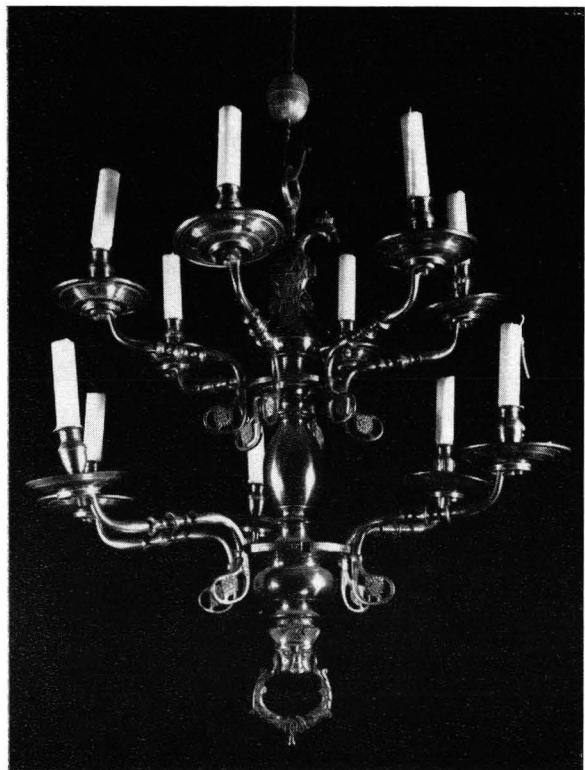
HÄVINNEET TEKSTIILIT: V. 1874 tehty KM:n arkistossa oleva piirustus esittää alttarilla olevaa 1600-luvun valkoista puolisilkistä, kukka- ja lehtikuviokoristeista vaatetta, jonka pujotetut kuviot olivat haalistuneet vaaleiksi. V. 1652 oli kirkossa vielä valkoinen kastemekko (tilit). Kalustoluettelo mainitsee v. 1667 seuraavat alttarivaatteet: 1. Keltainen armoosiinisilkinen, koristeena kukkia ja hapsut, lahjoittanut Margareta Fincke (Kankaisten omistajan sotamarsalkka Eevert Kustaanpoika Hornin v. 1647 kuollut puoliso). 2. Vaaleanpunainen taftinen. 3. Toinen keltainen, kukkakuvi-oin koristettu »säpra»-kankainen. 4. Sininen »rask»-villa-kankainen (sarge-laatu; ks. Pylkkänen, Säätyläispuku s. 476) koristelu kultapitsistä, neiti Elin Horn lahjoittanut (mahdollisesti valtaneuvos Henrik Klauunpojan ennen v. 1609 kuollut tytär). 5. Keltaisesta »perkaalista» ja punaisesta »säprasta», kalustoluettelon toisinnossa keltaisesta »kartee-kista» (taftilaatu, ks. Pylkkänen, main. teos s. 477), yläosa punainen. 6. Punainen ja keltainen, armoosiinisilkinen, Kustaa Eevertinpoika Horn ja hänen puolisonsa Barbro Kurki lahjoittaneet; vaatteessa oli lahjoittajien hopeiset vaakunat ja nimikirjaimet (Kustaa Eevertinpoika k. v. 1666, hänen puolisonsa v. 1658). Paitsi näitä oli vielä moniväri-nen kirjottu alttarivaatteen yläosa sekä muutama pienempi liina.

Samassa luettelossa oli seuraavat kasukat (jotka melkein kaikki poistettiin käytöstä jo 1700-luvun puolivälissä): 1. Ruskea sinivuorinen, yllä mainittu Barbro Kurki lahjoittanut. 2. Musta, hopeapitsikoristeinen. 3. Ruskea silkki-plyy-sinen (»kaff»-kankainen), kuvioina mustia ruusuja ja koristeena kultapitsinen risti. 4. Vihreä »kaff»-kankainen, koristeena kirjottu risti. 5. »Tubiini»-kankainen (taftilaatu, ks. Pylkkänen, main. teos s. 477), kuvioina valkoiset ja kultaiset kukat, ristitön. 6-7. Pari vanhaa silkkikankaista, toinen keltaista »säpra», toinen punaista atlassilkkiä. 8. Ruskea damastinen, koristeena kirjottu risti. Tämä viimeinen oli ilmeisesti sama keskiaikainen kasukka, jonka selkäosa vielä v. 1874 oli tallella (Taidehist. retkik.). Ristin keskellä oli Maria ja Jeesus-lapsi, alapuolella kaksi naispyhimystä(?)

ja sivuhaaroissa kahden naispyhimyksen rintakuvat; kaidilla oli kruunu ja sädekehä.

Vuoden 1667 kalustoluettelo mainitsee seuraavat kalkkiliinat: 1. Hienoa pellavakangasta («Kammarduk»), Barbro Kurki lahjoittanut. 2. Vaaleanpunainen, taftinen, koristelu hopeaa ja kultaa, neiti Elin Horn kirjonut. 3-4. Pari kirjavaa liinaa. 5. Punainen damastinen, ripsut kirjavat. 6. Keltainen, punareunuksinen. 7. Punainen samettinen, koristeena kultakirjontaa, Barbro Kurki lahjoittanut. - Kaikkien näiden tekstiilien lisäksi on kalustoluettelossa vanha kirjava paarivaate sekä kaksi mustaa paarivaatetta, joista toisen oli lahjoittanut Margareeta Fincke, vihreästä damastista ja atlas-silkistä ommeltu morsiuspelto ja morsiuspenkin kirjava liina.

V. 1701 hankittiin alttarimatoksi karhunta. V. 1733 Regina Reuter lahjoitti vihreän taftisen morsiuspelto. Samana vuonna lahjoitettiin haavi, jonka koristeena oli hopeakaluunat, kirjaimet I O L ja vuosiluku 1733. V. 1757 ostettiin turkulaiselta kauppiaalta Jaakob Bremeriltä samettikasukka. V. 1770 hankittiin musta alttarivaate, johon kapteeni F. Spöhler lahjoitti hopeakaluunat. (F. Spöhler, Maskun Kalelan virkatalon haltija vv. 1763-69.) V. 1784 oli kalustoluetteloon tullut valkoinen, kirjottu silkkinen kalkkiliina, ja v. 1791 neiti Johanna Karoliina Fredensköld lahjoitti sinipunaisen silkkinen kalkkiliinan, jonka koristeena vaakuna ja hopeahapsut. (J. C. Fredensköld, k. v. 1797, isä Kankaisten kartanon omistaja Niilo Hasselbom, aateloituna Fredensköld.) Samoihin aikoihin mainitaan kultabrokadinen kirjaliina. Suurin osa tekstiileistä poistettiin käytöstä v. 1834 (kal., tilit).

39. VASKINEN KYNTTILÄKRUUNU VUODEN 1600 PAIKKEILTA. *Malmkrona, ca 1600.*

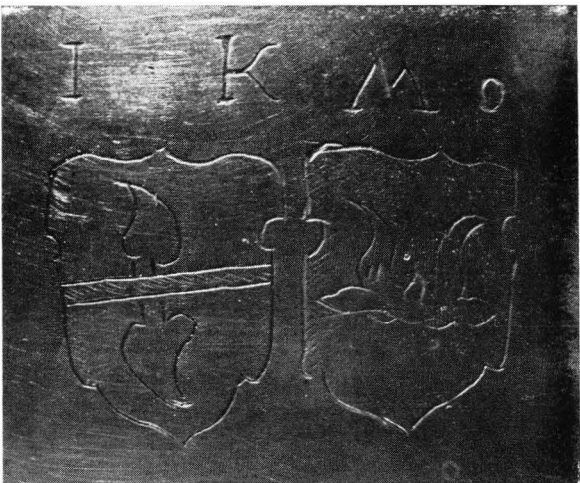

40. VASKINEN KYNTTILÄKRUUNU 1600-LUVUN ALKUPUOLELTA. *Malmkrona från början av 1600-talet.*

Valaisimet

VASKIKRUUNU (kuva 39). Vuoden 1600 paikkeilta. 2x6 kynttilänhaaraa, joissa pyöreät talivadit ja uurnamaiset kynttilänpesät, sisäkiemurassa kukka. Rungon yläpäässä plastinen kaksoiskotka, litteä pallon muotoinen alapää päättyy leijonanpään, jonka suusta riippuu kahden delfiinin muodostama rengas. Kruunu oli kirkossa v. 1667 (kal.).

VASKISET PALLOKRUUNUT: 1 (kuva 40). 1600-luvulta. 2x6 kynttilänhaaraa, joissa pyöreät talivadit, alahaarojen sisäkiemurassa lehdet ja kukka

41. JÖNS KNUUTINPOIKA KURJEN JA MÄRTA OXENSTIERNAN VAAKUNAT EDELLISESSÄ KRUUNUSSA.

Jöns Knutsson Kurcks och Märta Oxenstiernas vapen på kronan på föregående bild.

ylähaaroissa solmun asemessa lehtikoristelu. Rungon yläpäässä plastinen kaksoiskotka, alapäässä iso pallo, jossa profiloitu nuppi ja kaiverrukset (kuva 41): Kurki ja Oxenstierna -sukujen vaakunat sekä kirjaimet I.K. ja M.O. jotka tarkoittavat valtioneuvos Jöns Knuutinpoika Kurkea ja hänen puolisoaan Märta Oxenstiernaa (solmivat avioliiton v. 1616, rouva kuoli v. 1631. Heidän tyttärensä Barbro Kurki, ks. s. 166, oli naimisissa Kankaisten omistajan Kustaa Eevertinpoika Hornin kanssa.).

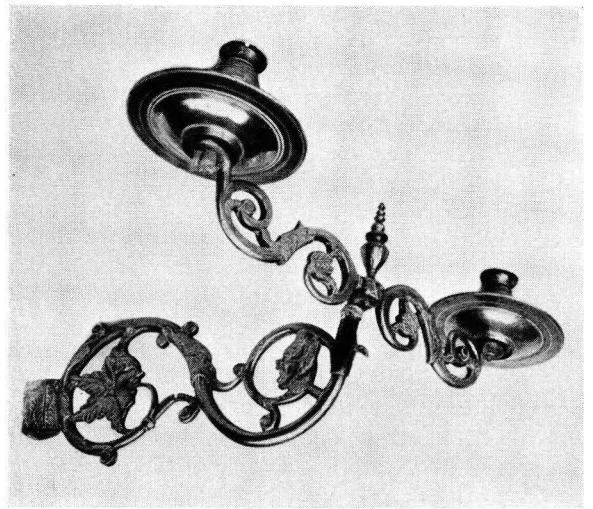
2. Kahdeksan kynttilänhaaraa, simpukan muotoiset talivadit ja heijastuskukat. Palloon on kaiverrettu: »Masko Moder Kyrka 1764» (Maskun emäkirkko 1764).

3. 3×8 kynttilänhaaraa, pyöreät talivadit ja heijastuskukat. Rungon yläpäässä on mies keihäs kädessä. Pallon nuppi on kaksijakoinen. Turkulainen keltavalaja J. Wikström valmistanut v. 1831 (tilit).

TINAINEN PALLOKRUUNU. Alkuaan kuusihaarainen, ainoastaan kaksi haaraa säilynyt. Pyöreät talivadit, lyhyt tukeva runko, pallossa profiloitu

42. PAKOTETTU MESSINKIPELTINEN LAMPETTI V:LTÄ 1739.
Lampett av driven mässingsplåt, 1739.

43. VASKINEN SEINÄKYNTTELIIKKÖ 1600-LUVULTA.
Malmljusarm från 1600-talet.

nuppi ja kaiverrus: »Michel Andersson A 1730». Leimoja ei ole.

KRISTALLIKRUUNU, empiirityylinen. Messinkivan-teessa 12 kynttilänhaaraa. Turkulainen keltavalaja J. Wikström valmistanut v. 1831, lahjoittajat seurakunnan nuoriso (tilit ja kal.).

RAUTAKRUUNU, nykyään THM n:o 5877. Kolmihaarainen, yksinkertaista tekoa.

SEINÄKYNTTELIIKÖT: 1-2 (kuva 43). Vaskiset, kaksiaaraiset, 1600-luvulta. Seinähaara on S:n muotoinen kiemura, jonka koristeena delfiininpää, kiemuroihin on sovitettu lehtikoristeluun yhtyvät naamiot. Sen päässä on profiloitu tappi. S:n muotoisissa sivuhaaroissa on tulppaani- ja delfiinkoristelua, pyöreät talivadit ja uurnamaiset kynttilänpesät. Seinäulkonema 35 cm. Mainitaan v. 1667 (kal.). Luultavasti lyypekkiläistä alkuperää (mm. Lyypekin Schiffergesellschaftin talossa kirjoittaja on nähnyt tämän seinäkynttelikön seinähaaran muotoiset seinäkyntteliköt).

3-4. Messinkipelistä pakotetut käyrät seinähaarat, 1600-luvun loppupuolelta. Seinäkupurassa on loivaa pakotuskoristelua punssatulla pohjalla, kuvioina kukkia, soikioita ja puolipyörylöitä; sama koristelu toistuu talivadissa. Kierrevarressa pyöryläkoristeinen solmu. Seinäulkonema 35 cm. Mainitaan vasta v. 1784 (kal.).

LAMPETIT: 1-2 (kuva 42). Pari messinkipelistä pakotettua, kruunatun sydämen muotoista, verrattain yksinkertaista tekoa. Kilvessä soikea koverre, jonka molemmiin puolin pakotetut kukkakiemurat, koverteen yläpuolella pakotettu kruunu. Talivadissa pakotetut pyörylät. Kork. 27 cm. Kirkonisäntä lahjoittanut v. 1739 (kal.).

KYNTTILÄNJALAT: 1. Kolmileimaista tinaa, kaksihaarainen, 1700-luvun puolivälistä. Pullukkajalasta nousee tukeva putkimainen varsi, jossa on litteä solmu ja profiilirenkaat. Varren päässä olevan nupin alapuolelta lähtee kaksi alaspäin taipuvaa kiemurahaaraa, joissa on pyöreät talivadit ja profiilirenkaiset kynttilänpesät. Kork. 30 cm. Leimat: Elias Ståhlfor, Turku; vuosileima puuttuu. Kynttilänjalka on luultavasti valmistettu v. 1735 kirkon haudasta löydetystä tinasta (tilit). 2-3. Venäläistä pleteeriä, empiirityyliset. Pystyuurteisen varren alapäässä akantinlehtiä. Porvari Johan Grönfors Härmälän Isostatalosta lahjoittanut v. 1824 (kal.); lahjaan kuului mahdollisesti myös n:o 6.

4-5. Pleteeriä, kolmihaaraiset, 1800-luvun loppupuolelta. Kaksi kierukkahaaraa, kolmas kynttilänpesä varren päässä. Kork. 38 cm. Ostettu noin v. 1870 (tilit) varastettujen kolmihaaraisen pleteerijalkojen tilalle, jotka raumalainen kauppias H. J. Bergström oli lahjoittanut ennen v:ta 1819 (kal.).

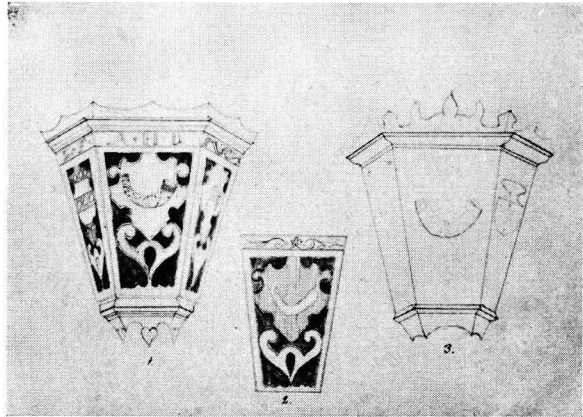
6. Alkuaan hopeoitua vaskea, yksinkertainen. Kork. 20 cm.

7-10. Kaksi paria yksinkertaista vaskesta valettua 1800-luvun tyyppistä kynttilänjalkaa. Kork. 17 cm. Ostettu v. 1844 (tilit).

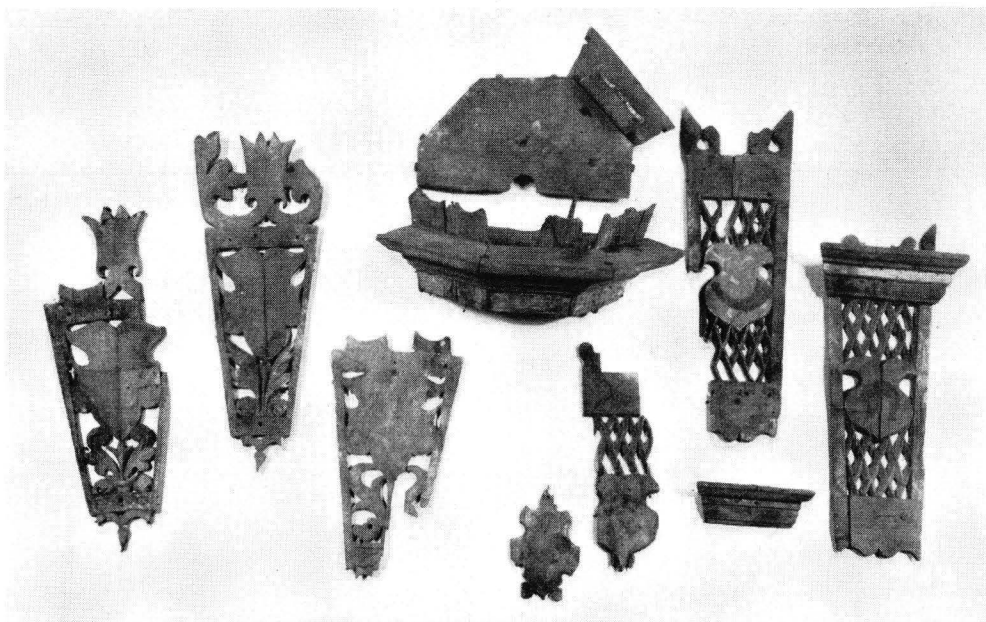
11-12. Pari vaskesta valettua, ohutta ja korkeaa kynttilänjalkaa. Kork. 27,5 cm. Ostettu v. 1872.

PUISIA SAATTUELYHTYJEN PALASIA (kuvat 44, 45), nykyään KM n:o 58100. Lyhtyjen muoto on E. Almbergin v. 1870 tekemän piirustuksen ja säilyneiden kappaleiden perusteella rekonstruoituissa. Lyhdyt ovat olleet kahdeksankulmaisia, ylöspäin leveneviä, pitkätankoisia, ala- ja yläreunassa profiloidut listat ja sahatut koristeet, sivut läpikuvioiset. Yhden lyhdyn sivuissa on ristikkoon sovitettu vaakuna, toisessa vaakuna nousee lehtikoristelusta. Värinjätteitä: sininen, vihreä, punainen, valkoinen ja musta.

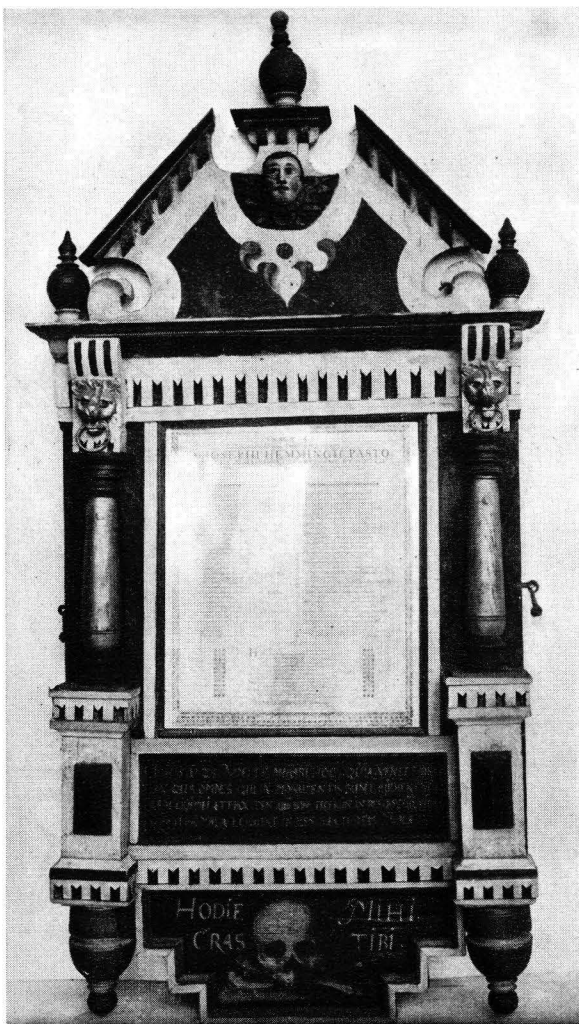
1. Lyhdyssä olivat kirjaimet LF Fleming-suvun

44. PUISIA SAATTUELYHTYJÄ 1570-JA 1580 -LUVULTA. PIIRUSTUS V:LTÄ 1870 KANSALLISMUSEOSSA.
Processionslyktor av trä från 1570- och 1580-talet. Teckning 1870 i Nationalmuseum.

45. PUISIEN SAATTUELYHTYJEN JÄÄNNÖKSIÄ. KM.
Fragment av processionslyktor. NM.

46. KIRKKOHERRA JOOSEF HEMMINGINPOJAN MUISTOTAULU
V:LTÄ 1625.

Minnestavla över kyrkoherde Josef Hemmingi år 1625.

vaakunan ja kirjaimet A HD Hornien vaakunan yläpuolella, sitä paitsi lisäksi ainakin Hand ja Stålarmlarm -sukujen vaakunat. Kirjaimet tarkoittanevat Lauri Hermaninpoika Flemingiä ja Anna Henrikintytär Hornia; Lauri Hermaninpojan äiti oli Hand-sukua ja Anna Henrikintyttären Stålarmlarmeja. Lyhdystä on tallella vain ylälisian osa. Todennäköisesti lyhty on peräisin käskynhaltija Lauri Hermaninpojan ja Anna Henrikintyttären häistä, jotka vietettiin Kankaissa v. 1584.

2. Lyhdystä on tallella ainoastaan Horn-suvun vaakuna sekä kaksi Sjundby-suvun vaakunaa ja muutama lista. Kirsti Henrikintytär Horn solmi v. 1561 avioliiton eversti Jaakob Henrikinpojan kanssa, joka kuului Sjundby-sukuun.

3. Kolmannesta lyhdystä ovat tallella Tott, Rönnow ja Sparre -sukujen vaakunat. Yllä mainittu Kirsti Henrikintytär meni v. 1570 uusiin naimi-

siin Klaus Åkenpoika Tottin kanssa, ja vaakunat kuuluvat hänen sukuunsa; neljäs sukuvaakuna, Natt och Dag -suvun, puuttuu.

4. Lyhdystä on säilynyt pieni Horn-suvun vaakuna.

5. Piirustuksen mukaan oli myös olemassa lyhty, jossa oli Horn, Stålarmlarm ja mahdollisesti Rönnow -sukujen vaakunat; ehkä toinen lyhty Kirsti Henrikintyttären toisista häistä.

HÄVINNEET VALAISIMET: Pieni kuusihaarainen vaski- tai tinakruunu, jonka kauppias Kustaa Wittfooth lahjoitti noin v. 1699, v. 1655 mainittu maalattu puukruunu, kaikki 1800-luvun peltiset lampetit sekä vanhan kuoriparven vasikiset kyntteliköt ovat hävinneet (kal.). Maria Silfverhjelmin v. 1667 lahjoittamat hopeiset kynttilänjalat mainittiin kirkollisten astioiden yhteydessä (s. 163). - V. 1766 myytiin viisi rautaista kynttilänjalkaa, joista yksi kuusihaarainen, yksi viisihaarainen, yksi nelhaarainen ja yksi kaksiharainen.

Hautausmuistot

1650-luvulla mainitaan kirkossa olleen useita muurihautoja sekä runkokuoneessa että sakaristossa (penkkijaot). Kankaisten kartanon muurihauta oli kuorissa.

47. KAPTEENI A. W. FREDENSKÖLDIN HAUTAUSVAAKUNA
V:LTÄ 1841.

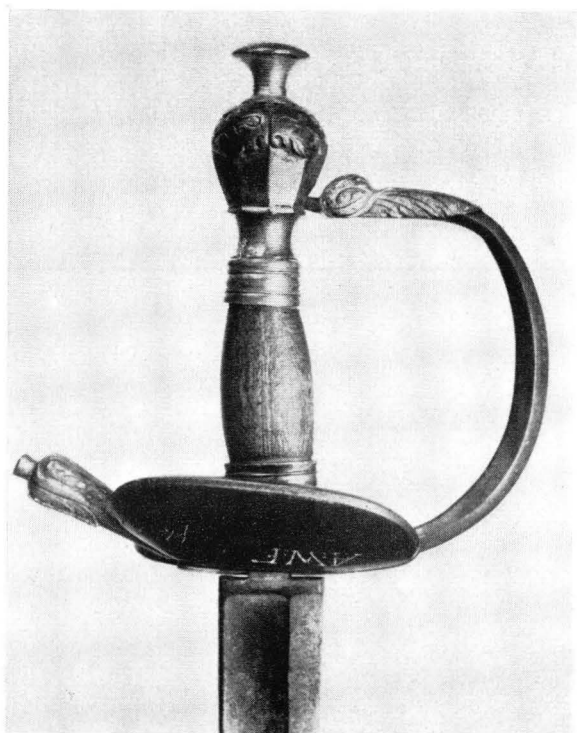
Begravningsvapen för kapten A. W. Fredensköld 1841.

MUISTOTAULU (kuva 46), painettu muistokirjoitus barokkityylisessä kehyksessä. (Ks. Toini Melander, *Personskrifter* n:o 111). Latinankielisen kirjoituksen on Eerik Gregoriuksenpoika Montanus sepittänyt v. 1625 kirkkoherra Joosef Hemminginpojan muistoksi (Maskun kirkkoherrana vv. 1620–25). Painettu Tukholmassa v. 1625. Kehyksen koristeena on molemmin sivuin konsoleilta nousevat pylväät, joiden yläpuolella leijonanpääkoristeiset konsolit kannattavat ylälistaa; taitepäädyn muotoisessa otsikossa on enkelinpää ja sorvatut nupit. Muistolehden alapuolelle on maalattu latinan kielellä Joh. 5: 28, porrastettuun alalautaan pääkallo ja ristikkäiset sääriluut sekä lause: *Hodie mihi, eras tibi* (tänään minun vuoroni, huomenna sinun). Värit punainen, musta ja valkoinen. Kork. 120 cm.

PUiset MUISTOTAULUT, kaksi kappaletta, 1700-luvulta; kirjoitus on hävinnyt.

VAAKUNAT: 1 (kuva 47). Pieni Fredensköld-suvun vaakuna. Kääntöpuolella kirjoitus: »A. W. Fredenskjöld f. 1792 d. 7 Dc. 1841.» (Kapteeni A. W. Fredensköld, s. 1792, k. 7. 12. 1841; ks. s. 152).

2. Aatelisen Aminoff-suvun vaakuna. Kankaisten omistaja vapaaherra Claes Aminoff lahjoittanut v. 1949.

48. A. W. FREDENSKÖLDIN MIEKAN KAHVA.
Fästet på A.W. Fredenskölds värja.

49. KIRKKOHERRA HENRIK HOFFMANIN JA HÄNEN PUOLISONSA
HEBLA GALLEN HAUTAKIVI, TEHTY V. 1650.
*Kyrkoherde Henrik Hoffmans och hans hustrus, Hebla Galles,
gravsten, gjord år 1650.*

MIEKKA (kuva 48). 1700-luvun korumiekka kuuluu Fredensköld-suvun vaakunaan; miekkoja oli alkuaan kaksi kappaletta (Taidehist. retikik.). Kourain puuta, ponsi, väistin ja kaari pronssia, väistimen fasetoidussa nupissa, ponnien ja kaaren yläosassa lehtikoristelua. Väistintevyn alapuolelle kaiverrettu: »A:W:F:».

HAUTAKIVET: 1 (kuva 49). Harmaata balttilaista hiekkakiveä. Keskellä on kehään sovitettu kalkki, kehän molemmin puolin tuntilasi ja ristikkäiset sääriluut, kulmissa enkelinpäät ja ruusut. Kirjoitus (versaalein): »Här ligger wyrdi. ge och wällärde. D. Henricus Hofman. P.P. Maschoensis begrafven. A.- 16...» (Tähän on haudattuna kunnianarvoinen ja hyvinoppinut Herra Henrik Hoffman, Maskun kirkkoherra ja rovasti. v. 16...), kehän alapuolella: »Och hans hustrw Hebla Peersdotter Galle begrafven Åhr 1650. 12. Ivli.» (Ja hänen puolisonsa Hebla Pietarintytär Galle haudattu v. 1650 12 pnä heinäkuuta). Reunoja

50. ARVID JUHANANPOJAN HAUTAKIVI, TEHTY V. 1637.
Arvid Johanssons gravsten, 1637.

kiertävät Jes. 26: 19:n sanat. Koko 220×140 cm. Kivi on ollut muurihaudan päällä kuorin edessä. 2 (kuva 50). Harmaata balttilaista kalkkikiveä. Barokkityyliset kehykset, joissa kaksi kirjoituskilpää, keskellä poikasiaan ravitseva pelikaani. Kulmissa evankelistain vertauskuvat ja nostorengaat. Yläkilvessä kirjoitus (versaalein): »Här.ligger.begravven.erlich.och.wälactadh.man. Arvedh Iohanson. til. Kaiala. huilken. i. Gwdhi. afsomnade. den. 7. aprilis. åhr 1637. Samt. någre. hans barn. på. åthskillige. tider. niderlagde.» (Tässä on haudattuna rehellinen ja arvossa pidetty mies Arvid Juhananpoika Kajalasta, joka kuoli Jumalassa huh-tikuun 7. p.nä v. 1637. Sekä muutamat hänen lapsistaan eri ajankohtina haudattuina.) Reunoja kiertää kirjoitus: »Här.liger.iag.min.barn.oc.så.min.hvstrv.til.mig.komā.må.samt.flere.barn.som.lefve.qvar.oc.döden.ännv.skonat.har.Mig.mina.venner.oc.allesamān.befaller.iag.Gvdi.amen.amen.» (Tässä makaan lapsieni kanssa, niin kuin vaimoni myös tulkoon luokseni, ynnä useat muut

lapset, jotka kuoleman armahtamina vielä ovat elossa. Itseni, ystäväni ja kaikki muut jätän Jumalan haltuun. Aamen, aamen.) Koko 220×133 cm. On ollut kuorin muurihaudan päällä.

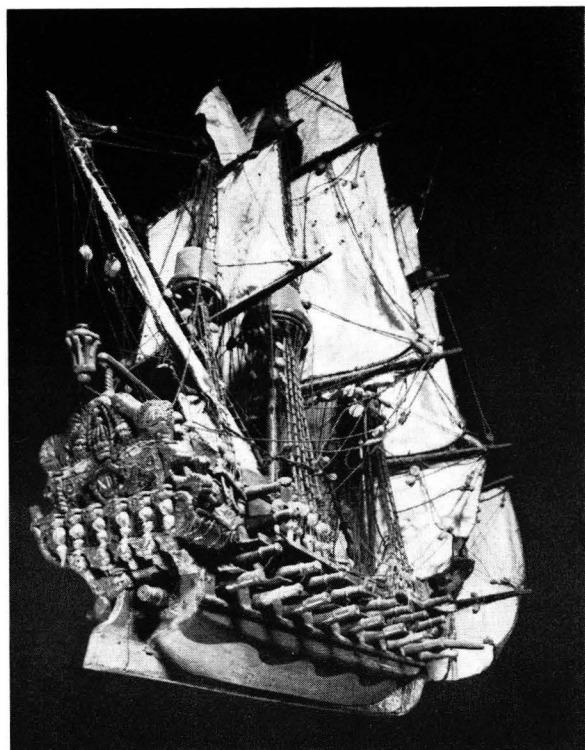
3. Balttilaista kalkkikiveä, ilman kirjoitusta. Reunoissa nauhat kirjoitusta varten ja kulmissa ympyrät. Koko 234×140 cm.

4-5. Hautakiviä, yksinkertaisia, toisessa puumerkki:

Kellot

1. Ylinnä kaksi vastakkaista palmetti- ja lehtinauhaa, reunassa yksi. Kyljessä Jumalan silmä, vastakkaisella puolella krusifiksi. Kirjoitukset: ylinnä Jes. 6:3, reunassa Jes 112:5 ruotsin kielellä, krusifiksin alapuolella: PASTOR THEOL PROFESS OCH LICENT. JACOB BONSDORFF KYRCKOVÄRDEN ANDERS JACOBSSON I HUMIKKALA PALSALA. OMGJUTEN I STOCKHOLM ÅR 1814 AF GERHARD HORNER (Kirkkoherra teologian professori ja lisensiaatti Jaakob Bonsdorff, kirkonisäntä Antti Jaakonpoika Humikkalan Palsalasta. Uudestaan valanut Tukholmassa v. 1814 Gerhard Horner. - J. Bonsdorff,

51. KIRKKOLAIVA V:LTÄ 1701.
Kyrkskepp 1701.

Maskun kirkkoherra vv. 1808–29; G. Horner toimi Tukholmassa kellonvalajana, mestari v. 1787, k.v. 1824.) Halk. 120 cm.

Kello oli haljennut jo v. 1804. Se oli aikaisemmin kerran uusittu Tukholmassa v. 1729, mutta oli alkuaan peräisin 1600-luvulta, jonka loppupuolella jo mainitaan kolme kelloa (kal.).

2. Ylinnä vastakkaiset yhdistetyt koristenauhat, reunassa akanttinauha. Kirjoitus: DENNA KLOCKA ÄR GJUTEN TILL MASCU MODERKYRKA GINOM HANDELSMAN PETTER ÖHMANS FÖRANSTALTANDE AF JOHAN FAHLSTEN I ST. Åhr. 1751. GUSTAVUS PACCHALENIUS PAST. I MASCU: HENRICUS YLENIUS, COMMUNISTER, ANDERS ANDERSSON KYRKOWÄRD (Kauppias Pietari Öhmanin toimesta on Johan Fahlsten Tukholmassa v. 1751 valanut tämän kellon Maskun emäkirkkoon. Kustaa Pacchalenius, Maskun kirkkoherra, Henrik Ylenius, kappalainen, Antti Antinpoika kirkonisännöitsijä. – J. Fahlsten toimi Tukholmassa kellonvalajana vv. 1740–60. Kustaa Pacchalenius, Maskun kirkkoherra vv. 1739–63, H. Ylenius, kappalaisena vv. 1730–86). Halk. 80 cm. Tilikirjan mukaan kello laajennettiin uusimisen yhteydessä v. 1751.

3. Ylinnä kaksi, reunassa yksi akantti- ja palmettinauha. Kirjoitus: GJUTEN I STOCKHOLM AF GERHARD HORNER 1811 (Gerhard Hornerin valama Tukholmassa v. 1811). Halk. 80 cm.

Kellon edeltäjässä oli ollut vuosiluku 1510 ja »munkkikirjoitusta» (kal.).

Kaksikerran kirkossa on v. 1796 valettu kello, joka pitäjänkokousten pöytäkirjassa sanotaan ostetuksi Maskusta v. 1818.

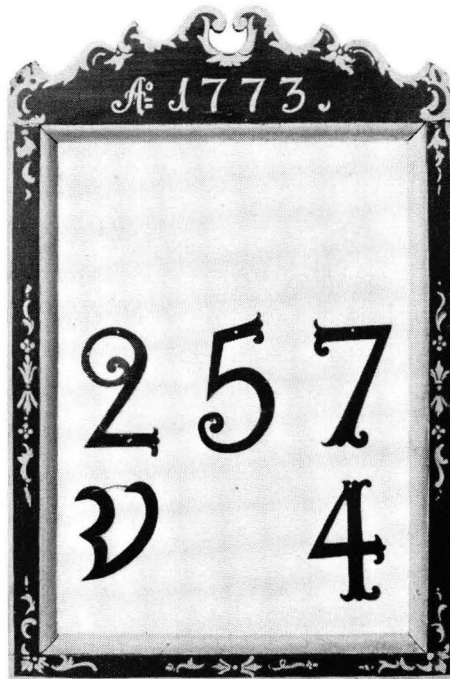
Sekalaista

TUNTILASI. Yksinkertaisessa puukopassa alkuaan neljä lasia. Ostettu v. 1744 vanhan tuntilasin tilalle (tilit).

KIRKKOLAIVA (kuva 51), kaksikantinen linjalaiva, 1600-luvun tyyppiä. Laivan hollantilaistyyliässä perässä runsas veistoskoristelu, mm. Kaarle XII:n nimikirjaimet ja hermejä. Mastoissa Ruotsin lippu. Ostettu v. 1701 naantalilaiselta tullivirkamieheltä Martti(?) Portmanilta (tilit).

KAAPPIKELLO, rokokootyylinen, ylinnä kullattu simpukankuvio. Värit valkoinen ja kulta (alkuaan vaaleanpunainen). Seurakunnan nuorisolahti-
tanut v. 1781 (kal.).

NUMEROTAULU (kuva 52), vaalea. Yksinkertaisen kehyksen otsikon reuna sahattu koristeelliseksi; maalatut ornamentit ja vuosiluku 1773. Värit harmaa ja valkoinen. Koko 75 × 50 cm. Naantalilainen puuseppä Fredrik Westdahl valmistanut (tilit).

52. NUMEROTAULU. TEHNYT PUUSEPPÄ FREDRIK WESTDAHL v. 1773.

Nummertavla av snickaren Fredrik Westdahl 1773.

ARKUT: 1. Tehty v. 1789 kirkon hopeita varten (vuosiluku veistetty kanteen). Suorasivuinen ja tasakantinen, lujat rautakiskot, etupuolella ja kannessa isot määrlyt. Pohja 55 × 105 cm, kork. 55 cm. Hujalan seppä Jaakko Juhanpoika sekä talonpoika Jaakko Luukka valmistaneeet.

2. Raha-arkku. Yksinkertainen, kannessa neljä suppiloa eri kassoja varten. Väri ruskea. Pohja 49 × 89 cm, kork. 53 cm. Ostettu v. 1829 (tilit). SAKARISTON KALUSTOON kuuluu mm. kaksi 1600-luvulta olevaa penkkiä (kuva 53), joissa on sorvatut etujalat ja selkänojassa sorvatut pienat, alkuperäinen väri sininen, nykyinen ruskea, sekä kymmenen yksinkertaista kustavilaismallista talonpoikaistuolia; väri sama kuin penkeissä, hankittu v. 1839 (kal.).

VAIVAISTUKKI. Yksinkertainen laatikko, jonka kannessa suppilo. On ollut kirkkotarhassa maantien varrella aurinkokellon yhteydessä.

V. 1711 hankittu uusi *jalkapuu*, v. 1754 varastetun *rippikellon* tilalle hankittu uusi kello ja v. 1808 ostettu *aurinkokello* sekä kaksi vanhempaa aurinkokelloa ovat hävinneet (tilit).

53. PENKKI 1600-LUVULTA.
Bänk från 1600-talet.

Tiivistelmä

1. 1200-luvulla oli Maskussa luultavasti puukirkko, johon vuosisadan loppupuolella liitettiin harmaakivinen ristiholvinen sakaristo. Sakariston ullakon ja kirkon (kuoriparven?) välillä ovi. Kalustoa: Johannes Kastajan kuva 1200-luvun loppupuolelta.
2. 1300-luvun alkupuolella rakennettiin puretun puukirkon paikalle kivikirkko, joka oli Johannes Kastajalle vihitty. Rakennusjärjestelmä on käsitänyt holvauksen ja asehuoneen. Länsiovi ja pohjoisikkuna puuttuivat, eteläoven pielet olivat luultavasti kalkkikiveä. Pohjoisseinän ullakonportaat tekivät pääsyn sakariston ullakon läpi tarpeettomaksi. Kalustoa: ehtoollisvälineet, kasteallas.
3. 1400-luvun keskivaiheilla tai sen jälkipuoliskolla rakennettiin kirkon holvit ja korkeat tiilipäädyt; eteläoven muoto muutettiin.
4. Asehuone ulkoisine saarnastuoleineen valmistui tämän jälkeen; siihen on käytetty kirkon vanhan portaalin kalkkikiviä. Suunniteltua tynnyriholvia ei rakennettu. Kirkko koristettiin seinämaalauksin. Kalustoa: mahdollisesti (myöhemmin poistettu) kuoriparvi, triumfikrusifiksi, alttarikaappi ja muita veistoksia, pyhänjäänösrusti, alttarivaate tai telttä. Hävinneestä kalustosta mainittakoon lasimaalaukset, hopeat ja tekstiilit sekä

kello noin v:lta 1510. - Tähän rakennuskauteen kuulunee kellotapuln alaosa.

5. 1500-luvulla uusi seinien koristelu; kalustosta mainittakoon puiset kulkuehydyt.

6. 1600-luvulla kirkko koristettiin kahdesti seinämaalauksin. Kalustoon kuului saarnastuoli ja ovet, maalauksia, votiivitauluja, vaskikruunuja ja hautakiviä. - Kirkkotarhan aita oli muurattu laastia käyttäen ja katettu laudoilla. Kivinen hautakappeli.

7. V. 1780 sakaristo korotettiin ja sen holvin päälle tehtiin vankka hirsilattia. Runkohuoneen länsipäädyn ikkuna laajennettiin v. 1740 ja kuoriikkunaa muutettiin v. 1796. V. 1779 sisustuksen uusiminen ja korjaus; maalaustyöt suoritti J. Tیلén, joka myös koristi kirkkoa uusin kalkkimaalauksin.

8. Kirkon pohjoisseinään puhkaistiin ikkuna v. 1827; muiden ikkunain muoto on peräisin v:lta 1848. V. 1883 kiinteän sisustuksen uusiminen uusgoottilaiseen tyyliin. - V. 1804 rakennettiin kirkkotarhan ympärille uusi kiviaita ilman laastia.

9. V. 1915 entistäminen arkkitehti A. Tavaststjernan johdolla; 1600-luvun kalkkimaalaukset paljastettiin ja kuoriikkunaan tehtiin lasimosaiikki.

REFERAT

I. Masku nämnes som församling år 1234. Dess kyrka har helgats Johannes döparen (möjligen även senare S. Ursula). Under 1200-talet torde på den nuvarande kyrkans plats ha legat en träkyrka.

II. Vid århundradets slut tillbygges en sakristia av gråsten, i vars östvägg göres ett relativt stort segmentbågigt fönster. I nordgaveln smal ljusöppning, inntak kryssvalv med nedtill avfasade halvstensribbor. Mellan sakristians vind och kyrkan (korläktaren?) finnes en dörröppning. Inventarier: Johannes Döparen, nordiskt arbete från slutet av 1200-talet.

III. Under 1300-talets förra hälft rives träkyrkan och sakristians södra gavelröste, varefter en gråstenskyrka uppföres. Om kyrkans detaljer vet man icke mycket; man kan anta att den i söder haft en huvudportal med kalkstensomramning. Väst dörr saknas, valv och vapenhus höra till planen men komma ännu icke till utförande. I nordmuren trappa upp till vinden väster om sakristian, vilket onödiggör passagen via korläktare och sakristievind. Nordfönster saknas.

Inventarier: nattvardstyg, Stockholmsarbete från ca 1350; dopfunt. Ett tegelaltare med öppen sydsida har senare avlägsnats.

IV. Under senare delen av 1400-talet slås de fyra sinsemellan olika breda stjärnvalven, vilka vila på väggpilastrar

och sköldbågar. Samtidigt genomgår kyrkan även till det yttre stora förändringar. Tegelgavlar med blindinger uppföras och huvudportalen ombygges; dess kalkstenskarmar finna användning i det vid denna tidpunkt även byggda vapenhusets dörröppning och i en yttre predikstol ovanför sagda dörr. Vapenhusets planerade tunnvalv utföres icke. Till samma skede böra räknas kyrkans kalkmålningar, vilka blott helt fragmentariskt bevarats.

Inventarier: triumfkrucifix från inmot år 1500 och mindre krucifix från århundradets förra del, altarskåp, östtyskt arbete, troligen av Meister von Giessmannsdorfs skola ca 1500, korsformat relikvarium av förgylld koppar, antependium eller päll, troligen Nådendalsarbete från mitten av 1400-talet. Däremot har hela den fasta inredningen försvunnit liksom även en år 1558 beslagtagna förgylld montrans, oblatask och oljekar, brun damastmässkåpa med broderat kors på vilket Madonnan och flere helgon samt de av Brenner avbildade glasmålningarna med vapensköldar. Klockstapelns nedre parti torde härröra från denna period.

V. Från 1500-talet torde härstamma några fragment av en väggdekoration. En klocka från 1510 med inskrift i »munckestyl» har senare omgjutits. Från århundradets slut härstamma bitar av fem processionslykter av trä.

VI. På 1600-talet prydes kyrkan två gånger med väggmålningar, av vilka den äldre (nu restaurerade) dekoren omfattar draperimålningar och schablonerade ornament i grått och rött, den senare endast enklare rödmålade ornament. Av den fasta inredningen har bevarats predikstolen från år 1642 och de järnbeslagna dörrarna, medan 1630-talets bänkverk och tvenne år 1657 omtalade läktare ha försvunnit. Övriga bevarade inventarier äro en målning i olja på duk från år 1624 med Golgatas scen, oljemålning med motivet »den tvivlande Thomas» och en annan oljemålning med Kristi gisslande, en votivtavla av Åbomålaren Jochim Neiman från 1640-52 och ett »fröjdeväde» av Ambrosius Hedengran 1693 med av Åbomålaren Lars Myra utförda kungliga porträtt. Av armaturen ha bevarats en malmkrona från ca 1600 och en från 1616-1631 samt väggar. Ytterligare finnas ett epitafium från år 1626, gravstenar från århundradets mitt samt bänkar.

Bland försvunnet lösöre kunna nämnas en vinkanna av silver, skänkt av Carolus Carpelan 1683, silverljusstakar från 1667 och sockenbudstyg av tenn från 1690-talet, timglas och två senare omgjutna klockor. Ett stort antal textilier uppräknas i inventarieförteckningarna under 1600-talet, bl. a. antependium av vitt siden med blommor och bladslingor, gult blommerat antependium från före 1647, blått antependium med guldspets före 1690, ljusrött antependium av taft, mässhake av brun sammet och mässhake av svart sammet med silverornament före 1667, mässhake av brun atlas med svarta rosor och kors av guldspets, gam-

malt brokigt bårtäcke, brudpäll av grön damast och atlas etc.

På den av timrad balk med bräddtak omgivna kyrkogården uppföres ca 1650 Kankas' gårds gravkapell av kalksten, gråsten och tegel.

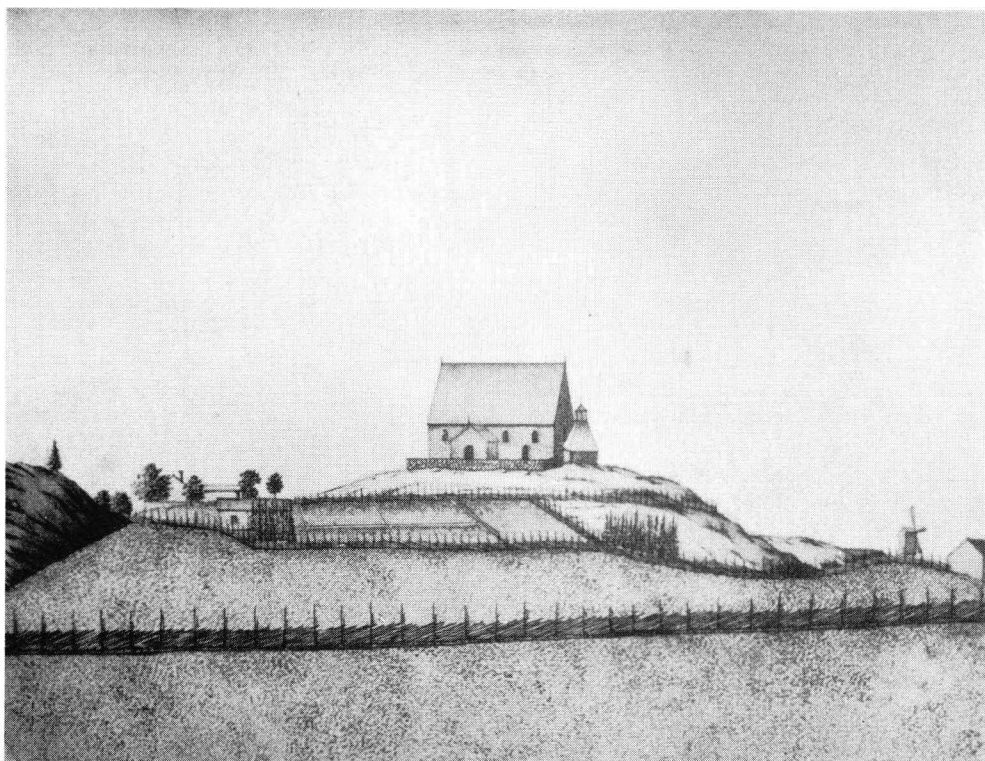
VII. År 1780 höjes sakristian något. Dess ljusöppning i gaveln igenmuras och på grund av upprepade inbrott lägges ovanpå valvet ett dubbelt tak av stock. Det smala fönstret i kyrkans västgavel utvidgas år 1740 då en ny läktare uppföres, dörren till vindstrappan ändras 1760 och korfönstret undergår en förändring 1796. Bägge läktarna ombyggas år 1779 och förses med apostlabilder av Åbomålaren J. Tillén, vilken samtidigt dekorerar kyrkans valv med moln och änglar i rokokostil. Bänkarna målas vid samma tidpunkt blå. - På kyrkogården uppföres ett gravkapell av trä.

Inventarier: Oljemålning föreställande Yttersta domen av Lars Myra, Åbo 1708, votivtavla från år 1709 av samme målare, oljemålningar med motiven Kristi födelse och Himmelsfärden av J. Bergman ca 1764 (upphängdes på ömse sidor om altaret), oblatask av A. C. Levon, Åbo 1785 och oblatask av koppar, 1766. Av textilier kunna nämnas antependium av kinesiskt siden, skänkt 1732 av Regina Reuter, mässhake av violett sammet med brokadkors, bokduk med pärlbroderi 1795. Till armaturen höra en i Stockholm år 1746 inköpt malmkrona, en tennkrona från 1730, drivna mässingslampetter från 1739, ljusarmar, armstake av tenn, Elias Ståhlfort, Åbo 1735 (?). En klocka är gjuten av J. Fahlsten år 1751. Ytterligare finnas väggur från 1781, timglas 1744, kyrkskepp 1701, siffertavla 1773 samt kista 1789.

Försvunna äro två altartavlor från 1704 och 1795, den förra, framställande Nattvarden, målad av Lars Myra.

VIII. År 1804 omges kyrkogården med kallmur av gråsten och senare utvidgas den i etapper och gravkapellen repareras. - Fönster i kyrkans nordvägg upptages år 1827. De övriga fönstrens form härstammar från en reparation år 1848. År 1883 förnyas kyrkans fasta inredning i nygotisk stil och de äldre läktarna ersättas med en läktare för en av J. Zachariassen år 1885 byggd orgel. Inventarier: porträtt, J. Blackstadius 1844, sockenbudstyg, A. Grönroos, Åbo 1836, och H. I. Törnroth, Åbo 1839, vinkanna av O. R. Lundgren, Åbo 1858, och W. Pettersson, Åbo 1874, textilier, malmkrona av J. Wikström, Åbo 1831 och kristallkrona i empirestil av samma mästare 1831, kandelabrar av plåter, ca 1870, empirestakar av rysk plåter, 1824, mm., begravningsvapen från 1841 med tillhörande värjor, enkla gustavianska allmogestolar från år 1839.

IX. År 1915 utföres restaurering under ledning av A. Tavaststjerna varvid den äldre 1600-tals dekorationen framtages och korfönstret förses med glasmosaik.

1. RUSKON KIRKKO. C. P. HÄLLSTRÖMIN TUSSILAVEERAUS V:LTÄ 1793.
Rusko kyrka. Tuschlavering av C. P. Hällström år 1793.

RUSKO

LÄHTEITÄ

Eliel Aspelin, Suomalaisia kalkkeja II. SMYA VIII 1887, ss. 204–205. *K. Killinen*, Kiinteitä muinaisjäänneksiä Maskun kihlakunnassa. SMYA III, 1878 ss. 100–101. *I. Kronqvist*, Lemun ja Ruskon kirkot. SM XL 1933. *Väinö Paalasmaa*, Piirteitä Ruskon pitäjän menneisyydestä. Turku 1932. *Carl R. af Ugglas*, Gotlands medeltida träskulptur till och med höggotikens inbrott. Stockholm 1915, ss. 379–384. *Sama*, Olofsstatyn från Rusko. FM XIX 1912.

Kirkon arkisto: Kalustoluettelo noin vv:lta 1680–1706 jäljennettynä Maskun kirkon arkistossa. Muut 1600 ja 1700-lukujen kirjat siirretty Turun Maakunta-arkistoon. Kalustoluettelot vv:lta 1724, 1784, 1836–1909. Tilit, joihin sisältyvät lahjoitusten luettelot, vv:lta 1681–1741, 1742–82, 1774–1846, 1846–78, 1853–1905. Pitäjänkokousten pöytäkirjat vv:lta 1767–1807, 1813–97.

Kansallismuseon topogr. arkisto: Muinaismuistoyhdistyksen taidehistoriallisen retkikunnan kertomus v:lta 1874, I. Lauuksen ehdotus kirkkosalin restauroinniksi v:lta 1917, A. Tavaststjernan Muinaistieteellisen toimikunnan puolesta v. 1917 antama lausunto kirkon sisäkorjauksesta, I. Kronqvistin kirkkoa koskevat muistiinpanot ja v. 1933 laatima iventoimiskertomus, kirjeenvaihto vesikaton uusimisesta 1940-luvulla ym.

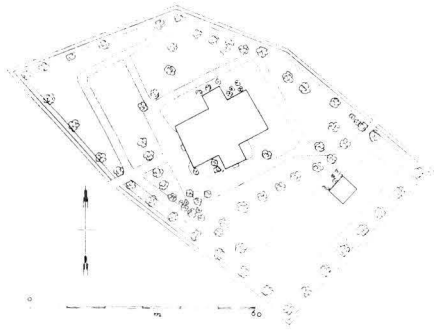
Valtionarkisto: mikrofilmikopiot Turun ja Porin läänin maa-herrojen kunink. majesteetille lähettämistä kirjelmistä; 6. 9. 1785, 3. 6. 1795.

Rusko mainitaan seurakuntana ensimmäisen kerran v. 1337, mutta on varmaan vanhempi (FMU 445). Mahdollisesti se alkuaan on Raision kanssa muodostanut yhden seurakunnan, joka 1200-luvulla jakaantui kahtia (Raision historia I, Aulis Oja, Keski-ikä ja 1500-luku s. 143). Vuodesta 1340 lähtien se oli Turun tuomiorovastin anneksina ja sitä hoidettiin yhdessä Raision kanssa. V. 1577 Rusko liitettiin anneksina Maskuun; se päätettiin erottaa omaksi kirkkoherrakunnaksi vasta v. 1900, erottaminen toteutettiin v. 1907. Ruskosta on erotettu v. 1638 perustettu Vahdon eli ns. Puuruskon seurakunta.

Ruskon nimikkopyhimyksenä mainitaan v. 1445 *Maria Magdaleena* (FMU 2615, 2617). Killinen sanoo (v. 1878) että »kirkon nimi on Mikko». Rinne taas on olettanut, että pitäjän ensimmäinen kirkko

olisi ollut pyhitetty P. Olaville, koska kirkossa on säilynyt arvokas P. Olavin kuva (ks. s. 187).

Muita kirkonpaikkoja. Ruskon vanhin kirkko on ehkä sijainnut Märttelän kylän Kirkkonummella (Aulis Oja, m.t. s. 46).

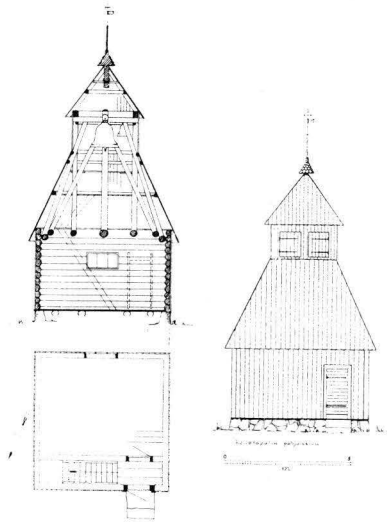
2. ASEMAPIIRROS, 1:2000.
Situationsplan, 1:2000.

KIRKKOTARHA

Kirkko sijaitsee korkealla Ruskon mäellä (vrt. FMU 2615 *in monte Ruscho*, Ruskon vuorella), ja sen kirkkotarha käsittää kukkulan huippuosan (kuvat 1, 2). Kirkkotarha oli aikaisemmin pienen kuusikulmion muotoinen; 1800-luvun alkupuolella istutetut puut osoittavat vanhan kirkkotarhan rajoja. Laajennuksia on suoritettu sekä 1890-luvulla että v. 1911 etelään ja luoteeseen.

Kirkkotarhaa ympäröi säännöllisesti ladottu kivaita, jonka sisäpuolella on kuusiaita. Idässä on arkkitehti A. Ranckenin v. 1937 piirtämä pääportti, jonka Ruskon säästöpankki on lahjoittanut: tiilestä muurattu rapattu ja paanukatoksinen porttihuone, jonka läpi johtaa pyörökaarinen aukko; aukon yläpuolella ristikomero sekä vuosiluvut 1337 ja 1937. Etelässä ja lännessä on porttiauut hakattujen graniittipylväiden välissä.

Ainakin jo 1770-luvulla ympäröi kirkkotarhaa harmaakivistä ladottu aita (tilit ja pöytäk.). Luoteessa oli tiilinen holvattu porttihuone, joka purettiin 1890-luvulla, ja kaakossa puinen porttihuone, joka uusittiin v. 1820. Vasta v. 1822 kiellettiin lopullisesti kirkkoon hautaaminen ja kirkkotarha otettiin laajemmalti käyttöön, vaikka jo v. 1785 oli sovittu kirkkoon hautaamisen lopettamisesta (maaherran kirje 6.9.1785). V. 1822 kirkkotarhaa laajennettiin jonkin verran länteen päin ja uusi kivaita rakennettiin. Hautakappeleita ei ole.

3. TAPULIN ETELÄSUUNTAINEN PYSTYLEIKKAUS, POHJOISSIVU
JA POHJAPIIRROS, 1:300.
Stapelsnitt mot söder, nordsida och plan, 1:300.

Pääportin sisäpuolella on tien pohjoispuolella I. Wirkkalan suunnittelema vv. 1939–44 kaatuneiden yksinkertainen *muistopatsas*. Vastapäätä on Karjalaan jääneiden vainajien *muistopatsas*. – Portin ulkopuolella on toht. Amos Andersonin v. 1929 lahjoittama Maunu I:n *muistopatsas* (Maunupiispa oli kotoisin Ruskon Märttelän kylästä).

TAPULI

Vv. 1741–44 (tilit) rakennettu tapuli (kuvat 3, 4) on laajennetun kirkkotarhan kaakkoisosassa. Se on puinen ja kaksinivelinen. Pohjakerros on salvottu hirsistä lyhytnurkalle, kivijalka on verrattain korkea, ulkolaudoitus pystylautoista. Pohjakerroksen suoralappeisen lautakaton päältä kohoaa neliön muotoinen, pystylautainen kellohuone; sen lautaisen pyramidikaton huippuna on pieni paanutettu pyramidi ja korkea viiri, jossa on kirjoitus: »1741 E I».

Tapulin pohjoisseinässä on yksinkertainen suorapäätteinen lautaovi ja eteläseinässä A. W. Ranckenin v. 1930 suunnittelemaan ruumishuoneeseen johtava ovi, jonka yläpuolella on suorakaiteen muotoinen ikkuna. Kellohuoneen kummassakin sivussa on kaksi suorapäätteistä pystylautaista ääniluukkua. Tapuli on punamullattu, katot ja luukut tervatut. Se vuorattiin ulkoa ensimmäisen kerran v. 1755 (tilit); työn suoritti kirvesmies Matti Lehmonen Turusta.

4. TAPULI, RAKENNETTU VUOSINA 1741-44.
Stapelh, byggd år 1741-44.

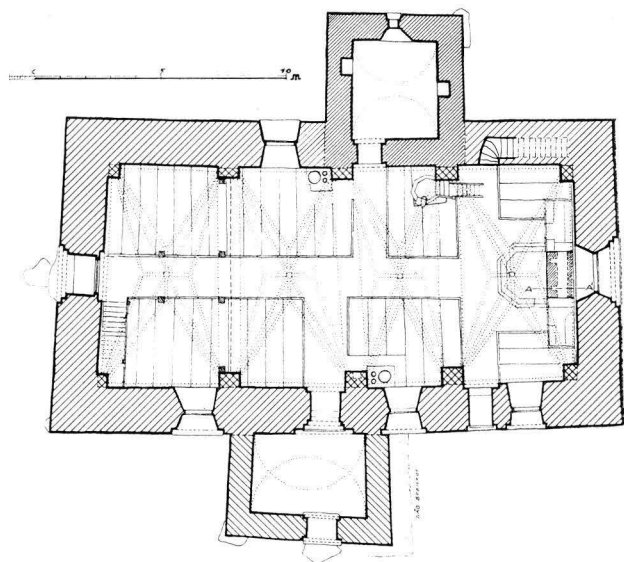
Tapulin yläosaan johtavat pohjoisseinän sisäpuolella olevat portaat, ja näiden eteläpuolella on poikittainen hirsiseinä, jossa on yksinkertainen suorapäätteinen ovi; seinien hirret ovat palhoamattomat. Kellotelineen sekä pystypuut että vinoet nousevat välipohjan tukevilta hirsiltä eivätkä ulkoseiniltä.

Edellisestä, v.1741 puretusta tapulista ei ole säilynyt muita tietoja, kuin että se oli rakennettu puusta umpinaiseksi.

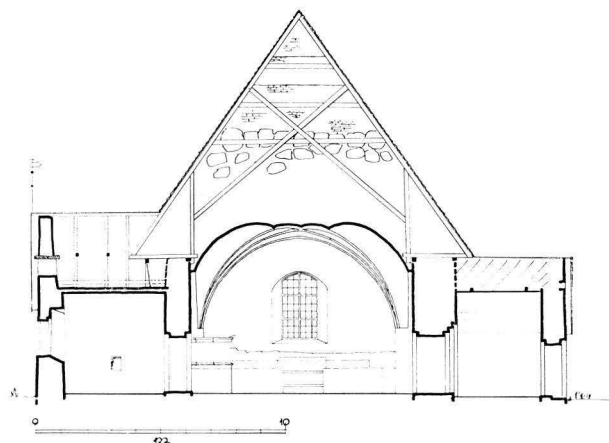
KIRKKO

Ruskon keskiaikainen kirkko (kuvat 5-8) on pieni suorakaiteen muotoinen yksilaivainen pitkäkirkko. Satulakattoiseen runkokuoneeseen liittyvät pohjoispuolella, runkokuoneen keskiviivasta itään, satulakattoinen, runkokuonetta vanhempi sakaristo ja eteläpuolella, runkokuoneen keskiviivan länsipuolella, satulakattoinen runkokuonetta nuorempi ashuone. Rakennusaineena on käytetty harmaakiveä, paitsi päätykolmioissa, muurinaukoissa ja holveissa.

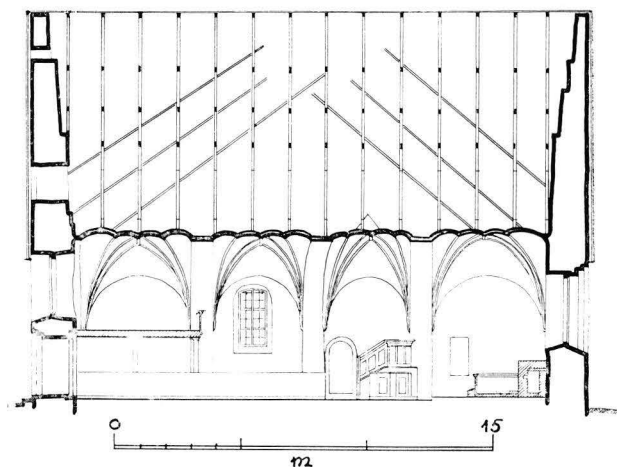
RUNKOKUONE. Sivuseinien ulkopituus on 21,70 ja 22,80 m, korkeus 6 m, päätyjen leveys 12,30 ja

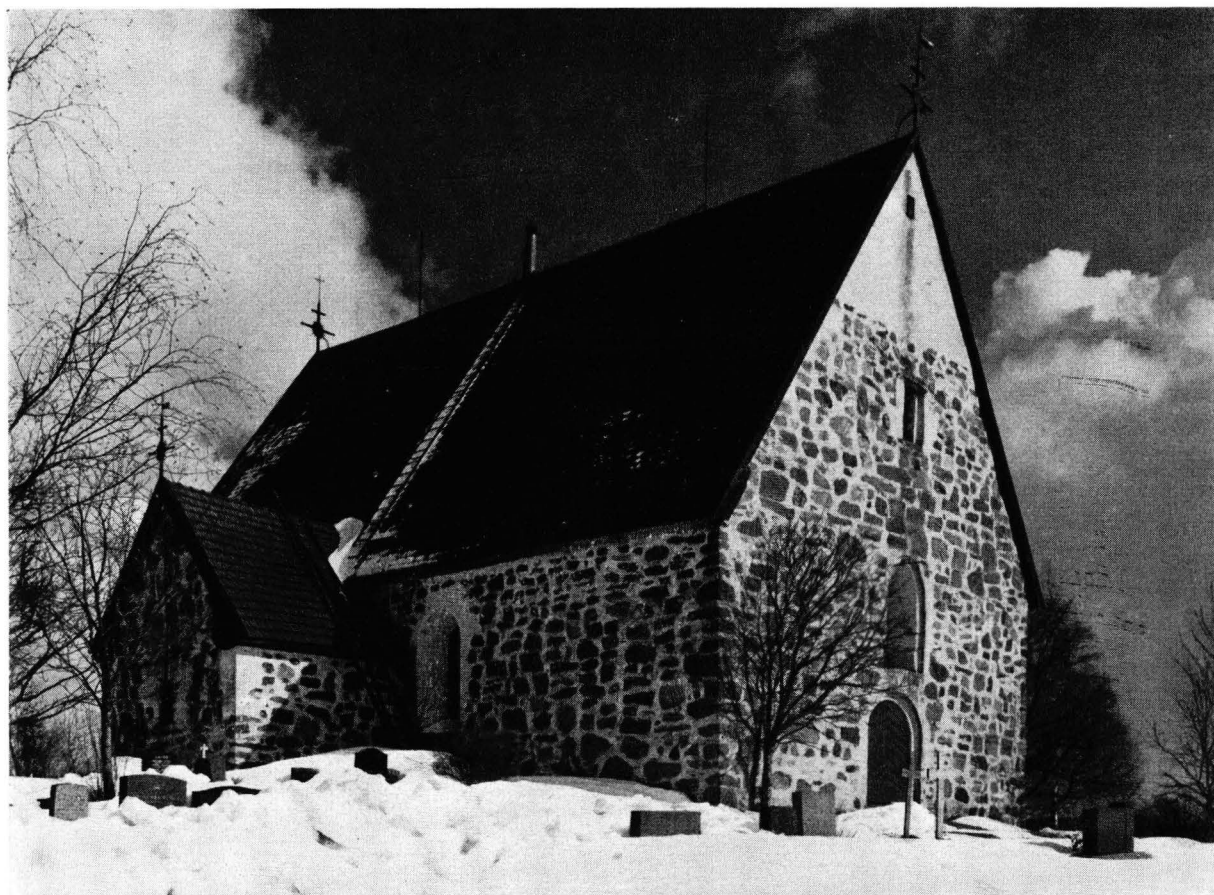
5. KIRKON POHJAPIIRROS, 1:300.
Plan av kyrkan, 1:300.

6. KIRKON ITÄSUUNTAINEN POIKITTÄISLEIKKAUS, 1:300.
Tvärssnitt av kyrkan mot öst, 1:300.

7. RUNKOKUONEEN POHJOISSUUNTAINEN PITKITTÄISLEIKKAUS, 1:300.
Längdsnitt av långhuset mot norr, 1:300.

8. KIRKKO LUOTEESTA. LÄNSIPÄÄTY ON MUURATTU UUDESTAAN ENNEN VUOTTA 1681.

Kyrkan från nordväst. Västgaveln är ommurad före år 1681.

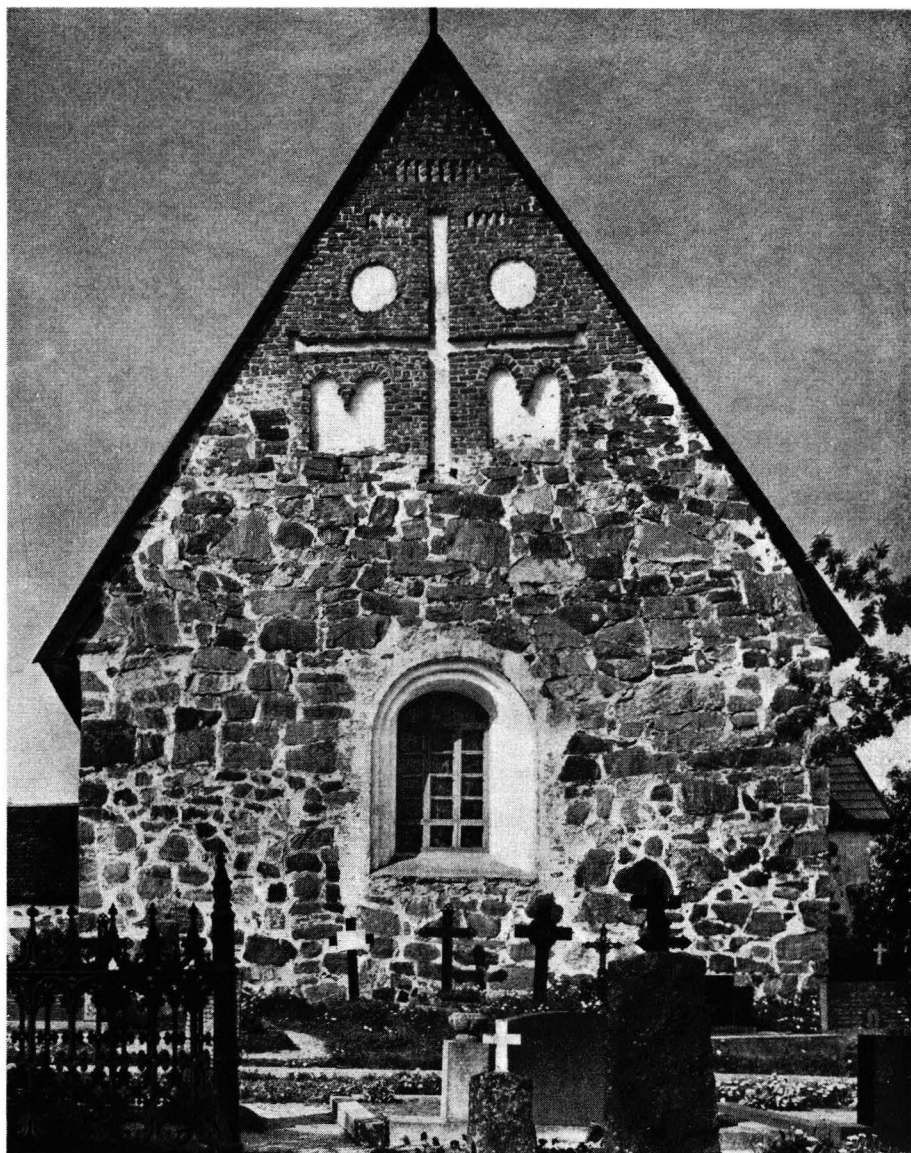
12,70 m, korkeus 15 m. Pohja on hyvin epäsäännöllinen (ks. kuva 5); varsinkin eteläseinä kaareva. Muurien paksuus (lattiantasolla) 1,8–2 m. Erityistä sokkelia ei ole. Varsinkin itämuurissa kivimateriaali on epäsäännöllistä; muurin alaosa on tehty pienistä kivistä, jota vastoin yläosaan on käytetty suuria lohkareita. Tästä lähemmin sivulla 182. Lounaiskulmassa ja eteläseinässä näkyy muutamissa kivissä porausreikiä; nämä kivet ovat mahdollisesti peräisin joko 1700-luvulta, jolloin mainitaan seinien kahdesti haljenneen (pöytäk.), tai v:lta 1852, jolloin irtonaisia kiviä uusittiin. Eteläseinän perustus tuntuu olevan huono.

PÄÄTYKOLMIOT. Itäpäädyn (kuva 9) tiilikoristelun päätekijänä on iso tasahaarainen ristikomero, jonka alahaaran pää laajenee pieneksi suorakaitteeksi, sivuhaarojen päät ovat ylös taivutetut. Haarojen välissä on kaksi pyörökaarikomeroa ja kaksi pyörökomeroa, ylinnä on kolme lyhyttä kulmatiilinauhaa. Tiilenkoko 29–30×14×9 cm. Koristelu on melkein sama kuin Lemun kirkossa

(s. 95). Läntinen päätykolmio on uudella ajalla ennen v:ta 1681 uusittu vanhoja tiiliä käyttäen; se on rappauksen peittämää koristelematonta renessanssilimitystä.

VESIKATTO. V. 1955 korjattiin perusteellisesti vanha paanutus; suuri osa päistään pyöristetyistä 1830-luvun paanuista uusittiin. Kattotuoli rakennettiin uudestaan v. 1783 Maskun kirkonisännöitsijän Jaakko Luukan johdolla (tilit).

IKKUNAT. Kirkon ikkunoita on uudella ajalla huomattavasti laajennettu, kuitenkin vain ikkuna-aukkojen muotoa muuttamalla; ikkunakomeroitten pyörökaariset ääriviivat on jätetty koskematta. Ikkuna-aukot ovat nykyään segmentti-kaariset. Matalan ja leveän kuori-ikkunan ulkopielissä on kaksi suorakulmaista pykälää, länsipäädyn ja eteläseinän ikkunoiden pielissä yksi pykälä, mutta eteläseinän ikkunoissa näkyy laajennetun aukon yläpuolella sekä ulko- että sisäpuolella 1–2 pykälää: alkuperäisen profiloinnin jäännös. Länsipäädyn ikkuna sijaitsee hieman epäsymmetrisesti. Sen yläpuolella on ullakon

9. ITÄPÄÄTY.
Östgaveln.

suorakaiteen muotoinen, harmaakivikehyksinen aukko, jonka pielissä on pykälä. - Keskiaikaiset ikkunat laajennettiin joko 1600-luvulla tai vv. 1745-46, jolloin verrattain suuri summa käytettiin niiden korjaamiseen. Pohjoisseinään puhkastiin pyörökaarinen ikkuna vasta v. 1832 kirkon sisäkorjauksen yhteydessä.

OVET. Runkohuoneessa on viisi oviaukkoa: länsipäädyssä, eteläseinässä asehuoneeseen johtava sekä papinovi, sakariston ja ullakon portaiden ovet. Länsipäädyn pääovi tehtiin v. 1830 asetuksen mukaisesti ulospäin avautuvaksi. Aukko on pyörökaarinen, pielissä on ulkopuolella kaksi suorakulmaista pykälää ja sisäpuolella yksi. Samanlainen, mutta pienempi ovi, jonka ulkopie-

lissä on kolme pykälää, sisäpielissä yksi, johtaa asehuoneesta runkohuoneeseen. Eteläseinän itäpäässä on pieni pyörökaarinen papinovi, jonka pielissä on yksi pykälä. - Kirkossa on verrattain uudet ulko-ovet, joissa sulkapaneeli; sisäovet tehtiin v. 1901. Tapulissa säilytetään vanhaa, pystylautaista ovea, jonka lyötteet ovat keskiaikaista tyyppiä (kuva 10).

SISUSTA (kuva 11). Kirkkhuone on yksilaivainen; sen välikattona on neljä tähtiholvia, jotka nojaavat seinä- ja nurkkapilastereihin sekä leveihin, pyörökaarisiin kilpikaariin. Holvit käsitelään lähemmin sivulla 183. Lattia on laudoista. V. 1828 poistettiin käytävän ja kuorin tiililattia; kuorin lattia korotettiin v. 1927. Seinät ja hol-

10. KIRKKOSALIN ITÄSUUNTAINEN SISÄKUVA.
Interiör mot öst.

vit on valkaistu viimeistään v. 1951. Keskiaikaiset kalkkimaalaukset rajoittuvat vihkimäristeihin ja konsoleihin (ks. s. 184).

Rakennushistoriaa

VANHIN KIRKKO. Sakariston ja runkokuoneen liittymäkohdista on havaittavissa, että **SAKARISTO** on runkokuonetta vanhempi; runkokuoneen pohjoisseinässä näkyy sitä paitsi sisäpuolella sakariston kattotuolin juoksuhirsien päät. Sivuseinien ulkopituus (runkokuoneen pohjoismuuri mukaan luettuna) 6–6,30 m, päätyseinän leveys 5,50 m, muurien paksuus 1,20 m. Erityistä sokkeliä ei ole. Päätykolmiossa on ylinnä 11 riviä tiili-murausta; tiilenkoko 27–28 × 14 × 9 cm, mikä on pienempi kuin runkokuoneessa esiintyvä. Pohjoisseinässä on ilmeisesti alkuperäinen pieni ka-

11. VANHA ULKO-OVI KESKIAIKAISINE RAUDOITUKSINEEN.
Den gamla ytterdörren med medeltida beslag.

pea, suorakaiteen muotoinen ikkuna, jonka pilet laajenevat sekä ulos- että sisäänpäin. Tämän yläpuolella on ullakon neliömäinen valoaukko, jonka ylä- ja alareunassa on laakakivi. Vesikatto uusittiin v. 1944 sementtitiilikseksi; silloin poistettut hyvin vanhat paanut olivat alakulmistaan viistotut.

Sakariston välikattona on pohjois-eteläsuuntaisen poikittaisleikkaukseltaan puolipyörän muotoinen, kaunisrakenteinen tynnyriholvi. Lattia on laudoista; v. 1763 ostettiin sakariston lattiaa varten kauppias M. C. Werneriltä 300 tiiltä, mutta tämä tiililattia poistettiin v. 1828. - Runkohuoneeseen johtaa pyörökaarinen ovi, jonka pielissä on pykälä. Itse ovilevy rautalyötteineen tehtiin v. 1781 (tilit). Itä- ja länsiseinässä on tiilikhehyksiset, harmaakivellä katetut *komerot*, joiden ovet ovat 1700-luvulta.

Jos vertaa tätä tynnyriholvista sakaristoa, johon on käytetty pienikokoista tiiltä, muiden kirkkojen sakaristoihin, voi, kuten Kronqvist on osoittanut (Jälkeenjääneitä tutkielmia ss. 17-19), ajoittaa sen 1200-luvun loppuvuosikymmeniin tai vuoden 1300 paikkeille. Se on luultavasti liittynyt *puukirkkoon*, joka oli ainakin 1200-luvulta peräisin; Limoges'ilainen krusifiksi 1200-luvun alkupuolelta (ks. s. 186) on saattanut olla tämän kirkon alttarikrusifiksi. Sakariston ajoituksen vahvistaa P. Olavin kuva (s. 187).

RUNKOHUONEEN ENSIMMÄINEN RAKENNUSVAIHE. Kuten jo on edellä mainittu (s. 179), näkyy kirkon itäpäädyssä kuori-ikkunan puolivälissä kivilatomuksessa selvä raja. Runkohuoneen sisäpuolella näkyy itäseinässä ikkunan alapuolella samaten vaakasuora raja, jonka yläpuolella seinä jatkuu huomattavasti ohuempana. Sama raja jatkuu epä-säännöllisenä ja mutkittelevana korkeammalla tasolla etelä- ja länsiseinässä. Nämä muurien rajat osoittanevat, että kirkon muurit on rakennettu kahdessa vaiheessa; muurien alaosat ovat nähtävästi jäännöksiä luultavasti 1300-luvulla alkuun pannusta kivikirkosta, jota syystä tai toisesta ei saatu valmiiksi.

Tosin voisi Kronqvistin oletuksen mukaan muurien raja olla merkinä siitä, että 1300-luvulla rakennettu kirkko päästyään pahasti rappeutumaan olisi osittain, rajaan asti, purettu ja perusteellisesti uusittu. Pieni 1300-luvun krusifiksi (s. 187) olisi kuulunut tähän kirkkoon. Kronqvist yhdistää hypoteesinsa pariin v:lta 1445 olevaan paavin kirjeeseen (FMU 2615, 2617), joissa puhutaan Ruskon kirkon korjauksesta ja myön-

netään sen tueksi aneita. Kirkko on tämän mukaan raunioitumassa: *que in suis structuris et edificiis utpote ruinam minantibus reparatione et restoratione indicet . . .* (joka näet muureiltaan luhistuvana kaipaa korjaamista ja restaurointia).

Tuntuu kuitenkin oudolta, että keskiaikainen kivikirkko olisi päässyt näin pahasti rappeutumaan; mitään tulen jälkiä ei myöskään sakariston ullakolla ole havaittavissa. Kirjeet voivat luultavasti yhtä hyvin tarkoittaa, että kirkko on jäänyt keskeneräiseksi, tai ne tarkoittavat vielä niihin aikoihin pystyssä ollutta puukirkkoa.

Kronqvistin mukaan olisi pohjoisseinä, sakariston tukemana, jäänyt rappeutumatta eikä ollut korjauksen tarpeessa. Sakariston ullakolla näkyy holvin yläpuolelle rakennettu tiilinen kaari, joka tukee sakariston alkuperäistä eteläpäätyä paksumpaa runkokuoneen pohjoismuuria. Tämän kaaren tiilenkoko on sama kuin runkokuoneen päätykolmioissa ($29-30 \times 14 \times 9$ cm), ja sama tiilenkoko on myös runkokuoneen pohjoisseinän ullakonportaiden alaosan verhomuurauksessa. Mikään ikäero runkokuoneen pohjoisseinän ja muiden seinien yläosan välillä ei siis voi olla kyseessä. C. Lindberg kuvaa sekä sakariston ullakon tuki-kaaren että runkokuoneen päätykoristelun tiilissä esiintyviä piirrettyjä merkkejä (Om teglets användning, kuva 113). Samat merkit esiintyvät 1470-luvulla rakennetussa Karjaan kirkossa (Hällström, Karis och Svarta kyrkor s. 16).

1300-luvulla tai 1400-luvun alkupuolella on siis kivikirkon rakentaminen aloitettu itä-, länsi ja eteläseinästä, vanhan pienen puukirkon vielä ollessa käytössä. Viimeiseksi jätettiin pohjoismuuri, koska sitä ei päästy muuraamaan, ennen kuin puukirkko oli purettu. Syystä tai toisesta kirkkoa ei saatu valmiiksi.

NYKYINEN RUNKOHUONE VALMISTUU. Vasta 1400-luvun keskivaiheilla on myönnettyjen aneiden avulla ryhdytty uudestaan rakennustyöhön. Pohjoismuuri ja muiden seinien yläosa ovat valmistuneet ja ikkunat ovat saaneet lopullisen muotonsa. Seinät on rakennettu uuden tavan mukaisesti alkuperäisiä ohuemmiksi. Valmistuneessa runkokuoneessa ei ollut pohjoisikkunaa, siinä oli papinovi; pääsy ullakolle oli järjestetty pohjoismuurin itäosaan rakennettujen *harmaakiviportaiden* kautta. Ne alkavat sakariston itäpuolelta suorakaiteen muotoisesta ovesta ja kääntyvät muurissa itään; alaosa on verhottu tiilellä. - Vastavalmistuneeseen kirkkoon on hankittu mm. triumfikrusifiksi (ks. s. 188).

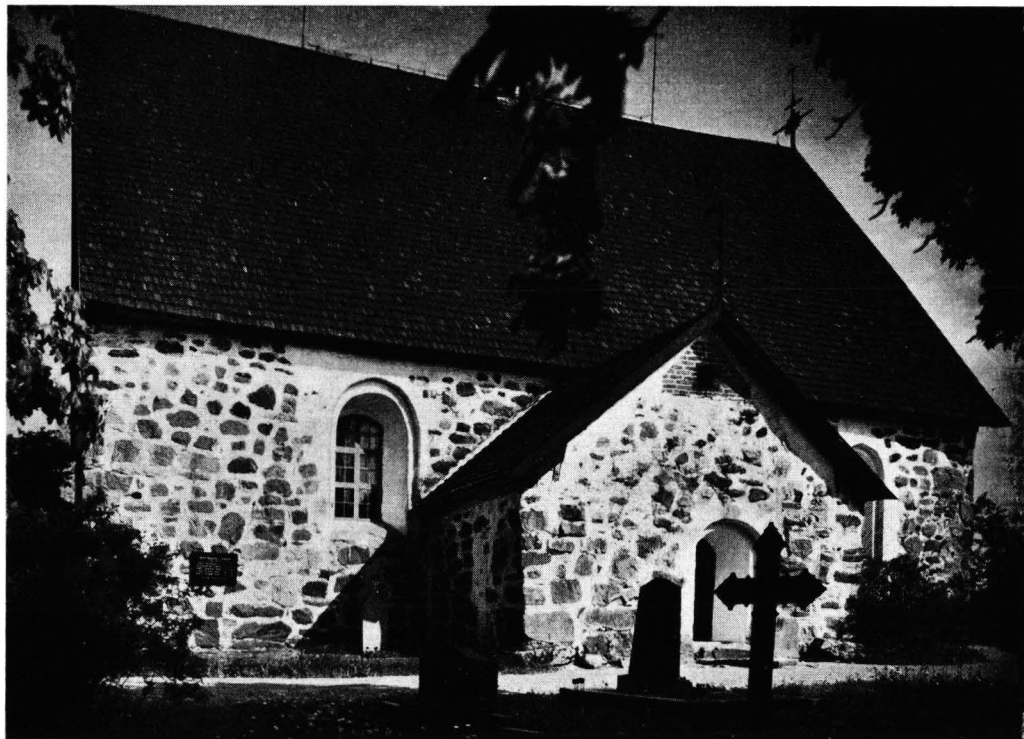
HOLVIT. Näyttää siltä, että seurakuntalaiset eivät olisi ensin suunnitelleet varoja vaativia holveja. Näitä kannattavat sekundaariset seinä- ja nurkka-pilasterit ja kilpikaaret; tässä voi kuitenkin olla kyseessä ruotsalainen vaikutus. Pilastereissa on käytetty osittain samaa tiiltä kuin muualla runko-huoneessa, osittain on hankittu hieman eroavaa uutta materiaalia (Kronqvist).

Ovien ja ikkunoiden keskiakohta ei sijaitse vastaavien holvien keskiakselissa, mutta niiden sijaintihan oli määrätty jo 1300-luvulla tai 1400-luvun alkupuolella. Joka tapauksessa on runko-huoneen ja holvien (sekä päätykolmioiden) rakentamisen välillä aivan mitätön ikäero; päätykoristelu toistaa samoihin aikoihin rakennetun Lemun kirkon aiheet.

Kirkon neljästä tähtiholvista ovat kaksi keskimäistä päätyholveja huomattavasti kapeammat eteläseinän ovien ja ikkunoiden määräämän pilasterien sijainnin johdosta. Pilasterit sivuavat sekä eteläovien että sakariston ovien pieliä. Eteläseinän läntisin kilpikaari peittää osittain ikkunan; kilpikaaren tukena on ikkunan länsipuolella tiilinen verhomuuraus, joten seinään muodostuu pystysuora pykälä. Eteläoven itäpuolella olevassa pilasterissa on *komero* (koko 35×33 cm), ehkä tehty vihkivesiallasta varten. Pyörökaariset

suorakulmaiset vyökaarit ovat pilastereita hieman kapeammat. Ne nousevat pilastereihin maalatuilta tiilimuurausta jäljitteleviltä konsoleilta. Ruoteet ovat viisitahkoiset. Holveihin on käytetty erikoista holvitiiltä (28×18×8 cm; Lindberg).

ASEHUONE (kuva 12) ei ole muurausliitteessä runkokuoneen kanssa, vaan tätä nuorempi. Sen katonlape peittää osittain runkokuoneen ikkunaan. Pohja on vino; itäseinä on länsiseinää pitempi: 4,60 m, länsiseinä 4,10 m. Päädyn leveys on 6,60 m. Muurin paksuus on 1-1,20 m. Sokkeli ja kulmakiviä näkyy sekä itä- että länsiseinän kohdalla, lounaassa on iso esiinpistävä kulmakivi. Sivuseinät on lähinnä runkokuonetta rakennettu isoista kivistä, sitten seuraa tiilimuurausta (tiilenkoko sama kuin runkokuoneen pilastereissa), mutta kulmissa on taas isoja kiviä. Eteläseinän alaosa on isokivinen, mutta yläosan materiaali on pientä ja huonosti muurattua; päätykolmio on uuden aikaista tiiltä. Kronqvist olettaa, että asehuoneen eteläseinä kokonaisuudessaan on siirretty hieman pohjoiseen ja että sivuseinien tiilialat näyttävät alkuperäisten läpikäytävän ovien sijainnin. Tosin asehuone on kapean suorakaiteen muotoinen, mutta oletamus ei kuitenkaan pitäne paikkaansa. Asehuoneen seiiniä on korjattu sekä v. 1776 että

12. RUNKOKUONEEN ETELÄSIVU JA ASEHUONE.
Sydfasad och vapenhus.

1860-luvulla (tilit ja pöytäk.), jolloin osa kivistä uusittiin; kulmakivet ovat mahdollisesti peräisin tältä ajalta. Eteläseinän uudestaan rakentamista ei asiakirjoissa mainita.

Asehuoneen eteläseinässä on segmenttikaarinen ovi, jonka pielissä on suorakulmainen pykälä. Välikattona on pohjois-eteläsuuntainen lautainen tynnyriholvi, joka tehtiin v. 1862.

KORJAUKSET. Kirkossa on vv. 1828–33 suoritettu perinpohjainen sisäkorjaus, jolloin myös lattiat uusittiin laudoista (ks. lähemmin kiinteää sisustusta). Ovet maalattiin vihreiksi ja ikkunalaudat keltaisiksi; v. 1864 ne saivat tammen värin. Itä- ja länsi-ikkunan ympärille maalattiin verholaskostelut.

V. 1927 suoritettiin Muinaistieteellisen toimikunnan johdolla sisäkorjaus, jolloin seinät ja holvit valkaistiin; tämä oli tehtävä uudestaan v. 1951, koska vanhat kamiinat olivat hyvin nopeasti turmelleet entisen värin. Ne uusittiin samoihin aikoihin.

Kalkkimaalaukset

Kirkossa ei ole koskaan ollut muita keskiaikaisia maalauksia kuin edellä mainitut tiilimuurausta jäljittelevät konsolit (s. 183) ja vihkimäristit 1400-luvun loppupuolelta. Risteistä on säilynyt viisi (alttarin kummallakin puolen, sakariston oven yläpuolella, ullakon oven pielessä ja länsiseinässä). Ne paljastettiin v. 1927.

Kuten mainittu maalattiin v. 1833 itä- ja länsi-ikkunan ympärille hulmuavat siniset verhot ja niihin keltaiset nyörit ja tupsut. Näistä itäikkunan verho peitettiin v. 1927. A. W. Ranckenin suunnitelmaa, jonka mukaan kuori olisi koristettava keskiaikaiseen malliin lehtikiemuroin, ei toteutettu.

V. 1927 maalattiin korjauksen muistoksi länsi-oven yläpuolelle tekstitaulu, joka nyt peittyy parven taakse.

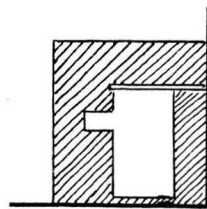
Lasimaalaus

Alttaritaulun korvaa kuori-ikkunan lasimaalaus. Se on A. W. Ranckenin suunnittelema v. 1927, aiheena on Ristiinnaulittu. Alareunassa lause: »Elämä voittaa kuoleman.»

Kiinteä sisustus

Kirkossa on suoritettu sisäkorjaus vv. 1828–33 sekä v. 1927; viimeksi mainitun suunnitteli A. W. Rancken. V. 1898 hankitut rimauunit uusittiin v. 1951; sakaristoon hankittiin v. 1901 uuni aikaisemman öljyuunin tilalle. *Sähkövalo* (vanhoissa kynttilänjaloissa ja seinäkyntteliköissä).

ALTARI, muurattu keskiaikaisista tiilistä (tiilenkoko $28 \times 14 \times 8$ cm). Sen läpi kulkee pohjoisesta etelään laudalla katettu aukko, joka kahdessa kohdassa laajenee pieniksi 12×18 cm:n laajuisiksi komeroiksi (kuva 13).

13. PÄÄALTтарIN PYSTYLEIKKAUS, 1:60.
Lodrätt snitt genom huvudaltaret, 1:60.

Keskiaikainen SIVUALTTARI (kuva 14) on säilynyt läntisimmän pohjoispilarin kohdalla ja toimii nyt saarnastuolin jalkana. Se on tiilestä muurattu, hieman ylöspäin levenevä; eteläsivussa on komero (68×23 cm). Länsisivussa on toinen aivan pieni, rappauksen peittämä komero.

ALTARIKAIDE, puolipyöreä, umpinainen, koristeena yksinkertaiset peilit. Tehty v. 1833 ja silloin maalattu »agaatinväriseksi», alareuna vaaleanpunaiseksi, listat ja ristit kullanväriseksi (kal.). Nykyinen vaaleanvihreä väri v:lta 1927.

KUORINAITA poistettiin v. 1828. Se oli rakennettu ennen v:ta 1680 (kal.) ja varustettu puolilla.

SAARNASTUOLI (kuva 15), 1600-luvulta, on tammea. Sen rungon jalkana on yllä mainittu keskiaikainen alttari; portaat kaiteineen on uusittu v. 1927. Katos on poistettu; sen alapuolelle kiinnitetty Pyhän Hengen kyyhkynen on nykyään THM n:o 4767; alkuperäinen porraskaide on tapulissa.

Yksinkertainen, suorasisuinen monikulmion muotoinen runko, jonka yläreunassa profiloitu lista. Sivut on maalaamalla jäsennelty korkeamman laatuista puusepäntekoa olevia saarnastuoleja jäljitellen; kolmen sivun maalattuihin peileihin on kiinnitetty noin 1670-luvulla tehdyt veistokset, jotka tyylistä päättäen voivat olla turkulaisen

14. SAARNASTUOLIN JALKANA TOIMIVA KESKIAIKAINEN TIILI-
ALTARI SEKÄ KESKIAIKAISET VIHKimÄRISTIT PALJASTETTIIN
v. 1927.

*Är 1927 blottades ett medeltida tegelaltare under predikstolen,
samt medeltida invigningskors.*

puunveistäjän Mathias Reimanin työtä. Ne esittävät Vapahtajaa, Pietaria ja Johannesta; kirjoitukset »S. Salüator», »S. Petrvs» ja »S. Iohns». Sivujen ylä- ja alapäässä oleviin pitkittäisiin »peileihin» on maalattu psalmi 42:2 ja Matt. 11:28 (mahdollisesti osittain restauroinnissa väärin luetut): »Såsom hiortten ropar efther fristt vattn så ropar min siell till tig o Herre. Kommer hit till migh I som arbeten och ähre betungandhe jagh vill Wedher qvekia edhr och i skolla fina roo til Ed. siel». Alareunaa kiertää kirjoitus: »Så älskade Gud Werdhen at han» (Joh. 3: 16). Tyhjään peiliin on maalattu: »Saarnatuolin palautti entiseen asuunsa taiteilija Oskar Niemi 1927.» Alkuperäisen porraskaiteen peilien kulmissa on kipsiset enkelinpäät; maalattu kirjoitus: »Medan i hafwen Ljuset troo på Ljuset att I mågen blifwe Ljusets barn. Joh. 12: 36»; tämän alta kuultaa toinen raamatunlause.

Nykyisen maalauksen, jonka O. Niemi restauroi v. 1927, oli rykmentinkirjuri Jaakko Yrjönpoika Stadius kustantanut v. 1709 (tilit); porraskaiteen enkelinpäät ovat luultavasti peräisin samasta korjauksesta. Värit ovat ruskea, punainen, vihreä, sininen, harmaa ja hopea. V. 1835 tämä maalaus peitettiin mustalla ja hopealla. V. 1927 tehtiin uusiin portaisiin vinopeilinen porraskaide, johon kiinnitettiin kaksi seisovaa puunkeliä, jotka Karviaisten isäntä Yrjö Klemetinpoika oli lahjoittanut alttaria varten v. 1703; hän oli myös lahjoittanut yllä mainitun Pyhän Hengen kyyhkysen.

URKUPARVI kirkon länsipäässä, rakennettu v. 1901 urkuja varten. Rintamuksen koristeena on suorakaiteen muotoiset peilit ja hammaslistat; alkuaan valkoinen väri korvattiin v. 1927 sinervän harmaalla.

URUT, seitsenäänikertaiset, on K. G. Wickström rakentanut Naantalissa v. 1901. Uusgoottilaisen julkisivun keskiosa kohoo kölikaarimaisesti, koristeena fiaalit, krapukukat ja risti. Värit vaalean harmaata ja kultaa.

PENKIT, yksinkertaiset, v. 1927 osittain uusittu 1700-luvun tyyliin. Penkkien rintamuksissa ja ovissa suorakaiteen muotoiset peilit. Sinervänvihreä väri uusittu v. 1927. Ensimmäisessä penkissä oli kirjoitus: »A:o 1767. Mat. Heikinpoica

15. SAARNASTUOLI 1600-LUVULTA. PORRASKAITEESEEN KIINNITETYT ENKELIT ON TEHTY ALTARILAITETTA VARTEN v. 1703.
Predikstol från 1600-talet. Änglarna på trappbarriären utförda för altarpopsatsen 1703.

Kankar. Kirk. Wärti. N:o 1»; tämä penkki on nyt viimeisenä keskikäytävän eteläpuolella. Papinpenkissä alttarin pohjoispuolella on kirjoitus: »Denna Rusko Kyrka är invändigt Målad år 1833 under Kapellanen i Församlingen Herr Robert Uskelins tid af And. Couslin.» (Tämän Ruskon kirkon sisustan maalasi v. 1833 And. Couslin, herra Robert Uskelinin ollessa seurakunnan kappalaisena.)

Edelliset penkkien hankinnat vv. 1657 (puuseppänä Juha Jaakonpoika, ks. Maskun kirkon tilit), 1767 (puuseppänä Juha Mikonpoika Turusta) ja 1832-33.

Keskiaikaiset veistokset

KRUSIFIKSI (kuva 16), nykyään KM 32088, vaskea ja emalia, ranskalaista limoges'ilaista tekoa noin vuoden 1200 paikkeilta. Alkuaan alttari- tai kulkuekrusifiksi. Leveän vanteen muotoisessa kruunussa kolme lehtisakaraa, pitkä lannevaate, jossa sinistä ja vihreätä emalia. Siniset helmisilmät ja sininen jalkalauta. Anatomiaa tehostettu kaiverretuin viivoin. Kork. 17 cm. Risti on määntypuuta; haarojen päissä neliönmuotoiset levyt. Värät musta, vaalean ruskea ja hopea. Kork. 31 cm. Kirkon alttarilla on nykyään krusifiksin jäl-

16. VASKINEN, EMALILLA KORISTETTU ALTTARI- TAI KULKUEKRUSIFIKSI. LIMOGES'ILAINEN TYÖ VUODEN 1200 PAIKKEILTA. KM.
Malmkrucifix med emaljdekör; altar- eller processionskrucifix. Limogesarbete från ca 1200. NM.

17. KRUSIFIKSI. LUULTAVASTI KOTIMAISTA ALKUPERÄÄ, TEHTY 1300-LUVUN PUOLIVÄLISSÄ.

Krucifix. Troligen inhemskt arbete från mitten av 1300-talet.

jennös, joka on kiinnitetty vanhalta näyttävään kaksijalkaiseen puujalustaan.

KRUSIFIKSI (kuva 17), 1300-luvun puolivälistä, luultavasti kotimaista alkuperää, tammea. Pää liian iso ja reidet suhteettoman lyhyet, muuten hyvin muovailtu. Kristus on esitetty kuolleena, pää oikealle taipunut, päässä kierretty orjantappurakruunu, pitkä syvästi laskostettu lannevaate on sidottu vasemmalta. Risti on elämänpuutyypinen, sen alapää on ollut upotettuna jonkinlaiseen jalustaan, joten risti siis on alttari- tai kulkuekrusifiksi. Maalattu uudestaan v. 1833; samalla on INRI-levy uusittu. Figuurin kork. 42 cm, ristin kork. 122 cm.

KRUSIFIKSI (kuva 20). Iso triumfikrusifiksi 1400-luvun puolivälistä, luultavasti kotimaista alku-

perää. Pitkät laihat, jänteiset käsivarret ja jalat, oikealle painunut pää, kierretty orjantappurakruunu. Lyhyt lannevaate on vasemmalta sidottu. Ristin reunoja pitkin on uurre, joten se muistuttaa vanhaa tyyppiä, jossa on kaksi ristiä päällekkäin. Haarojen päissä on nelilehdykät, pään takana iso sädekehä, ylähaarassa uusi INRI-levy. Maalattu uudestaan v. 1833. Figuurin kork. 92 cm. Tämä krusifiksi oli 1600-luvulla kuorinaidan päällä tai yläpuolella (kal.).

Rykmentinkirjuri Stadiuksen mainitaan maalauttaneen kaikki muut veistokset v. 1701 (kal.). P. OLAVI (kuva 18) nykyään THM n:o 4761. 1280-90 -luvulta, gotlantilaisen ns. Väten mestarin tekoa (ks. af Ugglas, Gotlands medeltida

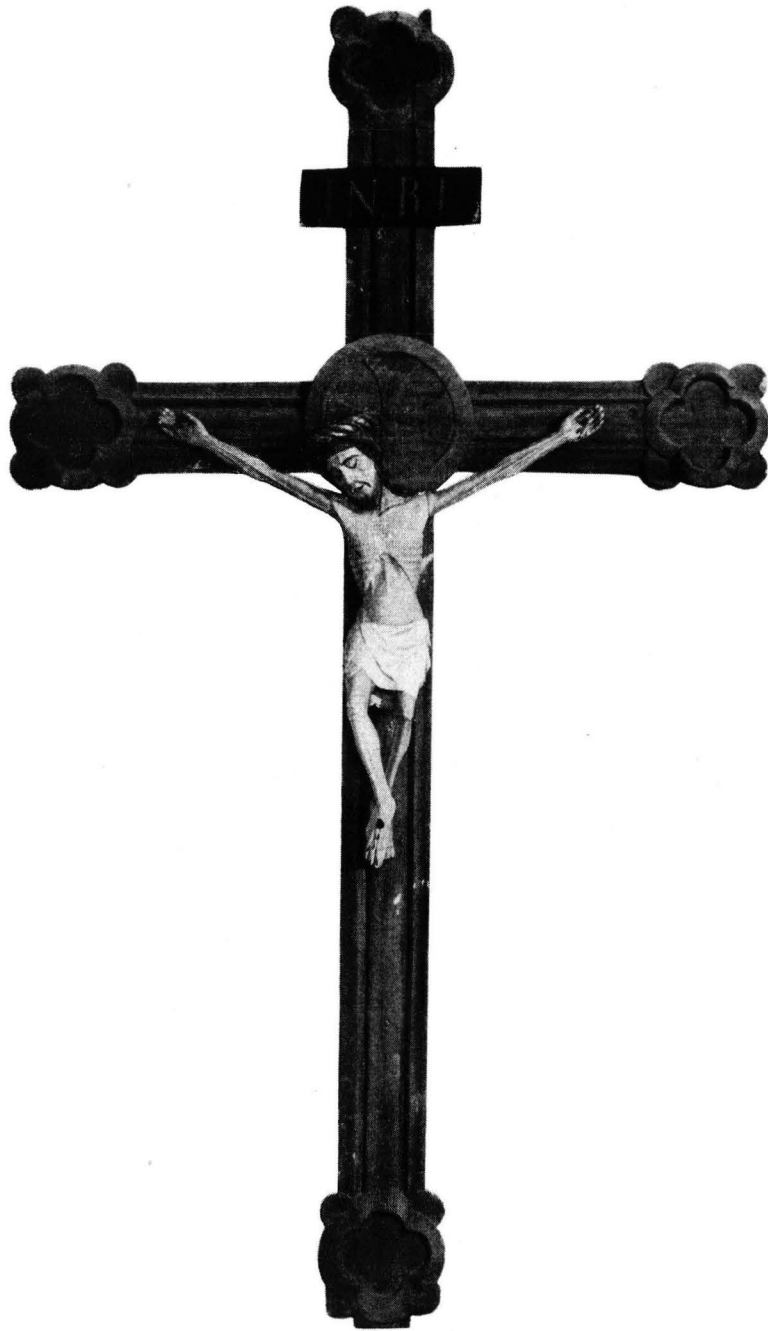

18. PYHÄ OLAVI. GOTLANTILAISEN NS. VÄTEN MESTARIN TYÖ 1200-LUVUN LOPPUPOULELTA. THM.

Sankt Olof. Arbete av den gotländske, sk. Vätemästaren från 1200-talets senare del. ÅHM.

19. NEITSYT MARIA. KOTIMAISTA ALKUPERÄÄ, TEHTY 1300-LUVUN JÄLKIPUOLISKOLLA. THM.

Jungfru Maria. Inhemskt arbete från 1300-talets senare del. ÅHM.

20. KRUSIFIKSI. LUULTAVASTI KOTIMAISTA ALKUPERÄÄ, TEHTY 1400-LUVUN PUOLIVÄLISSÄ.
Krucifix. Troligen inhemskt arbete från mitten av 1400-talet.

träskulptur, ss. 379-84), tammea. Selästä koverrettu, päässä tapin reikä. Kuningas seisoo kääpiön päällä, vasen käsi nojaa isoon kilpeen, oikeassa on ollut tappara. Viikset, parta ja aaltoilevat hiukset, päässä kruunun vanne. Kärpännahkakauluksinen vaippa, pitkä, vyön koossa pitämä mekko. Selällään oleva kääpiö pahasti vaurioitunut. Värinjätteitä: ihonväriä, mekko on ollut vihreä, vaippa kullattu, sen vuori punainen, vyö kullattu,

kääpiön puku tummanpunainen; veistos on myöhemmin kokonaan maalattu liima- tai kalkkiväriellä. Kork. 103 cm.

NEITSYT MARIA (kuva 19), nykyään THM n:o 4762. 1300-luvun jälkipuoliskolta, kotimaista alkuperää (vrt. esim. Maarian kirkon krusifiksia); koivua. Selästä koverrettu, päässä tappi. Madonna seisoo goottilaiseen tapaan kaarevassa asennossa. Pienessä pitkäkaulaudessa päässä huntu

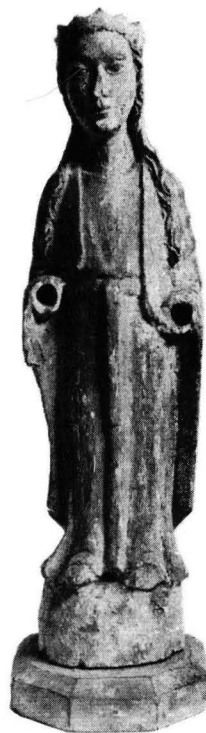
21. PYHÄ ANNA »ITSE KOLMANTENA». KOTIMAISTA ALKUPERÄÄ, TEHTY 1400-LUVUN LOPPUPUOLELLA. THM.

Sankta Anna »självtredje». Inhemskt arbete från slutet av 1400-talet. ÅHM.

22. ISÄ JUMALA NS. ARMOISTUINRYHMÄSTÄ. KOTIMAISTA ALKUPERÄÄ, TEHTY VUODEN 1500 PAIKKEILLA. THM.

Gud Fader från sk. nådastol. Inhemskt arbete, ca 1500. ÅHM.

23. NAISPYHIMYS. POHJOISMAISTA ALKUPERÄÄ, TEHTY 1400-LUVULLA. THM.

Kvinnligt helgon. Nordiskt arbete från 1400-talet. ÅHM.

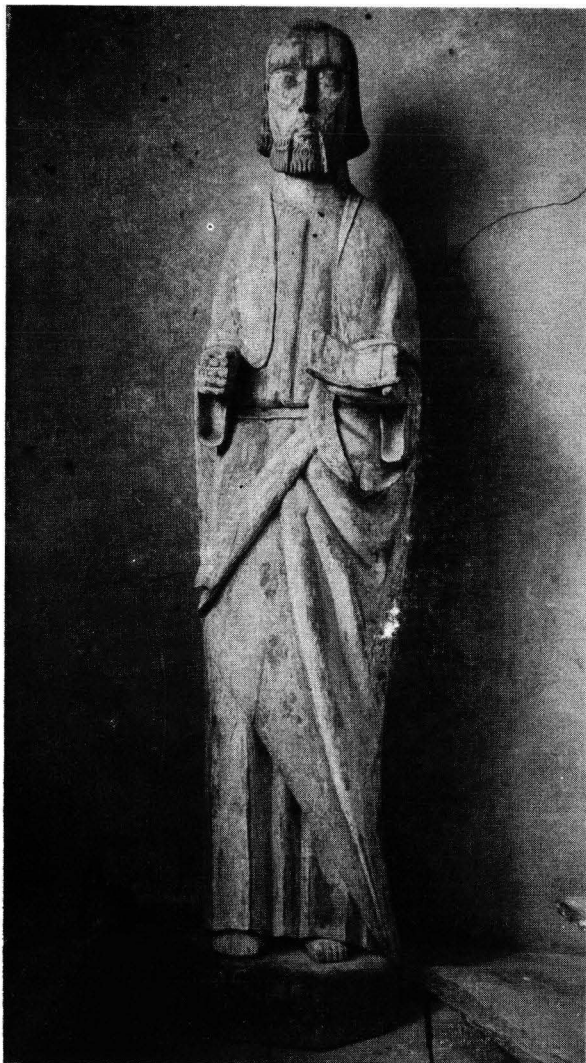
ja pitkät kiharat; kapea yläruumis, vaippa vedetty suurin laskoksin alaruumiin poikki, jalkaterät näkyvät. Hän kantaa oikealla käsivarrellaan kiharapäistä, pitkään mekkoon puettua Jeesus-lasta, jonka toinen jalkaterä näkyy. Marian toinen käsi, lapsen molemmat kädet sekä osa jalustasta puuttuvat. Värinjätteitä: ihonväriä, punaisessa mekossa harmaanruskeat neliökuviot ja vihreät reunat. Kork. 106 cm.

P. ANNA »itse kolmantena» (kuva 21), nykyään THM n:o 4760. 1400-luvun loppupuolelta, kotimaista alkuperää (vrt. Lokalahden kirkon P. Annaa); koivua (?), istuimen päädyt tammea. Lievästi koverrettu, päässä tappi. Pyhimys istuu tuolilla, jonka päätylaudat ovat ylhäältä profiloituneet, jalkojen alla jalusta ja tuolin alla kulmikas levy. Hänellä on poikkeuksellisesti päässä hunnun päällä kruunu (jonka sakarat puuttuvat), mekon litteiden laskosten alta näkyvät jalkaterät. P. Annan sylissä istuvat pahasti vaurioitunut kruunupäinen Maria ja kömpelösti veistetty Jeesus-lapsi, jonka pitkän mekon alta varpaat näkyvät. Marian kädessä on pieni omena.

Harvinaisen hyvin säilyneet värit: ihonväriä, Annan mekko sininen, vaippa punainen ja kulta-reunainen, Marian mekko kullattu, lapsen punainen, istuimen tyyny vihreä, sen päissä punaista. Kork. 74 cm.

ISÄ JUMALA (kuva 22), nykyään THM n:o 4765. Vuoden 1500 paikkeilta, kotimaista alkuperää, koivua. Veistos kuuluu ns. armoistuinryhmään, jonka krusifiksi on hävinnyt. Jäykkä, tanakka isopäinen ukko, jonka istuimen kädensijat on koristeellisesti käsitelty, umpikruunun päätteenä ristikukka, vaipan reunat kääntyvät polvien päälle muodostaen T:n kuvion. Värinjätteitä: ihonväriä, vaippa on ollut vihreä (tämän päälle on myöhemmin maalattu sininen väri), vuori ja mekko punaiset, tuoli tummanpunainen. Kork. 65 cm.

APOSTOLI (kuva 24), nykyään THM n:o 4766. 1500-luvun alkupuolelta, yksinkertaista kotimaista työtä, koivua. Selästä koverrettu, päässä tappi.

24. APOSTOLI. KOTIMAISTA ALKUPERÄÄ, TEHTY 1500-LUVUN ALKUPUOLELLA. THM.

Apostel. Inhemskt arbete, 1500-talets början. ÅHM.

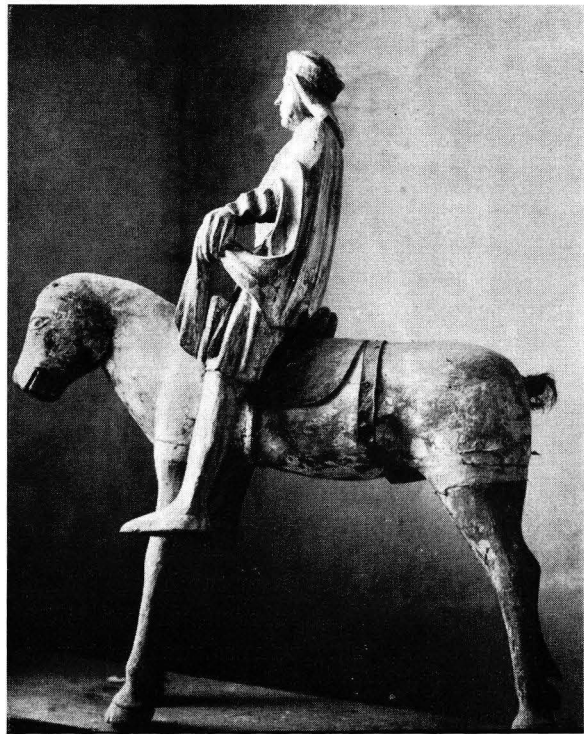
Jäykkä, pienellä kulmikkaalla jalustalla seisova apostoli on melkein lieriömäiseksi muovailtu. Hiukset ja parta kouru-uurtein elävöitettyt. Melkein silcässä mekossa kapea vyö, vaippa koottu vasemman käden alle ja vedetty vinosti alaruumiin poikki. Vasemmassa kädessä kirja, toinen tunnusmerkki hävinnyt. Värijätteitä: mekko on ollut sininen, vaippa punainen ja kukkakuviainen, jalusta punainen ja valkokoristeinen. Kork. 155 cm.

P. SEBASTIANUS, nykyään THM n:o 4764. Vuoden 1500 paikkeilta, yksinkertaista kotimaista työtä, koivua. Kapeaan lannevaatteeseen pukeutunut pyhimys seisoo nojaten kulmikkaalta jalustalta kasvavaan puuhun, vasen käsi selän taakse sidottuna, oikea pitää kiinni oksasta. Hiukset yhtenä massana, taitamattomasti veistetty ruumis, jossa

nuolenreikiä. Värijätteitä: ihonväriä, lannevaate sininen ja punainen, puu ruskehtava. Kork. 94 cm, figuurin kork. 70 cm.

NAISPYHIMYS (kuva 23), nykyään THM n:o 4763. 1400-luvulta, yksinkertaista pohjoismaista työtä, tammea, alin jalusta koivua ja myöhemmin lisätty. Koverrettu. Lieriömäisellä jalustalla seisovan kruunupäisen pyhimyksen hiukset laskeutuvat pitkänä kiehkuroina hartioille, silcä vaippa, vyötäröllä vyö, jalkaterät näkyvissä. Molemmat kädet puuttuvat. Värijätteitä: vaippa on ollut punainen, vuori sininen, mekko mahdollisesti vihreä, jalusta vihreä. Kork. 58 cm.

P. MARTINUS (kuva 25), nykyään THM n:o 4759. Vuoden 1500 paikkeilta, kotimaista alkuperää, koivua. Kerjäläinen on hävinnyt. Lampaan näköisen ratsun selässä istuvan pyhimyksen oikea, miekkaa pitänyt käsi puuttuu, toisella hän nostaa vaippaansa. Vaippaa pitävät koossa hihnät rinnan ja vatsan kohdalla, vaipan alla on polviin saakka ulottuva avokauluksinen puku, jonka vyötäröllä vyö. Puusta veistetty satula, nahkainen satulavyö ja hevosella jouhihantä. Värijätteitä: ihonväriä, vaippa on ollut punainen, vuori sininen, puku harmaa, sen vuori keltainen, jalat punaiset, jalkineet mustat, hevonen musta ja har-

25. PYHÄ MARTINUS. KOTIMAISTA ALKUPERÄÄ, TEHTY VUODEN 1500 PAIKKEILLA. THM.

Sankt Martinus. Inhemskt arbete, ca 1500. ÅHM.

maatäpläinen. Pyhimyksen kork. 79 cm, hevosen pit. 76 cm.

P. YRJÄNÄ, nykyään THM n:o 4758. 1500-luvun alkupuolelta, kotimaista alkuperää, koivua ja tammea. (Vrt. esim. Hollolan kirkon ryhmää.) Ryhmä käsittää ritarin, hevosen, lohikäärmeen, prinsessan ja lampaan. Keihäs on uusittu v. 1701. Hevonen seisoo takajaloillaan ja polkee selällään olevaa lohikäärmettä, joka toisessa käpälässään pitää katkennutta keihästä, toisella kannattaa hevosen painoa. Pyhimyksellä on lyhyt poimutettu asehamme. Polvistunut prinsessa on melkein pölkyn muotoiseksi veistetty, lammas makaa maassa. Värinjätteitä: tumma valkotäpläinen lohikäärme. Ritarin kork. 111 cm, ryhmän pit. 200 cm.

Taideteokset uudelta ajalta

VANHA ALTARITAU LU (kuva 26), kankaalle tehty öljymaalau s, signeeraus »O. R. Anno 1683». Aiheena ehtoollisen asettaminen. Henkilöryhmän yläpuolella on maalattu laskostettu verho ja

1600-luvun tyyppinen pallokruunu. Signeerauksen alapuolella on kehykseen maalattu: »Gudz H. Nampn till ähra och Rusko Kyrckian till een lijten Prydnad, wällmeent Upsättes denna Tafflan, aff Eliä Tillandz Med. Doct. et Prof. Så och Academjens i Åbo för tijdē Rectore.» (Jumalan P. Nimen kunniaksi ja Ruskon kirkon vähäiseksi kaunistukseksi asettaa Elias Tillandz, lääket. toht. ja prof. niin myös Turun akatemian nykyinen rehtori, hyvänsuovasti tämän taulun.)

Taulun tummassa kehyksessä oli v. 1836 pieni messinkinen krusifiksi. Koko 115,5×175 cm. Paalasmaa mainitsee, että taulu jo v. 1683 olisi ollut vanha; hän on ehkä lukenut »antigh» pro »artigh» (tilit).

VIIMEINEN TUOMIO (kuva 27), kankaalle tehty hyvin alkeellinen öljymaalau s. Kehyksen alareunassa kirjoitus: »Det hafwer Bonden Matz Tomason och hustrun Brita Matzdotter I Käiwisto Gård skänkt denna Tafla till Rusko Kyrkas prydnad A:o 1752.» (Talonpoika Matti Tuomaanpoika ja vaimo Briitta Matintytär Koiviston talosta ovat lahjoittaneet tämän taulun Ruskon kirkon kaunistukseksi v. 1752.) Tumma kehys. Koko 137×95 cm. Tekijä on luultavasti

26. ELIAS TILLANDZIN V. 1683 LAHJOITTAMA ALTARITAU LU.
Altartavla, skänkt av Elias Tillandz år 1683.

27. VIIMEINEN TUOMIO. PIETARI LANGIN MAALAMA V. 1752.
Yttersta domen. Målad av Petter Lang år 1752.

ollut sama Pietari Lang, joka on maalannut samanaiheisen taulun Vahdon kirkkoon (ks. s. 210). PYHÄ PERHE, kankaalle tehty hyvin alkeellinen öljymaalauk 1800-luvulta. Jeesus vanhempineen on matkalla Jerusalemiin. Kullattu kehys. Koko 115 × 102 cm.

VAPAHTAJAN puolivartalokuva, nykyään KM n:o 4772:1. Kankaalle tehty alkeellinen öljymaalauk 1600 tai 1700-luvulta. Alareunassa on kirjoituksen rippeitä; täydellinen teksti on Halikon kirkossa olevassa samanlaisessa taulussa, joka tietävästi on maalattu ennen v:ta 1720: »Dieses Bild Christi ist gestalt Wie es LENTVLVS Hat abgemalt Undt geschenkt zu Rom dem Senat von Hijerusalem der Stat Und ist dieser linien Zehen mahl lang gewesen.» (Tämä kuva on Kristuksen hahmo, niin kuin Lentulus sen on maalannut ja Jerusalemin kaupungista lahjoittanut Rooman senaatille, ja se oli tätä kymmenen kertaa isompi.) Musta kehys. Koko 56 × 35 cm. Ns. Lentulusen kirje on Kristuksen ulkomuotoa kuvaileva apokryfinen kertomus, jonka Pilatuksen edeltäjä Publius Lentulus olisi lähettänyt Roomaan; kirje esiintyy ensimmäisen kerran jo 1000-luvulla. Useassa Pohjoismaiden kirkossa olevat saman-

aiheiset alkeelliset taulut ovat nähtävästi mannermaista tuontitavaraa. (Ks. E. v. Dobschütz, *Christusbilder* 1899, s. 308; vrt. myös *Sveriges Kyrkor*. Uppland I: 4, s. 664.)

KUPARIPIIRROS, nykyään KM n:o 4772:2. Tukholmalaisen kuparipiirtäjän Ambrosius Hedengranin v. 1693 kaivertama riemurun Upsalan kokouksen riemujuhlan muistoksi. Yksinkertainen musta kehys. Ostettiin kirkkoon v. 1695 (tilit).

Kaksi väritettyä KUPARIPIIRROSTA, signeeraus A. Afanascheff. Ne esittävät Aleksanteri I:tä ja Elisabet Aleksejevnaa. Empiirityylinen kehys. Koko 62 × 42 cm.

Pastori R. Uskelinin 1830-luvulla lastensa muistoksi lahjoittamat KIPSIKUVAT poistettiin kirkosta v. 1883. (R. Uskelin, *Ruskon kappalainen* vv. 1826–36.).

Kirkolliset astiat

KALKKI (kuva 28), hopeaa, kullattu. Jalka ja varsi ovat keskiaikaiset ja lienevät turkulaista työtä, iso malja on 1800-luvulta. Leimat: O. R. Lundgren, Turku; vuosileima puuttuu.

Kalkin jalka on kuusilehdykän muotoinen. Sen pystysyrjässä on nelilehtisten kukkien muodostama koristenauha. Jalkaa kiertää kaiverrettu majuskelikirjoitus: »Lares Surpe Biscop i Abo»; keskelle kirjoitusta on kaiverrettu piispan pää ja sauva. Tämä kirjoitus ajoittaa kalkin; Lauri Suurpää on piispana (vv. 1500–06) lahjoittanut sen Ruskon anneksipitäjälle, jonka tulot hän oli saanut nauttia tuomiorosvastikautenaan (vv. 1490–1500). Jalan päälle on kiinnitetty plastinen ristiinnaulitsemisryhmä, joka nousee kasvikiemuralta. Kuusikulmaisessa varressa on litteähkö solmu, jonka vinoneliön muotoisissa kyhmyissä kirjaimet IHESUS; v. 1796 oli niissä vielä sinistä emalia (kal.). Kyhmyjen väliin muodostuu suippokaarikuviot. Solmun alapuolelle on kaiverrettu kukkia, sen yläpuolelle toistamiseen IHESUS. Kalkin nykyinen kork. 29 cm, jalan kork. 16,3 cm. Kalkki oli alkuaan ainoastaan sisältä kullattu, mutta se kullattiin ensimmäisen kerran kokonaan v. 1745 maljan laajentamisen yhteydessä (kal.). ÖYLÄTILAUTANEN (kuva 29), hopeaa, kullattu (v. 1745, ks. edellistä; alkuaan ainoastaan päältä kullattu). Myöhäiskeskiaikainen, käytetty edellä mainitun kalkin yhteydessä, mutta eroaa tyyllisesti niin paljon siitä, että sama kultaseppä tuskin voi olla sen tekijä. Keskelle on kaiverrettu

Kristuksen pää, jonka takana lehtisädekehä, laittamaa kiertää kaiverrettu minuskelikirjoitus: *Ihesus autem transiens per medium* ja pieneen kiemuranauhaan lauseen loppu: *illorum ibat*; toiseen pieneen nauhakiemuraan on kaiverrettu kirjaimet VN, jotka saattavat tarkoittaa tekijää. Lauseen alussa kehään sovitettu säderisti, autem ja transiens -sanojen välissä lilja. Raamatunlause on otettu Luukk. 4:30:sta: »Mutta hän lähti pois käyden heidän keskitsensä.» Tapahtumaa on selitetty näkymättömyyden ihmeenä, ja sitä voi siis käyttää sakramentin vertauskuvana. (Ks. esim. Thomas ab Aquino, *Super evangelium S. Iohannis*, lectio VIII, cap. VIII.) Halk. 16 cm.

MATKAVÄLINEET, hopeaa. Kalkin solmussa yksinkertainen lehtikaiverrus, sisältä ja ulkolaidasta kullattuun maljaan kaiverrettu: »M A S Nissilä KW». Kork. 13 cm. Päältä kullatun lautasen halk. 7 cm. Leimat: O. R. Lundgren, Turku; vuosileima puuttuu. Matti Antinpoika Nissilä lahjoittanut v. 1838 (kal.).

ÖYLÄTTIRASIA (kuva 30), hopeaa. Empiirityylisen sokeriastian muotoinen. Neljä palmetista

28. TURUN PIISPAN LAURI SUURPÄÄN NOIN V. 1500-06 LAHJOITTAMA HOPEINEN EHTOOLLISKALKKI; MALJA ON UUSITTU. *Nattvardskalk av silver, skänkt av Åbiskopen Lars Suurpää ca 1500-06; cuppan förnyad.*

29. KESKIAIKAISEN KALKIN KANSSA KÄYTETTY ÖYLÄTTILAUTANEN.

Medeltida patén, använd tillsammans med kalken.

30. HOPEINEN ÖYLÄTTIRASIA. O. R. LUNDGREN, TURKU 1846. *Oblatask av silver. O. R. Lundgren, Åbo 1846.*

lähtevää pallojalkaa kannattaa soikeaa, melkein suorasiivusta, meistettyjen ruusunauhojen ja pakotettujen pystykupurain koristamaa rasiaa, jonka kuperassa kannessa on pystykupurat ja päätteenä säderisti. Pohjaan kaiverrettu: »Mats Johanson Eskola 18 20/5 46». Pit. 14 cm. Leimat: O. R. Lundgren, Turku 1846.

SIIVILÄLUSIKKA, hopeaa. Simpukan muotoinen lapa. Pit. 16,5 cm. Leimat: E. Sahlstedt, Turku, epäselvä vuosileima 1900-luvun alusta.

VIINIKANNU, hopeaa. Empiirityylinen. Kuvun alaosassa ja kuperassa kannessa pakotetut pystykupurat, kannen päätteenä säderisti. Pohjaan kaiverrettu: »Matti Andersson Nissilä 1844.» Kork. 34 cm. Leimat: O. R. Lundgren, Turku; vuosileima puuttuu.

HÄVINNEET EHTOOLLISVÄLINEET ja muut astiat: V. 1558 takavarikoitiin Kustaa Vaasan käskystä Ruskon kirkosta kullattu *monstransi* ja kaksi kultaamatonta *öljyastiaa*. Kirkkoon jätettiin paitsi yllä selostettua kalkkia myös toinen (kullattu?) kalkki ja lautanen; tämä pienennettiin v. 1689 matkakalkiksi ja häviää myöhemmin kalustoluetteloista, kuten myös takavarikoinnissa kirkkoon jätetty *öylättiastia*. V. 1657 hankittiin kirkkoon tinainen pullo. 1680-luvulla oli tinaiset matkavälineet (kal.) ja myöhemmin pari isoa tinapulloa. V. 1759 kauppias Mikael Ahlroth lahjoitti tinaisen korkean öylättirasian ja viinikannun (kal.). V. 1782 ostettiin puinen, sinisin kukin koristettu öylättirasia. Kastetoimituksessa on käytetty jo v. 1704 mainittua tina(?)maljaa (Maskun kirkon kal.), jonka jalustana oli v. 1858 myyty, puinen maalattu teline (»funt»); tämä oli jo v. 1796 vanha (kal.). V. 1865 myytiin kaikki tinavälineet.

Tekstiilit

ALTARIVAATTEET: 1. Punaista villakangasta. Koristeena kapeat hopeakaluunat. Keskelle on ommeltu pellavasoikio (kuva 31), jonka alkuaan luultavasti päällystänyt silkkikangas on kulunut pois. Soikioon on kirjottu silkkilangoin Tigerstedt ja Wallenstjerna -sukujen vaakunat; yläreunassa kirjaimet ET. CW. ja alareunassa vuosiluku 1695. Restauroidu Kansallismuseossa v. 1932. Asessori Erik Tigerstedt (aikais. Falander), Lähteenmäen ratsutilan omistaja, ja hänen puolisonsa Kristiina Wallenstierna lahjoittaneet; Falander lahjoitti myös v. 1690 paarivaatteen.

2. Punaista samettia. Koristeena kultalangoin kirjottu säderisti, palmunlehdet ja vuosiluku 1927.

ALTARILIINA ja siihen kuuluva KIRJALIINA, pellavalangasta. Kirjonta: »Muistoksi 26/4 1908». Helmi Ekilä lahjoittanut.

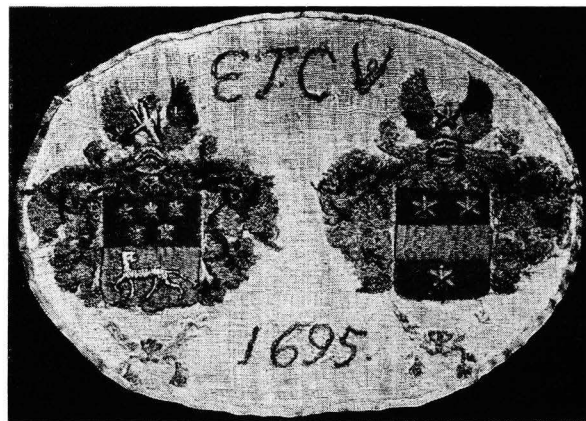
KASUKAT: 1 (kuva 32). Punaista atlassilkkiä. Reunassa kapea hopeakaluuna, selkäpuolella leveä risti, johon koho-ompeleena on kullalla ja hopealla kirjottu rehevä kukkakiemura. Ristin molemmin puolin on soikeat hopealevyt, joihin on kaiverrettu Kristuksen piinavälineet ja kirjoitukset: *Crux Christi* (Kristuksen risti), »Gustaff Wittfooth Anno 1713» ja *Nostra Gloriatio* (Meidän kerskauksemme), »Catarina Haveman Den 1 Januarij». Restauroidu Kansallismuseossa v. 1953. Turkulainen kauppias Kustaa Wittfooth ja hänen puolisonsa lahjoittaneet v. 1713. - Punaista sarkakankaasta tehty vuori on nykyään km n:o 37084.

2. Mustaa samettia. Koristeena kukkakuvioisesta valkoisesta rokokootyylisestä silkkidamastista tehdyt reunanauhat, risti, vuosiluku 1800 ja kirjaimet R K (Ruskon kirkko). Sininen pellavavuori.

3. Valkoista villakangasta. Koristeena selkäpuolella punainen ja musta kirjottu risti sekä kultakankaasta leikattu Kristuksen monogrammi. Suomen Käsityön Ystävien »Juhannus»-nimistä mallia. Tekstiilitaiteilija Grete Hermansen sommitellut ja Suomen Käsityön Ystävät valmistanneet v. 1954.

KALKKILIINAT: 1 (kuva 33). Valkoista atlassilkkiä. Koristeena leveä silkkilangoin ommeltu rokokootyylinen köynnös, jonka kulmissa istuvat linnut lehti nokassaan (Noakin arkin kyyhkynen), keskellä on kultalangoin kirjottu Jehovan aurinko ja kultanyöristä tehty kirjoitus »E:E.A° 1758». Kirjaimet tarkoittavat merimies E. Ekmania Karvaisista (kal.).

2. Vaalean sinipunaista samettia. Koristeena hopeakaluunatähti, reunoissa kultakaluunat ja pitsi.

31. YKSITYISKOHTA EERIK TIGERSTEDTIN JA KRISTIINA WALLENSTIERNAN V. 1695 LAHJOITTAMASTA ALTARIVAATTEESTA. Detalj av antependium, skänkt år 1695 av Erik Tigerstedt och Kristina Wallenstierna.

32. KUSTAA WITTFOOTHIN JA KRISTIINA HAVEMANIN V. 1713 LAHJOITTAMA
PUNAINEN SILKKIKASUKKA.

Röd sidenmässhake, skänkt år 1713 av Gustav Wittfooth och Kristina Haveman.

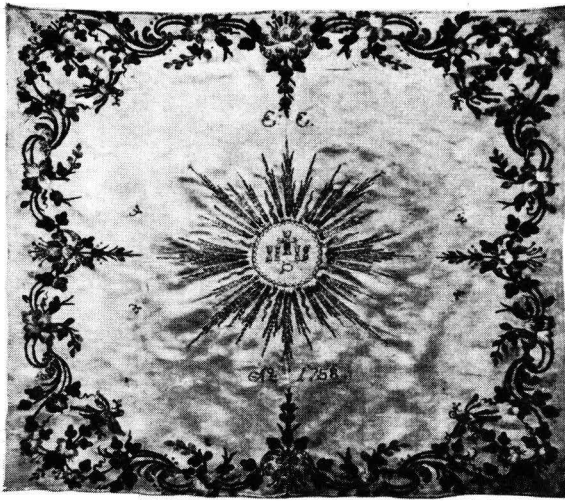
Kirjottu kirjoitus: »Gifwen af våra Barn R och I Uskelin 18 30/9 32». Pastori R. Uskelin lahjoittanut v. 1832 kahden kuolleen lapsensa muistoksi (ks. s. 192).

KIRJALIINAT: 1. Vaaleaa samettia. Koristeena silk-
kilangoin kirjottu palmettinauha, INRI ja vuosi-

luku 1829. Neiti Hedvig Maria Grönroos lahjoittanut (kal.).

2. Punaista villakangasta, 1900-luvun puolivälistä. Koristeena kirjottu risti ja ohrantähkät.

HAAVIT: 1 (kuva 34). Päällystetty punaisella silk-
killä. Koristeena koho-ompeleena kullalla ja ho-

33. MERIMIES E. EKMANIN V. 1758 LAHJOITTAMA VALKOINEN KORUOMPELEINEN SILKKINEN KALKKILIINA.
Broderad kalkduk av siden, skänkt år 1758 av sjömannen E. Ekman.

pealla kirjoitot kukat. Reunaan ommeltu: »Christina Hanning A:o 1698». Reunassa silkkihapsut, pohjassa hopeatupsu, haavin tiuku on hävinnyt (kal.). Sorvatun, punaiseksi maalatun varren putki on messinkiä.

2. Päälystetty mustalla sametilla. Koristeena ristikkäiset hopeakaluunat ja reunaripsut. Messinkisestä varsiputkesta riippuu kilpi. Hankittu v. 1854 jo 1680-luvulla mainitun punaisen samettihaavin tilalle (tilit).

KUDONNAINEN, villatakänä. Musta ja vihreä tyy-

34. SILKILLÄ PÄÄLYSTETTY KORUOMPELEINEN HAAVI. KRISTINA HANNINGIN LAHJOITTAMA V. 1698.
Sidenbeklädd broderad häv. Skänkt av Kristina Hanning år 1698.

litelty kukkakuviointi. Hankittu alttarimatoksi v. 1860.

KUDONNAINEN, villaa, 1800-luvulta. Vaalea, geometrinen kuviointi vihreällä ja karmiinin-punaisella pohjalla.

HÄVINNEET TEKSTIILIT. Noin v. 1680 mainitaan punainen alttarivaate, vihreä kukkakuvioinen atlassisilkkinen kasukka jossa ei ollut ristiä, ja vanhempi kasukka taftista ja sileästä ruskeasta sametista. Kalkissa oli sekä »käsivaate» (ärmekläde) että »peite». Penkeissä oli kolme vanhaa, kirjavaa vaatetta. (Kal.) Vuoden 1765 jälkeen kalustoluettelo mainitsee valkoisen, ruusukuvioisen kalkkiliinan, jonka oli lahjoittanut merimies Heikki Heikinpoika, ja myöhemmin toisen kalkkiliinan, jossa oli kirjonta »Ano 1765 IYS MED H».

Valaisimet

VASKISET PALLOKRUUNUT: 1. 2×6 kynttilänhaaraa, simpukan muotoiset talivadit ja lieiömäiset kynttilänpesät, haaroissa pystyt, puun muotoiset koristeet, rungon yläpäässä litteä kaksoiskotka. Pallossa kaiverrettu koristelu ja kirjoitus: »Gustavus Pacchalenio Pr et P. Mascuentium. Sal: 73: v. 24: 119: v. 105. Matti hendricksson Cangaris Kyrkiövård i Rusko. (Kustaa Pacchalenius maskulaisten rovasti ja pastori. Psalmi 73:24 ja 119: 105. Matti Henrikinpoika Kankare Ruskon kirkonisäntä.) Alinna leima: »ICR 1755». (Kustaa Pacchalenius, Maskun kirkkoherra vv. 1739-64; Joh. Chr. Reiss, Turussa toiminut keltavalaja.)

2. Kahdeksan kynttilänhaaraa, kaksoiskotka puutuu, muuten edellisen kaltainen. Kirjoitus: »Prust och Kyrkioherde Gustavus Pacchalenius Matts Henriksson Kangari kyrkiövård i Rusko» ja »ICR 1755». (Rovasti ja kirkkoherra Kustaa Pacchalenius Matti Henrikinpoika Kankare kirkonisäntä Ruskossa.)

3. 2×6 kynttilänhaaraa, haarojen koristeet puutuvat, muuten n:o 1:n kaltainen. Kirjoitus: »Rusko Capells Liuskrona. G. A. Pacchalenius Pastor et Praepositus Mascuorensium 1756 M. H. Cangar» (Ruskon kappelin kynttiläkruunu. G. A. Pacchalenius maskulaisten pastori ja rovasti 1756 M. H. Kankare). Tilikirjan mukaan on tekijä sama.

4. Kuusi kynttilänhaaraa, kaksoiskotka puutuu, muuten edellisen kaltainen. Kirjoitus: »Skiänkt til Rusko Capell af Johan Jöransson Hithola 1756.» (Ruskon kappelille lahjoittanut Juha Yrjönpoika Hiitola 1756.)

KRISTALLIKRUUNUT: 1. Empiirityylinen. Kahdessa messinkivanteessa 2×6 kynttilänhaaraa, kannat-

tavissa ketjuissa vinoneliön muotoiset kristallit ja punaiset helmet. Alinna olevaan messinkilevyn kaiverrettu: »Lahjoitettu Ruskon kirkkoon Kirkkowärdildä Matti Tuurilda ja hänen Emänäldänsä Helena Christina Matin tyttäreldä siinä 25 päivänä Joulou Kuusa Wuona 1831.»

2. Empiirityylinen, 1800-luvun loppupuolelta. Messinkivanteessa kahdeksan kynttilänhaaraa. Kalustokirjan mukaan neiti Agata af Schultén lahjoittanut v. 1918. (Testamenttilahja? A. af Schultén kuoli v. 1916.)

SEINÄKYNTTELIIKKÖ, vaskea, kolmihaarainen, 1700-luvun alkupuolen tyyppiä. Pyöreästä seinäkilvestä lähtee kiemurahaara, jonka päästä haarautuvat samanlaiset kiemurat. Pyöreät talivadit, pulleat kynttilänpesät. Seinäkilpeen kaiverrettu: »MMSN:MHDE 1734». Seinäulkonema 35 cm. Turkulainen porvari Martti Nahkala ja hänen puolisonsa lahjoittaneet (kal.).

KYNTTILÄNJALAT: 1-2 (kuva 35). Pari, hopeoitua messinkipeltiä, 1700-luvun alkupuolelta. Pullukajalka, kierrevarren alapäässä antura, jossa kuten talivadissakin pykäläreuna. Runsas barokkityylinen kasviaiheinen pakotuskoristelu. Kork. 33 cm. Turkulainen kauppias Kustaa Wittfooth lahjoittanut v. 1722 (kal.).

3. (kuva 36). Tinaa, kolmihaarainen, 1700-luvun alkupuolelta. Pyöreän jalan ja teräväprofiilisen

35. KUSTAA WITTFOTHIN V. 1722 LAHJOITTAMA, HOPEOITU MESSINKIPELTINEN KYNTTILÄNJALKA.

Försilvråd ljusstake av mässingsplåt, skänkt år 1722 av Gustav Wittfooth.

36. TINAINEN KYNTTILÄNJALKA. LAHJOITETTU V. 1736.
Tennljusstake, skänkt år 1736.

varren koristeena pystyharjannenuhat. Varren kynttilänpesän muotoiseen yläpäähän on kömpelösti liitetty haaraosa; talivadit pyöreät, kynttilänpesät suorasivuiset. Kork. 26 cm. Leimaamaton. Antti Matinpoika Karviaisista lahjoittanut v. 1736 (kal.).

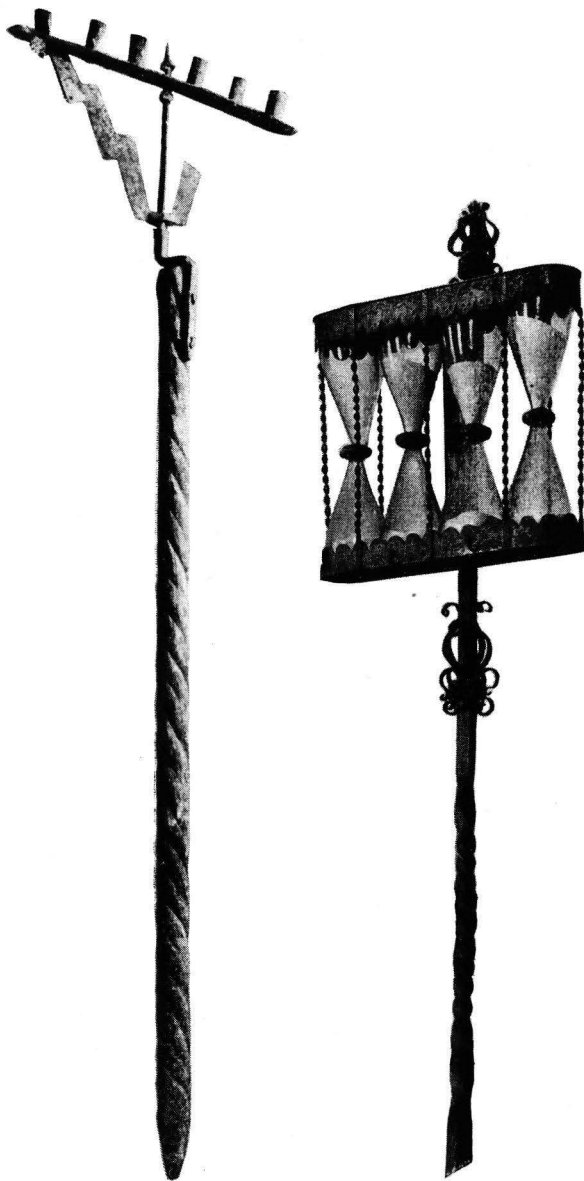
4-6. Kolme kappaletta, vaskea, 1800-luvun puolivälistä. Kellomainen jalka, korkea hento varsi. Jalan alapuoleen leimattu NMC(?) ja 6N sekä kaiverrettu kirjaimet GM. Kork. 28,5 cm. Ratsutilallinen Heikki Paimio lahjoittanut noin vv. 1868-72 (kal.).

7-8. Pari, nikkeliä, kolmihaaraiset, uusrokokootyylliset. Pyöreä jalka, balusterivarsi, neljäs kynttilänpesä varren päässä, haaroissa kasviskoristelu. Kork. 46,5 cm. Leskirouva Anna Katariina Engholm lahjoittanut v. 1855 (kal.).

KYNTTILÄTANKO (kuva 37), puuta, mahdollisesti keskiaikainen. Kierrevarren päässä porrasmainen kannatin, jonka poikkatangossa kuusi kynttilänpesää. Luultavasti käytetty häissä (kal. n. v:lta 1680 mainitsee kaksi »morsiansauvaa»).

SOIHTUTANKO, puinen, mahdollisesti keskiaikainen. Yläpää kierteinen, värit sininen ja punainen. Luultavasti toinen yllä main. »morsiansauvoista».

HÄVINNEET VALAISIMET: Noin v. 1680 laadittu kalustoluettelo mainitsee pienen kaksihaaraisen messinkikynttilänjalan, neliharaisen tinakynttilänjalan (jonka viholliset ryöstivät ison vihan aikana) ja kuusihaaraisen rautakynttilänjalan; näiden lisäksi oli kirkossa pellistä tehty lyhty. Vaskikruunuja hankittaessa poistettiin kolme vanhaa puukruunua.

37. LUULTAVASTI KESKIAIKAINEN KYNTTILÄTANKO.
Troligen medeltida ljusstav.

38. TUKHOLMASTA V. 1768 OSTETTU TUNTILASI.
Timglas, köpt i Stockholm år 1768.

Hautausmuistot

Vasta kun kirkkoon hautaaminen v. 1822 oli kielletty, otettiin hautausmaa laajemmalti käyttöön. V. 1826 tehtiin kirkkoon uusi lattia, jollain alla oleva multa tasoitettiin ja kirkonhau-doista suurin osa hävitettiin. Kuorin lattian alla olevat haudat tutkittiin v. 1927; ne olivat suurimmaksi osaksi peräisin 1600-luvun jälkipuoliskolta, muurihautoja ei kirkossa ollut.

HAUTARISTI, THM n:o 6847, palanut Turun linnan pommituksessa v. 1941.

Kellot

1. Koristeena ylinnä viisi enkeliä, keskellä kasvinauha ja venäläiset pyhimyksenkuvat: Neitsyt Maria, P. Yrjänä ja P. Nikolaus. Kaiverrettu kirjoitus: TÄMÄN KELLON OSTI SEURAKUNTA SUOMEN VALTIOLTA V 1930 JULISTAMAAN JUMALAN KUNNIAA JA KUTSUMAAN IHMISIÄ HERRAN HUONEESEEN. Halk. 94 cm.

2. Ylinnä kaksi, reunassa yksi palmettinauha. Ylinnä kirjoitus: GLORIA IN EXCELSIS DEO (Kunnia Jumalalle korkeudessa), kyljessä Markuksen, Johanneksen ja auringon kuva, joiden välisessä kehässä kirjoitus: THEN THER HAFWER ÖRON AT HÖRA: HAN HÖRE LUC 8:8 (Luukk. 8:8) sekä KYRKIOWÄRD THOMAS MATTSSON. LABOREN PRAESTITIT ERICH NÄSMAN 1728 RUSKO FÖRSAMLING OCH MASKO CAPELL KLOCKA A:O 1728. (Kirkonisännöitsijä Tuomas Matinpoika. Työn suoritti Erik Näsman 1728. Ruskon seurakunnan ja Maskun kappelin kello v. 1728.) Halk. 68 cm. (E. Näsman, Tukholmassa toiminut kellonvalaja, ks. s. 53.)

Tämän kellon edeltäjä mainitaan jo vuoden 1680 paikkeilla (kal.).

3. Rikkinäinen ja paikattu. Ylinnä kaksi, reunassa yksi palmettinauha. Kyljessä Jehovan aurinko. Ylinnä kirjoitus: GLORIA IN EXCELSIS DEO. Reunassa: RUSKO KYRKAS KLOCKA GIUTEN ÅR 1700. SAMT OMGIJUTEN MED 4 L 14 P TILLÖKNING I VIGTEN ÅR 1814 AF GERHARD HORNER I STOCKHOLM. (Ruskon kirkon kello valettu v. 1700 sekä Gerhard Hornerin uusima Tukholmassa v. 1814, jollain sen painoon lisättiin 4 leiviskää 14 puntaa.) Halk. 58 cm. (G. Horner, ks. s. 173).

Kellon alkuperäinen kirjoitus oli (kal.): »Simon Waccenius Pastor Henric Enqvist Sacell. Me fusit Ambrosius Ternandt Anno 1700. Denna klocka är Gudi till Ära och Rusko stencapell till nytta med dess egne medel samt åhörarnas samman-skiutande tillhandlader.» (Simo Waccenius kirkkoherra, Henrik Enqvist kappalainen. Minut valoi Ambrosius Ternandt v. 1700. Tämä kello on ostettu Ruskon kivikappelin hyödyksi sen omilla sekä kuulijoiden keräämillä varoilla. - S. Waccenius, Maskun kirkkoherra vv. 1699-1739, H. Enqvist, Ruskon kappalainen vv. 1693-1717. Göteborgista tullut A. Ternandt toimi kellonvalajana Turussa vv. 1694-1710.)

Sekalaista

TUNTILASI (kuva 38), nelilasinen. Raudasta taottu kierrevarsi kannattaa messinkikoppaa, jonka pohjia yhdistävät kierteiset pienat. Kopan kork. 23 cm. Ostettu v. 1768 tukholmalaiselta Fredrik Björkiltä; rautavarren takoi »Ruskon seppä» ja tuntilasin maalasi turkulainen kirkkomaalari Joonas Bergman (tilit).

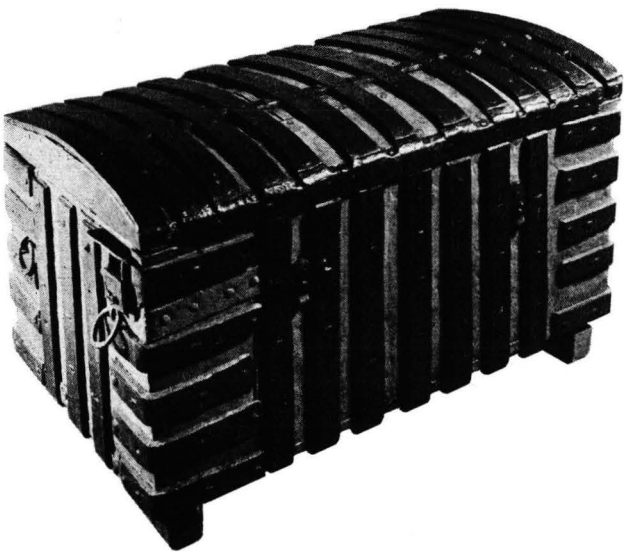
V. 1704 ostettu tuntilasi oli ryöstetty ison vihan aikana (tilit).

KIRKKOLAIVA. Täysin taklattu fregatti. Värit valkoinen, musta, vihreä ja ruskea. Pit. noin 100 cm. Lahjoittajat 14 sotamiestä v. 1814, uudestaan maalattu v. 1833 (kal.).

KAAPPIKELLO (kuva 40), rokokootyylinen, ylinnä myöhäisbarokkityylinen kaariotsikko. Signeeraus numerotaulun yläpuolella: »Eric Wasberg». Tauluun maalattu: »N:o 820». Maalattu siniseksi, koristeena maalatut kukkakimput. Seurakunnan poikamiehet lahjoittaneet v. 1781. (E. Wasberg toimi Eskilstunassa kelloseppänä.)

NUMEROTAULUT: 1. Kustavilaistyylinen, 1700-luvun loppupuolelta. Soikea kullattu kehys, jossa ruusu- ja lehtikoristelua; luultavasti myöhemmin uusittu. Kork. 67 cm. Mainitaan ensimmäisen kerran vasta v. 1873 (kal.); edellinen oli v:lta 1734 ja sen numerot oli Heikki Yrjönpoika Peijari lahjoittanut.

2. Tehty v. 1927. Vihervän kehyksen otsikko jäljittelee kaappikellon ääriiviivaa.

39. RAUTAINEN RAHA-ARKKU VUODELTA 1797.
Penningkista av järn från år 1797.

40. KAAPPIKELLO. ERIK WASBERG, ESKILSTUNA 1781.
Skäpklocka. Erik Wasberg, Eskilstuna 1781.

UNILUKKARIN RUOKO, jonka päissä messinkiputket. Pit. 288 cm. Hankittu ennen v:tä 1796; edeltäjä oli ostettu v. 1688 (tilit).

ARKUT: 1 (kuva 39). Vahvoilla kiskoilla ympäröity puinen sisusta, suorasivuinen ja lievästi kupera kantinen keskiaikaisen mallin mukaan. Pohja 56 × 100 cm, kork. 60 cm. »Hujala Kaano seppän Yrjö Klangin» tekemä v. 1797 (tilit).

2. 1700-luvulta. Suorasivuinen, tasakannessa kaksi rahassuppilaa. Yksinkertaiset raudoitukset. Pohja 43 × 76 cm, kork. 39 cm.

SAKARISTON KALUSTOON kuuluu mm. neljä yksinkertaista kustavilaismallista siniharmaaksi maa-

lattia talonpoikaistuolia vuoden 1840 paikkeilta ja kolmion muotoinen, koristelistoilla varustettu ruskeaksi maalattu *kirjahylly*, joka v. 1796 mainitaan maalaamattomana (kal.).

JALKAPUU, nykyään THM n:o 12239. Tehnyt v. 1791 entinen sotamies Brandkula (tilit).

PAARIT. Toiseen päähän maalattu valkoisella ristikkäiset sääriluut ja pääkallo sekä lause: »Rusko kappel 1810 ah muista aina viimeinen», toiseen päähän: »Ruskon kapeli. 1810 ah aika iovtu.»

HAUTAUSLAPIO, nykyään THM n:o 4768.

V. 1865 myytiin paljon kirkon vanhoja esineitä, mm. v. 1695 hankitut *morsiustuolit*, v. 1771 ostettu *häpeäpenkki*, *rippikellot*, joista toinen mainitaan noin v. 1680 ja toisen oli lahjoittanut kirkonisännöitsijä Jaakko Heikinpoika Eskola noin v. 1790 (kal.). V. 1694 mainittu *aurinkokello*, vanhat *paarit*, *arkut* ym. ovat hävinneet.

Tiivistelmä

1. Ainakin 1200-luvun alkupuolella oli Ruskolla puukirkko, johon vuosisadan loppupuolella liitettiin harmaakivinen tynnyriholvinen sakaristo. Kalustoa: limoges'ilainen vaskinen krusifiksi vuoden 1200 paikkeilta ja P. Olavin kuva vuosisadan loppupuolelta.

2. Puukirkon ympärille alettiin (1300-luvulla?) rakentaa kivikirkkoa, joka ei kuitenkaan valmistunut. 1300-luvun kalustosta on säilynyt krusifiksi ja madonnankuva. Kirkon nimikkopyhimys oli 1400-luvun alkupuolella Maria Magdalena, mahdollisesti myös arkkienkeli Mikael.

3. Vuoden 1445 jälkeen puukirkko purettiin ja kivikirkko rakennettiin valmiiksi. Siihen hankittiin triumfikrusifiksi, joka on säilynyt samoin kuin kaksi tiilialtaria.

4. Viimeiseen keskiaikaiseen rakennusvaiheeseen kuului kirkon holvaaminen seinä- ja nurkkapilasterien sekä kilpikaarien varaan sekä asehuoneen rakentaminen. Valmistuneen kirkon kalustosta ovat joukko veistoksia, ehtoollisvälineet ja soihtusauvat peräisin vuoden 1500 paikkeilta.

5. Kirkko sisustettiin uudelleen 1600-luvun puolivälissä. Ennen v:ta 1681 muurattiin runkokuoneen länsipääty uudestaan keskiaikaisista tiilistä. - Kirkkotarha oli 1600-luvulla nykyistä huomattavasti pienempi ja tapuli puinen.

6. Kirkon ikkuna-aukkojen muoto on mahdollisesti peräisin 1740-luvulta. - Vv. 1741-44 rakennettiin nykyinen puinen tapuli. Kirkkotarhaa ympäröi jo 1770-luvulla ilman laastia ladottu kivi-aita, jossa oli holvattu kiviportti ja puinen portti-huone.

7. Sisäkorjaus vv. 1828-32. V. 1822 lopetettiin kirkkoon hautaaminen. Kirkkotarhaa laajennettiin 1890-luvulla.

8. V. 1927 Muinaistieteellisen toimikunnan johtama sisäkorjaus ja keskiaikaisten koristeiden paljastaminen. V. 1944 tehtiin sakaristoon sementtitiilinen vesikatto.

REFERAT

I. Sakristian i Rusko kyrka, vilken helgats åt Maria Magdalena och Mikael (?), härstammar troligen redan från 1200-talets sista årtionden och har fogats till en nu försvunnen träkyrka. Sakristian har tunnvalv och liten ursprunglig rektangulär ljusöppning i nordväggen. Kyrkans äldsta inventarier äro ett krucifix i Limoges-emalj ca 1200 och S. Olof av den sk. Vätemästaren från 1280-1290-talet.

II. Under 1300-talet (?) begynner man omkring träkyrkans södra, östra och västra del uppföra en stenkyrka men av okänd orsak fullföljes arbetet icke. Bevarade inventarier äro ett krucifix från 1300-talets mitt, troligen av inhemskt ursprung, och en madonna, inhemskt arbete från århundradets senare del.

III. År 1445 beviljas avlat för kyrkobygge. Träkyrkan rives och stenkyrkans färdigbygges. Ett hak i öst-, syd- och västväggen utvisar gränsen mellan byggnadsskedena; nordväggen med vindstrappa och avlastningsbåge på sakristievinden uppföres i sin helhet. Från 1400-talets senare hälft härstamma således placeringen av de tre rundbågiga ytterdörrarna och alla fönster utom nordväggens, samt östgavelns tegelblinding; västgaveln är senare ommurad. Två medeltida tegelaltaren samt triumfkrucifix ca 1450 ha bevarats.

IV. Slutligen välves kyrkan med fyra stjärnvalv på väggpilastrar och sköldbågar; halvstens gördelbåge, femsidig ribba. Vapenhuset uppföres. Kyrkan prydes med invigningskors och kalkmålade tegelkonsoler. Inventarier: kvinnligt helgon, sittande krönt Anna »själv tredje» från senare delen av 1400-talet, Gud Fader från en Nådastolsgrupp, inhemskt arbete ca 1500, apostel, Sebastianus, ryttarskulptur av Martinus och S. Göransgrupp från samma tid, alla inhemska arbeten. Ytterligare ha bevarats nattvardstyg skänkta av Åbobiskopen Laurentius Suurpää efter år 1500, samt tvenne enkla ljusstänger. År 1558 beslagtogs en monstrans och två oljekar och vid samma tid omtalas en annan uppsättning nattvardskärl med oblatask.

V. Vid mitten av 1600-talet erhåller kyrkan ny fast inredning till vilken höra korbalk och bänkar byggda av snickaren Joh. Jakobsson. Den enkla predikstolen härstammar från samma århundrade men målas år 1709.

Före år 1681 har kyrkans västgavel blivit ommurad. Kyrkogården är i detta skede liten och i det närmaste rund, klockstapeln av trä.

1600-tals inventarier: altartavla framställande Nattvarden, skänkt av Elias Tillandz 1683, antependium av rött ylle med silvergalon skänkt av Erik Tigerstedt 1696, rikt broderad häv från 1698, »Fröjdevåde» av Ambrosius Hedengran från 1693. Bland försvunnet lösöre kunna nämnas sockenbudstyg av silver 1698, träkrona, altarstake av tenn, timglas 1681 och brudbänk 1695; en klocka senare omgjuten.

VI. År 1741-44 bygges utanför kyrkogården en ny klockstapel av trä. Vid samma tid ha möjligen kyrkofönstren erhållit sin nuvarande, delvis starkt utvidgade form. På 1770-talet omgives kyrkogården av stenmur med välvd tegelportal och ett timrat våkenhus.

1700-tals inventarier äro sakristians dörr från år 1781, änglar av trä (utförda för altaret men senare placerade på predikstolen) och ett antal bänkar från år 1767. Av målningar ha bevarats en primitiv »Yttersta domen» av Petter Lang 1752 och en sk. Lentulustavla framställande den lidande Frälsaren. Bland textilier kunna nämnas mässhake av röd sidenatlas med rikt broderat ryggkors och silverplåtar från 1713 och en vit atlaskalkduk från 1758. Till armaturen höra malmkronor från 1750-talet av J. C. Reiss, Åbo, vilka ersatte de gamla träkronorna, en väggarm av malm från 1734, ljusstakar av försilvrad mässing med rik barockdekor från 1722 och en tregrenad, år 1736 förfärdigad armstake av tenn. E. Näsman har gjutit en klocka år 1728, medan en år 1700 av Ambr. Ternandt gjuten klocka senare har omgjutits. Timglas av Fredrik Björk i Stockholm 1768, väggur av E. Wasberg, Eskilstuna 1781, fotstock ca 1790, kista i senmedeltida stil 1797 mm.

Av sedermera försvunnet lösöre kunna nämnas år 1865 sålda nattvardskärl, dopfat och kanna av tenn, grön blomerad mässhake, skriftklocka, skampall och timstock.

VII. År 1828-35 utföras större reparationer. Korets tidigare tegelgolv lägges med bräder, likaledes golvet i gångarna och sakristian; detta sker i samband med att kyrkobergningarna år 1822 definitivt bringats att upphöra. Den fasta inredningen (altarkrans, bänkar) förnyas delvis och målas i grönbått, korbalken avlägsnas och predikstolen ommålas i svart och silver; på gavelväggarna målas draperikompositioner. - År 1862 utföres en större reparation av vapenhusets ytterväggar, och det förses med tunnvalv av bräder. Från 1838-46 härstamma kyrkans oblatskrin, vinkanna och sockenbudstyg, alla utförda av O. R. Lundgren i Åbo. Av övriga inventarier kunna nämnas svart sammetsmässhake med besättning av vit sidendamast från 1800, kalkduk i violett sammet 1832, bokställ, håv och andra textilier, kristallkrona i empirestil 1831, flere par ljusstakar av malm och nickel, klocka av Gerhard Horner (senare omgjuten), kyrkskepp 1809, gustavianska allmogestolar från ca 1840.

VIII. Under ledning av A. W. Rancken utföres år 1927 en omfattande restaurering, bl. a. av den fasta inredningen. Även den år 1901 för en av K. G. Wickström byggd orgel uppförda läktaren målas i grönbått. Korgolvet höjes. Medeltida väggmålningar (tegelmålade konsoler och invigningskors) framtagas.

Den på 1890-talet utvidgade kyrkogården erhåller år 1937 en ny tegelportal. 1944 täckes sakristian med cementtegel.

1. VAHDON KIRKKO POHJOISESTA.
Vahto kyrka från norr.

VAHTO

LÄHTEITÄ

V. Paalasmaa, Piirteitä Ruskon pitäjän menneisyydestä. Turku 1932, ss. 160-173. *Adolf Lindman*, Finska historiska misceller. Käsikirjoituksena Turun kaupungin kirjastossa, vihko IV 1849. Sisältää mm. viittauksia v. 1657 laadittuun kalustoluetteloon.

Kirkon arkisto: kalustoluettelot vv:lta 1784 ja 1828-86. Tilit vv:lta 1741-67 (hyvin hajanaisia ja jälkeinpäin täydennettyjä), vv:lta 1769-1900. Pitäjänkokousten pöytäkirjat vv:lta 1770-1804, 1811-21, 1841-1901.

Ruskon kirkon arkisto: varsinkin pitäjänkokousten pöytäkirjat sisältävät lukuisia tietoja Vahdon kirkosta.

Maskun kirkon arkisto: v:n 1654 tilit.

Kansallismuseon topogr. arkisto: C. Frankenhaeuserin v. 1909 kirjoittama kertomus Vahdon kirkosta, I. Kronqvistin inventointikertomus v:lta 1933, sisäkorjausta koskeva kirjeenvaihto v. 1951.

Valtionarkisto: Mikrofilmikopiot Turun ja Porin läänin maaherran kuninkaalliselle majesteetille lähettämistä kirjelmistä, mm. Ruskon korven puukirkkoa koskeva v. 1656 tehty tutkinta-pöytäkirja, Vahdon ja Ruskon välisen, uuden kirkon rakentamista v. 1795 koskevan riidan asiakirjat ym.

Vahto (paikkakunnan kansankielessä myös Vahdonkorpi), aikaisemmin Puu-Rusko tai Ruskon korpi, perustettiin Ruskoon kuuluvana saarnahuonekuntana v. 1638, sen jälkeen kun Kankaisten omistaja Eevert Kustaanpoika Hornin leski Margareeta Fincke oli rakennuttanut saarnahuoneen Kierikkalan kylään (tutkintapöytäkirja). V. 1653 seurakunta sai papin, v. 1866 kappelinoikeudet, ja v. 1893 se erotettiin omaksi kirkkoherrakunnaksi.

Kierikkalan kappelikirkko

Vahdon ensimmäisen, v. 1638 rakennetun ja myöhemmin laajennetun saarnahuoneen paikka on Kierikkalan kylässä. V. 1688 rakennettiin saarnahuoneen tilalle oikea puukirkko (maaherran kirjelmä 3. 6. 1795 siihen liittyvine asiakir-

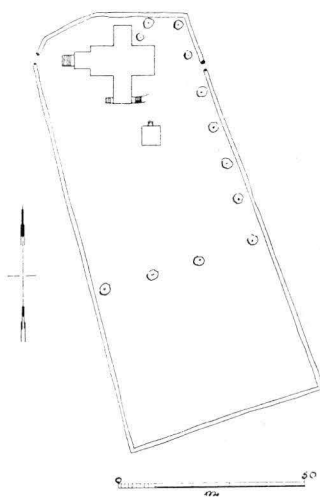
joinen). Lindmanin mukaan tämä oli kivijalalle salvottu, ulkoa punamullattu kellariton kirkko; ainoastaan eteläseinässä oli ulko-ovi. Ainakin 1700-luvun puolivälissä kirkossa oli kylkiäisenä sakaristo (tilit). Kirkon pituus oli 27 kyynärää, leveys 14,5 (maaherran kirjelmä 2. 8. 1800). Se purettiin vv. 1800-03 ja alttarin paikalle pys-

tytettiin puinen risti; nykyään paikalla on kiven muistopatsas. Tapulista ei ole jälkiä. Kirkkotarha oli vielä 1800-luvun alkupuolella osittain hirsisen, osittain »tavallisen» aidan ympäröimä (kal. 1828). V. 1785 oli päätetty luopua kirkkoon hautaamisesta (maaherran kirjelmä 6. 9. 1785).

Nykyinen kirkko

KIRKKOTARHA

Nykyinen kirkko rakennettiin v. 1803 Laukolan kylään (ks. s. 206). Sen ympärillä on kirkkotarha, jonka aita v. 1804 ladottiin harmaakivestä. V. 1821 kirkkotarhaa laajennettiin etelään ja uusi osa ympäröitiin kivijalalle salvotulla hirsiaidalla, jossa oli lautakatto; aita oli punamullattu (Lindman). Sen sijaintia osoittaa kirkon eteläpuolella jalopuurivi. V. 1885 kirkkotarhaa laajennettiin huomattavasti etelään päin. Sitä ympäröi nyt kivistä ladottu aita. Kirkon länsi- ja itäpuolella olevia porttiauukkoja kehystävät graniittipylväät. Hautakappeleita ei ole. Vv. 1939-44 *kaatuneiden hauta* on I. Wirkkalan suunnitelma. Kirkon itäpuolella on Karjalaan jääneiden vainajien *muistomerkki*.

2. ASEMAPIIRROS, 1:2000.
Situationsplan 1:2000.*

TAPULI

Kirkon eteläpuolella on nykyään varastosuojana käytetty vanhan tapulin alakerros (kuva 3). Yläosa purettiin v. 1873 ja kellot siirrettiin vastarakennettuun länsitorniin.

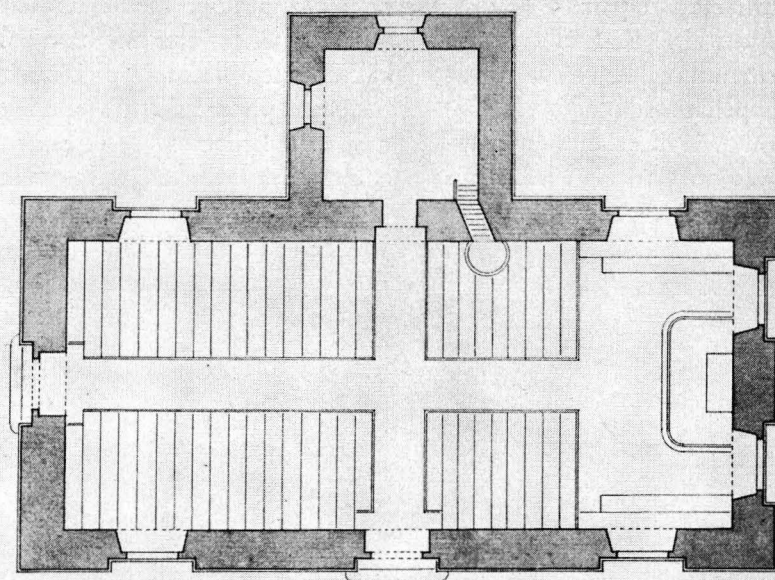
Alakerros on pitkänurkalle salvottu, pohjaltaan neliömäinen rakennus, jossa on alkuperäinen pysty ulkolaudoitus. Profiloidun räystäään yläpuolelta nousee pyramidikatto, jossa aikaisemman paanutuksen tilalla on sementtitiilet. Sisäpuolelta näkee, että hirret on palhottu ja nurkka kaksilovinen lukoton pitkänurkka.

Alkuaan punamullattu tapuli on 1930-luvulla maalattu kellerväksi, nurkkaketjujen vuorauslaudat sekä ovenkehä ovat valkoiset.

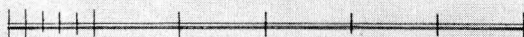
3. VANHAN TAPULIN ALAKERROS.
Den gamla stapelns undervåning.

Dessein till Wachto Capell-Kyrka i Åbo Län.

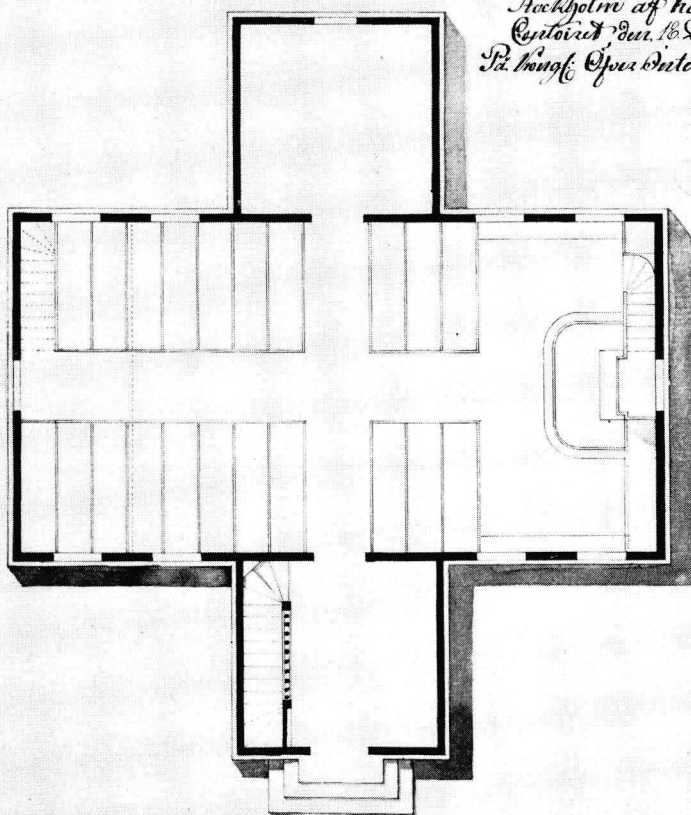
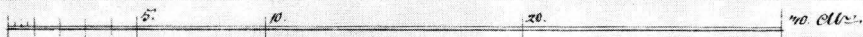
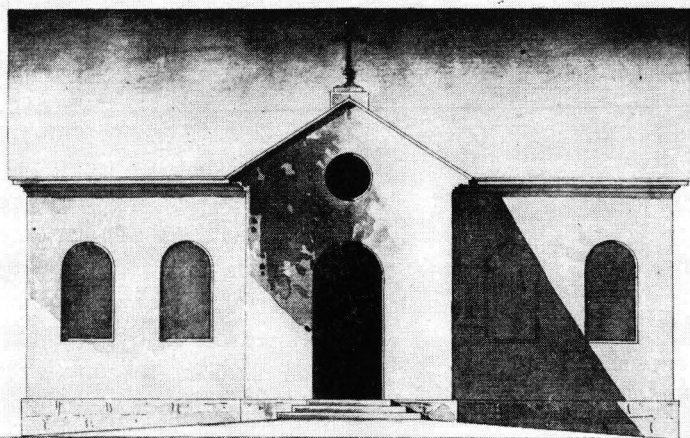
*Expedierad till Kongl. H.
den. Jerni. 1786.*

P. W. Palmroth.

4. P. W. PALMROTHIN V. 1786 LAATIMAT PIIRUSTUKSET VAHDON KIRKKOA VARTEN.
P. W. Palmroths ritningar till Vahto kyrka år 1786.

Plan till Wachtö Capell-kyrkans Byggnad af trääd i Åbo Län,

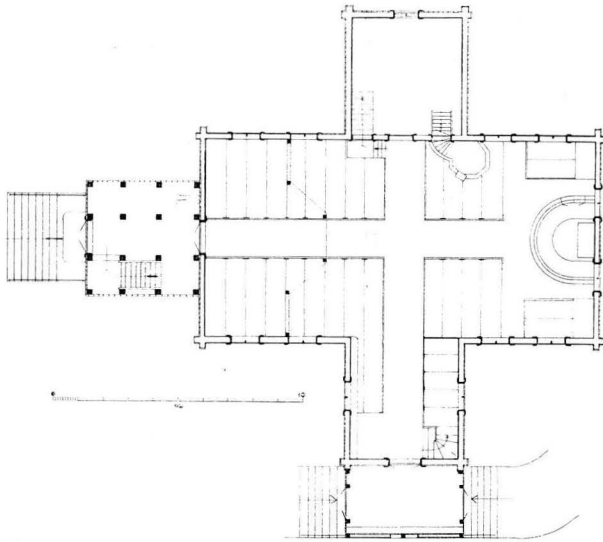
*Reckholm af Kongl. Öfver Intendents
Extröskt den 16 December, 1800.
På Kongl. Öfver Intendents Embetets Värn.*

S. J. v. Engström

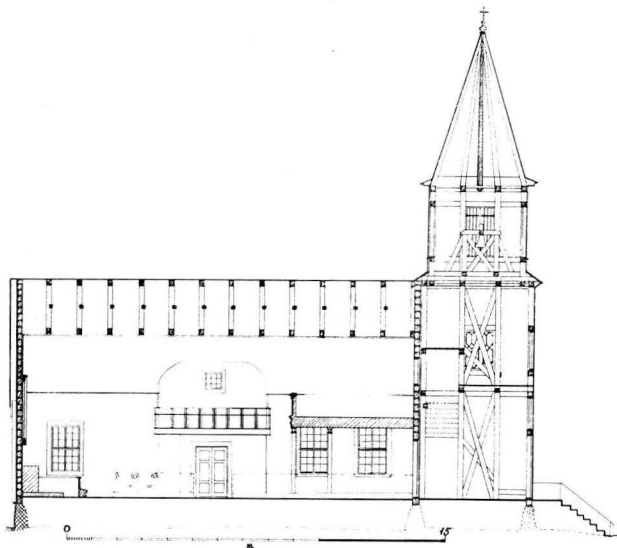
S. J. v. Engström

5. S. J. v. ENGSTRÖMIN V. 1800 LAATIMAT PIIRUSTUKSET VAHDON KIRKKOA VARTEN.
S. J. v. Engströms ritningar till Vahto kyrka år 1800.

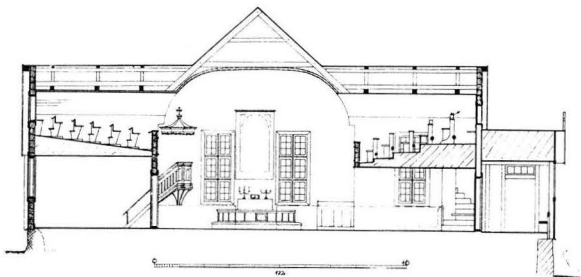
KIRKKO

6. KIRKON POHJAPIIRROS, 1:300.
Plan av kyrkan, 1:300.

7. RUNKOHUONEEN POHJOISSUUNTAINEN PITKITTÄISLEIKKAUS,
1:300.
Längdsnitt av långhuset mot norr, 1:300.

8. KIRKON ITÄSUUNTAINEN POIKITTÄISLEIKKAUS, 1:300.
Tvärssnitt av kyrkan mot öst, 1:300.

RAKENNUSSUUNNITELMAT. 1790-luvulla vahtolaiset ryhtyivät rakentamaan kirkkoraunioa Laukolan kylään Tukholman intendenttikonttorin arkkitehdin P. W. Palmrothin jo v. 1786 signeeraamien piirustusten mukaan. Koska kirkkoraunio rakentaminen tulikin liian rasittavaksi, seurakuntalaiset ehdottivat ruskolaisille yhteisen kirkon rakentamista Koiviston kylään (maaherran kirjelmä 3. 6. 1795); tämäkin suunnitelma raukesi. Palmrothin piirustukset (kuva 3) esittävät yksinkertaista pitkäkirkkoa, jossa on aumatut päädyt, pyörökaariset ikkunat ja ulko-ovi sekä pohjoispuolella sakaristo.

V. 1800 vahtolaiset saivat IK:lta uudet, S. J. v. Engeströmin signeeraamat piirustukset Laukolan kylään rakennettavaa puukirkkoa varten (kuva 5). Pohjapiirrosta noudatettiin, vaikka muotokielen yksityiskohtia muutettiin; sisäjärjestely on kokonaan piirustuksista eroava. Vanhan kirkon kelvolliset aineet käytettiin uuteen. Vahdon kirkko on yksinkertainen, pitkänurkalle salvottu pitkäkirkko, jonka suorakaiteen muotoiseen runkokuoneeseen liittyvät vastakkaiset, runkokuonetta kapeammat kylkiäiset. Kirkossa on v. 1873 rakennettu uusgoottilainen länsitorni ja v. 1875 eteläsakaran eteen rakennettu eteinen. Sivuseinien ulkopituus on 16 m, päädyn leveys 8,30 m ja korkeus 10 m. Sakariston pohja on $4,90 \times 4,90$ m, sen päädyn korkeus 3,85, asehuoneen pohja on $4,60 \times 4,90$ m, korkeus 7,40 m. Ulkoa kirkko on laudoitettu ja maalattu kellerväksi, yksityiskohdat valkoisiksi; loivassa satulakattossa sekä tornin huipussa on galvanoitua, punervan ruskeaksi maalattua peltiä.

SEINÄT. Runkokuoneessa ja sen kylkiäisissä on alkuperäinen pysty laudoitus. Räystäslista on profiloitu. 1870-luvulla tornin rakentamisen yhteydessä tehtiin seinien yläosaan vaakasuora lista, jonka alapuolella seinän alaosan saumalistat päättyvät koristeelliseen kaarinauhaan. Seinien pitkänurkkien päällä on nurkkalaudoit, joten nurkkia ei pääse tutkimaan. Eteisessä, joka alkuaan on ollut ristikkokaiteella varustettu avokuisti (kaide osittain säilynyt eteisen seinien sisäpuolella), näkyy asehuoneen seinässä saumaton laudoitus; tästä voi myös havaita, että kirkko alkuaan on ollut punamullattu ja mahdollisesti myöhemmin valkoiseksi maalattu.

VESIKATTO on kuten mainittu runkokuoneessa ja sen kylkiäisissä loiva satulakatto, joka v. 1879

9. KIRKKOSALIN ITÄSUUNTAINEN SISÄKUVA.
Interiör mot öst.

peitettiin galvanoidulla pellillä alkuperäisten päänujen asemesta. Nykyinen väri on peräisin v:lta 1951. Päätyjen viirit (»flaggor och kransar») korvattiin v. 1879 risteillä.

Katto on rakennettu kattotuolien varaan, joiden vinotukia on täydennetty, mutta ei uusittu peltikaton tekemisen yhteydessä. Ullakolta näkee että länsipäädyn hirret mahdollisesti samoihin aikoihin on käännetty tai että ne ovat peräisin vanhemmasta rakennuksesta, koska niiden sisäpinta ilmeisesti on ollut ulkoilman vaikutuksen alaisena.

IKKUNAT. Runkohuoneen ja sen kylkiäisten suorapäätteiset ikkunat ovat luultavasti alkuperäiset; ruutujen kiinnittämiseen ei ole käytetty kittiä, vaan ne on upotettu puitteiden kyntteisiin; vuorilaudoissa on profilointia, lasi on vanhaa. Saranat ovat 1800-luvun alkupuolen tyyppiä. - Ikkunakehän päällyslaudan yläpuolella on koristeellisesti hammasteltu lista ja ylinnä ulkoneva lista. Itäseinän kaksi ikkunaa ovat muita ikkunoita korkeammat; sakariston päätykolmiossa on mel-

kein neliömäinen ikkuna ja ashuoneen eteläseinässä (samaten kuin alkuaan runkokuoneen länsiseinässä) aivan pieni ikkuna. V. 1873 puhkaistiin kirkon länsipäätyyn tornin molemmiin puoliin pienet uusgoottilaiset, yläreunaltaan kaksitaitteiset ikkunat.

OVET. Alkuaan oli kirkon ainoa ulko-ovi ashuoneessa. Tämän eteen v. 1875 rakennetussa eteisessä on yksinkertainen ovi kummassakin sivuseinässä, ja tornin rakentamisen yhteydessä puhkaistiin pääovi runkokuoneen länsiseinään; tämä on yksinkertainen suorapäätteinen peiliovi kuten ashuoneen ovikin.

SISUSTA (kuva 9). 1870-luvulla on kirkon eteläkylkiäinen, jota alkuaan käytettiin ashuoneena, liitetty välittömästi kirkkokuoneeseen kuuluvaksi; sen yläkerrassa sekä sakariston yläpuolella on parvi. Välikattona ovat kapealautaiset tynnyriholvit (parvien yläpuolella melkein segmenttikaariset). Katonreunassa on lievästi profiloitu lista, jota parvien kohdalla kannattavat pienet veistetyt konsolit.

1870-luvulla kirkon seinät paperoitiin, mutta v. 1909 niihin tehtiin vaakasuora laudoitus; v. 1951 on seinien yläosa (paitsi päätysegmenttejä) peitetty eristyslevyillä, jotka on maalattu sini-vihervän harmaiksi, ja alaosaan on tehty pysty ponttilautapaneeli, joka on maalattu samaan väriin. Kirkossa on ruskeaksi maalattu lautalattia.

TORNI. Uusgoottilainen länsitorni rakennettiin kuten mainittu v. 1873. Se on piirurunkoinen rakennelma, jossa on kaksinkertaiset lautaseinät: ulkopuolella vaakasuorista, sisäpuolella pystystä laudoista. Pohja on $4,50 \times 4,60$ m, korkeus (viireineen) 21,10 m. Tornin varsinainen seinäosa ulottuu runkokuoneen katonharjan tasalle. Tässä torninjalassa on melkein vaakasuora, pellitetty pyramidikatto ja siinä voimakkaat räystät; katon yläpuolelta kohoaa lautainen kahdeksankulmainen kellohuone pellitettyine huippuineen ja ristiviireineen. Tornin seiniä jäsentelevät sen välipohjan tasalla olevat vaakasuorat sidepuut; alus- ja nurkkahirret sekä räystään alapuolella oleva piirukehys on niin ikään peitetty koristeellisesti käsitellyillä laudoilla. Väritys on sama kuin runkokuoneessa.

Länsiseinässä on ulko-ovi ja sen yläpuolella ruusukeikkuna, yläkerroksessa suorapäätteiset ikkunat, joissa on kulmikkaat, koristeelliset ruudut, kellohuoneessa on vaakasuoraan laudoitetut ääniluikut.

KORJAUKSIA on kuten mainittu suoritettu 1870-luvulla, jolloin kirkko sai länsitornin ja avokuisin asemesta eteisen, yksityiskohtia ynnä sisustus muutettiin uusgoottilaisiksi, sekä v. 1909. V. 1951 korjattiin seinät ja väritys restauroitiin suurin piirtein Muinaistieteellisen toimikunnan ehdotuksen mukaan (ks. sisustusta).

Kiinteä sisustus

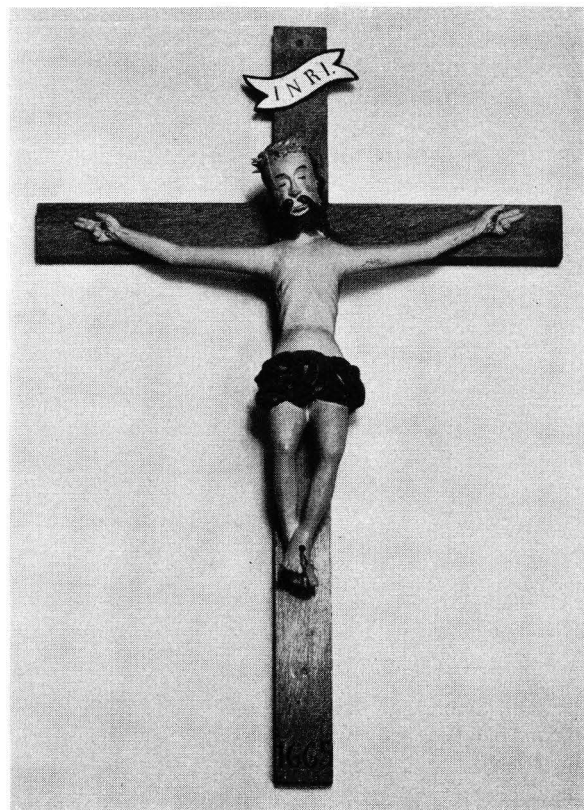
V. 1804 valmistuneeseen kirkkoon hankittu sisustus uusittiin suurimmaksi osaksi vv. 1875-76. Vallitsevat värit olivat alkuaan keltainen ja sininen (Lindman); v. 1876 sisustus maalattiin uusgoottilaiseen tyyliin, tammenväriseksi ja valkoiseksi. V. 1951 on väritystä Muinaistieteellisen toimikunnan ehdotuksen mukaan pyritty entistämään, kuitenkin verrattain kovakouraisesti. V:sta 1903 lähtien uunilämmitys. Sähkövalo (kruunuissa).

ALTARI, rakennettu puusta v. 1804. Sen koristeena peilit; värit keltainen ja sininen.

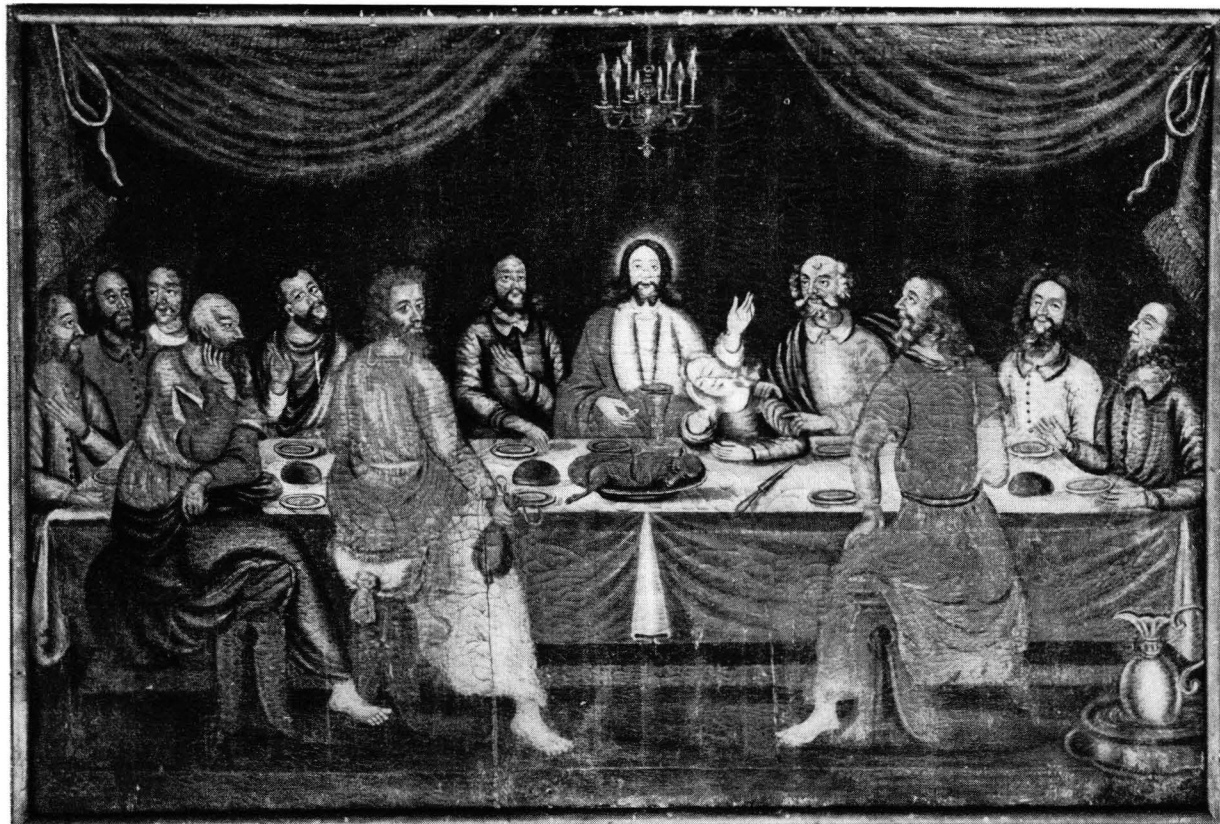
ALTARITAUHU, kankaalle tehty signeeraamaton öljymaalauk, maalannut Teodor Schalin v. 1906. Aiheena Ylösnousseen ilmestyminen ristin äärellä oleville opetuslapsilleen. Ylhäältä pyörökaari-nen. Kullatun kehyksen koristeena hammaslista ja palmunoksat, alareunassa kirjoitus: »Rauha olkoon teille». Lev. 135 cm.

ALTARIKAIDE, puolipyöreä, umpinainen. Peilien reunalistat koristeellisiksi sahatut. Värit keltainen, valkoinen ja sininen.

SAARNASTUOLI, tehty tai perusteellisesti uusittu 1870-luvulla. Jalallinen monikulmion muotoinen runko, sakaristosta alkavat portaot, joissa kaide, sekä katos. Yksinkertainen; sivujen koristeena pyörökaariset komerot, porraskaiteessa vinoneliömäiset peilit, rungon alareunassa sahattu lista, katoksen alareunassa sahatut »ripsut», päätteenä risti. Värit kellertävä, sininen ja kulta. Alkuperäisen saarnastuolin portaot alkoivat kuorista. PARVET ovat runkokuoneen länsipäässä sekä asehuoneen ja sakariston päällä. Urkuparvi laajennettiin v. 1876 keskiosaltaan ulkonevaksi ja asehuoneen päällä olleen parven rintamus uusittiin;

10. V. 1665 TEHTY KRUSIFIKSI.
Krucifix från år 1665.

11. ALTARITAUHU, LUULTAVASTI LAURI MYRAN MAALAAMA V. 1704.
Altartavla, troligen av Lars Myra år 1704.

tähän käytettiin nähtävästi vanhan parven rintamus. Kolmas parvi rakennettiin sakariston päälle. Urkuparven rintamuksen koristeena on yksinkertaiset, sorvattujen pylväiden toisistaan erottamat peilit. Sivuparviin rintamuksien koristeena on sorvatut pylväät, joiden väliin on sovitettu eristyslevyt. Värit vaalean vihreä ja keltainen.

Molemmat vanhat parvet olivat alkuaan koristetut raamatunaiheisilla kuvilla (Lindman). Vielä v. 1909 oli näistä tallella Eevan luomista esittävä kuva, joka oli ollut naisten parvessa (Frankenhäuser).

URUT, neliäänikertaiset; v. 1895 on lisätty yksi äänikerta. Rakentanut v. 1876 sorvari Alb. Filén. Yksinkertaisen julkisivun päätteeksi lyra. Värit valkoinen ja kulta. Urkuparven sivuun maalattu kirjoitus »Lahjoitettu J. & Anna Rautalinilta W. 1876.» tarkoittaa urkuja.

PENKIT, yksinkertaiset, tehty v. 1804, päädyt uusittu vv. 1875–76. Rintamusten koristeena peilit. Tammenväriset. Aschuoneen päällä olevalla parvella on penkeissä alkuperäiset päädyt, joiden yläosa on koristeelliseksi sahattu.

Taideteokset

KRUSIFIKSI (kuva 10), veistetty myöhäiskeskiaikaisen mallin mukaan v. 1665, mikä vuosiluku on maalattu ristin alapäähän. Alkeellinen. Öljyvärit: ihonväriä, lannevaate sininen, risti tammenvärisen. Kork. 105 cm.

VANHA ALTARITAUHU (kuva 11), kankaalle tehty öljymaalauk. Aiheena ehtoollisen asettaminen. Tyylistä päättäen sen on maalannut mestari Lauri Myra (joka v. 1704 maalasi Maskun kirkkoon samanaiheisen taulun, ks. s. 161). Ohut kullattu listakehys. Koko 112×166 cm.

KRISTUKSEN SYNTYMÄ, kankaalle tehty öljymaalauk. Maria ja Joosef polvistuneina maassa makaavan lapsen ohessa. Kääntöpuolella on kirjoitus: »Denna Tafla är skänkt till Rusko Capell af Johan Jacobson ifrån Hemmola och Jacob Andersson ifrån Seppälä samt Jacob Erickson ifrån Ritio A° 1741» (Tämän taulun ovat lahjoittaneet Ruskon kappelille Juha Jaakonpoika Hemmolasta, Jaakko Antinpoika Seppälästä ja Jaakko Eerikinpoika Riittiöstä v. 1741). Musta profiloitu

kehys. Koko 65×81 cm. Merimaskun kirkossa on samanlainen taulu, jossa on vuosiluku 1746.

VIIMEINEN TUOMIO, kankaalle tehty alkeellinen öljymaalauk. Kääntöpuolella kirjoitus: »Denna Taflan är förärad till Vahto Capell af Coiwisto Michael Thomasson och dess hustru Britha Mattsdotter Anno 1747 Den 18 December. Målat af Petter Lang.» (Tämän taulun ovat lahjoittaneet Vahdon kappelille Mikael Tuomaanpoika Koiwisto ja hänen vaimonsa Briitta Matintytär v. 1747 joulukuun 18 pñä. Pietari Langin maalaama.) Profiloitu musta kehys. Koko 146×117 cm. (P. Lang, s. 1728, k. 1780, oli turkulaisen maalareimestarin, Klaus Langin poika. Ks. Opuscula Aspeliniana I, s. 287. Toinen samanlainen ja mahdollisesti samojen henkilöiden lahjoittama taulu on Ruskon kirkossa.)

KRISTUS GETSEMANESSA, kankaalle tehty öljymaalauk. Alkeellinen; kääpiömäiset opetuslapset, yläreunassa kalkki. Musta profiloitu kehys. Koko 84×66 cm. Jaakko Simonpoika Kierikkalasta lahjoittanut v. 1755 (kal.).

Kaksi väritettyä KUPARIPIIRROSTA, signeeraus A. Afanascheff. Ne esittävät Aleksanteri I:tä ja Elisabet Aleksejevnaa. Koko 62×46 cm. Piirroksot olivat aikoinaan alttarin molemmin puolin. Kauppias Fabrell lahjoittanut (kal.).

HÄVINNEET TAIDETOKSET. 1730-luvulla saatiin kirkkoon kuningasta ja kuningatarta esittävät kuvat (kuparipiirroksot?). Samoihin aikoihin mainitaan »Johannes Kastajan kuolema» ja »Iisakin avioliitto» (kal.).

V. 1749 saatiin Ristiinnaulitun kuva, jossa oli kirjoitus: »Gud til Ähra och Kyrkian till Prydnadt är denna Taflan förährad Åhr 1749. P. F. Lyder pingxitt» (Jumalan kunniaksi ja kirkon kaunistukseksi on tämä taulu lahjoitettu v. 1749. Maalasi P. F. Lyder). Rouva Maria Faworina lahjoittanut (kal.). - V. 1871 päätti pitäjänkokous lahjoittaa »kansallismuseoon» ne »pyhäin ja muut kuvat kun . . . tornissa talletetaan»; mitään vastaavaa ei kuitenkaan ole nykyisessä Kansallismuseossa tai Turun kaupungin historiallisessa museossa.

Kirkolliset astiat

KALKKI (kuva 12), hopeaa, sisältä kullattu. Pyöreä pullukkajalka, korkeassa varressa litteä, nyörinauhakoristeinen solmu, iso kellomainen uusittu malja. Jalkaan on kaiverrettu: »Wachto Capel». Kork. 21 cm. Leimat jalassa: J. Lexell, Turku 1743, ammatinvanhimman sahanviivamerkki. Maljassa: A. Törnqvist, Turku 1813.

ÖYLÄTTILAUTANEN, hopeaa, päältä kullattu, ohut. Halk. 21 cm. Leimaton.

MATKAVÄLINEET, hopeaa. Kalkin varren solmu-profiilissa meistetty palmikkonauha. Kork. 10 cm. Leimat: H. J. Törnroth, Turku 1838.

ÖYLÄTTIRASIA, uushopeaa, 1900-luvun alkupuolelta. Yksinkertainen, soikea, kannen nuppina kullattu risti, koristeena kaiverretut meanderinauhut. Kork. 10 cm.

VIINIKANNU, uushopeaa. Pulleaan kupuun kaiverrettu palmunoksat, Raamattu, orjantappurakruunu ja risti sekä kirjoitus: »Wahdon kirkolle 18 24/6 94.» Kannen nuppina kullattu risti. Kork. 44 cm.

HÄVINNEET EHTOOLLISVÄLINEET ja muut kirkolliset astiat. Jo v. 1657 mainitaan ehtoolliskalkki, joka kuitenkin mahdollisesti oli tinainen ja emäkirkosta lainattu (Lindman). V. 1741 oli kirkossa kultaamattomat hopeiset ehtoollisvälineet. V. 1654 ostettiin tinapullo (Maskun ark. tilit) ja v. 1737 Turusta tinaiset matkavälineet. Vielä v. 1784 oli öylättirasia pahvista (kal.). Kastetoimitukseen on käytetty v. 1731 hankittua tinaista kastemaljaa.

12. HOPEINEN EHTOOLLISKALKKI. J. LEXELL, TURKU 1743. MALJAA ON LAAJENNETTU V. 1813.

Nattvardskalk av silver. J. Lexell, Åbo 1743, cuppan förstorad 1813.

Tekstiilit

ALTARIVAATE, 1900-luvulta, punaista samettia. Koristeena pieni kultakaluunaristi.

KASUKAT (kuva 13): 1. Mustaa samettia. Koristeena selkäpuolella hopeakaluunasta tehty säderisti, etupuolessa tähti. Ostettu v. 1761; 1800-luvun puolivälissä alkuaan taftinen risti ja reunus uusittiin hopeakaluunasta (kal.).

2. Edellisen kaltainen, 1800-luvulta.

KALKKILIINA, sinipunaista silkkiä. Koristeena hopealla kirjottu aurinko, hopealla ja paljeteilla ommeltu nauha, jossa ruusukkeet, ja kirjottu vuosiluku 1816. Reunassa leveät hopeahapsut.

KIRJALIINA, mustaa samettia, 1800-luvun loppupuolelta. Koristeena valkoisella helmiompeluksella kirjottu kalkki, Raamattu, risti, palmunoksa ja kukkia.

HAAVIT: 1. Päällystetty mustalla sametilla, hyvin kulunut. Mainitaan jo v. 1849 vanhana (kal.).

2. Päällystetty mustalla kuviollisella sametilla, koristeena ristikkäiset kultakaluunat. Sorvatussa varressa messinkiputki, josta riippuu levy.

3. Päällystetty sinisellä sametilla, koristeena ristikkäiset hopeakaluunat ja hopeahapsut. Sorvattun varren messinkiputkesta riippuu levy. Ostettu v. 1847 (kal.).

HÄVINNEET TEKSTIILIT. V. 1784 laaditussa kalustoluettelossa mainitaan talonpoikien Juha Matinpoika Kylämäen ja Juha Matinpoika Peijarin samana vuonna lahjoittama punainen alttarivaate, vanha punainen kasukka, jonka koristeena punainen risti ja hopeareunus, Vahdon Silvolan virkatalon haltija kapteeni Klaus Keplerin 1760-luvulla lahjoittama keltainen taftinen kalkkiliina, jonka koristeena hopeakaluunat, damastinen haavi, jonka oli lahjoittanut rykmentin satulaseppä Günther Kierikkalasta, sekä morsiuselton »av Duk med silkes bindstycke omkring» (pellavakankaasta, reunuksena silkkipitsi). V. 1848 luetellaan näiden lisäksi keltainen kasukka ja harmaa kasukka, jonka koristeena messinkilankaristi.

Valaisimet

VASKISET PALLOKRUUNUT: 1. 1600-luvun tyyppiä. Pienessä tukevassa kruunussa kahdeksan kynttilänhaaraa, joiden kiemuroihin on sovitettu lehdet. Pyöreät talivadit ja pulleat kynttilänpesät. Haarojen välissä koristekiemurat, joissa korkeat koristetapit. Pallossa profiloitu nuppi.

2 (kuva 14). 1700-luvun alkupuolelta. Kahdeksan kynttilänhaaraa, joissa lehtikoristelua, simpukan muotoiset talivadit ja pulleat kynttilänpesät. Run-

13. MUSTA SAMETTİKASUKKA. UUSITTU 1800-LUVUN PUOLIVÄLISSÄ.

Svart sammettsmässhake, förnyad vid mitten av 1800-talet.

14. VASKIKRUUNU 1700-LUVUN ALKUPUOLELTA.
Malmkrona från början av 1700-talet.

15. PRONSSIKRUUNU 1840-LUVULTA.
Bronskrona från 1840-talet.

gon yläpäässä litteä kaksoiskotka, pallossa poikkiuurteinen nuppi.

KRISTALLIKRUUNUT: 1. Empiirityylinen, kaksivanteinen. Leveässä, valettujen ruusukkeiden koristamassa messinkivanteessa 12 kynttilänhaaraa. Seurakunnan nuoriso lahjoittanut v. 1846 (kal.). 2. Empiirityylinen. Kapeassa messinkivanteessa kuusi kynttilänhaaraa. Kruunu on saatu kirkkoon 1800-luvun loppupuolella.

1800-LUVUN ALKUPUOLEN MALJAKRUUNUT: 1-2. Kaksi pientä kruunua, joissa messinkirusukkeiden koristama vihreäksi maalattu malja ja kuusi kynttilänhaaraa. Talivadeista riippuvat kristallit. 3. Edellisiä isompi. Messinkinen kristalliketjujen kannattama malja, neljä kynttilänhaaraa.

PRONSSIKRUUNUT: 1 (kuva 15). Myöhäisempiirityylinen. Neljä putkimaista ketjua kannattaa isoa ruusukkeen muotoista, nupillista maljaa, josta nousee iso kannellinen pystyurteinen uurna. Kahdeksan akantinkiemuran muotoista kynttilänhaaraa. 1840-luvulta (kal.).

2. 1850-70 -luvulta, uusrokokoottyylinen. Kuusi kynttilänhaaraa, joiden talivadeista riippuvat kristallit.

SEINÄKYNTTELİKÖT: 1-2. Saarnastuoliin on kahdeksan puujalkaan kiinnitetty neljä pronssista va-

lettua uusrokokoottyyppistä kynttilänhaaraa 1800-luvun loppupuolelta.

KYNTTILÄNJALAT: 1 (kuva 16). Vaskea, 1600-luvun tyyppiä, kaksihaarainen. Laakea pyöreä jalka, balusterivarsi, läpikuviainen haaraosa, pyöreät talivadit ja uurnamaiset kynttilänpesät. Kork. 30 cm. Mainitaan jo v. 1657 (Lindman).

2 Vaskea, myöhäisbarokkityylinen, 1700-luvun alkupuolelta. Neliömäinen, kulmista viistottu jalka, varren yläpäässä lieriömäiset kynttilänpesät. Kork. 14 cm.

3-6. Kaksi paria, vaskea. Myöhäisbarokkityylinen, 1700-luvun alkupuolelta. Kellomainen jalka nousee neliömäiseltä jalustalta, vanteiden koristama profiloitu varsi, lieriömäinen kynttilänpesä. Kork. 15,4 cm.

7-8. Pari, pleteeriä, 1800-luvun alkupuolelta, kolmihaaraiset. Varren yläpäässä kynttilänpesä, kierukkahaarat. Profiilien koristeena helminauhat. Kork. 45 cm.

9-12. Kaksi paria, puuta, 1800-luvulta. Kork. 19 cm.

13-14. Pari, rautaa, 1950-luvulta. Viisihaaraiset lattialla seisovat kynttilänjalat. Kork. 100 cm.

HÄVINNEET VALAISIMET. V. 1784 mainitaan puukruunu, ja noin v. 1820 valmisti ruotuvaivainen Juha Jaakonpoika pari uutta puukruunua. V. 1784 mainitaan kolmihaarainen tinainen kynttilänjalka (kal.). Puinen kynttilänteline (THM n:o 5630) paloi Turun linnan pommituksessa.

16. VASKINEN KYNTTILÄNJALKA 1600-LUVULTA.
Ljusstake av malm från 1600-talet.

Kellot

1. Reunassa palmettinauha. Kirjoitus: KIITOLLI-
SUUDELLA MUISTOKSI LAPSUUDEN AJASTA WAHTON
SEURAKUNNALLE KUSTANTANUT VUONNA 1878
HERBERT HJÄRPE, PUUSTELLINTARKASTAJA. Vastak-
kaisella puolella auringon, ristin, tähkän ja rypäle-
tertun alapuolella: YSTÄVÄNI, ÄÄNEN TÄSTÄ KUUL-
TUASI, MUISTA VIIMEISTÄ KUTSUMUSTASI. Ylinnä:
VALETTU HELSINGISSÄ OSBERGIN JA BADENIN TY-
KÖNÄ. Halk. 68 cm.

2 (kuva 17). Ylinnä vastakkaiset akantinpalmetti-
nauhat, joiden välissä kirjoitus GLORIA IN EXCELSIS
DEO (Kunnia Jumalalle korkeudessa). Kyljessä:
EPISCOPO DOCT JOHANNE GEZELIO JOH FILIO PAS-
TORE DNO SIMONE WACCENIO ADIUNCTO DNO
THOMA AMNELIO. IN DEI HONOREM ET ECCLESIAE
RUSKO KORVENSIS UTILITATEM IMPENSIS ECCLE-
SIAE EIUS MEMBRORUM ET ALIORUM BENEVOLO
AUXILIO LEGITIME ADQUISITA ANNO 1708 (Juma-
lan kunniaksi ja Ruskon korven seurakunnan
hyödyksi laillisesti hankittu seurakuntalaisten
kustannuksella ja muiden hyväntahtoisella avul-
la). Alareunassa: FUSA ET VENDITA AB M AMBRO-
SIA TERNANDT (Valanut ja myynyt mestari Am-
brosius Ternandt). Kellon kannattimessa on plas-
tinen ihmisenpää. Halk. 52 cm. (Johannes Geze-
lius nuorempi, piispana v:sta 1690 kuolemaansa,
v:een 1718 saakka, Simo Waccenius, ks. s. 198,
Tuomas Amnelius, pitäjänapulainen vv. 1704-11;
Ambrosius Ternandt, ks. s. 198).

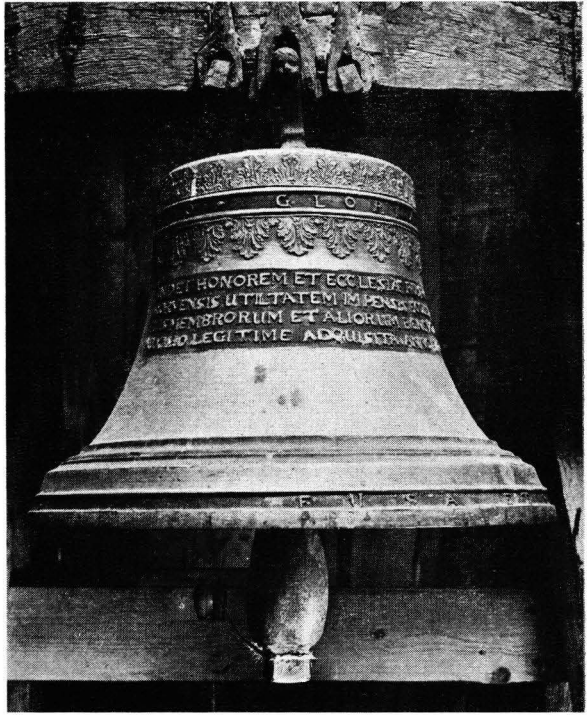
Vielä v. 1657 oli kirkossa ainoastaan yksi kello, jonka oli
lahjoittanut Kustaa Evertinpoika Horn (Kankaisten kar-
tanon omistaja vv. 1647-66). Sen halkaisija oli 2/3 kyynä-
rää, kirjoitus oli kirkkoslaavin kieltä. Tämä kello poistet-
tiin käytöstä, kun kello n:o 1 saatiin (Lindman).

Sekalaista

TUNTILASI, nelilasinen, 1700-luvun loppupuolel-
ta. Rautatelineen päätteenä risti. Messinkikop-
paan on painettu rokokootyylistä koristelua. Ko-
pan kork. 23,5 cm. Mainitaan v. 1784 (kal.).

KIRKKOLAIVA, kaksikantinen linjalaiva 1700-
luvun jälkipuoliskolta, pahoin vahingoittunut.
Laiva riippuu kannattimessa, jossa on miesfiguu-
ri, lippu, kruunu ja lintu. Mainitaan v. 1784
(kal.).

KAAPPIKELLO, biedermeiertyylinen. Yksinkertai-
nen, suorasivuinen, maalattu tammenväriseksi.
Ostettu v. 1845 (tilit).

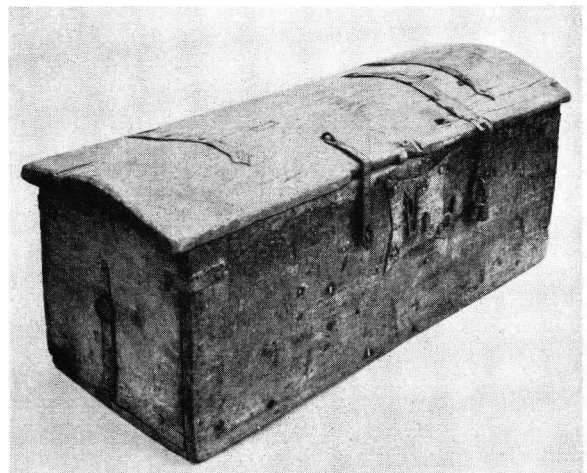

17. KIRKONKELLO. AMBROSIUS TERNANDT, TURKU v. 1708.
Kyrkklocka. Ambrosius Ternandt, Åbo 1708.

NUMEROTAULUT: 1. Yksinkertaisin leikkauksin
koristetun kehyksen päätteenä kruunu; väri vih-
reä. Valkoisella maalattu kirjoitus: »År 1812 Joh:
Cajander Junio» (Cajander oli kirkonkirjojen mu-
kaan kirjanpitäjä). Kork. 72 cm.

2. Soikea, yksinkertainen. Valkoisen kehyksen
pätteenä nuppi. Kork. 49 cm.

ARKUT: 1 (kuva 18). Keskiaikaista tyyppiä, hon-
kaa. Pitkä ja kapea; lievästi kupertuvassa kannessa
kaksi rahareikää. Suippokulmainen avainkilpi,
kantoreнкаat. Kork. 46 cm, pohja 45×115 cm.

18. KOLEHTIARKKU.
Kollektista.

2. Yksinkertainen, 1700-luvulta. Suorasivuinen ja tasakantinen, yksinkertainen rauditus, ruskeaksi maalattu. Kork. 37 cm, pohja 52×79 cm. LIPAS, 1700-luvulta. Viistokantinen, raudoitettu. Kork. 25 cm, pohja 21×28 cm. Mainitaan v. 1784 (kal.).

SAKARISTON KALUSTOON kuuluu pari ruskeaksi maalattua 1800-luvun kaappia ja kolme kustavilaismallista talonpoikaistuolia.

PAARIT, 1800-luvun alkupuolelta (?). Alareunaltaan kaarekkeille sahattuihin päätylautoihin on maalattu pääkallo ja ristikkäiset sääriluut sekä kirjoitus: »Älä pelkä kuolemata, johdata mieles että tämä on näin asetettu Herralda heikolle (?) Lihalle.»

AURINKOKELLO, kirkon eteläpuolella. Kivipilarissa ollut rautainen levy on ruostuneena hävinnyt ja ainoastaan piikki on säilynyt.

Vielä v. 1849 riippui katosta *puuteline*, joka kalustokirjan mukaan esitti »venäläisiä maahanpaniaisia» (!); sen oli valmistanut noin v. 1820 heikkomielinen ruotuvaivainen Juha Jaakonpoika. Puinen *kirkon malli* (THM n:o 4714) paloi Turun linnan pommituksessa.

Tiivistelmä

1. V. 1638 rakennettiin Kierikkalan kylään pieni puukirkko, joka jo v. 1688 korvattiin isommalla rakennuksella, ainakin 1700-luvun puolivälissä tässä oli sakaristo pohjoispuolella. Kalustoa: pieni krusifiksi v:lta 1665, valaisimia, arkku ja kello 1600-luvulta sekä suuri osa 1700-luvun kalustosta on säilynyt. - Kirkkotarhaa ympäröi hirsistä salvottu aita.

2. 1790-luvulla pohdittiin uuden kirkon rakentamista Koiviston kylään P. W. Palmrothin piirustusten mukaan, mikä suunnitelma ei toteutunut.

3. V. 1803 rakennettiin nykyinen kirkko Laukolan kylään käyttämällä S. J. v. Engeströmin piirustuksia lähtökohtana. Sen eteläpuolelle rakennettiin tapuli; kirkkotarhaa ympäröitiin harmaakiviäidalla.

4. Vv. 1873-76 suoritettiin kirkossa muutoksia ja korjauksia: uusgoottilainen länsitorni rakennettiin ja kirkon yksityiskohtia sekä sisustus uusittiin uusgoottilaiseen tyyliin; asehuoneen eteen rakennettiin eteinen. Kirkkotarhaa laajennettiin v. 1885.

5. V. 1951 suoritettiin Muinaistieteellisen toimikunnan valvonnan alainen restaurointi.

REFERAT

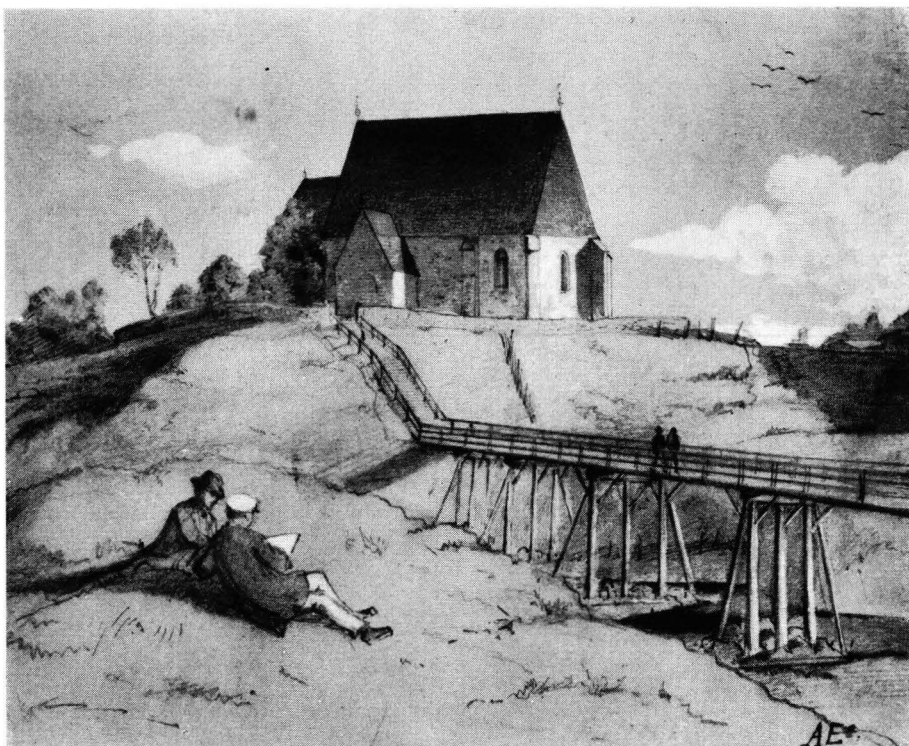
I. Vahto grundades som predikogäll i Rusko socken år 1638, varvid på Margareta Finckes försorg en liten träkyrka uppfördes i Kierikkala by; på platsen finnes nu ett minnesmärke. Av inventarier ha bevarats ett litet krucifix från år 1665, liten malmkrona, tvåarmad malmstake och kista av medeltida typ; en liten klocka med kyrkoslavonsk inskrift har senare omgjutits.

II. År 1688 bygges kyrkan större; den är under 1700-talet försedd med sakristia på norra sidan. Kyrkogården omges av stockbalk. År 1770 omtalas klockstapel. Inventarier: altartavla av åbomålaren Lars Myra, troligen från 1704, målningar föreställande Kristi födelse 1741 och Getsemanc 1755, Yttersta Domen av Åbomålaren Petter Lang 1747, nattvardstyg av J. Lexell, Åbo 1743, svart sammetsmässhake 1761, malmkrona från början av 1700-talet, flere ljusstakar i senbarockstil, malmklocka av Ambrosius Termandt, Åbo 1708, kyrkskepp, timglas, skrin, kistor. Av förkomna föremål kunna nämnas sockenbudstyg och dopfat av tenn, röd sammetsmässhake med vitt kors, gul kalkduk av taft med silvergalon ca 1760, träkrona 1784.

III. Efter en under flere år förd diskussion om kyrkoombyggnad och en eventuell sammanslagning av Rusko och Vahto, samt efter att Intendentkontorets av P. W. Palmroth år 1786 signerade ritning för en ny kyrka förkastats, bygges slutligen en ny kyrka i Laukala by år 1803. I stort sett följes härvid Intendentkontorets av S. J. v. Engeström år 1800 signerade ritningar. Kyrkan är en på långknutar timrad långkyrka med sakristia och vapenhus i smälare sidoarmar och med stående brädfodring vilken ursprungligen var röd med vita knutar; taket var spåntäckt. Innertaket välvdes av bräder. Den fasta inredningen blev färdig år 1804 samt målades i gult och blått, i väster och på vapenhuset funnos läktare, vilkas skrank pryddes av bibliska scener. Inventarier: sockenbudstyg av A. Törnqvist, Åbo 1838, ett flertal empirekronor av olika typer, krona i nyrokostil, nummertavla från 1812, väggur i biedermeierstil från 1845 mm. - Kring kyrkogården lades kallmur av gråsten.

IV. År 1873 uppfördes kyrkans nygotiska västtorn och år 1875 förstuga i stället för en ursprunglig öppen farstuvkvist. Vid samma tid förses ytterväggarna med lister och målas gula och taket täckes med galvaniserad plåt. 1885 utvidgas kyrkogården och omges med ny kallmur. - Inredningen förnyas delvis år 1875-76: västläktaren utvidgas och orgel av A. Filén anskaffas, sakristians övre del inredes till läktarutrymme och inredningen målas i vitt.

V. År 1909 fodras väggarna på insidan med vågräta bräder, vilka år 1951 ersätts med isoleringsskivor och spontad träpanel. Samtidigt restaureras inredningen enligt förslag av Arkeologiska kommissionen så att i färgskalan nu blågrått och gult dominerar. År 1906 har altartavla av Th. Schalin föreställande uppståndelsen anskaffats.

1. ALBERT EDELFELTIN PIIRROS NOUSIAISTEN KIRKOSTA V. 1871.
Albert Edelfelts ritning av Nousis' kyrka år 1871.

NOUSIAINEN

LÄHTEITÄ

Nils Cleve, En kyrkogård från korstågstiden. Corolla Archaeologica in honorem C. A. Nordman, 1952, ss. 164-166. Martti Haavio, Piispa Henrik ja Lalli. Porvoo 1948, ss. 115-131. Marta Hirn, Laurentius Alstrins teckningar av St. Henriks kenotafium i Nousis. FM XLVI 1939. Sama, Hur man under 1800-talet tagit vård om St. Henriks kenotafium i Nousis. Corolla Archaeologica in honorem C. A. Nordman, 1952. Sama, St. Henriks kenotafium i Nousis kyrka. FM LIX 1952. K. Killinen, Muinaisjäänöksiä Maskun kihlakunnassa. SMYA III, 1878, s. 103. E. Nervander, Uttalande av Sophus Müller om kalkmålningarna i Nousis kyrka. SM FM X 1903, ss. 91-95. Lars-Ivar Ringbom, Sanct Henriks gravkyrka i Nousis. Corolla Archaeologica in honorem C. A. Nordman, 1952. J. Rinne, Pyhä Henrik, piispa ja marttyri, 1932. B. Thordeman, Dateringen av sankt Henriks kenotaf i Nousis. Corolla in honorem C. A. Nordman, 1952.

Kirkon arkisto: Kalustoluettelot vv:lta 1729-64 lisäyksineen, vv:lta 1770-84 lisäyksineen, jonakin 1800-luvun alkuvuotena laadittu, päiväämätön luettelo, vv:lta 1845-1903. Tilit vv:lta 1727-1911. Rakennuskassan tilit vv:lta 1894-1910. Pitäjänkokousten pöytäkirjat vv:lta 1770-1895. Piispan-tarkastusten pöytäkirjat vv:lta 1708, 1784, 1804, 1819,

1825, 1836. Rovastintarkastusten pöytäkirjat vv:lta 1722-60. Penkkijako vv:lta 1770, 1848.

Kansallismuseon topogr. arkisto: Muinaismuistoyhdistyksen taidehistoriallisen retkikunnan kertomus v:lta 1781, I. Kronqvistin inventointikertomus v:lta 1931 ja hänen v. 1935 suoritettuja tutkimuksia koskevat muistiinpanonsa, C. J. Gardbergin selonteko P. Henrikin kenotafista v:lta 1952, Elias Brennerin ja Sören Abildgaardin vaakunapiirustusten jäljennökset ym.

Marialle pyhitetty Nousiaisten kirkko mainitaan v. 1232 (REA 8). Tällä tarkoitetaan mahdollisesti, kuten J. Rinne olettaa (Pyhä Henrik, ss. 42-55), Santamalan Moisiossa sijainnutta puukirkkoa (ks. tuonnempaa). Nykyinen kirkko on rakennettu vasta noin v. 1290, mahdollisesti samalla paikalla Nousmäellä sijainneen puukirkon paikalle tai vie-reen (vrt. Topoisten talon aittaan, ns. »pyhän Henrikin kammioon» liittyviä perimätietoja. Haavio ss. 127-129). Se on pyhitetty ainakin P. Henrikille (FMU 2908), mutta koska se on kaksikuorinen ja Marian alttari usein mainitaan P. Henrikin alta-

rin ohella (ks. s. 230), olettaisi kernaasti, että kirkko oli pyhitetty myös Marialle. P. Henrikin pyhäinjäännöksiä säilytettiin Nousiaisissa 1290-luvulle asti, jolloin ne siirrettiin Turun tuomiokirkkoon. *Muut kirkonpaikat:* Rinteen mukaan on seudun ensimmäinen kirkko ollut Repolan *Kirkkomäellä*, missä vielä 1700-luvulla oli risti ja hajanaisia rakennuksen jätteitä (Hallenius). Santamalan Moisio *Myllymäellä* on H. Salmo vv. 1930-37 tutkinut kalmiston, jonka hautalöydöt olivat peräisin 1000-luvun puolivälistä aina 1100-luvun lopulle asti. N. Cleve pitää erään kalmistosta löytyneen pohjaltaan neliömäisen puurakennuksen jätteitä kellotapuln (?) pohjana.

Santamalan kirkko

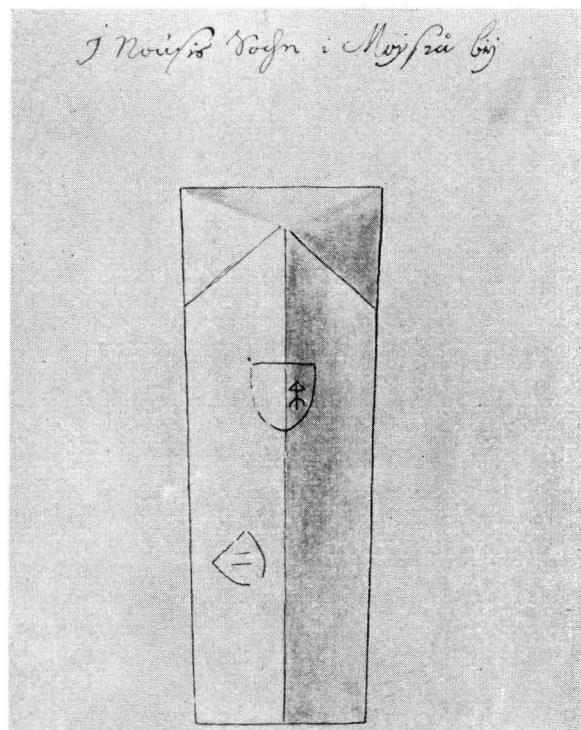
Vielä 1700-luvulla oli vanhan kirkonpaikan merkinä puinen kappeli (Killinen). V. 1920 suoritettiin paikalla kaivauksia. Tällöin löytyi osia länsi-itä-suuntaisen hirsirakennuksen kivijalasta; paikalta oli aikaisemmin löytynyt luurangon ja pääkallon osia. Ainoastaan rakennuksen länsipään muoto saatiin selvitettyksi, itäpäässä ei ollut kiviä säilynyt (Rinne, Pyhä Henrik s. 51, kuva 12). Rinne on sitä mieltä, että tässä on ollut seudun alkuperäinen Santa Marian kirkko. - Moisio *talon pohjoispuolella sijaitsevan mäen nimi on Kappelimäki.*

Moisiosta löytyi keskiaikainen HAUTAKIVI (nykyään KM n:o 7987:11), jota myöhemmin oli käytetty talon kynnyksivenä (kuva 1). Se on kotimaisesta kalkkikivestä tehty hauta-arkun kansilaatta 1100-luvun tyyppiä. Kivessä on pitkittäis-suuntainen keskiharja, pään puolelta sitä on fase-toitu, reunoissa on kynte. Pääpuoli on hieman jalkopäätä leveämpi. Keskikohdalle on hakattu pieni 1300-luvun tyyppinen vaakunakuva, jonka kuviona on puumerkki, E. Brennerin v. 1671 tekemän piirustuksen mukaan (kuva 2) oli myös vasemmalla vaakuna. Haljennut neljään kappaleeseen, joista jalkopää puuttuu, nykyinen pit. 150 cm, lev. 65-66 cm, paksuus harjan kohdalla 17 cm. Rinne olettaa kiven kuuluneen P. Henrikin alkuperäiseen hautaan, joka olisi sijainnut Moisiosta. Muut kaivauslöydöt on lueteltu KM:n historiallisen osaston numerossa 7987. Niiden joukossa mm. luunpalasia, tiilenkappaleita sekä myöhempään aikaan kuuluvia jäännöksiä.

2. SANTAMALAN MOISIOSTA LÖYTYNYT 1100-LUVUN HAUTAKIVI. KM.

Gravsten från 1100-talet, funnen vid Moisio i Santamala. NM.

3. SANTAMALAN MOISION HAUTAKIVI. ELIAS BRENNERIN PIIRROS 1670-LUVULTA.

Gravsten från Moisio i Santamala. Ritning från 1670-talet av Elias Brenner.

Nousiaisten kirkko

KIRKKOTARHA

Nousiaisten kirkko sijaitsee Nousiaisten joen eteläpuolella, korkealla törmällä. Pappilasta joen toiselta puolelta johtaa silta yli joen ja korkeat portaat ylös kirkkotarhan portille (kuva 1). Kirkko on nykyään pitkänomaisen kirkkotarhan koillisosassa (kuva 4). Kirkkotarhaa ympäröi harmaakivistä ladottu aita, jonka pohjois- ja koillisosa on peräisin v:lta 1818; se on epäsäännöllinen ja selvästi useaan otteeseen pidennetty. Osa tarhan itäpuolella olevaa aita ja koko eteläpuolinen aita on rakennettu säännöllisesti asetetuista kivilohkareista. Ensimmäinen kiviaita mainitaan tehdyn v. 1774; työtä johti muurarimestari Laitlin (tilit). Aita kalettiin laudoilla. V. 1818 kirkkotarhaa laajennettiin kirkon eteläpuolella sijaitsevaan tapuliin asti, 1900-luvulla toistamiseen pari kertaa etelään ja lounaaseen.

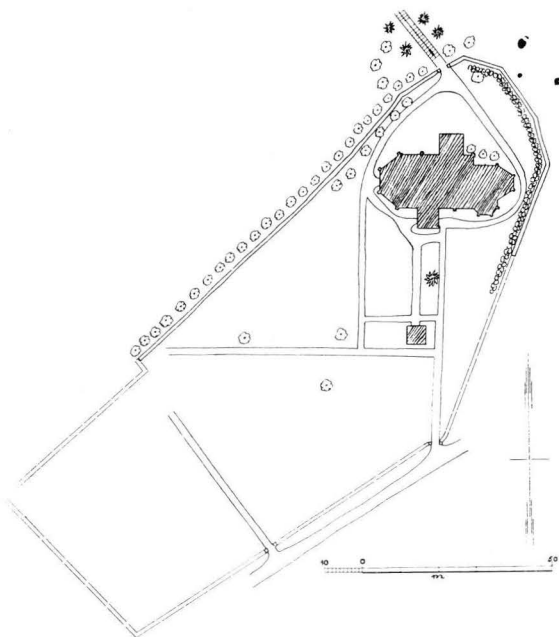
Kaakkoiskulmauksessa on porttiaukko, jota kehystävät kivipilarit, pohjoisessa on vastapäätä siltaa toinen portti, jonka muuratut, pyramidikat-

toiset tiilipilarit tehtiin v. 1901. Kolmas porttiaukko on kirkkotarhan uuden lounaisosan aidassa. Eteläportin puinen porttihuone poistettiin v. 1845, pohjoisportin 1700-luvun puinen, lautakatteinen ja punamullattu porttihuone vasta v. 1870. Hautakappeleita ei ole. Kirkon eteläpuolella on J. Vikaisen suunnittelema vv. 1939-44 kaatuneiden *muistopatsas* ja kuorin itäpuolella Abraham ja Antti Achreniuksen *muistomerkki*.

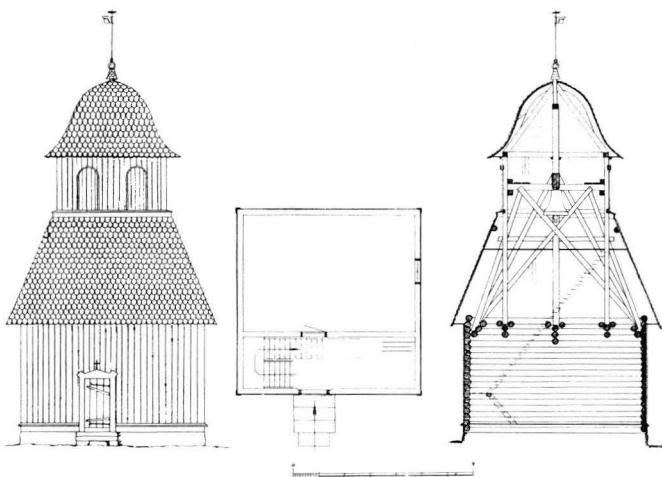
V. 1743 rakensi Killaisten Matti Heikinpoika *luuhuoneen* (tilit). Se oli salvottu 11 hirsikerroksesta, katto oli katettu tuohella ja malkapuilla. Luuhuone purettiin ennen v:ta 1845.

TAPULI

Tapuli (kuva 5) rakennettiin vv. 1759-60 kirkon eteläpuolelle, rakennusmestarina oli turkulainen Matti Ledenius (tilit). Se on kaksinivelinen puutapuli. Kivijalalle lyhytnurkalle salvottu hirsinen pohjakerros on pystylaudoituksella vuorattu, sen suoralappeiselta paanutetulta katolta, jonka paanituksen alla on pystylaudat, kohoaa pohjaltaan

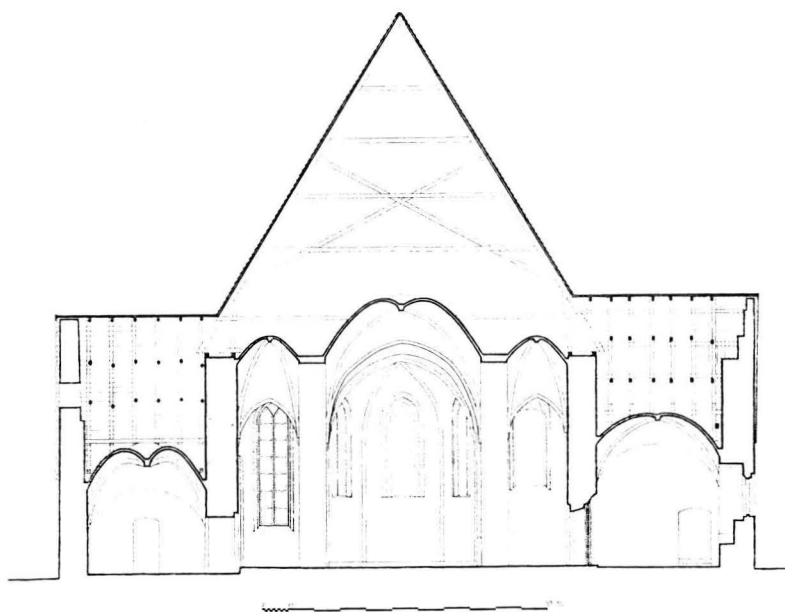

4. ASEMAPIIRROS, 1:2000.
Situationsplan, 1:2000.

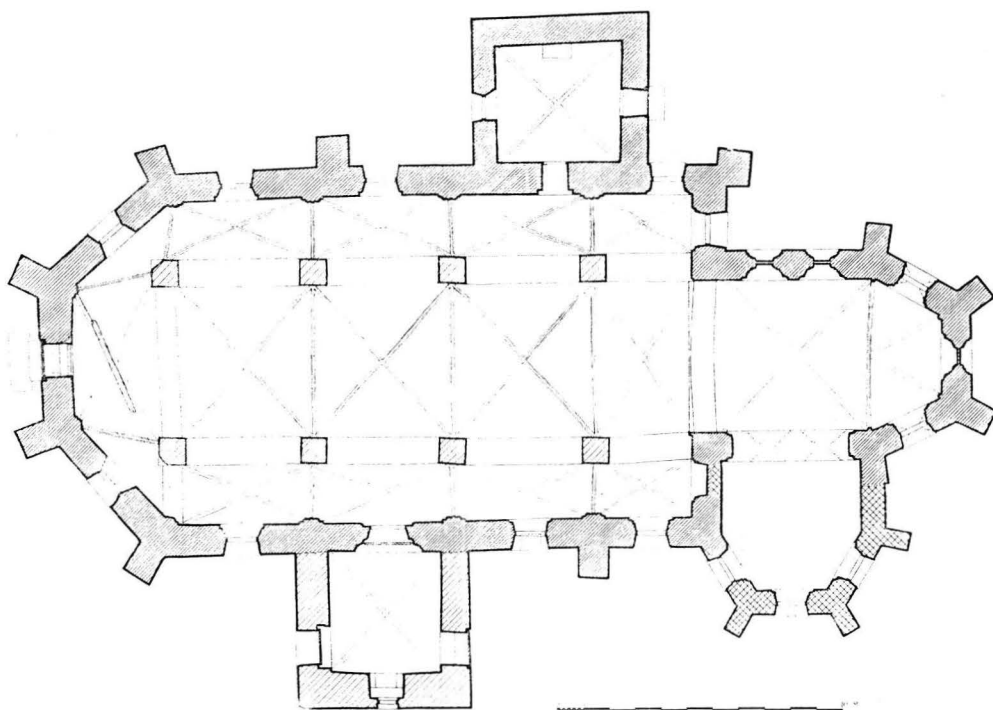

5. TAPULIN POHJOISSIVU, FOHJAPIIRROS JA PYSTYLEIKKAUS,
1:300.

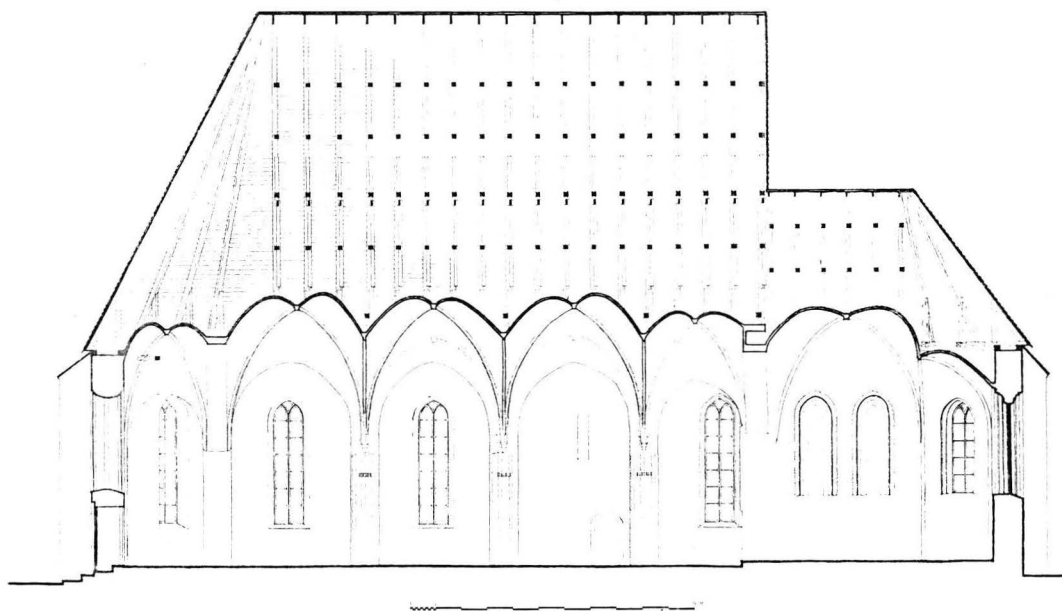
Nordfasad, plan och lodrätt snitt av stapeln, 1:300.

6. KIRKON ITÄSUUNTAINEN POIKITTAIKKAUS, 1:300.
Tvärssnitt av kyrkan mot öst, 1:300.

7. KIRKON POHJAPIIRROS, 1:300.
Plan av kyrkan, 1:300.

8. RUNKOHUONEEN POHJOISSUUNTAINEN PITKITTÄISLEIKKAUS, 1:300.

Längdsnitt av kyrkan mot nord, 1:300.

neliömäinen pystylautainen kellohuone kaareva-pintaisine paanukattoineen ja ristiviireineen.

Pohjakerroksen pohjoisseinässä on ovi, jonka ristipäätteinen kehys on tehty v. 1892, länsiseinässä samalla tavalla kehystetty ikkuna ja kellarinovi, jonka yläpuolella kaksilapainen katos. Kellohuoneen kummassakin seinässä on kaksi pyörökaarista ääniluukkua. V. 1892 uusittu ulkolaudoitus on maalattu valkoiseksi; edellinen laudoitus oli tehty v. 1817 ja punamullattu.

Pohjakerroksen sisäpuolelta näkee, että hirret ovat palhoamattomia ja että nurkissa ja oven pielissä on hirsissä yksijatkoinen, kaarevapäinen viillos.

Itä-länsi-suuntainen palhoamattomista hirsistä tehty poikkiseinä jakaa pohjahuoneen kahtia, ja näin syntynyt sisätila on taas lautaseinällä jaettu varastosuojaksi ja museohuoneeksi.

Kaksi isoa tukevaa, tapulin vankalta hirsivälipohjalta ja pohjakerroksen seiniltä nousevaa pukkia sekä kaksi hennompaa pukkia kannattaa kelloja; isojen pukkien pystytuut yhdistää kellojen yläpuolella poikkipuu, jonka päältä tapulin viiri nousee. Vanha viiri, jossa oli vuosiluku 1760 sekä kukkoa kiväärillä tähtäävä miesfiguuri, oli vielä v. 1914 tallella Laihoisten kylän Laurilan talossa.

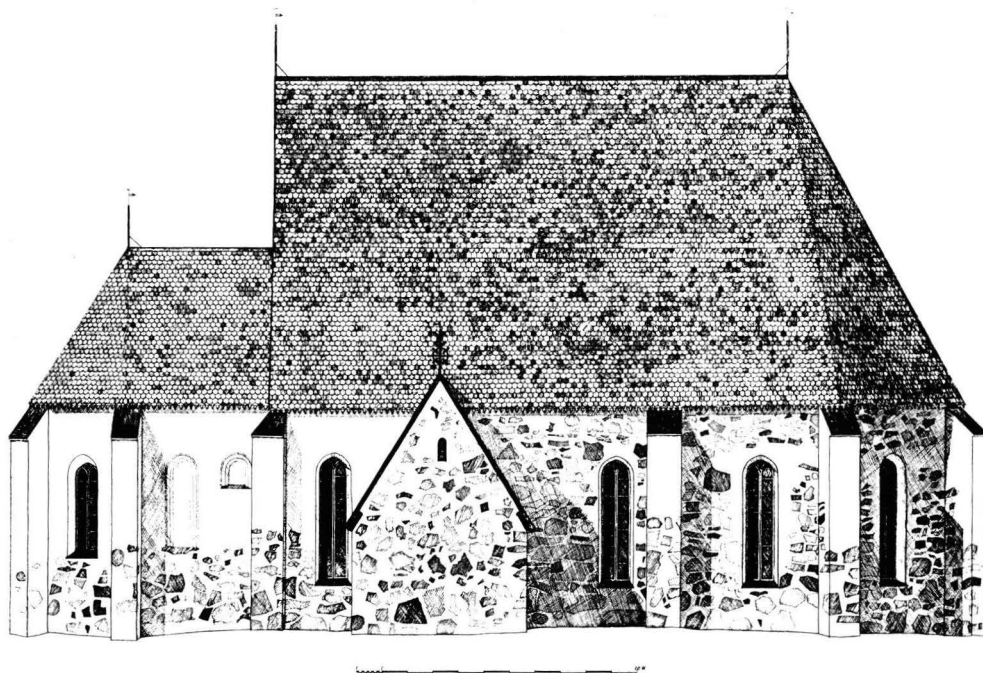
Nykyisen tapulin edeltäjästä tiedetään ainoastaan, että se jo v. 1733 oli korjauksen tarpeessa; se punamullattiin v. 1743 (tilit).

KIRKKO

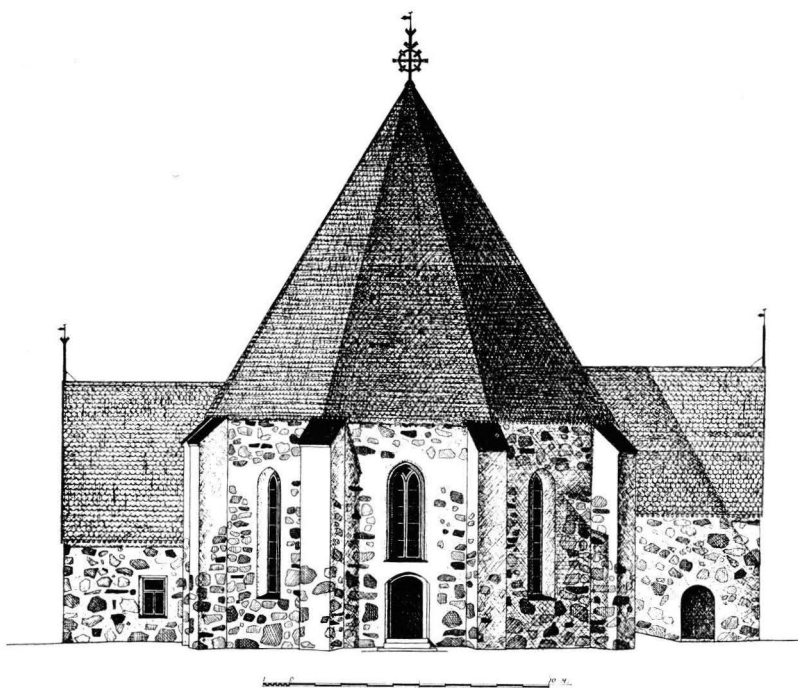
Nousiaisten keskiaikainen kivikirkko on kaksikuorinen, kolmilaivainen pitkäkirkko. Länsipääty on kolmitaitteinen, idässä on runkokuonetta matalampi ja kapeampi viisitaitteinen kuori, pohjoisessa hieman runkokuoneen keskiviivasta itään sakaristo ja etelässä keskiviivasta länteen ashuone. Itäkuorin eteläpuolelle on v. 1901 rakennettu hautakuori. Runkokuone, itäkuori ja sakaristo ovat muurausliitteessä ja yhtä vanhat, ashuone runkokuonetta nuorempi. Rakennusaineena on käytetty harmaakiveä ja tiiltä; tiilipinnat ovat rapatut.

RUNKOHUONE KUOREINEEN. Kirkon ulkoinen pituus on 36 m, josta kuorin pituus on 10,5 m. Sivuseinien korkeus on 8,10 - 8,70 m. Muurin paksuus 1,20 - 1,25 m. Runkokuoneen kolmitaitteista länsipäätä on alkuaan suunniteltu P. Henrikin hautakuoriksi eli länsikuoriksi (ks. s. 224); nykyään on kirkossa ainoastaan itäkuori. Muurien kanssa muurausliitteessä olevia tukipilareita on runkokuoneen ja itäkuorin kaikissa kulmissa sekä pohjoisseinässä sakariston ja länsikuorin välissä; niistä on kaksi muurattu v. 1901 rakennetun hautakuorin muureihin.

Itäkuorissa sekä runkokuoneen sivuseinien itäosissa ja itäpäädyssä harmaakivimuuraus muodostaa noin kolmen metrin korkuisen sokkelin tiili-

9. KIRKON POHJOISSIVU, 1:300.
Nordfasad, 1:300.

10. LÄNSIKUORI, 1:300.
Västkoret, 1:300.

seinille (kuva 11). Koristamistarkoituksessa on tiiltä sitä paitsi käytetty länsikuorissa, missä tiili-muuraus muodostaa vyöhykkeen ikkunankaarien tasalla. Tukipilarien yläosa on tiiltä; niissä on alkuperäisten paanukattojen sijalla lautaiset viistokatot. – Seinien myöhemmin (ainakin v. 1772) rapatut tiiliosat ovat alkuaan olleet näkyvissä ja osittain punavärillä vahvistetut sekä valkoisella saumatut. Itäkuorin pohjoisseinän ikkunain yläpuolelle on muurattu kolme tiiliriviä syrjälleen.

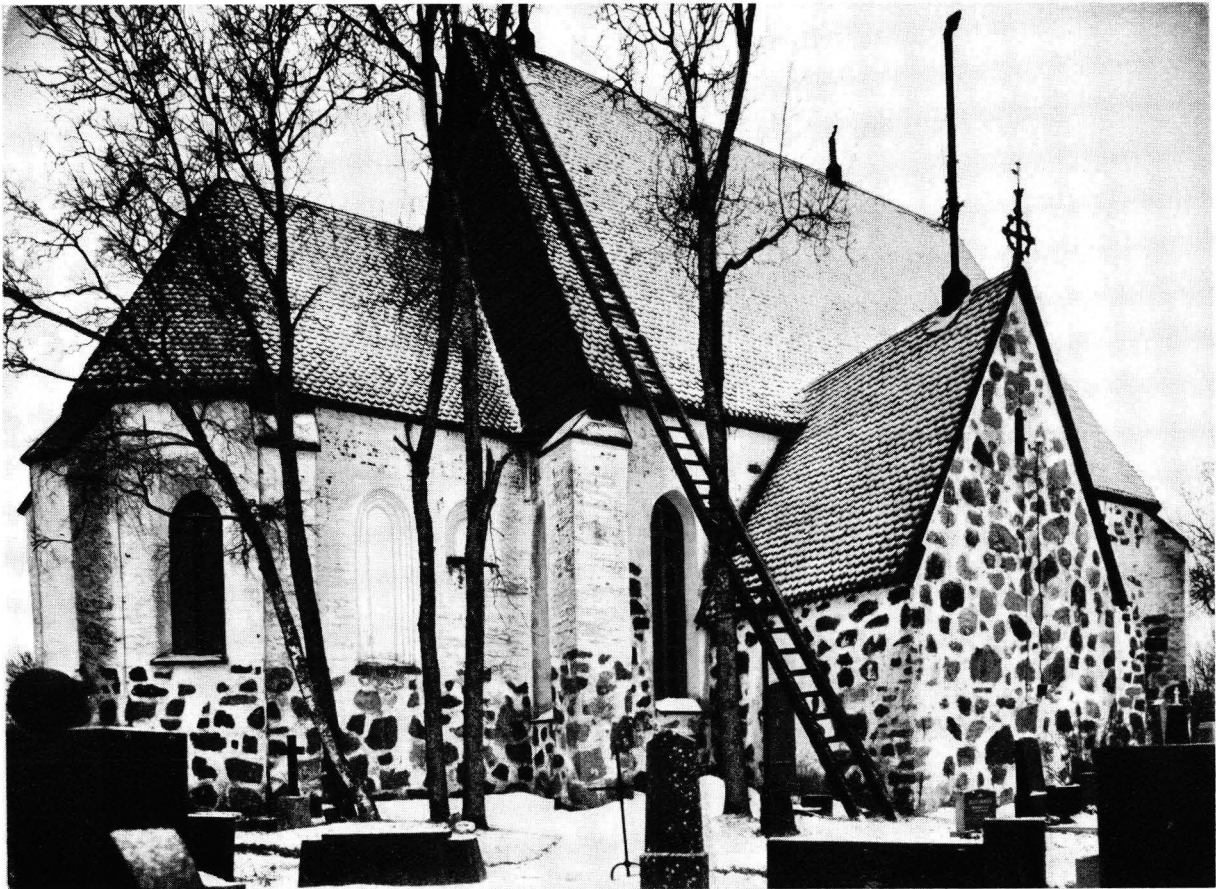
VESIKATTO on itä- ja länsikuorissa aumattu. Katot ovat paanutetut. Kattotuoli on uusittu eri vaiheissa 1800-luvulla. Osa paanuista, harjat, räystäslaudat ja viirit uusittiin v. 1901; länsipäädyssä koristeellinen ristiviiri.

IKKUNAT. Ikkunoiden nykyinen suippokaarimuoto on peräisin v. 1901 suoritetusta korjauksesta, jolloin ikkunoita myös laajennettiin alaspäin ja vesipenkit päällystettiin pellillä. Jo aikaisemmin oli ikkunoita v. 1874 laajennettu hakka-

malla pois pielen sisimmät profiilit, samalla kun suipot kaaret muurattiin umpeen ja kaikki ikkunat tehtiin avattaviksi. V. 1901 hävitettiin pielen ulkoprofiilit ja sisäpuoliset profiilit peitettiin osittain rappauksella.

Alkuperäisten ikkunain muodosta ja koosta saa käsityksen kuorin pohjoisseinässä olevista, jo keskiajalla umpeen muuratuista ikkunoista (kuva 11). Valoaukon korkeus 350 cm, leveys 28 cm, suippo kaari ja runsas profilointi sekä sisä- että ulkopuolella: pyöristetty ulkoreuna, pykälä, pyörösauva, pykälä, kouru, pykälä, pyörösauva (vrt. Mynämäkeen).

Ikkunain sisäprofiilin ulkoreunan pyörösauva näkyy vielä eteläseinän kahdessa itäisimmässä ikkunassa, joista läntisimmän alareuna hävittää sen alapuolella olevan pienen pyörökaarisen komeron muodon, itäpäädyn molemmissa ikkunoissa sekä länsioven yläpuolella olevan pienen ikkunan sekä sisä- että ulkoprofiilissa. Pohjoisseinän kaksi itäisintä ikkunaa puhkaistiin vasta v. 1901 ja itäisim-

11. KIRKKO KOILLISESTA. KUORIN POHJOISSEINÄSSÄ NÄKYVÄT UMPEEN MUURATUT ALKUPERÄISET IKKUNAT.
Kyrkan från nordväst. I korets nordvägg ursprungliga, igenmurade fönster.

12. KIRKKOSALIN ITÄSUUNTAINEN SISÄKUVA.

Interiör mot öst.

pään jäljennettiin muiden ikkunain keskiaikainen pyörösauva. Länsikuorin viistoseinien ikkunoissa ei ainakaan vuodesta 1847 lähtien ole ollut pyörösauvaa; luoteinen näistä ikkunoista oli ennen vuotta 1901 muurattuna umpeen.

Itäkuorin pohjoisseinän ikkunoista oli jo puhe; näistä on läntisin alaosaltaan muurattu ulkopuolelta umpeen ulkoseinän tasalle, itäisessä ikkunassa on vain aukko ummessa. Kuorin peräikkunan aukko muurattiin umpeen v. 1847, ja sen alkupe-
räinen profilointi on näkyvissä. Viistoseinien ikkunat laajennettiin vv. 1847 ja 1901; sisäprofiilin pyörösauva ja pyöristetty reuna ovat näkyvissä.

Eteläseinän v. 1847 laajennetut ikkunat hävitettiin v. 1901 hautakuorin rakentamisen yhteydessä. OVET. Runkohuoneessa on kaksi ulko-ovea sekä sakaristoon johtava ovi. Länsikuorin ulko-ovi on Kronqvistin tutkimuksien mukaan mahdollisesti vanhan *alttarikomeron* paikalla; myös ulkopuolella oli luultavasti komero. Nykyisen segmenttikäärise-
n oviaukon pielistä Kronqvist tapasi keskiaikaista tiilimuurausta, joka alkaa 70 cm nykyisestä kynnyksestä; alttarikomeron sivut olivat metrin korkuiset. Alkuperäinen suorakulmainen profiili-
pykälä on myöhemmin ovea varten viistottu. Alkuperäinen pääovi johtaa asehuoneeseen. Sen

13. KIRKKO JA MATTI LEDENIUksen v. 1760 RAKENTAMA TAPULI.
Kyrkan och den år 1760 av Matts Ledenius byggda stapeln.

segmenttikaarisessa oviaukossa on profilointia: pyöristetty ulkoreuna, pykälä, kouru, kaksi pykälää, pyörösauna, pyöristetty reuna. Sisäpuolella on ovessa suorakaiteen muotoinen komero. Kuorin eteläseinässä ollut pieni pyörökaarinen papinovi puisine eteisineen hävitettiin v. 1901 hautakuorin rakentamisen yhteydessä. - Ovet tehtiin v. 1792 ulospäin avautuviksi. V. 1901 ne varustettiin uusgoottilaisilla sisäovilla.

SISUSTA (kuva 12). Runkohuoneen pilarit, 2×4, kannattavat keskialaivan leveitä ja sivulaivojen hyvin kapeita ristiholveja. Itäkuorissa on ristiholvi ja kolmijakoinen holvi, länsikuorissa tuntuvasti vino ristiholvi. Holvien yksityiskohtia käsitellään lähemmin sivulla 225.

Sivuseiniä jäsentelevät profiloidut matalat seinäpilasterit (ks. s. 224) - Itäkuorin kaakkoisseinässä on pieni komero. Kirkossa on v. 1931 laskettu tiililattia, kuorissa askel korkeammalla oleva kivilattia. Ensimmäinen puulattia kirkossa mainitaan v. 1791, kuorissa jo 1770-luvulla. Kuorin lattia alttareineen korotettiin kyynärän verran v. 1816. Sen alla oli alttarin eteläpuolella kellari, jonka naantalilainen Juha Luukka muurasi v. 1744. V.

1903 muurihaudat täytettiin ja valettiin asfaltti-permanto.

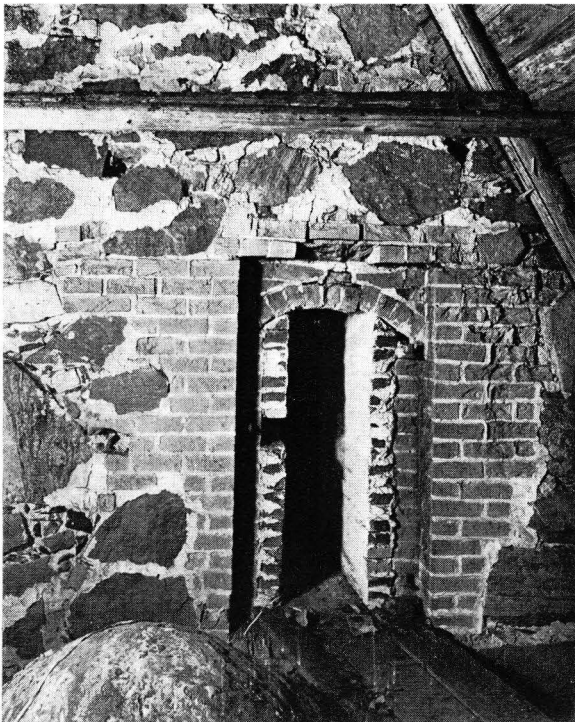
V. 1936 on kirkossa suoritettu restaurointi (ks. s. 226). Mainittuna vuonna restauroitiin kalkkimaalaukset (s. 227) ja kuoriseinien, triumfikaaren ym. tiilimuuraus paljastettiin. Pilarien ja seinien alaosa on rappauksen peittämä ja valkaistu. Kiinteä sisustus on uusgoottilainen ja tehty v. 1901.

Rakennushistoriaa

RUNKOHUONE länsikuoreineen, itäkuori ja sakaristo kuuluvat kaikki samaan rakennusvaiheeseen, minkä Kronqvist ja hänen tutkimuksiinsa nojautuva Ringbom ajoittavat vuosille 1286-90, jolloin Johannes I oli Turun piispana. Runsaasti profiloidut tiiliosat ovat samanlaiset kuin Turun tuomiokirkon vanhimmassa viisisivuisessa kuorissa ja Kirkkonummen kirkon vanhassa kuorissa. Vaiikutuksia on tullut Keski-Ruotsin tiilirakennustaiteesta. Sitä tiilenkoon eroa, jonka mm. Lindberg havaitsi kuorin ja runkokuoneen välissä ei

voitane pitää merkityksellisenä; esim. sakariston holvissa tavataan sekä tiilenkoko 26×13 – $14 \times 8,5$ – 9 cm että $28 \times 13 \times 8,5$ cm, sakariston ullakon oviaukossa on tiilenkoko 27 – 28×13 – 14×8 – 9 cm. Sekä itäkuorin että runkokuoneen tiilet vaihtelevat kooltaan (26 – 28×13 – $14 \times 8,5$ – 9 cm). SAKARISTO. Sivuseinien ulkopituus on 6,60 ja 6,95 m (runkokuoneen muuri mukaan luettuna), päädyn leveys 6,80 m. Sakaristo on muurausliitteessä runkokuoneen pohjoisseinän kanssa. Tiiltä on käytetty ainoastaan sakariston aukkoihin ja holviin. Itäseinässä on vanhan ikkunan paikalla v. 1901 avattu segmenttikaarinen ovi. Ikkunassa oli suorakaiteen muotoinen komero ja pyörökaarinen aukko, sisäpielissä suorakulmainen pykälä; sitä oli laajennettu v. 1847. – V. 1901 tehtiin länsiseinään uusi suorakaiteen muotoinen ikkuna. Pohjoispäädyssä on ylinnä pyörökaarinen kapea, umpeen muurattu ullakon valoaukko, joka ullakon puolella on pyörökaarisen komeron muotoinen.

Satulakatto on paanutettu. Päädyssä on koristeellinen ristiviiri. Sakariston välikattona on matalavaippainen ristiholvi, jonka puolen tiilen ruoteet ovat alhaalta viistotut; ne nousevat seinien holvijaloilta. Tämä holvi on luultavasti alkuperäinen.

14. SAKARISTON ULLAKOLTA RUNKOKUONEEN POHJOISPARVELLE JOHTAVA OVI.

Dörr mellan sakristians vind och kyrkans norra läktare.

Lattia on runkokuoneen lattiaa alempana. Ensimmäinen lattia mainitaan v. 1770.

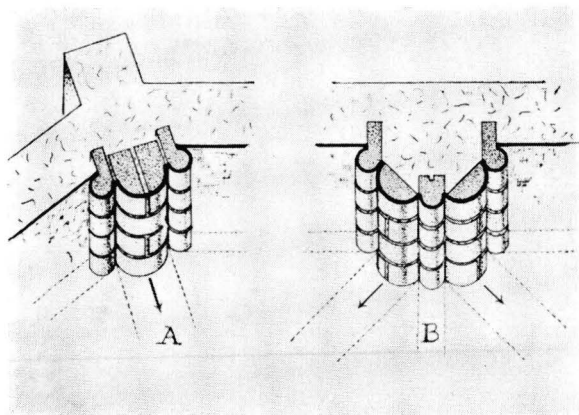
Runkokuoneeseen johtava ovi on pyörökaarinen, profiilissa suorakulmainen pykälä, runkokuoneen puolella on pieliä myöhemmin viistottu. Aikaisemmin on sakaristossa ollut komero sekä länsi- että pohjoisseinässä (Taidehist.retkik.). Sakariston ullakolla on runkokuoneeseen johtava segmenttikaarinen ovi, jossa on suorapäätteinen komero, pielissä suorakulmainen pykälä ja sarnat (kuva 14). Ovesta pääsee nyt kirkon pohjoisparvelle. V. 1901 ovi muurattiin kapeammaksi muurin painon takia.

ENSIMMÄISET HOLVIT. Runkokuoneen seinissä on nykyisten holvikonsolien alapuolella päättyvät profiloidut seinäpilasterit ja länsikuorissa pienemmät nurkkapilasterit, jotka kuuluvat ensimmäiseen holvausjärjestelmään. V. 1936 suoritetun restauroinnin yhteydessä on seinien alaosaan jätetty paksu rappaus, mutta vanhojen seinäpilasterien profilointi on hakattu näkyviin.

Alkuperäisen holvauksen rekonstruoi Ringbom seuraavasti:

Seinäpilastereihin käytetyt muototiilet muodostavat kaksi paksua pyörösauvaa, ns. »vanhat nihdit», ja kolme ohuempaa pyörösauvaa, »nuoret nihdit». Nurkkapilastereissa on yksi vanha nihti ja kaksi nuorta nihtiä (kuva 15). Seinäpilasterien nuoret nihdit jatkuivat elimellisesti seinien (oletettuihin) kilpikaariin ja holvien vyökaariin, vanhat nihdit taas ruoteisiin. Länsikuorin nurkkapilasterien nuorilta nihdeiltä on noussut kilpikaari (ks. kuvaa 15). Holveja kannattavien pilarien muoto olisi vastannut pilasterien muotoa. Näin ollen Ringbom kuvaillee kaksilaivaisen kirkon, jossa on kolme pilaria, lännessä yhtenäinen holvikupu, keskellä neljä ristiholvia ja idässä kaksi »puoliholvia» vierekkäin (kuva 16). Kirkon ainoa-laatuinen asema kaksoiskirkkona ja »pyhän haudan» kirkkona (ks. hautausmuistoja, P. Henrikin kentotafia) tulee näin ollen hyvin esille, ja kaksilaivainen holvaus selittää myös jo keskiajalla tapahtuneen uuden holvauksen tarpeellisuuden, joka olisi vaikeasti ymmärrettävissä, jos kirkko jo alun perin olisi ollut kolmilaivainen (kuten Kronqvist oletti; Jälkeenjääneitä tutkimuksia s. 43). Ilman lattiaalustaa koskevia tutkimuksia ei kuitenkaan voi tässä kysymyksessä saavuttaa täyttä varmuutta.

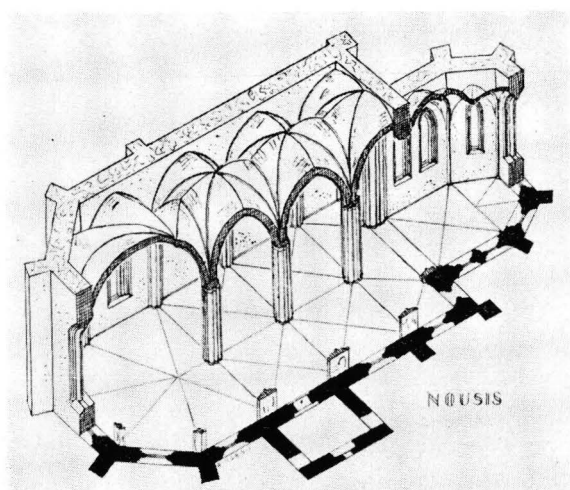
Kronqvistin tutkimuksien mukaan on tähän ensimmäiseen holvaukseen kuulunut triumfikaari

15. ENSIMMÄISEN HOLVAUKSEN PILASTERIEN KAAVAT.
De första valvens vägg- och hörnpilastrar.

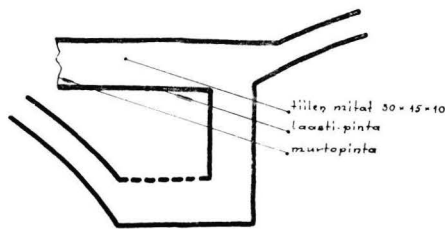
ollut 124 cm leveä; sen murtumapinta, jolle ovat tunnusomaisia isokokoiset tiilet ($28 \times 14 \times 8$ cm), havaittiin rappauksen alta nykyisen triumfikaaren alapuolelta. Kaaren reunaprofiili on ollut suorakulmainen, sen keskiosan mahdollisesta profiloinnista ei voi sanoa mitään. Päätän kaaren molemmiin puolin esiintyvistä perustamuurauksesta on mahdollisesti, kuten Ringbom olettaa, tällekin kohdalle suunniteltu pilasterit.

NYKYISET HOLVIT. Jo keskiajalla kaksilaivainen kirkko, luultavasti liturgisten vaatimusten takia, on muutettu kolmilaivaiseksi. Samalla luultavasti länsipäädyn alttarikomero on muutettu oveksi. V. 1377 on päivätty paavinkirje (FMU 857), jossa myönnetään ancita kirkon rakennustöihin osallistuville: *indulgentia centum dierum ad decem annos valitura, visitantibus parrochiale ecclesiam Noyssis Aboensis dyocesis in festivitibus et ad fabricam ip-*

16. ENSIMMÄINEN HOLVAUS RINGBOMIN REKONSTRUOINNIN MUKAAN.
Ringboms rekonstruktion av de första valven.

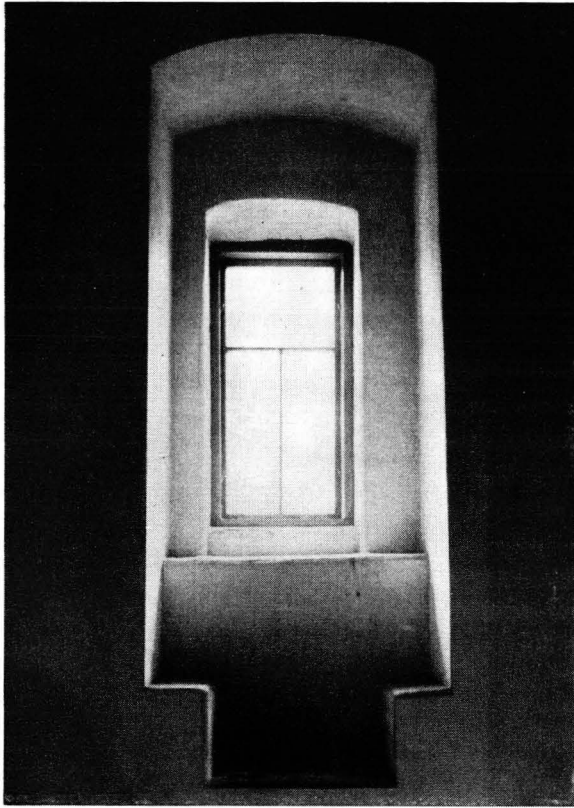
sius ecclesie manus porrigentibus adjutrices (sadan päivän aneet, jotka ovat kymmenen vuotta voimassa, niille, jotka juhlapäivinä käyvät Turun hiippakunnan Nousiaisten seurakuntakirkossa ja tämän kirkon rakentamiseksi ojentavat auttavan käden). Toisaalta uusien holvien kalkkimaalaukset eivät voi olla myöhemmältä ajalta kuin 1400-luvun puolivälistä, todennäköisesti ne ovat vielä vanhemmat (s. 227). Tämän toisen rakennusvaiheen tiilenkoko eroaa hyvin vähän vanhemmasta: $26 \times 13 \times 8$ ja $27-28 \times 14 \times 8$ cm:n suuruisia tiiliä tavataan pilareissa, holveissa sekä kuorin pohjoisikkunoiden umpeenmuurauksessa.

17. TRIUMFIKAAREN POIKITTAISELEIKKAUS ULLAKOLLA. YLINNÄ MYÖHEMMIN PURETTU KAARI, VASEMMALLA KUORIN MATALA HOLVI, OIKEALLA RUNKOHUONEEN HOLVI. VRT. MYÖS KUVAA 8.
Tvärssnitt av triumfbågen på vinden. Överst den senare rivna bågen, till vänster korets låga valv, till höger långskeppets valv. Jfr. även bild 8.

Pilarit ovat pohjaltaan neliömäiset, pohja $1,10 \times 1,10$ m. Runkohuoneen ristiholvit nousevat keskilaivassa pilarien porrastetuilta, sivulavassa pilarien ja seinien yksinkertaisilta tiilikonsoleilta. Länsipilarit on luultavasti parven portaiden takia viistottu. Pilarien yläosaan on koristamistarkoituksessa muurattu muutama kulmatiilirivi (länsipilareissa hammasrivi). Arkadikaaret ovat pilarien levyiset, läntisimmät viisitahkoiset kuten myös vyökaaret. Keskilaivan ruodeprofiili on 1. ja 5. holvissa puolipyöreä, 2.-4. holvissa viisitahkoinen; etelälaivan 1. holvissa on teräväpäiset ruoteet, muut ovat puolipyöreät, pohjoislaivan kaikki ruoteet teräväpäiset. Läntisin pilari pari ja länsikuorin holvi ovat tuntuvasti epäsymmetrisessä asemassa, pilarit on asetettu ikkunoiden eteen.

Itäkuorissa on ristiholvi, jonka puolipyöreät ruoteet nousevat suoraan seiniltä ilman konsoleja, sekä tämän itäpuolella kolmijakoinen holvi, jonka puolipyöreät ruoteet nousevat lattiasta alkavilta pyörösauvoilta eli nihdeiltä. Vyökaaren leikkaus on viisitahkoinen; se kohoaa niin ikään kulmanihdeiltä.

18. ASEHUONEEN ETELÄSEINÄN IKKUNA.
Fönster i vapenhusets sydvägg.

Kun kirkko sai uudet holvinsa, tehtiin myös uusi entistä korkeampi triumfikaari, johon runkokuoneen keskilaivan itäisin holvivaippa nojasi. Koska kuoriholvi jäi liian matalaksi, tuli vaipan tuki heikoksi. Nähtävästi holvi on heikennyt ja hajonnut, ja kun sitä korjattiin, sen tueksi tehtiin nykyinen eli kolmas triumfikaari ja samalla kuoriholvi korotettiin. Vaipan korjatun osan raja näkyy sekä alhaalta että ullakolta, missä myös näkyy edellinen korkea triumfikaari, jonka alapinta on rapattu ja nähtäväksi tarkoitettu. Tämän ja nykyisen kaaren väliin jää tyhjä ala (kuva 17). Nykyisen triumfikaaren alaosa reunustavat pyörösaavat, joiden hävinnyt yläosa luultavasti on reunustanut edellistä triumfikaarta.

ASEHUONE. Sivuseinien ulkopituus on 6,10 m, päädyn leveys 6,75 m. Asehuoneen sivuseinistä ainakaan itäseinä ei ole liitteessä runkokuoneen kanssa. Asehuone on luultavasti rakennettu samoihin aikoihin kuin kirkon uudet holvit; holvi on samaa tyyppiä kuin runkokuoneessa ja päätykolmiossa oleviin tiiliriveihin on käytetty kirkon holvitiiliä.

Asehuoneen päätykolmiossa on ylinnä muutama tiilirivi tähkämuurausta. Sivuseinissä on segment-

tikaariset läpikäytäväövet, joiden ulkopieliissä on pykälä; länsioven pykälät on viistottu. Ovet laajennettiin luultavasti v. 1847.

Eteläseinässä on suorakaiteen muotoinen ikkunaukko (kuva 17); ikkunan komero on sisäpuolelta segmenttikaarinen ja komeron pohja porrastettu (vrt. Mynämäen kirkkoa). Mahdollisesti ikkuna on voinut toimia ulkoisena saarnastuolina. Aukon muoto on tuskin alkuperäinen. - Päätykolmiossa on umpeen muuratun valoaukon jälkiä. Välikattona on korkea ristiholvi, jonka ruoteet ovat puolipyöreät. Itäseinässä on sisäpuolella ollut *alttarikomero*, jonka päätteenä on pyöristetty kolmiokaari.

HAUTAKUORI itäkuorin eteläpuolella on J. Stenbäckin suunnittelema ja rakennettu v. 1901. Se poikkeaa kivimateriaalin säännöllisyyden takia huomattavasti kirkosta. Hautakuorin itäseinä liittyy itäkuorin tukipilariin ja länsiseinä runkokuoneen kaakkoiskulmaan, missä tukipilari on osittain purettu. Runkokuoneen itäpäädyn ikkuna on hautakuorin puolelta muurattu umpeen, ja itäkuorin eteläseinään on purettu iso suippokaarinen aukko. Hautakuorissa on kolme suippokaarista ikkunaa, joiden sisäpielet on profiloitu. Välikattona on viisijakoinen holvi, jonka puolipyöreät ruoteet nousevat tiilikonsoleilta.

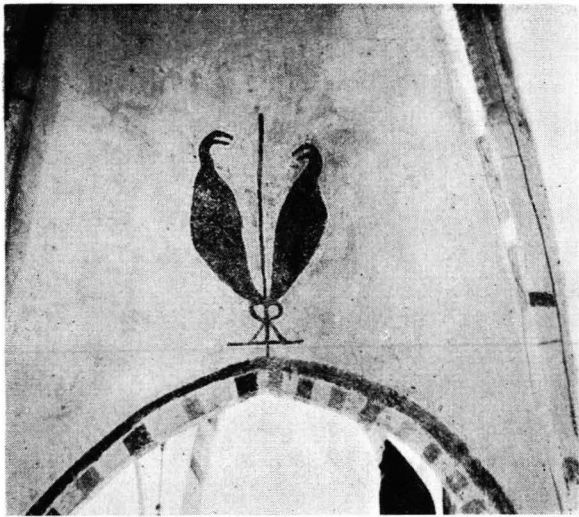
Itäkuorin ja hautakuorin väliseen aukkoon on sovitettu rautaristikko, jossa on pyhimyksen tarinan vertauskuvia, sormi ja puukolla lävistetty sydän. Kivilattia.

KORJAUKSET JA RESTAUROINNIT. V. 1770 korjattiin kuoriholvi toistamiseen ja kuoriin tehtiin lattia. V. 1847 ikkunat ja luultavasti ovet laajennettiin (s. 222).

V. 1880 seinät ja pilarit peitettiin paksulla rappauksella.

V. 1901 kirkko restauroitiin J. Stenbäckin ehdotuksen mukaan uusgoottilaiseen suuntaan ja hautakuori rakennettiin. Ikkunat saivat nykyisen muotonsa, uudet ikkunat puhkaistiin pohjois-seinään, ja länsikuorin luoteinen ikkuna avattiin. Sakaristoon tehtiin ulko-ovi ja ikkuna. Kiinteä sisustus uusittiin ja kirkko sai sisäövet. Lattia tehtiin asfaltista, ulkomuurien tiiliosat valkaistiin ja katto kattotuoleineen korjattiin.

V. 1936 suoritettiin Muinaistieteellisen toimikunnan ehdotuksesta restaurointi, jolloin kirkossa paljastettiin vanhan holvauksen seinä- ja nurkkapilasterien profiilit, holvien ja pilarien kalkkimaalaukset sekä kuorin tiilipinnat. Töitä johtivat I. Kronqvist ja taiteilija O. Niemi.

19. LEHTIKORISTE KIRKON HOLVISSA.
Bladornament i kyrkans valv.

Kalkkimaalaukset

Nousiaisten kirkon keskiaikaiset kalkkimaalaukset peitettiin v. 1847, jolloin koko kirkko valkaistiin. Vielä v. 1816 oli ainakin ruoteet maalattu punaisiksi (pöytäk.).

V. 1880 kirkko rapattiin sisältä, jota ennen Muinaistieteellisellä toimikunnalla oli tilaisuus tehdä kuvista jäljennökset. V. 1903 seinien alaosa siveltiin öljyväriä. V. 1935, jolloin uutta valkaistamista pohdittiin, sai maist. I. Kronqvist Muinaistieteellisen toimikunnan toivomuksesta tilaisuuden suorittaa koehakkauksia, ja näiden tuloksena oli päätös osittain restauroida maalaukset, minkä suoritti v. 1936 taiteilija O. Niemi. Tiilimaalauksen korostamat tiiliset seinäpinnat ja profiilit näkyvät nyt kuorissa, pilarien yläosassa on kulma-tiilinauhat. Triumfikaaren tiilipinta on paljastettu ja samoin kaikkien ruoteiden värinauhat ja tiilikonsolit. Suurin osa holvi- ja pilarimaalauksista paljastettiin myös, mutta seinissä mahdollisesti olleet maalaukset jätettiin rappauksen alle.

Koristelu on suoritettu 1300-luvun loppupuolella tai seuraavan vuosisadan alussa; sen kansanomaisen alkeellisuus vaikeuttaa lähempää ajoitusta. Maalauksia (ornamenteja, ihmiskuvia ja muita sommitteluja) on itäkuorin ja runkokuoneen (paitsi länsikuorin) holvivaipoissa ja kaarissa; seinistä on tavattu jokunen kuva. Värit ovat ruskean- ja kellertävän punainen, harmaa ja musta. Ruoteita koristavat värinauhat; itäkuorin koristelu rajoittuu vyökaaren reunaa kiertävään kaaviokukkanauhaan ja luoteisen ruoteen alapäähän

maalattuun naamioon. Runkokuoneen ornamentit sijaitsevat holvikaarien kärjissä. Ne ovat yksinkertaisia kuvioita, kiemuroita ei ole. Elämänpuuaihe esiintyy varsinkin pohjoislaivan 1. holvissa. Tavallisia ovat myös kolmionmuotoiset kuviot, joista haarautuu lehtiä, sekä jalustalla seisovat palmetit sivulehtineen (kuva 19 ja SMYA XXXVIII: 1, s. 49, kuva 14).

Varsinaiset kuvaesitykset ovat seuraavat:

1. eteläpilari, länsisivu: vaakuna, jonka kilpi nelijakoinen, joka osassa vinoristin tapainen kuvio.

Pohjoissivu: vaakuna (?), jonka kilvessä maltranristi, sen vieressä keihäs.

2. eteläpilari, länsisivu: laiva ja viikimäristi (kuva 20). P. Eerikin tai Olavin ristiretki?

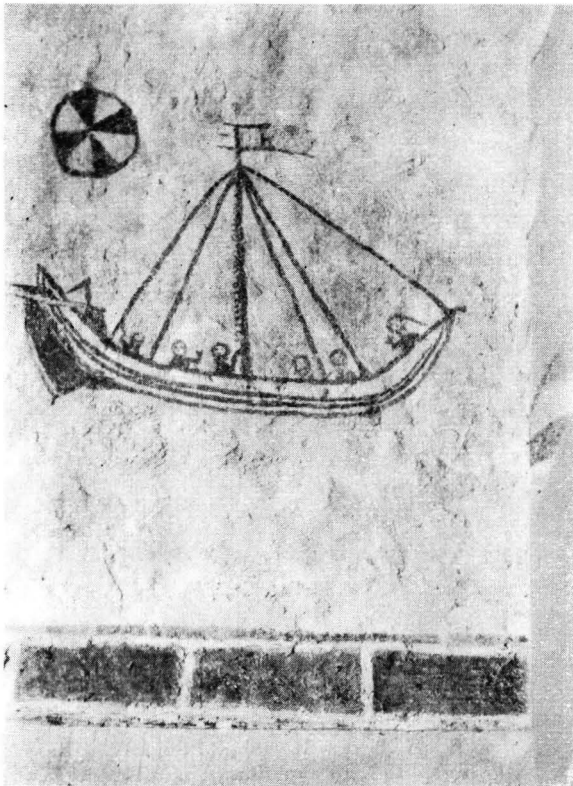
3. eteläpilari, länsisivu: Kirves-suvun vaakuna (kuva 21; Olavi Kirves vanhempi, v. 1405 Nousiaisten lautamiehenä, mainitaan asiakirjoissa vielä v. 1423; suku omisti Nummen kartanon).

4. eteläpilari, länsisivu: pari eläintä vastakkain.

5. eteläpilari, pohjoissivu: seireeni, jonka alapuolella yksisarvinen ja toinen eläin vastakkain. (Seireeni on tavallisesti nautinnonhimon vertauskuva.)

Itäisivu: kärsivän Kristuksen rintakuva, epäselviä piinavälineitä (tavallinen anekuva).

1. pohjoispilari, länsisivu: Kristuksen rintakuva, jonka alapuolella kaksi ristiä (SMYA XXXVIII: 1, s. 51, kuva 24).

20. TOISEEN ETELÄPILARIIN MAALATTU LAIVA (P. EERIKIN TAI OLAVIN RETKI?).

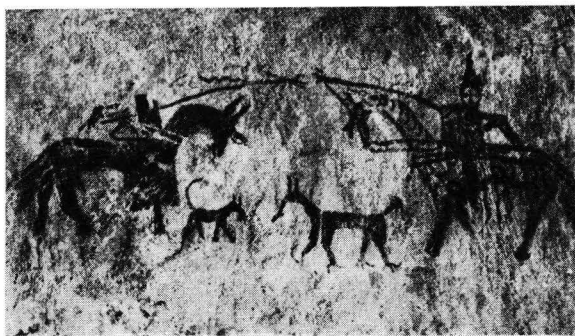
Skeppsmålning på andra sydpelaren (S. Eriks eller Olofs färd?).

21. KOLMANTEEN ETELÄPILARIIN MAALATTU OLAVI KIRVEEN
 VAAKUNA.

Olof Kirves' vapen, målät på tredje sydpelaren.

2. pohjoispilari, länsisivu: vaakuna (?), jonka kilpi on jaettu kolmioihin, vieressä miekka (SMYA XXXVIII: 1, s. 48, kuva 22).
3. pohjoispilari, itäisivu: turnajaisia esittävä kuva (kuva 22). Ratsumiesten nauhakoristeiset peitset ovat päistä kolmijakoiset, hevosten välillä kaksi koiraa, joista toisella pitkät kynnet. (Ruumiin ja hengen välinen taistelu?)
 Länsisivu: kaksi eläintä vastakkain, suurempi muistuttaa hevosta. Alapuolella elämänpuu, kettu (?) ja marttyyrin teloitusta (?) esittävä kuva, jonka vieressä risti, pää ja tähti. (Hyvien ja pahojen voimien taistelu?)
4. pohjoispilari, itäisivu: kaksi eläintä vastakkain, niiden välillä lintu, alapuolella kaksi kettua kukkulalla istuvan linnun molemmin puolin (SMYA XXXVIII: 1, liitekuva 12).
 Länsisivu: laiva miehistöineen (?).
5. pohjoispilari, länsisivu: kärsivän Kristuksen rintakuva ja piinavälineitä.
 Asehuoneen oven yläpuolella: kasvot, hakaristi, keihään kärki (?), kirjoituksen katkelma: *in deu(m) om(nipotentem)* (kaikkivaltiaaseen Jumalaan).

22. KOLMANTEEN POHJOISPILARIIN MAALATTU VERTAUSKUVALLINEN TURNAJAISOHTAUS.

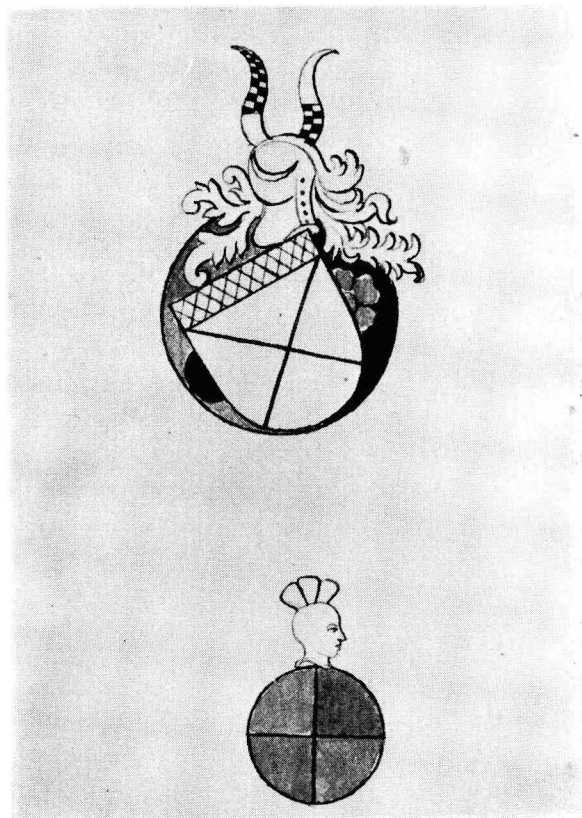
Allegorisk turneringsscen, målät på tredje nordpelaren.

P. Henrikin hautakuorin maalaukset: Ruoteissa on värillä korostettu tiilipinta, niitä reunustavat goottilaistyyliä jäljentävät oksat. Itä- ja länsiseinään maalatut raamatunlauseet (Jes. 52:7, A.t. 20:24 ja Dan. 2:2-3) on myöhemmin peitetty.

Lasimaalaukset

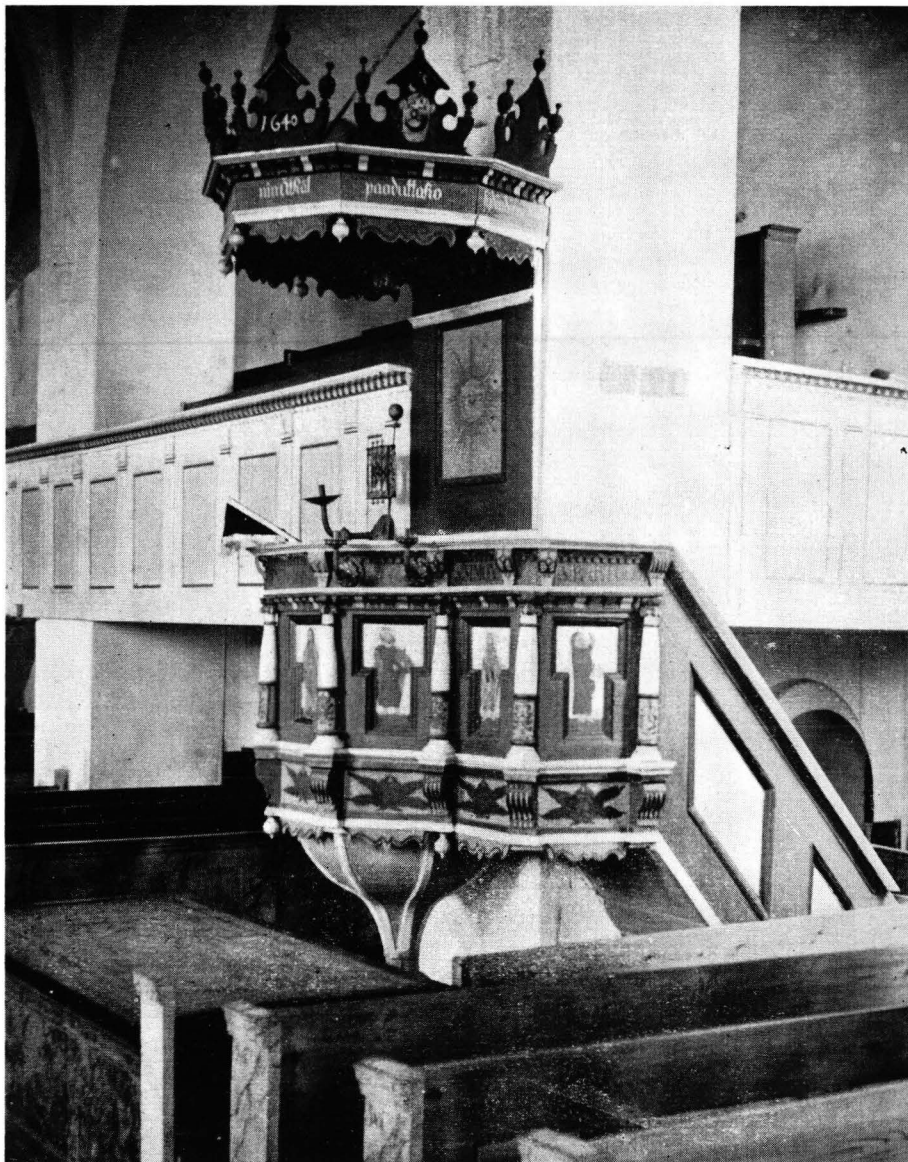
Kirkossa aikaisemmin olleita vaakunoita ovat kuvanneet sekä Elias Brenner että Sören Abildgaard; ks. myös Nils Brocmanin päiväkirjaa (K. G. Leinberg, Bidrag till kännedom af vårt land IV, s. 53). Osa näistä on ilmeisesti ollut lasimaalauksia.

Brenner n:o 48, Diekn-suvun vaakuna. (Klaus Lydekeninpoika Diekn, Turun linnan käskynhaltija, omisti Nyynäisten kartanon, k. ennen v:ta 1434; Henrik Klaunpoika, tuomari ja laamanni, omisti Haatilan ja Toroisten kartanon, k. ennen v:ta 1459.) Tyylistä päättäen vaakuna on tehty 1400-luvun loppupuolella. Sören Abildgaard kuvaa toisen

23. LASIMAALAUSSVAAKUNAT NOUSIAISTEN KIRKOSSA. SÖREN ABILDGAARDIN VESIVÄRILUONNOS V:LTÄ 1754.

Glasfärgningsvapen i Nousis kyrka. Akvarell av Sören Abildgaard år 1754.

24. LAURI HANNUNPOIKA JÄGERHORNIN JA HEBLA STJERNKORSIN V. 1640 LAHJOITTAMA
SAARNASTUOLI. VALOKUVA V:LTÄ 1901.

*Predikstol, skänkt år 1640 av Lars Hansson Jägerhorn och
Hebla Stjernkors. Foto ca 1901.*

Dickn-suvun vaakunan. Nousiaisten lasimaalauksista Abildgaard on vielä jäljentänyt kaksi tuntematonta keskiaikaista vaakunaa (kuva 23; ne esitetään C. A. Nordmanin Abildgaardin piirustuksia koskevassa kirjoituksessa FM:ssä v. 1934 erheellisesti Mynämäestä peräisin oleviksi). Toinen vaakuna on suoritettu ääriiviapiirustuksena ja kilven toisella puolen on ruusun puolikas, toisella pyöreä ulkonema. Kilvessä on vinoruutuinen lakio ja sen alla oleva kenttä on nelilohkoinen. Kilven päällä pistokypärä kypäränpeitteineen. Kypärän koristeena häränsarvet, oikean yläpuolisko ja vasemman alapuolisko sakkiruutuiset. Toinen vaakuna on ympyrän muotoinen, »kilpi» neljakoinen, keltainen-sininen, kilven päällä ihmisenpää.

Näiden lisäksi Brocman mainitsee Kröpelin-suvun lasimaalausvaakunan.

Kiinteä sisustus

Kiinteä sisustus on suureksi osaksi uusittu v. 1901 J. Stenbäckin suunnitelmien mukaisesti uusgoottilaiseen tyyliin. Edellisen sisämaalauksen, sinisen marmoroinnin, suoritti v. 1770 maalari Matti (tai Maunu) Björkegren (tilit). - V. 1881 asennettiin kirkkoon *rimauunit*; sakaristossa oli jo v. 1873 kamiina. *Sähkövalo*.

ALTARI, tehty puusta v. 1901. Sen päällä on keskiaikainen krusifiksi (ks. s. 230).

Edeltäjänä oli pienempi tiilestä muurattu altari, jonka toisessa kyljessä oli komero, levy oli puuta (Taidehist. retkik.).

LÄNSIKUORIN ALTARINA on luultavasti ollut P. Henrikin kenotafi (ks. s. 243). Vrt. myös Lucia Olavintytären vv. 1449, 1451 ja 1453 tehtyjä testamentteja (EMU 2818, 2886 ja 2970). Hän lahjoitti Nousiaisten kirkon Neitsyt Marian alttarille »parhaimman kaapunsa» ja vaateen, sekä Nousiaissa olevalle »P. Henrikin haudalle» kultasormuksen ja alttarivaateen.

ALTARIKAIDE, tehty v. 1901. Pyöreää kaidetta kannattavat sorvatut, suippokaaria muodostavat pylvää. Vaalea tammen väri.

Edellisen kulmikkaan alttarikaiteen teki v. 1770 pitäjän puuseppä Matti Eerikinpoika. Se oli siniseksi marmoroitu (tilit). V. 1816 se maalattiin valkoiseksi. Koristeena oli neliön muotoiset peilit, joihin oli sovitettu ristikuvio (valokuvat KM:n arkistossa).

KUORINAITA, joka oli muurattu kiinni triumfikaareen (tilit v:lta 1741: »murm. Mickel Johansson för det han fast-murat Kor Balken i mellantaket») poistettiin vasta v. 1833.

SAARNASTUOLI, tehty v. 1640 (kuva 24). Kalkin muotoisen jalustan kannattama, monikulmion muotoinen runko, v. 1901 vanhan mallin mukaan uusitut portaat, joissa kaide, sekä katos. Sen taakse pilariin maalattu Jehovan aurinko mainitaan ensimmäisen kerran v. 1888 (pöytä.).

Rungon kulmissa on konsolien päältä nousevat pylvää, joiden alaosassa lyötekohokuviot. Rungon ala- ja yläosassa on kaksi listaa, ylälistojen koristeina hammaslistat ja munasauva. Alakulmissa sorvatut nupit. Sivujen T:n muotoisiin peileihin on maalattu Vapahtajan kuva sekä apostolien kuvia, joissa kirjoitukset: »S: Thomas», »S: Johannes», »Jesus Christus», »S: Petrus» ja »S: Simon»; kuvien alapuolella kullatut serafinpäät. Porraskai-teessa on yksinkertaiset vinoneliöpeilit.

Katoksen alareunassa on sahatut koristelevyt ja nupit, hammastuksen koristaman listan yläpuolelta nousevat nupilliset, sahatut koristepäädyt, joihin on maalattu Stjernkors-suvun vaakuna, jossa kirjaimet »H SK», kirjoitus INRI, vuosiluku 1640 sekä Jägerhorn-suvun vaakuna, jossa kirjaimet »L:H S:H». (Lauri Hannunpoika Jägerhorn, Sukkisten omistaja, k.v. 1655, hänen puolisonsa Hebba Stjernkors, k.v. 1680.) Katoksen sivuihin on maalattu kirjoitus: »Tänäpäivä jos Te kuulette Herran äänen niin älkät paaduttakon sydändänne Ps. 95. 7. 8.» Katostaivaasta riippuu kyyhkynen auringon keskeltä. Värit (uusittu v. 1901): ruskean kellervä, sininen, kulta, punainen ja vihreä.

PARVET kiertävät runkokuonetta ja länsikuoria; ne tehtiin v. 1901. Rintamuksessa toistuu alttarikaiteen koristelu.

Aikaisemmin oli pohjoislaivassa kaksi parvea, tehdyt vv. 1738 ja 1848, yksi etelälaivassa, nähtävästi v. 1811 mainittu sotaväen parvi (pöytä.) ja jo v. 1738 vanhana mainittu kuori(?)parvi (tilit). Rintamuksia koristivat suorakaiteen muotoiset peilit, litteät pilasterit ja hammaslista (Taidehist. retkik.). V. 1770 suoritettu sininen marmorointi peitettiin v. 1886 valkoisella värillä.

URUT, 12-äänikertaiset, J. A. Zachariassen rakentanut Uudessakaupungissa v. 1886. Uusgoottilainen viisijakoinen julkisivu; entinen valkoinen väri peitetty v. 1901 tammen värillä.

Urkujen edeltäjä oli v. 1772 hankittu pieni »positiivi» eli urkuharmoni (tilit).

PENKIT, tehty v. 1901. Yksinkertaiset; kolmiledykkään päättyvien päätylautojen koristeena ristsisyyvennys, eturintamuksessa kaarisarja. Väri vaaleanvihreä.

Aikaisemmat penkit oli turkulainen kirvesmies Mikael Friman rakentanut v. 1792; ne maalattiin vv. 1816 ja 1886. V. 1770 tehty penkkijako mainitsee kuorin pohjoisosassa olevan pitkän morsiuspenkin; v. 1779 oli papinpenkki kuorinoven vieressä; alttarin pohjoispuolelle tehtiin v. 1833 uusi lukkarinpenkki (pöytä.).

Keskiaikaiset veistokset

KRUSIFIKSI. Iso triumfikrusifiksi vuoden 1500 paikkeilta, kotimaista alkuperää. Verrattain kömpelösti veistetty Kristus on esitetty kuolleena, pää oikealle vaipuneena, polvet koukussa. Kapea teräväpoimuinen lannevaate. Ristissä INRI-nauha, haarat päättyvät nelilehdykköihin, joihin on veistetty kohokuvina evankelistain vertauskuvat kirjoitusnauhoineen; Matteuksen ja Markuksen nimet on vaihdettu. Räikeä öljyvärimaalaus suoritettu v. 1903; ristin alahaaraan on maalattu: »Renoverat Anno 1817, uusittu 1903.» Figuurin kork. 149 cm, ristin kork. noin 300 cm. – Krusifiksi siirrettiin v. 1936 alttarille.

KRUSIFIKSI (kuva 25), nykyään KM n:o 2073:6. 1300-luvun loppupuolelta, pähkinäpuuta (professori Matti Jalavan määrittäminen). Käsivarret ja risti puuttuvat. Hieman eteenpäin oikealle vaipuneessa päässä kiedottu orjantapuorakruunu. Lannevaate jättää polvet näkyviin, sen päät riippuvat ruumiin molemmin puolin. Väri hävinnyt. Kork. 49 cm. YLÖSNOUSSUT VAPAHTAJA (kuva 29), nykyään KM n:o 2073:4. 1300-luvun alkupuoliskolta, ns. Liedon mestarin työpajasta, tammea. (Vrt. C. A.

25. RISTIINNAULITTU, 1300-LUVUN LOPPU-
PUOLELTA. KM.
Krucifix från slutet av 1300-talet. NM.

26. NEITSYT MARIA JA LAPSI. GOTLANTILAISEN NS. BUNGEN MES-
TARIN KOULUKUNNAN TYÖ 1300-LUVUN ALKUPUOLELTA. KM.
*Jungfru Maria med barnet. Den sk. Bungemästarens skola,
början av 1300-talet. NM.*

Nordman, Några skulpturer, ss. 24-25). Selästä koverrettu, päässä tapin reikä. Vapahtaja seisoo jäykän suorana, molemmat kädet puuttuvat. Vaippa on vedetty alaruumiin poikki ja koottu vasemman käsivarren alle, josta riippuvat tötterölaskokset. Värin jätteitä: iho vaalea, vaippa on ollut punainen. Kork. 148 cm.

»TUSKIEN MIES», nykyään KM n:o 2073:5. Vuoden 1500 paikkeilta, kotimaista alkuperää, alkeellista

tekoa, koivua. Päässä tapin reikä. Seisovalla Kristuksella kapea, edestä solmittu lannevaate, päässä kiedottu orjantappurakruunu, kädet puuttuvat. Väri hävinnyt. Kork. 68 cm.

NEITSYT MARIA (kuva 26), nykyään KM n:o 2073:1. 1300-luvun alkupuolelta, gotlantilaisen, ns. Bungen mestarin työtä, tammea. (Ks. Nordman, main. teos s. 18.) Ontto; erillinen selkälauta, päässä tapin reikä. Maria istuu kulmikkaalla alus-

talla vasemmalla käsivarrella Jesus-lapsi, oikea käsi puuttuu. Pitkäkiharaisen huntupäisen Marian pukuna on runsaslaskoksinen mekko ja vaippa, joiden alta jalkaterät näkyvät. Asento täysgotiikalle tyypillinen, yläruumis taaksepäin ja pää eteenpäin kallistuneena. Suoraselkäisellä, kiharapäisellä Jeesus-lapsella on pitkä laskostettu mekko, toisen jalan varpaat näkyvät. Värin jätteitä: istuin punainen, vaipan poimut siniset. Kork. 110 cm.

JAAKOB VANHEMPI (kuva 30), nykyään KM n:o 2073:2. 1300-luvun alkupuoliskolta, ns. Liedon mestarin tekoa, tammea, hattu koivua. (Ks. Nordman, main. teos ss. 24-25.) Selästä koverrettu, päässä tappi. Kädet ja sauva puuttuvat. Parakas, askeettisen näköinen apostoli seisoo kulumikkaalla alustalla yllä pyhiinvaeltajan asu, oikealla riippuu laukku. Vaippa on edestä kiinnitetty neliömäisellä soljella ja koottu vasemmalle käsivarrelle, josta se riippuu syvinä tötteröinä. Mekon alta näkyvät paljaat jalat. Värin jätteitä: iho vaaleanharmahtava, hiukset tummanruskeat, vaippa sininen, sen vuori kellanvihertävä, mekko tummanpunainen, vuori helakansininen, jalusta vihreä. Kork. 132 cm.

APOSTOLI (kuva 27), nykyään KM n:o 2073:11. Vuoden 1300 paikkeilta, gotlantilaista tyyliä, tammea. Selästä koverrettu, päässä tapin reikä. Toinen käsi hävinnyt. Seisovan, kiharapäisen ja -parhaiten apostolin vasemmassa kädessä kirja (?). Pienet korvat näkyvät. Vaippa vedetty alaruumiin poikki ja koottu vasemman käsivarren alle, vasen, paljas jalka näkyvissä. Värin jätteitä: vaipassa punaista. Kork. 66 cm.

PIISPA HENRIK (kuvat 28, 31), kirkon toinen suojeluspyhimys. 1400-luvun alkupuolelta, kotimaista alkuperää, tammea. Samaa tyyppiä kuin kenotafin P. Henrik (ks. s. 243). Pyhimys seisoo jäykkänä polkien pienikokoista, lakkia käsissään pitävää Lallia. Piispan asu: hiippa, kasukka, dalmatika ja alba, vasemmassa kädessä sauva. Värit restauroi v. 1955 taiteilija O. Niemi; ne ovat harvinaisen hyvin säilyneet: ihonväriä, hiukset ruskeat, hiippa valkoinen, kultakoristeinen, kasukka jäljittelee viininpunaista hopeabrokadia, vuori sininen, kasukan haarukkaristi kultaa, dalmatika vihreä, kultareunuksinen, alba valkoinen, kultareunuksinen, kengät punaiset, käsineet valkoiset,

27. APOSTOLI VUODEN 1300-PAIKKEILTA. KM.

Apostel, ca 1300. NM.

28. P. HENRIKIN KUVAAN KUULUVAN PIISPANSAUVAN YLÄOSA.
Övre delen av kräklan från Sankt Henriks bild.

29. YLÖSNOUSSUT VAPAHTAJA. NS. LIEDON MESTARIN TYÖ-
PAJASTA, 1300-LUVUN ALKUPUOLISKOLTA. KM.
*Uppståndens Kristus från förra hälften av 1300-talet. Den sk.
Lundomästarens skola. NM.*

30. JAAKOB VANHEMPI. NS. LIEDON MESTARIN TYÖPAJASTA,
1300-LUVUN ALKUPUOLISKOLTA. KM.
*Jakob den Äldre. Arbete från den sk. Lundomästarens verk-
stad, förra hälften av 1300-talet. NM.*

kultakoristeiset. Lallin päälaki punainen, samoin säärykset ja kengät, puku tummanruskea. Lehtipuusta veistetty piispansauva punainen ja kullattu. Kork. 190 cm.

Yksinkertainen pyhimyskaappi on pahoin vaurioitunut; se on suorapäätteinen, sisäpuolella on läpikuvioisen koristekatoksen jäännökset, ovet ovat siniseksi maalatut ja niissä on valkoiset tähdet. Niissä on mahdollisesti alkuaan ollut Kris-

31. P. HENRIK. KOTIMAISTA ALKUPERÄÄ, 1400-LUVUN ALKUPUOLELTA. VALOKUVATTU ILMAN PIISPANSAUVAA.
*Sankt Henrik. Inhemskt arbete från början av 1400-talet.
Fotograferat utan tillhörande kråkla.*

32. P. ERASMUS. KOTIMAISTA ALKUPERÄÄ, VUODEN 1500
PAIKKEILTA. KM.
Sankt Erasmus, inhemskt arbete ca 1500. NM.

tusta esittävät kuvat (ks. rovastintark. pöytäk. v:lta 1755, jolloin kuva vielä oli alttarilla). NAISPYHIMYS (Maria?; kuva 33), nykyään KM n:o 2073:3. 1200-luvun jälkipuoliskolta, ranskalaisvaikutteista tekoa, tammea, korjaukset (mm. vaipan tötterölaskos) koivua. Ontto; erillinen selkälauta, päässä tapin reikä. Kädet ja kruunu puutuvat. Pyhimys, jolla on hyvin pieni pää ja pitkä alaruumis, seisoo jäykän suorana. Lyhyet kiharat jättävät näkyviin suhteettoman isot korvat, kasvoissa on täysgootiikan ilme: korkealle kaartuvat kulmakarvat ja hivenen verran hymyilevä suu. Päässä on ollut kruunu. Tötterölaskoksina riippuva vaippa vedetty alaruumiin poikki ja koottu vasemman käden alle. Vasen jalka on vaurioitunut, mutta oikea, kengän verhoama jalka eheä. Väri hävinnyt; veistos on myöhemmin osittain peitetty paperilla ja sivelty öljyväreillä: vaippa punainen, mekko räikeän keltainen. Kork. 135 cm.

P. LAURENTIUS, nykyään KM n:o 2073:9. Vuoden 1500 paikkeilta, kotimaista alkuperää, koivua, alkeellista tekoa. Päässä tapin reikä. Pyhimys sei-

33. NAISPYHIMYS. RANSKALAISVAIKUTTEINEN TYÖ 1200-LUVUN JÄLKIPUOLISKOLTA. KM.

Kvinnligt helgon. Franskt influerat arbete från 1200-talets senare del. NM.

soo jäykän suorana, kasvot ilmeettömät, silmät suuret, suu pieni, hiuksia on elävöitetty aaltokou-
ruin. Vasemmassa kädessä kirja, halstari hävinnyt. Jalkaterät näkyvissä mekon alta. Värin jätteitä:
dalmatika punainen, mekko valkoinen. Kork. 90 cm.

P. SEBASTIANUS, nykyään KM n:o 2073:7. Vuoden 1500 paikkeilta, kotimaista alkuperää (saman tekijän kuin edellinen?), koivua. Pyhimys seisoo puuhun sidottuna, yllä kapea, edestä solmittu lannevaate, ruumiissa on nuolenhaavat. Suurin osa

puusta ja käsivarret puuttuvat. Väri hävinnyt. Figuurin kork. 83 cm, puun nykyinen kork. 110 cm.

P. MARTINUS, nykyään KM n:o 2073:8. Vuoden 1500 paikkeilta, kotimaista alkuperää(?), tammea. Kasvot vahingoittuneet, vasen käsi ja miekka puuttuvat. Seisovan pyhimyksen jalkain juuressa lyhyenlanta kerjäläinen, yllä paita ja köysivyö; pyhimyksellä on päässään lakki, vaippa edestä kiinnitetty hihnalla. Vasen käsi on kohottanut vaipan lievettä ja oikeassa on ollut miekka kohotettuna vaippaa leikkaamaan. Värin jätteitä: vaippa punainen, puku sininen. Kork. 63 cm. Samaa alttarikaappiin on kuulunut

P. ERASMUS (kuva 32), nykyään KM n:o 2073:10, kuten edellinenkin veistetty tammeista. Selästä koverrettu, päässä tapin reikä. Kädet puuttuvat. Piispanasuinen pyhimys seisoo pienessä kattilassa. Väri hävinnyt. Kork. 62 cm.

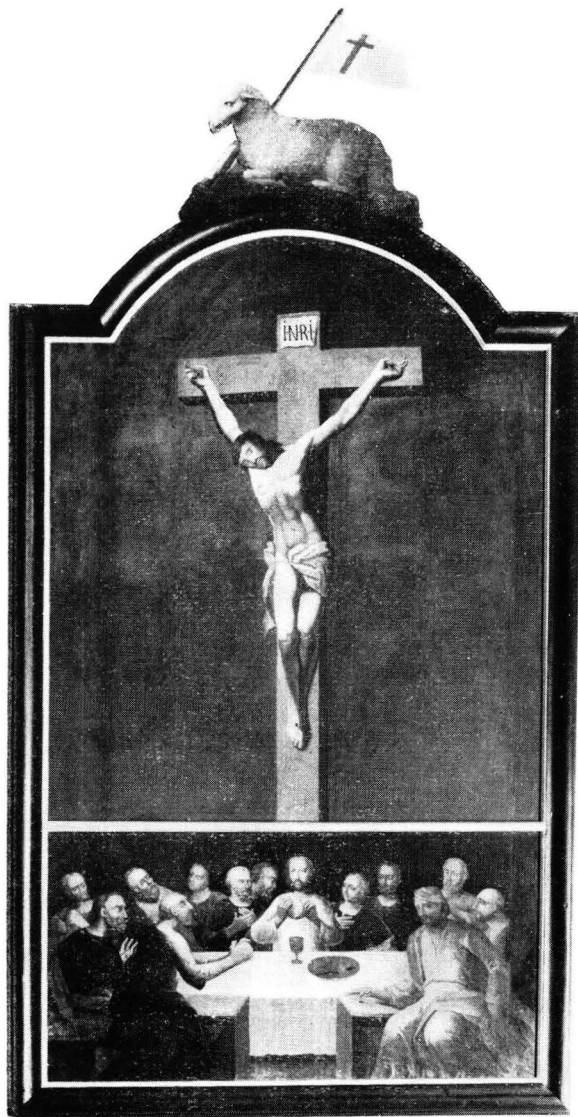
HEVONEN, nykyään KM n:o 2073:12, ehkä kuulunut P. Yrjänän ryhmään. Myöhäiskeskiaikaista kotimaista tekoa, koivua. Jalat ja häntä puuttuvat, väri hävinnyt. Pit. 92 cm.

Pyhimyksenkuviin on varmasti kuulunut se kullattu hopeakruunu, joka vietiin kirkosta v. 1558 Kustaa Vaasan takavarikoinnin yhteydessä (Arwidsson).

Taideteokset uudelta ajalta

VANHA ALTARITAUHU (kuva 34), kankaalle tehty kaksiosainen öljymaalaus, signeeraus »J. G. Gejtell pinxit D:6 Julius 1756.» Taulun alaosassa on ehtoollisen asettaminen, yläosassa kuollut Ristiinnaulittu. Keskeltä pyörökaarisen, mustaksi maalatun kehyksen sisälista kullattu, päätteenä laudasta sahattu karitsa; Geitel on itse valmistanut kehyksen (tilit). Koko 300×177 cm. P. Henrikin hautakuorissa.

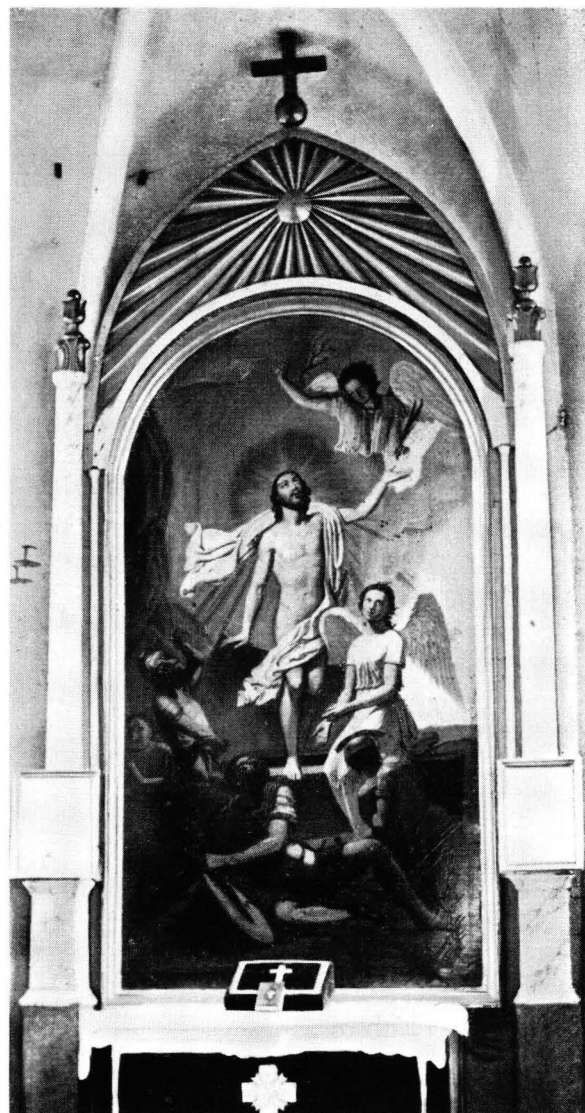
VANHA ALTARITAUHU (kuva 35), kankaalle tehty öljymaalaus, signeeraus »J. Z. Blackstadius pinx. 1849.» Aiheena ylösnousemus: Jeesus nousee haudasta, taivaalla enkeli ja haudan reunassa toinen istuva enkeli, etualalla ja oikealla neljä kauhistuttanutta sotamiestä. Kehystys on pyörökaarinen, sen sivuilla postamenteilta nousevat pyöreät pylvää, joiden päätteenä kalkki, otsikkona suippo-kaarreen sovitettu säteilevä aurinko. Värin vaalea marmorointi ja kulta. Koko 400×200 cm. V:sta 1936 lähtien P. Henrikin hautakuorissa.

34. ALTARTITÄULU. J. G. GEITEL V. 1756.
Altartavla av J. G. Geitel 1756.

MUOTOKUVA, kankaalle tehty öljymaalaus, alkeellinen ja pahoin vaurioitunut. Papin puolivartalokuva, oikeassa kädessä on kalkki, vasen nojaa kirjaan, jossa kirjoitus: *Sanguis Jesu C:F:Dei emundat Homo* (Jeesuksen Kristuksen, Jumalan pojan veri, puhdistaa ihmisen). Pöydällä öylättilautanen, taustana verho ja kirjahylly. Mustan yksinkertaisen kehyksen reuna kullattu. Koko 72×52 cm. Perimätiedon mukaan taulu esittää »pappi Zachariasta, joka ruton aikana kunnostautui jakamalla innokkaasti pyhää ehtoollista» (kal. noin v. 1800; Zacharias Lundanus, Nousiaisten kirkkoherra vv. 1718–37).

RISTIINNAULITTU, kankaalle tehty öljymaalaus. Taustana pilviä ja vertauskuvia: karitsa, aurinko, tuntilasi ja enkelinpäitä. Alareunassa kirjoitus:

35. ALTARTITÄULU. J. BLACKSTADIUS V. 1849.
Altartavla av J. Blackstadius 1849.

»Christus är mitt lif och döden är min winning. Philip. 1. v. 21.» sekä: »Gifven till Näsens kyrka af Johan Tauler. Stockholm d. 24 Juni 1743.» (Juhana Taulerin lahjoittama Nousiaisten kirkkoon. Tukholma 24. kesäkuuta 1743.) Taulerin perhe omisti kirkossa muurihaudan, ks. tarkastuspöytä. v. 1758.) Musta kehys. Koko 97×89 cm.

VIIMEINEN TUOMIO, kankaalle tehty öljymaalaus, hyvin risainen. Signeeraus: »I. Hertzberg Mållt Detta.» Etualalla enkeli erottaa vuohia lampaista, lampaiden puolella enkelit johtavat autuaat taivaaseen, vuohien puolella paholaiset ajavat kadotetut helvettiin. Kirjoitus: »H. Fagerholm, E. Enberg . . . kla E. Elg, I:Kreijare, H:Trahna, A Ahl Anno 1770. Jumalan kunniaksi ja Nousiaisten Kirkon kaunistuxexi Tämän Taulun lahjottaneet

Tämän Seurakunnan Sotamiehet Nim... F For-
sen...in, M Ekberg, I:Iden...». Enkelit ovat
rokokootyylisissä puvuissa. Musta kehys. Koko
202 × 319 cm.

ALEKSANTERI I, yksinkertainen öljyvärein kan-
kaalle maalattu jäljennös; keisari on esitetty
seisovana. Koko 68 × 46 cm.

NIKOLAI I, yksinkertainen öljyvärein kankaalle
tehty jäljennös; rintakuva. Koko 88 × 71 cm.

KUPARIPIIRROS, signeeraus: »G. P. et Joh. Lorenz
Rugendas Pat. et Filius sculps et exc Aug. Vind.»
Aiheena lukeva Neitsyt Maria. Kirjoitus: *Magni-
ficat anima mea Dominum* (Minun sieluni suuresti
ylistää Herraa). Kääntöpuoleen kirjoitettu: »A^o
1770 I A». Kullattu kehys. Koko 37 × 26 cm.
(Georg Philipp II Rugendas, 1701-74, toimi
Augsburgissa maalarina, kaivertajana ja taide-
kustantajana, Joh. Georg Lorentz Rugendas, noin
1730-99, oli hänen poikansa.)

KUPARIPIIRROS, aiheena Ristiinnaulittu, kulmissa
evangelistat, keskuskuvan ympärillä medaljon-
geissa apostolien marttyyrikuolemaa esittävät
kuvat. Espanjankielinen kirjoitus. Sileä bieder-
meiertyylinen kehys. Koko 51,5 × 40 cm. Loka-
lahden kirkossa oleva samanaiheinen kuparipiir-
ros on peräisin v:lta 1790.

Kirkolliset astiat

KALKKI (kuva 36), hopeaa, kullattu. Kellomaisen
jalan pystysyryssä kevyesti kaiverrettu lehtikie-
mura, jalan koristeena kaksi helminauhaa, pää-
rynän muotoinen solmu, suorasivuinen malja.
Maljassa kaiverrus: »Herralle Kunniak ja Nousi-
aisten Seurakunnan Tarpexi on Tämä Kalkki tehty
vuona 1787». Kork. 26 cm. Leimat: A. Törn-
qvist, Turku 1787; nähtävästi hankittu vanhan
kullatun kalkin tilalle, joka mahdollisesti oli kes-
kiaikainen (kal.). Kalkkiin kuuluu päältä kullattu
ÖYLÄTTILAUTANEN, jonka takapuolella kirjoitus:
»Tämä Taldricki on Tehty Nousiaisten Seura-
kunnan Tarpexi vuona 1787». Reunassa helmi-
nauha. Halk. 15,8 cm, samat leimat.

MATKAVÄLINEET, hopeaa. Yksinkertaisen kalkin
kork. 14,5 cm, lautasen halk. 7,5 cm, soikean
rasian pit. 5 cm. Leimat: O. R. Lundgren, Turku;
vuosileima puuttuu. Kalustoluettelon ja tilikir-
jan mukaan välineet tehtiin v. 1843 pienestä kul-

36. HOPEISET EHTOOLLISVÄLINEET. A. TÖRNQVIST, TURKU 1787.
Nattvardskärl av silver. A. Törnqvist, Åbo 1787.

latusta, mahdollisesti keskiaikaisesta kalkista, kul-
taamattomasta lautasesta ja pienestä rasiasta.
ÖYLÄTTIRASIA (kuva 37), hopeaa. Rokokootyylin-
nen sokeriastia. Neljä läpikuvioista, valettua jal-
kaa kannattaa soikeaa rasiaa, jonka yläreunassa
ja kuperaa kannessa on tyylitelty pakotettu leh-
tinauha, kannen reunassa sidottu sauva, nuppina
plastinen kukkaoksa. Pit. 14 cm, kork. 12 cm.

37. HOPEINEN ÖYLÄTTIRASIA, ALKUAAN SOKERIASTIA. H. H.
AMMELIN, PORVOO 1770.
*Oblatask av silver, ursprungligen sockerskål. H. H. Amme-
lin, Borgå 1770.*

Leimat: H. H. Ammelin, Porvoo 1770, ammatinvanhimman sahaviivamerkki. Ostettu kirkkoon vasta v. 1846 (tilit).

LUSIKKA, hopeaa. Pit. 13 cm. Leimat: F. H. Wikström, Turku; vuosileima puuttuu. Ostettu v. 1866 (kal.).

VIINIKANNU, hopeaa, sisältä kullattu. Pyöreä jalaka, pullea päärynämainen kupu, kaareva nokka, kuperan kannen nuppina kullattu säderisti. Kai-verrus: »Nousiaisten kirkon oma 1875.» Kork. 49 cm. Leimat: W. Pettersson, Turku 1875.

VIINIKANNU, hopeaa, tehty edellisen mallin mukaan. Kai-verrus: »Nousiaisten kirkon 1895.» Leimat: F. V. Syrenius, Turku 1895.

PULLO, tinaa. Kahdeksankulmainen, pieni kansi irti ruuvattava. Kork. 20 cm. Leimaton.

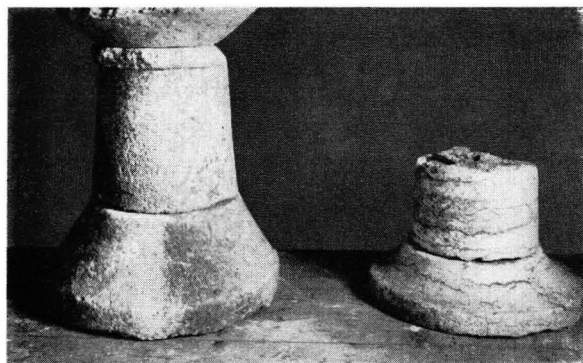
PULLO, tinaa. Soikea, kansi hävinnyt. Kork. 10 cm. Leimat: D. Rising, Turku 1791.

KANNUN alaosa, tinaa. Leimat: I. Lindblad, Turku 1832.

KASTEMALJA, tinaa, 1600-luvulta. Soikeassa maljassa kaksi kaarevaa akantinlehtien koristamaa kädensijaa, joiden päissä pallot. Suun halk. 17-21 cm. Leimaton.

KASTEMALJA, kolmileimaista tinaa. Yksinkertainen, pyöreä, korvat hävinneet. Halk. 20 cm. Leimat: Pentti Kristerinpoika Ståhlström, Turku 1708. Ostettu v. 1779 (tilit).

HÄVINNEET EHTOOLLISVÄLINEET ja muut kirkolliset astiat. Keskiajalla kirkossa olleet hopeaesineet mainitaan v. 1558, jolloin Kustaa Vaasan takavarikoimista esineistä tehtiin luetelo; kirkkoon jätettiin kaksi kullattua kalkkia lautasiineen. Kirkosta takavarikoitiin kullattu *monstransi*, kuparinen kullattu *ciborium*, kultaamaton *öylättiastia*, kaksi kultaama-

38. KAHDEN KESKIAIKAISEN KASTEALTAAN JALUSTAT. VASEMALLA OLEVA ON KOTIMAISTA, OIKEALLA VIROLAISTA KALKKIKIVEÄ.

Fragment av två medeltida dopfuntar. Den vänstra av inhemska, den högra av baltiska kalksten.

tonta *öljyastiaa*, kullattu *risti* sekä *solkia*, joita oli 34 isoa kullattua ja 23 pienempää (ks. myös s. 235).

V. 1729 oli kirkossa yhdet, v. 1745 kahdet tinaiset matkavälineet, joihin kuuluivat maalatut öylättirasiat (tilit), toiset oli valmistanut Elias Ståhlfor. V. 1745 mainitaan messinkinen öylättirasia. Vv. 1770 ja 1832 ostettiin uudet tinakalkit, v. 1822 J. Almqvistin valmistama tinalautanen. Vanhat tinaesineet myytiin v. 1844.

Ks. myös FMU 2908, v. 1452, Henrik Dieknin toinen testamentti, jossa mainitaan P. Henrikin kirkolle lahjoitettava hopeamalja.

KASTEALLAS (kuva 38), kvartsinsekaista, luultavasti Paraisilta hankittua kalkkikiveä, 1300-luvulta. Jalka, varsi ja maljan alaosa kolmena palana säilyneet, varren yläpäässä vanne. Löydettiin korjauksen yhteydessä v. 1901 kuorin lattian alta kuten seuraavakin.

KASTEALLAKSEN osa (kuva 37), hienorakeista balttilaista kalkkikiveä, keskiaikainen. Jalan ja varren alaosa kahtena kappaleena säilynyt.

Tekstiilit

ALTARIVAATTEET: 1. 1800-luvulta. Sinistä samettia, koristeena hopeakaluunaristi ja -reunus.

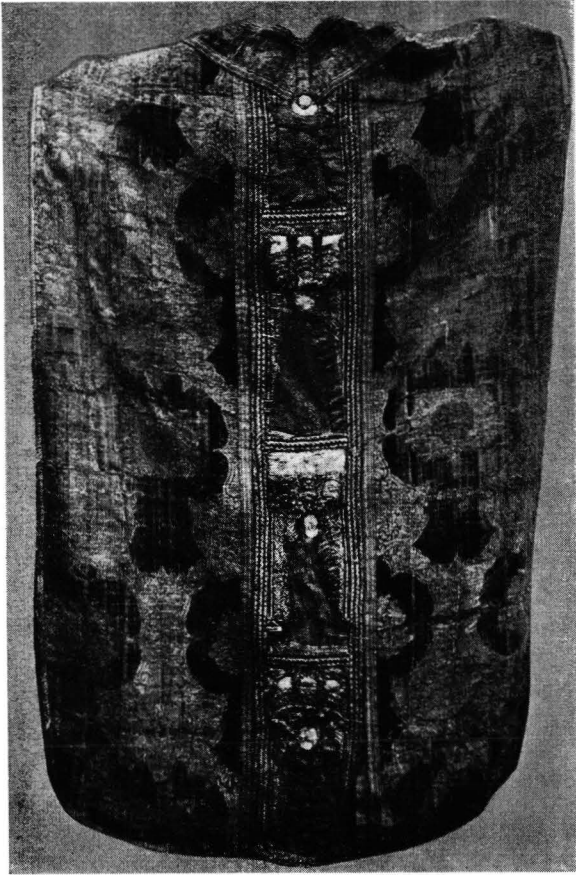
2. Mustaa samettia. Kirkkoherra A. M. Bäckman lahjoittanut v. 1847 (kal.; Nousiaisten kirkkoherra vv. 1845-52).

3. Vuoden 1900 paikkeilta. Ruskeaa samettia, koristeena kirjottu kultaristi ja liljat.

KASUKAT: 1 (kuva 39). 1400-luvulta, vihreää samettibrokadia. Suuret granaattimenakuviot. Selkäpuolelle on ommeltu leveä kirjottu pystykaista 1400-luvun loppupuolelta, kirjonta suoritettu hopea-, kulta- ja silkkilangoilla. Kirjonnan aiheena on neljä korukatoksen alla seisovaa pyhimystä kullalla kirjutulla ruudullisella taustalla. Pyhi-mykset on v. 1744 (tilit) korjattu ja peitetty silkkipaloilla, joten niitä ei voi identifioida; alkuperäinen koruommel on hyvin kulunutta. Yksi niistä on muutettu myllynkivikauluksiseksi papiksi. Kasukka mainitaan v. 1729 (kal.), jolloin se vielä oli käytössä.

2. 1600-luvulta. Punaista samettia, selkäpuoli koristeeton, etupuolella leveä hopeapitsinen risti.

3. Mustaa samettia. Koristeena selkäpuolella hopeakaluunasta tehty säderisti, etupuolella Jehovan aurinko. Luultavasti sama kasukka, jonka turkulainen kauppias Emmanuel Alleen (kappalaisen Joh. Alleniuksen poika) lahjoitti v. 1762

39. KASUKKA 1400-LUVULTA, VIHREÄÄ SAMETTIBROKADIA. PYHIMYKSENKUVAUS ON 1600-LUVULLA KORJATTU SILKKIDAMASTIPALOILLA.

Mässhake från 1400-talet av grön sammetsbrokad. Helgonbilderna ha på 1600-talet reparerats med sidendamastbitar.

ja joka perusteellisesti korjattiin v. 1819 (kal., tilit).

4. Mustaa samettia. Koristeena leveä hopeakaluunareunus, selkäpuolella orjantappurasti, etupuolella Jehovan aurinko. Ostettu Tukholmasta v. 1820 A. E. Nyholmilta (tilit), korjattu vuosisan puolivälissä.

KALKKILIINAT: 1. Nykyään THM n:o 5753. Ruskeaa silkkiä, kultalankakirjontaa, vuosiluku 1796.

2. Mustaa samettia, koristeena hopeakaluunaristi, hopeahapsut. Ostettu v. 1892 (tilit).

KIRJATYÖNY. Päälystetty mustalla sametilla, koristeena hopeakaluunaristi ja -reunus. Ostettu v. 1849, alkuaan sinipunainen sametti myöhemmin uusittu.

HAAVIT: 1 (kuva 40), nykyään KM n:o 2073:15 c. Lieriömäinen kovitettu koppa on päälystetty punaisella sametilla, johon hopealangoin ja paljetein on kirjottu barokkityylistä kasvikoristelua ja vuosiluku 1689. Vuori sinistä pellavaa, jossa

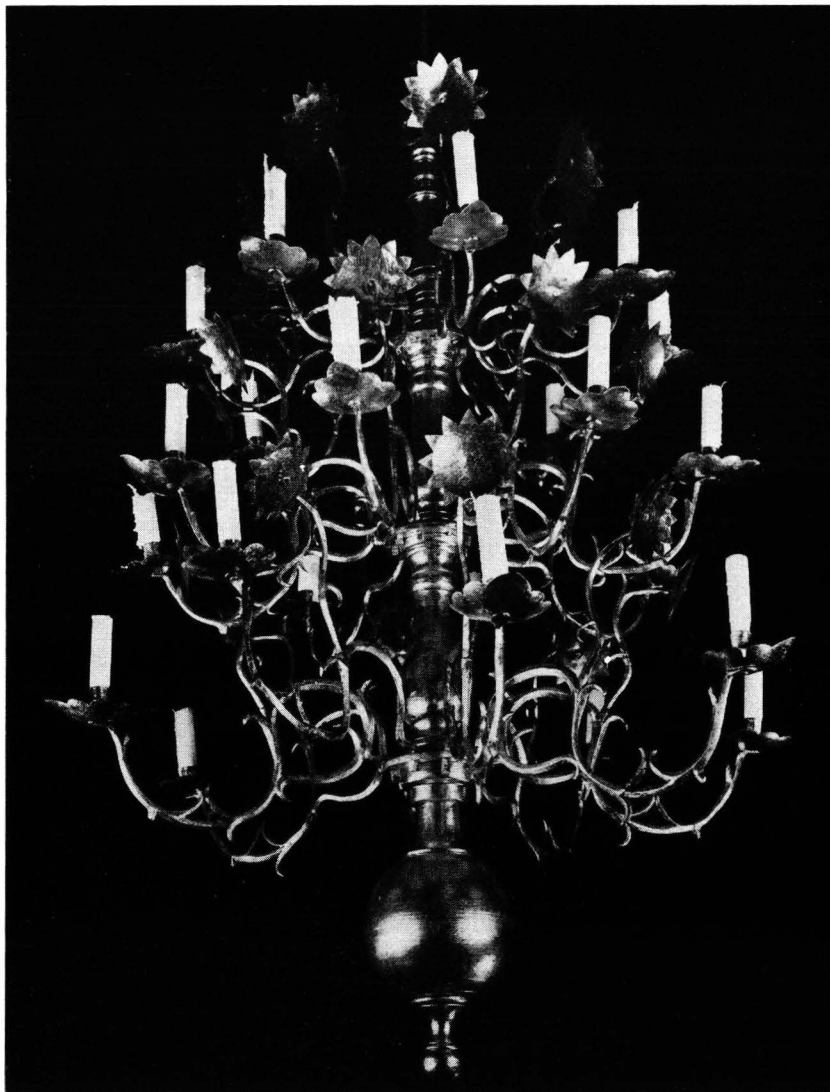
oranssinvärillä maalattuja geometrisia koristeita. 2. nykyään KM n:o 2073:15 a ja b. Haavissa on kaksi eri kangaskerrostumaa. 1600-luvulla se oli päälystetty keltaisella atlas-silkillä, koristeena pohjaan ommeltu kultakaluuna, kulta- ja hopealankakoristelu. Myöhemmin haavi päälystettiin mustalla sametilla, johon nauhoilla ommeltu vuosiluku Anno 1754. Haavin vuori nahkaa, sorvatun puuvarren rautaputkessa kellon silmukka. 3. nykyään KM n:o 2073:15 d. Haavissa on kaksi kangaskerrostumaa 1700-luvulta. Pehmeä pyöreä koppa päälystetty ensin lohenvärillä (?) raidallisella silkillä, myöhemmin keltaisella silk-kidamastilla, jonka kuvioina lehtikiemurat, koristeena hopeakaluunat ja vihreä tupsu. Haavissa on nahkavuori, pitkän puuvarren rautaputki maalattu punaiseksi; haaviin on myöhemmin kiinnitetty rikkiäinen vanha kulkunen. Kaksi irrallista haavikelloa on kirkossa tallella.

HÄVINNEET TEKSTIILIT. Vanhimmissa kalustoluettelossa (v:lta 1729) on lisäksi vihreä vanha samettikasukka, jonka koristeena kultakaluunaristi, vanha musta-valkoraiteinen kasukka, hyvin vanha, kullalla ja silkillä kirjottu kalkkiliina sekä punainen alttarivaate ja toinen vaate painettua, ruusukoristeista karttuunia. V. 1742 tehtiin kolmeen tyyneen raidalliset päälysteet ja unilukkarille hankittiin ruskea sarkatakki, jossa punaiset rintakäänteet. V. 1844 Sukkisten rouva Elsa Franck lahjoitti valkoisen kukkakoristeisen kalkkiliinan. V. 1826 hankittiin punainen alttarivaate. (Ks. myös FMU 2817, 2818, 2886, 2918 ja 2970, joissa mainitaan Marian ja P. Henrikin alttareille testamentatut vaatteet; ks. myös s. 230.)

40. HAAVIN KORUOMPELEINEN KOPPA V:LTÄ 1689, PUNAISTA SAMETTIA. KM.

Broderad häv från år 1689, av röd sammet. NM.

41. PUINEN KULLATTU KRUUNU, VALMISTETTU V. 1833 VASKIKRUUNUN JÄLJENNÖKSENÄ.

Förgylld träkrona, gjord år 1833 med en malmkrona som förebild.

Valaisimet

VASKISET PALLOKRUUNUT: 1. 1600-luvun tyyppiä. 2×8 kynttilänhaaraa, joissa pyöreät talivadit ja lieriömäiset, poikkuurteiset kynttilänpesät (ositain uusitut); yläkehän kynttilänpesät uurnamaiset. Pallon alaosa ja nuppi profiloidut. Mainitaan vasta noin v. 1800 (kal.).

2. 1600-luvun tyyppiä, aivan pieni. 2×6 kynttilänhaaraa, pyöreät talivadit, uurnamaiset kynttilänpesät, rungon yläpäässä litteä kaksoiskotka, pallossa poikkuurteinen nuppi.

3. Alkuaan 1600-luvulta, haarat uusittu v. 1790 (tilit). Kahdeksan kynttilänhaaraa, simpukan muo-

toiset talivadit, lieriömäiset kynttilänpesät. Haaroista nousevat litteät heijastuskukat. Ylinnä torvea puhaltavien, delfiiniinpyrstöisten figuurien muodostama koristekehä. Tukevan rungon yläpäässä seisoo pappi kirja ja ankkuri käsissään. Mainitaan v. 1729 (kal.).

4. 3×8 kynttilänhaaraa, simpukan muotoiset talivadit, uurnamaiset kynttilänpesät, tähden muotoiset heijastuskukat. Rungon yläpäässä enkeli palmunoksa ja torvi käsissään, sileässä pallossa munan muotoinen nuppi. Seurakunnan sotamiehet lahjoittaneet v. 1804 (kal.).

5-8. Neljä pientä 1800-luvun kruunua, joissa kaikissa kuusi kynttilänhaaraa, pyöreät talivadit,

pyöreät heijastuslevyt, haarojen koristeena hyvin pienet leijonan- ja kotkanpää. Rungon yläpäässä plastinen kaksoiskotka. Ostettu v. 1851 (tilit).

9. 1900-luvulta, aivan pieni, nelihaarainen.

PUUKRUUNU (kuva 41), joka jäljittelee kruunua n:o 4. Sorvatusta puisesta rungosta lähtee 3×8 rautaista kiemurahaaraa, pellistä leikatut simpukan muotoiset talivadit ja litteät heijastuskukat. Kullattu. Heikki Juhanpoika Pikku-Heikkilä valmistanut v. 1833 (kal.).

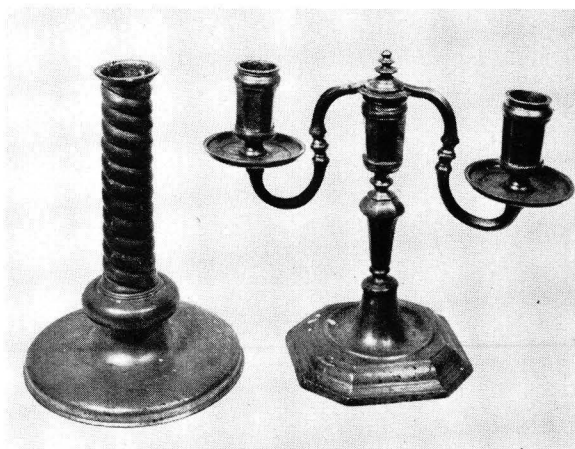
KRISTALLIKRUUNU, empiirityylinen. Kaksi leveää, valettujen ruusukkeiden koristamaa vannetta, joista lähtee 2×12 kynttilänhaaraa. Ostettu v. 1833 (tilit).

RAUTAKRUUNUT: 1 (kuva 43 a). Keskiaikainen. Kahdeksan kynttilänhaaraa, kahden vanteen yläreunan koristeena »Jerusalemien muuri» -aihe, alareunassa profilointia ja reikiä. Kynttilänhaarat on yhdistetty keskivarteen vuorotellen kierteisin ja littein kaarin. Maalattu punaiseksi. Ylävanteen halk. 37 cm. Nykyään hävinneen jalustan yhteydessä kruunua on voitu käyttää myös kynttilänjalkana, vrt. 1700-luvun kalustoluetteloja.

2 (kuva 43 c). Pääpiirteiltään samaa tyyppiä kuin edellinen. Kuusi kynttilänhaaraa, vanteiden alareuna suora. Halk. 39 cm.

3 (kuva 43 b). Yksinkertaista tyyppiä. Kolmea kynttilänhaaraa yhdistävät litteät, yläreunasta pykälöidyt haarat, neljäs haara hävinnyt. Halk. 25 cm.

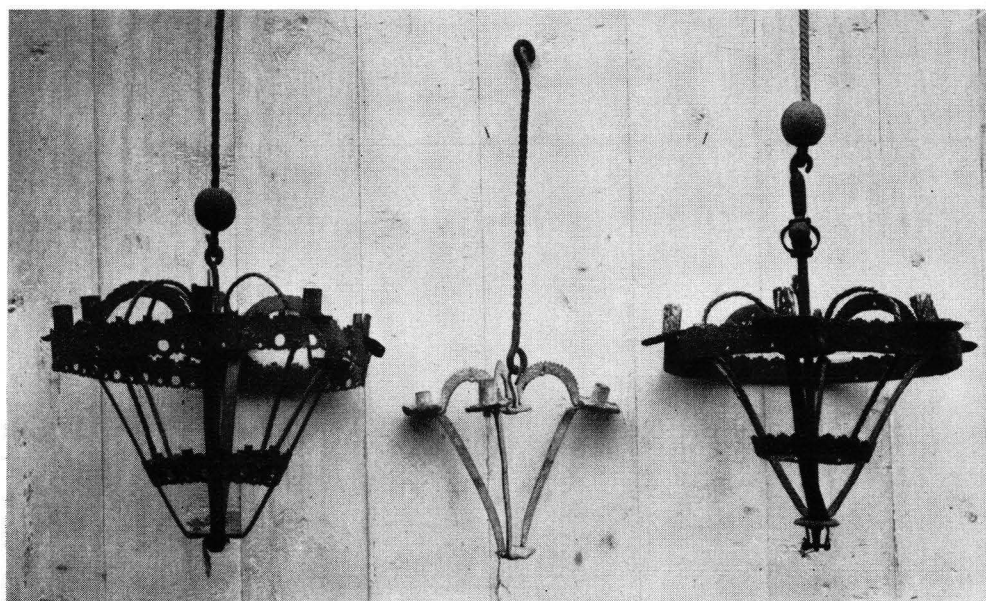
SEINÄKYNTTELİKÖT: 1. Pakotettua messinkipeltiä, vuoden 1700 paikkeilta. Seinäkupuraan pakotettu

42. TINAISET KYNTTILÄNJALAT. YKSIPIIPPUISEN ON VALMISTANUT HANS MORITZ TUKHOLMASSA 1670-LUVULLA, KAKSIHAARAISEN LEVIN KASPER SCHÖNFELT TUKHOLMASSA V. 1703(?). *Ljusstakar av tenn. Den enpipiga av Hans Moritz i Stockholm, 1670-tal, armastaken av Levin Kasper Schönfelt, Stockholm 1703 (?)*.

puolipyörylät, suomet, suippoja lehtiä ja tulppaneja, sama koristelu toistuu talivadissa. Käyrässä kierrevarressa pakotetuin pyörylöin koristettu solmu. Seinäulkonema 38 cm. Oli jo v. 1729 saarnastuolissa (kal.).

2-3. Pari, pakotettua messinkipeltiä, 1600-luvulta. Seinäkupuran koristeena punssattuun taustaan jätetyt puolipyörylät ja pakotetut voimakkaat kalanrakkokupurat; talivadissa toistuu sama koristelu, käyrässä varressa ristikuviointia ja kierreuurteita, solmussa pakotetut pyörylät. Seinäulkonema 25 cm. Olivat v. 1729 saarnastuolissa (kal.).

43. RAUTAKRUUNUJA. MOLEMMAT ISOT KRUUNUT OVAT KESKIAIKAISTA TYYPPIÄ. *Järnkronor. Bägge de större av medeltida typ.*

KYNTTILÄNJALAT 1-2 (kuva 42 a). Pari, kolmileimaista tinaa, noin 1670-luvulta. Pyöreä jalka, kierrevarren alaosa vanne, irralliset kynttilänpesät puuttuvat. Kork. 20 cm. Leimat: Hans Moritz, Tukholma; vuosileima puuttuu.

3-4 (kuva 42 b). Pari, kolmileimaista tinaa, kaksihaaraista, myöhäisbarokkityyliset. Toisesta puuttuu toinen haara. Profiloitu kahdeksankulmainen jalka, balusterivarren yläosa kulmikkaan kynttilänpesän muotoinen, siihen on sovitettu irrallinen haaraosa, jossa on alaspäin taipuvat sivuhaarat. Jalan pohjaan kaiverrettu kirjaimet: »J.S.P. E.A.» Kork. 21 cm. Leimat: Levin Kasper Schönfeldt, Tukholma, vuosikirjain K (1703?). Kapteeni Juhana Pihl (Topoisten virkatalon haltija) lahjoittanut v. 1740 (kal.).

5-6. Pari, uushopeaa, viisihaaraista, 1800-luvun loppupuolelta. Talivadeissa riipuskristallit. Kork. 51 cm. Matti Leppänen Haverista lahjoittanut v. 1898.

7-8. Pari, uushopeaa, samaa mallia kuin edelliset, mutta kolmihaaraista. Kork. 46,5 cm. Sama lahjoittaja ja lahjoitusvuosi.

9. Rautaa, 1600-luvulta (?). Kolmijakoinen jalka, kuusi vuorotellen kierteistä ja litteää kynttilänhaaraa, vanteen ja korkeiden kaarien yhdistämät (vrt. rautakruunu n:o 3). Rungon päätteinä kukko. Kork. 88 cm. Mainitaan v. 1729 (kal.). 10. Rautaa, nykyään Satak. Mus. n:o 4470. Kolmijakoinen jalka, kaksi kierrehaaraa, rungon yläpäässä risti. Kork. 27 cm.

11-12. Pari, puuta, nykyään KM n:o 3592:9. Vuoden 1800 paikkeilta, uusklassististyylliset. Neliömäisen jalan koristeena nauharuusuksheet ja lehtinauha, varsi uurteisen pylvään muotoinen, neliömäinen hammastuksen koristama talivati. Värit valkoinen ja kulta. Pahoin tulen vahingoittamat. Kork. 27 cm.

13-16. Takorautaa, 1900-luvun puolivälistä. Korkeat, lattialla seisovat seitsenhaaraista kynttilänjalat. Kork. noin 100 cm.

HÄVINNEET VALAISIMET. V. 1811 mainitaan puiset seinäkyntteliköt (kal.). THM:ssa Turun linnan pommituksessa ovat hävinneet messinkinen kynttilänjalka (n:o 6303) ja puinen kynttilänteline 1800-luvulta (n:o 5630).

44. PYHÄN HENRIKIN KENOTAFI NYKYISELLÄ PAIKALLAAN V. 1901 RAKENNETUSSA HAUTAKUORISSA.
Sankt Henriks kenotaf på sin nuvarande plats i det år 1901 byggda gravkoret.

Hautausmuistot

P. HENRIKIN NS. KENOTAFI (kuva 44) on, kuten mainittu (s. 230), mahdollisesti sijainnut länsikuo-
rissa ja ollut kirkon toisena pääalttarina (vrt. myös FMU 2818, 2886 ja 2970). Yleensä puhutaan Hen-
rikin »kenotafista» vaikka käsite liittyy klassilli-
seen kulttuuriin. Oikeampi sana olisi sarkofagi,
vaikka sarkofagi tässä tapauksessa myös oli reliik-
kiarkku ja alttari. Ennen v:ta 1674 kenotafi oli
kuitenkin siirretty saarnastuolin eteen, pääpuoli
oli länteen päin käännettynä ja kenotafin ympä-
rillä oli rautaristikko (Neovius, Medeltidsakter,
Hist. Ark. xxiii, 1, 3 s. 30). Nykyään kenotafi
on sitä varten v. 1901 rakennetussa hautakuorissa,
pääpuoli etelään päin. Korjauksia mm. vv. 1879
ja 1903 (sangen kovakourainen restaurointi):
v:een 1903 saakka oli kenotafin ympärillä rauta-
ristikko. Kenotafia käsittävä uusin kirjallisuus
on mainittu lähdeluettelossa (s. 1; varsinkin Marta
Hirnin artikkeleissa on laajat lähdeviittaukset).

Peringsköldin mukaan piispa Maunu Tavast on
lahjoittanut kenotafin v. 1429 (ks. Peringsköld,
s. 128); tyylistä ja kuvien yksityiskohdista päät-
täen ne on luultavasti tehty noin vv. 1415–20.
Vanhaan tietoon, jonka mukaan piispa Johannes
II (1368–70) olisi »koristellut» hautaa (FMU 788),
ei voi tässä yhteydessä kiinnittää huomiota; to-
dennäköisesti tieto koskee kirkon rakennustöitä
ja piispa Johannes I:tä. Koska piispanasuinen lah-
joittaja ja Tavast-suvun vaakuna esiintyvät kansi-
levyssä näyttää Peringsköldin tieto Maunu Ta-
vastista luotettavalta. Kenotafin kuvakoristelun
aiheiden valinta ja sommittelu ovat ilmeisesti suor-
itetut pyhimyksen kotimaassa.

Kenotafi on tehty mustasta, luultavasti belgia-
laisesta kalkkikivestä (Metzger). Se on pohjaltaan
suorakaiteen muotoinen ja suorasiivuinen, ala-
ja yläreunassa on ulkoneva profiloitu lista. Alare-
unan kouruun on veistetty nelilehtiset kukat.
Seinien syvennyksiin on sovitettu kaiverruksin
koristetut messinkilevyt, jotka melkein peittävät
seinien ulkopinnat, jalkopäästä nämä levyt voi
ovien tapaan avata. Sisältä karkeapintainen keno-
tafi on tyhjä, mutta siinä on luultavasti alkuaan
ollut pyhänjäännoiksi sisältävä (puu)arkku. Ul-
kopinta on maalattu harmaalla öljyväriillä. Run-
gon pohja 105 × 230 cm, korkeus listoineen
105 cm; jalkalistan mitat 126 × 250 cm, pöytäle-
vyn 122 × 246 cm. Sokkelin nykyinen kork. 55
cm, v. 1674 se oli vain 15 cm. Levyjen koko
50,5 × 44 – 53,7 cm, kansilevy 229,5 × 105 cm.

45. KENOTAFIN MESSINKINEN KANSILEVY.
Mässingsplåten på kenotafens översida.

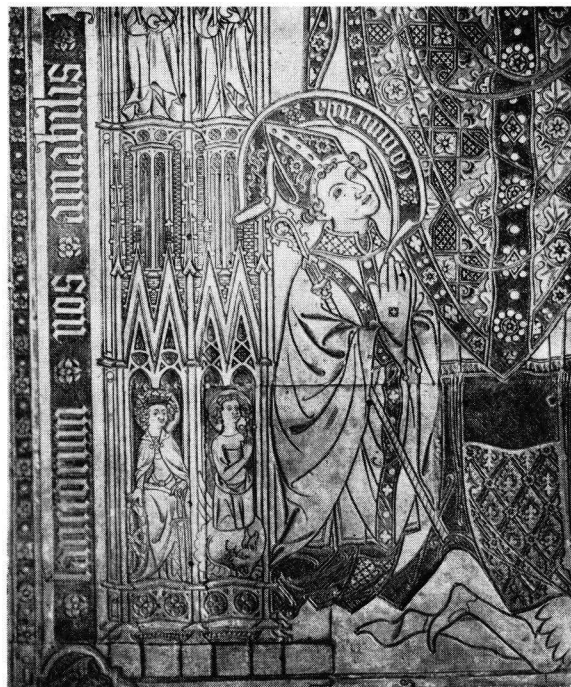
MESSINKILEVYT ovat luultavasti flaamilaista alku-
perää; O. Okkonen on kuitenkin v. 1943 Suo-
malaisessa Tiedeakatemiassa pidetyssä esitelmäs-
sään viitannut Ranskaan. Kaiverruksessa huomaa
ainakin kahden eri kaivertajan työtä, ks. esim.
ruohoa ja henkilöiden kasvoja.

Kansilevy (kuvat 45–47) on koottu useasta
pikkulevystä, joista muutamat ovat rikkoutuneet.
Piispa Henrik on esitetty seisovan ja makaavan
asennon kontaminaatioissa jäsennellyssä gootti-
laistyyliisessä portaalissa, hänen päänsä takana on
tyyny. Piispanasu, kirjottu kasukka, dalmatika

46. KANSILEVYN YKSITYISKOHTA: SIUNAAVA P. HENRIK PIISPANASUSSAAN JA HÄNTÄ PALVOVAT, SUITSUTUSASTIOITA HEILUTTAVAT ENKELIT.

Detalj av plåten på översidan: den välsignande S. Henrik i biskopsornat med rökelsekarsvängande änglar.

47. EDELLISEN KUVAN YKSITYISKOHTA: MAUNU TAVAST POLVILLAAN P. HENRIKIN JALKAIN JUURESSA.

Detalj av föregående bild: Magnus Tavast knäböjande invid S. Henriks fötter.

ja alba, päässä hiippa, vasemmassa kädessä sauva, oikea, jossa käsine ja piispansormus, kohotettu siunaukseen. Pään takana sädekehä, joka on metallilevyn näköinen, jalkojen alla pienikokoinen Lalli. Piispan päänsä molemmilla puolilla on suitsutusastiaa heiluttava enkeli ja hänen jalkojensa juurella polvistuneena pienikokoinen piispanasuinen lahjoittaja, jonka kirjoitusnauhassa teksti *commenda* (puhu puolestani). Pyhimystä ympäröivän portaalin pienissä komeroissa on kuvattu seuraavat henkilöt: ylinnä Vapahtaja kahden suitsutusastiaa heiluttavan enkelin välissä, portaalin yläkulmissa kaksi profeettaa kirjoituksettomine kirjoitusnauhoineen, piispa Henrikin olkapäiden tasalla apostolit Pietari ja Paavali sekä Andreas ja Johannes, heidän alapuolellaan kuningaspyhimykset Ruotsin P. Eerik ja Norjan P. Olavi sekä piispat P. Eskil ja P. Sigfrid, alinna marttyyrineitsyt Katariina Aleksandrialainen ja Margareeta sekä Ruotsin P. Birgitta ja P. Elin Skövdeläinen (viimeksi mainittu toht. Rune Nordbergin tulkinta).

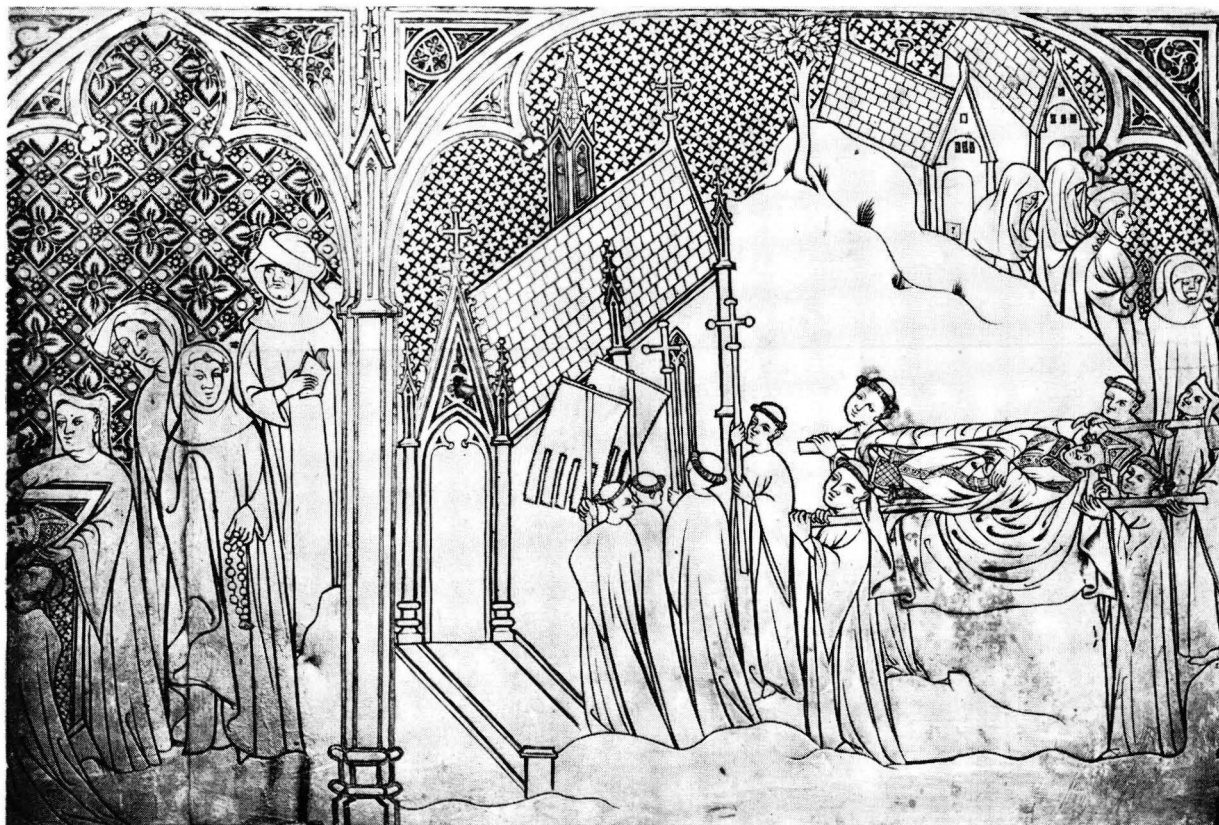
Levyn reunassa on kiemura- ja ruusukenuhat sekä kirjoitus: *O vita commendabilis / o mors desiderabilis / propter que venerabilis / hic pontifex sit similis / in gloria sanctorum. / Commenda nos amabilis / pater et honorabilis / martyr regi celorum.* (Oi elo noudatettava, oi kuolo toivotettava! Oi paimen seuraettava, kumartain rukoeltava Pyhien kunnia. Marttyyri ihaeltava, Sun meit' on suositettava Isälle taivahassa. – A. Maliniemen ja O. Mannisen suomennos; Suomen Kansalliskirjallisuus IV; sanat P. Henrikin juhlan liturgiasta). Levyn kulmissa on nelilehdyköissä evankelistain vertauskuvat, oikean ja vasemman sivun keskellä nelilehdykässä Turun tuomiokapitulin vaakuna ja Tavast-suvun vaakuna.

Sivulevyjen kuvaesitykset ovat pylväiden ja kaarien toisistaan erottamat.

1. levy (Rinne, Pyhä Henrik s. 246, kuva 116): ristiretki Suomeen; kaksi purjelaivaa, joissa P. Eerik miehistöineen ja P. Henrik papistoineen, rannalla aseelliset suomalaiset lohikäärmeleppuineen ja epäjumalankuvineen. (Rinteen mainitsema ristiretkeläisten joukossa oleva »nainen» on kaniikki, jonka päähine on »almucia»; ks. Bengt Thordemanin 29. 8. 1951 päivättyä kirjettä Marta Hirnille.)

2. levy (Rinne, Pyhä Henrik s. 247, kuva 117): yläreunassa taistelu ruotsalaisten ja suomalaisten välillä, alareunassa P. Henrik kastaa voitettuja.

3. levy (Rinne, Pyhä Henrik s. 248, kuva 118): kuningas lähtee Suomesta.

48. KENOTAFIN SIVULEVY: KUOLLUT PIISPA KANNETAAN JUHLASAATOSSA NOUSIAISTEN KIRKKOON.

Plåt på kenotafens sida: den döde biskopen bäres i procession till Nousis kyrka.

4. levy (Rinne, Pyhä Henrik s. 247, kuva 119): kaksi kuvaesitystä. Lalli tappaa kirveellä yhden piispan miehistä; piispa nuhtelee Lallia.

5. levy (Rinne, Pyhä Henrik s. 251, kuva 120): kaksi kuvaesitystä ilman jakavaa pylvästä. Lalli tappaa piispan kirveellään; piispa vaipuu maahan ja Lalli sieppaa hänen päähineensä.

6. levy (Rinne, Pyhä Henrik s. 251, kuva 121): kaksi kuvaesitystä ilman jakavaa pylvästä. Lallin kotiinpaluu; hän nostaa päähineensä, jolloin päänahka seuraa mukana.

7. levy (kuva 48): piispan juhlallinen ruumissaatto matkalla Nousiaisten kirkkoon.

8. levy (Rinne, Pyhä Henrik s. 253, kuva 123): piispan ruumis kirkossa, kaiverruksin koristetun sarkofagin päällä, jonka sivussa on burgundilais-tyylisiä surevia figuureja (ns. »pleurants»).

9. ja 10. levyn keskinäinen järjestys on epävarma. 9. levy (Rinne, Pyhä Henrik s. 254, kuvat 124-125): kaksi kuvaesitystä. Vanhemmat surevat kuollutta kapalolastaan; lapsi on jälleen elossa ja vanhemmat kiittävät pilvessä ilmestyvää pyhimystä.

10. levy (Rinne, Pyhä Henrik s. 255, kuva 126):

Köyliön järven sormusihme; pyhimyksen etusormi liikkuvalla jäälautalla, lähestyvässä veneessä oleva poika ja hänen sokea seuralaisensa löytävät sen.

11. levy (Rinne, Pyhä Henrik s. 256, kuva 128): kaksi kuvaesitystä ilman jakavaa pylvästä. Kokemäkeläisten hylkeenpyytäjäin alus on joutua haaksirikkoon; se pelastuu pilvessä ilmestyvän pyhimyksen avulla.

12. levy (Rinne, Pyhä Henrik s. 256, kuva 127): kaksi kuvaesitystä. Sandhemin pappilassa Länsi-Göötanmaalla Turun piispan palvelija Gudmund juo maljan P. Henrikin muistoksi, mutta pappi pilkkaa pyhimystä; pappi makaa sairaana, mutta paranee luvattuun paastota P. Henrikin juhlan aattona.

Jo v. 1770 kirkon viisi MUURIHAUTAA tyhjennettiin, ja 1790-luvulla haudattiin enää ani harvoin kirkkoon (pöytäk.). V. 1811 mainitaan kuitenkin alttarin alla oleva papinhauta sekä kuorissa Paisanojan Moijoisten ja Palon haudat (pöytäk.). V. 1901 paljastettiin suuren korjaustyön yhteydessä kuorin alla olevat muurihaudat; muutamien ark-

kujen peltiset nimikilvet otettiin talteen ja niitä säilytetään tapulin museohuoneessa:

1. Koristeena laakeriseppelä ja enkelinpää. Kirjoitus: »Här hvilar Consistorii Academici Notarien Magister Joseph Aug: Hoeckert Född d:4 Augustii 1789 Död d. 13 Januarii 1811». (Tässä lepää akatemian konsistorin notaari maist. J. A. Höckert syntynyt elokuun 4 p:nä 1789, k. tammi-kuun 13 p:nä 1811; Joosef Höckert, silloisen samannimisen kirkkoherran ja hänen puolisonsa Kristiina Helena Ithimäen poika; vanhemmatkin haudattiin kuoriin.)

2. Samaa mallia kuin edellinen. Kirjoitus: »Här hvilar afledne Kamer Secr Sahlstedts Enke Fru Christ(ina) Reg(ina) Wallen . . . Juli 1722 . . .» (Tässä lepää edesmenneen kamarisihteeri Sahlstedtin leskirouva Kristiina Regina Wallen . . . heinäkuun . . . 1722.)

3. Koristeena helminauha. Kirjoitus: »min Sorg i Frögd Förvandlad Är» (suruni on muuttunut iloksi). Tätä mallia ovat lukuisat talteen otetut peltilevyt, joissa raamatunlauseita; kaikki vuoden 1800 paikkeilta.

HAUTAKIVI, nykyään kuorin ulkopuolella. Hyvin iso kalkkikivilevy, jonka kirjoitusta ei enää voi lukea. Reunoissa poikkisuhteinen nauha.

MEKAT: 1 (kuva 49). Nykyään KM 2073:14 a. Ns. esikaroliininen upseerinmiekka 1600-luvulta. Rautainen ruostunut kahva, sydämen muotoisesta väistinväylystä puuttuu vasen puoli. Ponnien, kahvankaarien ja väistimen nupin koristeena vino-urteet, kouraimessa on ohut messinkilankapunos. Leimat veriurassa: vaihtelevat vinoneliöt ja kolmen viivan muodostamat ryhmät. Pit. 89,5 cm.

2. Nykyään KM n:o 2073:14 b, ei enää museossa identifioitavissa.

3 (kuva 50). Nykyään KM n:o 2073:14 c. 1680-luvun komentajanmiekka. Vaskinen kahva, väistinväylyn koristeena kohopintaiset kiemurat, kahvankaaren päässä lehtikiemura. Puisen kouraimen lankapunoksesta jäljellä harvaan kiedottu paksu kierteinen messinkilanka. Säilän lapheet terävähärjaiset. Pit. 107 cm.

Elias Brenner kuvaa kirkossa olleet VAAKUNAT (ks. myös lasimaalauksia, s. 228).

Brenner n:o 44. Kaksi Kaarle Jaakonpoika Svärden vaakunaa, ja

44. hänen puolisonsa Elin Matintytär Laxin vaakuna. (Kaarle Jaakonpoika, Köönikkälän omistaja, k. noin v. 1608.)

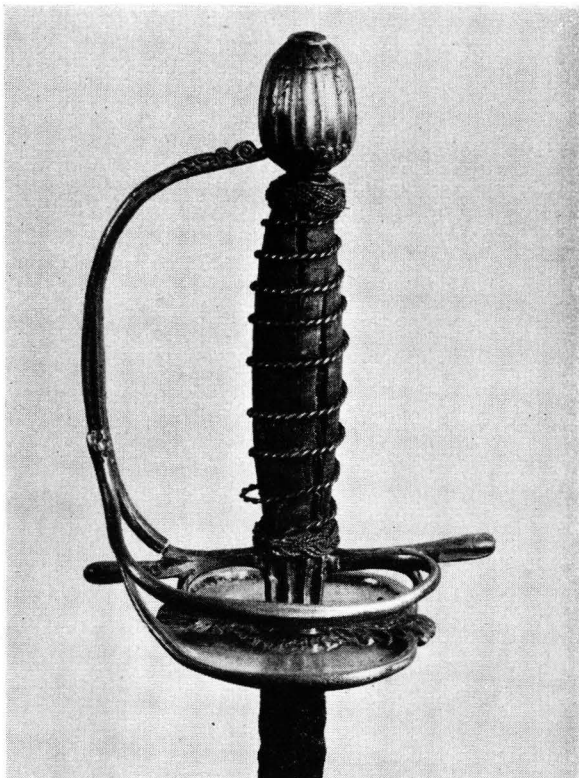
46. Filpus Iivarinpojan sukuvaakuna. (Suku häviää lähteistä 1500-luvun alkupuolella.)

47. Store-suvun vaakuna (?; ks. Donner, s. 76).

49. »ESIKAROLIINISEN» UPSEERINMIEKAN KAHVA, 1600-LUVULTA. KM.

Fästet på förkarolinsk officersvärja från 1600-talet. NM.

50. KOMENTAJANMIEKAN KAHVA, 1680-LUVULTA. KM.

Fästet på kommandervärja från 1680-talet. NM.

Kellot

1. Ylinnä vastakkaiset akantinlehtinauhat, reunassa kiemura- ja lyyranauha. Kirjoitus: DENNA FÖRUT 1693 OCH 1755 OMGJUTNA NOUSIS KYRKO KLOCKA SOM KALLAS ST HENRIC, HAR ÅTER 1807 BLIFVIT ÅNYO GJUTEN I STOCKHOLM AF CARL FR. GRÖNWALL DÅ CONTRACTS PROSTEN MAG. ANDERS ACHRENIUS VAR FÖRSAMLINGENS KYRKOHERDE OCH KAPELLANEN MAG. JOSEPH HOECKERT KYRKOVÄRD (Tämän aikaisemmin vv. 1693 ja 1755 uudestaan valetun kellon, jota sanotaan P. Henriksi, on Karl Fr. Grönwall taas uudestaan valanut Tukholmassa v. 1807, kontrahtikunnan rovastin, maist. Antti Achreniuksen ollessa seurakunnan kirkkoherrana ja kappalaisen maist. Joosef Höckertin ollessa kirkonisännöitsijänä). Kirjoituksen alapuolella Vapahtaja ja evankelistat. Vastakkaisella puolella rokokehyksessä: KOSK WIJMEIN HAUTAUS KELLOX MINUN ÄÄNENI KAIKUI NIJN WÄSYI POIS WEISUN HALKENA KAHTIA KÄYN. TAAS WALETAN UDEST ENÄTÄN SEKÄ ÄÄNEN ETT ARWON, UUS AINE UUS ÄÄNI UUS YLIKIRJOITUS ON. AH TULE MYÖS UDEX OI IHMINEN ELÄISÄS ENSIN, ARMOS SIINS UUTENA MULLAST NOUSET YLÖS. Kirjoituksen alapuolella enkeli Mikael. Halk. 110 cm. (C. Fr. Grönwall, kuninkaallinen tykin- ja kellonvalaja, toimi Tukholmassa vv. 1794-1814; Antti Achrenius, apulaispappi v. 1769, kirkkoherra v. 1778, rovasti v. 1793, k.v. 1810; J. Höckert, apulaispappi v. 1789, kappalainen v. 1796, sijaispastori 1807, kirkkoherra 1811, k. v. 1833. Kirjoituksessa mainitun uusimisen v. 1755 oli G. Meijer suorittanut.)
2. Ylinnä kaksinkertainen kukkanauha, reunassa akantinlehtinauha. Kyljessä kolme kruunua, joiden alapuolella kehyksessä kirjoitus: SPRÄCKT UNDER ET BLODIGT KRIG, OMGUTEN OCH TILÖKT SEDAN GUD SKÄNKTE OSS FREDEN UNDER KONUNG GUSTAF DEN IIIES MILDA OCH WISA REGERING AF N THUNSTRÖM I ÅBO ÅR 1791 (Haljennut verisen sodan aikana. Jumalan suotua meille rauhan kuningat Kustaa III:n lempeän ja viisaan hallituksen aikana N. Thunströmin uusima ja laajentama Turussa v. 1791). Vastakkaisella puolella Jehovan aurinko ja enkelinpäät, joiden alapuolella kirjoitus: KOSK TÄMÄN KELLON ÄÄNI KORWIS KAIAA NIIN SINUN MIELES SIELU IOHTUKON, ETT ARMON SANA WIELÄ TARION ON JA ETTEI TÄÄL SULL PYSYWÄIST OL MAJAA. Halk. 87 cm. (Niilo Thunström, toimi Turussa kellonvalajana, s. v. 1750, k.v. 1794.)
3. Ylinnä kaksi, reunassa yksi akantinlehtinauha.

Sama koristelu kuin edellisessä kruunuja lukuun ottamatta. Kirjoitus: DENNA KLOCKA ÄR PÅ FÖRSAMLINGENS BEKOSTNAD FÖRFÄRDIGAD ÅR 1793 I ÅBO AF N. THUNSTRÖM DÅ MAG: ANDERS ACHRENIUS WAR KYRKIOHERDE OCH MAG: JOSEPH HOECKERT KYRKOVÄRD (Tämän kellon valmisti seurakunnan kustannuksella N. Thunström Turussa v. 1793, maist. Antti Achreniuksen ollessa kirkkoherrana ja maist. Joosef Höckertin kirkonisännöitsijänä.) Vastakkaisella puolella: KOSK KELLOIST KOLMAS MÄ MYÖS MUISTUTTANEN ETTS RIENÄISET SÄ ARMO ET-SIMÄN, NIIN HERÄ HARTAX SIELU TÄNÄPÄN SILL SANOMAX KYLL PIAN SOIDA SAANEN. Halk. 71 cm.

Ennen v:ta 1790 oli kirkossa vain kaksi kelloa. Ensimmäinen maininta isostakellosta v. 1437 (REA 466).

Sekalaista

TUNTILASI, nelilasinen. Rautainen, puupalloon päättyvä tanko kannattaa puukoppaa, jonka pohjalaudat ovat koristeellisiksi sahatut ja nuppien koristamat; niitä yhdistävät sorvatut pienat. Sivuihin on kiinnitetty rokokootyyliset veistetyt kiemurat. Maalattu kirjoitus (kaksi kertaa) »I A 1746«. Kauppias Jaakob Alleen lahjoittanut (J. Alleen, kappalaisen Joh. Alleniuksen poika). Se korvaa 1600-luvun hävinneen tuntilasin (kal.). KAAPPIKELLO, rokokootyylinen. Taulussa signeeraus: »J. Sijlvander Abo.» Maalattu vihreäksi, aikaisemmat värit valkoinen ja kulta. Ostettu v. 1780 (tilit; Jaakob Sylvander, kelloseppä Turussa vv. 1778-1818).

NUMEROTAULUT: 1. Biedermeiertyyllisen kehyksen sivuilla neljä sorvattua pylvästä; tauluun yhtyy numerokaappi. Kork. 95 cm. Ostettu v. 1843. Mynämäkeläinen Kaarle Grönholm maalasi sen »karmosiininruskeaksi» ja mustaksi (tilit).

2. Ylhäältä pyörökaarinen, yksinkertainen kehys. Maalattu kirjoitus: »Gifwen till Nousis Kyrka af IDS 1769.» (IDS lahjoittanut Nousiaisten kirkkoon v. 1769; kirjaimet tarkoittavat kalustoluettelon mukaan Juha Degerströmiä.) Kork. 81 cm.

KIRJANKANNET, nykyään KM n:o 2073:13, keskiaikaiset. Kaksi kvarttokokoista. Nahalla päällystetyt puulevyt, joiden kulmissa pronssihelat. Sisäpuolella kirjoituksen rippeitä: *Iste liber pertinet ad ecclesiam sancti henrici in N(ousis)* (tämä kirja kuuluu Nousiaisten pyhän Henrikin kirkolle). RIIPIKELLOT: 1. Pieni, rautavivussa. Luultavasti kappalainen Joh. Allenius (k.v. 1735) lahjoittanut (kal.).

2. Yksinkertaisessa puutelineessä, joka on maalattu vaaleansiniseksi. Kellossa venäjänkielinen epäselvä kirjoitus ja vuosiluku 1817. Halk. 12 cm. LIPPUTANGON KÄRKI, läpikuvioista vaskea. Kehään on sovitettu kruunu ja kirjain F peilimonogrammina. Kork. 24 cm. Kuningas Fredrik I:n ajalta (1720–51).

HIRVENSARVIA, kaksi kappaletta; olivat vielä v. 1871 länsiseinässä vaateripustimina.

ARKKU, suorasiivuinen ja tasakantinen. Raudoitettussa kannessa kaksi rahasuppilaa. Pohja 45 × 75 cm, kork. 47 cm. Ostettu v. 1846 (tilit).

SAKARISTON KALUSTOON kuuluu mm. kaksi v. 1830 ostettua renessanssimallista talonpoikaistuolia ja neljä v. 1846 ostettua yksinkertaista tuolia (tilit). Kivinen AURINKOKELLO, kulmaan hakattu »ANNO 1604», keskelle kirjaimet I E. Koko 24 × 24 cm. Oli 1700-luvulla portailla varustetulla korkealla puujalustalla kirkkotarhassa (tilit 1779).

Kirkossa olleet *kirkkolaivat*, *jalkapuu* ym. ovat hävinneet (kal. vuoden 1800 paikkeilta).

Tiivistelmä

1. Nousiaisten vanhimpien kirkkojen ikä ja muoto ovat olettamuksien varassa. 1000- tai 1100-luvulta peräisin olevassa Santamalan Moisio Myllymäen kalmistossa oli mahdollisesti tapuli; viereisessä Moisiossa oli kirkonpaikka (kalustoa 1100-luvun hautakivi). Toinen kirkonpaikka oli Repolan Kirkkomäellä.

2. Nykyinen P. Marian ja P. Henrikin kirkko rakennettiin todennäköisesti vv. 1286–90 harmaakivistä ja tiilestä. Sen runkokuoneen länsipäässä on kolmitaitteinen länsikuori, itäpäässä runkokuonetta kapeampi ja matalampi itäkuori. Kulmatukipilarit. Runkokuone luultavasti kaksiluvainen, kuorissa profiloidut suippokaariset kaksoisikkunat ja samanlaiset yksinäiset ikkunat, sakariston ullakolla ovi runkokuoneen parvelle (?). Kirkon länsipäässä ja eteläseinässä ulkoiset alttarikomerot. Kalustoa: (hävinnyt) tiilinen alttari, jossa kylkikomero, veistoksia, kasteallas.

3. Vuoden 1377 jälkeen kirkko muutettiin kolmi-laivaiseksi. Triumfikaari uusittiin kahdesti, ennen kuin saatiin aikaan tasapaino sen ja korotetun kuoriholvin välille; holvit ovat alkuperäisiä holveja korkeammat. Rakennettiin asehuone ja siihen läpikäytäväovet. Kuorin pohjoisikkunat muurattiin umpeen ja länsipäädyn alttarikomero muu-

tettiin luultavasti oveksi. Kalustoa: 1300-luvulla tehty krusifiksi ym. veistoksia.

4. Ennen v:ta 1450 kirkko koristettiin alkeellisilla kalkkimaalauksilla. Uusittuun kirkkoon hankittiin 1400-luvulla mm. veistoksia ja P. Henrikin kenotafi, joka mahdollisesti ensin sijoitettiin länsikuoriin, missä jo aikaisemmin todennäköisesti oli ollut alttari pyhimyksen haudan merkinä. Irtaimistosta on säilynyt 1400-luvun kasukka.

5. 1600-luvun kiinteästä sisustuksesta on säilynyt v. 1640 tehty saarnastuoli. – Kirkkotarhaa ympäröi 1600-luvulla hirsiaita, tapuli oli puinen.

6. Kirkossa oli 1700-luvun alussa (kuori)parvi. V. 1738 rakennettiin uusi pohjoisparvi. Kirvesmies Mikael Friman teki uudet penkit v. 1791. Suuri osa kirkon irtaimistosta on peräisin 1700-luvulta. – Vv. 1759–60 rakensi Matti Ledenius uuden puisen tapulin, ja v. 1774 tehtiin kirkkotarhan ympärille kiviaita, jossa lautakatto ja puinen porttihuone.

7. V. 1847 suoritettiin kirkossa korjauksia. Ikkuna-aukot muutettiin suorakaiteen muotoisiksi ja levennettiin, asehuoneen ovet laajennettiin, kuorin peräikkuna muurattiin umpeen, sisustus korjattiin. – Kirkkotarhaa laajennettiin v. 1818 ja tehtiin uusi kiviaita, josta osa on säilynyt. Tapuli vuorattiin laudoilla v. 1817.

8. V. 1901 suoritettiin J. Stenbäckin suunnittelema korjaus uusgoottilaiseen tyyliin. Ikkunat laajennettiin alaspäin ja tehtiin suippokaarisiksi, uusia ikkunoita puhkaistiin, sakaristoon tehtiin ulko-ovi. Rakennettiin P. Henrikin hautakuori. Kiinteä sisustus uusittiin.

9. V. 1936 paljastettiin Muinaistieteellisen toimikunnan suunnitelman mukaan osa keskiaikaisista kalkkimaalauksista ja tiilikoristelu.

REFERAT

I. På Myllymäki i Nousis (fi. Nousiainen) har frilagts ett gravfält från ca 1050 till slutet av 1100-talet, på vilket möjligen grunden för en klockstapel. Invid Myllymäki har i Moisio i Santamala by en förmodad kyrkogrund undersökts; från denna härstammar en gravsten av 1100-talstyp. Enligt traditionen har en kyrka även funnits på Repola Kirkkomäki (Kyrkobacke).

II. Under åren 1286–90 uppföres Nousis nuvarande, åt Maria och S. Henrik helgade kyrka. Byggnadsmaterialet är gråsten och tegel, i öster femsidigt tegelkor och i väster en polygon, som troligen utgjort ett andra kor. I norr sakristia. Såväl rikt profilerade parfönster som enkla fönster förekomma. Mellan sakristians vind och kyrkan finnes en dörröppning; sakristian är kryssvälvd med halvtstensribba. Lång-

huset har att döma av bevarade pilastrar varit tvåskeppigt med kryssvalv. Flere detaljer anknyta byggnadsskedet till motsvarande skede i Åbo domkyrkas historia. - Till inredningen hörde troligen ett tegelaltare med sidonisch och sannolikt en korläktare, vilka senare avlägsnats. Bevarade inventarier äro ett kvinnligt helgon (Maria?) från 1200-talets senare del, en apostel ca 1300, den Uppståndne Kristus och Jacob d.ä. i Lundo-mästarens stil från århundradets förra del och Madonnan, utförd i Bunge-mästarens stil vid samma tid, samt dopfuntsfötter.

III. Efter år 1377 genomgår kyrkan en genomgripande förändring och välves nu med tre skepp, varvid triumfbågen två gånger måste ombyggas innan jämvikt mellan bågen och det höjda korvalvet ernås. De nya kryssvalven, vilka uppbäras av fyrsidiga pelare, äro högre än de gamla; ribbprofilen varierar. - Fönstren i korets nordvägg igenmuras och i västpolygonens altarnisch upptages en ytterdörr (?). Till kyrkan fogas ett vapenhus med kryssvalv (ribbprofil halvrund), genomgående dörrar samt i sydväggen ett på insidan avtrappat fönster vilket möjligen kan ha fungerat som yttre predikstol. Inventarier: Krucifix.

IV. Kyrkan prydes med primitiva kalkmålningar, senast utförda under början av 1400-talet. Motivkretsen är i huvudsak av symbolisk karaktär.

Inventarier: Främst lägger man märke till S. Henriks kenotaf (från år 1429?), vilken först torde ha placerats i västpolygonen, där möjligen redan tidigare ett altare befunnit sig. På 1600-talet står kenotafen framför predikstolen. Skulpturförrådet utgöres av ett triumfkrucifix från ca 1500, S. Henrik, inhemskt arbete från förra delen av 1400-talet, samt bilder av S. Laurentius, Sebastianus, Martinus, Erasmus och (fragmentariskt bevarad) S. Göran med draken, alla från ca 1500. En mässhake av grön sammetsbrokad från 1400-talet och ett par bokpärmar av trä ha bevarats; tre järnkronor äro sannolikt medeltida.

År 1437 omtalas en stor kyrkklocka och år 1558 två uppsättningar nattvardskärl av olika storlek, monstrans, ciborium, oblatask, två krismekar, en förgylld krona och ett kors samt spänger, vilka alla beslagtogs. Brenner och Abildgaard avbildade flere senare försvunna vapen, av vilka några varit glasmålningar.

V. På 1600-talet torde den lilla kyrkogården ha varit omgiven av timrad balk; klockstapeln var av trä. - Av kyrkans fasta inredning från 1600-talet återstår en år 1640 av Lars Hansson Jägerhorn donerad predikstol; den i taket fastmurade korbalken har avlägsnats. Inventarier: dopskål av tenn, mässhake av röd sammet med kors av silverspets, håv av gul atlas med guld- och silversnören, håv av röd sammet med silver- och paljetbroderier från år 1689, tre mindre malmkronor, väggarmar av driven mässing, tennstakar av H. Moritz, Stockholm ca 1670, järnstakar, värjor, ett solur från år 1604.

Två klockor, av vilka den ena år 1693 omgjutna omtalas under namnet S. Henrik, ha senare omgjutits. Av försvunnet lösöre kunna nämnas en grön mässhake av sammet med kors och av guldsnören sydda lodräta ränder på ryggsidan, och en svart- och vitrandig mässhake.

VI. År 1743 rödmyllas klockstapeln, men redan år 1759-60 uppföres av Matts Ledenius en ny klockstapel. Kyrkogården omges år 1774 av bräddat stenmur med rödmålad portbyggnad av trä. År 1743 upptimras ett benhus.

I kyrkan omtalas trägolv år 1791, i kor och sakristia redan 1770. Under århundradets första år finnes en västläktare och vid nordväggen uppföres en ny läktare år 1738. År 1772 anskaffas orgelharmonium och 1792 förnyar Mikael Friman bänkarna, varvid brud- och prästbänkar speciellt omtalas.

Bevarade konstverk från 1700-talet äro J. G. Geitels altartavla från 1756 framställande Nattvarden och Korsfästelsen, »Yttersta domen» från 1770, tavla framställande den Korsfäste 1743, porträtt från ca 1720-30 föreställande kyrkoherden Z. Lundanus, spanskt kopparstick med Korsfästelsen ca 1790 och stick av Rugendas med Jungfru Maria, skänkt till kyrkan år 1770. Kyrkliga kärl från 1700-talet äro nattvardskärl av A. Törnqvist, Åbo 1787, oblatask, H. Ammelin, Borgå 1770 (senare inköpt), dopskål av tenn, B. Ståhlström, Åbo 1708, tennflaska, D. Rising, Åbo 1791. Övriga inventarier: mässhake av svart sammet med silvergalon, kalkduk av brunt siden 1796, håv av gul sidendamast med grön tofs, laxfärgad sidenhåv, tennstakar av Levin Kasper Schönfelt, Stockholm 1703, trästakar i nyklassisk stil, klockor av N. Thunström 1791 och 1793, timglas 1746, väggur av J. Sylvander, Åbo 1780, fanstänger, siffertavla etc.

År 1742 omtalas tre randiga (altar)dynor. Ett kyrkskepp och en fotstock ha försvunnit.

VII. Kyrkogården utvidgas avsevärt mot söder år 1811 och 1818 uppföres kallmur av gråsten. Portbyggnaden rives år 1845. År 1817 brädfodras och rödmyllas stapeln, vilken även senare har genomgått ett flertal reparationer. Kyrkans fönster utvidgas år 1847 och förses med rektangulära ramar, varvid deras spetsbågiga övre parti igenmuras. Vapenhusets dörrar förstoras. År 1873 förses sakristian, år 1881 kyrkan med kaminer.

Inredningen undergår under 1800-talet förändringar. Korbalken avlägsnas år 1833, ny läktare vid nordväggen uppföres 1848, orgelläktaren utvidgas för av J. Zachariassen tillverkad orgel år 1886. Samma år ommålas inredningen i nygotisk stil.

Inventarier: Altartavla av J. Blackstadius 1849 framställande Uppståndelsen, ojemålningar föreställande Alexander I och Nikolai I, vinkanna av W. Pettersson, Åbo 1875 och F. V. Syrenius, Åbo 1895, sockenbudstyg av O. R. Lundgren, Åbo 1843, mäss- och altargarnityr av svart och röd sammet, malmkronor 1804 och 1851, träkrona 1833, kristallkrona i empirestil 1833, nysilverstakar 1898, sakristians möbler från 1830 och 1846, skriftklocka av ryskt fabrikat 1817, siffertavla i biedermeierstil 1835 etc. En klocka har gjutits av C. F. Grönwall 1807.

VIII. År 1901-03 utföres en omfattande restaurering under ledning av J. Stenbäck. Alla fönster vidgas nedåt och återfå sin spetsbågiga form och ett nytt fönster upptages i nordväggens östra ända. Sakristian förses med ytterdörr och nytt fönster. Söder om koret uppföres nygotiskt gråstenskapell för S. Henriks kenotaf, varvid korets vägg genombrytes av en stor spetsbågig öppning. Den fasta inredningen förnyas i nygotisk stil.

Gravgården utvidgas år 1916.

IX. År 1936 framtagas en del av de medeltida kalkmålningarna och tegeldekoren under ledning av Arkeologiska kommissionen. Senare ha ett antal föremål undergått restaurering.

1. YLÄNEEN KIRKKO ETELÄSTÄ.
Yläne kyrka sedd från söder.

YLÄNE

LÄHTEITÄ

K. Killinen, Kiinteitä muinaisjäännöksiä Ulvilan kihlakunnassa. Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk, häfte 33, 1880. H. Klemetti, Suomalaisia kirkonrakentajia 1600- ja 1700-luvuilla. Helsinki 1927, s. 109. Martti Haavio, Piispa Henrik ja Lalli. Porvoo 1948, ss. 224-238. E. A. Virtanen, Pöytyän kirkkoherrakunta v. 1721-1809. Varsinais-Suomen Tutkimusyhdistyksen julkaisu III, 1920.

Kirkon arkisto: Kalustoluettelot vv:lta 1658-70 (sisältävät myös lahjoitusten luettelot), 1664-1708 (tilikirjassa; lahjoitusten luettelo), 1729, 1750 (lahjoitukset), 1782, 1786, 1885. Tilit vv:lta 1663-1712, 1715-1900. Penkkijako vv:lta 1664 ja 1785. Kirkkotarhan aidan jako v:lta 1673 (kalustoluettelossa). Pitäjänkokousten pöytäkirjat vv:lta 1751-60, 1852-84, 1806-1939. Korjauksia koskevat pöytäkirjat ja asiakirjat vv:lta 1663, 1779, 1782 ja 1864-91 (sisältää mm. kirkon uusimisen johdosta 13. 8. 1779 pidetyn tarkastuksen pöytäkirjan, Mikael Piimäsen kustannusarvion ja C. J. v. Heidekenin v. 1880 tekemän korjaussuunnitelman). Urkujen

rakentamista koskevat asiakirjat vv:lta 1887-91. Vv. 1779 ja 1784 pidettyjen piispantarkastusten pöytäkirjat. Vv. 1771, 1776, 1782 ja 1785 pidettyjen rovastintarkastusten pöytäkirjat.

Pöytyän kirkon arkisto: mm. v:n 1752 pitäjänkokousten pöytäkirjat.

Kansallismuseon topogr. arkisto: I. Kronqvistin v. 1929 laatima inventointikertomus, vesikattoa koskeva kirjeenvaihto ja selitykset vv:lta 1947-49, N. Cleven v. 1953 laatima tarkastuskertomus, Kosti Hollménin muutos- ja korjaustöiden työselitys v:lta 1953, K. Mikanderin v. 1955 laatima kertomus vanhoista kirkonpaikoista ym.

Yläneen seutu lienee järjestetty kirkollisesti jo ristiretkien aikana. (Vrt. mm. tietoja ns. Sant Henrikin tiestä, joka kulki Nousiaisista Repolan, Mynämäen Raimelan takamaiden, Karjalan Haankylän ja Yläneen kautta Köyliöön; SM II, ss. 51-52, Haavio, ss. 224-238.) Pitäjänä Yläne mainitaan

v. 1392 (FMU 1010), vuodesta 1432 lähtien nimen-
omaan (Pöytyän) kappelikuntana. Pöytyästä se
erotettiin itsenäiseksi kirkkoherrakunnaksi v.
1875.

Kirkko on ollut *P. Olaville* vihitty (FMU 2818).

Vanhat kirkonpaikat. Seudun vanhimman kirkon-
paikan sanotaan olevan ns. Vimmanmäellä, ny-
kyisen Uudenkartanon maalla, peninkulman
päässä kirkosta kaakkoon. Toinen kirkonpaikka
olisi Yläneenkartanon eli Vanhankartanon maalla
ns. Kappeliniityllä. Paikalla näkyi vielä v. 1880
isonlaisen rakennuksen kiviperustusta. Mainit-
takoon tässä yhteydessä, että pohdittaessa kirkon
uusimista 1770-luvulla Yläneenkartanon omis-
taja vapaaherra Lybecker tahtoi kirkon siirrettä-
väksi joko Vimmanmäelle tai Kappeliniitylle. –
Kahden kilometrin päässä kirkosta lounaaseen on
ns. Ristinummella, missä nyt on uusi hautausmaa,
myös ollut vanha hautausmaa (Mikander).

Yläneen pitäjässä ovat seuraavat tekstin mainitse-
mat suu-tilat: Yläneenkartano, mistä myöhemmin on erotettu Uusi-
kartano, Tourula, Rekola.

Vanha kirkko

Yläneen nykyisen kirkon edeltäjä rakennettiin ny-
kyisen kirkon paikalle v. 1663; samalla paikalla
oli jo aikaisemmin ollut kirkko (tark. 1779). Kir-
kon rakentamista ajoi eversti Klaus Fleming (Ylä-
neenkartanon omistaja vv. 1650–69). 13. 8. 1779
pidetyn kirkontarkastuksen pöytäkirja sisältää

kuvauksen kirkosta: se oli paksuista honkahir-
sistä salvottu pitkäkirkko. Runkohuoneeseen liit-
tyi pohjoispuolella, lähellä itäpäätyä, v. 1752 uu-
sittu sakaristo ja eteläseinässä olevan ainoan ulko-
oven edessä eteinen. Runkohuoneen mitat olivat
31 ja 13,5 kyynärää, sisäkorkeus 5 kyynärää 15
tuumaa, sakariston mitat 8 kyynärää ja 3 kyynä-
rää 3 korttelia.

Satulakatto oli katettu tuohella ja laudoilla. Osa
nykyisen kirkon ullakolla näkyvistä kattolau-
doista on mahdollisesti peräisin vanhasta kirkosta:
ne ovat 12-tuumaisia ja niissä on höylätyt vesi-
uurteet. – Välikatto oli tasalaipio, jonka laudat oli
naulattu vasioihin (E. A. Virtanen mainitsee er-
heellisesti pylväiden kannattaman holvin). Sen oli
kustantanut Klaus Fleming, joka myös lahjoitti
suuren osan sisustuksesta. Ainakin kuorissa oli
seinämaalauksia (pöytäk. 1752). Alttari-ikkunan
yläpuolelle rakennettiin v. 1675 katos (»skjul»,
tilit). Kirkossa »oli aina ollut vanhanaikainen hyvä
laudoitus» (tehty v. 1688; tilit) ja ainakin v. 1751
se punamullattiin.

Kun uusi kirkko rakennettiin (s. 252) käytettiin
siihen vanhan kirkon kelvolliset osat. Nykyisen
kirkon seinät ovat sekä ulko- että sisälaudoituk-
sen peittämät, joten vanhoja hirsii ei pääse tutki-
maan: tornin yläkerroksessa näkyy ainakin yksi
hirsi, joka on ollut ulkoilman vaikutuksen alai-
sena ja on peräisin toisesta rakennuksesta; siinä on
sekä ylä- että alapuolella pykälä. Kirkon ullakolla
näkyy vanhoja hirsii, jotka on käytetty uuteen
kattotuoliin.

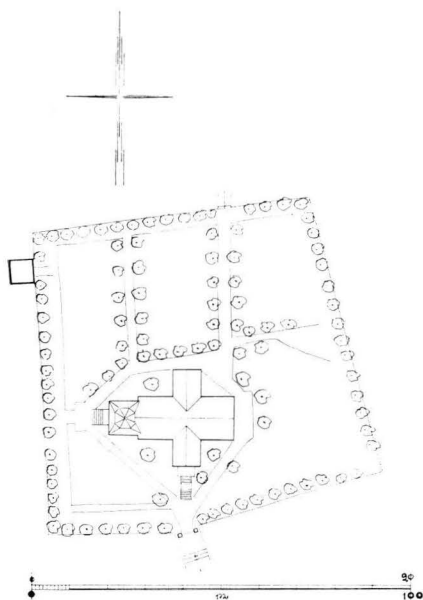
Nykyinen kirkko

KIRKKOTARHA

Kirkko sijaitsee mäellä, josta on laaja näköala;
kirkonkylästä johtaa kirkkoon v. 1908 oikaistu
kirkkokuja, jota reunustavat koivut ja jonka pääs-
sä on kivipylväät. Kirkkoa ympäröivä, melkein
neliön muotoinen kirkkotarha (kuva 2) on aidattu
paikoin melkein miehen korkuisella harmaakivi-
aidalla. Kirkkotarhaa laajennettiin v. 1859 etelään
ja itään sekä vv. 1895–98 uudelleen itään ja poh-
joiseen; etelässä on vielä osittain säilynyt v. 1895
ladottu luonnonkiviaita, mutta uutta osaa ympäröi
hakatuista kivilohkareista ladottu aita. Kirk-

kotarhan vanhassa osassa on v. 1863 istutettuja
koivuja ja pihlajia, uuden osan reunaan istutet-
tiin koivuja v. 1908. – Kirkkokujan länsipuolelle
on vielä tämän jälkeen raivattu uusi hautausmaa.
Porttiaukot pohjoisessa ja etelässä, eteläportissa
tukevat muuratut pilarit, joiden alaosa on kiveä,
yläosa tiiltä, pyramidikatot liusketta.

Alkuaan oli kirkkotarhan ympärillä hirsistä kak-
siseinäiseksi salvottu aita (pöytäk. 1751), jossa oli
lautainen viistokatto. Aita laudoitettiin v. 1806 ja
purettiin v. 1859, jolloin rakennettiin ensimmäi-
nen kiviaita. Samalla vanhat puiset lautakattoiset
porttihuoneet siirrettiin kirkonmäelle.

2. ASEMAPIIRROS, 1:2000.
Situationsplan, 1:2000.

Vanhan kirkkotarhan kaakkoisosassa on vv. 1939-44 kaatuneiden hauta J. Vikaisen suunnittelemine, enkeliä esittävine *graniittipatsaineen*. Tämän läheisyydessä on Yläneenkartanon vv. 1809-91 omistaneen Jägerhorn-suvun hautapaikka. Kirkkokujan itäpuolella on I. Wirkkalan suunnittelema *ruumishuone*: pohjaltaan neliömäinen rapattu tiilirakennus, jossa on liuskeinen satulakatto. Paikalla oli aikaisemmin vanha viljamakasiini. *Ristinummelle* on v. 1888 tehty uusi hautausmaa, jonka ympärillä on säleaita.

TAPULI

Erillistä tapulia ei nykyään ole. V. 1782 kirkkoa uusittaessa rakennettiin Mikael Piimäsen ehdotuksesta tapuli kirkon länsipäähän, koska tämä merkitsi sekä ahtaan kirkon laajentamista että tapulin uusimiskustannuksien vähentämistä (tark. 1782; E. A. Virtanen on nähtävästi pöytäkirjaa lukiesaan erehtynyt, kun hän mainitsee tapulin myös aikaisemmin olleen kirkon länsipäässä).

Vanhan, v. 1665 rakennetun tapulin paikkaa ei tunneta. Tämä tapuli tuntuu olleen kirkkotarhan porttihuoneena tai ainakin liittyneen aitaan. Rakennusmestarina mainitaan »puuseppä Yrjö» (Jöran snickare, tilit). Kirkonarkistossa on tapuliehdotus 1800-luvun jälkipuoliskolta, luultavasti C. J. v. Heidekenin piirtämä; asiakirjoissa tätä ei kuitenkaan mainita. Tyyliiltään se on jonkinlaista muinaispohjoismaista romantiikkaa.

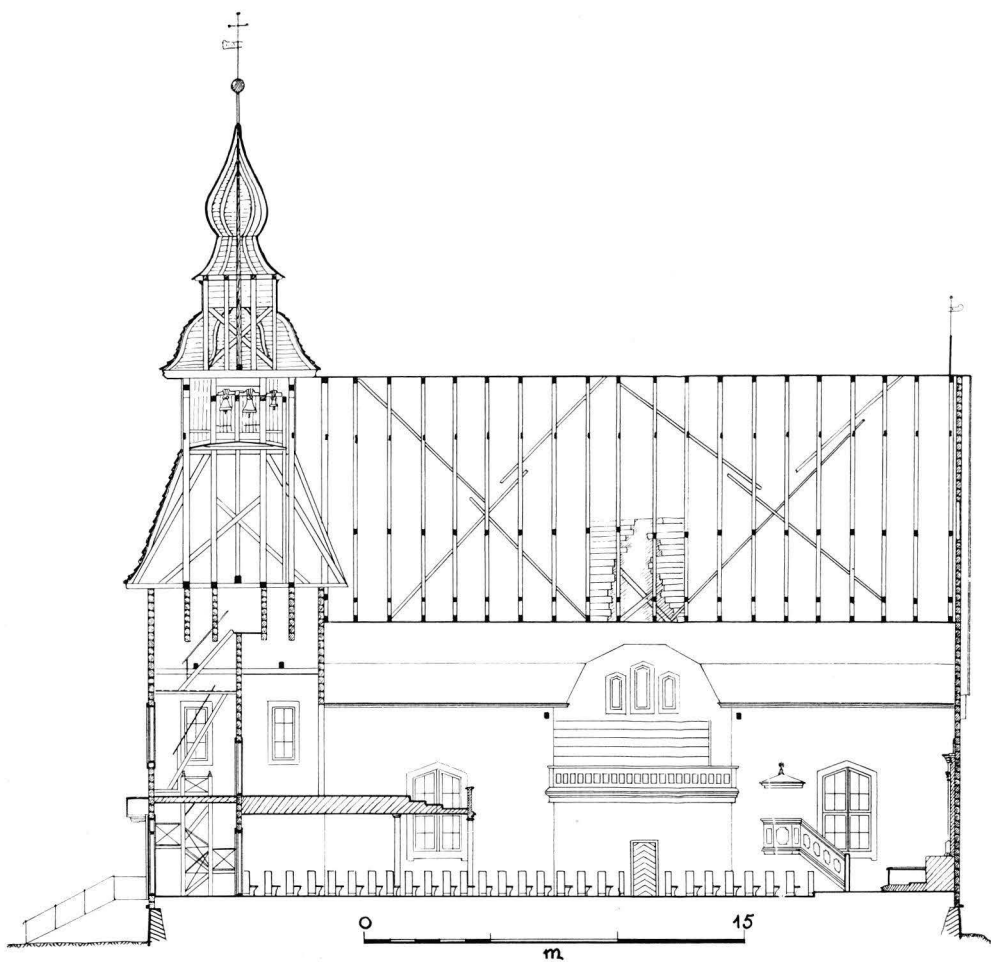
KIRKKO

LAAJENTAMISSUUNNITELMAT. 1760-luvulla kirkko oli rappeutunut ja korjauksen tarpeessa; se oli myös väkilukuun nähden liian ahdas. Koska länsipäähän suunniteltiin parvea, oli kirkkoa korotettava. Oli pohdittu kuorin laajentamista, ja kellarin oli tarpeen.

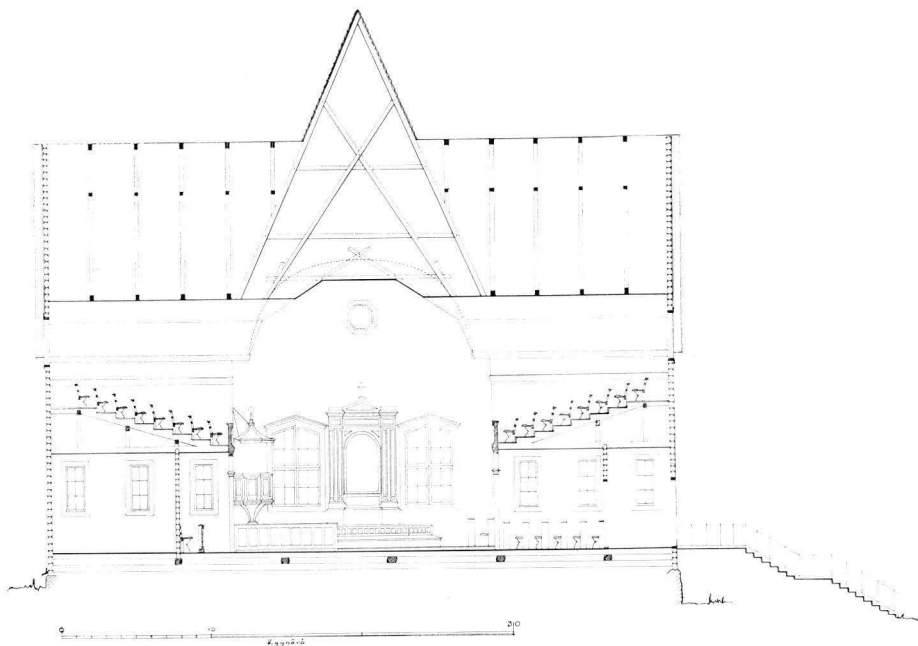
Kirkon korjauksista olivat seurakuntalaiset ja Yläneenkartanon omistaja (vv. 1771-81), vapaa-herra Karl Bleckert Lybecker jopa siinä määrin eri mieltä, että he kutsuivat kirkon tarkastusta varten eri rakennusmestarit asiantuntijoiksi: seurakunta Juha Höckertin ja Lybecker Mikael Piimäsen. Lybecker kannatti mahdollisimman halpaa korjausta, mutta seurakuntalaiset olisivat halunneet ristikirkon rakentamista. Uusiminen tuli lopulta Piimäsen tehtäväksi, ja hänen ensimmäinen materiaaliehdotuksensa sisältyy jo edellä mainittuun tarkastuspöytäkirjaan (s. 251).

Vaikka seurakuntalaiset myös jälkeinpäin käyttivät sanaa »korjaus», oli kuitenkin kysymys aivan uuden kirkon rakentamisesta; tällaiseen olisi ollut hankittava viranomaisen lupa, mikä selittänee pöytäkirjoissa esiintyvän saivartelun. - Vanhat seinät havaittiin liian heikoiksi kantamaan korotettua yläosaa, joten ne oli purettava ja uusittava tukevammiksi, samalla runkokuuone huomattavasti laajennettiin (nykyisen kirkon pituus on 26,30 m). Rakennettiin uusi sakaristo ja asehuone, vesikatto uusittiin ja katettiin paanuilla ja tapulin asemesta rakennettiin länsitorni. Vanhat hirret käytettiin seinien yläosiin, lattiaan ja portaisiin (pöytäk.; kuten on mainittu sivulla 251, niitä ei nykyään voi erottaa).

KIRKKO (kuvat 3-6). V. 1782 valmistunut Mikael Piimäsen rakentama puukirkko on kivijalkainen, hirsistä lyhtynurkalle salvottu pitkäkirkko, johon liittyvät toisiaan vastapäätä runkokuuonetta kapeammat ja matalammat sakaristo ja asehuone; näistä on sisäosa erotettu runkokuuoneeseen kuuluvaksi, joten kirkko tavallaan on pitkäkirkon ja ristikirkon välimuoto. Sivuseinien ulkopituus on 26,30, korkeus 10,50 m. Päätyjen leveys on 11,30 m, korkeus 24,60 m. Sakariston pohja on 7,50 × 7,90 m, asehuoneen pohja 7,35 × 7,90 m, niiden päätykorkeus 19,50 m. Runkokuuoneessa ja kylkiäisissä on jyrkät paanutetut, tyypiltään keskiaikaiset katot (päätykolmion yläkulma 35°). Länsipäässä on runkokuuonetta kapeampi torni. Kirkossa on pysty leveälautainen, punamullattu

3. RUNKOHUONEEN JA TORNIN PÖHJOISSUUNTAINEN PITKITTÄISLEIKKAUS, 1:300.
Längdsnitt mot norr av långhus och torn, 1:300.

4. KIRKON ITÄSUUNTAINEN POIKITTÄISLEIKKAUS, 1:300.
Tvärnitt av kyrkan mot öst, 1:300.

ulkolaudoitus, jossa on valkoiset yksityiskohdat. Kuorin alla on v. 1802 rakennettu kellari.

SEINÄT JA PÄÄTYKOLMIOT. Kuten mainittu, on kirkossa leveälautainen lomittainen pystyлаudoitus, joka kätkee seinähirret ja nurkat. Kuitenkin näkee että nurkat ovat lyhytnurkkia (ks. myös tornia, s. 256) paitsi räystäiden alapuolella, missä ulkonevan, valkoiseksi maalatun pystylautaisen vyöhykkeen nurkkalaudat peittävät ylimpien seinähirsien pitkänurkat. Laudoitusta on usein korjattu, ja siinä näkyy jälkiä sekä ikkunain että ovien muutoksista. Ainakin osa laudoituksesta tehtiin v. 1858 (rakennusmestarina torppari Matti Höglin). Päätykolmiossa näkyy v. 1954 poistettujen päätyihin maalattujen ristien ääriviivat. Nämä ristit kuuluivat v. Heidekenin v. 1884 suunnittelemiin uudistuksiin, mutta korvasivat vanhemmat ristit; v. 1795 on tilikirjassa maininta »itäpäädyssä riippuvan ristin» maalaamisesta. Sinänsä ristit ovat keskiaikaisen päätykoristelun perintöä.

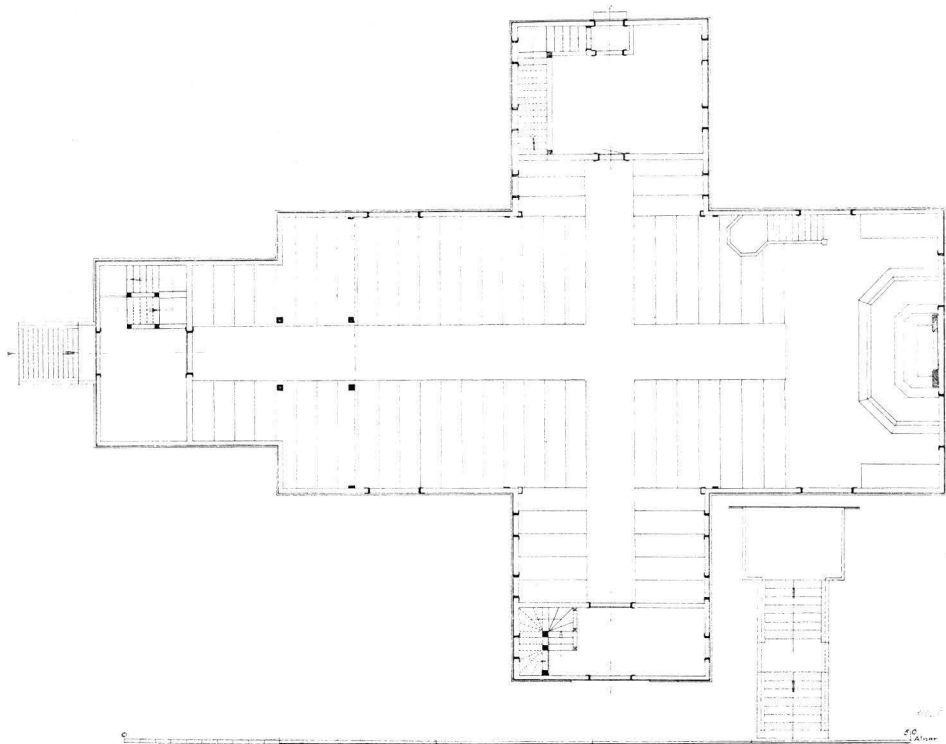
VESIKATTO. Runkohuoneessa ja sen kylkiäisissä on kattotuolien varaan rakennetut satulakatot. Kuten mainittu (s. 251), on kattotuoliin, varsinkin sen vinotukiin, käytetty vanhan kirkon kattotuolin hirsii. Ullakolla näkyvät sekä uuden (v. 1884 rakennetun) välikaton tukipiirusto että muutama

vanhan, taitekattoa korkeamman tynnyriholvin kaari.

Vesikaton paanut uusittiin v. 1949. Esikuvina käytettiin vanhoja, mahdollisesti alkuperäisiä mutta 1850-luvulla ainakin osittain uusittuja suippopäisiä honkapaanuja, joita oli säilynyt lukkarin navetassa; uudet paanut ovat kuitenkin alkuperäisiä kapeammat eikä niissä ole sivuviiloksia. V. 1899 oli käytetty huonolaatuista, suorapäätteisiä haapapaanuja.

Päätyjen tuulilaudoissa on v. 1954 uusittuja kirjoituksia, joissa on käytetty päälle naulattuja valkoisia kirjaimia: »Pyhän Olavin kirkko - Michael Piimänen rakentaja», »Samuel Mellenius Kirkkoherra - Gabriel Grönelius Kappalainen», »Andes Lukkala Kirkkovärtti - Samuel Mäenpää - Michael Tapola Kirko Mies 1782» ja »1663-1782». (S. Mellenius, Pöytyän kirkkoherra vv. 1776-97, G. Grönelius, Yläneen kappalainen vv. 1796-1823; Strandbergin mukaan hän oli kirkon rakentamiskautena kappalaisena Oripäässä, ja Yläneellä oli kappalaisena Simo Sipelius.) - Kaikissa päädyissä on ristiviirit.

IKKUNAT. Ikkunain lukua ja muotoa on Piimäsen aikojen jälkeen muutettu, eikä säilyneiden asiakirjojen perusteella voi saada muutoksista yksi-

5. KIRKON POHJAPIIRROS, 1:300.
Plan av kyrkan, 1:300.

6. KIRKKO LUOTEESTA.
Kyrkan från nordväst.

tyiskohtaisesti selvää. Joka tapauksessa ikkunoita on laajennettu. Nykyinen uusgoottilainen muoto on peräisin v. 1884 suoritetusta korjauksesta, vaikka ikkunain ristikoristeiset päätteet poistettiin v. 1954. Runkohuoneen sivuseinissä on kaksi ja itäseinässä kaksi isoa, yläreunaltaan kaksitaitteista, nelipuitteista ikkunaa. Ennen v:ta 1884 ne olivat kapeat ja kuusijakoiset (kal.). Sakariston ja eteisen päätykolmioissa on entisen isomman ikkunan paikalla (sen ääriviivat näkyvät laudoituksessa) kolmen kapean kaksitaitteisen ikkunan muodostama ryhmä. Itäpäädyssä näkyvät ylinnä kahden v. 1898 avatun mutta myöhemmin suljetun ikkunan sekä alempana v. 1884 avatun, niin ikään nykyään suljetun kahdeksankulmaisen ikkunan ääriviivat. Kirkon kylkiäisten sivuseinissä on nykyään kolme

yksinkertaista, kuusiruutuista suorapäätteistä ikkunaa, joista pohjoiskylkiäisessä yksi ja eteläkylkiäisessä kaksi lankeaa kirkkosalin puolelle. Näiden paikalla on aikaisemmin ollut yksi verrattain iso, yläreunaltaan kolmitaitteinen ikkuna, jonka iästä ei ole tietoa; se ei sovellu v. 1856 tehtyyn kirkon kuvaukseen, jonka mukaan kirkossa oli 13 ikkunaa ja sakaristossa kaksi pientä kolmiruutuista ikkunaa, mutta v. 1886 laaditussa, KM:ssä säilyneessä piirustuksessa on jo nykyiset, ilmeisesti v. Heidekenin v. 1884 suunnittelemat ikkunat. - Sisäikkunat tehtiin v. 1898, ja 1954 pantiin runkohuoneen ikkunoihin antiikkilasit. Ikkunoiden kehykset on maalattu valkoisiksi. OVET. Kirkon pääovet ovat tornissa ja asehuoneessa; v. 1898 avattiin J. Stenbäckin johtaman

7. KIRKKOSALIN ITÄSUUNTAINEN SISÄKUVA.
Interiör mot öst.

pienen korjaustyön yhteydessä kolmas ulko-ovi sakariston pohjoisseinään. Ulko-ovien yläpuolelle rakennettiin v. 1954 puupylväiden kannattamat, paanutetut pyramidikatokset; eteläoven yläpuolella näkyvät vielä laudoituksessa edellisen nikkarintyyllisen katoksen ääriiviivat. V. 1954 vanhojen ovien mallin mukaan uusituissa ovilevyissä on sulkapaneeli.

SISUSTA (kuva 7). Kuten jo esitettiin (s. 252), liittyvät kirkkokuoneeseen sekä kylkiäisten että tornin sisäosa; näiden yläkerroksissa on parvitilat, joihin johtavat portaat tornin ja eteläkylkiäisen eteisestä sekä v. 1954 uudelleen järjestetyn pohjoiskylkiäisen länsiosasta; itäosassa on sakaristo.

Runkokuoneessa on pitkittäinen ja sivuparvien yläpuolella poikittaiset viisitaitteiset ponttilautaholvit, jotka v. 1884 tehtiin vanhojen korkeampien tynnyriholvien sijaan. Katonreunaa kiertää yksinkertainen profiloitu lista, ja sisäkulmia sitoo toisiinsa kaksi poikittaista sidehirttä, joiden nikkarintyyllisiä koristeileikkauksia peittävät v. 1954 päälle naulatut sileät laudat.

V. 1954 tehtiin uusi lautalattia, johon osittain käy-

tettiin vanhoja leveitä lautoja. Samalla laajennettiin lattiatasoa askelen korkeammalla olevaa kuoria.

Seinissä on v. 1884 tehty pysty ponttilautapaneeli. Väritys on taiteilija Antti Salmenlinnan v. 1954 suunnittelema: seinät valkoiset, holvit vihertävän harmaat, kattolista vihervä ja keltainen, lattia ruskea. Ks. myös s. 8.

TORNI (kuva 6). Runkokuoneen länsipäässä on sitä kapeampi torni, jonka varsinainen seinäosa on runkokuonetta matalampi; kellohuoneen räystäs on runkokuoneen katonharjan tasalla. Tornin pohja on $7,20 \times 7,50$ m, korkeus viireineen 36,60 m. Torni on kolminivelinen: alinna on hirsistä lyhytnurkalle salvottu, ulkoa pystylaudoituksella vuorattu torninjalka, jonka ylin kerros on salvottu pitkälle nurkalle, sen melkein suoralappeiselta, kulmista viistotulta pyramidikatolta kohoo pystylautainen kahdeksankulmainen kellohuone, jonka kaarevapintaissessa katossa on voimakas profiloitu räystäslista. Ylinnä on pieni kulmikas lanterniini ja hoikka sipuli viireineen. Torninjalan katto on paanutettu, kellohuoneen katto ja sipuli

ovat vuodesta 1898 lähtien olleet peitettyinä vas-
kipellillä.

Tornin länsiseinässä on aikaisemmin mainittu
ulko-ovi, toisen kerroksen länsiseinässä yksi ja si-
vuseinissä kaksi suorapääteistä ikkunaa. Kuten
rakennuksen muissakin osissa on seinät punamul-
lattu; torninjalan voimakkaasti ulkonevan räys-
tään alapuolella on valkoiseksi maalattu pystylau-
tainen vyöhyke, jonka nurkkalaudat peittävät
pitkänurkkia; länsiseinässä on tämän vyöhykkeen
alareuna koristeellisesti hammadettu. Ikkunan-
kehät, luukut, kellohuoneen räystäslista ja lan-
terniinissa joka toinen sivu on maalattu valkois-
seksi.

TORNI SISÄLTÄ. Tornin kahdesta alimmasta ker-
roksesta on sisäosa tukevan hirsiseinän avulla ero-
tettu kirkkosaliin kuuluvaksi, ulko-osan alakerros
toimii eteisenä. Alakerros on sisältä pystylaudoi-
tuksella vuorattu, mutta yläkerroksissa näkyvät
palhotut hirsiseinät paljaina; nurkka on tässä ker-
roksessa piilolukkoinen kaksilovinen pitkänurkka
(kuva 9).

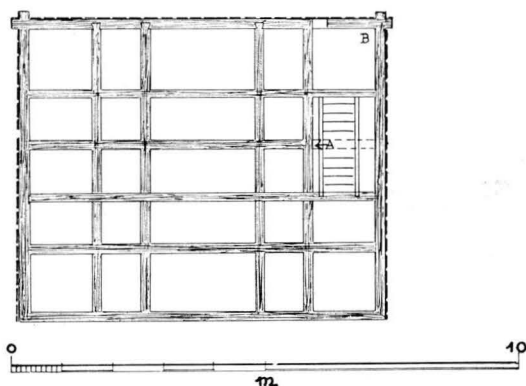
Tornin kahdessa ylimmässä kerroksessa on neljä
pohjois-etelä -suuntaista ja neljä länsi-itä -suun-
taista, toisiaan leikkaavaa hirsiseinää, jotka on
salvottu palhoamattomista hirsistä ja yhtyvät
ulkoseiniin lohenpystösälvöksellä (yksijatkoinen
kaarevapäinen nurkkaviillos); ne sitovat tornin
seinät toisiinsa ja muodostavat vankan tuen kello-
telineelle (kuva 8).

MYÖHEMMÄT KORJAUKSET. C. J. v. Heidekenin
korjaussuunnitelma on päivätty v. 1880; se to-
teutettiin v. 1884. Siihen kuuluivat jo aikaisemmin
mainittu tynnyriholvien korvaaminen taitekatolla
ja ikkunoiden laajentaminen; nykyinen sisälau-
doitus on niin ikään peräisin v:lta 1884, mutta
useat koristeelliset yksityiskohdat, kuten ruutuja
muodostavat taitekaton koristelistat, katonreu-
nuksen sorvatuilla nupeilla koristetut konsolit,
sivuparvien koristepilasterit, sidehirsien koriste-
leikkaukset, seinien alaosan listat, ikkunain päät-
teet ja ulko-ovien katokset on poistettu v. 1954.
v. Heidekenin korjauksen yhteydessä parvien
portaajat ja rintamukset muutettiin ja kirkon poh-
joissakara järjestettiin uudelleen, jolloin sakariston
ovi siirrettiin väliseinän itäosaan. Väriusitus uusittiin
uusgoottilaiseen tyyliin (ks. s. 258).

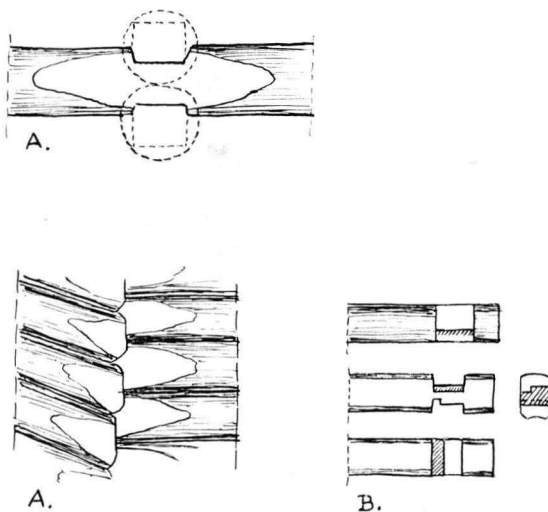
Vv. 1898-99 suoritettiin kirkossa J. Stenbäckin
suunnittelemat korjaukset. Kirkkoon asetettiin
uunilämmitys ja sisustus maalattiin; sakaristoon
tehtiin ulko-ovi, tornin kellohuoneen katto ja
sipuli pellitettiin, mutta Stenbäckin ansiosta väl-

tettiin kirkon koko katon pellittäminen; paa-
nutus uusittiin (tosin huonosta materiaalista). Ul-
ko-ovien eteen muurattiin kiviportaajat ja kirk-
koon tehtiin sisäikkunat.

V. 1954 suoritettiin taiteilija Antti Salmenlinnan
ehdotuksen mukaan ja Muinaistieteellisen toimi-
kunnan arkkitehdin P. Riihimäen valvonnan alai-
sena restaurointi, jolloin v. Heidekenin korjauk-
sen rauhottomimmat yksityiskohdat poistettiin
ja väriusitus uusittiin. Uunilämmitys korvattiin
sähköllä. Seinät ja lattia tiivistettiin lämmönpitä-
viksi ja holvi eristettiin. Alttarin yläpuolella ollut
ikkuna suljettiin ja runkokuoneeseen johtava sa-
kariston ovi muutettiin alkuperäiselle paikalleen.

8. TORNIN TOISEN KERROKSEN SALVOSKAAVA, 1:150.
Plan av timringen i tornets övervåning, 1:150.

9. TORNIN NURKKASALVOS.
Tornets knuttimring.

10-11. VANHAN SAARNASTUOLIN VEISTOKSET, LUULTAVASTI MATHIAS REIMANIN VALMISTAMAT 1670-LUVULLA. SATAKUN-
NAN MUSEO.

Skulpturer från äldre predikstol, troligen snidade av Mathias Reiman på 1670-talet. Satakunda museum.

Kiinteä sisustus

V. 1884 uusittin sisustus suurimmaksi osaksi C. J. v. Heidekenin v. 1880 päivättyjen piirustusten mukaisesti; värit uusgoottilaisen tyylin mukaisesti valkoinen, kulta ja tammenväri. V. 1954 suoritettiin mm. sisustuksen restaurointi Muinaistieteellisen toimikunnan valvonnan alaisena ja taiteilija Antti Salmenlinnan ehdotuksen mukaan; hallitsevana värinä on nyt vihertävän harmaa. Samana vuonna korvattiin J. Stenbäckin v. 1898 suunnittelema uunilämmitys *sähkölämmityksellä* (patterit kuorissa ja penkkien alla). Kirkossa on *sähkövalo* (sähkölampeteissa ja uusissa kattovalaisimissa).

ALTARI, tehty puusta v. 1884 ja jonkin verran pienennetty v. 1954.

ALTARITAUHU, kankaalle tehty öljymaalaus, signeeraamaton; sen on maalannut v. 1874 J. Z. Blackstadius (tilit). Aiheena ristiltä ottaminen. Pyörökaarisen kehyksen koristeena kiemurat ja enkelinpäät. Koko 210×120 cm. *Kehystys* tehtiin v. 1884. Kummallakin puolella kaksi uudesta pilasteria kannattaa palkistoa, jonka päältä nousee matalan kolmion muotoinen otsikko; päätteenä risti. Taulun alapuolella olevaan peiliin

on maalattu: »Nöyrylle annetaan armo.» Värit alkuaan valkoinen ja kulta, nykyään harmaan vihreä, vihreä ja kulta.

ALTARIKAIDE, tehty v. 1884. Kulmikkaan kai-teen koristeena yksinkertaiset pystypeilit. Värit alkuaan valkoinen ja kulta, nykyään samat kuin alttaritaulun kehystyksessä; reunukset päällystetty keltaisella pellavakankaalla.

Sakariston pieni ALTARI kaiteineen poistettiin v. 1884.

SAARNASTUOLI, tehty v. 1884. Jalallinen monikulmion muotoinen runko, portaat, joissa kaide, ja katos. Saarnastuoli on yksinkertainen, koristeina hammaslistat ja kulmista lovetut neliömäiset peilit, porraskaiteessa suorasivuiset kaksikärsäiset peilit, katoksen päätteenä risti. Värit alkuaan valkoinen ja kulta, nykyään samat värit kuin alttarikaiteessa, peilit lievästi ruudullisiksi marmoroitu.

VANHAN SAARNASTUOLIN OSIA, nykyään Satakunnan museon n:ot 3295-3300, 3302, ja KM n:o 3463:3, 1670-luvulta. Yläneenkartanon omistaja eversti Klaus Fleming lahjoitti v. 1663 valmistuneeseen kirkkoon suurimman osan sen sisustuksesta; nimenomaan saarnastuoli mainitaan (kal.). Tämän saarnastuolin ovat nähtävästi korjauttaneet Lauritsa Creutz (Yläneenkartanon omistaja vv. 1673-98) ja hänen puolisonsa Ebba Maria Fleming. Saarnastuoli sijaitsi kirkon pohjoissakaran sisäkulmassa, jossa oli sakaristosta saarnastuoliin johtavat portaat, toiset portaat johtivat kuorista siihen (pöytä.).

Rungon peileihin ovat olleet sijoitettuina veistokset (kuvat 10-11), jotka esittävät Vapahtajaa ja viittä apostolia: Pietaria, Andreasta, Johannesta, Bartolomeusta ja Paavalia (?). Tyylistä päättaen ne ovat peräisin turkulaisen veistäjän Mathias Reimanin työpajasta ja valmistuneet 1670-luvulla. Katoksessa on ollut veistetty Creutz ja Fleming-sukujen yhdysvaakuna (KM n:o 3463:3); kypärän-

peite on 1670-luvun rustobarokkityylistä akantia (kuva 12). Katostaivaassa oli kyyhkynen.

PARVET on pohjois- ja eteläsakaran sekä tornin sisäosan yläkerrassa. Torniparvi laajennettiin v. 1884 vastaisia urkuja varten. Rintamuksien koristeena yksinkertaiset pystypeilit ja hammaslista; v. 1884 tehdyt sivuparvienv sivupilasterit poistettiin v. 1954. Värit vihertävä ja punainen, peilit tummemman vihertäväksi marmoroidut.

URUT, B. A. Thulé rakentanut v. 1888. 14-äänikertaiset, julkisivun koristeena pääty, jossa ristit ja lyyra.

PENKIT, puuseppä Matti Höglinin v. 1885 C. J. v. Heidekenin piirustusten mukaan rakentamat, osittain v. 1954 uusitut. Yksinkertaiset, rintamuksen koristeena peilit, värit alkuaan tammenväri, nykyään lievästi marmoroitua vihertävää.

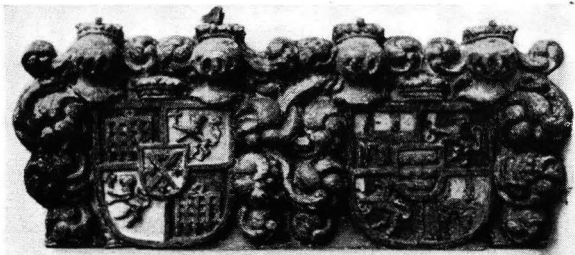
Lukkarinpenkki poistettiin v. 1884 ja kuoripenkkien rintamukset v. 1954.

V. 1663 valmistuneeseen kirkkoon Klaus Flemingin v. 1664 kustantamat penkit (kal.), joita puuseppä Matti Juhanoika osittain oli uusinnut vv. 1729-30 (tilit), poistettiin käytöstä v. 1782.

Keskiaikaiset veistokset

KRUSIFIKSI (kuva 13), nykyään Satakunnan museo n:o 3294, 1400-luvun alkupuolelta, pohjoismaista alkuperää (?), tammea; käsivarret jotakin toista puulajia, risti luultavasti 1300-luvulta, honkaa. Sen poikkipuun päissä ovat naulanreiät; mahdollisesti ristiin on kuulunut nykyistä isompi Ristiinnaulittu. Kristus on esitetty kuolleena. Päässä kiedottu orjantappurakruunu, jonka piikit ovat hävinneet; lyhyt lannevaate, jonka toinen pää riippuu oikealle alas. Risti elämänpuun tyyppiä, ylhäältä ja alhaalta katkaistu, pään takana iso sädekehälevy. Värien jätteilä: ihossa vaaleaa öljyväriä ilman liitupohjustusta. Figuurin kork. 89 cm, ristin nykyinen kork. 120 cm.

TUSKIEIN MIES (kuva 14), nykyään KM n:o 3436:1, vuoden 1500 paikkeilta, kotimaista alkuperää, koivua. Päässä tapin reikä. Muutamat sormenpäät puuttuvat. Kristus seisoo turbaanimainen orjantappurakruunu päässä ja verhona kapea lannevaate, näyttäen toisella kädellään kylkihaavaansa ja toisella naulanhaavaa. Jalkojen juurella kalkki. Värit on uudella ajalla uusittu: ihonväriä, tummat hiukset ja parta, orjantappurakruunu vihreä, lan-

12. LAURITSA CREUTZIN JA EBBA MARIA FLEMINGIN VAAKUNA VANHAN SAARNASTUOLIN KATOKSESTA. KM. *Lorentz' Creutz' och Ebba Maria Flemings vapen från den äldre predikstolens himmel. NM.*

nevaatteessa kultaa (?) ja vaaleanpunaista, kalkki kullattu. Kork. 120 cm.

NEITSYT MARIA, oli v. 1856 sakariston oven yläpuolella (kal.). Viime vuosisadan loppupuolella se joutui Kansallismuseoon, mutta ei ole enää identifioitavissa.

Taideteokset uudelta ajalta

VANHA ALTARITAUULU (kuva 15), nykyään KM n:o 3436:2-8 ja Satakunnan museo n:o 3301, 1600-luvulta. Kaksiosainen öljymaalaus, jonka alaosa on maalattu puulle, yläosa kankaalle. Ai-

13. KRUSIFIKSI. POHJOISMAISTA (?) ALKUPERÄÄ, 1400-LUVUN ALKUPUOLELTA, RISTI LUULTAVASTI 1300-LUVULTA. SATAKUNNAN MUSEO.

Krucifix av inhemskt ursprung från början av 1400-talet, korset troligen 1300-tal. Satakunda museum.

14. TUSKIEN MIES. KOTIMAISTA ALKUPERÄÄ, VUODEN 1500 PAIKKEILTA. KM.

Smärtoman av inhemskt ursprung, ca 1500. NM.

15. ALTARTAVLU NOIN 1670-LUVULTA. KM. OTSIKKO PUUTTUU KUVASTA
Altartavla från 1670-talet. NM. Överstycket saknas på bilden.

heena on verrattain alkeellisesti maalattu ehtool-lisen asettaminen, hautaanlaskeminen ja ylösnou-semus. Yhteinen koko 160 × 68 cm.

Tauluun kuuluu rustobarokkityylinen veistetty *kehys*, tyylistä päättäen Mathias Reimanin tekoa, noin 1660, 1670-luvulta. Kansallismuseossa on siitä ala- ja ylätaulun sivukappaleet, joiden koris-teena seirenit, viiniköynnökset ja hermit, sekä otsikko, jonka kuviona soikean kilven molemmin puolin istuvat enkelit; kilven kirjoitus on karissut pois. Kehykseen lienee kuulunut kaksi seisovaa alastonta enkeliä, joista toinen on Satakunnan

museossa, toinen Yläneen pappilassa, pääkallo kainalossaan. Värit musta, valkoinen, sininen, pu-nainen, keltainen ja vihreä.

Kirkolliset astiat

KALKKI (kuva 16), hopeaa. Empiirityylinen. Kel-lomaisen jalan koristeena meanderinauha ja pa-kotettu ja kaiverrettu lehtinauha, balusterivar-ressa kaksi poikkiuurteista profiilirengasta, iso

16. HOPEISET EHTOOLLISVÄLINEET. A. SEVON, TURKU 1832, MALJAN TEKIJÄ W. PETTERSSON, TURKU 1887. HOPEINEN ÖYLÄTTIRASIA. N. ENBERG, TURKU 1760. *Nattvordstyg av silver. A. Sevon, Åbo 1832, cuppa av W. Pettersson, Åbo 1887. Oblatask av silver. N. Enberg, Åbo 1760.*

suorasivuinen, sisältä kullattu malja. Kalkkiin on 1950-luvulla lisätty kansi ja nokka. Kork. 26 cm. Leimat jalassa: A. Sevon, Turku 1832, maljassa: W. Pettersson, Turku 1887. Kalkkiin kuuluu iso ÖYLÄTTILAUTANEN. Päältä kullattu. Halk. 14,3 cm. Leimat: W. Pettersson, Turku 1887.

PIENET PIKARIT, hopeaa. Yksinkertainen, puolipyöreä malja. Leimat: Turun Kultaseppä Oy. 1949.

MATKAVÄLINEET, hopeaa. Kalkin varressa pallomainen solmu, yksinkertainen malja uusittu. Kork. 12,5 cm. Lautanen päältä kullattu. Halk. 6,5 cm. Leimat: O. R. Lundgren, Turku 1856. Matkavälineisiin kuuluva pieni pyöreä hopearasia on leimaton. Pienessä kristallipullossa on hopealyötteen.

ÖYLÄTTIRASIA (kuva 16), hopeaa, alkuaan kullattu (kal.). Rokokoottyisen sokeriastian muotoinen; neljä pientä lehtijalkaa kannattaa soikeata rasiaa, jossa samaten kuin kuperassa kannessakin on rokokoourteet. Kannen nuppina plastinen kukkaoksa. Pit. 13,2 cm, kork. 12,3 cm. Leimat: N. Enberg, Turku 1760.

LUSIKKA (kuva 16), hopeaa, kullattu. Pesässä lävistetty kukka. Pit. 18,8 cm. Leimat: N. Enberg, Turku 1760.

VIINIKANNU, hopeaa, sisältä kullattu. Pyöreä jalka, pullea kupu, kaareva nokka, palmettimäinen peukalonripa. Kyljessä kaiverrus: »Förärad till Yläne kyrka 1864 af en ödmjuk Jesu tjenarinna.» (Lahjoittanut Yläneen kirkkoon v. 1864 Jeesuksen nöyrä palvelijatar.) Kork. 39,5 cm. Leimat:

17. TINAINEN VIINIKANNU JA MATKAVÄLINEET. LEIMAMATTOMAT; MATKAVÄLINEET LUULTAVASTI OSTETTU V. 1725. *Vinkanna och sockenbudstyg av ostämplat tenn. Sockenbuds-kärlen troligen från år 1725.*

O. R. Lundgren, Turku 1864. Vapaaherratar Henriette Jägerhorn Yläneenkartanosta lahjoittanut (kal.).

VIINIKANNU, hopeaa. Profiloitu pyöreä jalka, kaulassa pakotetut pystykupurat, kannen nuppina iso kullattu risti. Kaiverrus: »Yläneen kirkon oma» ja »Lahjoittaneet Miina ja Frans Fredrik Björni 18 4/7 97.» Kork. 41 cm. Leimat: W. Pettersson, Turku 1897. Taloustirehtööri F. F. Björni ja hänen puolisonsa lahjoittaneet hopeahäittensä muistoksi (kal.; Björni oli Yläneenkartanon omistaja vv. 1891–1905).

MATKAVÄLINEET (kuva 17), tinaa. Kalkissa irti-ruuvattava pullea jalka, suora varsi, puolipyöreä malja. Kork. 12,5 cm. Leimaton. Lautanen, halk. 8 cm. Leimaton. Astiat hankittiin luultavasti v. 1725 (tilit).

VIINIKANNU (kuva 17), tinaa. Rokokoottyinen; jalassa, kuvussa ja kannessa kierteiset uurteet, kannen nuppina käpy, kannellinen nokka. Kork. 27,5 cm. Leimaton, luultavasti ulkomaista tekoa. Mainitaan ensimmäisen kerran v. 1830 (tilit) ja korvaa entiset tinapullot.

KASTEMALJA, uushopeaa, jalustana on teakpuulevy ja kolme hopeoitua rautajalkaa. Kaksinkertainen malja: kullattu irrallinen sisämalja, ulkomaljassa matala pystyurteinen jalka ja ristikoristeinen kupera kansi. Maljan laitamaan meistetty: »Sallikaa lasten tulla minun tyköni» sekä Kristuksen monogrammi; kanteen kaiverrettu: »Mannerheim-liiton Yläneen osaston lahja kirkolle v. 1954.» Halk. 30 cm.

SUITSUTUSASTIA, nykyään KM n:o 37100:7 tai 8, ei varmuudella identifioitavissa. Myöhäiskeskiaikainen, vaskea, alkuaan kullattu. Sitä käytettiin vielä 1700-luvun puolivälissä jouluaamuna, jolloin siinä kannettiin tulta kirkkoon (kal.).

HÄVINNEET EHTOOLLISVÄLINEET ja muut kirkolliset astiat. V. 1449 Henrik Klaunpoika Diekn (Yläneenkartanon omistaja vv. 1452-58 tai -59) testamenttasi kirkolle »hopeisen pyhän ruumiin astian» ja hänen puolisonsa Lucia hopearistin (FMU 2817, 2818). - V. 1558 takavarikoitiin kuninkaan käskystä kirkosta *risti* ja *monstransi* (Pirinen, Kirkkoreduktio). Vielä v. 1658 esiintyy kalustoluettelossa kullatusta kuparista tehty *monstransi*, josta myöhemmin käytetään nimitystä öylättirasia (kullattu, ristillä varustettu), mutta joka häviää luetteloista 1700-luvun loppupuolella.

V. 1658 mainitaan hopeinen kalkki (kal.), jota v. 1760 käytettiin öylättirasian valmistukseen (tilit). V. 1751 vapaaherra Klaus Lybeckerin (Yläneenkartanon omistaja vv. 1743-70) puoliso Johanna Katariina Uexkull testamenttasi kirkolle pienen hopeakalkin, jossa oli leimat Turku 1750 ja kaiverrus »CL JCU» (kal.). 1700-luvulla mainitaan vielä kolmas pieni rikkiäinen kullattu kalkki (kal.). Tinaiset matkavälineet hankittiin vv. 1673, 1712 ja 1857. Turusta ostettiin v. 1697 tinapullo. V. 1701 hankittiin turkulaisen tinanvalajan Pentti Ståhlströmin valmistama kastemalja.

Tekstiilit

ALTARIVAATTEET: 1. Sinipunaista samettia, koristeena hapsut. Seurakuntalaiset lahjoittaneet v. 1889 (kal.).

2. Mustaa samettia, koristeena hopeakaluunat. Rovastinrouva Hilja Haavio lahjoittanut v. 1924.

3. Punaista villakudosta, 1950-luvulta, koristeena valkoinen risti ja kukat.

ALTARILIINA, 1950-luvulta, karkeata luonnonväristä pellavakangasta; ristikuviointia.

KASUKAT: 1. Mustaa samettia. Koristeena hopeakaluunareunukset ja selkäpuolella kaluunaristi sekä INRI, etupuolella hopealla kirjottu Jehovan aurinko. Ostettu v. 1818 (tilit), sametti myöhemmin uusittu.

2. Tummanviolettia samettia, 1900-luvulta. Koristeena selkäpuolella kullalla, hopealla ja silkillä kirjottu risti, liekit, alfa ja omega, etupuolella karitsa.

KALKKILIINAT: 1. Punaista silkkiripsiä. Koristeena kultapitsireunus, kullalla kirjottu Jehovan aurinko ja silkillä kirjottu kukka ja kukkaköynnös. Vapaaherra Klaus Lybecker lahjoittanut v. 1766 (kal.).

2. Mustaa samettia, koristeena kultakaluunaristi ja kirjottu vuosiluku 1822.

3. Mustaa samettia, koristeena paljettiristi ja hopealla kirjottu orjantappurakruunu sekä palmunoksat. Kuralan Jägerhorn-neidit lahjoittaneet vv. 1856-73 (kal.).

4. Luonnonväristä pellavaa, 1950-luvulta, koristeena ristikuviot.

KIRJALIINAT: 1. Luonnonväristä pellavaa, 1950-luvulta, koristeena ristikuviot.

2. Punaista villakudosta, 1950-luvulta. Koristeena pelikaani.

HAAVIT: 1. Nykyään Satakunnan museo n:o 3304. Päälystetty haalistuneella punaisella silkillä, hyvin kulunut. Mainitaan jo v. 1658 (kal.), korjattu v. 1706, jolloin siihen lisättiin (nykyään puuttuva) kello (tilit).

2. Nykyään Satakunnan museo n:o 3305. Päälystetty punaisella damastilla, koristeena keltainen nyöri ja tupsu. Kello puuttuu ja rautainen varsi-putki on katkennut. Mikael Salinius (kappalainen vv. 1746-80) lahjoittanut v. 1757 (kal.).

3. Päälystetty punaisella sametilla, koristeena hopeapitsit ja ristikkäiset kaluunat, vuosiluku 1845 ja kirjaimet MM SY. Varren messinkiputkesta riippuu messinkilevy. Kuudennusmies Jokela lahjoittanut (kal.).

4. Mustaa samettia, koristeena kultahapsu, varsi edellisen kaltainen. Sametti on uusi; vanhassa kopassa oli ollut vuosiluku 1845 (Kronqvist). Neiti Astrén lahjoittanut v. 1845 (kal.).

HÄVINNEET TEKSTIILIT. Henrik Diekn testamenttasi v. 1453 Yläneen P. Olavin kirkolle *kuorikaavun* (FMU 2918). V. 1658 luetellaan kolme vanhaa kasukkaa (kal.), mahdollisesti keskiaikaisia, yksi niistä oli karkeata sinistä pellavakangasta (dwälc). Neljäs, uudempi kasukka oli tehty pralsacht-silkistä. Eräs kalkkiliina oli kirjottu punaisella silkillä. V. 1664 Klaus Fleming lahjoitti damastikasukan, joka oli kelta- ja punakukkainen sekä kirjontakoristeinen (kal.) ja myöhemmin mainitaan punainen siniraitainen kasukka sekä harmaasta ja valkoisesta (hopea?) brokadista tehty kasukka (kal. 1729). Kirkossa olleiden neljän vanhan villavaatteen sijalle Klaus Fleming v. 1664 lahjoitti punaisen alttarivaatteen, toisen kukkakuvioisen vaatteen sekä kaksi alttariliinaa, jotka olivat »slessing»-kangasta ja drelliä (kal.). Vanhat pellavakankaalla päälystetyt alttarityyny, toinen sininen, toinen kirjottu, ovat hävinneet (kal. 1658 ja myöh.).

Valaisimet

VASKINEN PALLOKRUUNU. 2×8 kynttilänhaaraa ja kaksi koristekiemurakehää, pyöreät talivadit ja pulleat kynttilänpesät, haaroissa liekin muotoiset koristeet. Alaosastaan profiloidussa nupillisessa pallossa on kaiverrus: »Till prydnad för Yläde

Capell med des egen bekostnad ophandlat den 6 october 1752.» (Yläneen kappelin kaunistukseksi ostettu sen omilla varoilla 6. 10. 1752.) Takorautaisen kannattimen koristeena kiemuraruusukkeet. Ostettiin Uudenkaupungin porvarilta G. Yleeniltä (ks. lampetit) 440 taalarin hinnalla (tilit). KRISTALLIKRUUNUT: 1. Pieni, 1800-luvun loppupuolelta. Viisi vaskihaaraa, joissa kussakin kaksi kynttilänpesää. Uudenkartanon piirikuntalaiset lahjoittaneet v. 1879 (kal.).

2. Iso, 1800-luvun loppupuolelta. Pronssirunko, lasitus hyvin rikasta ja monimuotoista. Kaksitoista kynttilänhaaraa, kuudessa yksi ja kuudessa kolme kynttilänpesää. Ostettu v. 1884 neiti Ulrika Granrothin v. 1874 testamenttaamalla varoilla (tilit).

3. Pieni, 1800-luvun loppupuolelta. Neljä kynttilänhaaraa. Torpparinvaimot Liisa Kalikka ja Maija Rantala lahjoittaneet v. 1885 (kal.).

4. Pieni, 1910-1920 -luvulta. Neljä haaraa, joissa kussakin kaksi kynttilänpesää. Mandi Nyberg lahjoittanut ennen v:ta 1924 (kal.).

SEINÄKYNTTELİKÖT: 1 (kuva 18). Pakotettua messinkipeltiä, 1600-luvun loppuvuosilta. Seinäkupuran koristeena punssatut puoliympyrät ja punssatussa pinnassa sileiksi jätetyt palmetit, talivadissa toistuu sama koristelu. Käyrän kierrevarren solmussa pyöryläpakotusta. Seinäulkonema 31 cm. Lukkari Yrjö Yleen lahjoittanut, mainitaan ensimmäisen kerran v. 1753 (kal.).

2-3. Pari, pronssattua rautaa, 1800-luvun jälkipuolen sekatyylä. Kolmihaaraiset; talivadeista

ovat alkuaan riippuneet lasiprismat. Seinäulkonema 26 cm. Ostettu v. 1888.

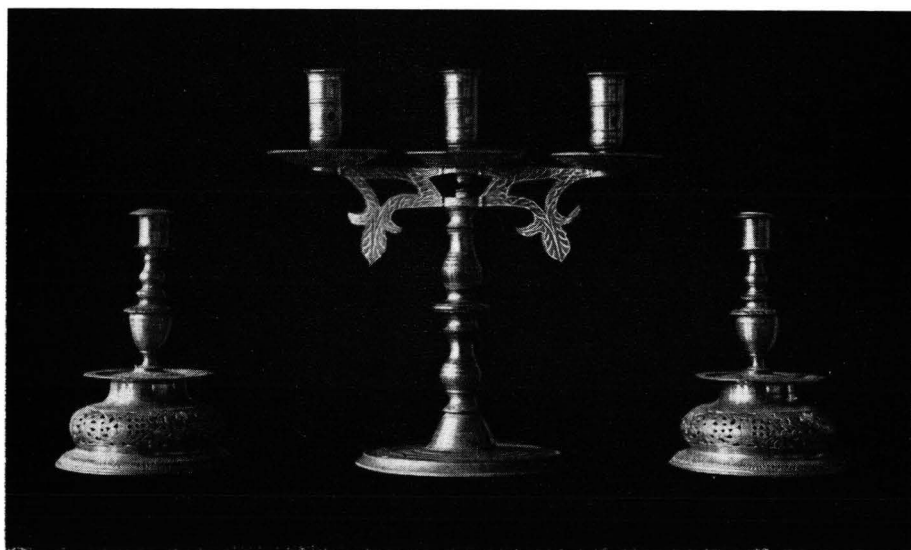
LAMPETIT: 1-2. Pari, pakotettua messinkipeltiä, 1700-luvun alkupuolelta. Alakilven koristeena soikea keskikupura ja kukkia, yläkilven koristeena simpukka, pyörylöitä ja kukkia. Keskikupuraan kaiverrettu: »För. Ärt. Til. Yläne. Kyrka. af. Herr: Gör. Yllen A^o 1755» (Lahjoittanut Yläneen kirkolle herra Yrjö Yleen v. 1755), haaran juuressa toisessa lampetissa G ja toisessa A. Kork. 56 cm. (Yrjö Yleen oli yläneläistä sukua oleva uuskaupunkilainen kauppias.)

3-4. Puusta tehty kustavilaistyylinen peililampetti-pari. Kehys suorakaiteen muotoinen, kipsattu ja kullattu, sen päätteinä uurna ja kukka. Haara hyvin alkeellinen, ehkä myöhemmin lisätty. Kork. 55 cm. Mainitaan ensimmäisen kerran v. 1856 (kal.).

KYNTTILÄNJALAT: 1 (kuva 19). Vaskea, 1600-luvun tyyppiä, kolmihaarainen. Laakea koho-reunainen jalka, balusterivarsi, läpikuviainen lilja-aiheinen haaraosa, pyöreät talivadit ja lieriömäiset kynttilänpesät. Kork. 36 cm. Klaus Fleming ja hänen puolisonsa Ebba Soop (ks. s. 251 ja 42) lahjoittaneet v. 1665 (kal.).

2-3 (kuva 19). Pari, vaskea, 1600-luvulta. Läpikuviainen pullukkajalka, varren urnamaisessa alaosassa alinna anturalevy. Kork. 22,5 cm. Klaus Fleming ja Ebba Soop lahjoittaneet v. 1665 (kal.).

4-5. Pari, hopeaa, empiirityyliset. Pyöreät helminauhakoristeiset jalat, uurteiset varret. Kaiverrus »B. L. 37 7/8 l.» Kork. 27 cm. Leimat: Floberg

18. KLAUS FLEMINGIN JA EBBA SOOPIN V. 1665 LAJOITTAMAT VASKISET KYNTTILÄNJALAT.
Malmstakar, skänkta av Klas Fleming och Ebba Soop år 1665.

19. MESSINKIPELLISTÄ PAKOTETTU SEINÄKYNTTELIKKÖ 1600-LUVUN LOPPUPUOLELTA.
Ljusarm av driven mässingsplåt från slutet av 1600-talet.

(Arvid tai Sven, etukirjain puuttuu), Tukholma 1790. Professorintytär Heidi Sofia Sahlberg lahjoittanut (kal.; hänen isänsä oli Uudenkartanon omistaja vv. 1814-60).

6-7. Pari, nelileimaista tinaa, empiirityyliset. Neljä pientä palloa kannattaa pystysyrjästään läpikuvioista neliömäistä jalustaa, uurteinen varsi, irrallinen talivati. Kork. 27 cm. Leimat: I. G. Almqvist 1825, Turun leima epäselvä.

8-9. Pari, nelileimaista tinaa, empiirityyliset. Kellomaisen jalan koristeena helminauha, uurteinen varsi, irrallinen talivati. Kork. 15 cm. Leimat: I. G. Almqvist, Turku 1825.

10-11. Pari, nelileimaista tinaa, empiirityyliset. Neljä pientä palloa kannattaa neliömäistä jalustaa, kynttilänpesä nousee suoraan jalasta, irrallinen talivati. Kork. 11 cm. Leimat: J. Lindblad, Turku 1856.

12-13. Pari, vaskea, 1800-luvun keskivaiheen tyyppiä. Kork. 17 cm. Leimat: Skultuna bruk n:o 36.

14-15. Pari, uushopeaa. Matalat vadilliset kynttilänjalat, joissa helminauha ja korva. Leimat: W. Pettersson NS. Valmistettu Turussa v. 1890 (kal.). Rippikoululaiset lahjoittaneet.

16-17. Pari, nikkeliä, 1800-luvun loppupuolelta. Kork. 16 cm.

HÄVINNEET VALAISIMET. V. 1704 ostettiin puukruunu, joka oli palanut rikki jo v. 1750. Heinjoen kyläläisten v. 1879 lahjoittama lasiprismakoristeinen öljylamppu poistettiin kirkkoa sähköistettäessä.

Kellot

1. Koristeena ylinnä köynnös ja nauha, jonka kuviona seppeleen ympäröimä lyyra, reunassa palmettinauha. Kyljessä Jumalan silmä, risti, palmunoksat ja köynnökset. Kirjoitus: VALETTU 1791 NILS THUNSTRÖMILLÄ TURUSSA JA UUDESTI VALETTU W 1888 KG BERGHOLTZIN WALIMOSSA TUKHOLMASSA, vastakkaisella puolella: TULKAAT SILLÄ KAIKKI OVAT WALMISTETUT. LUUKK. 14: 17. Halk. 81 cm.

Ennen uusimista oli kellossa kirjoitus: »Toimitettu koska Simon Sipelius oli kappalainen ja Jonas Enberg apulainen Ylänel. Uudesti valettu Turussa Nils Thunströmiltä Yläneen kappelin asuiten kustannuksella Kuninkaan Gustavi III 20 hallitusvuodella 1791. Waskiäänel korkias kutsun, koval kielel kolkutan, Herran eteen tulkaat kaukaa, kiitost Hänel uhratkaan.» (Kal.; Niilo Thunström, ks. s. 247. S. Sipelius, kappalainen vv. 1781-92. J. Enberg, vihitty papiksi v. 1789; v:sta 1802 kappalaisena Kuusistossa; Strandberg ei mainitse hänen olleen vv. 1789(?)-1802 apulaispastorina Yläneellä.)

Alkuperäinen isokello oli Lauritsa Creutzin lahjoittama v. 1697 (kal.; Yläneenkartanon omistaja, ks. s. 251).

2. Ylinnä palmettinauha, keskellä aaltonauha. Halk. 60 cm. Ostettu Pietarista v. 1833 (tilit).

3. Ylinnä vastakkaiset palmettinauhat. Kyljessä kirjoitus: IACOB AEJMEAEUS KYRCKOHERDE ÅR 1766 (Jaakob Aejmelaus kirkkoherra v. 1766), vastakkaisella puolella: GUTEN I STOCKHOLM AF IOH. FAHLSTEN (Tukholmassa valanut Joh. Fahlsten). Halk. 45 cm. Kello uusittiin ja laajennettiin mainittuna vuonna vapaaherra Lybeckerin toimesta (tilit; J. Aejmelaus, Pöytyän kirkkoherra vv. 1760-74; J. Fahlsten toimi Tukholmassa kellonvalajana vv. 1740-60.)

Alkuperäinen vähäkello oli Lauritsa Creutzin lahjoittama v. 1697 (kal.).

Kello, jonka kieli v. 1664 korjattiin (tilit), on hävinnyt.

Sekalaista

TUNTILASI, nykyään Satakunnan museon n:o 3303. Nelilasin, yksinkertainen. Kauppias Yrjö Yleen lahjoittanut v. 1750 vanhan, v. 1658 mainitun tuntilasin tilalle (kal.).

SEINÄKELLO, yksinkertaisessa puukuoreessa. Kirkonkyläläiset lahjoittaneet v. 1879.

NUMEROTAULU. Kustavilaistyylinen suorakaiteen muotoinen kehys on maalattu harmaaksi ja vihreäksi, sen koristeena maalattu palmetti ja nauharuusu. Alkuaan kullattu. Koko 87×52 cm. Ostettu v. 1828 (tilit).

RIPPIKELLO, yksinkertaisessa puutelineessä. Halk. 11,7 cm.

KIRJATELINE, kiillotettua leppää; päällysteenä on ollut kanavalle ommeltu Kristus Getsemanessa. Koko 30×32,5 cm. Neiti M. C. Almark lahjoittanut v. 1854 (kal.).

KUKKAMALJAKOITA, hopeaa, kaksi isompaa ja yksi pienempi. Kaiverrukset: »Poikani, tyttäreni, anna Jumalalle sydämesi. Kotikirkolle 1954 Yläneen pyhäkoululapsilta» ja »Sinun sanasi on minun jalkani lamppu.» Kork. 22 ja 16 cm. Leimat: Kultakeskus, Hämeenlinna 1954.

KOLEHTIARKKU, rautainen, kannessa kaksi rahsuppiloa, neliömäinen ulkolukko. Pohja 27×47 cm, kork. 29 cm. Ostettu v. 1753 (tilit).

SAKARISTON KALUSTOON kuuluu mm. kaappi, jonka pienessä ovesa on kaksi ulkonevaa fase-toitua peiliä, mainittu jo v. 1750 (kal.), renessanssimallinen talonpoikaispöytä ja kaksi tuolia, ostettu v. 1801 (tilit), sekä kuusi yksinkertaista kustavilaistyylistä tuolia v:lta 1841 (tilit). Nykyinen väri vaaleanharmaa.

Hävinnet ovat mm. v. 1658 mainitut kaksi pientä keskiaikaista *messukelloa* (»i Sanctus brukade», kal.) ja kolme »*munkikikirjaa*», herra Sigfridin v. 1662 lahjoittama kivinen *aurinkokello*, jossa v. 1701 oli puinen jalusta, 1700-luvun *numero-taulut*, kauppias Yleenin v. 1750 lahjoittama *uniruoko*, v. 1750 mainittu *kirkkolaiva*, v. 1801 ostettu yksinkertainen kaksiaskelmainen *häpeäpenkki* (paloi Turun linnan pommituksessa) ym. (Sigfrid Laurentii Bergius, v. 1665 Pöytyän pitäjänapulaisena, v. 1670 Yläneen kappalaisena, vv. 1684-1704 Pöytyän kirkkoherrana.)

Tiivistelmä

1. Yläneen keskiaikainen puukirkko, P. Olavin nimikko, on mahdollisesti sijainnut nykyisen kirkon paikalla; kirkko mainitaan olleen myös Vim-

manmäellä ja Kappeliniityllä. Keskiaikaisesta kalustosta on säilynyt 1400-luvun krusifiksi, »Tus-kien mies» vuoden 1500 paikkeilta, madonnan-kuva ja suitsutusastia.

2. V. 1663 rakennettiin pieni puinen pitkäkirkko sakaristoinen ja asehuoneinen; siinä oli lautakatto ja tasalaipio; v. 1688 kirkko laudoitettiin. Kalustoa: saarnastuolin osia, alttaritaulu, valaisimia ym. - V. 1665 rakennettiin tapuli. Kirkkotarhaa ympäröi kaksiseinäinen hirsiaita, jossa puiset porttihuoneet.

3. V. 1782 rakennettiin uusi kirkko Mikael Pii-mäsen johdolla; rakentamiseen käytettiin vanhan kirkon kelvollinen materiaali. Kirkko on pitkäkirkko, johon liittyvät toisiaan vastapäätä kylkiäiset sekä länsitorni; välikatto oli lautainen tynnyriholvi.

4. Kirkkotarhaa laajennettiin v. 1859 ja se ympäröitiin kiviaidalla.

5. V. 1884 arkkitehti C. J. v. Heidekenin ehdotuksen mukainen korjaus, jolloin kirkon yksityiskohtia muutettiin uusgoottilaisiksi ja välikatto taitekatoksi. Vv. 1898-99 pienempi korjaus J. Stenbäckin ehdotuksen mukaan. Samoihin aikoihin kirkkotarhan laajentaminen.

6. V. 1954 taiteilija Antti Salmenlinnan ehdotuksen mukainen ja Muinaistieteellisen toimikunnan valvonnan alainen restaurointi, jolloin suuri osa uusgoottilaisista yksityiskohdista poistettiin ja väri-tyis uusittiin. Sähkölämpö ja -valaistus.

REFERAT

I. Yläne nämnes som socken 1392 och på 1400-talet är dess år S. Olof helgade kyrka kapell under Pöytis. Möjligen låg denna kyrka på den nuvarandes plats. Äldre kyrkor ha möjligen funnits vid Vimmanmäki och Kappeliniitty. Bevarade medeltida inventarier: krucifix av nordiskt (?) ursprung från början av 1400-talet, Smärtoman, likaledes av inhemsk tillverkning, ca 1500, madonna, rökelsekar. Bland försvunna föremål kunna nämnas ett »oblatshus av kopar förgylt monstrans» samt det »heligelikame kar af silff» och silverkors, som omtalas år 1449 i Henrik Diekns och Lucia Skelges testamenten.

II. År 1663 uppföres en liten träkyrka, till vilken ansluter sig en sakristia, belägen vid östra ändan av kyrkans nordvägg, och vapenhus. Kyrkan har skurtak av bräder och plant innertak samt förses år 1688 med yttre brädfodring. Ätminstone i koret är kyrkan prydd med väggmålningar. En framträdande donator är överste Klas Fleming. - Stapeln från år 1665 är sedermera riven. Kyrkogården var ännu vid mitten av 1700-talet fyrkantig och av ringa omfattning samt ingärdad av stockbalk med bräddtak; portbyggnader av trä.

Inventarier: delar av predikstol, möjligen snidade av Mathias Reiman i Åbo ca 1670, primitiv altartavla framställande nattvarden och uppståndelsen, med snidad ram i brosk-barockstil, ljusarm av mässing, malmstakar från år 1665, skriftklocka. Mässhakar av röd damast, silverbrokad och blå-rödrandigt tyg ha förkommit.

Av 1700-talsinventarier må nämnas nattvardskärl, skänkta av Klas Lybecker 1750, men senare omarbetade, oblatask och sked av N. Enberg i Åbo 1760, sockenbudstyg av tenn 1725, kalkduk 1766, håvar, malmkrona från 1752, ljusplåtar från 1755, klocka av J. Fahlsten 1766, skåp, timglas från 1750 och kollektkista.

III. År 1782 bygges ny kyrka under ledning av Mikael Pii-mänen, varvid den gamla kyrkans material kommer till användning. Kyrkan är en på korta knutar timrad långkyrka med smal och låg sakristia samt mittemot denna smalt och lågt vapenhus; västtorn. Sidobyggnadernas och tornets inre del ansluter sig till kyrkorummet samt omfattar läktarutrymmen. I huvudsak har kyrkan bevarat sitt ursprungliga utseende; dock har ett tunnvalv avlägsnats liksom även den fasta inredningen, bl. a. sakristians altare. Även i fönstrens antal och storlek ha förändringar vidtagits. Av inventarier från detta skede kunna nämnas altartavla av J. Z. Blackstadius 1847, framställande nedtagningen från korset, nattvardskärl av A. Sevón, Åbo 1832, sockenbud-

styg och vinkanna av O. R. Lundgren, Åbo 1865, ostämp-lad tennkanna i rokokostil, svart mässhake av sammet 1817, gustavianska spegellampetter, empirestakar av silver, utförda av Floberg i Stockholm 1790 samt flere tenns-takar av I. Almqvist och J. Lindblad i Åbo, sakristians möbler i bondrenässans och bondgustaviansk stil från samma tid. En klocka är gjuten av N. Thunström i Åbo 1791 och en annan klocka inköptes år 1833 i St. Petersburg. IV. År 1859 utvidgas kyrkogården avsevärt och omges med kallmur av gråsten.

V. År 1884 utföres en större reparation enligt förslag av C. J. v. Heideken. Tunnvalvet ersättes med brutet tak, kyrkan förses med inre panel av spontade bräder samt dekorativa detaljer i nygotisk stil. Den fasta inredningen om-målas. Orgel av B. A. Thulé anskaffas 1888. År 1898-99 företas ytterligare smärre reparationer enligt J. Stenbäcks förslag och ugnsvärme installeras. Kyrkogården utvidgas och omgives med mur av huggen sten.

VI. År 1954 restaurering enligt förslag av A. Salmenlinna i samråd med Arkeologiska kommissionen. De oroligaste nygotiska detaljerna avlägsnas, sakristiearmens disposition förändras och inredningen målas i gröngrått. Väggar och valv isoleras, el-ljus och elvärme installeras. I samband med reparationen erhåller kyrkan ett antal nya kyrkliga kärl och textilier.

KIRJALLISUUSLUETTELO

- ARWIDSSON, A. I. Handlingar till upplysning af Finlands häfder I-IX. Stockholm 1846-58.
- ASPELIN, E. Keskiäkäinen ompeluteos Maskun kirkossa. (SMYA IV.) Helsinki 1879.
- ASPELIN, E. Suomalaisia kalkkeja II. (SMYA VIII.) Helsinki 1887.
- ASPELIN, J. R. Kansan muistot ruotsalaisten ristiretkistä Suomeen. (SM II 1895.) Helsinki.
- ASPELIN, J. R. vide Opuscula Aspeliniana.
- AXEL-NILSSON, GÖRAN. Dekorativ stenhuggarkonst i yngre vasatid. Lund 1950.
- BRANTING, AGNES - LINDBLOM, ANDREAS. Medeltida vävnader och broderier i Sverige I-II. Uppsala-Stockholm 1928-29.
- BRAUNE, HEINZ und WIESE, ERICH. Schlesische Malerei und Plastik des Mittelalters. Kritischer Katalog der Ausstellung in Breslau 1926. Leipzig 1926.
- BRENNER, ELIAS. Gamble monumenter i Stoor-förstendömet Finlandh, afriktade Anno 1671 och 674. (Käsikirjoitus Tukholman kuninkaallisessa kirjastossa, ks. myös GOTTLUND, C. A. Otava, Tukholma 1831.)
- BORG, TYRA. Guld- och silversmeder i Finland. Helsingfors 1935.
- CLASEN, KARL HEINZ. Die mittelalterliche Bildhauerkunst in Deutschordensland Preussen. Berlin 1939.
- CLEVE, NILS. Predikstolar och predikstolskonst i Finland intill år 1700. (SLS Historiska och litteraturhistoriska studier 8.) Helsingfors 1932.
- CLEVE, NILS. En kyrkogård från korstågstiden. (Corolla archaeologica in honorem C. A. Nordman.) Helsinki-Helsingfors 1952.
- COLLIANDER, O. I. Suomen kirkon paimenmuisto I-II. Helsinki 1910-18.
- DANMARKS KIRKER. Udgivet af Nationalmuseet. København.
- DONNER, H. Heraldisk-kritiska anmärkningar rörande E. Brenners resa i Finland 1670-72. (FM XXI 1914.) Helsingfors.
- ELGENSTIERNA, G. Svenska adelns ättartavlor I-IX. Stockholm 1925-36.
- GAHLNBÄCK, J. Zinn und Zinngiesser in Finnland. (SMYA XXXV.) Helsinki 1925.
- GOTTLUND, vide Brenner.
- HAAPANEN, T. Verzeichnung der mittelalterlichen Handschriftsfragmente in der Universitätsbibliothek zu Helsingfors I. (Helsingin Yliopiston kirjaston julkaisut IV.) Helsinki 1922.
- HAAVIO, MARTTI. Piispa Henrik ja Lalli. Porvoo 1948.
- HALLENIUS, G. A. Wirmoensis in Finlandia territorii Memorabilia I-II. Aboae 1738-41.
- HAUSEN, REINH. Anteckningar gjorda under en antikvarisk forskningsresa 1871 i Egentliga Finland samt på Åland. Helsingfors 1873.
- HAUSEN, REINH. Bidrag till Finlands historia, I-V. Helsingfors 1881-1917.
- HAUSEN, REINH. Afbildningar af vapensköldar, fordom uppsatta i Finlands kyrkor. Helsingfors 1882.
- HAUSEN, REINH. Presterskapets redogörelse om forntida minnesmärken i Finlands kyrkor, samlade af A. A. von Stiernman. (Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk XXXVIII.) Helsingfors 1882.
- HAUSEN, REINH. Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo domkyrkas svartbok. Helsingfors 1890.
- HAUSEN, REINH. Finlands medeltidssigill, utgivna av Finlands statsarkiv. Helsingfors 1900.
- HAUSEN, REINH. Finlands medeltidsurkunder, samlade och i tryck utgivna av Finlands statsarkiv, I-VIII. Helsingfors 1910-35.
- HIRN, MARTA. Laurentius Alstrins teckningar av St. Henriks kenotafium i Nousis. (FM XLVI 1939.) Helsingfors.
- HIRN, MARTA. St. Henriks kenotafium i Nousis kyrka. (FM LIX 1952.) Helsingfors.
- HIRN, MARTA. Hur man under 1800-talet tagit vård om St. Henriks kenotafium i Nousis. (Corolla archaeologica in honorem C. A. Nordman.) Helsinki-Helsingfors 1952.
- JUVA, EINAR W. Kirkko- ja seurakuntaelämää sekä henkisen elämän piirteitä uskonpuhdistuksen vuosisadalla. (Varsinais-Suomen historia V:4.) Turku 1955.
- JUVA, MIKKO. Varsinais-Suomen seurakuntaelämä puhdasoppisuuden hallitsemisena vuosisatoina. (Varsinais-Suomen historia V:3-4.) Turku 1955.
- KARLING, STEN. Holzschnitzerei und Tischlerkunst der Renaissance und des Barocks in Estland. (Õpetatud Eesti seltsi toim. XXXLV.) Tartu 1943.
- KARLING, STEN. Medeltida träskulptur i Estland. Stockholm 1946.
- KILLINEN, K. Kiinteitä muinaisjäännöksiä Maskun kihlakunnassa. (SMYA III.) Helsinki 1878.
- KILLINEN, K. Kiinteitä muinaisjäännöksiä Ulvilan kihlakunnassa. (Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk XXXIII.) Helsinki 1880.

- KLEMETTI, HEIKKI. Suomalaisia kirkonrakentajia 1600- ja 1700-luvuilla. Porvoo 1927.
- KLEMETTI, HEIKKI. Suomalaisia kirkonrakentajia 1800-luvulla. Porvoo-Helsinki 1936.
- KRONQVIST, I. Lemun ja Ruskon kirkot. (SM XL 1933.) Helsinki.
- KRONQVIST, I. Lehterinkaide vaiko antemensale. (SMYA XL.) Helsinki 1934.
- KRONQVIST, I. Jälkeenjääneitä tutkielmia. (SMYA XLVIII.) Helsinki 1948.
- KÄLLSTRÖM, O. Medeltida kyrksilver från Sverige och Finland, förlorat genom Gustav Vasas konfiskationer. Stockholm 1939.
- LAGUS, W. G. Handlingar till upplysning i Finlands kyrkohistoria, ny följd. I-IV. Åbo 1836-39.
- LAGUS, W. G. Handlingar och uppsatser rörande Finlands kyrkohistoria I-V. Helsingfors 1845-50.
- LAGUS, W. G. Finska adelns gods och ätter. Helsingfors 1860.
- LEINBERG, K. G. Bidrag till kännedom af vårt land IV. Jyväskylä 1888.
- LEINBERG, K. G. Finlands territoriala församlingars ålder, utbildning och utgrening. (SKS:n toimituksia VII.) Helsinki 1906.
- LEINBERG, K. G. Handlingar rörande finska kyrkan och presterskapet I-VII. Jyväskylä-Helsingfors 1892-1907.
- LINDBERG, CAROLUS. Om teglets användning i finska medeltida gråstenskyrkor. Helsingfors 1919.
- LINDBERG, CAROLUS. Pohjolan rakennustaide. Porvoo-Helsinki 1931.
- LINDBERG, CAROLUS. Suomen kirkot. Helsinki 1934. Sama ruotsiksi, Finlands kyrkor. Helsingfors 1935.
- LÖFGREN, A. Stockholms kanngjutareskrå I. (Nordiska museet). Stockholm 1925-50.
- LÖFGREN, A. Finländska tenngjutare och deras stämpling. (SMYA XXXVI.) Helsinki 1927.
- MALIN, A. Der Heiligenkalender Finnlands. (SKS:n toimituksia XX.) Helsinki 1925.
- MEDELTIDA KYRKOKONST I FINLAND. Ett urval bilder jämte förklarande text. Helsingfors 1921.
- MEINANDER, K. K. Medeltida altarskåp och träsniderier i Finlands kyrkor. (SMYA XXIV.) Helsinki 1908.
- MEINANDER, K. K. Konsten. (Finlands kulturhistoria, utgiven av P. Nordman och M. G. Schybergson.) Helsingfors 1908.
- MEINANDER, K. K. Den äldre bildkonsten. (Finlands konst, utgiven av L. Wennervirta.) Helsingfors 1926.
- MEINANDER, K. K. Porträtt i Finland. Helsingfors 1931.
- MEINANDER, K. K. Kyrkliga byggnader. (Nordisk kultur 27, Konsten.) Stockholm 1933.
- MELANDER, TOINI. Personskrifter hänförande sig till Finland 1562-1713. (Helsingin yliopiston kirjaston julkaisut XXII.) Helsinki 1956.
- NEOVIUS, AD. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon matrikkeli. Kuopio 1898.
- NEOVIUS, AD. Suomen evankelis-luterilaisen kirkon matrikkelin lisäviikko. Kuopio 1908.
- NEOVIUS, AD. Akter och undersökningar rörande Finlands historia intill år 1401. (HA XXIII I, 3.) Helsinki 1912.
- NERVANDER, E. Den kyrkliga konsten i Finland under medeltiden I-II. Helsingfors 1887.
- NERVANDER, E. Uttalande av Sophus Müller om kalkmålningarna i Nours kyrka. (SM FM X 1903.) Helsinki.
- NORDMAN, C. A. Laurencius Arnbernis gåva. (FM XXXV 1928.) Helsingfors.
- NORDMAN, C. A. Några träskulpturer från äldre medeltid i Egentliga Finland. (SLS Historiska och litteraturhistoriska studier 8.) Helsingfors 1932.
- NORDMAN, C. A. Sören Abildgaards teckningar från Finland. (FM XLI 1934.) Helsingfors.
- NORDMAN, C. A. Åbosilver från medeltiden. (FM XLVI 1939.) Helsingfors.
- NORDMAN, C. A. Klosterarbeten från Nådendal. (FM L 1943.) Helsingfors.
- NORDMAN, C. A. Naantalin nunnien käsitöitä. (Muistojulkaisu Naantalin 500-vuotisjuhlaan.) Helsinki 1943.
- NORDMAN, C. A. Olof den helige i Finlands medeltida konst. (SLS Historiska och litteraturhistoriska studier 21-22.) Helsingfors 1946.
- NORDMAN, C. A. Suomen keskiaikaista kuvanveistoa. (Taidetta ja käsityötä Kansallismuseossa II.) Porvoo-Helsinki 1951. Sama ruotsiksi, Medeltida skulptur i Finlands Nationalmuseum. (Konst och konsthantverk i Finlands Nationalmuseum II.) Helsingfors 1951.
- NORDMAN, C. A. Pyhimykset taiteessamme ennen vuotta 1400. (SKS:n toimituksia 56.) Forssa 1955.
- NORDMAN, C. A. Eget och främmande i Finlands medeltida konst. (SSF vuosikirja 32 1956.) Helsinki.
- NYGREN, O. A. Helgonen i Finlands medeltidskonst. (SMYA XLVI.) Helsinki 1945.
- NYGREN, O. A. Gudsmodersbilden i Finlands medeltidskonst. Helsingfors 1951.
- NYGREN, O. A. En medeltida frälsningsspegel. Helsingfors 1957.
- OJA, AULIS. Keskiaika ja 1500-luku. (Raision historia I). Turku 1960.
- OKKONEN, O. Suomen taiteen historia. Porvoo 1955.
- OPUSCULA ASPELINIANA I-II. (Suomen Muinaismuistoyhdistyksen julkaisu.) Helsinki 1942.
- PAALASMAA, V. Piirteitä Ruskon pitäjän menneisyydestä. Turku 1932.
- PAATZ, WALTER. Die lübeckische Steinskulptur der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Lübeck 1929.
- PERINGSKÖLD, JOHAN. Monumenta Ullerakerensia cum Upsalia nova illustrata. Stockholm 1719.
- PIRINEN, KAUKO. Turun tuomiokapituli keskiajan lopulla. (SKS:n toimituksia 58.) Helsinki 1956.

- PIRINEN, KAUKO. Kirkkoreduktio Varsinais-Suomessa ja sen seuraukset. (Varsinais-Suomen historia V:3.) Turku 1955.
- POHJOLAN-PIRHONEN, HELGE. Suomen historia 1523-1617. (Suomen historia VII.) Porvoo-Helsinki 1960.
- PYLKKÄNEN, RIITTA. Säätyläispuku Suomessa vanhemmalla Vaasa-ajalla. (SMYA 55.) Helsinki 1955.
- RÁCZ, ISTVÁN. Suomen keskiajan taidearteita. Johdannon ja kuvien asiatiedot kirj. Riitta Pylkkänen. Helsinki 1960.
- RAMSAY, JULY. Fräresläkter i Finland intill Stora ofreden. Helsingfors 1909.
- RANCKEN, OSKAR. Hr. J. Sjöros' afhandling »Muinaismuistoja Mynämäen kihlakunnasta». (SM FM I 1894.) Helsinki.
- REINHOLM, H. A. Kristinuskon saatosta Suomeen. (SMYA VI.) Helsinki 1883.
- RINGBOM, LARS-IVAR. Sanct Henriks gravkyrka i Nousis. (Corolla archaeologica in honorem C. A. Nordman.) Helsinki-Helsingfors 1952.
- RINNE, J. Pyhä Henrik, piispa ja marttyyri. Helsinki 1932.
- RINNE, J. Turun tuomiokirkko keskiaikana I-III. Helsinki 1941-52.
- SAARIMAA, E. A. Andreas Lizeliuksen suomenkielisiä kirjoituksia I, Mynämäen kirkonkokousten pöytäkirjoja vuosilta 1761-1776. (Varsinais-Suomi I.) Turku 1917.
- SAHLBERG, Irja. Urmakare i Åbo under hallrättens tid. (ÅSHM årsskrift I.) Turku 1937.
- SEITZ, HERIBERT. Svärdet och värjan som armévapen. (Kungliga armémuseums handböcker.) Stockholm 1955.
- SJÖROS, JUHO. Muinaisjäännöksiä Mynämäen kihlakunnasta. (SMYA VIII.) Helsinki 1887.
- STIERNMANN, vide Hausen.
- STRANDBERG, C. H. Åbo stifts herdaminne I. Åbo 1832.
- SUOMEN KARTANOT JA SUURTILOT II. Toimittaneet E. Jutikkala ja G. Nikander. Helsinki 1941.
- SUOMEN KIRKOT, TURUN ARKKIHIIPPAKUNTA I. Toimittaneet C. A. Nordman ja Nils Cleve. Helsinki 1959.
- SVERIGES KYRKOR. Konsthistoriskt inventarium utgivet av Sigurd Curman och Johnny Roosval. Stockholm.
- TALLGREN, A. M. Hiisi ja Moisio. (Virittäjä 1933.) Helsinki.
- S. THOMAE AQUINATIS Super Evangelium S. Ioannis lectura. Taurino-Roma 1952.
- THORDEMAN, B. Dateringen av sankt Henriks kenotaf i Nousis. (Corolla archaeologica in honorem C. A. Nordman.) Helsinki-Helsingfors 1952.
- TUULSE, A. Om konstförbindelserna Estland-Finland under medeltiden. (FM LX 1953.) Helsingfors.
- AF UGGLAS, CARL R. Olofsstatyn från Rusko. (FM XXII 1912.) Helsingfors.
- AF UGGLAS, CARL R. Gotlands medeltida träskulptur till och med höggotikens inbrott. Stockholm 1915.
- UPMARK, GUSTAF. Guld- och silversmeder i Sverige. Stockholm 1925.
- WALLIN, V. Kirkkojemme suojeluspyhä. (SM FM III 1896.) Helsinki.
- VALONEN, N. Rukoustorvi. (Satakunnan kirjallisen kerhon julkaisut 8.) Pori 1951.
- WENNERVIRTA, L. Suomen taide. Helsinki 1927. Sama ruotsiksi, Finlands konst. Helsingfors 1926.
- WENNERVIRTA, L. Eräs 1600-luvun suurmies ja lahjoittaja. (Juhlajulkaisu toimitusjohtaja Alvar Renqvistin täyttäessä kuusikymmentä vuotta.) Helsinki 1928.
- WENNERVIRTA, L. Goottilaista monumentaalimaalausta Länsi-Suomen ja Ahvenanmaan kirkkoissa. (SMYA XXXVIII.) Helsinki 1930.
- WENNERVIRTA, L. Suomen keskiaikainen kirkkomaalaus. Porvoo-Helsinki 1937.
- VIRTANEN, E. A. Pöytyän kirkkoherrakunta v. 1721-1809. (Varsinais-Suomen Tutkimusyhdistyksen julkaisu III.) Turku 1920.
- VIRTARANTA, PERTTI. Antti Lizeliuksen suomenkielisiä kirjoituksia III. »Tiedustuskirja». (Satakunta, Kotiseutututkimuksia XI.) Vammala 1946.
- VOIONMAA, VÄINÖ. Suomen vanhin maakunta- ja pitäjälaitos. (Suomalaisen Tiedeakatemian esitelmät ja pöytäkirjat 1911 I.) Helsinki 1911.
- VOIONMAA, VÄINÖ. Suomalaisia keskiajan tutkimuksia. Porvoo 1912.
- VOIONMAA, VÄINÖ. Keskiajan yhteiskunta. (Suomen kulttuurihistoria I.) Jyväskylä-Helsinki 1933.

KIRKKOJEN ARKISTOT, KANSALLISMUSEON ARKISTO, TURUN MAAKUNTA-ARKISTO, VALTIONARKISTO ja SUOMEN KÄSITYÖN YSTÄVIEN ARKISTO.

KUVALUETTELO

M Y N Ä M Ä K I

1. Kirkko lounaasta. Vuosisadan vaihteen aikainen valokuva *km:n* arkistossa.
2. Mynämäen kirkko ja sen ympäristö. Asemapiirros v:ltä 1784, kirkon arkistossa.
3. Asemapiirros, 1 : 2000. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus. *km:n* arkisto.
4. Kirkon pohjapiirros, 1 : 300. Märtha Liliuksen ja Ann-Mari Ingmanin v. 1932 tekemä mittauspiirustus; Th. Lindquistin v. 1960 tekemät lisäykset. *km:n* arkisto.
5. Kirkon eteläsuuntainen pitkittäisleikkaus, 1 : 300. Märtha Liliuksen ja Ann-Mari Ingmanin v. 1932 tekemä mittauspiirustus. *km:n* arkisto.
6. Kirkon itäsuuntainen poikittäisleikkaus, 1 : 300. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus. *km:n* arkisto.
7. Kirkko pohjoispuolelta. Valok. Welin v. 1956.
8. Itäpääty. V. 1951 otettu valokuva *km:n* arkistossa.
9. Runkohuoneen länsipäädyn umpeen muurattu kaksosikkuna, joka näkyy tornista. Valok. Welin v. 1956.
10. Alkuperäinen ikkuna runkokuoneen pohjoisseinässä. Valok. Welin v. 1956.
11. Runkohuoneen eteläportaali asehuoneesta nähtynä. Valok. *km*.
12. Kirkkosalin itäsuuntainen sisäkuva. Valok. Welin v. 1960.
13. Sakaristo pohjoisesta. Valok. I. Kronqvist v. 1944.
14. Sakariston ullakon eteläpäädyn oviaukko, joka on johdannut runkokuoneen pohjoisparvelle. Valok. S. Schultz 1910-luvulla (C. Lindberg, om Teglets användning, s. 42, kuva 18).
15. Asehuoneen ikkuna. Valok. Welin v. 1961.
16. Runkohuoneesta sakaristoon johtava portaali. Valok. Welin v. 1960.
17. Kirkon itäsiivu, 1 : 300. Märtha Liliuksen ja Ann-Mari Ingmanin v. 1932 tekemä mittauspiirustus.
18. Kirkon eteläsiivu, 1 : 300. Märtha Liliuksen ja Ann-Mari Ingmanin v. 1932 tekemä mittauspiirustus. *km:n* arkisto.
19. Kirkon länsitorni. Valok. Welin v. 1956.
20. Tornin pohjoisseinän läntisin ikkuna. Valok. Welin v. 1956.
21. Tornin pohjoissuuntainen pystyleikkaus ennen v. 1960 suoritettua muutosta, 1 : 200. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus. *km:n* arkisto.
22. Tornin toisen kerroksen pohjapiirros, 1 : 200. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus. *km:n* arkisto.
23. P. Eerik (?). Kalkkimaalaus 1400-luvun puolivälistä keskilaivan toisessa holvissa. Kalkio *km:n* arkistossa.
24. Keskiaikaisen alttarikiven yksityiskohta. Valok. Welin.
25. Henrik Flemingin v. 1641 lahjoittama saarnastuoli, joka on virolaisen puunveistäjän Lüdert Heissmannin työpajasta. Valok. K. K. Meinander v. 1927.
26. Saarnastuolin yksityiskohta. Valok. Welin.
27. Keihäänpistos G. Sweidelin v. 1795 maalaamasta parvesta. Valok. Welin v. 1956.
28. Parvenrintamuksen (?) ja kuoripenkin osa 1400-luvun loppupuolelta. Valok. *km*.
29. Sören Abildgaardin v. 1754 tekemä vesiväriluonnos 1470-1480 -lukujen penkkien päädyistä. Tanskan kansallismuseon arkisto, Kööpenhamina.
30. Alttarikaappi v. 1959 suoritettua restauroinnin jälkeen. Valok. Welin.
31. P. Margareeta, alttarikaapin yksityiskohta. Valok. Welin.
32. Triumfikrusifiksi. Kotimaista alkuperää, vuoden 1500 paikkeilta. Valok. Welin.
33. Pietä. Lyypekkiläistä alkuperää, 1430-1440 -luvulta. Valok. *km*.
34. Neitsyt Maria ja lapsi. Kotimaista alkuperää, myöhäiskeskiaikainen. Valok. Welin.
35. Kirkon toinen suojeluspyhimys Laurentius. Lyypekkiläistä alkuperää, vuoden 1400 paikkeilta. Valok. Welin ennen restaurointia.
36. Kirkon toinen suojeluspyhimys Eerik. Lyypekkiläistä alkuperää, vuoden 1400 paikkeilta. Valok. Welin ennen restaurointia.
37. P. Laurentius. Pohjoissaksalaista tyyliä, 1400 -luvun jälkipuoliskolta. Valok. Welin.
38. Katariina Aleksandrialainen väittelee filosofien kanssa. Katariinan alttarin antemensalen yksityiskohta, noin 1420-luvulta. Valok. *km* ennen restaurointia.
39. P. Eerik ja P. Henrik, noin 1420-luvulla valmistuneesta P. Laurentiuksen alttarin antemensalesta. Valok. *km* ennen restaurointia.
40. Kohtauksia P. Katariinan pyhimystarusta. Antemensalen osia. Valok. *km* ennen restaurointia.
41. Kohtauksia P. Laurentiuksen pyhimystarusta alttarin antemensalesta. Valok. *km* ennen restaurointia.
42. Vaivaisukko 1880-luvulta. Esikuvana on nähtävästi ollut keskiaikainen Jobia esittävä veistos. Valok. Welin.
43. Vanha alttaritaulu. Luultavasti Margareeta Capsian maalaama v. 1747. Valok. Welin.
44. Vuoteen 1959 asti alttarilla ollut taulu ja kehystys. V. Ylisen v. 1910 maalaama jäljennös L. v. Hoffmannin alkuperäisestä taulusta; kehystys tehtiin v. 1747. Valok. Welin v. 1956.
45. Hopeiset matkavälineet. O. R. Lundgren, Turku 1861. Kalkin malja on peräisin Henrik Flemingin v. 1642 lahjoittamasta kalkista. Valok. Welin.
46. Messinkipeltinen kastevati v:ltä 1763; kansi on hävinnyt. Valok. Welin.
47. Vaskinen myöhäiskeskiaikainen suitsutusastia. Valok. *km*.
48. Kalkkikivinen kasteallas. Kotimaista alkuperää, 1200-luvulta. Valok. Welin.

49. Henrik Flemingin v. 1625 lahjoittama kasukka, jonka vihreä sametti on peräisin 1500-luvulta. Valok. Welin.
50. Punainen samettikasukka. Siihen on ommeltu Henrik Flemingin perillisten v. 1651 lahjoittaman kasukan koiristeet. Valok. Welin.
51. Vaaleanpunainen silkkinen kalkkiliina, jonka G. A. Miltopé ja hänen puolisonsa lahjoittivat v. 1800. Valok. Welin.
52. Samettihaavi v:lta 1704. Valok. Welin.
53. Vaskikruunuun kaiverretut Klaus Herminnpoika Flemingin ja Ebba Soopin vaakunat. Valok. Welin.
54. Vaskinen kynttiläkruunu. J. Wikström, Turku 1832. Valok. Welin.
55. Pakotettu messinkipeltinen lampetti 1600-luvun loppupuolelta. Valok. Welin.
56. Tinainen kynttilänjalka. G. Kluge, Turku noin 1664. Valok. km.
57. Henrik Flemingin ja Ebba Erlandintytär Bååtin hiekkakivinen hautamonumentti v:lta 1632. Valok. Welin 1956.
58. Henrik Fleming ja Ebba Bååt. Hautamonumentin yksityiskohta. Valok. Welin.
59. Hautamonumentin alaosa: rotat ja käärmeet nakertavat luurankoja. Valok. Welin.
60. Puusta veistetty ja maalattu Henrik Flemingin epitafi. Puunveistäjä Tobias Heintze, Tallinna v. 1624. Valok. Welin restauroinnin jälkeen v. 1961.
61. Epitafin maalaus: Henrik Fleming ja Ebba Bååt lapsiensä kanssa ristin juurella. Valok. Grünberg restauroinnin jälkeen.
62. Henrik Flemingin ruumisarkku Flemingin hautaholvissa. Valok. A. Sinisalo v. 1959.
63. Epitafin maalaus: kuningasten kumarrus. Valok. Grünberg restauroinnin jälkeen.
64. Kaarle Gyllenflögin hautausvaakuna v:lta 1698. Valok. km.
65. Henrik Flemingin hautajaishaarniska Kansallismuseossa. Valok. km.
66. Jalkapuu v:lta 1753. Valok. Welin.
8. Kirkon pohjapiirros, 1 : 300. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus. km:n arkisto.
9. Kirkon itäsuuntainen poikittaisleikkaus, 1 : 300. Th. Lindquistin v. 1960 tekemä mittauspiirustus. km:n arkisto.
10. Kirkkosalin itäsuuntainen sisäkuva. Valok. Welin v. 1956.
11. Alttaritaulu, luultavasti 1700-luvulta. Valok. Welin v. 1956.
12. Alttaritaulun yksityiskohta. Valok. Welin.
13. Hopeinen ehtoolliskalkki. C. F. Borgström, Turku 1803. Valok. Welin.
14. Hopeinen ehtoolliskalkki. J. Jankes, Turku 1827. Valok. Welin.
15. Hopeinen viinikannu. B. T. Thuresson, Turku 1853. Valok. Welin.
16. Matkakalkkina käytetty hopeapikari 1800-luvun alkupuolelta. L. Häggström, Rauma. Turun Historiallisessa museossa. Valok. Welin.
17. Tinainen matkakalkki 1790-luvulta. D. Rising, Turku. Valok. Welin.
18. Alttarivaate v:lta 1735. Kangas on raidallista raanukudontaa. Valok. km.
19. Kasukka 1700-luvulta. Kangas on maalattua kiinalaista silkkiä. Valok. Welin.
20. Tinainen kynttilänjalka 1600-luvun loppupuolelta. Erland Pentinpoika Ståhlfor, Turku. Valok. Welin.
21. Tinainen kynttilänjalka. H. G. Pschorn, Tukholma 1738. Valok. Welin.

MIETOINEN

1. G. T. Chiewitzin piirustusten mukaan v. 1869 rakennettu Karjalan kirkko kaakosta. Valok. Welin v. 1956.
2. S. J. v. Engeströmin tekemät Karjalan kirkon piirustukset v:lta 1800. Tukholman kuninkaallisen rakennushallituksen arkistossa.
3. Karjalan vanhan kirkon paikka, missä nyt on rukoushuone. Valok. Welin v. 1956.
4. Entisen Vehmalaisten kappelin kirkkotarha. Valok. Welin v. 1956.
5. Vehmalaisten kappelikirkon asemapiirros, 1 : 1000. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus. km:n arkisto.
6. Karjalan kirkon asemapiirros, 1 : 2000. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus. km:n arkisto.
7. Kirkon pohjoissuuntainen pitkittäisleikkaus, 1 : 300. Th. Lindquistin v. 1960 tekemä mittauspiirustus. km:n arkisto.
8. Kirkon pohjapiirros, 1 : 300. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus km:n arkistossa.
9. Runkohuoneen itäsuuntainen poikittaisleikkaus, 1 : 300. Th. Lindquistin v. 1960 tekemä mittauspiirustus km:n arkistossa.
8. Jaakko Grandellin ehdotus Mietoisten kirkon laajentamiseksi v:lta 1806. Tukholman kuninkaallisen rakennushallituksen arkisto.
9. A. V. Edelcrantzin laajentamishdotos v:lta 1806. Tukholman kuninkaallisen rakennushallituksen arkisto.
10. Joonas Bergmanin v. 1751 maalaama apostoli v. 1750 valmistuneessa saarnastuolissa. Valok. Welin.
11. Krusifiksi. Kotimaista alkuperää, myöhäiskeskiaikainen. Valok. Welin.
12. Vanha alttaritaulu 1700-luvun puolivälistä. Valok. Welin.

K A R J A L A

13. Kalkin pohjaan kaiverrettu puumerkki ja sen reunassa oleva leima 2 : 1.
14. Hopeinen kullattu ehtoolliskalkki, joka on saatu Mynämäen emäkirkosta. Pohjoismaista alkuperää, vuoden 1600 paikkeilta. Kansallismuseossa. Valok. км.
15. Hopeinen matkakalkki 1600-luvun loppupuolelta. H. Meijer, Turku. Kansallismuseossa. Valok. км.
16. Pehtori A. Lindgrenin 1800-luvun puolivälissä lahjoittama, öylättirasiana käytetty hopeinen sokeriastia, jonka hän oli saanut tunnustukseksi siitä, että hän oli tuonut silkinviljelyn Suomeen. Valok. Welin.
17. Tinainen öylättirasia. D. Rising, Turku 1788. Valok. Welin.
18. Kasteallas. Kotimaista kalkkikiveä, 1200-luvulta. Kansallismuseossa. Valok. км.
19. Kasukka, tehty punaisesta pellavapohjaisesta sametista, 1500-luvun loppupuolelta. Kansallismuseossa. Valok. км.
20. Eerik Antinpoika Uhlun v. 1797 lahjoittama musta verkainen alttarivaate. Valok. Welin.
21. Vaskikruunu. I. C. Reiss, Turku 1760. Keltavalaja A. Höganderin korjaama v. 1843. Valok. Welin.
22. Vaskinen seinäkynttelikkö 1600-luvulta. Valok. Welin.
23. Ratsutilallisen Juha Juhanpojan 1700-luvun puolivälissä lahjoittama pakotettu messinkipeltinen lamppetti. Valok. Welin.
24. Vaskinen kynttilänjalka 1600-luvulta. Valok. Welin.
25. Vaskesta ja kuparipellistä tehty kynttilänjalka vuoden 1700 paikkeilta. Valok. км.
26. V. 1773 lahjoitettu tunti-lasi; teline uusittu v. 1819. Valok. Welin.
27. Kappalaisen Pietari Sonckin noin 1760-luvulla vanhimman poikansa muistoksi lahjoittamat parit. Valok. Welin.
10. Kirkon länsipääty, 1 : 300. C. Lindbergin v. 1915 tekemä mittauspiirustus км:n arkistossa.
11. Itäpääty. Valok. Welin v. 1956.
12. Asehuoneen ja runkokuoneen yhtymäkohta. Valok. Welin.
13. Kirkkosalin itäsuuntainen sisäkuva. Valok. Welin v. 1956.
14. Kirkko asehuoneineen etelästä, 1 : 300. C. Lindbergin v. 1915 tekemä mittauspiirustus км:n arkistossa.
15. Luultavasti 1600-luvun alkupuolella maalattu Lutherin ja Pyhän Hengen kuva saarnastuolin entisen paikan yläpuolella. Valok. Welin.
16. Elias Brennerin kuvaamat keskiaikaiset lasimaalaukset: Tott-suvun vaakuna ja kahden tuntemattoman suvun vaakunaa. Gamble menumenter i Stoor-förstendömet Finlandh. Kungliga Biblioteket, Tukholma.
17. Keskiaikaisen portatile-alttarin levy Kansallismuseossa. Valok. км.
18. Lauri Maununpoika Stjernkorsin v. 1644 lahjoittama saarnastuoli. Valok. Welin v. 1956.
19. Triumfikrusifiksi. Pohjoismaista alkuperää, tehty noin vv. 1250-1275, risti 1400-luvulta. Valok. Welin.
20. Alttarikaappi. Kotimaista alkuperää (?), tehty vuoden 1500 paikkeilla. Valok. Welin.
21. Krusifiksi. Kotimaista alkuperää, tehty noin vv. 1450-1475. Valok. Welin.
22. Hopeinen ehtoolliskalkki. J. Lexell, Turku v. 1759. Valok. Welin.
23. Messinkipeltinen, hopeoitu öylättirasia 1700-luvun alkupuolelta. Valok. Welin.
24. Kasteallas. Kotimaista kalkkikiveä, tehty 1200-luvulla (?). Valok. км.
25. Alttarivaate 1500-1600-luvun tummanpunaista samettia. Kultapitsinen risti on 1600-luvulta. Valok. Welin.
26. Vaskikruunu noin vuoden 1600 paikkeilta Valok. Welin.
27. Pakotettu messinkipeltinen seinäkynttelikkö. Mahdollisesti lahjoitettu v. 1683. Valok. Welin.
28. Vaskinen kynttilänjalka 1600-luvulta. Valok. км.
29. Tinainen kynttilänjalka. Pentti Kristerinpoika Ståhlström, Turku v. 1701. Valok. Welin.
30. Kynttilänjalka pleteeristä, 1800-luvun alkupuolelta. Valok. км.
31. Kalkkimaalaus: Maunu Kustaanpoika Stjernkorsin hautausvaakuna v:lta 1619. Valok. Welin.
32. Tukholmassa toimineen kellonvalajan, Jöran Putensenin työpajassa noin vv. 1661-63 valittu kello. Valok. Welin.
33. Edellisen kuvan kello toiselta puolelta nähtynä. Valok. Welin.

L E M U

1. Kirkko etelästä. Valok. км v. 1929.
2. Asemapiirros, 1 : 2000. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus км:n arkistossa.
3. Tapulin itäsuuntainen pystyleikkaus, länsisivu ja pohjapiirros. 1 : 300. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus км:n arkistossa.
4. Tukholman intendenttikonttorin v. 1798 päivätyjen piirustusten mukaan rakennettu tapuli. Valok. км v. 1927.
5. C. F. Schröderin tapuliehdotus 1780-luvun alkupuolelta. Tukholman kuninkaallisen rakennushallituksen arkisto.
6. Tukholman intendenttikonttorin v. 1787 päiväty ki- vitapulia koskeva ehdotus. Tukholman kuninkaallisen rakennushallituksen arkisto.
7. Kirkon pohjapiirros, 1 : 300. Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus км:n arkistossa.
8. Runkokuoneen pohjoissuuntainen pitkittäisleikkaus, 1 : 300. Th. Lindquistin v. 1960 tekemä mittauspiirustus км:n arkistossa.
9. Kirkon itäsuuntainen poikittäisleikkaus, 1 : 300. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus км:n arkistossa.

A S K A I N E N

1. Askaisten kirkko. C. P. Hällströmin tussilaveeraus v:lta 1793 Upsalan yliopiston kirjastossa.
2. Asemapiirros, 1 : 2000. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus км:n arkistossa.
3. V. 1823 rakennettu Mannerheim-suvun hautakappeli. Valok. Welin v. 1956.
4. Tapuli v:lta 1779, joka myös on sisäänkäytävänä

- kirkkotarhaan. Ainakin yläosa Mikael Piimäsen rakentama. Valok. Welin v. 1956.
5. Tapulin länsisivu ja itäsuuntainen pystyleikkaus, 1 : 300. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus KM:n arkistossa.
 6. Tapulin pohjapiirros, 1 : 300. R. Nyholmin ja Th. Lindqvistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus KM:n arkistossa.
 7. Kirkon pohjapiirros, 1 : 300. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus KM:n arkistossa.
 8. Runkohuoneen pohjoissuuntainen pitkittäisleikkaus, 1 : 300. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus KM:n arkistossa.
 9. Kirkon itäsuuntainen poikittaisleikkaus, 1 : 300. Th. Lindquistin v. 1960 tekemä mittauspiirustus KM:n arkistossa.
 10. Kirkko lounaasta. Valok. Welin v. 1956.
 11. Kirkko idästä. Valok. Welin v. 1956.
 12. Kirkon pääoven lyötteet ja avaimet. Th. Lindquistin v. 1955 tekemä piirustus KM:n arkistossa.
 13. Kirkkosalin itäsuuntainen sisäkuva. Valok. Welin v. 1956.
 14. Sakariston tähtiholvi. Valok. Welin.
 15. V:ltä 1613 peräisin olevat lasimaalaukset: Elin Hornin, Klaus Flemingin ja Dorotea v. Rappenin vaakunat. Valok. Welin.
 16. Alttari ja August Tholanderin v. 1859 maalaama alttaritaulu. Valok. Welin v. 1956.
 17. Vanhan kuorinaidan ovi, jota säilytetään tapulissa. Valok. Welin.
 18. Saarnastuolin yksityiskohta. Valok. K. K. Meinander.
 19. Herrasväen parvi, jonka maalauskoristelu on peräisin 1760-luvulta. Valok. Welin v. 1956.
 20. Saarnastuoli 1640-luvulta. Claus Gabriel, Flensburg. Valok. K. K. Meinander v. 1927.
 21. Kuorin penkkejä, joiden yläpuolella Vilhelm Carpelanin muistokivi v:ltä 1788. Valok. Welin v. 1956.
 22. Joonas Bergmanin v. 1749 maalaama alttaritaulu. Valok. Welin.
 23. Aikaisemmin kuorinaidan yläpuolella ollut krusifiksi v:ltä 1678. Valok. Welin.
 24. Hopeiset matkavälineet v:ltä 1680; kalkin jalka on uusittu v. 1851. Valok. Welin.
 25. Hopeinen viinikannu. J. C. Ettinger, Turku 1857. Valok. Welin.
 26. Tinainen ehtoolliskalkki. D. Rising, Turku 1786. Valok. Welin.
 27. Elisabet Kristiina Wellingkin v. 1737 lahjoittama alttarivaate, koottu kahden silkkikankaan kaistoista. Valok. Welin.
 28. Sinipunainen kalkkiliina v:ltä 1824, ommeltu pétit-point -pistoin. Valok. Welin.
 29. Keltapohjaisesta punaisesta sametista v. 1653 ommeltu kasukka. Valok. Welin.
 30. V. 1684 ostettu vaskikruunu. Valok. Welin.
 31. Pronssista valettu, kullattu seinäkynnetikkö, noin 1780-luvulta. Valok. Welin.
 32. Pakotettu hopeoitu kuparipeltinen lampetti 1600-luvun loppupuolelta. Valok. K. K. Meinander.
 33. V. 1699 lahjoitettu pakotettu messinkipeltinen lampetti. Valok. Welin.
 34. Puinen kullattu, rokokootyylinen kynntilänjalka. Valok. Welin.
 35. Klaus Flemingin ja Johanna Kristiina v. Liewenin hautakivi Fleming-suvun hautaholvin päällä. Valok. Welin.
 36. Herman Flemingin hautausvaakuna v:ltä 1652. Valok. Welin.
 37. Pietari Flemingin isän puoleiset sukuvaakunat. Valok. Welin.
 38. Saarenmaan käskynhaltijan Pietari Flemingin hautausvaakuna v:ltä 1674. Valok. Welin.
 39. Pietari Flemingin äidin puoleiset sukuvaakunat. Valok. Welin.
 40. Vapaaherra Kaarle Kustaa Flemingin hautausvaakuna v:ltä 1687. Valok. Welin.
 41. Maunu Juhana Freytagin hautausvaakuna v:ltä 1668. Valok. Welin.
 42. Eversti Kristian v. Steffenin hautausvaakuna v:ltä 1695. Valok. Welin.
 43. Talinnassa v. 1548 valettu kello. Valok. Welin.
 44. Olavi Paavalinpoika Tuuvan v. 1680 lahjoittama tuntilasi. Valok. Welin.
 45. Numerotaulu, jonka kehystys luultavasti alkuaan kuuluu peiliin. Valok. KM.
 46. 1600-luvun puolimaista peräisin oleva pöytä. Valok. Welin.

M A S K U

1. Maskun kirkko ja tapuli luoteesta. Valok. Welin v. 1956.
2. Asemapiirros, 1:2000. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus KM:n arkistossa.
3. Tapulin itäisivu, länsisuuntainen pystyleikkaus ja pohjapiirros, 1 : 300. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus KM:n arkistossa.
4. Kirkon itäsuuntainen poikittaisleikkaus, 1 : 300. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus KM:n arkistossa.
5. Runkohuoneen pohjoissuuntainen pitkittäisleikkaus, 1 : 300. Th. Lindquistin v. 1960 tekemä mittauspiirustus KM:n arkistossa.
6. Kirkon pohjapiirros, 1 : 300. H. Lindénin ja A. Kullmanin v. 1915 tekemä mittauspiirustus, jossa Th. Lindquistin lisäykset. KM:n arkisto.
7. Papinovi v. 1695 hankittuine lyötteineen. Valok. Welin.
8. Kirkko idästä. Valok. Welin v. 1956.
9. Kirkkosalin itäsuuntainen sisäkuva. Valok. Welin v. 1956.
10. Sakariston rautapeltinen ovi, joka on tehty Turussa v. 1695. Valok. Welin.
11. Asehuoneen ulko-oven aukko, jonka pielissä näkyvät entisen kalkkiviiporaalin katkelmat. Valok. Welin.
12. Kirkko etelästä. Valok. Welin v. 1956.
13. Seinämaalaukset 1600-luvun alkupuolelta. Valok. Welin.
14. Elias Brennerin kuvaamat kirkon ikkunoissa olleet lasimaalausvaakunat: Horn ja Freese -sukujen vaakunat. Gamble monumenter i Stoorförstendömet Finlandh. Kungliga Biblioteket, Tukholma.
15. V. 1642 rakennettu saarnastuoli. Valok. Welin.

16. Kirkon varastossa säilynyt saarnastuolin katos. Valok. Welin.
17. Penkin pääty ja ovi v:ltä 1633. Piirustus v:ltä 1884 **KM:n** arkistossa.
18. Triumfikrusifiksi. Kotimaista alkuperää, myöhäiskeskiaikainen. Valok. Welin.
19. Alttarikrusifiksi(?). Kotimaista alkuperää, tehty 1400-luvun alkupuolella. Valok. Welin.
20. Alttarikaappi. Sleesiaista alkuperää, luultavasti Meister von Giessmannsdorfin koulukuntaa, vuoden 1500 paikkeilta. Valok. Welin.
21. Kirkon suojeluspyhimys Johannes Kastaja. Pohjoismaista alkuperää, tehty 1200-luvun loppupuolella. Kansallismuseossa. Valok. Welin.
22. Ristiinnaulitseminen. Öljymaalauk v:ltä 1624. Kansallismuseossa. Valok. **KM**.
23. Kärsivä Vapahtaja. Öljymaalauk 1600-luvulta. Kansallismuseossa. Valok. **KM**.
24. Kirkkoherra Henrik Hoffmanin votiivikaappi. Kansallismuseossa. Valok. **KM**.
25. Votiivikaapin oven pinnoissa ovat kirkkoherra Henrik Hoffmanin ja hänen puolisonsa Hebla Gallen muotokuvat; ne on luultavasti Jaakkima Neiman maalannut vv. 1652 ja 1640. Valok. **KM**.
26. Kaappiin sovitettu »Riemurun» Upsalan kokouksen riemujuhlan muistoksi. Kaivertaja Ambrosius Hedengran, Tukholma 1693. Ovien sisäpinnoissa Lauri Myran v. 1698 maalaamat kuninkaallisten muotokuvat. Valok. Welin.
27. Kirkkoherra Simo Vacceniuksen ja hänen puolisonsa Regina Reuterin v. 1709 teettämä votiivikaappi, jonka mahdollisesti on veistänyt Kustaa Hagner, kuvat on maalannut Lauri Myra. Valok. Welin.
28. Votiivikaapin ovien sisäpinnoissa ovat Lauri Myran maalaamat Simo Vacceniuksen ja Regina Reuterin muotokuvat. Valok. Welin.
29. Ehtoollisen asettaminen. Eerik Lindströmin maalaama vv. 1837-39. Valok. Welin.
30. Kristuksen taivaaseen astuminen. Joonas Bergmanin maalaama noin v. 1764. Valok. Welin.
31. Hovioikeudenneuvos Florus Tollin muotokuva v:ltä 1844, maalannut J. Blackstadius. Valok. Welin.
32. Hopeinen ehtoolliskalkki, jonka jalka on tehty 1300-luvun puolivälissä. Valok. Welin.
33. Keskiaikaiseen kalkkiin kuuluva öylättilautanen. Valok. Welin.
34. Kuparinen öylättilasia. Lahjoitettu v. 1766. Valok. Welin.
35. Kuparinen, kullattu pyhäinjäännösrasti. 1400-luvulta. Valok. Welin.
36. Keskiaikainen kasteallas. Jalka on virolaista, malja kotimaista kalkkikiveä. Valok. Welin.
37. Alttarivaate (?), villamosaaiikkiompelusta. Luultavasti Naantalin nunnien työtä 1400-luvun puolivälistä. Kansallismuseossa. Valok. **KM**.
38. Alttarivaate, kiinalaiskuvioista ranskalaista silkkiä. Lahjoitettu v. 1732. Kansallismuseossa. Valok. **KM**.
39. Vaskinen kynttiläkruunu vuoden 1600 paikkeilta. Valok. Welin.
40. Vaskinen kynttiläkruunu 1600-luvun alkupuolelta. Valok. Welin.
41. Jöns Knuutinpoika Kurjen ja Märta Oxenstiernan vaakunat edellisen kuvan kruunussa. Valok. Welin.
42. Pakotettu messinkipeltinen lampetti v:ltä 1739. Valok. Welin.
43. Vaskinen seinäkynttelikkö 1600-luvulta. Valok. Welin.
44. Puisia saattuelyhtyjä 1570 ja 1580 -luvulta. V. 1870 tehty piirustus **KM:n** arkistossa.
45. Puisien saattuelyhtyjen jäännöksiä. Kansallismuseossa. Valok. Welin.
46. Kirkkoherra Joosef Hemminginpojan muistotaulu v:ltä 1625. Valok. **KM**.
47. Kapteeni A. W. Fredensköldin hautausvaakuna v:ltä 1841. Valok. Welin.
48. A. W. Fredensköldin miekan kahva. Valok. Welin.
49. Kirkkoherra Henrik Hoffmanin ja hänen puolisonsa Hebla Gallen v. 1650 tehty hautakivi. Valok. Welin.
50. Arvid Juhananpojan v. 1637 tehty hautakivi. Valok. Welin.
51. Kirkkolaiva v:ltä 1701. Valok. Welin.
52. Numerotaulu, jonka on tehnyt puuseppä Fredrik Westdahl v. 1773. Valok. Welin.
53. Penkki 1600-luvulta. Valok. Welin.

R U S K O

1. Ruskon kirkko. C. P. Hällströmin v. 1793 tekemä tussilaveeraus Upsalan yliopiston kirjastossa.
2. Asemapiirros, 1:2000. Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus **KM:n** arkistossa.
3. Tapulin eteläsuuntainen pystyleikkaus, pohjoissivu ja pohjapiirros, 1 : 300. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus **KM:n** arkistossa.
4. Vv. 1741-44 rakennettu tapuli. Valok. Welin v. 1956.
5. Kirkon pohjapiirros, 1 : 300. Alarik Tavaststjernan v. 1920 tekemä mittauspiirustus, jossa Th. Lindquistin lisäyksiä. **KM:n** arkisto.
6. Kirkon itäsuuntainen poikkileikkaus, 1 : 300. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus **KM:n** arkistossa.
7. Runkohuoneen pohjoissuuntainen pitkittäisleikkaus, 1 : 300. Th. Lindquistin v. 1960 tekemä mittauspiirustus **KM:n** arkistossa.
8. Kirkko luoteesta. Valok. Welin v. 1956.
9. Itäpääty. Valok. Welin v. 1956.
10. Kirkkosalin itäsuuntainen sisäkuva. Valok. Welin v. 1956.
11. Vanha ulko-ovi keskiaikaisine rautoineen; nykyään tapulissa. Valok. Welin.
12. Runkohuoneen eteläsivu. Valok. Welin v. 1956.
13. Pääalttarin pystyleikkaus, 1 : 60. R. Nyholmin ja Th. Lindqvistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus **KM:n** arkistossa.
14. Saarnastuolin jalkana toimiva keskiaikainen tiilialtari. Valok. J. Rinne v. 1927.
15. Saarnastuoli 1600-luvulta. Porraskaiteen enkelit on tehty alttarilaitetta varten v. 1703. Valok. Welin v. 1956.
16. Vaskinen, emalilla koristettu altari- tai kulkuekrusifiksi. Limoges'ilainen työ vuoden 1200 paikkeilta. Kansallismuseossa. Valok. **KM**.
17. Krusifiksi. Luultavasti kotimaista alkuperää, tehty 1300-luvun puolivälissä. Valok. Welin.

18. Pyhä Olavi. Godlantilaisen, ns. Väten mestarin työ 1200-luvun loppupuolelta. Turun kaupungin historiallisessa museossa. Valok. Welin.
19. Neitsyt Maria ja lapsi. Kotimaista alkuperää, tehty 1300-luvun jälkipuoliskolla. Turun kaupungin historiallisessa museossa. Valok. km.
20. Krusifiksi. Luultavasti kotimaista alkuperää, tehty 1400-luvun puolivälissä. Valok. Welin.
21. Pyhä Anna »itse kolmantena». Kotimaista alkuperää, tehty 1400-luvun loppupuolella. Turun kaupungin historiallisessa museossa. Valok. km.
22. Isä Jumala ns. armonistuinryhmästä. Kotimaista alkuperää, tehty vuoden 1500 paikkeilla. Turun kaupungin historiallisessa museossa.
23. Naispyhimys. Pohjoismaista alkuperää, 1400-luvulta. Turun kaupungin historiallisessa museossa. Valok. Welin.
24. Apostoli. Kotimaista alkuperää, tehty 1500-luvun alkupuolella. Turun kaupungin historiallisessa museossa. Valok. km.
25. Pyhä Martinus. Kotimaista alkuperää, vuoden 1500 paikkeilta. Turun kaupungin historiallisessa museossa. Valok. km.
26. Elias Tillandzin v. 1683 lahjoittama alttaritaulu. Valok. Welin.
27. Viimeinen tuomio. Pietari Langin maalaama v. 1752. Valok. Welin.
28. Turun piispan Lauri Suurpään noin vv. 1500-1506 lahjoittama hopeinen chtoolliskalkki; malja on uusittu. Valok. Welin.
29. Keskiaikaiseen kalkkiin kuuluva öylättilautanen. Valok. Welin.
30. Hopeinen öylättilasia. O. R. Lundgren, Turku 1846. Valok. Welin.
31. Yksityiskohta Eerik Tigerstedtin ja Kristiina Wallenstiernan v. 1695 lahjoittamasta alttarivaatteesta. Valok. km.
32. Kustaa Wittfoothin ja Kristiina Havemanin v. 1713 lahjoittama punainen silkikasukka. Valok. km.
33. Merimies E. Ekmanin v. 1758 lahjoittama valkoinen koroumpelinen silkkinen kalkkiliina. Valok. km.
34. Silkillä päällystetty korumpeleinen haavi. Kristiina Hanningin lahjoittama v. 1698. Valok. Welin.
35. Kustaa Wittfoothin v. 1722 lahjoittama, hopeoitu messinkipeltinen kynttilänjalka. Valok. Welin.
36. Tinainen kynttilänjalka. Lahjoitettu v. 1736. Valok. Welin.
37. Luultavasti keskiaikaiset kynttiläntanko ja soihtutanko. Valok. Welin.
38. Tukholmasta v. 1768 ostettu tunti-lasi. Valok. Welin.
39. Rautainen raha-arkku v:lta 1797. Valok. Welin.
40. Kaappikello. Erik Wasberg, Eskilstuna 1781. Valok. km.
- don kirkkoa varten. Kuninkaallisen rakennushallituksen arkisto. Tukholma.
5. S. J. v. Engeströmin v. 1800 laatimat piirustukset Vahdon kirkkoa varten. Kuninkaallisen rakennushallituksen arkisto, Tukholma.
6. Kirkon pohjapiirros, 1 : 300. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus km:n arkistossa.
7. Runkohuoneen pohjoissuuntainen pitkittäisleikkaus, 1 : 300. Th. Lindquistin v. 1960 tekemä mittauspiirustus km:n arkistossa.
8. Kirkon itäsuuntainen poikittäisleikkaus, 1 : 300. Th. Lindquistin v. 1960 tekemä mittauspiirustus km:n arkistossa.
9. Kirkkosalin itäsuuntainen sisäkuva. Valok. Welin v. 1956.
10. V. 1665 tehty krusifiksi. Valok. Welin.
11. Alttaritaulu, luultavasti Lauri Myran maalaama noin v. 1704. Valok. Welin.
12. Hopeinen chtoolliskalkki. J. Lexell, Turku 1743; maljaa on laajennettu v. 1813. Valok. Welin.
13. Musta samettikasukka. Uusittu 1800-luvun puolivälissä. Valok. Welin.
14. Vaskikruunu 1700-luvun alkupuolelta. Valok. Welin.
15. Pronssikruunu 1840-luvulta. Valok. Welin.
16. Vaskinen kynttilänjalka 1600-luvulta. Valok. Welin.
17. Kirkonkello. Ambrosius Ternandt, Turku v. 1708. Valok. Welin.
18. Kolehtiarkku. Valok. Welin.

N O U S I A I N E N

1. Albert Edelfeltin piirros Nousiaisten kirkosta v. 1871. km:n arkisto.
2. Santamalan Moisiosta löytnyt 1100-luvun hautakivi Kansallismuseossa. Valok. km.
3. Santamalan Moision hautakivi. Elias Brennerin piirros 1670-luvulta. Gamble Monumenter i Stoor-förstendömet Finlandh. Kungliga Biblioteket, Tukholma.
4. Asemapiirros, 1 : 2000. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus km:n arkistossa.
5. Tapulin pohjoissivu, pohjapiirros ja pystyleikkaus, 1 : 300. Th. Lindqvistin v. 1960 tekemä mittauspiirustus. km:n arkisto.
6. Kirkon itäsuuntainen poikittäisleikkaus, 1 : 300. Märtha Liliuksen ja Ann-Mari Ingmanin v. 1932 tekemä mittauspiirustus km:n arkistossa.
7. Kirkon pohjapiirros, 1 : 300. Märtha Liliuksen ja Ann-Mari Ingmanin v. 1932 tekemä mittauspiirustus, jossa Th. Lindqvistin lisäykset. km:n arkisto.
8. Runkohuoneen pohjoissuuntainen pitkittäisleikkaus, 1 : 300. Märtha Liliuksen ja Ann-Mari Ingmanin v. 1932 tekemä mittauspiirustus km:n arkistossa.
9. Kirkon pohjoissivu, 1 : 300. Märtha Liliuksen ja Ann-Mari Ingmanin v. 1932 tekemä mittauspiirustus km:n arkistossa.
10. Länsikuori, 1 : 300. Märtha Liliuksen ja Ann-Mari Ingmanin v. 1932 tekemä mittauspiirustus km:n arkistossa.
11. Kirkko koillisesta. Valok. Welin v. 1956.
12. Kirkkosalin itäsuuntainen sisäkuva. Valok. Welin v. 1951.
1. Vahdon v. 1804 rakennettu kirkko pohjoisesta. Tornion rakennettu v. 1873. Valok. Welin v. 1956.
2. Asemapiirros, 1 : 2000. R. Nyholmin ja Th. Lindqvistin v. 1955 tekemä mittauspiirustus km:n arkistossa.
3. Vanhan tapulin alakerros. Valok. Welin v. 1956.
4. P. W. Palmrothin v. 1786 laatimat piirustukset Vah-

V A H T O

13. Kirkko ja Matti Ledeniuksen v. 1760 rakentama tapuli. Valok. L. Gripenberg v. 1960.
14. Sakariston ullakolta runkokuoneen pohjoisparvelle johtava ovi. Valok. Welin.
15. Ensimmäisen holvauksen pilasterien kaavat. Lars-Ivar Ringbomin rekonstruktio (*Corolla archaeologica in honorem C. A. Nordman*, s. 225, kuva 2).
16. Ensimmäinen holvaus Lars-Ivar Ringbomin rekonstruktion mukaan. (*Corolla archaeologica in honorem C. A. Nordman*, s. 229, kuva 5).
17. Triumfikaaren poikittaisleikkaus ullakolla, 1:50. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspäristus km:n arkistossa.
18. Asehuoneen eteläseinän ikkuna. Valok. S. Pälsi v. 1916.
19. Lehtikoriste kirkon holvista. Valok. km.
20. Toiseen eteläpilariin maalattu laiva (P. Eerikin tai Olavin retki?). Valok. km.
21. Kolmanteen eteläpilariin maalattu Olavi Kirveen vaakuna. Valok. km.
22. Kolmanteen pohjoispilariin maalattu vertauskuvallinen turnajaiskohtaus. Valok. km.
23. Lasimaalausvaakunat Nousiaisten kirkosta. Sören Abildgaardin vesiväriluonnos v:lta 1754. Tanskan Kansallismuseon arkistossa Kööpenhaminassa.
24. Lauri Hannunpoika Jägerhornin ja Hebla Sjternkorsin v. 1640 lahjoittama saarnastuoli. Valok. J. Stenbäck noin v. 1901.
25. Ristiinnaulittu 1300-luvun loppupuolelta. Kansallismuseossa. Valok. Rác.
26. Neitsyt Maria ja lapsi, gotlantilaisen ns. Burgen mestarin koulukunnan työ 1300-luvun alkupuolelta. Kansallismuseossa. Valok. km.
27. Apostoli vuoden 1300 paikkeilta, gotlantilaista tyyliä. Kansallismuseossa. Valok. km.
28. P. Henrikin veistokseen kuuluvan piispansauvan yläosa. Valok. Welin.
29. Ylösnoussut Vapahtaja. Ns. Liedon mestarin työpäjästä, 1300-luvun alkupuoliskolta. Kansallismuseossa. Valok. Rác.
30. Jaakob Vanhempi, ns. Liedon mestarin työpäjästä, 1300-luvun alkupuoliskolta. Kansallismuseossa. Valok. Rác.
31. P. Henrik. Kotimaista alkuperää, 1400-luvun alkupuolelta. Valok. Welin.
32. P. Erasmus. Kotimaista alkuperää, vuoden 1500 paikkeilta. Kansallismuseossa. Valok. km.
33. Naispyhimys. Ranskalaisvaikutteinen työ 1200-luvun jälkipuoliskolta. Kansallismuseossa. Valok. km.
34. Altaritaulu. J. G. Geitel v. 1756. Valok. Welin.
35. Altaritaulu. J. Blackstadius v. 1849. Valokuva v:lta 1895 km:n arkistossa.
36. Hopeiset ehtoollisvälineet. A. Törnqvist, Turku 1787. Valok. Welin.
37. Hopeinen öylättirasia, alkuaan sokeriastia. H. H. Ammelin, Porvoo 1770. Valok. Welin.
38. Kahden keskiaikaisen kastealtaan jalustat, joita säilytetään tapulissa. Valok. km.
39. Vihreä samettibrokadinen kasukka 1400-luvulta. Tapulissa. Valok. Welin.
40. Haavin koruompeleinen koppa v:lta 1689, punaista samettia. Kansallismuseossa. Valok. km.
41. Puinen kullattu kruunu, valmistettu v. 1833 vaskikruunun jäljennöksenä. Valok. Welin.
42. Tinaiset kynttilänjalat. Yksipiippuisen on valmistanut Hans Moritz Tukholmassa 1670-luvulla kaksihaaraisen Levin Caspar Schönfelt Tukholmassa v. 1703(?). Valok. Welin.
43. Rautakruunuja tapulissa. Valok. km.
44. Pyhän Henrikin kenotafi nykyisellä paikallaan v. 1901 rakennetussa hautakuorissa. Valok. Welin v. 1956.
45. Kenotafin messinkinen kansilevy. Valok. km.
46. Kansilevyn yksityiskohta: siunaava P. Henrik piispanasussaan ja häntä palvovat, suitsutusastioita heiluttavat enkelit. Valok. km.
47. Edellisen kuvan yksityiskohta: Maunu Tavast polviltaan P. Henrikin jalkain juuressa. Valok. km.
48. Kenotafin sivulevy: kuollutta piispaa kannetaan juhla-saatossa Nousiaisten kirkkoon. Valok. km.
49. »Esikaroliinisen» upseerinmiekkan kahva 1600-luvulta. Kansallismuseossa. Valok. km.
50. Komentajanmiekkan kahva, 1680-luvulta. Kansallismuseossa. Valok. km.

Y L Ä N E

1. Yläneen kirkko etelästä. Valok. Welin v. 1956.
2. Asemapiirros, 1 : 2000. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspäristus km:n arkistossa.
3. Runkokuoneen ja tornin pohjoissuuntainen pitkittäisleikkaus, 1 : 300. Th. Lindquistin v. 1960 tekemä mittauspäristus km:n arkistossa.
4. Kirkon itäsuuntainen poikittaisleikkaus, 1 : 300. Th. Lindquistin v. 1960 tekemä mittauspäristus km:n arkistossa.
5. Kirkon pohjapiirros, 1 : 300. R. Nyholmin ja Th. Lindquistin v. 1955 tekemä mittauspäristus km:n arkistossa.
6. Kirkko luoteesta. Valok. Welin v. 1956.
7. Kirkkosalin itäsuuntainen sisäkuva. Valok. Welin v. 1956.
8. Tornin yläkerroksen salvoskaava 1 : 150. Th. Lindquistin v. 1960 tekemä mittauspäristus km:n arkistossa.
9. Tornin yläosan nurkkasalvos. Th. Lindquistin tekemä päristus km:n arkistossa.
- 10.-11. Vanhan saarnastuolin veistokset, luultavasti Mathias Reimanin valmistamat 1670-luvulla. Satakunnan museossa. Valok. km.
12. Lauritsa Creutzin ja Ebba Maria Flemingin vaakuna vanhan saarnastuolin katoksesta. Kansallismuseossa. Valok. km.
13. Krusifiksi. Pohjoismaista alkuperää (?), 1400-luvun alkupuolelta, risti luultavasti 1300-luvulta. Satakunnan museossa. Valok. km.
14. Tuskien mies. Kotimaista alkuperää, vuoden 1500 paikkeilta. Kansallismuseossa. Valok. km.
15. Altaritaulu noin 1670-luvulta. Kansallismuseossa. Valok. km.
16. Hopeiset ehtoollisvälineet. A. Sevon, Turku 1832, maljan tekijä W. Pettersson, Turku 1887. Hopeinen öylättirasia. N. Enberg, Turku 1760. Valok. km.
17. Tinaainen viinikannu ja matkavälineet. Valok. km.
18. Messinkipellistä pakotettu seinäkynttelikkö 1600-luvun loppupuolelta. Valok. Welin.
19. Klaus Flemingin ja Ebba Soopin v. 1665 lahjoittamat vaskiset kynttilänjalat. Valok. km.

HENKILÖLUETTELO

Suluissa olevat nimet ovat asiakirjojen mainitsemassa kieliasussa.

A

- A. M. F. Merimasku 46
 A. S. (?). Hopeaseppä, Turku 162
Aaltonen, Aarre. Kuvanveistäjä 13
Achrenius, Antti (Anders). Kirkkoherra, virsirunoilija 217, 247
 » Abraham. Kirkkoherra, virsirunoilija 217
Aejmelaeus, Jaakob (Jacob). Kirkkoherra 265
Afanascheff, A. Kaivertaja 192, 210
Ahl, A. Sotamies, Nousiainen 236
Ahlberg, Matti (Matts). Muurarimestari, Masku 147
Ahlman, A. Lukkari, Karjala 69
 » Aug. Vaskiseppä, Mynämäki 42
Ahlroth, Mikael. Kauppias 194
Albrecht Mecklenburgilainen 19
Aleksanteri I 162, 192, 210, 237, 249
Alin, Eemeli. Lemu 110
 » Juha. Lemu 110
 » Kalle. Lemu 110
Allén, *Alleen*, Emmanuel. Kauppias, Turku 238
 » Jaakob (Jacob). Kauppias, Nousiainen 247
 » Kaarle (Carl). Sotamies, Mietoinen 87
Allenius, Johannes. Kappalainen 238, 247
Almark, M. C. Neiti, Yläne 266
Almqvist, J. G. Tinavaluri, Turku 65, 68, 70, 238, 265, 267
Aminoff, Carl Fredrik. Vapaaherra 152
 » Claes. Vapaaherra 166, 171
 » Ester, ks. Grunér
Annelin, H. H. Hopeaseppä, Porvoo 237, 238, 249
Annelius, Tuomas (Thomas). Apulaispappi 213
Anders, ks. Antti
Andersson, Amos. Fil.tohtori 177
Annaliisa Jaakontytär. Talonemäntä, Karjala 67
Antell, Mattias. Kappalainen 68, 69
Antti Antinpoika (Anders Andersson). Kirkonisännöitsijä, Masku 173
Antti Jaakonpoika (Anders Jacobsson). Kirkonisännöitsijä, Masku 172
Antti Juhanpoika (Anders Johansson). Lemu 107
Antti Matinpoika (Anders Mattsson). Rusko 12
Arelin. Muurarimestari, Lemu 93
Arenius, J. Kappalainen 88
Arvid Juhananpoika (Arvid Johansson). Masku 172
Astrén. Neiti, Yläne 263
Avandell (?). Askainen 114
Avolin. Suku, Mynämäki 50
 » Juhana (Johan). Nimismies, Mynämäki 53

B

- B. H. D. Merimasku 46
 B. L. Yläne 264
Baer, Willy. Taiteilija, Tukholma 152

- Balk*, Olavi (Olof) 50, 56
Bartolomeus Blasiuksenpoika (Barthollus Blasii). Kappalainen 26
v. Becker, A. Taiteilija 104, 112
Beckman, J. A. Kellonvalaja, Tukholma 88, 90
Bergholz & Co. Valimo, Tukholma 110, 265
Bergius, Sigfrid. Kirkkoherra 26, 266
Bergman, Joonas (Jonas). Kirkkomaalari 37, 78, 79, 90, 122, 123, 126, 142, 161, 162, 175, 199
Bergström, H. J. Kauppias, Rauma 169
Bielke, Sigrid Niilontytär (Sigrid Nilsdotter) 110
Birkman, Juho. Talollinen, Mynämäki 41
 » Sofia Eufrosyne. Talonemäntä, Mynämäki 41
Bitz, Konrad. Piispa 51
Björk, Fredrik. Tuntilasin tekijä, Tukholma 199, 201
Björkegren, Matti (Maunu?). Maalari, Nousiainen 229
Björmi, Frans Fredrik. Taloustirehtööri, Yläne 262
 » Miina. Rouva, Yläne 262
Blackstadius, J. Z. Taiteilija 161, 162, 175, 235, 236, 249, 258, 267
Blum, Kristiina Margareeta (Christina Margareta). 50. Ks. myös Lybecker
Bläfield, Suku 137, 138
Boije. Suku 137, 138
Bonsdorff, Jaakob (Jacob). Kirkkoherra 172, 173
Borg, Elsi. Arkkitehti 102
Borgström, C. F. Hopeaseppä, Turku 64, 70
Brandkula. Sotamies, Rusko 200
Bremer, J. Kauppias, Turku 40, 167
Briitta Matintytär (Brita Mattsdotter). Vahto 191, 210
Brummer, G. Hopeaseppä, Turku 82, 90, 128, 142
Bungen mestari (Bungemästaren). Puunveistäjä, Gotlanti 231, 249
Burghausen, Elisabet. Everstinna 96, 107
 » Anna Elisabet, ks. Rehnbinder
Bååt, Ebba Erlandintytär (Ebba Erlandsdotter) 13, 27, 45-48, 50, 52
Bäckman, A. M. Kirkkoherra 238

C

- C. C. B. Merimasku 46
 Ca:M. P. Karjala 63
Cajander, Juhana (Johan). Kirjanpitäjä, Vahto 213
 » Kaarle (Carl). Puuseppä, Masku 147
Capsia, Margareeta (Margareta). Taiteilija 36, 37, 55
Carpelan. Suku 118, 120, 134
 » Axel Maximilian. Vänrikki 135
 » Juhana Fredrik (Johan Fredrik). Maaherra 135
 » Kaarle (Carol). Tuomari 134, 163, 175
 » Kaarle Efraim (Carl Efraim). Eversti 135
 » Maria, ks. v. Qvickelberg
 » Maximilian. Ratsumestari 135
 » Simo Vilhelm (Simon Wilhelm). Maaherra 135

Carpelan, Sofia Albertiina (Sofia Albertina) 130, 137. Ks.
 myös Fleming
 » Vilhelm. Kenraaliluutnantti 125, 135
Chiewitz, G. T. Arkkitehti 60, 69, 70
Claesson, Aris. Kuvanveistäjä, Alankomaat 46
Collenius. Muurarimestari, Mynämäki 23
Corelius, Mikael. Kirkkomaalari 161
Couslin, And. Maalari, Rusko 186
Creutz, Lauritsa (Lorentz). Maaherra 88, 259, 265
 » Ebba Maria, ks. Fleming
Crona. Suku 51
Cythraeus, Daniel. Varatuomari 165

D

Degerström, Juha (Johan). Nousiainen, 247
Diekn. Suku 46, 58, 229. Ks. myös Lydekenpoikien suku
 » Henrik Klaunpoika (Henrik Klasson). Tuomari
 41, 228, 238, 263, 266
 » Klaus Lydekeninpoika (Klas Lydekensson). Käs-
 kynhaltija 228
 » Lucia, ks. Skelge
Dolci, Carlo. Taiteilija, Italia 123
Drake. Suku 46, 50
Drake af Hagelsrum, Arvid 110

E

E. A. Nousiainen 242. Ks. myös Pihl
 E. I. Rakennusmestari, Rusko 177
Edelcrantz, A. V. Arkkitehti 76, 77, 89, 90
Edelfelt, Albert. Taiteilija 215
 Eeva Juhantytär (Eva Johansdotter). Askainen 131
 Eerik Henrikinpoika (Ericus Henrici). Kirkkoherra 110
Ekberg, M. Sotamies, Nousiainen 237
Ekilä, Helmi. Rusko 194
Ekman, E. Merimies, Rusko 194, 196
Ekström. Muurarimestari, Mietoinen 77, 90
Elg, E. Sotamies, Nousiainen 236
 Elin Torstenintytär (Elin Torstensdotter) 110
 Elisabet Aleksejevna 192, 210
Enberg, E. Sotamies, Nousiainen 236
 » Joonas (Jonas). Apulaispappi 265
 » Niilo (Nils). Hopeaseppä, Turku 162, 262, 267
v. Engeström, S. J. Arkkitehti 57, 58, 69, 70, 205, 206, 214
Engholm, Anna Katriina. Rouva, Rusko 197
Engström, C. Puuseppä, Askainen 123
 » M. Neiti, Mietoinen 85
Enkvist. Kirvesmies, Mietoinen 77, 90
Engqvist, Henrik. Kappalainen 198
Eskola. Porvari, Uusikaupunki 88
 » Jaakko Henrikinpoika (Jakob Henriksson). Kirkon-
 isännöitsijä, Rusko 200
 » Matti Juhanpoika (Matts Johansson). Rusko 194
Ettinger, J. G. Hopeaseppä, Turku 128, 129, 142

F

Fabrell. Kauppias, Vahto 210
Fagerholm, H. Sotamies, Nousiainen 236
Fahlsten, Joh. Kellonvalaja, Tukholma 173, 175, 265, 267
Falander, ks. Tigerstedt
Favorina, Maria. Rouva, Vahto 210
Filén, Alb. Sorvari, urkujenrakentaja 209, 214
 Filpus Iivarinpoika (Filpus Ivarsson). Suku 46, 50, 246
Fincke, Kustaa Gödikinpoika (Gustav Gödikesson) 110
 » Margareeta (Margareta) 166, 167, 202, 214
Finkenbergh. Suku 46, 50
Fleming. Suku 109, 134, 136, 137, 138
 » Anna, ks. Rehnbinder
 » Ebba, ks. Soop
 » Ebba Erlandintytär, ks. Bååt
 » Ebba Maria 88, 259. Ks. myös Creutz
 » Gertrud 135, 136
 » Henrik. Valtaneuvos 13, 21, 24, 25, 27, 29, 37-
 42, 44-52, 54, 55, 71, 75, 87, 90
 » Herman Klaunpoika (Herman Claesson). Hovi-
 junkkari, vapaaherra 125, 127, 136, 137, 141
 » Herman. Kenraalikuvernööri 117, 124, 142
 » Herman Klaunpoika (Herman Klasson). Maa-
 herra 136, 138
 » Johanna Elisabet 137. Ks. myös Lagerborg
 » Johanna Kristiina (Johanna Christina). Ks. v.
 Liewen
 » Kaarle Kustaa (Carl Gustaf). Luutnantti 135,
 138, 139
 » Klaus (Claes). Eversti, vapaaherra 126, 135, 136,
 137, 138
 » Klaus Hermaninpoika (Klas Hermansson). Eversti
 42, 43, 251, 259, 263, 264, 266
 » Klaus Hermaninpoika (Claus Hermansson).
 Käsikynhaltija 121, 122
 » Kristiina, ks. Rosladin
 » Lauri Hermaninpoika (Lars Hermansson) 169,
 170
 » Maunu (Måns). Kamariherra 110
 » Pietari (Per). Kuvernööri 136, 137, 138, 142
 » Sara Maria, ks. Gyllenberg
 » Sigrid, ks. Kurtzel
 » Sofia Albertiina, ks. Carpelan
 » Ulrika Sofia, ks. Jägerhorn
Floberg, Arvid. Hopeaseppä, Tukholma 264, 265, 267
 » Sven. Hopeaseppä, Tukholma 264, 265, 267
Fock, O. E. Kelloseppä, Turku 140, 142
Forselius, Andreas. Apulaispappi 52
 » Simon. Apulaispappi 53
Forsén, F. Sotamies, Nousiainen 237
Franck, Elsa. Rouva, Nousiainen 239
Freese, Henrik. Tuomiorovasti 152
Fredensköld, A. W. Esikunnan kapteeni 152, 170, 171
 » Johanna Karoliina (Johanna Carolina) 167
 » Margareeta Helena (Margareta Helena) 166.
 Ks. myös Hallenberg
 » Niilo (Nils) 167
 Fredrik I 248
Freytag, Maunu Juhana (Magnus Johan) 138, 139
Frille. Suku 46, 50, 137, 138
Friman, Mikael. Kirvesmies, Turku 230, 248, 249
Fritzen, A. D. Insinööri 91, 95

G

- G. M. Rusko 197
 G. T. Lemu 111
Gabriel, Claus. Hovipuuseppä, Tanska 123, 124, 142
Gadolin, J. F. Kirkkoherra 68, 69
Galle, Hebla. Kirkkoherran rouva 158, 159, 171. Ks. myös Hoffman
Garp. Suku 46
 » Hartikka Jaakonpoika (Hartvig Jeppeson) 39
 » Kristiina Jaakontytär (Kristina Jakobsdotter) 50
Geitel, J. G. Kirkkomaalari 235, 236, 249
Gezelius, Joh. Piispa 213
Grabbe, A. E 110
 » Beata 110
Granat. Puuseppä, Mynämäki 29
Granbohm, H. Maalari, Karjala 63
Granbom. Rouva, Mietoinen 85
Grandell, Jaakko (Jacob). Muurarimestari 75, 76, 90
Grankulla, Juha (Johan). Torppari, Pomarkku 81
Granroth, Ulrika. Neiti, Yläne 264
Grunér, Ester 152. Ks. myös Aminoff
 » H. Kartanonomistaja, Lemu 101
Grönberg, Eerik (Erik), Puuseppä, Mynämäki 21, 23, 26, 27
 » J. Kirvesmies, Turku 193
Grönelius, Gabriel. Kappalainen 254
Grönfors, Juhana (Johan). Masku 169
Grönholm, Juha (Johan) 50
 » Kaarle (Carl). Maalari, Mynämäki 79, 247
 » Petteri. Mietoinen 36
Grönroos, A. Hopeaseppä, Turku 162, 175
 » G. Puuseppä, Mietoinen 100
 » Hedvig Maria. Neiti, Rusko 195
Grönwall, C. F. Kellonvalaja, Tukholma 52, 68-70, 247, 249
Gröpe, ks. Kröpelin
Günther. Rykmentin satulaseppä, Vahto 211
Gyllenberg, Sara Maria 136. Ks. myös Fleming
Gyllenflög, Helena, ks. Sölvverarm
 » Juhana Hannunpoika (Johan Hansson). Majuri 51
 » Kaarle Juhananpoika (Carl Johansson) 51, 72
Görtzhagen, Pentti (Bengt) 51

H

- H. B. Karjala 68
 H. M. Lemu 111
v. Haartman, Eeva Vilhelmiina Charlotta, ks. Mannerheim
 » L. G. Senaattori 123, 129, 131, 133
 » Sofia Vilhelmina Lovisa Alexandra 128, 129
Haavio, Hilja. Rovastin rouva 263
Hartman. Kellonvalaja, Tallinna 140
Hagner, Kustaa (Gustav). Akatemian piirtäjä, Turku 160, 161
Hall, Daniel. Hopeaseppä, Turku 81
Hallenberg, C. A. Hovioikeuden presidentti 166
 » Margareeta, ks. Fredensköld
Hand. Suku 46, 50, 137, 138, 170
 » Gertrud Håkanintytär (Gertrud Håkansdotter) 110

- Hanning*, Kristiina (Christina). Rusko 196
Hannu Gregoriuksenpoika (Hans Gregorsson) 46
Hasselbom, ks. Fredensköld
Haveman, Katariina (Catarina). Kauppiaan rouva 194, 195.
 Ks. myös Wittfooth
Hedeen, Helena Kristiina (Helena Christina). Kirkkoherran rouva 135. Ks. myös Hällsten
Hedengran, Ambrosius. Kaivertaja, Tukholma 37, 159, 175, 192, 200
v. Heideken, C. J. Arkkitehti 252, 254, 255, 257, 258, 259, 266, 267
Heikki Heikinpoika (Henrik Henriksson). Merimies, Rusko 196
Heikki Matinpoika (Henrik Mattsson). Talollinen, Karjala 65
Heintze, Tobias. Puunveistäjä, Tallinna 46, 47, 55
Heiska, Heikki Juhanpoika (Henrik Johansson). Karjala 68
Heissmann, Lüdert. Puunveistäjä, Tallinna 26, 54
Helena Kristiina Matintytär. Kirkonisännöitsijän rouva, Rusko 197
Hemming Maskulainen. Kirkkoherra, virsirunoilija 144
Henrik Gregoriuksenpoika (Henricus Gregorii). Kappalainen 26
Hermansen, Grete. Tekstiilitaiteilija 194
Hertzberg, I. Taiteilija 236
Hietamäen suku, Elisabet Matintytär (Elisabet Mattsdotter) 101. Ks. myös Stjernkors
 » Matti Markuksenpoika (Matts Markusson) 51
Hiippavuori, Matti Iisakinpoika (Matts Isaksson). Mietoinen 85
Hiitola, Juha Yrjönpoika (Johan Jöransson) 196. Ks. myös J. Y. S. H.
Hising, Helena. Vapaaherratar 49, 50, 53, 88. Ks. myös Lybecker
Hjärpe, Henrik. Puustellintarkastaja, Vahto 213
Hoffman, Hebla, ks. Galle
 » Henrik. Kirkkoherra 26, 158, 159, 171
 » Kaarle (Carolus) 26
v. Hoffmann, L. Taiteilija, Saksa 37
Hogenskild, Anna 129
 » Klemet Pentinpoika (Klemet Bengtsson) 129
Horn. Suku. 46, 50, 137, 138, 152
 » Anna Henrikintytär (Anna Henriksdotter) 170
 » Eevert Kustaanpoika (Evert Gustavsson). Sotamarsalkka 166, 202
 » Elin 121, 122
 » Elin Henrikintytär (Elin Henriksdotter) 166, 167
 » Henrik Klaunpoika (Henrik Klasson). Valtaneuvos 166
 » Kirsti Henrikintytär (Kerstin Henriksdotter) 170
 » Kustaa Eevertinpoika (Gustav Evertsson). Kenraalikuvernööri 144, 163, 166, 168, 213
Horner, Gerhard. Kellonvalaja, Tukholma 88, 172, 173, 175, 198, 201
Huoli, Eerik (Erik). Talollinen, Mynämäki 38
Häggsström, L. Hopeaseppä, Rauma 65, 69
Hällsten, H. G. Kappalainen 129, 135
 » Helena Kristiina, ks. Hedeen
Hällström, C. P 113, 114, 176
Hästesko, F. M. Kihlakunnan tuomari, Mietoinen 88
 » neidit. Lemu 106

Höckert, Hoeckert, Joosef (Josef). Kirkkoherra 247
 » Joosef August (Josef August). Notario, Nousiainen 246
 » Juha (Johan). Rakennusmestari, lukkari 57, 254
 » Kristiina Helena, ks. Ithimaea
Högander, A. Keltavalaja, Turku 85, 86, 90
Höglin, Matti (Matts). Rakennusmestari, Yläne 254, 259
Hörman, Birgitta, ks. Söderberg
 » Henrik. Askainen 134

I

Ide. . ., J. Sotamies, Nousiainen 237
Iljan, J. Maalari 26
Ille. Suku 137, 138
 » Märta Stenintytär (Märta Stensdotter) 110
Ithimaea, Kristiina Helena (Christina Helena). Kirkkoherran rouva 246. Ks. myös Höckert

J

J (I). B. Lemu 107
 J (I). E. Nousiainen 248
 J (I). L. Mietoinen 85
 J (I). M. S. Merimasku 46
 J (I). O. L. Masku 167
 J (I). Y. S. H., ks. Hiitola
 Jaakko Antinpoika (Jacob Andersson). Vahto 209
 Jaakko Eerikinpoika (Jacob Eriksson). Vahto 209
 Jaakko Juhanpoika (Jacob Johansson). Seppä, Masku 173
 Jaakko Simonpoika (Jacob Simonsson). Vahto 210
Jankes, J. Hopeaseppä, Turku 64, 69, 70
Jernberg, G. Kappalainen 51
 Johannes I. Piispa 223
 Johannes II. Piispa 243
Jokela, M. M:n poika (M. M:sson). Kuudennusmies, Yläne 263
Jonsson, P. Puutarhuri, Askainen 134
 Joosef Henrikinpoika (Josephus Henrici). Kirkkoherra 171
Jordwall, J. Lukkari, Mietoinen 87
 Juha Jaakonpoika (Johan Jacobsson). Puuseppä, Rusko(?) 186, 200
 Juha Jaakonpoika (Johan Jacobsson). Vahto 209
 Juha Jaakonpoika (Johan Jacobsson). Ruotuvaivainen, Vahto 212, 214
 Juha Matinpoika (Johan Mattsson). Lemu 108
 Juha Mikonpoika (Johan Mickelsson). Puuseppä, Turku 186
 Juha Tuomaanpoika (Johan Thomasson). Mietoinen 85
 Juhana Juhananpoika (Johan Johansson). Ratsutilallinen, Mietoinen 86
 Juhana Pentinpoika (Johan Bengtsson) 39
 Juhana Yrjönpoika (Johan Jöransson). Ratsutilallinen, Askainen 127
Junge, Johannes. Kuvanveistäjä, Lyypekki 286, 288
Jurva, A. Urkujenrakentaja, Lahti 102, 112
Juslenius, Daniel. Piispa 50
 Jussi Matinpoika (Jöns Mattsson). Lemu 107
Justander, Eerik (Ericus). Kirkkoherra 50, 57

Jägerhorn. Suku 252
 » neidit, Yläne 263
 » Hebba, ks. Stjernkors
 » Hedvig Eleonora, ks. v. Willebrand
 » Helena Kristiina (Helena Christina) 83
 » Henriette. Vapaaherratar 262
 » Lauri Hannunpoika (Lars Hansson) 229, 230, 249
 » Reinhold E. Majuri 83, 84
 » R. J. Everstiluutnantti 136
 » Ulrika Sofia 137. Ks. myös Fleming

K

K. W. Rusko 193
 Kaarle XI (Carl XI) 37, 159
 Kaarle XII (Carl XII) 173
Kalikka, Liisa. Torpparin vaimo, Yläne 264
 Kangasalan urkutehdas 28, 102, 112
Kankare, Kangar, Cangaris, Matti Heikinpoika (Matti Heicinpoika, Matts Henriksson). Kirkonisännöitsijä, Rusko 185, 186, 196
Kask, Jaakkima (Joakim). Hopeaseppä, Turku 38
Kepler, Klaus (Klas). Kapteeni, Vahto 211
Kestilä, Olli. Arkkitehti 24, 26, 55
Kiljunen, Veikko. Konservattori 24, 29, 99
Kingelin, N. Kauppias, Masku 162
Kirves, Olavi (Olof). Asemies 227, 228
Klang, Yrjö (Jöran). Seppä, Rusko 199
Kluge, G. Tinavalaja, Turku 43, 55, 134, 142
v. Knorring, Anna Renata, ks. Lybecker
 » Fredrik 126
 Knuut (Knut). Hopeaseppä, Turku 105, 112
Kronqvist, Iikka. Maisteri 226, 227
Krook, Katariina (Catharina). Ratsutilallisen rouva, Lemu 107, 109, 111
Krumme, Jaakko (Jakob) 129
Kröpelin. Suku 229
 » Valborg 51
 Kultahamara, ks. Suomen Kultaseppä Oy
 Kultakeskus 69, 266
 Kultala Oy 82
 Kultateollisuus Oy 104
Kurki (Kurck). Suku 46, 50, 137, 138
 » Barbro 166, 167, 168
 » Jöns Knuutinpoika (Jöns Knutsson). Valtaneuvos 167, 168
Kurtzel, Sigrid 27, 39, 40, 42, 50
 Kustaa III (Gustav III) 247, 265
 Kustaa IV Aadolf (Gustav IV Adolf) 66, 68
 Kustaa Vaasa (Gustav Vasa). 39, 105, 164, 194, 235, 238
Kyle. Suku 51
Kylämäki, Juha Matinpoika (Johan Mattsson). Vahto 211
Könni, Joh. Kellotehtailija, Ilmajoki 88

L

Lagerborg, J. A. Laamanni 135
 » Johanna Elisabet, ks. Fleming
Laitlin. Muurarimestari, Nousiainen 217
Lang, Klaus (Klas). Maalarimestari, Turku 210
 » Pietari (Petter). Kirkkomaalari 192, 201, 210, 214

Launis, I. Arkkitehti 78, 84, 89, 90
Lax, Elin Matintytär (Elin Mattsdotter) 246
Ledenius, Matti (Matts). Rakennusmestari, Turku 217, 223, 248, 249
Lehmonen, Matti (Matts). Kirvesmies, Turku 177
Leijonhjelms, A. Kenraalimajuri 42
Leistenius, Jaakob (Jacob). Kappalainen 85, 88
Lemberg, Bina. Tuomarin rouva, Askainen 132
 » G. A. Tuomari, Askainen 131, 132
Lempainen, Henrik Juhanpoika. Ratsutilallinen. Askainen 127, 132
 » Joosef (Josef). Ratsutilallinen, Askainen 141
Lentulus Publius. Senaattori, Rooma 192, 201
Lepaan suku, Kaarina Björnintytär (Karin Björnsdotter) 51
Leppänen, Matti. Nousiainen 242
Levón, A. C. Hopeaseppä, Turku 37, 55, 163, 175
Lexell, J. Hopeaseppä, Turku 104, 105, 112, 210, 214
Liedon mestari (Lundomästaren). Puunveistäjä 230, 232, 233, 249
v. Liewen, Johanna Kristiina (Johanna Christina) 135, 137, 138. Ks. myös Fleming
Liljendal. Puuseppä, Mietoinen 77, 90
Linnelius, Eerik (Ericus). Kirkkoherra 110
Lindblad, J. Tinavalaja, Turku 111, 112, 238, 265
Lindgren, Anders. Pehtori, Mietoinen 82, 83
Lindqvist, J. Maalari, Turku 26, 27
Lindstedt, Juha (Johan). Puuseppä, Turku 37, 38, 90
Lindström, Eerik (Erik). Maalarimestari, Turku 161, 162, 175
Lizelius, Antti (Andreas, Anders). Kirkkoherra 52, 53, 69, 88
Lohman. Suku 144
Lukander, Matti (Matts). Muurarimestari, Mietoinen 76
Lukkala, Antti (Anders). Kirkonisännöitsijä, Yläne 254
Lundanus, Zacharias. Kirkkoherra 236, 249
Lundelin, Mikael. Kappalainen 52
Lundgren, O. R. Hopeaseppä, Turku 37, 38, 65, 70, 83, 90, 104, 105, 112, 129, 142, 163, 175, 192, 193, 194, 201, 237, 249, 262, 267.
Luukka, Jaakko (Jakob). Kirkonisännöitsijä, talollinen, Masku 173, 179
 » Juha (Johan). Rakennusmestari 223
Lybecker, Albert Magnus 50
 » Anna Renata 50, 126. Ks. myös v. Knorring
 » Christlieb 50
 » Georg Edmund 50
 » Helena, ks. Hising
 » Johanna Katariina, ks. Uexkull
 » Kaarle Bleckert (Karl, Carl Bleckert, Bleckert). Vapaaherra 49, 50, 251, 252
 » Klaus. Vapaaherra 263, 265, 267
 » Kristiina Margareeta, ks. Blum
Lydeckenpoikien suku 46, 50, 137, 138
Lydeman, S. G. Hopeaseppä, Turku 39, 55, 127, 142
Lyder, P. F. Taiteilija 210
Lythman, J. Talollinen, Mietoinen 86
Lönneroth, David. Muurarimestari, Uusikaupunki 60

M

M. C. P. Karjala 63
 M. E. D. Rusko 196

M. H. D. E. Porvarin rouva, Turku 197
 M. M. Lemu 111
 Maija Juhantytär (Maja Johansdotter). Talollisen tytär, Askainen 131
Mannerheim. Suku 114, 142
 » C. E. Kreivi 129, 131
 » C. G. Marsalkka 133
 » C. R. Kreivi 129
 » Eeva Vilhelmiina Charlotta (Eva Wilhelmina Charlotta) 129, 131. Ks. myös v. Haartman
 » Elsie 132
 » Vendla Sofia 114, 133
Marko, Juha Juhanpoika (Johan Johansson). Karjala 66
Martti Jaakonpoika (Mårten Jakobsson). Ratsutilallinen, Lemu 104
Matti Antinpoika (Matts Andersson). Ratsutilallinen, Lemu 104
Matti Eerikinpoika (Matts Eriksson). Puuseppä, Nousiainen 230
Matti Heikinpoika (Matts Henriksson). Kirkonisännöitsijä, Lemu 108
Matti Heikinpoika (Matts Henriksson). Kirvesmies (?), Nousiainen 217
Matti Jaakonpoika (Matts Jacobin poika). Talollinen, Masku 161, 162
Matti Juhanpoika (Matts Johansson). Puuseppä, Yläne 259
Matti Juhanpoika (Matts Johansson). Torppari, Mietoinen 84
Matti Matinpoika (Matis Matic). Käsikynhaltija, Lemu 107
Matti Tuomaanpoika (Matts Tomasson). Talollinen, Vahto 191
Maunu I (Magnus I). Piispa 177
Maunu Eerikinpoika (Magnus Eriksson) 19
Meijer, Meyer, Gerhard. Kellonvalaja, Tukholma 52, 53, 55, 247
 » H. Hopeaseppä, Turku 82, 90, 105
 » Johannes. Kellonvalaja, Tukholma 52, 55
Meister von Giessmannsdorf. Kuvanveistäjä, Sleesia 156, 175
Mellenius, Samuel. Kirkkoherra 254
Meritalo, Sofia Juhantytär (Sofia Johansdotter). Talollisen rouva, Askainen 133
Mettala, Mikko Matinpoika (Mikael Mattsson). Perämies, Mietoinen 85
Migrandia, Anna Eerikintytär (Anna Eriksdotter). Askainen 128
Mikael Antinpoika (Michel Andersson). Masku 168
Mikael Juhanpoika (Mickel Johansson). Muurarimestari, Nousiainen 230
Mikael Tuomaanpoika (Michael Thomasson). Vahto 210
Mikola, Armas. Taiteilija 57
Miltopé, G. A. Kruunuvouti, Mynämäki 41
 » Sara Elisabet. Rouva, Mynämäki 41
Montanus, Eerik Gregoriuksenpoika (Ericus Gregorii). Kirkkoherra 171
Moritz, Hans. Tinavalaja, Tukholma 241, 242, 249
Mulle, Niilo (Nicolaus). Kaniikki, Turku 51
Myra, Lauri (Lars). Kirkkomaalari 156, 159, 160, 162, 175, 209, 214
Mårtensson, Joh. Jac. Kellonvalaja, Tukholma 69, 70, 110, 112
Mäenpää, Samuel. Kuudennusmies, Yläne 254

N

- N. M. C. Vaskiseppä (?) 197
Nahkala, Martti H:n poika (Martin H:son). Porvari, Turku 197
 Napoleon I 109
Natt och Dag. Suku 170
Neiman, Jaakkima (Jochim). Taiteilija 158, 175
Nervander, E. Maisteri 24
Niemi, Oskari. Taiteilija, konservaattori 101, 103, 156, 185, 226, 227, 232
Nikolai I 237, 249
Nikula, Valerius. Rakennusmestari, Mynämäki 54
Nissilä, Matti Antinpoika (Matti Andersson). Rusko 193, 194
Norri, Juha (Johan). Puuseppä (?), Mynämäki 18, 21, 23
Nyberg, Mandi. Yläne 264
Nyholm (Nyblom?), Anna Elisabet. Tukholma 130, 239
 » J. Lautamies, Masku 164
Näsman, Erik. Kellonvalaja. Tukholma 53, 55, 69, 70, 88, 90, 198, 201

O

- O. R. Taiteilija 191
Osberg & Bade. Valimo, Helsinki 213
 Osuusliike Kultaseppä 82
Oxenstierna, Märta 167, 168

P

- Pacchalenius*, Kustaa (Gustavus). Kirkkoherra 53, 173, 196
Paimio, Heikki (Henrik). Ratsutilallinen, Rusko 197
Palmgren. Keltavalaja (?), ammatin vanhin, Turku 108, 112
Palmroos, J. J. Maalari, Turku 100
Palmroth, P. W. Arkkitehti, Tukholma 204, 206, 214
Peijari, Heikki Yrjönpöika (Henrik Jöransson). Vahto 199
 » Juha Matinpöika (Johan Mattsson). Vahto 211
Pettersson, W. Hopeaseppä, Turku 38, 55, 82, 90, 163, 175, 238, 249, 262, 265
Pietari Ragvaldinpoika (Petrus Ragvaldi). Dekani 51
Pietilä, Juha Antinpoika (Johan Andersson). Lautamies, Askainen 127
Pihl, Juhana (Johan). Kapteeni, Nousiainen 242
Pihlman, Haakon (Haqvinus). Kirkkoherra 41, 50
 » Katariina, ks. Walstenia
Piimänen, Mikael. Rakennusmestari 93, 115, 117, 142, 252, 254, 267
Pikala, Kustaa Juhanpoika (Gustav Johanpoika). Talollinen, Karjala 67
Pikku-Heikkilä, Heikki Juhanpoika (Henrik Johansson). Nousiainen 241
Piper, J. W. Arkkitehti, Yli-intendentti 57
Pohjala, Aleksandra. Maanviljelijän rouva, Mietoinen 82
 » Väinö. Maanviljelijä, Mietoinen 82
Portman, Martti (Mårten). Tullivirkamies, Naantali 173
Posse, Knuut (Knut) 51
Potila, Hulda. Tekstiilitehtailija 129, 130, 132, 142
Pschorn, H. B. Tinavalaja, Tukholma 68, 70
Putensen, Jöran. Kellonvalaja, Tukholma 110, 111, 112

Q

- v. Quickelberg*, Maria 134, 163. Ks. myös Carpelan

R

- Rancken*, A. W. Arkkitehti 120, 142, 177, 184, 201
 » Engelbert. Kappalainen 82, 85, 88
 » Helge. Arkkitehti 24, 54, 55
Rantala, Maija. Torpparin vaimo, Yläne 264
v. Rappen, Dorotea 121, 122
Rautalin, Anna. Vahto 209
 » J. Vahto 209
Rehbinder, Anna 125. Ks. myös Fleming
 » Anna Elisabet 96. Ks. myös Burghausen
 » Kustaa (Gustav). Vapaaherra 96
Reiman, Mathias. Puunveistäjä, Turku 126, 185, 258, 259, 261, 266
Reiss, J. Chr. Keltavalaja, Turku 85, 86, 90, 196, 201
Reuter, Regina. Kirkkoherran rouva 160, 165, 167, 175.
 Ks. myös Vaccenius
Riihimäki, P. Arkkitehti 257
Rindell, C. G. Urkujenrakentaja, Rauma 64, 79, 90
Rising, D. Tinavalaja, Turku 38, 55, 65, 66, 70, 83, 90, 129, 142, 238, 249
Roos, A. G. Hopeaseppä, Turku 82
Rosenlöf, M. Lukkari, Karjala 63
Rosladin, Kristiina (Christina) 124. Ks. myös Fleming
Ross, I. Professori 106
Rugendas, Georg Philipp. Kaivertaja, Augsburg 237, 249
 » Joh. Georg Lorentz. Kaivertaja, Augsburg 237, 249
Rungius, Martti (Martinus). Kirkkoherra 26
Ruonakallio, E. En poika (E. Esson). Mietoinen 85
Rödlin, Kaarle (Carl). Nimismies, Mynämäki 50, 53
Rönnbäck, A. Tinavalaja, Turku 66, 70
 » A. J. Kirkkoherra 51, 88
Rönnow. Suku 170
Rörvik. Vuokraaja, Askainen 134

S

- Saarnio*, Y. Hopeaseppä, Turku 82
Sacklinius, A. G. Kappalainen 85, 86
 » Lauri (Laurentius). Kirkkoherra 50, 53, 88
Sahlberg, Heidi Sofia. Neiti, Yläne 265
Sahlstedt, Kamarisihteeri, Nousiainen 246
 » E. Hopeaseppä, Turku 194
 » Kristiina Regina, ks. Wallen
Salinius, Mikael. Kappalainen 263
Salmela, Y. Hopeaseppä, Turku, 162
Salmenlinna, Antti. Taiteilija 256, 258, 266, 267
Schalin, Theodor. Taiteilija 208, 214
Schröder, C. F. Arkkitehti 93, 112
af Schultén, Agata. Neiti, Rusko 197
Schönfeldt, L. K. Tinavalaja, Tukholma 241, 242, 249
Sevón, A. Hopeaseppä, Turku 262
Silfverhjelm (Sölflverhjelm), Maria 163, 170
Sim. MIN:poika (MIN:son). Kirkonisännöitsijä, Mynämäki 53

Sipelius, Simo (Simon). Kappalainen 254, 265
Sjundbyn suku, Jaakob Henrikinpoika (Jakob Henriksson).
 Eversti 170
Skelge, Lucia Olavintytär (Lucia Olofsdotter) 26, 36, 41,
 230, 263, 266
Skultuna. Vaskivalimo, Ruotsi 265
Slang. Suku 110
Slotte, Carl. Taiteilija 78, 90
Sonck, Pietari. Kappalainen 66, 89
Soop, Ebba 42, 264. Ks. myös Fleming
Sparre, Suku 170
Spöhler, F. Kapteeni, Masku 167
Stadia, Margareeta Gustava (Margareta Gustava) 107. Ks.
 myös Synnerberg
Stadius, Jaakko Yrjönpoika (Jacob Jöransson). Rykmentin
 kirjuri, Rusko 185, 187
Starck, Tuomas Olavinpoika (Tomas Olofsson) 51
v. Steffen, Kristian (Christian). Eversti 139
Stenbock. Suku 46, 50
Stenbäck, J. Arkkitehti 226, 229, 248, 249, 255, 257, 258,
 267
Stenström, Mikael. Varusmestari, Masku 163
Stjernkors (ks. myös Särkilahti)
 » Elisabet Matintytär, ks. Hietamäen sukua
 » Hebla 229, 230. Ks. myös Jägerhorn
 » Juhana (Johan). Kornetti 107
 » Juhana Laurinpoika (Johan Larsson). Kapteeni-
 luutnantti 107
 » Lauri Maununpoika (Lars Månsson) 100, 101,
 112
 » Maunu Kustaanpoika (Måns Gustavsson) 109
Store. Suku 246
Strandell, Tuomas (Thomas). Kirkonisännöitsijä, Askainen
 117, 127, 132
Strömberg. Kauppalaivan kapteeni, Mynämäki 53
Stubbe. Suku 137, 138
Sture. Suku 29, 51
 » Elin 51
 » Sten. Valtionhoitaja 29
Ståhlfot, Elias. Tinavalaja, Turku 65, 105, 169, 175, 238
 » Erland. Tinavalaja, Turku 68, 70, 134, 142
Ståhlstedt, Juha (Johan). Mietoinen 76
Ståhlström, Pentti (Bengt). Tinavalaja, Turku 108, 109,
 112, 238, 249, 263
Stålar. Suku 46, 50, 137, 138, 170
 » Erik Arvidinpoika (Erik Arvidsson) 110
 » Hebla Eerikintytär (Hebla Eriksdotter) 110
 Suomen Kultaseppä Oy 65
 Suomen Käsityön Ystävät 41, 66, 166, 194
Suurpää, Lauri (Laurentius). Piispa 192, 193, 200
Sylvander, Jaakob (Jacob). Kelloseppä, Turku 247, 249
Synnerberg, J. G. Kaupanpitäjä, Lemu 107
 » Margareeta Gustava, ks. Stadia
Syrenius, F. V. Hopeaseppä, Turku 238, 249
Sweidel, Gabriel. Kirkkomaalari 27, 28, 55
Svenskberg, Matti (Matts). Sotamies, Mietoinen 87
Svärd, Kaarle Jaakonpoika (Karl Jakobsson) 246
Särkilahti, Maunu (Stjernkors, Magnus). Piispa 29, 51
Söderberg, Birgitta 134. Ks. myös Hörman
Söderman, Antti (Anders). Rakennusmestari 75
 » J. Maalari, Mynämäki 26
Sölflverarm, Helena 72. Ks. myös Gyllenflög

T

T. S. Lemu 111
Tapola, Mikael. Kuudennusmies, Yläne 254
Tauler. Suku, Nousiainen 236
 » Johan. Tukholma 236
Tavast. Suku 29, 51
 » Maunu (Magnus). Piispa 72, 243, 244
 » Olavi Maununpoika (Olaus Magni). Piispa 29, 51
Tavaststjerna, A. Arkkitehti 151, 174, 175
Teet. Suku 51
Ternandt, Ambrosius. Kellonvalaja, Turku 198, 201, 213,
 214
Tholander, Aug. Taiteilija, Tukholma 122, 142
Thulé, B. A. Urkujenrakentaja 28, 55, 259
Thun. Suku 46, 50, 137, 138
Thunström, Niilo (Nils). Kellonvalaja, Turku 88, 90, 247,
 249, 265, 267
Thuresson, B. T. Hopeaseppä, Turku 65, 70
Tigerstedt, Eerik (Erik). Asessori 194, 200
 » Kristiina, ks. Wallenstjerna
Tillandz, Elias. Professori, 191, 200
Tillén, J. Kirkkomaalari, 152, 153, 174, 175
Toll, Florus 161, 162
Tott. Suku 100
 » Anna Hannuntytär (Anna Hansdotter) 129
 » Eerik Akselinpoika (Erik Axelsson). Linnanpäällikkö
 51, 99
 » Klaus Åkenpoika (Klas Åkesson) 170
 » Åke. Sotamarsalkka 110
Trahna, H. Sotamies, Nousiainen 236
 Tuomas Eerikinpoika (Thomas Erici) 26
 Tuomas Matinpoika (Tomas Mattsson). Kirkonisännöitsijä,
 Rusko 198
 Turun kultaseppä Oy 262
Tuuri, Matti. Kirkonisännöitsijä, Rusko 197
Tuuva, Olavi Paavalinpoika (Tufwa, Olof Paulsson).
 Manttaalin komissaari 128, 140
Törnqvist, A. Hopeaseppä, Turku 126, 142, 210, 214, 237,
 249
Törnroth, H. J. Hopeaseppä, Turku 38, 127, 128, 142, 163,
 175, 210

U

Uexkull, Johanna Katariina (Johanna Catharina). Vapaa-
 herratar 263. Ks. myös Lybecker
Uhlu, Eerik Antinpoika (Erik Anderson). Talollinen, Mie-
 toinen 84
 » Matti Simonpoika (Matts Simonsson). Mietoinen 89
 Ulla Simontytär (Ulla Simonsdotter). Ratsutilallisen rouva,
 Askainen 133
Ullnerus, Iisak (Isac). Kirkkoherra 106, 110
Ulrich, J. Pappi 51, 71
Ulriika Eleonora (Ulrica Eleonora) 159
Uskelin, R. Kappalainen 186, 192, 195

V

V. N. Hopeaseppä (?) 193
Vaccenius, Regina, ks. Reuter
 » Simo (Simon). Kirkkoherra 159, 160, 198, 213

Wahlman, K. F. Kansakoulun opettaja, Mietoinen 81
Wallen, Kristiina Regina (Christina Regina). Kamarisihteerin rouva 246. Ks. myös Sahlstedt
Wallenius. Rouva, Mynämäki 41
Wallenstjerna, Kristiina (Christina) 194. Ks. myös Tigerstedt
Walstenia, Katariina (Catharina). Kirkkoherran rouva 41, 50. Ks. myös Pihlman
Wasberg, Erik. Kelloseppä, Eskilstuna 199, 201
Vassbom, M. L. Askainen 131
Weckman, N. Arkkitehti 24, 26, 54, 55
Wellingk, Elisabet Kristiina (Elisabeth Christina) 129, 130
 » G. M. Asessori 129
Werner, M. C. Kauppias, Rusko 182
Vesimaa, E. A. Tekstiilitaiteilija 41, 66
Westdahl, Fredrik. Puuseppä, Naantali 173
Wickström, K. G. Urkujenrakentaja, Naantali 64, 70, 79, 125, 142, 185, 201
Vikainen, Jussi. Kuvanveistäjä 60, 114, 217, 252
Wikman, Marjatta. Tekstiilitaiteilija 166
Wikström, F. H. Hopeaseppä, Turku 238
 » Joh. Keltavalaja, Turku 42, 43, 55, 86, 108, 112, 168, 175
 » Petter. Maanviljelijä, Lemu 111
Wildeman. Suku 137, 138
v. Willebrand, Hedvig Eleonora 136. Ks. myös Jägerhorn
Vilu, Simo (Simon). Lemu 107, 126
Wirkkala, I. Taiteilija 10, 92, 144, 177, 203, 252
Wirman. Puuseppä, Masku 159

Wittfooth, H. H. Kauppias, Turku 42
 » Katariina, ks. Haveman
 » Kustaa (Gustav). Kauppias, Turku 170, 194, 195, 197
 Väten mestari (Vätemästaren). Puunveistäjä, Gotlanti 187, 200

Y

Yleen, Yrjö (Göran). Kauppias, Uusikaupunki 264, 265
 » Yrjö (Jöran). Lukkari, Yläne 264
Ylenius, Henrik (Henricus). Kappalainen 173
Ylinen, V. Taiteilija 37
 Yrjö Klemetinpoika (Jöran Klemetsson). Talollinen, Rusko 185
 Yrjö (Jöran). Puuseppä, Yläne 252

Z

Zachariassen, J. A. Urkujenrakentaja, Uusikaupunki 153, 175, 230, 249

Ö

Öhman, Pietari (Petter). Kauppias, Masku 173
Österberg. Maalarimestari, Turku 104, 112

OIKAISUJA JA LISÄYKSIÄ

Turun arkkihiippakunta - Vehmaan rovastikunta

VEHMAA

- s. 11. Kirjallisuutta: Selitys Vehmaan kirkon nähtävyyksistä v. 1752. TMA F IV: 3.
- s. 19 oik. rivi 7. Luoteinen kilpikaari, pitää olla koillinen. ss. 26—27 kuvat 25, 26. Krusifiksi on ajoitettu v:een 1300 mutta lienee jonkin verran myöhäisemmältä ajalta.
- s. 29 kuva 30. Altarikaapin oviin maalattujen pyhimyskuvien taustana lienevät punaraitaiset vaatteet.
- s. 29 ja kuva 34. Margareeta, vuoden 1400 paikkeilta, Westfalenista tai Reinin alueelta.
- s. 30 ja kuva 33. Hiekkakiviveistos ei esitä apostolia, vaan luultavasti naispyhimystä, ehkä Mariaa. Se on lyypekkiläinen työ 1420-luvulta, luultavasti peräisin Johannes Jungen työpajasta. Jalat ovat kenkien verhoamat. Värin jätteitä: vaipassa valkoista (?), sen reunassa kaksinkertainen kulta-nauha, vuorissa sinistä. Mekossa sinistä ja kultaa. Vasemman, poislojhenneen käden alapuolella on punaista ja kultaa, mahdollisesti Jeesus-lapsen mekon värit.

TAIVASSALO

- s. 59. Kirjallisuutta: Selitys Taivassalon kirkon nähtävyyksistä v. 1752. TMA F IV: 3.
- s. 71. Konservattori V. Kiljunen totesi v. 1960 holvimaalauksissakin olevan päällemaalausta.
- s. 71 kuva 16. Kuoriholvin maalauksien kaavassa on numero 6 P. Gregorius, 7 P. Ambrosius.
- s. 88. Kirkkoon on v. 1959 hankittu uusi, tekstiilitaiteilija Toini Nyströmin sommittelema ja Suomen Käsityön Ystävien valmistama alttarivaate; mallin nimi on »Kaksi liljaa».
- s. 89 kuva 39. Kasukan ristiin kirjottu »kuninkaallinen lahjoittajapariskunta» on Tiburin sibylla ja keisari Augustus.
- s. 90. Kasukkaan kirjottu polvistunut pyhimys on ehkä Johannes, seisova pyhimys evankelista Matteus.

KUSTAVI

- s. 105. Fagernäsin kartano = Kunnarainen.
- s. 106. P. Johanneksen kappelikirkko (tai rukoushuone) sijaitsi vanhan postitien varrella.
- s. 107. Kirkkotarhan pohjoispuolella on ollut kiviaita, mutta se on purettu. Kirkon aitta on purettu ja sen sijalle v. 1955 rakennettu ruumishuone. Tapuli ei ole kirkkotarhan sisäänkäytävä.
- s. 110. Yksinkertaiset penkit on maalattu sinisenviherviksi.
- s. 112. P. Laurentius kuuluneen samaan pyhimyksenkaappiin kuin Madonna ja Johannes.
- s. 114 kuva 14. Kuvateksti: vuosiluvun 1707 pitää olla 1706.
- s. 117 kuva 18. Kasukka on silkkikangasta, jossa on pujo-

tetut kukkakuviot. Risti lienee Reinin seuduilta. Ks. Die Kunstdenkmäler des Kreises Neuwied, Düsseldorf 1940, s. 111 kuva 97.

UUSIKAUPUNKI

- s. 127 kuva 3. Putsaaren kappelikirkon pohjapiirros ja länsisuuntainen poikittaisleikkaus.
- s. 143. Kuorikaavun koruompeleet on restauroitu, yhdistetty ja irrotettu kasukasta.

KALANTI

- s. 180 oik. rivi 17. Vanhat parvet yhtyivät kirkon koillis-kulmassa; pitää olla luoteiskulmassa.
- s. 182 ja kuva 25. Turun tuomiokapitulin vaakunassa on punainen risti keltaisessa kilvessä.
- s. 182 ja kuva 27, vaakuna n:o 20. Tunnuskuva lienee ns. »arma Christi», Kristuksen asett: lyhytvarsinen ruoska, keihäs ja (hävinneet) naulat (?).

LAITILA

- s. 213. Kirjallisuutta: J. M. Mikkola, Vanhoista kyläkirkoista Laitilassa. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirja 1955—57. Helsinki 1959. Selitys Laitilan kirkon nähtävyyksistä v. 1752. TMA F IV: 3.
- s. 235. V. 1959 on hankittu valkoinen kasukka, jonka tekstiilitaiteilija E. A. Vesimaa on sommitellut ja Suomen Käsityön Ystävät valmistaneet. Mallin nimi on »Kyyhkysen».

PYHÄMAA

- s. 257. Kirjallisuutta: valtionarkistossa olevat mikrofilmi-jäljennökset Turun ja Porin maaherrojen kirjelmistä kunink. majesteetille; päivätty 28. 10. 1798 sisältää mm. kausauksen kappelin historiaan, materiaaliehdotuksen kirkkokoon sekä muurarimestari Mikael Malmstenin kanssa solmitun työ-sopimuksen.
- s. 271 kuva 21. Jordan-suvun vaakuna on vasemmalla, v. Monkhoven-suvun (?) vaakuna oikealla.

PYHÄRANTA

- s. 275. Kirjallisuutta: Valtionarkistossa olevat mikrofilmi-jäljennökset Turun ja Porin läänin maaherran kirjelmistä kunink. majesteetille; 23. 7. 1756 päivätty sisältää kuvauksen Rohdaisten silloisesta kirkosta, jonka pituus oli 25 1/4

kyynärää, leveys 13 1/4 kyynärää ja korkeus 4 3/4 kyynärää. Runkohuoneen itäpuolella (?) oli sakaristo, jonka pohja oli 5 × 5 kyynärää. Vesikatto oli tehty laudoista, joiden alla oli tuolta. — Uuden kirkon kustannusarvion olivat laatineet Mikael Piimänen ja Matti Hyrynen.

KIRJALLISUUSLUETTELO

s. 287. MACKEPRANG, M. Christi Lidelsesredskaber — »Christi Vaaben». Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1951. København.

RÄTTELSER OCH TILLÄGG

Turun arkkibiippakunta - Vehmaan rovastikunta

VEMO

s. 11. Litteratur: Förklaring över Vemo kyrkas sevärheter år 1752. Landsarkivet i Åbo, F IV: 3.

s. 27 bild 25, 26. Krucifixet härstammar från början av 1300-talet.

s. 31 bild. 33. »Aposteln» av nordtysk sandsten är troligen ett kvinnligt helgon, möjligen Maria. Arbete från Johannes Junges verkstad i Lübeck på 1420-talet. Färgspår: på manteln vitt (?), längs dess bård dubbelt guldband, på fodret blått. Kjorteln bär spår av blått och guld. Nedanför den bortspjälkta vänstra armen spår av rött och guld, möjligen färgen på Jesusbarnets kjortel.

s. 31 bild 34. Margareta, ca 1400, arbete från Westfalen eller Rhenområdet.

s. 39. Se s. 27 och 31.

s. 39. Referat VII: Marie Bebådelse målad av åldermannen G. Österberg samt »Wehman målare».

TÖVSALA

s. 59. Litteratur: Förklaring över Tövsala kyrkas sevärheter år 1752. Landsarkivet i Åbo, F IV: 3.

s. 71 bild 16. I schemat över målningarna i korvalvet bör nr 6 vara Gregorius, nr 7 Ambrosius.

GUSTAVS

s. 125. Referat I: Laurentiusbilden har troligen hört till samma altarskåp som Madonnan och Johannes.

s. 125. Referat II: Korset torde vara rhenländskt. Jfr Kunstdenkmäler des Kreises Neuwied, s. 111 bild 97.

NYSTAD

s. 127 bild 3. Plan av kapellet och skärning mot väst.

NYKYRKO

s. 176 bild 18. I bildtexten står: »I Herrans år 1473», bör vara 1471.

LETALA

s. 213. Litteratur: J. M. Mikkola, Vanhoista kyläkirkoista Laitilassa. Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran Vuosikirja 1955-57. Hki 1959. Förklaring över Letala kyrkas sevärheter år 1752. Landsarkivet i Åbo F IV: 3.

PYHÄMAA

s. 217 bild 21. I bildtexten har vapnens ordningsföljd omkastats.

s. 274. Referat III. Skrivelse från landshövdingen över Åbo och Björneborg till kungl.majestät av 28. 10. 1798 innehåller en kort översikt över kapellet historia, materialförslag till den nya stenkyrkan mm.

PYHÄRANTA

s. 285. Referat I. Skrivelse från landshövdingen över Åbo och Björneborg till kungl.majestät av 23. 7. 1756 innehåller uppgifter om kyrkans utseende och storlek mm. samt kostnadsförslag till ny kyrka.

LITTERATURFÖRTECKNING

s. 287. Tillägg: MACKEPRANG, M. Christi Lidelsesredskaber — »Christi Vaaben». Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1951. København.